تاریخ ولادت محمد بن عثمان الجلابی ثم سید علی ہجویری ثم
حضرت داتا گنج بخش رح علیہ مزار در لاہور

ولادت سنہ ۴۰۰ ہجری

وفات در لاہور سنہ ۴۶۲ ہجری سجاد سبز پوش

کشف المحجوب فارسی

از تصنیفات

عالی حضرت محبوب زمان قطب دوران فاضل اجل عالم بے بدل عالیجناب فیضمآب
مخدوم سید علی الہجویری ثم اللاہوری معروف بہ حضرت داتا گنج بخش رح

بہ تصحیح

جناب مولانا مولوی حکیم محمد حسین صاحب فاضل دیوبند

حسب فرمائش

امیدوار افضال نامتناہی شیخ جان محمد اللہ بخش کنانی تاجران کتب علوم مشرقی

گنپت روڈ - انارکلی - لاہور

سنہ ۱۹۳۱ء

مطبوعہ رفاہ عام سٹیم پریس لاہور

فہرست مختصر مطبوعات کتب خانہ شیخ جان محمد اللہ بخش تاجران کتب لاہور

تسہیل الفرائض اُردو ترجمہ سراجی ۵ ر

اصول منطق ۔ از حضرت مضطر کانپوری علم منطق پہلیں اُردو زبان میں ایک نئی طرز کا رسالہ معہ کثیر التعداد امثلہ مشقی قیمت ۸ ر

رسالۃ المنطق اُردو ۲ ر

رسالۃ الفلسفہ اُردو حصہ اوّل ۲ ر

رسالۃ الفلسفہ اُردو حصہ دوم ۲ ر

الکافی فی العروض والقوافی معہ اُردو ترجمہ داخل نصاب امتحان مولوی عالم پنجاب یونیورسٹی وغیرہ قیمت ۶ ر

اُردو خلاصہ شرح نخبۃ الفکر از مولانا حاجی فضل کریم صاحب مولوی فاضل و سند یافتہ مدرسہ عالیہ رامپور ۔ داخل نصاب امتحان مولوی فاضل پنجاب یونیورسٹی وغیرہ ۶ ر

البدور الطالعہ فی حل شمس البازغہ ۔ از مولانا محمد صاحب فاضل دیوبند بزبان اُردو داخل نصاب امتحان مولوی فاضل ۶ ر

اکمل التوضیح فی حل تصریح شرح تشریح از مولانا عبدالرشید فاضل دیوبند و مولوی فاضل و مولوی عبدالعزیز فاضل دیوبند و مولوی فاضل بزبان اردو داخل نصاب امتحان مولوی فاضل ۶ ر

حکیم نباتات معہ ترجمہ و فرہنگ ۶ ر

اُردو خلاصہ مطول از مولانا حاجی فضل کریم صاحب مولوی فاضل و منشی فاضل ۸ ر

رقعات عالمگیری معہ اُردو ترجمہ ۔ از جناب طغرا رامپوری منشی فاضل و منشی کامل نصاب امتحان منشی پنجاب یونیورسٹی ۸ ر

تحفۂ احرار جامی مترجم اردو از مولوی جان محمد صاحب منشی فاضل او ، ٹی ۱۲ ر

رباعیات عمر خیام معہ حالات فرہنگ ترجمہ و شرح اردو ۔ از نشتر شادانی رامپوری ۱۲ ر

اوجز القواعد خلاصہ احسن القواعد از تسخیر رامپوری ۸ ر

خلاصہ شعر العجم حصہ چہارم از مولانا محمود الحسن مولوی فاضل و منشی فاضل پنجاب یونیورسٹی ۵ ر

شعر العجم حصہ چہارم ۔ مصنفہ شبلی نعمانی ۶ ر

جوہر اخلاق خلاصہ اخلاق محسنی ۔ از نشتر شادانی قیمت ۴ ر

کنز المنافع خلاصہ عبدالواسع ۔ از جعفری کشمیری رامپوری منشی عالم و منشی فاضل داخل نصاب امتحان منشی عالم پنجاب یونیورسٹی ۴ ر

عروض سیفی بہ تصحیح مفتون اجمیری ۳ ر

وزیر خاں لنکراں معہ ترجمہ اردو و فرہنگ الفاظ از جناب طغرا رامپوری ۸ ر

بسم الله الرحمن الرحیم

ربنا آتنا من لدنک رحمة وهیئ لنا من امرنا رشدا. الحمد لله الذی کشف لاولیائه بواطن ملکوته - وقشع لاصفیائه سرائر جبروته - واراق دم المحبین بسیف جلاله - واذاق سر العارفین بروح وصاله هو المحیی لموات القلوب بانوار ادراک سبحات کبریائه - والمنعش لها بروائح روح المعرفة بنشر اسمائه - والصلوة علی رسوله محمد وآله واصحابه وازواجه -

قال علی بن عثمان بن علی الجلابی الغزنوی ثم الهجویری رضی الله عنه که طریق استخاره سپردم - واغراضیکه بنفس بازمے گشت از دل سپردم - وبحکم استدعا تو اسعدک الله تعالی قیام کردم - وبر تمام کردن مرادت ازیں کتاب عزم تمام کردم - مرایں کتاب را کشف المحجوب نام کردم - ومقصودت معلوم گشت - وسخن اندر عرضت اندریں کتاب مقسوم گشت - ومن از خداوند تعالی استعانت وتوفیق خواهم اندر تمام ایں کتاب - واز حول وقوت خود تبری کنم اندر گفتار وکردار - وبالله التوفیق ٭

فصل - آنچه اندر ابتدائے کتاب نام خود ثبت کردم مراد اندر آں دو چیز بود یکے نصیب خاص - ودیگر نصیب عام - وآنچه نصیب عام بود آں نست که چوں جهال ایں علم کتابے بینند نو که مصنف آں بچند جائے مثبت نباشد نسبت آں کتاب بخود کنند - ومقصود مصنف ازاں برنیاید - که مراد از جمع وتالیف وتصنیف کردن بجز آں نباشد که نام مصنف بداں کتاب زنده باشد - وخوانندگان ومتعلمان وے را دعاء نیکو کنند - که مرا ازیں حادثه افتاده بود دو بار - یکے آنکه دیوان شعر من کسے بخواست وبازنه گرفت واصل نسخه جز آں نبود - آں جمله را بگردانید - ونام من از سر آں بیفگند - ورنج من ضائع گردانید - تاب الله علیه - ودیگر کتابے تالیف کردم اندر طریق تصوف - عمره الله نام آں منهاج الدین - یکے از مدعیان رکیک که گرامی گفتار نام او نکند - نام من از

سر آن پاک کرد - و بهتر زیرک عوام چنان بود - که آن وے کردہ است ہر چند خواص بدان قول وے نخندیدندے تا خداوند تعالی بے برکتی آن بدو رسانید - نامش از دیوان طالبان درگاہ خود پاک گردانید - اما آنچہ نصیب خاص بود آنست کہ چون کتابے بینند و دانند کہ مؤلفت آن بدان فن و علم عالم بودہ است و محقق - رعایت حقوق آن بہتر کنند - و بہ خواندن آن و یاد گرفتن آن بجد تر باشند - و مراد خوانندہ و صاحب کتاب از آن بہتر بر آید - واللہ اعلم بالصواب ٭

فصل - و آنچہ گفتم کہ طریق استخارہ سپردم - مراد از آن حفظ آداب خداوند بود عز و جل - کہ پیغامبر خود را صلی اللہ علیہ وسلم و متابعان وے را بدین امر فرمود - و گفت - فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ - استعاذت و استخارت و استعانت جملہ بمعنی طلب کردن و تسلیم امور خود بخداوند سبحانہ تعالی باشد - و نجات از آفتہائے گوناگون - و صحابۂ پیغامبر صلعم روایت آوردہ اند - کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم ما را استخارہ اندر آموختی - چنانکہ قرآن پس چون بندہ بداند - کہ خیریت امور اندر کسب و تدبیر وے بازبستہ نیست - کہ صلاح بندگان خداوند تعالی بہتر داند - و خیر و شر وے کہ بہ بندہ رسد مقدر است - جز تسلیم چیزے وے را نباشد مر قضا را - و یاری خواستن از وے تا شر نفس و آمارگی آن از بندہ دفع کند - اندر کل افعال و احوال وے - و خیریت و صلاح وے را بدو ارزانی دارد - و پس باید کہ اندر بدو ہمہ اشتغال بندہ استخارہ کند تا خداوند تعالی وے را از خطا و خلل و آفت و زلل آن کار نگاہ دارد - و باللہ التوفیق ٭

فصل - و آنچہ گفتم کہ اغراضے کہ بنفس خود باز گشت از دل ستردم - مراد آن بود کہ اندر ہر کارے کہ غرض نفسانی اندر آید برکت از آن کار برخیزد - و دل از طریق مستقیم بمحل اعوجاج و مشغولی اندر افتد - و آن از دو حال بیرون نباشد - یا غرض بر آید یا بر نیاید - اگر غرض نفس بر آید ہلاک وے اندر آن بود - و در دوزخ را کلید بجز حصول مراد نفس نیست - و اگر غرض بر نیاید بارے وے پیشتر از آن از دل سترده باشد - کہ نجات وے اندر آن بود - و کلید در بہشت بجز منع نفس از اغراض وے نیست - چنانکہ خداوند تعالی گفت - وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى - و اغراض نفسانی اندر امور آن بود - کہ بندہ اندر کارے کہ کند بجز خوشنودی خداوند تعالی باشد - و نجات

نفس از عقوبت طلب نکند۔ و در جملهٔ رعونات نفس راحتے پیدا نباشد۔ و تعبیه ہائے وے اندران ظاهر نبود۔ و اندر این کتاب بجایگاه خود بابے اندرین معنی بیاید۔ ان شاء الله تعالیٰ

فصل۔ آنچه گفتم که بحکم استدعاے تو قیام کردم۔ و بر تمام کردن مراد تو این کتاب عزم تمام کردم۔ مراد از آن این بود۔ که مرا اهل سوال دیدی۔ و واقعه خود از من پرسیدی۔ و این کتاب از من اندر خواستی۔ و مراد تو از آن فائده بود۔ لامحاله برمن واجب شد حق سوال تو گذاردن۔ و چون اندر حال بتمامی حق سوالت پرسیدم۔ و عزمے تمام با نیت و نیتے که تمام کنم تا اندر حال ابتداے کتاب۔ و نیت تمام کردن آن حکم و جواب آنرا بحکم وجوب ادا کردم۔ و قصد بنده چون بابتداے عمل وے به نیت مقرون بود۔ اگرچه ویرا اندران عمل خللے پدیدار آید۔ بنده بدان معذور باشد۔ و از آن بود که پیغامبر صلی الله علیه وسلم گفت۔ نیة المؤمن خیر من عمله۔ نیت کردن بابتداے عمل بهتر از ابتدا کردن عمل بے نیت۔ و نیت را اندر کارها سلطانے عظیم است و برهانی صادق که بنده بیک نیت از حکمے بحکمے دیگر شود۔ بے آنکه بظاهر اثرے پدیدار آید۔ چنانکه بے نیت چند روز گرسنه باشد۔ ویرا ثوابے نبود۔ و چون بدل نیت روزه کند۔ از مقربان گردد۔ بے آنکه بظاهر هیچ عمل کند۔ و چنانکه مردے مسافر که بشهرے درآید و مدتے بباید۔ مقیم نگردد۔ و چون نیت اقامت کند بے آنکه بظاهر هیچ عمل پدیدار آید مقیم گردد۔ مانند این بسیار است۔ پس نیت خیرات اندر ابتداے عمل گذاردن حق آن باشد۔ والله اعلم

فصل۔ و آنچه گفتم که مر این کتاب را کشف المحجوب نام کردم۔ مراد آن بود که تا نام کتاب ناطق باشد بر آنچه اندر کتاب است۔ مر گروهے را که بصیرت بود۔ چون نام کتاب بشنوند دانند که مراد از آن چه بوده است۔ و بدانکه همه عالم از لطیفهٔ تحقیق محجوب اند بجز اولیاے خداے عزوجل و عزیزان درگاهش۔ و چون این کتاب اندر بیان راه حق بود و شرح کلمات تحقیق و کشف حجاب بشریت جز این نام ورا اندر خور نبود۔ و بحقیقت کشف هلاک محجوب باشد همچنانکه حجاب هلاک مکاشف۔ یعنی چنانکه نزدیک را طاقت بُعد نباشد۔ و بعید را طاقت نزدیکی ندارد۔ و چون جانورے که از سرکه خیزد اندر سرکه پرورد و آنچه از چیزهاے دیگر خیزد اندر سرکه هلاک شود۔ و طریق سپردن معانی دشوار باشد۔ جز بر آنکه ویرا براے آن آفریده بود۔ پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم۔ کلٌّ میسّر لما خلق له

وخدائے عزّ وجلّ ہر کسے را برائے چیزے آفریدہ است۔ وطریقِ آں بروے سہل گردانیدہ۔ امّا حجاب دو است یکے حجابِ رینی۔ واین ہرگز برنخیزد۔ ودیگر حجابِ غینی۔ واین زود برخیزد۔ وبیانِ این آں بود کہ بندہ باشد کہ ذاتِ وے حجابِ حق باشد۔ تا یکساں باشد بنزدیکِ وے حق وباطل۔ وبندہ بود کہ صفتِ وے حجابِ حق باشد وپیوستہ طبعِ وے وسرش حق مے طلبد۔ واز باطل مے گریزد۔ وپس حجابِ ذاتی کہ آں رینی است۔ ہرگز برنخیزد۔ ومعنے رین وختم وطبع یکے بود۔ چنانکہ خدائے تعالیٰ گفت کَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰی قُلُوْبِہِمْ مَا کَانُوْا یَکْسِبُوْنَ۔ آنگاہ حکمِ این ظاہر کرد وگفت کہ اِنَّ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا سَوَاءٌ عَلَیْہِمْ ءَاَنْذَرْتَہُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْہُمْ لَا یُؤْمِنُوْنَ۔ آنگاہ علتش بیان کرد۔ کہ خَتَمَ اللّٰہُ عَلٰی قُلُوْبِہِمْ۔ وحجابِ صفتی کہ آں غینی بود۔ روا باشد کہ وقتے بود ووقتے برخیزد۔ چہ تبدیلِ ذات اندر حکم غریب وبدیع باشد واندر عین ممکن۔ اما تبدیلِ صفت چنانکہ ہست روا باشد۔ ومشائخ این قصہ را درین معنی رین وغین اشاراتِ لطیف است۔ چنانکہ جنید گوید رحمۃ اللہ علیہ الرین من جملۃ الوطنات والغین من جملۃ الخطرات۔ رین از جملۂ وطنات است۔ وغین از جملۂ خطرات وطن پایدار بود۔ وخطر طاری چنانچہ از ہیچ سنگ آئینہ نتواں ساخت۔ اگرچہ صقالاں بسیار مجتمع گردند۔ وباز چوں آئینہ زنگ گرد بمصقلہ صافی شود۔ از آنچہ تاریکی اندر سنگ اصلی است۔ وروشنائی اندر آئینہ اصلی۔ چوں اصل پایدار بود۔ آں صفتِ عاریتی را بقا نباشد۔ پس من این کتاب آنرا ساختم کہ صقالِ دلہا بود کہ اندر حجابِ غین گرفتار باشند۔ ومایۂ نورِ حق اندر دلِ شاں موجود باشد۔ تا ببرکتِ خواندنِ این کتاب آں حجاب برخیزد۔ وبحقیقتِ معنی راہ یابند۔ وباز آنانکہ ہستی ایشاناں را عجینت از انکارِ حق واز ارتکابِ باطل بود۔ ہرگز راہ نیابند بشواہدِ حق۔ واز این کتاب مر ایشاں را ہیچ فائدہ نباشد۔ والحمد للہ علی نعمۃ العرفان۔

فصل۔ اما آنچہ گفتم مقصودت معلوم شد۔ وسخن اندر غرضت اندرین کتاب مقسوم شد۔ مراد ازین قبول آں بود۔ کہ تا مسئول را مقصودِ سائل معلوم نگردد مرادِ سائل محصول نگردد۔ کہ سوال از اشکال کنند۔ وچوں بجواب اشکال حل نشود فائدہ نیاید وحلِ اشکال جز بمعرفتِ اشکال نتواں کرد۔ وآنچہ گفتم سخن اندر غرضت مقسوم شد۔ یعنی سوال مرحلہ باشد۔ چوں سائل بہ جملہ درجات واخواتِ سوالِ خود عالم بود۔ وباز

مبتدی را بتفصیل حاجت باشد و اقسام بیان و حدود آں - خاصه که غرض تو اسعدک الله اندریں آں بوده است - که تا تفصیل دہم و کتابے سازم از سوال تو - و بالله التوفیق ٭

فصل - و آنچه گفتم که من از خداوند تعالے توفیق و استعانت خواہم - مراد آں بود که بنده را ناصرے بجز خداوند نباشد - که در اہر خیرات نصرت کند - و توفیق زیادت دہدش - و حقیقت توفیق موافقت تائید خداوند بود بافعل بنده اندر اعمال ثواب و کتاب و سنت بر وجود صحت توفیق ناطق است - و امت مجتمع - بجز گروہے از معتزله و قدریان - که لفظ توفیق را از کل معانی خالی گویند - و گروہے از مشائخ ایں طریقت گفته اند که التوفیق ہو القدرة علی الطاعة عند الاستعمال چوں بنده خداوند را مطیع باشد از خداوند بدو نیروئے زیادت بود و قوت افزوں تر از آنچه پیش ازاں بوده باشد - و در جمله حالاً بعد حال آنچه مے باشد از سکون و حرکات بنده جمله فعل و خلق خدا ایست پس آں قوتے را که بنده بداں طاعت کند توفیق خوانند - و ایں کتاب جایگاه ایں مسئله نیست - که مراد ازیں چیز دیگرے است - و باز گشتم بسر مقصود تو انشاء الله عز و جل - و پیش ازانکه بر سر سخن شوم - نخست سوال ترا بعینه بیارم - و ازانجا بابتدائے کتاب پیوندم - و بالله التوفیق

صورت السوال - قال السائل و ہو ابو سعید بیان کن مرا اندر تحقیق طریقت تصوف - و کیفیت مقامات ایشاں - و بیان مذاہب - و مقامات آں - و اظہار کن مرا رموز و اشارات ایشاں - و چگونگی محبت خداوند عز و جل و کیفیت اظہار آں بر دلہا - و سبب حجاب عقول از کنه ماہیت آں - و نفرت نفوس از حقیقت آں - و آرام روح با صفوت آں - و آنچه بدیں تعلق دارد از معاملت آں -

وقال المسئول و ہو علی بن عثمان الجلابی الہجویری رحمة الله علیه بدانکه اندریں زمانه ما ایں علم بحقیقت - مندرس گشته است - خاصه اندریں دیار - که خلق جمله مشغول ہوا گشته اند - و معرض از طریق رضا - و علمائے روزگار و مدعیان وقت را ازیں طریقت صورت بر خلاف اصل آں بسته است پس بیاریده ہمت بچیزے که دست اہل زمانه باسه ازاں کوتاه بود بجز خواص حضرت حق - و مراد ہمه اہل ارادت ازاں منقطع - و معرفت ہمه اہل معرفت از وجود آں معزول - خاص و عام خلق ازاں بعبارت آں بسنده کار گشته - و سر حجاب آں را بجان و دل خریدار گشته - و کار از تحقیق بتقلید افتاده - و تحقیق روئے خود از روزگار ایشاں بپوشیده -

وعوام بداں بسندہ کردہ گویند کہ تا حق را ہمے بشناسیم وخواص بداں خورسند شدہ کہ اندر دل تمنا یابند۔ و اندر نفس حاجتے۔ و اندر صدر میلے بداں سرائے۔ از سر مشغولی گویند کہ ایں شوق رویت است۔ و با حسن اندیشہ کہ بدل آید حرقت محبت۔ و مدعیان بدعوے خود از کل معانی باز ماندہ اند۔ و مریدان از مجاہدہ دست باز داشتہ وظنِ معلومِ خود را نام مشاہدہ کردہ۔ و من پیش ازیں کتب ساختم اندریں معنی۔ جملہ ضائع شدہ۔ مدعیانِ کاذب بعضے سخن ازاں مر صید خلق را برچیدند۔ و دیگر را بشستند۔ و ناپایدار کردند۔ از انچہ صاحب طبع را سرمایہ حسد و انکار نعمت خداوند باشد۔ و گروہے دیگر نوشتند اما برنخواندند۔ و گروہے دیگر بخواندند۔ اما معنی ندانستند۔ و بعبارتِ آں بسند کردند۔ کہ تا بنویسند و یاد گیرند۔ و گویند کہ ما علم تصوف و معرفت مے گوییم۔ و ایشاں اندر عین تکرت اند۔ و ایں جملہ ازاں بود کہ ایں معانی کبریت احمر است۔ و آں عزیز باشد۔ و چوں بیابندش کیمیا بود۔ و دانگ سنگے ازوے بسیار مس و روئے را زر سرخ گرداند۔ و فی الجملہ ہر کس آں دارو طلبد کہ موافق دردِ وے باشد۔ و بجز آں نیابدش۔ چنانکہ یکے گوید از بزرگان شعر

فَكُلُّ مَنْ فِي فُؤَادِهٖ وَجَعٌ يَطْلُبُ شَيْئًا يُوَافِقُ الْوَجَعَا

کسے را کہ داروئے علتِ وے حقیرترین چیزہا بود۔ ویرا در و مرجان نباید تا بشلیثا و دواء المسک آمیزندش۔ و ایں معنی عزیز تر ازاں است کہ ہر کسے را ازاں نصیب باشد۔ و پیش ازیں جہال ایں علم با کتب مشائخ ہمیں کردند۔ چوں آں خزانہائے اسرار خداوند بدستِ ایشاں افتاد۔ معنی آں ندانستند۔ بدست کلاہ دوزانِ جاہل فگندند۔ و بمجلدانِ ناپاک دادند۔ تا آنرا استر کلاہ و جلد دواوینِ شعر ابونواس و ہزلِ جاحظ گردانیدند۔ و لامحالہ چوں باز ملک بر دیوار سرائے پیرہ زنے نشیند۔ پر و بالش ببرند۔ و خداوند عزوجل مارا اندر زمانہ آفریدہ است کہ اہلِ آں ہوا را شریعت نام کردہ اند۔ و طلب جاہ و ریاست و تکبر را عز و علم۔ و ریاء خلق را خشیت۔ و نہاں داشتن کینہ را اندر دل حلم۔ و مجادلہ را مناظرہ۔ و محاربت و سفاہت را عظمت۔ و نفاق را زہد۔ و تمنی را ارادت۔ و ہذیانِ طبع را معرفت۔ و حرکاتِ دل و حدیثِ نفس را محبت۔ و الحاد را فقر و جحود را صفوت۔ و زندقہ را فنا۔ و ترک شریعتِ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم را طریقت۔ و آفتِ اہلِ زمانہ را معاملت نام کردہ اند۔ تا اربابِ معانی اندر میانِ ایشاں مہجور گشتہ اند و ایشاں غلبہ گرفتہ۔ چنانکہ اندر فطرتِ اولی اہل بیت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم با آل مروان چگونہ نیکو گفتہ است۔ آں شاہ اہلِ حقائق۔ و برہانِ تحقیق و دقائق۔ ابوبکر الواسطی رحمۃ اللہ علیہ

اَبْتُلِیْنَا بِزَمَانٍ لَیْسَ فِیْهِ اٰدَابُ الْاِسْلَامِ وَلَا اَخْلَاقُ الْجَاهِلِیَّةِ وَلَا اَحْکَامُ ذِی الْمُرُوَّةِ۔
شبلی گوید متنبی راست موافق این شعر

نحا اللهُ فِی الدُّنْیَا مَنَاخَ الرَّوَاکِبِ ⁂ فَکُلُّ بَعِیْدِ الْهَمِّ فِیْهَا مُعَذَّبٌ

فصل

بداں قواک اللہ کہ یافتم این عالم را محل اسرار خداوند۔ و مکونات را موضع ودایع وے۔ و مثبتات را جایگاه لطائف آں اندر حق دوستانش۔ و جواهر و اعراض و عناصر و اجسام و اشباح و طبایع جمله حجاب آں اسرار اند۔ و اندر محل توحید اثبات این هریک شرک باشد۔ پس خداوند تعالی این عالم را اندر محل حجاب داشته است۔ تا طبایع هریک اندر عالم خود بفرمان وے طمانیت یافته اند۔ و بوجودِ خود از توحید حق محجوب گشته۔ و ارواح اندر عالم بمزاج وے مغرور گشته۔ و بمقارنتِ آں از محل خلاص خود دور مانده۔ تا اسرار ربانی اندر حق عقول مشکل شده است۔ و لطائف قرب اندر حق ارواح پوشیده گشته۔ تا آدمی اندر سطوت غفلت هستی خود محجوب گشته است و اندر محل خصوصیت بحجاب خود محجوب۔ چنانچه خداوند تعالی گفت وَالْعَصْرِ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِیْ خُسْرٍ۔ و نیز گفت اِنَّهٗ کَانَ ظَلُوْمًا جَهُوْلًا۔ و رسول صلی الله علیه وسلم گفت۔ خَلَقَ اللهُ الْخَلْقَ فِیْ ظُلْمَةٍ ثُمَّ اَلْقٰی عَلَیْهِ نُوْرًا۔ پس این حجاب وے را اندر عالم مزاجش افتاده است بتعلق طبایع بوده۔ و بتصرف عقل اندر وے تا اجرام بکلی بسته کار شده است۔ و سر حجابِ خود را از حق بجان خریدار آمده۔ و از آنچه از جمال کشف بے خبر است و از تحقیق سریت ربانی معرض۔ و بر محل ستوران آرمیده۔ و از محل نجات خود رمیده۔ بوے توحید ناشنیده۔ و جمال احدیت نادیده۔ و ذوق توحید ناچشیده۔ و بترکیب از تحقیق مشاهده باز مانده۔ و بحرص دنیا از ارادت خداوند رجوع کرده۔ و نفس حیوانیت بے حیا ربانی مر ناطقه را مقهور کرده۔ تا حرکات و طلبش جمله اندر نصیب حیوانیت مقرر شده است و جز خوردن و خفتن و متابع شهوات بودن هیچ چیز نداند۔ خداوند عزوجل مر دوستان خود را ازین جمله اعراض فرمود۔ و گفت ذَرْهُمْ یَاْکُلُوْا وَیَتَمَتَّعُوْا وَیُلْهِهِمُ الْاَمَلُ فَسَوْفَ یَعْلَمُوْنَ۔ از آنچه سلطانِ طبع ایشان سر حق را بر ایشان پوشیده بود۔ و بجائے عنایت و توفیق اندر حق ایشان خذلان و حرمان آمده۔ تا جمله متابع نفس اَمَّارَةٌ بِالسُّوْءِ گشتند۔ که آں حجابِ اعظم است و منبع سوء و شر۔ چنانکه خداتعالی گفت اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّوْٓءِ۔ اکنون من ابتدا کنم مر مقصود ترا اندر مقامات و حجب پیدا کنم۔ و بابیانِ لطیف مر آنرا مبسوط گردانم۔ و عبارات

اہل ضایع را شرح دہم۔ و لختے از کلام مشائخ بداں پیوندم۔ و از غررِ حکایات مرتبہ اندوے کنم تا مرادِ تو برآید۔ و آنکہ نیز اندریں علم فکر دارد از علمائے ظاہر و غیر آں۔ بدانکہ طریقۂ تصوف را اصلی قوی ست و فرعی مثمر۔ و جملہ مشائخ ایشاں از اہلِ علم بودہ اند۔ و جملہ مریداں را بر آموختن علم باعث بودہ اند۔ و بر مداومت کردن براں ایشاں را حریص داشتہ اند۔ و ہرگز متابع لہو و ہزل نبودہ اند۔ و طریق لغو نسپردہ۔ از پس آنکہ بسیارے از مشائخ طریقت علمائے ایشاں اندراں معانی تصانیف ساختہ اند۔ بعباراتِ لطیف از خواطرِ ربانی خود براہان نمودہ اند۔ و باللہ التوفیق۔

اَلْبَابُ الْاَوَّلُ فِیْ اِثْبَاتِ الْعِلْمِ

خداوند تعالیٰ گفت اندر صفت علماء اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ پیغمبر گفت۔ طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيْضَةٌ عَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ وَّمُسْلِمَةٍ۔ و نیز گفت صلی اللہ علیہ وسلم اُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّيْنِ۔ و بدانکہ علم بسیار است و عمر کوتاہ۔ و آموختن جملہ علوم بر مردم فریضہ نیست۔ چوں علم نجوم و طب و علم حساب و صناعتہائے بدیع و آنچہ بدیں ماند۔ مگر ازیں ہر یک بداں مقدار کہ بشریعت تعلق دارد از نجوم شناختن اوقات را اندر شب۔ و طب مر احتماء را۔ و حساب مر فرائض را و مدت عدت را۔ و آنچہ بدیں ماند۔ پس فرائض علم چنداں است کہ بداں عمل درست باشد۔ کہ حق تعالیٰ بداں ذم کرد کسانے را کہ علوم بے منفعت آموزند۔ کہ قولہ عزوجل وَيَتَعَلَّمُوْنَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ و رسول زنہار خواست۔ و گفت اَعُوْذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ۔ پس بدانکہ باندکے از علم عمل بسیار بتواں کرد۔ و باید کہ علم مقرون عمل باشد۔ کہ رسول گفت علیہ السلام اَلْمُتَعَبِّدُ بِلَا فِقْهٍ كَالْحِمَارِ فِي الطَّاحُوْنَةِ۔ متعبداں بے فقہ را بخر خراس مانند کرد کہ ہر چند مے گردند بر پے نخستیں باشند۔ و ہیچ راہ شاں رفتہ نباشد۔ و از عوام دیدم گروہے کہ علم را بر عمل فضل نہادند۔ و گروہے عمل را بر علم۔ و ایں ہر دو باطل است۔ از آنچہ عمل بے علم خود عمل نباشد کہ عمل آنگاہ عمل گردد کہ موصول بعلم بود۔ تا بندہ بداں مر ثواب حق را مستوجب گردد۔ چوں نماز کہ تا نخست علم ارکانِ طہارت نبود۔ و علم شناختن آب و علم معرفت قبلہ۔ و علم کیفیت نیت۔ و ارکان نماز۔ نماز نبود۔ پس چوں عمل بعین علم بے عمل گردد۔ چگونہ جاہل آں را از ایں جدا کند۔ و آنانکہ علم را بر عمل فضل نہادہ اند ہم محال است۔ کہ علم بے عمل علم

نباشد۔ چنانکہ خدا تعالیٰ مے گوید نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ۔ نام عالم بے عمل از عالمان نفی کرد۔ از آنچہ آموختن و یاد داشتن و یاد گرفتن آں جملہ نیز عمل بود و از آنست کہ بندہ بداں مثاب است۔ و اگر علم عالم بفعل و کسب او نبودے۔ او را دراں ہیچ ثواب نبودے۔ و ایں سخن دو گروہ است۔ یکے آنانکہ نسبت بعلم کنند مر جاہ خلق را و طلب معاملت آں ندارند۔ و بہ تحقیق علم نرسیدہ باشند عمل را از آں جدا کنند۔ و نہ علم دانند و نہ عمل۔ تا جاہلے مے گوید کہ قال نباید کار حال باید و دیگرے گوید کہ عمل باید علم نباید۔ و از ابراہیم ادہم رضی اللہ عنہ مے آید کہ گفت۔ سنگے دیدم در راہ افگندہ۔ و براں نبشتہ بود کہ مرا بگرداں و برخواں۔ پس بگردانیدمش۔ براں نوشتہ بود کہ أَنْتَ لَا تَعْمَلُ بِمَا تَعْلَمُ فَكَيْفَ تَطْلُبُ مَا لَا تَعْلَمُ۔ تو بعلم خود عمل نکنی۔ محال باشد کہ نادانستہ را طلب کنی۔ یعنی کاربند آں باش کہ دانی تا برکت آں نادانستہ نیز بدانی۔ و **انس بن مالک** رضی اللہ عنہ گوید کہ همة العلماء الدراية وهمة السفهاء الرواية۔ از آنچہ اخوات جہل از علما منتفی باشد و آنکہ از علم جاہ و عز دنیا طلبد۔ نہ عالم بود۔ کہ طلب جاہ و عز دنیا از اخوات جہل است۔ و ہیچ درجہ نیست اندر مرتبہ علم از آں بلندتر کہ چوں آں نباشد ہیچ لطیفہ خداوند را نشناسد۔ و چوں علم موجود باشد۔ ہمہ مقامات و شواہد و مراتب را سزاوار بود۔ واللہ اعلم بالصواب۔

فصل بدانکہ علم دو است۔ یکے علم خداوند تعالیٰ و دیگر علم خلق۔ و علم بندہ اندر جنب علم خداوند متلاشی بود۔ زیرا کہ علم او سبحانہ صفت وے است بدو قایم۔ و اوصاف او را نہایت نیست۔ و علم ما صفت ماست بما قائم۔ و اوصاف ما متناہی اند۔ و خداوند تعالیٰ گفت وَمَا أُوتِيتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا۔ و فی الجملہ علم از اوصاف مدح است۔ و حدش احاطة المعلوم است و تبيين المعلوم و نیکوترین حدود ایں آنست۔ کہ العِلْمُ صِفَةٌ يَصِيرُ الجَاهِلُ بِهَا عَالِمًا و خداوند گفت وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ۔ و نیز گفت وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ۔ و علم او یک علم است کہ بداں مے داند ہمہ موجودات و معدومات را۔ و خلق را با وے اندراں مشارکت نیست و متجزی نہ و از وے جدا نہ۔ و دلیل بر علمش ترتیب فعلش است۔ کہ فعل بحکم علم فاعل اقتضا کند۔ پس علم وے باسرار لاحق است۔ و باظہار محیط۔ طالب را باید کہ اعمال اندر مشاہدت وے کند۔ چنانکہ مے داند کہ وے اندر افعال او بینا است۔

حکایت مے آرند۔ کہ اندر بصرہ رئیسے بود۔ بباغ از آں خود رفتہ بود۔ چشمش بر

حسن زنی بزرگ بود افتاد - مر ورا بشغلی فرستاد - زن را گفت درها دربند - زن گفت - درها بستم مگر یک در که نه توانم بست - گفت آن کدام در است - گفت درے که میان ما و خداوند است - مرد پشیمان شد و استغفار کرد - و حاتم الاصم گفت رضی اللہ عنہ - که چهار علم اختیار کردم - و از همه علمهاے عالم برستم - گفتند کدام است آن - گفت یکے آنکه بدانستم که مرا رزقے است مقسوم که زیادت و کم نشود از طلب زیادت برآسودم - و دیگر آنکه بدانستم - که خداے را برمن حقی است - که جز من کسے دیگر نتواند گزارد - باداے آن مشغول گشتم - و دیگر آنکه دانستم که مرا طالبے است یعنی مرگ - که از وے نتوانم گریخت - آن را بساختم - و چهارم آنکه دانستم که مرا خداوند است مطلع بر من - از وے شرم داشتم و از ناکردنی دست باز داشتم - و چون بنده عالم بود که خداوند بدو ناظر است - کارے نکند که از وے شرم دارد بقیامت -

فصل - اما علم بنده باید - که اندر امور خداوند و معرفت وے باشد - و فریضه بر بنده علم وقت باشد و آنچه بر موجب وقت بکار آید بظاهر و باطن - و آن بر دو قسم است یکے قسمت اصول است - و دیگر قسمت فروع - ظاهر اصول قول شهادت - و باطنش تحقیق معرفت - و ظاهر فروع ورزش معاملت - و باطنش تصحیح نیت - و قیام هر یک ازیں بے دیگرے محال باشد - ظاهر بے حقیقت باطن نفاق بود - و باطن بے ظاهر زندقه - و ظاهر شریعت بے باطن نقص بود - و باطن بے ظاهر هوس - پس علم حقیقت را سه رکن است - یکے علم بذات خداوند تعالی و وحدانیت وے - و نفی تشبیه از وے - و دیگر علم بصفات خداوند تعالی و احکام آن - و سه دیگر علم بافعال و حکمت وے - و علم شریعت را نیز سه رکن است - یکے کتاب و دیگر سنت و سه دیگر اجماع امت - و دلیل بر علم باثبات ذات و صفات و افعال خداے عزوجل قول اوست - فَاعْلَمْ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ - و نیز گفت وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰىكُمْ و نیز گفت اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ - و نیز گفت اَفَلَا يَنْظُرُوْنَ اِلَى الْاِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ و مانند ایں آیات بسیار است - که جمله دلائل اندر نظر کردن افعال وے - تا بداں صفات فاعل را بشناسی - و نیز گفت رسول علیه السلام مَنْ عَلِمَ اَنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى رَبُّهٗ وَاَنِّیْ نَبِیُّهٗ حَرَّمَ اللّٰهُ تَعَالٰى لَحْمَهٗ وَدَمَهٗ عَلَى النَّارِ - اما شرط علم بذات خداوند تعالی آنست که عاقل و بالغ بداند - که حق تعالی موجود است اندر قدم بذات خود - و بے حد و حدود است - و اندر مکان و جهت نیست - و ذاتش موجب آفت نیست - از خلقش مانند نیست -

و وی را زن و فرزند نیست - و هرچه اندر وهم تو صورت گیرد و اندر خرد و اندازه پذیرد وے
آفریدگار آنست - و دارنده و پروردگار آں - قوله تعالیٰ لَیْسَ کَمِثْلِهٖ شَیْءٌ وَّهُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ
اما علم بصفات وے آنست - که بدانی که وے را صفاتیست بدو موجود - که آں نه وے است
و نه جزوے - بدو موجود - و بدو قائم است و وے را دائم است آں صفات چوں علم و قدرت
و حیات و ارادت و سمع و بصر و کلام و بقا چنانکه خدا تعالیٰ گفت - اِنَّهٗ عَلِیْمٌ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ
و نیز گفت - وَاللّٰهُ عَلٰی کُلِّ شَیْءٍ قَدِیْرٌ - و نیز گفت وَهُوَ السَّمِیْعُ الْبَصِیْرُ - و نیز گفت فَعَّالٌ لِّمَا
یُرِیْدُ - و نیز گفت هُوَ الْحَیُّ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ - و نیز گفت قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْکُ - اما علم باثبات
افعال وے آنست که بدانی که وے آفریدگار خلقانست و خالق افعال ایشاں - چنانچه
گفت - وَاللّٰهُ خَلَقَکُمْ وَمَا تَعْمَلُوْنَ - عالم نابود بفعل وے هست شده است - مقدر خیر و
شر است - و خالق نفع و ضر است - چنانکه گفت - اَللّٰهُ خَالِقُ کُلِّ شَیْءٍ - و دلیل بر اثبات
احکام شریعت آنست - که بدانی که از خداوند تعالیٰ بما رسولاں آمدند با معجزه‌هائے ناقض
عادات - و رسول ما محمد علیه السلام حق است - و او را معجزات بسیار است - و آنچه ما را
خبر داده است از غیب - و عیاں - جمله حق است - رکن اول از شریعت کتاب است
چنانکه گفت عز من قائل فِیْهِ اٰیٰتٌ مُّحْکَمٰتٌ هُنَّ اُمُّ الْکِتٰبِ - و دیگر سنت است
چنانکه گفت - وَمَآ اٰتٰىکُمُ الرَّسُوْلُ فَخُذُوْهُ وَمَا نَهٰىکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا - و سیوم اجماع امت
است - چنانکه رسول گفت علیه السلام لَا تَجْتَمِعُ اُمَّتِیْ عَلَی الضَّلَالَةِ عَلَیْکُمْ بِالسَّوَادِ
الْاَعْظَمِ - و در جمله احکام حقیقت بسیار است - اگر کسے خواهد تا جمله را جمع کند نتواند از آنچه
لطائف خداوند را عز اسمه نهایت نیست ⁂

فصل - بدانکه گروهے اند از ملاحده لعنهم الله که ایشاں را سوفسطائیاں گویند - و مذهب
ایشاں آنست - که بهیچ چیز علم درست نیاید - و علم خود نیست - گوئیم بایشاں که ایں دانش
که مے دانید که بهیچ چیز علم درست نیست درست هست یا نه - اگر گویند هست - علم را اثبات
کردند - و اگر گویند که نیست - پس چیزے که درست نباشد آنرا معارضه کردن محال بود -
و با آنکس سخن گفتن از خرد نبود - و گروهے از ملاحده که تعلق باین طریقت دارند همیں
گویند که علم ما بهیچ چیز درست نیاید پس ترک علم ما را تمامتر از اثبات آں باشد - و
ایں از حمق و جهالت ایشاں بود - که ترک علم از دو بیروں نبود - یا بعلمے بود یا بجهلے پس

علم مر علم را نفی نکند۔ و ضد بنا ید۔ و بعلم ترکِ علم محال بود پس ماند آنجا جہل۔ و چوں درست شد
کہ نفی علم جہل بود۔ و ترک او جہل بود۔ و جاہل مذموم باشد۔ و جہل قرینہ کفر و باطل بود۔ کہ حق
را بجہل تعلق نبود۔ و ایں خلافِ جملہ مشائخ است۔ و چوں ایں قول را جملہ مردماں بشنیدند
و بریں ارتکاب کردند۔ گفتند کہ مذہب جملہ اہلِ تصوف این است و در دینِ ایشاں چنیں
تا اعتقادِ ایشاں مشوش گشت۔ و از تمیز کردن حق از باطل باز ماندند۔ و ما امروز جملہ را بخداوند
تسلیم کردیم۔ تا اندر ضلالتِ خود ہمی باشند۔ اگر دین گریبانِ ایشاں گیرندے۔ تصرف بہتر
ازیں کنندے۔ و حکم رعایت را از دست ندادندے۔ و اندر دوستانِ حق بدیں چشم
ننگرندے۔ و احتیاطِ روزگارِ خود نیکو ازیں کنندے۔ اگر قومے از ملاحدہ تعلق بدیں احرار کردند
تا بجمالِ ایشاں از آفتہائے خود رستگار گردند۔ و اندر سایہ عزِ ایشاں زندگانی کنند۔ چرا
باید کہ ہمہ را با ایشاں قیاس کنند۔ و اندر معاملتِ ایشاں مکابرہ جہال بر دست گیرند۔ و قدر
ایشاں اندر زیر پائے آرند۔ و مصنف گوید کہ مرا یکے از منتسبانِ علم کہ کلاہِ رعونت را بسر
علم نام کردہ بود۔ و متابعتِ ہوا را سنتِ رسول۔ و موافقتِ شیطان را سیرتِ آئمہ۔
بمناظرہ بمعرفت۔ اندر میانہ گفت۔ ملاحدہ دوازدہ گروہ گشتند یک گروہ از ایشاں در میان
متصوفہ اند۔ گفتم اگر یک گروہ در میانِ ایشاں اند۔ یازدہ گروہ در میانِ شما اند۔ و ایشاں از
یک گروہ خود را بہتر از آں توانند نگاہ داشت۔ کہ شما از یازدہ۔ اما ایں جملہ نتیجہ فطرتہائے زمان
است۔ و آفتہا کہ پیدا آمدہ است۔ و خداوند تعالیٰ پیوستہ اولیائے خود را اندر میان قومے
مستور داشتہ است۔ و آں قوم را از جہتِ ایشاں اندر میانِ خلق مہجور داشتہ۔ و نیکو گفتہ
است آں پیرِ پیراں و آفتابِ مریداں علی بن بندار الصَّیْرَفِیّ رحمۃ اللہ علیہ فَسَادُ
الْقُلُوْبِ عَلٰی حَسْبِ فَسَادِ الزَّمَانِ وَاَہْلِہٖ۔ اکنوں ما فصلے از اقاویلِ ایشاں بیاریم۔
تا تنبیہے بود مر آنرا کہ درکارِ او از حق تعالیٰ عنایتے صادق است از منکرانِ بدیں طائفہ
و باللہ التوفیق۔

فصل

محمد بن فضل البلخی گوید رحمۃ اللہ علیہ۔ العلوم ثلاثۃ علم من اللہ و علم مع
اللہ و علم باللہ۔ علم معرفت بود کہ ہمہ انبیاء و اولیاء او را بدو دانستہ اند۔ و تا تعریف و تعرف
وے نبود۔ ایشاں وے را ندانستند۔ از آنچہ ہمہ اسباب اکتساب مطلق از حق تعالیٰ منقطع است
و علم بندہ مر معرفتِ حق را علت نگردد۔ کہ علت معرفت وے ہمہ ہدایت و اعلام وے

بود۔ و علم من اللہ علم شریعت بود۔ کہ آں از وے بما فرمان و تکلیف است۔ و علم مع اللہ علم
مقامات و طریق حق و بیانِ درجات اولیا است۔ پس معرفت بے پذیرفت شریعت درست
نیاید۔ و پذیرش شریعت بے اظہار مقامات راست نیاید۔ و ابو علی ثقفی گوید رحمۃ اللہ علیہ اَلْعِلْمُ
حَیٰوۃُ الْقَلْبِ مِنَ الْجَھْلِ وَ نُوْرُ الْعَیْنِ مِنَ الظُّلْمَۃِ۔ علم زندگی دلست از مرگ جہل۔ و نور چشم یقین
است از ظلمت کفر۔ و ہر کرا علم معرفت نیست۔ دلش بجہل مردہ است۔ و ہر کرا علم شریعت نیست
دلش بنادانی بیمار است پس دل کفار مردہ باشد۔ کہ بخداوند تعالیٰ جاہل اند۔ و دل اہل غفلت بیمار
باشد۔ کہ بفرمانہائے وے جاہل اند۔ و ابوبکر وراق ترمذی گوید رحمۃ اللہ علیہ مَنِ اکْتَفٰی بِالْکَلَامِ
مِنَ الْعِلْمِ دُوْنَ الزُّھْدِ تَزَنْدَقَ وَمَنِ اکْتَفٰی بِالْفِقْہِ دُوْنَ الْوَرَعِ فَقَدْ تَفَسَّقَ۔ ہر کہ از علم توحید
بعبارت آں بسندہ کند۔ و زہد نورزد۔ زندیق شود۔ و ہر کہ بعلم فقہ و شریعت بے ورع بسندہ
کند۔ فاسق گردد۔ و مراد ازیں آنست کہ بے معاملت و مجاہدت تجرید توحید جبر باشد و موحد
جبری قول۔ و قدری فعل باید۔ تا روش وے اندر میان قدر و جبر درست آید۔ و ایں قول
حقیقت آنست۔ کہ آں پیر گفت رحمۃ اللہ علیہ اَلتَّوْحِیْدُ دُوْنَ الْجَبْرِ وَ فَوْقَ الْقَدْرِ۔ پس
ہر کہ از علم توحید بے معاملت بعبارت آں بسندہ کند۔ و از اضداد آں روئے بگرداند۔ و زہد
نورزد۔ زندیق شود۔ اما فقہ را شرط احتیاط تقویٰ بود۔ و ہر کہ بعلم فقہ و شریعت بے ورع بسندہ
و برخص۔ و تاویلات۔ و تعلق۔ و شبہات۔ مشغول گردد۔ و بیروں از مذہب مجتہدان گردد۔
مر آسانی را زود باشد کہ بفسق اندر افتد۔ و ایں جملہ از غفلت پدید آید۔ و نیکو گفت آں شیخ المشائخ
یحییٰ بن معاذ الرازی رحمۃ اللہ علیہ اِجْتَنِبْ صُحْبَۃَ ثَلٰثَۃِ اَصْنَافٍ مِنَ النَّاسِ الْعُلَمَاءِ الْغَافِلِیْنَ
وَالْفُقَرَاءِ الْمُدَاھِنِیْنَ وَالْمُتَصَوِّفَۃِ الْجَاھِلِیْنَ۔ اما علمائے غافل آناں باشند۔ کہ دنیا را قبلہ
دل خود گردانیدہ باشند۔ و از شرع آسانی را اختیار کردہ۔ و پرستش سلاطین و ظلمہ بردست گرفتہ۔
و درگاہ ایشاں را طواف گاہ خود ساختہ۔ و جاہ خلق را محراب خود گردانیدہ۔ و بغرور و زیرکے خود
فریفتہ شدہ۔ و بدقت کلام خود مشغول شدہ۔ و اندر آئمہ و استادان زبان طعن دراز کردہ و بقہر
کردن بزرگان دین۔ و بسخن زیادتی مشغول شدہ۔ آنگاہ اگر کونین را در پلہ ترازوئے او نہی
پیدا نیاید۔ آنگاہ حقد و حسد را مذہب گردانیدہ۔ و در جملہ ہمہ ایں علم نباشد۔ علم صفتے بود کہ
انواع جہل از موصوف آں بدو منتفی باشد۔ اما فقرائے مداہن آں باشند۔ کہ چوں کسے فعلے
بر موافقت ہوائے وے کند اگر باطل بود آں فعل۔ وے را بداں مدح گوید۔ و چوں کسے بد

مخالفت ہوائے او کارے کند۔ اگرچہ حق بود۔ و مریداں ذم کند۔ و از خلق بمعاملت خود جاہ طمع دارد۔ و مر باطل مر خلق را مداہنت کند۔ امّا متصوف جاہل آں بود کہ در صحبت پیرے نبودہ باشد۔ و از بزرگے ادب نیافتہ بود۔ و خود را در میان خلق افگندہ۔ و گوشمال زمانہ نچشیدہ و بنابینائے کبودے در پوشیدہ۔ و بہ بے حرمتی طریق انبساطے سپردہ۔ اندر صحبت ایشاں و حمق مریداں داشتہ باشد۔ کہ جملہ را چوں خود پندارد۔ و آنگاہ طریق حق و باطل بروے پوشیدہ بود۔ پس ایں سہ گروہ را کہ آں پیر موافق یاد کرد و مریدان را از صحبت ایشاں اعراض فرمود۔ مراد آں بود کہ ایشاں اندر دعاوی خود کاذب بوند۔ و اندر روش ناتمام۔ و ابو یزید بسطامی گوید رحمۃ اللہ علیہ۔ عَمِلْتُ فِی الْمُجَاهَدَةِ ثَلٰثِیْنَ سَنَةً فَمَا وَجَدْتُ شَیْئًا اَشَدَّ عَلَیَّ مِنَ الْعِلْمِ وَمُتَابَعَتِهٖ۔ گفت سی سال مجاہدہ کردم۔ و بر من ہیچ چیز سخت تر از علم و متابعت آں نیامد۔ و در جملہ قدم بر آتش نہادن بر طبع آسان تر ازاں بود۔ کہ بر موافقت علم رفتن۔ و بر صراط ہزار بار گذشتن بر دل جاہل آسان تر ازاں بود۔ کہ یک مسئلہ از علم آموختن۔ و اندر دوزخ خیمہ زدن دوست تر ازاں بود بر فاسق۔ کہ یک مسئلہ از علم بکار بستن۔ پس بر تو باد علم آموختن۔ و اندراں کمال طلبیدن۔ و کمال علم بندہ جہل بود بعلم خداوند۔ و باید کہ چنداں بدانی کہ بدانی نمے دانی۔ و ایں آں معنی بود کہ بندہ جز علم بندگی نتواند دانست۔ و بندگی حجاب اعظم است از خداوندے۔ و اندر ایں معنی گویند

العجز عن درک الادراک ادراک ... والوقف فی طرق الاخیار اشراک

آنکہ نیاموزد بر جہل خود مصر گردد۔ مشرک بود۔ و آنکہ بیاموزد و اندر کمال علم خود ور امعنی ظاہر شود۔ و پندار علمش برخیزد۔ و بداند کہ علم وے بجز عجز اندر عاقبت وے نیست۔ کہ تسمیات را اندر حق معانی تاثیرے نباشد۔ ایں عجز او از دریافت علم باشد۔

باب الفقر

بدانکہ درویشی را اندر راہ حق مرتبہ عظیم است۔ و درویشاں را خطرے بزرگ۔ چنانکہ خدائے عزّ و جلّ گفت۔ لِلْفُقَرَاءِ الَّذِیْنَ اُحْصِرُوْا فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ لَا یَسْتَطِیْعُوْنَ ضَرْبًا فِی الْاَرْضِ یَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِیَآءَ مِنَ التَّعَفُّفِ۔ و نیز گفت ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوْكًا لَّا یَقْدِرُ عَلٰی شَیْءٍ۔ و نیز گفت تَتَجَافٰی جُنُوْبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ یَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَّطَمَعًا۔ و نیز

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقر اختیار کرد۔ و گفت اَللّٰھُمَّ اَحْیِنِیْ مِسْکِیْنًا وَّ اَمِتْنِیْ مِسْکِیْنًا
وَّ احْشُرْنِیْ فِیْ زُمْرَۃِ الْمَسَاکِیْنَ۔ و مانند ایں آیات و اخبار بسیار است۔ تا حدے۔ کہ از مشہوری
آں باثبات آں حاجت نیاید مر صحت دلائل را۔ و اندر وقت پیغامبر فقرا مہاجرین بودہ
اند۔ آنانکہ اندر حکم آداب عبودیت حقتعالیٰ و صحبت متابعت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم
نشستہ بودندے اندر مسجد وے۔ و از اشتغال جملہ اعراض کردہ۔ و ترک معارضہ بگفتہ۔ و خداوند
تعالیٰ بدادن روزئے خود باور داشتہ۔ و توکل بروے کردہ۔ تا رسول علیہ السلام مامور بود بصحبت
و قیام کردن بحق ایشاں۔ چنانکہ خدائے گفت قولہ عزوجل وَلَا تَطْرُدِ الَّذِیْنَ یَدْعُوْنَ رَبَّھُمْ
بِالْغَدٰوۃِ وَالْعَشِیِّ یُرِیْدُوْنَ وَجْھَہٗ۔ و نیز گفت وَلَا تَعْدُ عَیْنَاکَ عَنْھُمْ تُرِیْدُ زِیْنَۃَ الْحَیٰوۃِ
الدُّنْیَا۔ تا رسول علیہ السلام ہر کجا یکے را از ایشاں بدیدے۔ گفتے مادر و پدرم فدائیان باد۔
کہ خداوند تعالیٰ از برائے ایشاں با من عتاب کرد پس خداوند تعالیٰ مر فقیر را مرتبتے و درجہ بزرگ
دادہ است۔ و فقر را بداں مخصوص گردانیدہ۔ تا بترک اسباب ظاہری و باطنی گفتہ اند و بہ
کلیت بمسبب رجوع کردہ۔ تا فقر ایشاں فخر ایشاں گشت۔ تا برفتن آں نالاں گشتند۔ و
بآمدنش شاداں شدند۔ و مر آنرا در کنار گرفتند۔ و بجز آں دوست آنرا جملہ خوار گرفتند۔ اما فقرا
را رسمی است۔ و حقیقتی۔ رسمش افلاس و اضطرار است۔ حقیقتش اقبال اختیاری۔ آنکہ
رسم دید با رسم بیارامید۔ و چوں مراد یافت از حقیقت برمید۔ و آنکہ حقیقت یافت روے
از موجودات برتافت۔ و بفنائے کلی اندر رویت کل ببقاء کلی شتافت۔ مَنْ لَّمْ یَعْرِفْ سِوٰی
رَسْمِہٖ لَمْ یَسْمَعْ سِوٰی اِسْمِہٖ۔ پس فقیر آں باشد کہ ہیچ چیزش نباشد۔ و اندر ہیچ چیزش خلل
نیاید۔ نہ بہستی اسباب غنی گردد۔ و نہ بنیستی وے محتاج سبب۔ نہ وجود و عدم اسباب بنزدیک
فقرش یکساں بود۔ و اگر اندر نیستی خوشتر و خرم تر بود۔ روا بود و از انچہ مشائخ گفتہ اند۔ کہ ہرچند
درویش تنگ دست تر بود۔ حال بروے کشادہ تر بود۔ زیرا کہ وجود معلوم مر درویش را شوم
بود۔ تا حدے کہ ہیچ چیز را در بند نکند۔ الا بداں مقدار اندر بند شود۔ پس زندگانی دوستان
حق بالطاف خفی و اسرار بہی۔ بہتر است با حق۔ نہ باسباب دنیاء غدار و سرائے فجار۔ پس
متاع دنیا متاع باشد از ملوک و رضا۔

حکایت۔ آوردہ اند کہ درویشے را با ملکے ملاقات افتاد۔ ملک گفت۔ از من
حاجتے بخواہ۔ گفت من از بندہ بندگان خود حاجت نخواہم۔ ملک گفت ایں چگونہ بود۔

گفت مراد و بنده اند که آں هر دو خداوندان تو اند۔ یکے حرص۔ و دیگر امل۔ رسول گفت صلی
الله علیه وسلم اَلْفَقْرُ عِزٌّ لِاَهْلِهٖ پس چیزے که اهل را عز بود مر نا اهل را ذل بود۔ و عزش
آنست که فقیر محفوظ الجوارح بود از زلل۔ محفوظ الحال از خلل۔ نه بر تنش معصیت و ذلت
رود۔ و نه بر جانش خلل و آفت گذرد۔ از آنچه ظاهرش مستغرق نعم ظاهر بود۔ و باطنش منبع نعم
باطن۔ تا تنش روحانی۔ و دلش ربانی بود۔ و خلق را بدو حواله نماند۔ و آدم را بدو نسبت نه تا از
حوالت خلق و نسبت آدم فقیر باشد۔ و بملک این عالم غنی نگردد۔ اندر آں عالم۔ و کونین اندر پلهٔ
ترازوے فقرش بپر پشه نسنجد۔ و یک نفس وے در هر دو عالم نگنجد۔

فصل ۔ و خلاف کرده اند مشایخ رحمهم الله این قصه را اندر فقر و غنا۔ تا کدام فاضلتر
است اندر صفات خلق۔ از آنچه خداوند تعالی غنی بر حقیقت است۔ و کمال اندر جمله اوصاف
ویراست یحیی بن معاذ الرازی و احمد بن ابی الحواری و حارث المحاسبی و ابو العباس ابن
عطا و رویم و ابو الحسن بن شمعون و از متاخران شیخ المشایخ ابو سعید فضل الله بن محمد المهینی
رحمهم الله جمله بر آنند۔ که غنا فاضلتر است از فقر۔ و دلیل کنند که غنا صفت حق است تعالی
و تقدس۔ و فقر بر وے روا نباشد پس اندر دوستی صفتے که مشترک باشد میان بنده و خدا
تمامتر بود۔ از آنکه بر خداوند تعالی آں صفت روا نباشد۔ گوییم این شرکت اندر اسم است نه اندر
معنی۔ که شرکت معنی را مماثلت باید۔ چوں صفات وے قدیم بود۔ و از آں خلق محدث این
دلیل باطل بود۔ و من که علی بن عثمان الجلابی ام مے گوییم۔ که غنا مر حق را نامی بسزا است و خلق
مستحق این نام نباشد۔ و فقر مر خلق را نامی بسزا است۔ و مر حق را آں نام روا نباشد۔ و آنکه
بمجاز مر کسے را غنی خوانند نه چناں بود که غنی بر حقیقت بود۔ و نیز دلیل واضح تر آنکه غنا ما بوجود
اسباب بود۔ و ما مسبب غنی باشیم اندر حال قبول اسباب۔ و وے مسبب الاسباب است۔ و
غنا ورا سبب نیست پس شرکت اندرین صفت باطل بود۔ و نیز چوں اندر عین ذات شرکت
روا نیست۔ کسے را با وے اندر صفت هم روا نبود۔ و چوں اندر صفت روا نباشد اندر اسم
هم روا نبود۔ ماند اینجا تسمیه و تسمیه نشانی نیست میان خلق و میان خدا۔ و آنرا حد نیست پس
غنا حق تعالی آنست۔ که وے را بهیچ کس نیاز نیست۔ و هر چه خواهد کند مرادش را دافع نه۔ و
قدرتش را مانع نه۔ و بر قلب اعیان و آفرینش ضدین توانا۔ و همیشه بدین صفت بود۔ و همیشه
باشد۔ و غنا خلق مثال معیشتے باوجود مسرتے یا رستن از آفتے۔ و یا آرام بمشاهدتے۔ و این جمله

حدیث وتغیر بود. مایۂ تعب وتحسّر وموضع عجز وتذلل. پس این اسم بنده را مجاز وحق تعالیٰ را حقیقت
بود. قوله تعالیٰ یَا اَیُّهَا النَّاسُ اَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ اِلَی اللهِ وَاللهُ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیْدُ. ونیز گفت وَاللهُ الْغَنِیُّ وَ
اَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ. ونیز گروہے از عوام گویند که توانگر را فضل نهیم بر درویش. زیرا که خداوند عزّ وجلّ او را
اندر دو جهان سعید آفریده است. ومنت توانگری بروے نهاده. واین گروه اینجا از غنا کثرت
دنیا ویافتن کام بشریت. وراندن شهوت خواهند. وبدین دلیل کنند که به غنا شکر فرمود. و
اندر فقر صبر. پس صبر اندر بلا بود. وشکر اندر نعما. وبحقیقت نعما فاضلتر از بلا بود. گوئیم به نعمت
شکر فرمود. وشکر را علت زیادت نعمت گردانید. وبه فقر صبر فرمود. وصبر را علت زیادت قربت
گردانید. وگفت وَلَئِنْ شَکَرْتُمْ لَاَزِیْدَنَّکُمْ. واین دیگر را گفت اِنَّ اللهَ مَعَ الصَّابِرِیْنَ. هر
که اندر نعمتے که اصل آن غفلت است شکر کند غفلتش به غفلت زیادت کنیم. وهر که اندر فقرے
که اصل آن بلیت است صبر کند. قربتش بر قربت زیادت کنیم. اما آن غنا که مشائخ مر آنرا فضل (فضیلت)
نهند بر فقر. مرادِشان نه آن باشد که عوام مر آنرا غنا گویند. که این غنا یافت نعمت بود. وآن
یافت منعم. پس یافت وصلت چیزے دیگر بود. ویافت غفلت چیز دیگر. وشیخ ابوسعید گوید
رحمة الله علیه اَلْفَقِیْرُ هُوَ الْغَنِیُّ بِاللهِ. مراد ازین کشف ابدی باشد بمشاهدت حق. گوئیم مکا(شفت)
ممکن الحجاب باشد. پس اگر این صاحب مکاشفه را محجوب گردانند از مشاهدات. محتاج آن
گردد یا نه. اگر گوید نه گردد. محال باشد. واگر گوید گردد. گوئیم چون احتیاج آمد اسم غنا ساقط شد.
ونیز غنا بجز او مر کسے را بود که قائم الصفة وثابت المراد باشد. وبا اقامت مراد واثبات اوصاف
آدمیت غنا درست نیاید. که عین این خود مر غنا را قابل نیست. از آنچه وجود بشریت عین
نیاز باشد. وعلامت حدث عین احتیاج. پس باقی الصفة غنی باشد. فانی الصفة صریح
اسم را شائسته نه. پس اَلْغَنِیُّ مَنْ اَغْنَاهُ اللهُ. از آنچه غنی بالله فاعل بود. واغناه الله مفعول
وفاعل بخود قائم بود. وقیام مفعول بفاعل. پس اقامت بخود صفت بشریت بود. واقامت
بحق محو صفت. ومن که علی بن عثمان الجلابی ام مے گویم که چون در بندگی درست شد که غنا
بر حقیقت بر بقاء صفت درست نیاید. که بقاء صفت محل علت بود بدلائل مذکوره. وسبب (حجب)
آفت. وفناء صفت نیز غنا نباشد زیرا که هر چه بخود باقی نباشد آنرا نامی نه نهند. پس غنا را فناء (صفت)
نام باید نهاد. وچون صفت فانی شد محل اسم ساقط شد. بر این کس نه اسم فقر افتد. ونه اسم
غنا. پس صفت غنا از حضرت جل ذکره متجاوز نباشد. وصفت فقر از بنده نه. وبا جمله

مشائخ بیشتری از عوام فضل نهند فقر را بر غنا۔ از انچه کتاب و سنت بفضلِ آں ناطق است۔ و بیشتری از امت بداں مجتمع۔ و اندر حکایات یافتم۔ که روزے میانِ جنید و ابنِ عطا رحمهما اللہ ایں مسئله همی رفت ابن عطا دلیل آورد۔ بر آنکه اغنیا فاضل تر اند۔ که با ایشاں بقیامت براں حساب کنند۔ و حساب شنوانیدن کلام بے واسطه باشد اندر محل عتاب۔ و عتاب از دوست بدوست باشد۔ جنید گفت اگر با اغنیا حساب کنند از درویشاں عذر خواهند۔ و عذر فاضلتر باشد از حساب۔ اینجا لطیفهٔ عجیب است۔ گویم اندر تحقیق محبت عذر بیگانگی بود۔ و عتاب مخالفت یگانگی۔ و دوستان اندرے محلے باشند۔ که ایں هر دو اندر احوالِ ایشاں آفت نماید۔ از انچه عذر بر موجب تقصیرے بود۔ که اندر حقِ دوست کرده باشد۔ اندر فرمانِ دوست چوں دوست حق خود را از وے طلب کند۔ ایں از وے عذر خواهد۔ و عتاب بر موجب تقصیرے که رفته باشد اندر فرمانِ دوست آگاه دوست بداں تقصیر و برا عتاب کند۔ و ایں هر دو نیز محال باشد۔ و در جمله مطالب باشند۔ فقر الصبر و اغنیا الشکر۔ و اندر تحقیق دوستی، نه دوست از دوست چیزے طلبید۔ و نه دوست فرمان دوست ضائع کرده۔ پس ظَلَمَ مَنْ سَمّٰی اِبْنَ اٰدَمَ اَمِیْرًا وَقَدْ سَمَّاهُ رَبُّهٗ فَقِیْرًا۔ آنرا که نامش از حق فقیر است۔ اگرچه امیر است فقیر است۔ هلاک گشت آنکه پندارد۔ که وے نه امیر است اگرچه جایگاهش تخت و سریر است۔ از انچه اغنیا صاحب صدقه باشند و فقرا صاحبِ صدق۔ و هرگز صاحب صدق چوں صاحب صدقه نباشد پس اندر حقیقت فقر سلیمان چوں غنا سلیمان باشد۔ از انچه ایوب را در شدت صبرش گفت۔ نعم العبد۔ و سلیمان را در استقامت ملکش گفت نعم العبد۔ چوں رضائے رحمان حاصل شد فقر سلیمان را چوں غنا سلیمان گردانید۔

حکایت۔ مصنف گوید۔ که از استاد ابو القاسم قشیری رحمة اللہ علیه شنیدم۔ که گفت مردماں اندر فقر و غنا سخن گفته اند۔ و خود را اختیارے کرده اند۔ و من آں اختیار کنم که حق مرا اختیار کند۔ و مرا اندراں نگاه دارد۔ و اگر توانگر دارد[۵] غافل نباشم۔ و اگر درویش خواهد حریص و معترض نباشم۔ پس غنا نعمت۔ و غفلت اندر وے آفت۔ و فقر نعمت۔ و حرص اندر وے آفت۔ معانی جمله نیکو۔ و معاملت و روش اندر وے مختلف فقر فراغت دل از ما دون۔ و غنا مشغول دل بغیر۔ چوں فراغت آمد۔ فقر از غنا اولیٰ تر۔ نه غنا کثرت متاع۔ و فقر قلت آں۔ و متاع جمله از آں خداوند۔ چوں طالب ترکِ ملک گفت شرکت از میان برخاست۔ و از هر دو اسم فارغ شد۔

۵ یعنی اگر مرا توانگر دارد غافل نباشم ۱۲

فصل - و از مشایخ طریقت هر یکی را اندرین معنی رمزیست - و من بقدر امکان
اقاویل ایشان درین کتاب بیارم ان شاء الله عزوجل - یکی از متاخران گوید که لَیْسَ الْفَقِیْرُ
مَنْ خَلَا مِنَ الزَّادِ اِنَّمَا الْفَقِیْرُ مَنْ خَلَا مِنَ الْمُرَادِ - فقیر نه آن بود که دستش از متاع و زاد خالی
بود - بلکه فقیر آن بود که طبعش از مراد خالی بود - چنانکه اگر خداوند تعالی مالے دهد ویرا اگر مرادش
حفظ مال بود غنی بود - و اگر مراد ترک مال هم غنی بود - که هر دو تصرف است اندر ملک
غیر - و فقر ترک حفظ و تصرف بود - یحیی بن معاذ الرازی گوید - عَلَامَةُ صِحَّةِ الْفَقْرِ خَوْفُ الْفَقْرِ
علامت صحت فقر آنست - که بنده اندر کمال ولایت و قیام مشاهدت و فنا صفت می ترسد
از زوال و قطعیت - پس بکمال آن حال رسد که از قطعیت بترسد - رویم بن محمد گوید رحمة
الله علیه مِنْ نَعْتِ الْفَقِیْرِ حِفْظُ سِرِّهٖ وَ صِیَانَةُ نَفْسِهٖ وَ اَدَاءُ فَرِیْضَتِهٖ - نعت فقیر آنست که
سرش از اغراض محفوظ باشد - و نفسش از آفت مصون و احکام فرائض بروے جاری
بود - چنانکه آنچه به اسرار گذرد اظهار را مشغول نگرداند - و آنچه بر اظهار گذرد اسرار را مشغول
نگرداند - و غلبه آن از گذاردن امر او را باز ندارد - و این علامت ازالت بشریت بود -
که کل بنده موافق حق گردد - و این معنی هم بحق باز گردد - و بشر حافی گوید رحمة الله علیه
اَفْضَلُ الْمُقَامَاتِ اِعْتِقَادُ الصَّبْرِ عَلَی الْفَقْرِ - اعتقاد کردن بر مداومت صبر بر درویشی و
این صبر و اعتقاد کردن از جمله افضل مقامات بنده بود - و فقر فنا مقامات بود پس اعتقاد صبر
بر فقر علامت رویت آفت اعمال و افعال بود - و همت فنائے اوصاف - و اما معنی ظاهر
این قول تفضیل فقر است بر غنا - و اعتقاد کردن که هرگز از طریق فقر روی نگرداند - شبلی
گوید رحمة الله علیه اَلْفَقِیْرُ مَنْ لَا یَسْتَغْنِیْ بِشَیْءٍ دُوْنَ اللّٰهِ - فقیر بدون حق از هیچ چیز آرام نیابد
از آنچه جز وے مراد و کام نباشد - بیان ظاهر لفظ آنست که جز بدو توانگری نیابی - چون او را
یافتی توانگری شدی - پس هستی تو دون ویست - و چون توانگری جز بترک دون وے
نیابی تو حجاب توانگری گشتی - و چون تو از راه برخیزی توانگر کے باشی - و این معنی سخت
غامض است و لطیف بنزد اهل حقیقت - معنی این بود که اَلْفَقِیْرُ اَنْ لَا یَسْتَغْنِیْ عَنْهُ
یعنی فقیر آن بود که مراو را هرگز غنا نباشد - و این آن معنی است که پیر گفت یعنی خواجه عبدالله
انصاری رضی الله عنه که اندوه ما ابدیست - نه هرگز همت ما مقصود را یابد و نه کلیت ما نیست
گردد - اندر دنیا و آخرت - از آنچه یافتن چیزے را مجانست باید - و وے جنس نه و اعراض از

حدیث غفلت باید و درویش غافل نہ۔ پس کارے فتادہ ہمیشگی و راہے پیش آمدہ مشکل۔
و آں دوستی است کہ آنکہ کسب را بدیدار وے راہ نہ۔ و وصال وے از جنس مقدور
خلق نہ۔ و بر فنا تبدل صورت نہ۔ و بر بقا تغیر روا نہ۔ نہ ہرگز فانی باقی شود تا وصلت بود و
نہ باقی فانی شود تا قربت بود۔ کار دوستان وے سر بسر مشکل افتادہ است۔ تسلیٔ دل را
عبارتے مزخرف ساختہ اند۔ و آرام جان را مقامات و منازل و طریق ہویدا گردانیدہ۔ و عبارات
ایشاں از خود بخود آراستہ و مقامات ایشاں از جنس بجنس و حق تعالیٰ منزہ از اوصاف
و احوال خلق۔ و ابوالحسن نوری گوید رحمۃ اللہ علیہ نَعْتُ الْفَقِیْرِ السُّکُوْتُ عِنْدَ الْعَدَمِ وَالْبَذْلِ
عِنْدَ الْوُجُوْدِ وَقَالَ اَیْضاً الْاِضْطِرَابُ عِنْدَ الْوُجُوْدِ۔ چوں نیابد خاموش باشد۔ و چوں بیابد
دیگرے را بداں از خود اولیٰ تر داند۔ و بذل کند۔ پس آنرا کہ مراد لقمہ بود چوں از مراد باز ماند دلش
ساکن بود۔ و چوں آں لقمہ پدید آید آنرا کہ اولیٰ تر از خود داند بدو دہد عظیم کارے بود۔ اندریں
قول دو معنی است۔ یکے سکونش در حال عدم رضا بود۔ و بذلش در حال وجود محبت۔ از آنچہ
راضی قابل خلعت بود۔ کہ اندر خلعت نشان قربت بود۔ و محب تارک خلعت بود۔ کہ اندر
خلعت نشان فرقت بود۔ و دیگر سکونش اندر عدم انتظار وجود بود۔ و چوں موجود گشت
آں وجود غیر وے بود و ویرا با غیر آرام نبود ترک آں گیرد و ایں معنی قول شیخ المشائخ
ابوالقاسم جنید بن محمد بن جنید است۔ کہ گفت اَلْفَقْرُ خُلُوُّ الْقَلْبِ عَنِ الْاَشْکَالِ۔ چوں دلش
از اندیشۂ تشکل بود و وجود تشکل غیر بود۔ بجز انداختن چہ روے دارد۔ شبلی گوید اَلْفَقْرُ بَحْرُ الْبَلَاءِ
وَبَلَاؤُہٗ کُلُّہٗ عِزٌّ۔ فقر دریاے بلاست۔ و بلاے وے جملہ عز است و عز نصیب غیر است
از آنچہ مبتلا در عین بلاست۔ و ویرا از غیر ہیچ خبر۔ تا آنگاہ کہ از بلا بیلے نگرد آنگاہ بلاش بجملہ عز
گردد۔ و عزش جملہ وقت۔ و وقتش جملہ محبت۔ و محبتش جملہ مشاہدت۔ تا دماغ طالب جملہ محل
دیدار شود۔ از غلبۂ خیال۔ تا بے دیدہ بینندہ گردد۔ و بے گوش شنوندہ۔ پس عزیز بندہ باشد
کہ بار بلائے دوست کشد۔ کہ بلا عزی بحقیقت است۔ و نعما ذلی بحقیقت۔ از آنچہ عز آں بود
کہ بندہ را بحق حاضر کند۔ و ذل آنکہ غائب کند از حق۔ و بلاے فقر نشان حضور است۔
و راحت غنا نشان غیبت پس حاضر بحق عزیز باشد۔ و غائب از حق ذلیل۔ بلاے را
کہ معنی آں مشاہدہ است۔ و دیدارش انس تعلق بداں بہر صفت کہ باشد غنیمت بود۔
و جنید گوید یَا مَعْشَرَ الْفُقَرَاءِ اِنَّکُمْ تُعْرَفُوْنَ بِاللّٰہِ وَتُکْرَمُوْنَ لِلّٰہِ فَانْظُرُوْا کَیْفَ تَکُوْنُوْنَ مَعَ اللّٰہِ اِذَا خَلَوْتُمْ بِہٖ

اے شما کہ درویشانید شمارا بخداوند شناسند و از برائے وے کرامت کنند بنگرید تا اندر خلا با وے
چگونہ باشید یعنی چوں خلق شمارا درویش خوانند۔ وحق شما بگذارند۔ شما حق طریقت درویشی چگونہ خواہید
گذارد۔ و اگر خلق مر شمارا بنام دیگر خوانند بخلاف دعوی شما آں از ایشاں بپسندید۔ کہ شما نیز انصاف
دعوی خود مے دہید۔ کہ باز پس ترین مردمان آنست کہ خلقش از آنِ او دانند۔ و او از آنِ او
نباشد۔ وخنک آں کسے کہ خلقش از آنِ او دانند۔ و او ازآنِ او باشد۔ عزیز ترین آنست کہ
خلق او را نہ ازآنِ او دانند۔ و او ازآنِ او بود۔ مثل آنکہ خلقش ازآنِ حق دانند۔ و او ازآنِ حق
نبود۔ چوں یکے بود کہ وے دعوی طبیبی کند۔ و بیماراں را دارو کند۔ و حال آنکہ او چیزے نداند۔
و خلق را بیمار تر سازد۔ و چوں خود بیمار شود۔ عاجز ماند۔ و داروئے خود نداند۔ طبیب دیگر ببایدش
تا داروئے او بداند۔ و مثل آنکہ خلقش ازآنِ حق دانند۔ و او ازآنِ حق بود۔ چوں طبیبی بود کہ
بیماراں را دارو کند۔ اما چوں خود بیمار شود طبیب دیگر نبایدش۔ تا داروئے خود نیز بداند۔ و مثل
آنکہ خلقش نہ ازآنِ حق دانند۔ و او ازآنِ حق بود مردے بود طبیب۔ و خلق را ازاں علم نہ۔ و
از مشغولی خلق فارغ۔ خود را بغذاہائے موافق و شربتہائے مفرح و ہواہائے معتدل نکو
مے دارد۔ تا بیمار نگردد۔ و چشم خلق جملہ از حالِ او فرو دوختہ باشد۔ و بعضے از متاخران گفتہ اند۔
اَلْفَقْرُ عَدَمٌ بِلَا وُجُوْدٍ۔ و عبارت ازیں قول منقطع است۔ زیراکہ معدوم شے نباشد۔ و عبارت
جز از شے نتواں کردن۔ پس اینجا چنیں صورت گیرد۔ کہ فقر ہیچ چیز نباشد۔ و عبارات و اجماع
جملہ اولیائے خداوند بر اصلے نباشد۔ کہ آں اندر عین خود فانی و معدوم باشند۔ و اینجا ازیں عبارت نہ
عدمِ عین خواہند۔ کہ عدم آفت خواہند از عین۔ و کل اوصاف آدمی آفت بود۔ چوں آفت نفی شد
آں فناء صفت بود۔ و فنائے صفت آلت رسیدن و نارسیدن از پیش ایشاں برگیرد مر عدم روش
ایشاں از العین نفی عین نماید۔ و اندراں ہلاک گردانند۔ و مصنف گوید من گروہے دیدم۔ از متکلمان
کہ صورتِ ایں معنی را معلوم نہ کردہ بودند۔ و بریں مے خندیدند۔ کہ ایں سخن معقول نیست۔ و
گروہے دیدم از مدعیان کہ ایں سخن نامعقول را قبول کردہ بودند۔ و اعتقاد و اعتماد کردہ و اصل
قصہ معلوم ایشاں نبود۔ و مے گفتند کہ اَلْفَقْرُ عَدَمٌ بِلَا وُجُوْدٍ و ہر دو گروہ بر خطا بودند۔ یکے
از ایشاں بجہل مر حق را منکر شد۔ و دیگر جہل را حال ساخت۔ و بداں پیدا را آمد۔ و مراد از عدم
و فنا اندر عبارات ایں طائفہ سیر شدن آلت مذموم بود۔ و صفت ناستودہ را اندر طلب صفت
ستودہ محمود نہ عدم معنی بود۔ بوجود آلت طلبیدن و درجملہ درویش اندر کل معانی فقر عاری است

واندر کل اسباب بیگانه۔ اما گذرگاه اسرار ربانی است تا امور وے مکتسب وے بود۔ و فعل ویرا نسبت بدو بود۔ و معانی را اضافت بدو بود۔ چوں امور وے از بند کسب رہا شد نسبت ازو منقطع بود۔ و آنگاه آنچه بروے گذرد او را راه آید نه راه رو۔ پس ہیچ چیز را بخود نکشد و از خود دفع نکند۔ ہمه از آں عین است۔ آنچه بروے نشان کند۔ و مصنف گوید دیدم گروہے را از مدعیان ارباب اللسان که نفی کمال ایشاں از ادراک ایں قضیه نفی وجود مے نمود اندر عین فقر و ایں خود سخت عزیز باشد۔ و دیدم که نفی مراد شاں از حقیقت فقر نفی صفت مے نمود اندر عین فقر۔ و دیدم که نفی طلب حق و حقیقت را فقر و صفت مے خوانند۔ و دیدم که اثبات ہوا شاں نفی کل مے نمود۔ و ہر کسے اندر درجۂ از حجت فقر اندر مانده بودند۔ از آنچه پندار ایں حدیث مرد را علامت کمال ولایت بود۔ و تولائے تہمت ایں حدیث غایت الغایاتست بعین ایں معنی تولی کردن محل کمال است۔ پس طالب ایں قصه را چاره نیست از راه ایشاں رفتن و مقامات ایشاں سپردن۔ و عبارات ایشاں دانستن۔ تا عامے نباشند اندر محل خصوصیت که عوام اصول از اصول معرض بود و عوام فروع از فروع مصیب۔ کسیکه از فروع باز ماند با صولش نسبتے بود۔ چوں از اصول باز ماند ہیچ جائے نشستن نماند۔ و ایں جمله برائے آں گفتم تا راه ایں معانی سپری و برعایت حق ایں مشغول باشی۔ و اکنوں من طرفے از اصول و رموز و اشارات ایں طائفه اندر باب التصوف پیدا کنم۔ و آنگاه اسامی الرجال بیارم۔ و آنگاه اختلاف مذاہب مشائخ متصوفه را بیان کنم۔ آنگاه احکام حقائق و معارف و شرائع بیارم۔ و آنگاه آداب و رموز مقامات ایشاں بقدر امکان بیارم۔ تا بر تو و خوانندگان حقیقت ایں کشف گردد۔ و بالله التوفیق۔

الباب الثالث فی التصوف

خدائے گفت عزوجل وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِيْنَ يَمْشُوْنَ عَلَى الْاَرْضِ هَوْنًا وَّاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُوْنَ قَالُوْا سَلَامًا و رسول گفت علیه السلام مَنْ سَمِعَ صَوْتَ اَهْلِ التَّصَوُّفِ فَلَا يُؤْمِنُ عَلٰى دُعَائِهِمْ كُتِبَ عِنْدَ اللّٰهِ مِنَ الْغَافِلِيْنَ۔ و مرداں اندر تحقیق ایں اسم بسیار سخن گفته اند و کتب ساخته۔ و گروہے از آں گفته اند که صوفی را از برائے آں صوفی خوانده اند که جامه صوف دارد۔ و گروہے گفته اند که صوفی را از برائے آں صوفی خوانند که اندر صف اول باشند۔ و

گروہے گفتہ اند کہ بداں صوفی گویند کہ تولی باصحاب صفہ رضی اللہ عنہم کردہ اند۔ وگروہے گفتہ اند کہ ایں اسم از صفا مشتق است۔ وہر کسے را اندریں معانی اندر تحقیق ایں طریقت لطائف بسیار است۔ اما بر مقتضائے لغت ایں معانی بعیدے باشد۔ پس صفا در جملہ محمود باشد۔ وضد آں کدر بود۔ و رسول گفت علیہ السلام ذَهَبَ صَفْوُ الدُّنْيَا وَبَقِيَ كَدَرُهَا۔ و نام لطائف چیزہا صفو آں چیز بود۔ پس چوں اہل ایں قصہ اخلاق و معاملات خود را مہذب کردہ اند۔ و از آفات طبیعت تبری جستہ۔ پس مر ایشاں را صوفی خوانند۔ و ایں اسمی است مر آں گروہ را از اسمائے اعلام۔ از آنچہ خطر اہل آں اجل از انست کہ معاملات ایشاں را بتواں پوشید۔ تاہم ایشاں را از اشتقاق باید۔ و اندریں زمانہ بیشتر خلق را حق تعالیٰ ازیں قصہ و از اہل ایں قصہ محجوب گردانیدہ است۔ و لطیفہ ایں قصہ بر دلہائے ایشاں پوشیدہ۔ تا گروہے پندارند کہ ایں ورزش صلاح ظاہر است مجرد بی مشاہدت باطن۔ و گروہے پندارند کہ ایں رسمے است بے حقیقتے۔ و اصلے تا بہ حدے کہ بروبیت اہل ہزل و علماء ظاہر بین کلیت ایں را انکار کردہ۔ و مذہب سلف و صحابہ را برطاق نہادہ۔ شعر

ان الصفا صفة الصدیق ان اردت صوفیا علی التحقیق

از آنچہ صفا را اصلی و فرعی است۔ اصلش انقطاع دل است از اغیار۔ و فرعش خلو دلیست از دنیائے غدار۔ و ایں ہر دو صفت صدیق اکبر است ابوبکر عبداللہ بن ابی قحافہ رضی اللہ عنہما از آنچہ امام اہل ایں طریقت او بود۔ و انقطاع دل وے از اغیار آں بود کہ ہمہ صحابہ بہ رفتن علیہ السلام بحضرت معلی و مکان مصفی شکستہ دل گشتہ بودند۔ و عمر رضی اللہ عنہ شمشیر برکشید کہ ہر کہ گوید کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بمرد سرش را ببرم۔ صدیق اکبر بیروں آمد۔ و آواز بلند برداشت۔ و گفت اَلَا مَنْ كَانَ يَعْبُدُ مُحَمَّدًا فَاِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ وَمَنْ عَبَدَ رَبَّ مُحَمَّدٍ فَاِنَّهٗ حَيٌّ لَا يَمُوْتُ آنگاہ برخواند۔ وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَاِنْ مَاتَ اَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلٰى اَعْقَابِكُمْ۔ آنکہ معبود وے محمد بود وے رفت۔ و آنکہ خدائے محمد را مے پرستید وے زندہ است کہ ہرگز نمیرد۔ آنکہ دل در فانی بندد فانی فنا شود۔ و سرِّ وے جملہ ہبا شود۔ و آنکہ جان بحضرت باقی فرستد۔ چوں نفس فنا شود وے باقی ببقا شود۔ پس آنکہ اندر محمد علیہ السلام بچشم آدمیت نگریستہ است چوں وے از دنیا بشد تعظیم محمد علیہ السلام از دل وے با وے بشد۔ و ہر کہ اندر وے بعین حقیقت نگریستہ است رفتن و بودن وے ہر دو

مر ورا یکساں بود۔ زیرا کہ اندر حال بقا بقاش را بحق وید۔ واندر حال فنا فناش را از حق وید۔ از محوّل اعراض کرد و بمحوّل اقبال نمود۔ قیام محوّل بمحوّل وید۔ بمقدار اکرام حق ویرا تعظیم کرد۔ و سویدائے دل اندر کس نیست و سواد عین بر خلق نکشاد۔ ازانچہ شعر

مَنْ نَظَرَ اِلَی الْخَلْقِ هَلَكَ وَمَنْ رَجَعَ اِلَی الْحَقِّ مَلَكَ

نظر بخلق نشان ہلک بود۔ و رجوع بحق نشان ملک۔ امّا خلوّ دلش از دنیائے غدار آں بود۔ کہ ہر چہ داشت از مال و منال و موالی جملہ بداد۔ و گلیمی در پوشید۔ و بنزدیک پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم آمد۔ و رسول علیہ السلام گفت مَا خَلَّفْتَ لِعِيَالِكَ فَقَالَ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهٗ۔ مر عیال خود را چہ باز گذاشتی از مال خود۔ گفت دو خزینہ بے نہایت و دو گنج بے غایت۔ گفتا چہ چیز۔ گفت یکے محبت خداوند تعالیٰ و دیگر متابعت رسولش۔ چوں دلش از تعلق صفو دنیا آزاد گشت۔ دست از کدر آں خالی کرد۔ و ایں جملہ صفت صوفی صادق بود۔ و انکار ایں جملہ انکار حق۔ و مکابرہ عیاں بود۔ و گفتم کہ صفا ضد کدر بود و کدر از صفات بشر بود۔ و بحقیقت صوفی بود آنکہ ورا از کدر گذر بود۔ چنانکہ اندر حال استغراق مشاہدہ یوسف علیہ السلام و لطائف جمال وے زنان مصر را بشریت غالب شد۔ و آں غلبہ بعکس باز گشت۔ چوں بغایت رسید بنہایت رسید۔ و چوں بنہایت رسید۔ ایشاں را بداں گذر افتاد۔ و بفنا ر بشریت ایشاں را نظر افتاد۔ گفتند مَا هٰذَا بَشَرًا نشانہ ویرا کردند۔ و عبارت از حال خود کردند۔ و ازآں بود کہ گفتہ اند مشائخ ایں طریقت رحمہم اللہ لَيْسَ الصَّفَا مِنْ صِفَاتِ الْبَشَرِ لِاَنَّ الْبَشَرَ مَدَرٌ وَالْمَدَرُ لَا يَخْلُوْ مِنَ الْكَدَرِ۔ صفا از صفات بشر نیست۔ زیرا کہ بشر مدر است و مدار مدر جز بر کدر نیست۔ و مر بشر را از کدر گذر نیست۔ پس مثال صفا با فعال نباشد۔ و از روئے مجاہدت مر بشریت را زوال نباشد۔ و صفت صفا را نسبت با فعال و احوال نباشد۔ و اسم آنرا تعلق با سامی و القاب نہ۔ اَلصَّفَا صِفَةُ الْاَحْبَابِ وَهُمْ شُمُوْسٌ بِلَا سَحَابٍ ازانچہ صفا صفات دوستانست۔ و آنکہ از صفت خود فانی و بصفت دوست باقی بود دوست آنست کہ احوال ایشاں نزدیک ارباب حال چوں آفتاب عیانست۔ چنانکہ حبیب خداوند محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم را پرسیدند از حال حارثہ۔ گفت عَبْدٌ نَوَّرَ اللّٰهُ قَلْبَهٗ بِالْاِيْمَانِ او بندہ ایست کہ دلش از نور ایماں منور است۔ تا رویش از تاثیر آں مقمر است۔ و او بنور ربانی منور است یکے از بزرگان ایں طریقت گوید۔ شعر

ضیاءُ الشَّمسِ وَ القمرِ اِذا اشترکا   نموذجٌ مِن صفا الحُبِّ والتّوحیدِ اِذا اشتبکا

چون نورِ آفتاب و ماه چون بیک دیگر مقرون شوند۔ مثالِ صفای محبت و توحید باشد۔ که با یکدیگر معجون شوند۔ و نورِ ماه و آفتاب را چه مقدار بود۔ آنجا که نورِ محبت و توحید جبار باشد تا این را بآن اضافت کنند۔ امّا اندر دنیا هیچ نورے نیست ظاهرتر ازین دو نور۔ که نورِ دیده بالکمال بے آن نورِ آفتاب و ماه را نتواند دید۔ اندر سلطانِ آفتاب۔ و ماه آسمان را ببیند۔ و دل بنورِ معرفت و توحید و محبت مر عرش را حال ببیند و عقبیٰ را مطالعه شود اندر دنیا۔ و جمله مشائخ این طریقت مجتمع اند بر آنکه چون بنده از بندِ مقامات رسته شود۔ و از کدرِ احوال خالی گردد۔ و از محلِ تغیّر و تلوّن آزاد شود۔ و بهمه احوالِ محمود موصوف گردد۔ و وے از جمله اوصاف جدا شود۔ یعنی دلِ بنده بهیچ صفتِ محمودِ خود نگرود۔ و مر آنرا نبیند۔ و بدان معجب نگردد۔ و حالش از ادراکِ عقول غائب شود۔ و روزگارش از تصرّفِ ظنون منزّه گردد۔ و حضورش را ذهاب نباشد و وجودش را اسباب نه۔ لِاَنَّ الصَّفَا حُضُوْرٌ بِلَا ذِهَابٍ وَّوُجُوْدٌ بِلَا اَسْبَابٍ۔ حاضری بود بے غیبت و واجدی بود بے سبب و علت۔ زیرا آنچه غیبت بر صورت گیرد حاضر نباشد۔ و آنکه سبب علت وجد گیرد و وجدانی شود۔ واجد نه۔ و چون بدین درجه برسد اندر دنیا و عقبیٰ فانی گردد۔ و اندر لباسِ انسانیت ربّانی شود۔ و زر و کلوخ نزدیک وے یکسان بود۔ و آنچه بر خلق دشوارتر بود از حفظِ احکامِ تکلیف بر وے آسان شود۔ چنانکه حارثه نزدیک پیغمبر صلی اللہ علیه وسلم آمد۔ و رسول علیه السّلام گفت کَیْفَ اَصْبَحْتَ یَا حَارِثَةُ قَالَ اَصْبَحْتُ مُؤْمِنًا بِاللّٰهِ حَقًّا فَقَالَ اُنْظُرْ مَا تَقُوْلُ یَا حَارِثَةُ اِنَّ لِکُلِّ شَیْءٍ حَقِیْقَةً فَمَا حَقِیْقَةُ اِیْمَانِکَ فَقَالَ عَزَفْتُ نَفْسِیْ عَنِ الدُّنْیَا فَاسْتَوٰی عِنْدِیْ حَجَرُهَا وَذَهَبُهَا وَفِضَّتُهَا وَمَدَرُهَا فَاَسْهَرْتُ لَیْلِیْ وَاَظْمَأْتُ نَهَارِیْ حَتّٰی صِرْتُ کَاَنِّیْ اَنْظُرُ اِلٰی عَرْشِ رَبِّیْ بَارِزًا وَکَاَنِّیْ اَنْظُرُ اِلٰی اَهْلِ الْجَنَّةِ یَتَزَاوَرُوْنَ فِیْهَا وَکَاَنِّیْ اَنْظُرُ اِلٰی اَهْلِ النَّارِ یَتَضَاغَوْنَ وَفِیْ رِوَایَةٍ یَتَعَاوَوْنَ الْحَدِیْث۔ بامداد چگونه کردی یا حارثه۔ گفت بامداد کردم و من مومنے بودم حقّانی۔ پیغمبر گفت علیه السلام نگاه کن یا حارثه۔ تا چه مے گوئی۔ که هر شے را حقیقتے و برهانے بود۔ برهانِ این گفتارِ تو چه چیز است۔ گفت آنکه تن را از دنیا بگسستم۔ و نشانِ این آنست که زر و سنگ و سیم و کلوخ او نزدیک من یکسان است۔ و چون از دنیا گسسته شدم۔ بعقبیٰ پیوسته شدم۔ تا بهشت و دوزخ و عرش را همے بینم۔ گفت فَالْزَمْ قَالَهَا ثَلَاثًا شناختی یا حارثه با آن دست کن بر آنکه جز این

نیست۔ و صوفی نامیست کہ مر کاملان ولایت را و محققان اولیا را بدین نام خوانند و خوانده‌اند
و یکے از مشائخ گوید کہ مَنْ صَفَاہُ الْحُبُّ فَہُوَ صَافٍ وَمَنْ صَفَاہُ الْحَبِیْبُ فَہُوَ صُوْفِیٌّ۔ آنکہ بمحبت
مصفا شود صافی بود۔ و آنکہ مستغرق دوست شود و از غیر دوست بری شود صوفی بود۔ و
بہ مقتضائے لغت اشتقاق ایں اسم را درست نگردد از ہیچ چیز۔ از آنکہ ایں معنی عظیم تر
از آنست کہ ایں را جنسے بود۔ تا از آنجا مشتق بود۔ کہ اشتقاق شے از شے مجانست خواہد۔ و
ہر چہ کدر ہست ضد صفا است۔ و اشتقاق شے از ضد نکنند۔ پس ایں معنی اظہر من الشمس
است عند اہلہ۔ و حاجتمند عبارت نشود۔ و محتاج اشارت نگردد۔ وَلِاَنَّ الصُّوْفِیَّ مَمْنُوْعٌ
عَنِ الْعِبَارَۃِ وَالْاِشَارَۃِ چوں صوفی از کل عبارات ممنوع است۔ عالم جملہ معبران وے
باشند۔ اگر دانند یا ندانند سر آں اسم را چہ خطر باشد۔ در حال حصول معنی۔ پس اہل کمال ایشانرا
صوفی خوانند۔ و متعلقان و طالبان ایشاں را متصوف۔ و تصوف از تفعل بود۔ و تفعل
تکلف اقتضا کند۔ و ایں فرع اصلی باشد۔ و فرق ایں معنی از حکم لغت و معنی ظاہر است۔
اَلصَّفَاءُ وِلَایَۃٌ وَلَہَا اٰیَۃٌ وَرِوَایَۃٌ وَالتَّصَوُّفُ حِکَایَۃٌ لِلصَّفَا بِلَا شِکَایَۃٍ پس صفا معنی متلالی و
ظاہر است۔ و تصوف حکایت از آں معنی۔ و اہل آں معنی اندریں درجہ بر سہ قسم اند۔ یکے
صوفی بود۔ و دیگر متصوف۔ و سہ دیگر مستصوف۔ پس صوفی آں بود کہ از خود فانی بود۔ و بحق باقی
و از قبضہ طبائع رستہ و بحقیقت پیوستہ۔ و متصوف آنکہ بمجاہدہ ایں درجہ را ہمی طلبد۔ و اندر طلب
خود را بر معاملت ایشاں درست ہمی کند۔ و مستصوف آنکہ از برائے مال و منال و جاہ و حظ
دنیا خود را مانند ایشاں کردہ۔ و از ایں ہر دو چیز ہیچ خبر ندارد۔ تا حدے کہ گفتہ اند۔ اَلْمُسْتَصْوِفُ
عِنْدَ الصُّوْفِیَّۃِ کَالذُّبَابِ وَعِنْدَ غَیْرِہِمْ کَالذِّئَابِ۔ مستصوف بنزدیک صوفی از حقیرے
چوں مگس بود۔ و آنچہ کند نزدیک وے ہوس بود۔ و نزدیک دیگراں چوں گرگ بے افسار بود
کہ ہمتش لختے مردار بود۔ پس صوفی صاحب وصول بود۔ و متصوف صاحب اصول۔ و
مستصوف صاحب فضول۔ آنرا کہ نصیب وصل آمد بیافتن مقصود و رسیدن بمراد از مراد بے
مراد شد۔ و از مقصود بے مقصود۔ و آنرا کہ نصیب اصل آمد بر احوال طریقت متمکن شد۔ و اندر
لطائف آں عاکف و متحکم شد۔ و آنرا کہ نصیب فضول آمد از جملہ باز ماند۔ و بر در گاہ رسم فرو نشست
و بدان از معنی محجوب گشت۔ و حجابش از وصل و اصل محجوب باشد۔ و مشائخ ایں قصہ را اندریں
معنی رموز بسیار است۔ تا حدے کہ کلیت آنرا احصا نتواں کرد۔ اما بعضے از رموز ایشاں را

اندریں کتاب بیاورم ان شاء اللہ تعالیٰ۔ و باللہ التوفیق۔

فصل ۔ ذوالنون مصری گوید رحمۃ اللہ علیہ کہ الصوفی اذا نطق بان نطقہ عن الحقائق وان سکت نطقت عنہ الجوارح بقطع العلائق۔ صوفی آں بود کہ چوں بگوید بیان نطقش حقایق حال او بود۔ یعنی چیزے نگوید کہ وے آں نباشد۔ و چوں خاموش باشد معاملتش معبر حال وے شود۔ بقطع علایق حال وے ناطق شود۔ یعنی گفتارش ہمہ بر اصل صحیح باشد۔ و کردارش بجملہ تجرید صرف۔ چوں مے گوید قولش ہمہ حق بود۔ و چوں خاموش باشد فعلش ہمہ فقر۔ و جنید گوید رحمۃ اللہ علیہ التصوف نعت اقیم العبد فیہ قیل نعت للعبد ام للحق فقال نعت الحق حقیقۃ و نعت العبد رسم۔ تصوف نعتی است کہ اقامت بندہ اندر آنست۔ گفتند کہ نعت حق است یا نعت خلق گفت حقیقتش نعت حق است و رسمش نعت خلق یعنی حقیقتش فنا ر صفت بندہ اقتضا کند۔ و فنا صفت بندہ ببقائے صفت حق بود۔ و ایں نعت حق بود و رسمش دوام مجاہدت بندہ اقتضا کند۔ و دوام مجاہدہ صفت بندہ بود۔ و چوں بمعنے دیگر رانی چناں بود کہ اندر حقیقت توحید ہیچ بندہ را نعت درست نیاید۔ ازانچہ نعوت بندہ مر او را دایم نیست۔ و نعت خلق بجز رسم نیست کہ نعت خلق باقی نبود۔ بلکہ فعل حق باشد۔ پس بحقیقت ازاں حق باشد۔ و معنیٔ ایں آں بود۔ کہ خداوند تعالیٰ بندہ را فرمود کہ روزہ دارد۔ بروزہ داشتن بندہ اسم صائمی بندہ را داد۔ و از روئے رسم آں صوم ازاں بندہ باشد و باز از روئے حقیقت ازاں حق بود۔ چنانکہ خداوند تعالیٰ و رسول گفت و ما را خبر داد۔ کہ اَلصَّوْمُ لِیْ وَاَنَا اَجْزِیْ بِہٖ۔ روزہ ازاں منست۔ ازانچہ از مفعولات وے جملہ ملک ویست ونسبت اضافت خلق مر ہمہ چیزہا بخود رسم و مجاز بود نہ حقیقت۔ و ابوالحسن نوری گوید رحمۃ اللہ علیہ اَلتَّصَوُّفُ تَرْکُ کُلِّ حَظٍّ لِلنَّفْسِ تصوف دست باز داشتن جملہ حظوظ نفسانی بود۔ و ایں بر دو گونہ باشد۔ یکے رسم و دیگر حقیقت و ایں معنی آں بود کہ اگر وے تارک حظ است ترک حظ ہم حظی بود۔ ایں رسم باشد۔ و اگر حظ تارک وے باشد۔ ایں فنا ر حظ بود۔ و تعلق ایں معنی بحقیقت مشاہدہ بود۔ پس ترک حظ فعل بندہ بود۔ و فنا ر حظ فعل خداوند۔ فعل بندہ رسم و مجاز بود۔ و فعل حق حقیقت۔ و بدیں قول بیّن شد۔ قول جنید۔ کہ پیش ازیں رفت۔ و ہم ابوالحسن نوری گوید رحمۃ اللہ علیہ۔ الصوفیۃ ھم الذین صفت ارواحھم فصاروا فی الصف الاول بین یدی الحق۔ صوفیاں آنانند کہ جانہاشاں از کدورت بشریت آزاد

گشته است۔ و از آفت نفسانی صافی شده۔ و از ہوا خلاص یافته تا اندر صف اول و درجهٔ اعلیٰ با حق بیارامیده اند۔ و از غیر حق رمیده۔ وہم او گوید الصوفی الذی لا یملک و لا یملک صوفی آں بود که ہیچ چیز اندر بند وے نباشد۔ و او ہم در بند ہیچ چیز نباشد۔ و ایں عبارت از عین فنا بود۔ که فانی الصفت مالک نبود۔ و مملوک نه۔ از آنچه صحت ملک بر موجودات درست آید۔ و مراد ازیں آنست که صوفی ہیچ چیز را از متاع دنیا و زینت عقبیٰ ملک نکند۔ که خود اندر تحت ملک و حکم نفس خود نباشد۔ بسلطان ارادت خود از غیر بگسلد۔ تا غیر طمع بندگی از وے بگسلد۔ و ایں قول لطیف است مر آں گروه را که فنا کل گویند۔ و ما غلط کارہائے ایشاں اندریں کتاب بیاریم تا ترا معلوم شود ان شاء الله تعالیٰ ابن الجلالی دمشقی گوید: التصوف حقیقة لا رسم له تصوف حقیقتی است که او را رسم نیست۔ از آنچه رسم نصیب خلق باشد اندر معاملات۔ و حقیقت آں خاصه حق۔ چوں از تصوف از خلق اعراض کردن بود۔ لامحاله مر او را رسم نبود۔ و ابو عمرو دمشقی گوید رحمة الله علیه۔ التصوف رویت الکون بعین النقص بل غض الطرف عن الکون۔ تصوف آں بود که اندر کون ننگری جز بعین نقص۔ و ایں دلیل بقائے صفت بود۔ بلکه چشم فراز کنی از کون۔ و ایں دلیل فنائے صفت بود۔ از آنچه نظر اندر کون باشد۔ چوں کون نماند نظر ہم نماند۔ و غض الطرف از کون بقائے بصیرت ربانی بود یعنی ہر که بخود نابینا شود۔ بحق بینا شود۔ از آنچه طالب کون ہم طالب بود و کار وے از وے بوے بود باشد۔ و وے را از خود بیروں راہے نبود۔ پس یکے خود را بیند۔ و لیکن ناقص بیند۔ و یکے چشم از خود فراز کند و نه بیند و آنکه مے بیند اگرچه ناقص بیند دیده وے مجاہد است۔ و آنکه مے بیند به بینائے محجوب باشد۔ و آنکه مے نه بیند به نابینائی محجوب نباشد۔ و ایں اصلی قویست اندر طریق تصوف و ارباب معانی۔ اما ایں جایگاه شرح ایں حدیث نیست۔ و ابوبکر شبلی گوید رحمة الله علیه التصوف شرک لانه صیانة القلب عن رویة الغیر و لا غیر۔ تصوف شرک است از آنچه آں صیانت دل بود از رویت غیر و وجود غیر نیست یعنی اندر اثبات توحید رویت غیر شرک بود۔ و چوں اندر دل غیر را قیمت نبود صیانت کردن مر او را از ذکر غیر محال بود۔ و حصری گوید التصوف صفاء السر من کدورة المخالفة تصوف صفاء دل و سر بود از کدورت مخالفت۔ و معنی ایں آں بود که سر را از مخالفت حق نگاه دارد۔ از آنچه دوستی موافقت بود و موافقت ضد مخالفت۔ و دوست را در ہمه عالم بجز حفظ فرمان دوست نباید۔ و چوں مراد

یکی باشد۔ مخالفت کجا صورت گیرد۔ و محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب گوید رضی اللہ تعالیٰ عنہم۔ التصوف خلق فمن زاد علیک فی الخلق زاد علیک فی التصوف۔ تصوف نیک خوئی باشد ہر کہ نیک خوئی تر او صوفی تر۔ و خوئے نیک ہر دو گونہ باشد یکے با حق و دیگر با خلق۔ نیک خوئی با حق رضائے او بود بقضائے او۔ و نیک خوئی با خلق تحمل ثقل صحبت ایشان بود از برائے حق۔ و ایں ہر دو وجہ بطالب ایں باز گردد۔ و حق تعالیٰ را صفت استغنا است از رضا و سخط طالب۔ و ایں ہر دو صفت اندر نظارہ وحدانیت وے بستہ است۔ و ابو محمد مرتعش گوید رحمۃ اللہ علیہ الصوفی لا یسبق ہمتہ خطوتہ البتۃ صوفی آں بود کہ اندیشہ وے با قدم وے برابر بود یعنی دل بجملہ حاضر بود و دل آنجا کہ تن و تن آنجا کہ دل و دل آنجا کہ دل باشد۔ قول آنجا کہ قدم و قدم آنجا کہ قول و ایں نشان حضوری بود بے غیبت۔ برخلاف آنکہ گویند از خود غائب است و بحق ظاہر۔ لابلکہ بحق ظاہر و بخود حاضر۔ و ایں عبارت از جمع الجمع بود از انچہ تا رویت خود بخود بود۔ غیبت نبود از خود۔ و چوں رویت برخاست حضوری بے غیبت است۔ و تعلق ایں معنی بقول شبلی است رحمۃ اللہ علیہ۔ الصوفی لا یری فی الدارین مع اللہ غیر اللہ صوفی آں بود کہ اندر دو جہان ہیچ چیز نہ بیند بجز خدائے عزوجل۔ و در جملہ ہستی بندہ غیر بود۔ و چوں غیر نہ بیند۔ و از خود بکلیت فارغ شود اندر حال نفی و اثبات خود۔ و جنید گوید رحمۃ اللہ علیہ۔ التصوف مبنی علی ثمان خصال السخاء والرضاء والصبر والاشارۃ والغربۃ ولبس الصوف والسیاحت والفقر اما السخا فلابراہیم واما الرضاء فلاسمٰعیل واما الصبر فلایوب واما الاشارۃ فلذکریا واما الغربت فلیحییٰ واما لبس الصوف فلموسیٰ واما السیاحت فلعیسیٰ واما الفقر فلمحمد صلی اللہ علیہ وسلم وعلیہم اجمعین۔ گفت بناء تصوف بر ہشت خصلت است۔ اقتدا بہشت پیغمبر۔ در سخاوت با براہیم آنچناں بود کہ پسر را فدا کرد۔ و برضا اسمٰعیل کہ بقربان خدا رضا داد و ترک جان عزیز خود گفت۔ و بصبر ایوب کہ اندر بلائے کرماں و غیرت رحمٰن صبر کرد۔ و باشارت ذکریا کہ خدائے تعالیٰ گفت اَنْ لَّا تُکَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَۃَ اَیَّامٍ اِلَّا رَمْزًا۔ و ہم اندریں صورت گفت۔ اِذْ نَادٰی رَبَّہٗ نِدَآءً خَفِیًّا۔ و بغربت یحییٰ کہ اندر وطن خود غریب بود اندر میان خویشاں از خویشاں بیگانہ۔ و بسیاحت عیسیٰ کہ اندر سیاحت خود چناں مجرد بود کہ جز کاسہ و شانہ نداشت۔ و چوں دید کہ کسے بدو مشت خود آب مے خورد۔ کاسہ بینداخت

و چون دید که کسی با انگشتان خلال می کرد شانه بینداخت. و بلبس صوف موسی که جامهای
وی پشمین بود. و بفقر محمد صلی اللہ علیہ وسلم که حق سبحانہ و تعالی کلید همه گنجهای روی
زمین بدو فرستاد. و گفت محنت بر خود منه. و ازین گنجها خود را تجمل ساز گفت نخواهم بار
خدایا مرا یک روز سیر دار و دو روز گرسنه. و این اصول اندر معاملت سخت نیکوست.
و حصری گوید رحمة اللہ علیہ الصوفی لا یوجد بعد عدمه ولا یعدم بعد وجوده. صوفی آن
بود که هستی وی را نیستی نبود. و نیستی وی را هستی نه. یعنی آنچه بیابد مر آنرا هرگز گم نکند و هرچه گم
کند آنرا هرگز نیابد. و دیگر معنی آنکه یافتنش را هرگز نایافت نباشد. و نایافتنش را هرگز
یافت نه. تا اثباتی بود بی نفی. و با نفی بود بی اثبات. و مراد از جمله این عبارت آنست
که تا حال بشریت او بکلی ساقط بشود. و شواهد جسمانی از حق وی فانی شود و نسبتش از
کل منقطع گردد. تا سر بشریت اندر حق کسی ظاهر شود. تا اتفاق وی اندر عین خود جمع گردد
و از خود بخود قیام یابد. و صورت این اندر دو پیغمبر ظاهر توان کرد. یکی موسی علیہ السلام که
اندر وجودش عدم نبود. تا گفت رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي. و دیگر رسول
علیہ السلام که اندر عدمش وجود نبود. تا گفت أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ. یکی آرایش
خواست و زینت طلب کرد. و دیگری را بیاراستند. و وی را خود خواست نه. علی بن
بندار الصیرفی النیشاپوری گوید رحمة اللہ علیہ التصوف اسقاط الرؤية للحق
ظاهرا و باطنا. تصوف آن بود که صاحب آن ظاهر و باطن خود را نه بیند. و جمله مر حق را بیند.
چنانچه اگر بظاهر نگری بر ظاهر نشان توفیق یابی. و چون نگاه کنی معاملات ظاهر اندر جنب
توفیق حق به پشه نسنجد. ترک رویت ظاهر بگوئی. و چون بباطن نگری بر باطن نشان
تائید حق یابی. و چون نگاه کنی معاملات باطن اندر جنب تائید حق بذره نگراید. ترک باطن
بگوئی. جمله مر حق را بینی. پس چون همه حق را بینی خود را هیچ نه بینی. محمد بن احمد المقری گوید رحمة
اللہ علیہ التصوف استقامة الاحوال مع الحق. تصوف استقامت احوال است
با حق. یعنی احوال مر صوفی را از حال نگرداند. و باعوجاج اندر نیفگند. از آنچه کسی را که
دل صید محول احوال است. او را از درجه استقامت نیفگند. و از حق باز ندارد۔

فصل - آنچه اندر معاملات گفته اند ابو حفص حداد نیشاپوری گوید رحمة اللہ علیہ
التصوف کله آداب لکل وقت ادب ولکل مقام ادب ولکل حال ادب فمن لزم آداب الاوقات

بلغ مبلغ الرجال ومن ضیع الآداب فهو بعید من حیث یظن القبول۔ تصوف جملہ آداب است
کہ ہر وقتے و مقامے و حالے را ادبے بود۔ ہر کہ ملازمت آداب اوقات کند بدرجہ مردان
برسد۔ و ہر کہ آداب ضائع کند او دور باشد از پندار نزدیکی۔ و مردود باشد از گمان بردن
بقبول حق۔ و ایں معنی نزدیک است بقول ابوالحسن رحمۃ اللہ علیہ کہ گفت لیس التصوف
رسوما ولا علوما ولکنہ اخلاق۔ تصوف رسوم و علوم نیست۔ ولیکن اخلاق است۔ یعنی
اگر رسوم بودے بمجاہدت حاصل شدے۔ و اگر علوم بودے بتعلیم بدست آمدے پس اخلاق
است۔ تا حکم آں از خود اندر نخواہی۔ و معاملت آں با خود درست نکنی۔ و انصاف آں
از خود ندہی۔ حاصل نگردد۔ و فرق میان رسوم و اخلاق آں بود کہ رسوم فعلے بود بتکلف
و اسباب۔ چنانکہ ظاہر بخلاف باطن بود۔ فعلے از معنی خالی۔ و اخلاق فعلے بود محمود بے
تکلف۔ و اسباب ظاہر موافق باطن بود از دعوی خالی۔ مرتعش گوید رحمۃ اللہ علیہ
التصوف حسن الخلق۔ تصوف خلق نیکو است و ایں بر سہ گونہ باشد یکے با حق بگزاردن
اوامر وے بے ریا۔ و دیگر با خلق بحفظ حرمت مہتراں۔ و شفقت بر کہتراں۔ و انصاف
ہمچناں۔ و از جملہ عوض انصاف نا طلبیدن۔ و سہ دیگر با خود متابعت ناکردن ہوا و
شیطان۔ و ہر کہ اندر ایں سہ معنی خود را درست کند او از جملہ نیکویاں باشد۔ و آنچہ
یاد کردم موافقت است۔ بدانکہ یکے از عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا پرسید۔ کہ ما را از خلق
پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم خبر دہ۔ گفت از قرآن برخواں کہ خدائے تعالیٰ خبر دادہ است
آنجا کہ گفت خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ۔ مرتعش گوید رحمۃ اللہ علیہ
ہذا مذہب کلہ جد فلا تخلطوہ بشیء من الہزل۔ ایں مذہب تصوف ہمہ جد است مر آنرا
با ہزل میامیزید۔ و اندر معاملات مترسماں میاویزید۔ و از اہل تقلید بداں بگریزید۔ و
چوں عوام اندر اہل زمانہ نگریستند۔ و مترسماں متصوفہ اہل زماں را بدیدند۔ و بر پائے کوفتن
و سرود گفتن۔ و بدرگاہ سلاطین رفتن۔ و از برائے لقمہ۔ و لقمہ خصومت کردن ایشاں بنظر
شدند اعتقاد جملہ بد کردند۔ و گفتند کہ اصل ایں طریقت ہمچنین است۔ و متقدماں ہم بریں بودہ اند
و معلوم نکردند کہ زمانہ فترت است۔ و روزگار بلا۔ لا محالہ چوں حرص مر سلطان را بجور افگند
و طمع مر عالم را بفسق۔ و زنا افگند و ریا مر زاہد را بنفاق افگند۔ و ہوا مر صوفی را بپائے
کوفتن و سرود گفتن افگند۔ بدانکہ اگرچہ اہل طریقہا تباہ شوند۔ اصل طریقہا تباہ نشود۔

تصوف اخلاق رضی است - و کردار پسندیده آں بود کہ بندہ اندر ہمہ احوال از حق بسند کار باشد کہ رضی راضی بود - و ابوالحسن نوری گوید رحمۃ اللہ علیہ التصوف ھو الحریت والفتوۃ وترک التکلف والسخاء وبذل الدنیا تصوف آزادی بود - کہ بندہ از بند ہوا آزاد گردد - و فتوت آں بود کہ از دیدن فتوت مجرد شود - و ترک تکلف آں بود کہ اندر متعلقات ونصیب نکوشد و سخاوت آں بود کہ دنیا را با اہل دنیا بگذارد - و ابوالحسن فوشنجہ گوید رحمۃ اللہ علیہ التصوف الیوم اسم ولا حقیقت وقد کان حقیقۃ - اسم تصوف امروز نامی است - بے حقیقت - و پیش ازیں حقیقتے بود بے نام - یعنی در وقت صحابہ و سلف رحمہم اللہ ایں اسم نبود - و معنے آں در ہر کس مے بود - اکنوں اسم ہست و معنی نہ یعنی معاملات معروف بود - و دعوی مجہول - اکنوں دعوی معروف شد - و معاملات مجہول - اکنوں ایں مقدار از تحقیق مقالات مشائخ اندریں باب بیاوردم در باب تصوف تا بر تو اسعدک اللہ طریق ایں کشادہ گردد - و منکران ایں را بداں بگوئی کہ مرادتاں چیست بانکار تصوف - اگر اسم مجرد را انکار کنند باک نیست - کہ معانی اندر حق مسمیات بیگانہ باشد - و اگر عین ایں معانی را انکار کنند انکار کل شریعت پیغمبر و خصال ستودۂ او باشد - و مر ترا اسعدک اللہ با سعدیہ اولیاء اندر ایں کتاب وصیت کنم - کہ تا حق ایں مراعات کنی و انصاف بدہی تا دعوی کوتاہ کنی و با اہل ایں نیکو اعتقاد باشی - و باللہ التوفیق ۔

الباب الاربعۃ فی لبس المرقعات

بدانکہ اشعار متصوفہ لبس مرقعہ است - و لبس مرقعات سنت است - ازانجا کہ رسول گفت علیہ السلام علیکم بلبس الصوف تجدون حلاوۃ الایمان فی قلوبکم - و نیز یکے گوید از صحابہ کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یلبس الصوف ویرکب الحمار - و نیز رسول صلی اللہ علیہ وسلم گفت مر عائشہ راضی اللہ عنہا لا تضیعی الثوب حتی ترقعیہ - گفت برتما باد بجامہ پشمین تا حلاوت ایمان بیابید - و روایت آرند کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم جامہ پشمین بپوشید - و بر خر نشست - و نیز گفت مر عائشہ رضی را کہ یا عائشہ جامہ را ضائع مکن تا پیوندہا براں نگذاری - و از عمر خطاب مے آید رضی اللہ عنہ کہ وے مرقعہ داشت سی رقعہ براں گذاشتہ بود - و ہم از عمر خطاب مے آید رضی اللہ عنہ کہ گفت بہترین جامہا

آں بود کہ موٴنت آں سبکتر بود۔ و از امیر المومنین علی مے آید رضی اللہ عنہ کہ پیراہنے داشت کہ
آستین آں انگشتان برابر بود۔ و اگر وقتے پیراہنے دراز تر پوشیدے سر آستین آں فرو دریدے
و نیز رسول را صلی اللہ علیہ وسلم فرمان آمد از خدائے عزوجل بتقصیر جامہ۔ چنانکہ گفت۔ وَ
ثِیَابَکَ فَطَهِّرْ ای فقصر۔ و حسن بصری گوید رحمۃ اللہ علیہ کہ ہفتاد بدری رضی اللہ عنہم را بدیدم ہمہ
را جامہ پشمین بود۔ و صدیق اکبر اندر حال تجرید پشمین جامہ صوف پوشیدے۔ و ہم حسن بصری گوید کہ
سلمان را دیدم رضی اللہ عنہ گلیمے بار قعہا پوشیدہ۔ و از امیر المومنین عمر بن الخطاب
رضی اللہ عنہ و امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ و ہرم بن حیان رضی اللہ عنہ روایت آرند
کہ ایشاں مر اویس قرنی را رحمۃ اللہ علیہ با جامہ پشمین دیدند رقعہا براں گذاشتہ۔ و حسن
بصری و مالک دینار و سفیان ثوری رحمہم اللہ جملہ صاحب مرقعہ صوف بودہ اند۔ و
از امام عالم ابو حنیفہ کوفی رحمۃ اللہ علیہ روایت آرند۔ و ایں اندر کتاب تاریخ مشائخ کہ
محمد بن علی حکیم ترمذی کردہ است مکتوب است۔ کہ در ابتدا او صوف پوشیدہ و قصد عزلت
کرد۔ تا پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم را بخواب دید۔ کہ ترا اندر میان خلق مے باید بود۔ از آنچہ سبب
احیا سنت من توئی۔ آنگاہ دست از عزلت بداشت۔ و ہرگز جامہ نپوشید کہ آنرا قیمتے
بودے۔ و داؤد طائی رحمۃ اللہ علیہ لبس صوف فرمود۔ و او یکے از محققان متصوفہ بود۔
و ابراہیم ادہم بہ نزدیک امام اعظم ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ اندر آمد با مرقعہ صوف۔ و اصحاب
وے را بچشم تحقیر و تصغیر نگریستند۔ ابو حنیفہ گفت سیدنا ابراہیم بن ادہم آمد۔ اصحاب گفتند
بر زبان امام ہزل نرود۔ وے ایں سیادت بچہ یافت۔ گفت بخدمت بر دوام وے بخدمت
خداوند تعالی جل ذکرہ مشغول شد۔ و ما بخدمت تنہا خود۔ تا وے سید ما گشت۔ و اگر اکنوں
بعضے از اہل زمانہ را از لبس مرقعات و خرق جاہ و جمال خلق است۔ و بدل موافق ظاہر
نیستند روا باشد۔ کہ اندر لشکرے مبارز یکے باشد۔ و در جملہ طوائف محقق اندک باشد۔ اما
جملہ را نسبت با ایشاں کنند۔ ہر گاہ بیک چیز شاں با ایشاں مماثلہ بود از احکام۔ و رسول
گفت صلی اللہ علیہ وسلم من تشبہ بقوم فھو منھم۔ ہر کہ بقومے تولی کند برفتارے یا
باعتقادے وے از آں قوم است۔ اما گروہے را چشم بر رسم ظاہر عادات ایشاں افتد
و گروہے را بر سر و صفائی باطن۔ و جلا خاطر و لطافت طبع۔ و اعتدال مزاج۔ و صحت
سریرت با اسرار ایشاں دیدار دہد۔ تا قربت محققان۔ و رفعت کبرائے ایشاں بینند و ارادت

آں درجه دستگیر ایشاں گردد۔ و تعلق بدیشاں بر بصیرت کنند۔ و ابتدائے حالِ ایشاں بر کشف احوال۔ و تحیر از ہوا۔ و اعراض از نفس باشد۔ و گروہے دیگر را صلاح تن و عفت دل و سکون و سلامت صدر با ظاہر ایشاں پدیدار دید۔ تا ورزش شریعت و حفظ آداب و حسن معاملات ایشاں ببینند۔ و قصد صحبتِ ایشاں کنند۔ و در زیر آں صلاح پیوست گیرند۔ و ابتدائے حالِ ایشاں بہ مجاہدت و حسن معاملت بود۔ و گروہے دیگر را مروت انسانیت۔ و طریق مجالست و حسن سیرت با فعال ایشاں راه نماید۔ تا زندگانی ظاہر ایشاں ببینند۔ آراستہ بطریق مروت۔ با مہتراں حرمت۔ و با کہتراں فتوت۔ و با اقرانِ خود عشرت۔ آسوده از طلب زیادت۔ آرمیده با قناعت۔ قصد صحبت ایشاں کنند۔ و طریق جہد و تعب طلب دنیا بر خود آساں کنند۔ و خود را بفراغت از جملۂ نیکاں کنند۔ و گروہے دیگر را کسلِ طبع و رعونت نفس و طلب ریاست بے آلت مراد و قصد تصدر بے فضل و جستن تخصیص بے علم راه نماید۔ با فعالِ ایشاں۔ و پندارند کہ جز ایں ظاہر دیگر ہیچ کارے نیست۔ قصد صحبت ایشاں کنند۔ ایشاں بخلق و کرم وے را مدارات و مداہنت ہمے کنند۔ و بحکم مصالحت با وے زندگانی ہمے کنند۔ از آنچہ اندر دلہائے ایشاں از حدیث حق ہیچ چیز نباشد۔ و بر تنہائے ایشاں از مجاہدت طلب طریقت ہیچ چیز نہ۔ و باید تا خلق مر ایشاں را حرمت دارند۔ چنانکہ محققاں را از ایشاں بشکوہند۔ چنانکہ از خواص خداوند تعالیٰ بصحبت و تعلق بدایشاں آں خواہند کہ از آفات خود را اندر صلاح ایشاں پنہاں کنند۔ و جامۂ ایشاں اندر پوشند۔ و جامہائے بے معاملت بر کذب ایشاں مے خروشند۔ کہ آں ثوب زور باشد۔ و لباس غرور و حسرت روز حشر و نشور۔ قولہ تعالیٰ مَثَلُ الَّذِيْنَ حُمِّلُوا التَّوْرٰاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوْهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ۔ و اندر ایں زمانہ ایں گروه بیشتر اند۔ پس بر تو باد کہ تا ہر چہ از آنِ تو نگردد۔ تو قصد آں نکنی۔ کہ اگر ہزار بار تو بقبول طریقت کوشی۔ چناں نباشد کہ یک لحظہ طریقت ترا قبول کند۔ ایں کار بخرقہ نیست بحرقت است۔ چوں کسے را طریقت آشنا بود وے را قبا چوں عبا بود۔ و چوں کسے بیگانہ بود مرقعہ وے رقعۂ ادبار و منشور شقاوت یوم النشور باشد۔ چنانکہ آں پیر بزرگ را گفتند۔ لم لا تلبس المرقعة قال من النفاق ان تلبس لباس الفتيان ولا تدخل في حمل اثقال الفتوة۔ چرا مرقعہ نپوشی۔ گفت از نفاق بود۔ کہ لباس جوانمرداں بپوشی۔ و اندر تحت ثقل معاملات جوانمردی اندر نیائی۔ کہ لباس

جوانمرداں با ترک حل جوانمرداں با ترک حل جوانمردی منافقی باشد۔ پس اگر ایں لباس از برائے آنست کہ تا خداوند ترا بشناسد۔ کہ تو خاص اوئی ویرے بے لباس ہم بشناسد۔ واگر از بہر آنست کہ بخلق نمائی کہ من ازاں ویم۔ اگر ہستی ریا۔ واگر نیستی نفاق۔ وایں راہ صعب وپر خطر است واہل حق اجل ازانند کہ بجامہ معروف گردند۔ الصفاء من اللہ تعالی انعام واکرام و الصوف لباس الانعام۔ صفائی از خدائے تعالی بہ بندہ نعمتے وکرامتے عیاں بود۔ وصوف لباس ستوراں بود۔ پس حلیت حیلت بود۔ گروہے حلیت را قربت مے کنند۔ وآنچہ بر ایشان است بجامے آرند۔ ظاہر مے آرایند۔ امید آنرا کہ تا از ایشان گردند۔ مشائخ ایں قصہ مر مریداں را حلیت وزینت بمرقعات بفرمودند۔ وخود نیز بکردند۔ تا اندر میان خلق علامت شوند۔ وجملہ خلق پاسبان ایشاں گردند۔ کہ اگر یک قدم برخلاف نہند۔ ہمہ زبان طعن وملامت بر ایشاں باز کنند۔ واگر خواہند کہ اندراں جامہ معصیت کنند از شرم خلق نتوانند کرد۔ ودر جملہ مرقعہ زینت اولیائی خداوند است۔ عوام بداں عزیز گردند۔ وخواص اندراں ذلیل گردند۔ عز عامہ آں بود۔ کہ چوں آں بپوشند خلق شاں حرمت دارند۔ وذل خاص آں بود کہ چوں بپوشند۔ خلق اندر ایشاں بچشم عوام شاں نگرند۔ ومر ایشاں را بداں ملامت کنند۔ پس لباس للعوام وجوشن البلاء للخواص۔ عوام را مرقعہ لباس نعما بود۔ وخواص را جوشن بلا بود۔ ازانچہ بیشتری از عوام اندراں مضطر باشند۔ چنانکہ دست بکارے دیگر نرسند۔ ومر طلب جاہ را آلتے دیگر ندارند۔ بداں طلب ریاست کنند۔ ومر آں سبب را جمع نعمت کنند۔ وباز خواص بترک ریا و ریاست بگویند۔ وذل را بر عز بگزینند۔ وبلا را بر نعمت اختیار کنند۔ تا ایں قوم را آں بلا بود۔ وآں قوم را نعم۔ المرقعۃ قمیص الوفاء لاہل الصفاء وسربال السرور لاہل الغرور۔ مرقعہ پیراہن وفاست مر اہل صفا را۔ ولباس سرور مر اہل غرور را۔ تا اہل صفا بپوشیدن آں از کونین مجرد شوند۔ واز مالوفات اصلی منقطع۔ واہل غرور بداں از حق محجوب گردند واز صلاح باز مانند۔ ودر جملہ مر ہمہ را سمت صلاح وسبب فلاح است۔ ومراد جملہ ازاں محصول یکے را صفا بود۔ ویکے را عطا۔ ویکے را غطا بود۔ ویکے را وطا۔ ویکے را رضا بود۔ امید دارم کہ بحسن صحبت ومحبت یکدیگر ہمہ رستگار باشند۔ ازانچہ رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم من احب قوما فہو منہم دوستان ہر گروہ بقیامت با ایشاں باشند۔ واندر زمرۂ ایشاں۔ اما باید کہ باطن طلب تحقیق کند۔ واز رسوم معرض بود۔ کہ ہر کہ بظاہر چیزہا بست کار باش ہرگز بتحقیق نرسد۔ وبدانکہ

وجود آدمیت حجاب ربوبیت بود - و حجاب جز بدوران احوال و ورزش اندر مقامات فانی نگردد - و صفا
نام آن فناست - و فانی الصفت را لباس اختیار کردن محال بود - و با تکلف خود را زینت
ساختن ناممکن - پس چون فنای صفت پیدا آمد - و آفت طبع از میانه برخاست - اگر
او را صوفی خوانند - یا نامی دیگر به نزدیک او متساوی بود۔

فصل - اما شرط مرقعات آنست که از برای خفت و فراغت سازد - و چون
اصلی باشد هر کجا پاره شود - رقعه بران گذارد - و مشائخ را رضی الله عنهم اندرین دو قول است
گروهی گویند که دوختن رقعه را ترتیب نگاه داشتن شرط نیست - باید که از انجا که سوزن سر
برآرد بر کشد - و اندران تکلف نکند - و گروهی دیگر گویند که دوختن رقعه را ترتیب و راستی شرط
است نگاه داشتن و تضریب و تکلف کردن اندر راستی آن از معاملات فقر است - و صحت
معاملت دلیل صحت اصل باشد - و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه از شیخ المشائخ
ابو القاسم گرگانی رحمة الله علیه بطوس پرسیدم - که درویش را کمترین چه چیز باید - تا نام فقر را سزاوار
گردد - بگفت سه چیز باید - که کم ازان نشاید - یکی باید که پاره راست بر داند دوختن - و دیگر سخن راست
داند شنید - و دیگر پای راست بر زمین اندازد - گروهی از درویشان با من حاضر بودند -
که این بگفت چون بدروازه آمدیم - هر کسی اندرین تصرفی می کرد - و گروهی را از جهله اندرین نصیبی
پدید آمد - گفتند که فقر خود همین است - و بیشتری از ایشان اندر خوب دوختن پاره و بر زمین زدن
پای راست می شتافتند - و هر کسی را پندار آن بود - که ما سخنان طریقت بدانیم شنید - و بحکم آنکه
روی دل من بدان سید بود - نخواستم که سخن وی بر زمین افتد - گفتم بیائید تا هر کسی اندرین
سخن چیزی بگوئیم - هر یک صورت خود بگفتند - چون نوبت بمن رسید گفتم پاره راست آن بود
که بفقر دوزند نه بزینت - چون رقعه بفقر دوزی اگرچه ناراست دوزی راست آید - و سخن راست
آن باشد - که بحال شنوی نه بمنیت - و بجد اندران تصرف کنند نه بهزل - و بزندگانی مر آنرا
فهم کنند نه بعقل - و پای راست آن باشد که بوجد بر زمین نهند نه بلهو - و رسم بعضی این سخن را بدان
سید نقل کردند - وی گفت اصاب علی جیره الله - پس مراد از مرقعه پوشیدن مر این تخفیف
مؤنت دنیا و صدق فقر بخداوند تعالی بوده است - و اندر آثار صحیح آمده است که عیسی بن مریم
سلام الله علیه مرقعه داشت - که او را بر آسمان بردند - و یکی از مشائخ گفت که او را بخواب دیدم
با آن مرقعه صوف - و از هر رقعه نوری می درخشید - گفتم ایها المسیح این انوار چیست برین جامه تو - گفت

انوارِ اضطرارِ من است ۔ که هر پارهٔ را ازاں بضرورتے بر دوخته ام ۔ خدائے عزّوجلّ مرہر رنجے را که بدل من رسانیده است مر آنرا اثرے گردانیده است ۔ و نیز پیرے دیده ام از اہلِ ملامت بماوراء النہر که هر آدمی را دراں نصیبے بودے نخوردے و نپوشیدے ۔ و خوردنش چیزہا بودے که مردماں بینداختے ۔ چوں ترهٔ بوسیده و کدوئے تلخ و گزرِ تباه شده ۔ و آنچه بدیں ماندے و پوششش از خرقہائے ساختے که از راه برچیده بودے ۔ و نمازی کرده ازاں مرقعه ساختے ۔ و شنیده ام که بمرو الرود پیرے بود از متاخرانِ اربابِ معانی قوی حال و نیکو سیرت ۔ و از بس رقعہائے بے تکلف که بر سجاده و کلاه وے بود ۔ کژدم ازاں بچه کرده بود ۔ و شیخ من رضی اللہ عنه پنجاه و یک سال یک جبه داشت ۔ که پاره ہائے بے تکلف بران مے گذاشتے ۔ و اندر حکایاتِ عراقیاں یافتم ۔ که دو درویش بودند یکے صاحبِ مشاہدت ۔ و دیگر صاحبِ مجاہدت ۔ آں یکے که صاحبِ مشاہدت بود ۔ و در همه عمر خود نپوشیدے ۔ مگر آں پاره ہا که درویشاں را اندر حالِ سماع خرقه شدے ۔ و آنکه صاحبِ مشاہدت بود ۔ نپوشیدے مگر آں پاره ہا که اندر حالِ استغفار کردنِ درویشاں اندر حال جامہا خرقه شدے ۔ تا زیِ ظاهرِ شاں موافقِ سیرتِ باطن بودے ۔ و ایں پاسِ داشتنِ حال باشد و شیخ محمد بن خفیف رضی اللہ عنه بیست سال پلاسے درست پوشیده ۔ هر سال چہار چله بنشستے ۔ و اندر هر چله تصنیفے کردے ۔ از غوامضِ علومِ حقائق ۔ و اندر وقتِ وے پیرے بود از محققانِ علمائے طریقت و حقیقت ۔ بپارس نشستے ۔ و ویرا محمد بن زکریا خواندندے ۔ و هرگز مرقعه نپوشیده بود ۔ و از شیخ محمد پرسیدند که شرطِ مرقعه چه چیز است ۔ و داشتنِ آں مرکرا مسلّم است ۔ گفت شرطِ مرقعه آنست که محمد بن زکریا اندر میانِ پیراهنِ سفید بجائے مے آرد ۔ و نیز داشتنِ آں خرقه او را مسلّم است ۔

فصل ۔ اما ترکِ عادتِ ایں طائفه شرطِ طریقِ ایشاں نباشد ۔ و آنچه ایشاں اندر حال جامهٔ پشمین کمتر پوشند ۔ دو وجه را است ۔ یکے آنکه پشمہا شوریده شده است ۔ و چوں چہار پایاں اندر غارتہا از جائے بجائے افتاده اند ۔ و دیگر آنکه گروہے از مبتدعه جامهٔ پشمین را شعار کرده اند ۔ و خلافِ شعارِ مبتدعاں اگرچه خلافِ سنت راست بود ۔ اما تکلف اندر دوختنِ آں بداں سبب روا دارند ۔ که جاهِ ایشاں اندر میانِ خلق بزرگ گشته است ۔ هر کسے خود را مانندِ ایشاں گردانیده ۔ و مرقعه اندر پوشیده ۔ و افعال نا خوب از ایشاں پیدا آمد ۔ و مر ایشاں را از صحبتِ اضداد رنج بود ۔ تنیتے ساخته اند ۔ که جز ایشاں [illegible]

دوخت. و مر آنرا علامت شناخت یکدیگر گردانیده اند. و شعار ساخته اند تا حدی که درویشی به نزدیک بعضی از مشائخ اندر آمد و رقعه را که بر جامه دوخته بود. خط به پهنا آورده بود. آن شیخ او را مهجور کرده. و معنی آن این بود که اصل مفارقت طبع و لطف مزاج است. والبته کژی اندر طبع نیکو نباشد. چنانکه شعر نا راست اندر طبع خوش نباشد. فعل نا راست هم طبع نپذیرد. و باز گروهی اندر هست و نیست لباس تکلف نکردند. اگر خداوند شان عبائی داد بپوشیدند. و اگر قبائی داد بپوشیدند. و اگر برهنه داشت ببودند. و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه این طریق را بپسندیده ام. و اندر اسفار خود عمل کرده ام. و اندر حکایات است که چون احمد خضرویه رحمة الله علیه بزیارت ابویزید آمد رحمهم الله قبا داشت. و چون شاه بن شجاع بزیارت ابوحفص آمد رحمهم الله قبا داشت. و آن لباس معهود ایشان نبود که اندر اوقات نیز مرقعه داشتندی. و وقت بودی نیز که جامه پشمین و یا پیراهن سفید پوشیدندی. چنانکه آمدی. از آنچه نفس آدمی معتاد است. و یا عادت مر آنرا الفتی بود. و چون چیزی مر آنرا عادت شد طبیعی شود. و چون طبع شد حجاب گردد. و از آن بود که پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم خیر الصیام صوم اخی داؤد علیه السلام. بهترین روزه ها روزه برادر من است داؤد. گفتند یا رسول الله آن چگونه باشد. گفت آنکه یک روز روزه داشتی. و دیگر روز بگشادی. تا نفس را عادت نشود روزه داشتن یا گشادن. تا وی بدان محجوب نگردد. و اندرین معنی درست تر ابو حامد دوستان مروزی بوده است رحمة الله علیه. که جامه بود در پوشیدندی مریدان وی. آنگاه کسی را که بدان حاجت بودی. فراغت وی جستی چون خالی بودی آن جامه را از وی برکشیدی. وی نه مر پوشانند را گفتی که چرا پوشانیدی. و نه مر کشنده را گفتی که چرا برکشیدی. و اندرین وقت ما نیز پیری هست بغزنی حرسها الله. کوی را ملقب مؤید گویند رحمة الله علیه. که وی را در لباس اختیار و تمیز نباشد. و اندر آن پایه درست است. اما آنکه بیشترین جامهای ایشان کبود باشد یکی آنست که اصل طریقت ایشان بر سیاحت و سفر نهاده اند. و جامه سفید اندر سفر بر حال خود نماند. و شستن آن دشوار گردد. و هر کس بدان نیز طمع کند. و دیگر آنکه کبود پوشیدن شعار اصحاب فوت و مصیبت بود. و جامه اندوه گینان. و دنیا دار محنت است. و سراپرده مصیبت و مغازه اندوه و بتیاره فراق و گهواره بلا و مریدان چون مقصود دل اندر دنیا حاصل ندیدند کبود

پوشیدند و بر سوگ وصال فرو نشستند۔ و گروهی دیگر اندر معاملت خود تقصیر دیدند و اندر
دل بجز خرابی نه۔ و اندر روزگار بجز فوت وقت۔ نه کبود اندر پوشیدند که فوت اشد موت است
یکی بموت عزیزی کبود پوشید۔ و دیگری بفوت مقصود کبود پوشید۔ و یکی از مدعیان
علم درویشی را گفت که این کبود چرا پوشیدی۔ گفت از پیغمبر صلی الله علیه وسلم سه چیز بماند۔
یکی فقر و دیگر علم و سه دیگر شمشیر۔ شمشیر سلطانان یافتند۔ نه در جای آن کار فرمودند۔ و
علم علماء اختیار کردند با آموختن بسنده کردند۔ و فقر گروه فقراء اختیار کردند۔ و آنرا آلت غنا
ساختند۔ من بر مصیبت این سه گروه کبود اندر پوشیدم۔ و از مرتعش می آید رحمة الله علیه۔
که اندر محلتی از محلتهای بغداد می رفت۔ تشنه گشت بدر سرای فرا آمد۔ و آب خواست۔
یکی بیرون آمد با کوزهٔ آب وی آب بستد۔ و بخورد۔ و درویش نگریست۔ دلش صید جمال
ساقی شد۔ همانجا فرو نشست۔ تا خداوند خانه آمد۔ گفت ای خواجه دلم بشربت آبی سخت
نگران بود مرا از خانهٔ تو شربت آبی دادند و دلم ببردند۔ و مرد گفت آن دختر منست تو زنی
دادمش۔ مرتعش بطلب دل بخانه اندر آمد۔ عقد بکردند۔ و این صاحب البیت از متمولان بود
وی را بگرمابه فرستادند۔ و جامهٔ خواب اندر وی پوشیدند۔ از وی مرقعه برکشیدند۔ چون شب
اندر آمد مرتعش بنماز ایستاد۔ تا وردها بگزارد۔ و بخلوت مشغول شود۔ اندران میانه بانگ بر
گرفت که هاتوا مرقعتی۔ مرقعهٔ من بیارید۔ گفتند چه بود۔ گفت بسرم فرو خواندند که بیک نظر
بخلاف ما نگریستی جامهٔ صلاح و مرقعهٔ ظاهرت برکشیدیم۔ اگر بنظر دیگر نگری لباس آشنائی
از باطنت برکشیم۔ لباسی که سبب پوشیدن آن خداوند باشد۔ و بر موافقت اولیاء خداوند
اندر پوشیده باشد۔ مداومت رضا بر آن مبارک بود۔ اگر بحق آن تن کافی توانی کرد۔ و اگرنه دین
خود را صیانت بباید کرد۔ و اندر جامهٔ اولیاء خیانت روا نباید داشت۔ که مسلمان بتحقیق باشی
بی دعوی دیگر۔ بهتر از آنکه ولی بر تکذیب اندر پوشیدن مرقعه مر دو گروه را راست آید۔ یکی
منقطعان دنیا را۔ و دیگر مشتاقان مولی را۔ و اندر عادات مشایخ رضی الله عنهم چنان رفته است
که چون مریدی بحکم بیزارگی تعلق روی بدیشان کند۔ مر وی را به سه سال اندر سه معنی ادب کنند۔
اگر بحکم آن معنی قیام کند قبول افتد۔ و الا گویند که طریقت مر این را قبول نکند۔ یک سال
بخدمت خلق۔ و دیگر سال بخدمت حق۔ و سه دیگر سال بمراعات دل خود۔ و خدمت خلق
آنگاه تواند کرد۔ که خود را اندر درجهٔ خادمان نهد۔ و همه خلق را اندر درجهٔ مخدومان یعنی بی تمیز همه را

بهتر از خود دانند۔ و خدمت جمله بر خود واجب دانند۔ نه چنانکه خدمتی می کنند۔ و خود را اندر خدمت
بر مخدومان خود فضل می نهند۔ و این خسروانی ظاهر۔ و غبنی واضح بود۔ و از آفات زمانه یکی
این است۔ و خدمت حق عزوجل آنگاه تواند کرد که همه حظهای خود از دنیا و عقبی منقطع کند
و مطلق مر حق را سبحانه و تعالی پرستش کند از برای وی۔ که تا وی را برای چیزی می
پرستد نه وی را۔ و مراعات دل آنگاه تواند کردن۔ که همتش مجتمع شده باشد۔ و هموم از وی
برخاسته اندر حضرت انس دل را از مواقع غفلت نگاه میدارد۔ و چون این سه شرط اندر مرید
حاصل شد پوشیدن مرقع تحقیق و دون تقلید او را مسلم شود۔ اما آن پوشاننده که مرید را مرقعه
پوشاند باید که مستقیم الحال باشد۔ که از جمله فراز نشیب طریقت گذشته باشد۔ و ذوق احوال
چشیده و مشرب اعمال یافته و قهر جلال و لطف جمال دیده۔ و دیگر باید که مشرف باید بر حال
این مرید خود که وی اندر نهایت بکجا خواهد رسید۔ از راجعان باشد۔ یا از واقفان۔ یا از بالغان
اگر داند که روزی ازین طریقت باز خواهد گشت۔ بگوید تا ابتدا نکند۔ و اگر بایستد وی را
معالجت فرماید۔ و اگر پیوسته پرورش دهد۔ و مشائخ این طریقت طبیبان دلها اند۔ و چون طبیب
بعلت بیمار جاهل بود بیمار را بطب خود هلاک کند۔ از آنچه پرورش وی نداند۔ و خطرگاهها
نشناسد و غذا و شربت از مخالف علت او سازد۔ و رسول گفت صلی الله علیه وسلم
الشیخ فی قومه کالنبی فی امته۔ پس انبیاء که خلق را دعوت کردند ببصیرت کردند۔ و هر کسی را
غذائی باید داد تا مراد دعوت حاصل شود۔ پس چون بالغ اندر کمال ولایت خداوندی مرید را
از پس این سه سال تربیت کند اندر ریاضت مرقعه پوشاند روا بود۔ و شرط پوشیدن مرقعه
پوشیدن کفن بود که امید از لذات حیات منقطع گرداند۔ و دل از راحات زندگانی پاک کند
و عمر خود جمله بر خدمت حق وقف کند۔ و بکلیت از هوا تبرا کند۔ آنگاه پیر او را بپوشیدن آن
خلعت عزیز گرداند۔ و وی بحق آن قیام کند۔ و بگذاردن حق آن جهدی تمام کند۔ و کام
خود بر خود حرام کند۔ اما اشارات اندر مرقعه گفته اند بسیار۔ و شیخ ابو معمر اصفهانی رحمة الله علیه
اندرین کتابی ساخته۔ و عوام متصوفه را اندرین غلو بسیار است۔ و مراد ازین کتاب ما را
نقل گفتها نیست۔ که کشف معنیها است ازین طریقت۔ و بهترین اشارات اندر مرقعه
آنست۔ که قبه مرقعه از صبر باشد۔ و دو آستین از خوف و رجا و دو تیریز از قبض و بسط و کمرانه
خلاف نفس دو و کرسی از صحت یقین و فراویز از اخلاص۔ و ازین نیکوتر آنکه قبه از فنا

سوا نیست و دو آستین از حفظ و عصمت و دو تیریز از فقر و صفوت و گرگاه از اقامت اندر مشاهدت و کرسی از امن اندر حضرت و فراویز از قرار اندر محل وصلت - چون باطن را مرقعه ساختی ظاهر را نیز یکی باید ساخت - و مرا اندرین باب کتابیست مفرد که نام آن اسرار الخرق والمؤنات است - و نسخه آن مرید را باید - اما چون مرید این مرقعه بپوشد اندر غلبهٔ حال و قهر سلطان وقت بدرد مسلم است و معذور - و چون باختیار و تمییز درد - اندر شرط این طریقت پس از آن مسلم نیست مرقعه داشتن - و اگر بدارد چنین بود که یکی از مرقعه داران زمانه به بیرنگی چون از ایشان بود ظاهری بی باطن پسندکار شده - و حقیقت این معنی آنست که اشارت از تخریق ثیاب ایشان آن بود که چون ایشان را از مقامی بمقام دیگر نقل افتد اندر حال از آن جامه بیرون آیند - مر شکر وجدان مقام را - و جامهای دیگر لباس یک مقام بوده - مرقعه لباس جامع است مر کل مقامات طریقت و فقر و صفوت را - و بیرون آمدن ازین جمله تبرا کردن بود از همه - و هر چند که این نه جای این مسئله بوده است که اندر باب خرقه و کشف حجاب السماع می بایست - این جا اشارتی کردم بدین مقدار که این لطیفه فوت نشود - و بجای گاه خود حکم را تفصیل دهم ان شاء الله تعالی - و نیز گفته اند که پوشانندهٔ مرقعه را چندان سلطانی باید اندر طریقت که چون اندر بیگانه نگرد بچشم شفقت آشنا گردد - و چون جامه اندر عاصی پوشند از اولیا گردد - وقتی من با شیخ نزد سه رفتم اندر دیار آذربایجان مرقعه داران دو سه دیدم که پیش خرمن گندم ایستاده بودند - و دامنهای مرقعه پیش کرده تا آن مرد برزگر چیزی اندران افگند - شیخ بر آن التفات کرد و برخواند - أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ - گفتم ایها الشیخ ایشان بچه بی حرمتی بدین مبتلا شده اند - و بر سر خلائق فضیحت شدند - گفت پیران ایشان را حرص مرید جمع کردن بوده است - و ایشان را حرص دنیا جمع کردن - و حرصی از حرصی اولیتر نیست - و دعوت بی امر کردن هوا پروردن بود - و از جنید می آید رحمة الله علیه که بباب الطاق در بازار ترسایی بدیدم سخت با جمال گفتم بار خدایا این را در کار من کن - که سخت نیکو آفریده چون زمانی برآمد ترسا بیامد - و گفت ایها الشیخ شهادت بر من عرضه کن مسلمان شد و یکی از اولیا گشت - و از شیخ ابو علی سیاه رحمة الله علیه پرسیدند که پوشیدن مرقعه کرا مسلم است - گفت آن کس را که مشرف مملکت قدرت باشد - چنانکه اندر جهان هیچ چیز

نزد وی از احکام و احوال الا که وی را آگاه کنند پس مرقعه سمت صالحان و علامت نیکان و لباس فقرا و متصوفه است و در حقیقت فقر و صفوت پیش ازین سخن رفته است و اگر کسے مر لباس اولیا را آلت جمع دنیا و پوشش و آفت خود سازد مر اهل آنرا بدان زیانی بیشتر نباشد و این مقدار کفایت باشد مر اهل هدایت را که اگر بشرح آن مشغول شوم مراد ازین کتاب بسر نیاید و بالله التوفیق ۔

باب فی ذکر اختلافهم فی الفقر والصفوة

اما علمائے طریقت اندر تفصیل فقر و صفوت خلاف است بنزدیک گروہے فقر تمامتر از صفوت و بنزدیک گروہے صفوت تمامتر از فقر آنانکه فقر را مقدم بر صفوت کنند گویند فقر فنائے کل بود و انقطاع اسرار و صفوت مقامی است از مقامات آن چون فنا حاصل آمد مقامات جمله ناچیز گردد و این مسئله بفقر و غنا باز گردد و پیش ازین اندران سخن رفته است و باز آنانکه صفوت را مقدم نهند گویند که فقر شے است موجود و اسم پذیر و صفوت صفا است از کل موجودات و صفا عین فنا بود و فقر عین بقا پس فقر از اسامی مقامات است و صفوت از اسامی کمال و اندرین سخن دراز گشته است اندرین زمانه و هر کسے بر وجه تعجب عبارتے مے کنند و بیکدیگر قول غریب مے آرند و اندر تفصیل و تقدیم فقر و صفوت خلاف است و مر ایشان بتجرید فقر است و نه صفوت بالاتفاق پس از عبارت مذهبے بر ساخته اند و طبع را از ادراک معانی بپرداخته و حدیث حق بینداخته نفی هوا را نفی عین مے خوانند و اثبات مراد را عین اثبات حق دانند پس موجود و مفقود و منفی و مثبت جمله ایشانند بقیام نفس و هوا خود و طریق منزه است از ترهات مدعیان و در جمله اولیا بمحلے رسند که محل نماند و درجات و مقامات فانی گردد و عبارات ازان معانی منقطع شود چنانکه نه شرب ماند نه ذوق نه قمع نه قهر نه صحو نه محو آنگاه ایشان نامے طلبند ضرورت را تا بدان معانی پوشند که اندر تحت اسم نیاید و مستعمل صفت نگردد آنگاه هر کسے نامی را که معظم تر باشد بنزدیک ایشان بدان معانی پوشند و درین اصل تقدیم و تاخیر روا نباشد که کسے گوید که آن مقدم یا این مقدم که تقدیم و تاخیر اندر مسمیات واجب آید پس گروهے را نام فقر مقدم تر نمود و بدل ایشان معظم تر بود از انچه تعلق آن بدان انکسار و تواضع بود و گروهے را نام صفوت مقدم تر نمود و بدل

شان معظم‌تر بود۔ از آنچه برفع کدورات و فنا و آفات نزدیکتر بود۔ و مراد ایشان ازین دو تسمیه
اعلام خواستند۔ و نشان از آن معنی که عبارت از آن منقطع بود تا با یکدیگر اندر آن باشارت
سخن می گفتند۔ و کشف وجود خود را بتمامی اعلام کردند۔ مر این گروه را خلاف نیفتاد۔ اگرچه
عبارات آن معنی از فقر کردند یا از صفوت۔ باز اهل عبارت و ارباب اللسان را که از تحقیق
آن معانی بی خبر بوده اند اندر هجر و عبارت سخن رفت۔ یکی را مقدم کردند و یکی را مؤخر
هر دو عبارت بود۔ پس آن گروه رفتند با تحقیق معانی۔ و این گروه ماندند اندر ظلمت عبارت
و در جمله چون کسی را آن معنی حاصل بود۔ و مر آن را قبلهٔ دل خود گردانیده باشد۔ اگر او را فقیر
خوانند یا صوفی هر دو نام اضطراری بود۔ مر آن معنی را که اندر تحت این اسم نیاید۔ و این اختلاف
از وقت ابوالحسن سمنون باز است۔ که وی گاه اندر کشفی که تعلق ببقا داشتی فقر را بر صفوت
مقدم نهادی۔ ارباب معانی اندر آن وقت او را گفتند که چرا چنین می کنی۔ گفت چون
طبع را اندر فنا و نگونساری مشربی تمام است۔ و اندر بقا و علو نیز همچنان۔ چون من اندر محلی
باشم که تعلق آن بفنا باشد صفوت را مقدم گویم بر فقر۔ و چون اندر محلی باشم که تعلق آن ببقا
باشد فقر را مقدم گویم بر صفوت۔ که فقر نام بقا است۔ و صفوت از آن فنا۔ رویت بقا از خود
فانی کنم۔ و اندر فنا رویت فنا از خود فانی کنم۔ تا طبعم از فنا فنا شود۔ و از بقا هم فنا۔ و این سخنان
از روی عبارت خوب است۔ اما فنا را فنا نباشد۔ و بقا را فنا نباشد۔ هر باقی که آن فانی شود
از خود فانی شود۔ و هر فانی که باقی شود از خود باقی بود۔ و فنا اسمی است که مبالغت اندر آن
محال باشد۔ تا کسی گوید که فنا گردد۔ که این هم مبالغت از نفی اثر وجود آن معنی تواند کرد۔ و اندر
فنا تا ذرهٔ مانده است۔ هنوز فنا نیست۔ و چون فنا حاصل آمد فنای فنا هیچ نباشد مگر تشبیهی
اندر عبارت بی معنی۔ و این ترهات ارباب اللسان است اندر وقت پیوستن عبارت۔ و ما را
ازین جنس سخن است اندر کتاب فنا و بقا۔ و آن اندر وقت هوس کودکی و تیزی احوال کرده ایم
اما اندرین کتاب بحکم احتیاط تمام آن بیاریم انشاء الله عزوجل۔ این ست فرق میان فقر
و صفوت معنوی۔ اما صفوت و فقر معاملتی از روی تجرید دنیا و تخلی ست از آن تعبیر
دیگر است۔ و حقیقت آن بفقر و مسکنت باز گردد۔ گروهی گفته اند از مشایخ فقیر فاضلتر
بود از مسکین۔ از آنجا که خدای عزوجل گفت۔ لِلْفُقَرَآءِ الَّذِیْنَ اُحْصِرُوْا فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ لَا
یَسْتَطِیْعُوْنَ ضَرْبًا فِی الْاَرْضِ۔ از آنچه مسکین صاحب معلوم بود۔ و فقیر تارک معلوم۔ پس فقر

عزباشد و مسکنت ذل - و صاحب معلوم اندر طریقت ذلیل باشد که پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم
تعس عبد الدینار و تعس عبد الدرهم و تعس عبد الدینار و تعس عبد الخمیصة و القطیفة - و
تارک المعلوم عزیز باشد که اعتماد صاحب معلوم بر معلوم بود - و اعتماد تارک المعلوم بخداوند بود
باز گروہے گفته اند که مسکین فاضلتر - از آنجا که پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم - اللھم احینی
مسکینا و امتنی مسکینا و احشرنی فی زمرة المساکین - چون پیغمبر علیہ السلام مسکین را یاد
کرد - و گفت یا رب مرا بمرگ و زندگانی از مساکین دار - و چون فقر را یاد کرد - گفت کاد الفقر ان
یکون کفرا - بدین سبب فقیر آن بود که متعلق سببے باشد - و مسکین منقطع الاسباب باشد
و اندر شریعت بنزدیک گروہے از فقہا فقیر صاحب بلغه بود - و مسکین مجرد - و بنزدیک گروہے
مسکین صاحب بلغه بود - و فقیر صاحب تجرد و پس این جاہل مقامات مر مسکین را صوفی خوانند
و این خلاف باختلاف فقہا رضی اللہ عنہم متصل است - بنزدیک آنکه فقیر مجرد بود و مسکین صاحب
بلغه - و صفوت فاضلتر از فقر است - این است احکام اختلاف ایشان اندر فقر و صفوت
بر سبیل اختصار - و اللہ اعلم بالصواب ۔

باب الملامة

گروہے از مشائخ طریقت طریق ملامت سپردہ اند و مر ملامت را اندر خلوص محبت تاثیر
عظیم تر است - و مشرب تمام - و اہل حق مخصوص اند بملامت خلق - از جمله خاصه بزرگان
این است - و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم که مقتدا و امام اہل حق بود - و پیشرو محبان - تا
برہان حق بر وے پیدا نیامدہ بود - و وحی بدو نه پیوسته - بنزدیک ہمه نیکنام بود و بزرگ -
و چون خلعت دوستی بر سر وے افگندند خلق زبان ملامت بدو دراز کردند - و گروہے گفتند
کاہن است - و گروہے گفتند شاعر است - و گروہے گفتند مجنون است - و گروہے گفتند
کاذب است - و مانند این - و خداوند عز و جل صفت مومنان یاد کرد - و گفت ایشان از
ملامت ملامت کنندگان نترسند - و لا یخافون لومة لائم ذلک فضل اللہ یؤتیه
من یشاء و اللہ واسع علیم - و سنت بار خدائے تعالیٰ چنین رفته است - که ہر که حدیث
وے کند عالم را بجمله ملامت کنندہ او گرداند - و سر وے را از مشغول گشتن بملامت ایشان
نگاہ دارد - و این غیرت حق باشد که دوستان خود را از ملاحظه غیر نگہدارد تا چشم کس بر جمال

حال ایشان بنهفت. و از رؤیت ایشان مر ایشان را نیز نگه داشت. و تا جمال خود نه بینند. و بخود معجب نشوند. و بآفت عجب و تکبر اندر نیفتند. پس خلق بر ایشان گماشته است تا زبان ملامت بر ایشان دراز کنند. و نفس لوامه اندر ایشان مرکب گردانیده. تا مر ایشان را بر هر چه میکنند ملامت میکند. اگر بد میکنند خود را بدان ملامت میکنند بدی. و اگر نیک میکنند ملامت میکنند خود را بتقصیر کردن. و این اصلی قویست اندر راه خدای که هیچ آفت و حجاب نیست اندرین طریقت صعب تر از آنکه بنده بخود معجب شود. و اصل عجب از دو چیز خیزد. یکی از جاه خلق و مدح ایشان. و آنچنان بود که کردار بنده خلق را پسند افتد. مر ورا مدح کنند. و او بدان معجب شود. و دیگر کردار کسیکه مر آنکس را پسند افتد و خود را شایسته داند بدان معجب شود. خداوند بفضل خود این راه بر دوستان خود دربسته. تا معاملات ایشان اگرچه نیک بود خلق نه پسندند. از آنچه بحقیقت ایشان ندیدند. و مجاهدت ایشان اگرچه بسیار بود. ایشان آنرا از حول و قوت خود ندیدند. و مر خود را نپسندیدند. تا از عجب محفوظ بودند. پس آنکه پسندیده حق بود خلق او را نه پسندیده. و آنکه گزیده تن خود بود حق ورا نگزیند. چنانکه ابلیس را خلق پسندیده. و ملائکه قبول کرده. و وی خود را پسندیده. چون پسندیده حق نبود. پسند ایشان مر او را لعنت بار آورد. و آدم را ملائکه نه پسندیدند. و گفتند. أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا. و وی خود را نپسندید. و گفت. رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا. چون پسندیده حق بود. گفت. فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا. پسند خلق و ناپسند وی وی را رحمت بار آورد. تا خلق عالم بدانند که مقبول ما مهجور خلق باشد. و مقبول خلق مهجور ما. لاجرم ملامت خلق غذای دوستان حق است. از آنچه اندر آن آثار قبول است. و مشرب اولیای وی که آن علامت قرب است. و همچنانکه همه خلق بقبول خلق خرم باشند. و اندر اخبار آمده است از پیغمبر صلی الله علیه وسلم از جبرائیل صلوات الله علیه از خداوند تعالی که گفت. اولیائی تحت قبائی لا یعرفهم غیری الا اولیائی۔

فصل — اما ملامت بر سه وجه باشد. یکی راست رفتن. و دیگر قصد کردن. و سه دیگر ترک کردن. و صورت ملامت راست رفتن آن بود که یکی کار خود همی کند. و دین همی ورزد. و معاملات را مراعات همی کند. خلق او را اندر آن ملامت همی کنند. و این راه خلق باشد اندر وی. و وی از جمله فارغ. و صورت ملامت قصد کردن آنکه یکی را جاه بسیار از خلق

پیدا آید. و اندر میان ایشان نشانه گردد. و دلش بجاه میل کند. و طبعش اندر ایشان آویزد. و خواهد تا دل خود را از ایشان فارغ کند. و بحق مشغول گردد. بتکلف راه ملامت خلق بر دست گیرد. اندر چیزیکه شرع را از یان ندارد. و خلق از وے نفرت آرند. و این راه او بود اندر خلق. و خلق از وے فارغ. و صورت ملامت ترک کردن آن بود. که یکے را کفر و ضلالت طبع گریبان گیرد. تا بری از شریعت نماند. و ترک متابعت آن پیش گیرد. و گوید که این طریقه ملامتی است که میکنم. و این راه وے. اندر وے راست رفتن بود اندر دین. و ناورزیدن نفاق و دست بداشتن از ریا و ویرا از ملامت خلق باک نباشد. و اندر همه احوال بر سر رشته خود باشد. و بهر نام که خوانند وے را همه یکے باشد. و اندر حکایات یافتم که شیخ ابوطاهر حرمی رح روزے بر خرے نشسته بودند. و اندر بازار مے رفت. و مریدے عنان گرفته بود. یکے آواز داد که آن پیر زندیق آمد. آن مرید چون این سخن بشنید از غیرت ارادت خود قصد زخم آن مرد کرد. و اهل بازار جمله بر جوشیدند. شیخ گفت مرید را که اگر تو خاموش باشی. من ترا چیزے آموزم. که ازین محن باز رہی. مرید خاموش بود. چون بجایگاه خود باز رفتند. این مرید را گفت آن صندوق بیار. بیاورد. و دران صندوق نامها بود. و از انجا نامها که هرکس باو نوشته بودند بیرون آورد. و پیش وے نهاد. گفت نگاه کن. از هر کس که نامه ایست که فرستاده اند. یکے مخاطب شیخ الاسلام خطاب کرده است. و یکے شیخ زکی. و یکے شیخ زاهد. و یکے شیخ الحرمین. و مانند این همه القاب است نه اسم. و من این همه نیستم. هر کسے بر حسب اعتقاد خود مرا استجاب نهاده. اگر این بیچاره نیز بر حسب اعتقاد خویش سخنے گفت. و مرا لقبے نهاد. تو این خصومت چرا انگیختی. و اما آنکه طریقش قصد باشد اندر ملامت و ترک جاه و دست بداشتن از ریاست چنان بود. که روایت کرده اند از امیر المومنین عثمان بن عفان رض که روزے از خرماستان خود مے آمد. و حزمه هیزم بر سر وے نهاده. و وے چهار صد غلام داشت. گفتند یا امیر المومنین این چه حال است. گفت اُرِیدُ اَنْ اُجَرِّبَ نَفْسِی مرا غلامان هستند که این بکنند. ولیکن مے خواهم که من نفس خود را تجربه کنم تا جاه خلق او را از هیچ کار باز ندارد. و این حکایت صریح است بر اثبات ملامت. و اندرین معنے حکایتے آرند از امام اعظم ابوحنیفه رض و آنجا که ذکر وے آید اندرین کتاب بیاید انشاء الله تعالیٰ. و نیز از ابویزید رح آرند که از سفر حجاز مے آمد اندر شهرے بانگ افتاد که بایزید آمد. مردمان شهر جمله پیش وے باز رفتند. تا با کرام ویرا بشهر اندر آرند. بایزید

دید که مردان شهر پیش او خواهند آمد و وی بمراعات ایشان مشغول دل خواهد شد و از حق باز خواهد ماند و پراگنده خواهد گشت. چون بباز ار اندر آمد قرصی از آستین بدر آورد و خوردن گرفت. جمله از وی برگشتند و وی را تنها بگذاشتند و این اندر ماه رمضان بود. و او مسافر. با مریدی که با وی بود گفت که دیدی یک مسئله از شریعت کار نبستم همه خلق مرا رد کردند. و من می گویم که علی بن عثمان الجلابی ام که اندرین زمانه ملامت را فعلی می بایست مستنکر و ناپدید آمدن چیزی بر خلاف عادات. اکنون اگر کسی خواهد که مر او را ملامت کنند گو دو رکعت نماز تطوع دراز تر بکن. و یا دین را بتمامی بورز. همه خلق یکبار مر ترا منافق و مرائی خوانند. اما آنکه طریقش ترک باشد و بخلاف شریعت چیزی بر دست گیرد. و گوید که این طریق ملامت می ورزم آن ضلالت واضح باشد. و آفت ظاهر و هوس صادق. چنانکه اندرین زمانه بسیار هستند که مقصودشان از رد خلق قبول ایشان بود. از آنچه نخست باید که کسی مقبول باشد تا قصد رد ایشان کند و بفعلی پدیدار آید که ایشان او را رد کنند. قبول ناکرده را تکلف رد کردن بهانه باشد از برای قبول. مصنف گوید که وقتی مرا با یکی ازین مدعیان مبطل صحبت افتاد و روزی وی بجاهلیتی خراب پدیدار آمد و عذر آن بمعنی ملامت آورد. یکی مر او را گفت که این هیچ چیزی نیست. وی را دیدم که نفسی برآورد. و گفتم ای هذا اگر دعوی ملامت میکنی و اندرین درستی. انکار این جوانمرد بر فعل ترا تاکید مذهب تست. و چون وی با تو اندرین موافقت میکند این خصومت چه چیز است و این خشم چرا. این قصه تو بدعوت مانندتر از ملامت است. و هر که خلق را دعوت کند بامری از حق مر آنرا برهانی باید و برهان آن حفظ سنت بود. و چون از تو ترک فریضه ظاهر می بینم. و تو خلق را بدان دعوت می کنی این کار از دایرهٔ اسلام بیرون می باشد۔

فصل۔ بدانکه مذهب ملامت را اندرین طریقت آن شیخ زمانه خود ابو حمدون قصار نشر کرده است. و وی را اندر حقیقت ملامت لطایف بسیار است. و از وی می آید که گفت الملامة ترک السلامة۔ ملامت دست بداشتن از سلامت بود. و چون کسی قصد ترک سلامت خود بگوید. و مر بلاها را میان اندر بندد. و از مالوفات و راحتهای خود تبرا کند مر امید کشف جلال و طلب مآل را تا بحق از خلق نومید گردد. و طبعش الفت خود از ایشان بگسلد. هر چند از ایشان گسسته تر بود بحق پیوسته تر بود.

پس آنچه روی همه خلق عالم بدان بود آن سلامت است مر اہل ملامت را از آن روی که بگذاشتند
همت ایشان برخلاف عموم بود و همت ایشان خلاف همه اندر اوصاف خود وحدانی باشد
چنانچه احمد بن فاتک روایت کرد از حسین بن منصور که او را پرسیدند که من الصوفی قال
وحدانی الذات و هم از بوحمدون پرسیدند از ملامت وی گفت که راه آن بر خلق
دشوار و مشکل است اما طرفی بگویم رجاء المرجیة و خوف القدریة ترس قدریان
و رجاء مرجیان صفت ملامتی بود و اندر تحقیق این معنی رمزیست بدانکه هیچ چیز این طبع
از درگاه خدای تعالی نفورتر از آن نکند که به جاه خلق و آدمی را بدان مقدار پسنده باشد که کسے وے را
بستاید و بدان دل بدهد و از خدای عز و جل بدان باز ماند پس خائف پیوسته می کوشد
که از محل خطر دور باشد و اندرین کوشش مر ایشان را دو خطر پیش آید یکی خوف حجاب
خلق و دیگر تیغ فعلی که خلق بدان فعل وی بزه کار گردند و ایشان ملامت بدو در از گروند
نه روی آنکه جاه ایشان بیاراید و زیرا که اگر ایشان را ملامت خود بزه کار کند پس ملامتی را
باید که نخست خصومت دنیا و عقبی از خلق منقطع کند باز آنچه او را گویند مر نجات دل را
فعلی کند که آن نه اندر شریعت کبیره باشد و نه صغیره تا مردمان او را رد کنند تا خوفش اندر
معاملات چون خوف قدریان بود و رجاش اندر ملامت کنندگان چون رجاء مرجیان بود
و اندر حقیقت دوستی هیچ چیز خوشتر از ملامت نیست از آنچه ملامت دوست را بر دل دوست
اثر نباشد و دوست را جز بر سر کوی دوست گذر نباشد و اغیار را بر دل دوست خطر
نباشد اجد الملامة فی هواک لذیذة فان الملامة روضة العاشقین و نزهة
المحبین و راحة المشتاقین و سرور المریدین و مخصوص اند این طائفه از ثقلین باختیار
ملامت از برائے سلامت دل و هیچکس از خلائق از ملائکه و کروبیان و روحانیان را
این درجه نیست و از امم پیشین جز از زهاد و عباد و رهبانان و طالبان حق که بوده اند اندرین
مرتبه نبوده جز گروهی را ازین امت که سالکان طریق انقطاع دل باشند اما نزدیک
من طلب ملامت عین ریا بود و ریا عین نفاق از آنچه مرائی به تکلف براه رود که خلق
او را قبول کنند و ملامتی به تکلف راهے رود که خلق او را رد کنند و هر دو گروه اندر خلق مانده
اند و از ایشان بیرون گذر ندارند تا یکی بدین معنی پدید آمده است و یکے بدان
سالک ... راه حدیث خلق بدل نگذرد و چون دل از خلق گسسته بود از این

هر دو معنے فارغ باشد۔ و ہیچ چیزے پائے بند وے نباید۔ وقتے مرا از ملامتیان ماوراء النہر صحبت افتاد۔ و چوں منبسط شدم اندریں گفتم اے اخی مراد تو اندریں افعال شوریدہ چہ چیزاست گفتا سپری کردن خلق اندر خود۔ گفتم ایں خلق بسیار اند۔ و تو اندک عمر۔ و در روزگار مکانت آں نیابی تا خلق را اندر حالِ خود سپری کنی۔ تو خود را اندر خلق سپری کن۔ تا ازیں ہمہ مشغولی بازرہی۔ وگروہے باشند کہ بہ خلق مشغول اند۔ پندارند کہ خلق بدیشاں مشغول اند۔ پس ہیچکس ترا نبیند تو خود رامبیں۔ چوں آفت روزگار تو از دیدہ تو باشد۔ ترا بہ غیر چہ کار۔ کسے را کہ شفا از احتما باید طبیبیہ او از تناول طلبد۔ و از مرداں نباشد۔ و باز گروہے برائے ریاضت نفس را ملامتی کنند۔ تا بخواری خلق نفس شاں ادب گیرد۔ و وا خود از وے نیابند۔ کہ خوشتر ایشاں را بیابند۔ کہ نفس خود را اندر بلا و خواری یابند۔ از ابراہیم ابن ادہم رحمۃ اللہ علیہ حکایت آرند۔ کہ یکے ورا پرسید۔ کہ ہرگز بمرادِ خود را رسیدہ ای۔ گفت بلے دو بار دیدہ ام۔ یکبار در کشتی بودم۔ و کس اندراں جا مرا نشناخت۔ جامہ خلق داشتم و موئے دراز۔ و بر حالتے بودہ ام کہ اہل کشتی جملہ بر من فسوس و خندہ ہمیکردند۔ و اندر کشتی یا مسخرہ بود۔ ہر زماں کہ بیامدے موئے سر من کشیدے۔ و بکندے۔ و با من بوجہ مسخرۃ استخفاف کردے۔ من خود را بمرادِ خود یافتمے۔ و بداں لباس خود شاد ہمے بودمے۔ تا روزے آں شادی بغایت رسید۔ و سبب آں بود کہ مسخرہ برخاست و بر من بول کرد۔ و دیگر بار اندر بارانِ عظیم بدیہے فراز رسیدم۔ و مرا زمستان غلبہ کردہ بود۔ و مرقعہ بر تن من تر شدہ بود۔ بمسجدے فراز رسیدم۔ و مرا در آنجا نگذاشتند۔ و بدیگر مسجد رفتم ہمچناں نگذاشتند۔ و بسہ دیگر مسجد رفتم ہمچناں۔ عاجز شدم۔ و سرما بر دل من قوت گرفت۔ بتون گرمابہ اندر آمدم۔ و دامن اندر آتش گرفتم۔ و دود آں بہ من برآمد۔ و جامہ و رویم سیاہ شد۔ آں شب بمرادِ خود رسیدہ بودم۔ و مرا کہ علی بن عثمان الجلابی ام وقتے واقعہ افتاد۔ بسیار مجاہدت کردم امید آنکہ آں واقعہ حل شود نشد۔ وقتے پیش ازیں مرا ازاں جنس واقعہ افتادہ بود۔ و بخاک شیخ ابویزید رحمۃ اللہ علیہ مجاور شدہ بودم تا حل شد۔ ازیں بار نیز قصد آنجا کردم۔ و سہ ماہ بر سر تربت او مجاور شدم تا حل شود۔ و ہر روز سہ غسل مے کردم۔ و سی طہارت۔ امید کشف واقعہ را البتہ حل نشد۔ برخاستم قصد سفر خراسان کردم۔ اندراں ولایت شبے بدیہے فراز رسیدم۔ کہ آنجا خانقاہے بود۔ و جماعتے از متصوفہ۔ و من مرقعہ خشن داشتم بسنت۔ ایشاں بحکم رسم مے گفتند بایکدیگر کایں از ما

بانیست. و راست چناں بود که از ایشاں نبودم. اما آں شب لابد بود اندر آں جائے بودن.
مرا بر بامے نشاندند. و خود بر بام بلند تر از من بر شدند. و من بر زمین نانِ خشک و سبز گشته پیش
من نهادند. و من بوئے از آنها که ایشاں مے خوردند مے شنیدم. و با من سخنان بطنز مے
گفتند از بام. چوں از طعام فارغ شدند خربزه مے خوردند و پوستِ آں بر سرِ من مے انداختند.
بر وجه طیبتِ حالِ خود و استخفافِ من. و من بدل مے گفتم که بار خدایا اگر نه آنستی که جامه دوستانِ
تو دارند. والا من از ایشاں ایں نکشیدمے. و هر چند که آں طعنِ ایشاں بر من زیادت شدے
دلِ من اندراں خوشتر مے گشت. تا بکشیدنِ ایں بار آں واقعه بر من حل شد. و اندر وقت
بدانستم که مشایخ جهال را از برائے چه اندر میانِ خود راه داده اند. و بار ایشاں از برائے چه مے
کشند. این است احکام ملامت بتمامی تحقیق آنکه پیدا کردم. بتوفیق الله تبارک
و تقدس.

باب فی ذکر ائمتهم من الصحابة رضؓ

اکنوں طرفے یاد کنیم از احوال ائمهٔ ایشاں. و از صحابه که پیشروِ ایشاں بوده اند اندریں
معاملات. و قدوه ایشاں اندر انفاس. و قوّاد ایشاں اندر احوال. از پس انبیاء از سابقاں
اولیں از مهاجرین و انصار تا کیدے بود مر اثبات مر او ترا انشاء الله عزوجل رضی الله عنهم
شیخ الاسلام و بعد از انبیاء خیر الانام خلیفه و امام و سید اهل تجرید و شاهنشاه ارباب تفرید
و از آفات انسانی بعید امیر المومنین ابوبکر عبدالله بن عثمان الصدیق رضؓ که ویرا کرامات
مشهور است و آیات و دلائل ظاهر اندر معاملات و حقایق. و اندر باب تصوف طرفے از
روزگار وے گفته شده است. و مشایخ ویرا مقدم ارباب مشاهدت نهند مر قلت حکایات
و روایاتش را. و عمرؓ را مقدم ارباب مجاهدت نهند مر صلابت و معاملتش را. و اندر اخبار
صحاح مسطور است و اندر میانِ اهلِ علم مشهور که چوں وے بشب نماز کردے قرآن
نرم خواندے. و چوں عمرؓ نماز کردے بلند خواندے. رسول صلی الله علیه وسلم از ابوبکر رضی الله
عنه پرسید. که چرا نرم خوانی گفت اسمع من اناجیه. آنچه مے دانم که از من غائب
نیست. و بنزدیک سمع وے نرم خواندن و بلند خواندن هر دو یکے است. و از عمرؓ پرسید
گفت اوقظ الوسنان و اطرد الشیطان. ایں نشان از مجاهدت داد. و آں

نشان از مشاہدت۔ و مقام مجاہدت اندر جنب مقام مشاہدت چون قطرہ بود اندر بحر
و از آن بود کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم گفت ہل انت الا حسنۃ من حسنات ابی بکر۔ چون
عمر حسنہ بود از حسنات ابی بکر کہ عز اسلام بدو بود۔ نظر کن تا عالمیان چگونہ باشند۔ از وے
مے آرند کہ گفت دارنا فانیۃ واحوالنا عاریۃ وانفاسنا معدودۃ وکسلنا موجودۃ۔
سرائے ما گذرندہ است۔ و احوال ما اندر وے عاریت۔ و نفسہائے ما بشمار۔ و کاہلی ما ظاہر۔
پس عمارت سرائے فانی از جہل باشد۔ و اعتماد بر حال عاریتی از بلہ۔ و دل را با انفاس معدود
نہادن از غفلت۔ و کاہلی را دین خواندن از غبن۔ کہ آنچہ عاریت بود باز خواہند۔ و آنچہ گذرندہ
بود نماند۔ و آنچہ در عدد آید سپری شود۔ و کاہلی را خود دارو نیست۔ نشان داد مارا رضی
اللہ عنہ کہ دنیا و دنیائے را چندان خطر نیست۔ کہ خاطر بدیشان مشغول باید کرد۔ کہ ہرگاہ بفانی
مشغول شوی از باقی محجوب گردی۔ چون نفس و دنیا حجاب طالب آمد از حق دوستان او
از ہر دو اعراض کردند۔ و چون دانستند کہ عاریت است۔ و عاریت از آن کسان بود۔ دست
تصرف از ملک کسان کوتاہ کردند۔ و ہم از وے مے آرند۔ کہ گفت اندر مناجاتش اللہم
ابسط لی الدنیا وزہدنی عنہا۔ نخست گفت دنیا بر ما فراخ گردان۔ آنگاہ مرا از آفت
آن نگاہ دار۔ و اندر تحت معنی این رمز لیست یعنی نخست دنیا بدہ تا شکر آن بکنم۔ آنگاہ
توفیق آن دہ تا از برائے تو دست از آن بدارم۔ و روئے از آن بگردانم۔ تا ہم درجہ شکر و
انفاق یافتہ باشم۔ و ہم مقام صبر تا اندر فقر مضطر نباشم۔ کہ فقر مرا باختیار باشد۔ و این معنی رد
است بران پیر معاملت۔ کہ گفت آنکہ فقرش باضطرار بود تمامتر از آنکہ باختیار بود۔ کہ اگر
باضطرار بود او صنعت فقر بود۔ و اگر باختیار بود فقر صنعت وے بود۔ و چون کسب
وے از جلب فقر منقطع بود۔ بہتر از آنکہ بتکلف خود را درجتے سازد۔ گویم کہ صنعت فقر
ظاہر تر آنگاہ بود کہ اندر حال غنا ارادت فقر بر دلش مستولی شود۔ چندان عمل کند کہ او
را محبوب آدم و ذریتہ او باز ستانند۔ و آن دنیاست نہ آنکہ اندر حال فقر خواست غنا بر
دلش مستولی شود۔ چندان فعل کند کہ اورا از برائے درم بدرگاہ ظلمہ و سلاطین باید شد۔
صنعت فقر آن بود کہ از غنا بفقر افتد۔ نہ آنکہ اندر فقر طلب ریاست کند۔ و صدیق اکبر رضہ
مقدم بر ہمہ خلایق است از پس انبیاء صلوات اللہ علیہم اجمعین۔ و روا نباشد کہ کسے
قدم اندر پیش وے نہد۔ کہ وے معنی مقدم گیرد اندر فقر باختیار را بر فقر باضطرار۔ و جملہ مشائخ

متصوفه برین مذهب اند - اما آن یک پیر که یاد کردیم - و حجت مقالاتش را و در روی بیاوردیم
آنگاه موکد گردانیدیم این را به قول صدیق اکبر رضی الله عنه - و دلیل واضح کردیم - و زهری از
روی روایت می آرد - که چون ویرا بخلافت بیعت کردندی - وی بر منبر شد و خطبه کرد -
و اندر میان خطبه خواند - والله ما کنت حریصاً علی الامارة یوماً و لا لیلة قط و لا کنت
فیها راغباً و لا سألتها الله قط فی سر و علانیة و مالی فی الامارة من راحة - بخدائے
که من بر امارت حریص نیستم - و نبودم - و هرگز روزے و شبے ارادت آن بر دلم گذر نکرد - و
مرا بدان رغبت نبود - و از خداوند تعالے اندر نخواستم بسر و علانیة - و مرا اندر آن راحت
نیست - و چون بنده را خدائے عزوجل بکمال صدق برساند - و بمحل تمکین کرم متمکن گرداند
او منتظر وارد حق باشد - تا بر چه صفت آید - که وے بران صفت می گردد - و اگر فرمان آید
که فقیر باشد فقیر باشد - و اگر فرمان باشد امیر باشد امیر باشد - اندرین تصرف و اختیار نکند -
چنانکه صدیق رضی الله عنه اندر ابتدا اندر ان هنر جز تسلیم نورزید - چنانکه وے رضی الله عنه
در انتها - پس اقتدا این طائفه به تجرید و تمکین و حرص بر فقر و تمنی بترک ریاست بدوست -
از آنکه امام دین همه مسلمانان ویست عامه را - و امام اهل این طریقت ویست خاص را -
رضی الله عنه و سرهنگ اهل ایمان و صعلوک اهل احسان - امام اهل
تحقیق - و اندر بحر محبت غریق - ابو حفص عمر بن الخطاب رضی الله عنه - که وے را کرامات
مشهور است - و فراسات مذکور - و مخصوص بود بفراست و صلابت و ویرا لطائف است
اندر طریق - و دقائق اندرین معنی - و پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم اَلْحَقُّ یَنْطِقُ عَلٰی لِسَانِ عُمَرَ
حق بر زبان عمر رضی الله عنه سخن گوید - و نیز گفت - قد کان فی الامم محدثون فان یک
منهم فی امتی فعمر - اندر امتان پیشین محدثان بوده اند - و اگر اندرین امت باشد آن عمر
است رضی الله عنه - و ویرا اندرین طریقت رموز لطیف بسیار است - بیش ازین که کتاب
جمله را احصا توان کرد - اما از وے می آید که گفت العزلة راحة من خلطاء السوء عزلت
راحت بود از همنشینان بد - و عزلت بر دو گونه بود - یکے اعراض از خلق و دیگر انقطاع
از ایشان - و اعراض از خلق گزیدن جائے خالی بود - و تبرا کردن از صحبت اجناس
بظاهر - و آرمیدن بتجه و به رویت عیوب اعمال خود - و خلاص جستن خود را از مخالطت
مردمان - و ایمن گردانیدن خلق را از بد خود - اما انقطاع از خلق بدل بود - و صفت دل را

بظاہر ہیچ تعلق نباشد چوں کسے بدل منقطع بود از خلق وصحبت ایشاں وے را ہیچ چیز
نباشد از مخلوقات کہ اندیشۂ آں پرورش مستولی گردد آنگاہ ایں کس اگرچہ اندر میان خلق
باشد از خلق وحید بود و ہمتش از ایشاں فرید باشد و ایں مقام بس عالی و بعید بود و مرا
رو و دریں صفت عمر بود رضی اللہ عنہ کہ از راحت عزلت نشان داد و وے بظاہر اندر میان
خلق با امارت و خلافت بود و ایں دلیلے واضح است کہ اہل باطن اگرچہ بظاہر با خلق آمیختہ
باشند دل شان بحق آویختہ باشد و در جملہ حال بدو راجع باشند و آں مقدار صحبت کہ با
خلق کنند از حق بلا شمرند و بحق تعالیٰ از آں صحبت خلق گریزند کہ ہرگز دنیا مر دوستان حق
را صفا نگردد و احوال آں مہیا نہ چنانکہ عمر گفت رضی اللہ عنہ دارٌ اُسِّسَت علی البلوی
بلا بلوی محال مرادش آنست کہ اساس آں بر بلا و بلوی بود محال باشد کہ ہرگز از بلا خالی نباشد
و عمر رضی اللہ عنہ از خواص اصحاب رسول بود صلی اللہ علیہ وسلم و اندر حضرت حق تعالےٰ
ہمہ افعالش مقبول تا حدے کہ جبرئیل علیہ السلام اندر ابتدائے اسلام عمر
بیامد و رسول صلی اللہ علیہ وسلم را گفت قد استبشر یا محمد اہل السماء الیوم باسلام
عمر پس اقتدائے ایں طائفہ بدو اندر لبس مرقعہ و صلابت اندر دین درست از آنکہ وے اندر
ہمہ انواع مر ہمہ خلق را امام است رضی اللہ عنہ و منہم گنج حیا و اعبد اہل صفا
و متعلق درگاہ رضا و متحلی بطریق مصطفےٰ ابو عمر عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ کہ ویرا فضائل
بسیار است و مناقب ظاہر اندر کل معانی و عبداللہ بن رباح و ابوقتادہ رضی اللہ عنہما
روایت آرند کہ روز حرب الدار نزدیک امیرالمومنین عثمان رضی اللہ عنہ بودیم چوں
اہل غوغا بر درگاہ وے مجتمع شدند غلامان وے سلاح برداشتند عثمان گفت ہر کہ سلاح
بر نگیرد از ایشاں حر آزاد است و ما از ترس خود بیروں آمدیم حسن ابن علی رضی اللہ عنہما
ما را در راہ پیش آمد با وے بازگشتیم بنزدیک عثمان رضی اللہ عنہ اندر آمدیم تا بدانیم کہ حسن
بن علی کرم اللہ وجہہ بچہ کارے شود و چوں حسن اندر آمد و سلام گفت و ویرا بداں بلیت
تعزیت کرد و گفت یا امیرالمومنین من بے فرمان تو بر مسلمانان شمشیر نتوانم کشید و تو امام
برحقی فرمان دہ تا بلائے ایں قوم از تو دفع کنم عثمان رضی اللہ عنہ وے را گفت یا ابن
اخی ارجع واجلس فی بیتک حتی یاتی اللہ بامرہ فلا حاجۃ لنا فی اہراق الدماء
اے برادرزادہ بازگرد و اندر خانہ خود بنشیں تا فرمان خداوند تعالیٰ و تقدیر وے چہ باشد

که مرا بخون ریختن مسلمانان حاجت نیست - و این علامت تسلیم است اندر حال درد و بلا اندر درجهٔ خلت - چنانچه نمرود علیه اللعنة آتش برافروخت - و ابراهیم را صلوات الله علیه اندر پلهٔ منجنیق نهاد - جبرئیل آمد و گفت هل لک من حاجة گفت اما الیک فلا - تو را هیچ حاجتے ندارم - جبرئیل گفت پس از خداوند بخواه - گفت حسبی من سوالی علمه بحالی - مرا آن بس او که مے داند که بمن چه مے رسد - و او بمن داناتر از من است بمن مے داند که صلاح من اندر چه چیز است - پس عثمان رضی الله عنه این جا بجائے خلیل بود - اندر منجنیق و اجتماع غوغا بجائے آتش - و حسن بجائے جبرئیل - اما ابراهیم را علیه السلام اندر بلا نجات و عثمان را رضی الله عنه اندر بلا هلاک - و نجات را تعلق ببقا بود - و هلاک را بفنا - و اندرین معنی پیش ازین طرفے گفته ایم پس اقتدا این طائفه ببذل مال و جان و تسلیم امور و اخلاص اندر عبادت بوے است - و وے بحقیقت امام حق است اندر حقیقت - و شریعت و ترتیب طریقت وے اندر دوستی ظاهر است - رضی الله عنه و منهم برادر مصطفیٰ و غریق بحر بلا و حریق نار ولا و مقتدائے جملهٔ اولیا و اصفیا ابوالحسن علی بن ابی طالب کرم الله وجهه او را اندرین طریقت شانے عظیم و درجهٔ رفیع بود - و اندر دقت عبارات از اصول حقائق حظے تمام داشت تا حدے که جنید گوید رحمة الله علیه شیخنا فی الاصول والبلاء علی المرتضیٰ کرم الله وجهه - شیخ ما اندر اصول - و اندر بلا کشیدن علی مرتضیٰ است یعنی امام ما اندر علم طریقت و معاملات آں علی مرتضیٰ است - ازانکه این علم طریقت را اهل طریقت اصول گویند - و معاملات طریقت بجمله خود بلا کشیدن است - مے آید که یکے بنزدیک وے آمد - و گفت یا امیر المؤمنین مرا وصیتے کن - گفت لا تجعلن اکبر شغلک باهلک وولدک فان یکن اهلک وولدک من اولیاء الله تعالیٰ فان الله لا یضیع اولیاءه وان کانوا اعداء الله فما همک وشغلک لاعداء الله سبحانه یعنی مگر تا شغل زن و فرزند را مهترین اشتغال خود نگردانی - که اگر ایشان از دوستان خدایند خدا دوستان خود را ضائع نکند - و اگر دشمنان خدایند اندوه دشمنان وے چرا داری - و تعلق این مسئله بانقطاع دل بود از دون حق تعالیٰ - که وے بندگان خود را چنانکه خواهد مے دارد چنانکه موسیٰ صلوات الله علیه دختر شعیب را در حالتے هرچه صعب تر بگذاشت - و بخدا وند تسلیم کرد - و ابراهیم علیه السلام هاجره و اسمٰعیل را برداشت - و بوادے غیر ذی زرع برد -

وبخداوند تسلیم کرد۔ ومر ایشاں را اکبر شغل خود لشناختند۔ وہمہ دل اندر حق بستند۔ تا مراد دو جہانی ایشاں برآمد۔ اندر حال بے مرادے۔ وتسلیم امور بحکم خداوند عزوجل۔ ومانند است این سخن بداں کہ علی گفت کرم اللہ وجہہ مرسائلے را کہ از وے پرسیدہ بود۔ کہ پاکیزہ ترین کسبہا چیست۔ گفت غناء القلب باللہ۔ مردل کہ بخداوند تعالیٰ توانگر باشد۔ نیستی دنیا وے را درویش نکند۔ وہستی آں شادی نیارد۔ وحقیقت ایں سخن بفقر وصفوت باز گردد۔ وذکراں گذشتہ است۔ پس باید اہل ایں طریقت را کہ اقتدا کنند۔ بدو اندر حقایق عبارات۔ ودقایق اشارات وتجرید از معلوم دنیا وآخرت۔ ونظارہ اندر تقدیر حق ولطائف کلام وے بیشتر از انست کہ بعد و اندر آید۔ ومذہب ما اندریں کتاب اختصار است۔ وباللہ التوفیق۔

باب فی ذکر ائمتہم من اہل البیت

واہل بیت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم آنانکہ بطہارت ازلی مخصوص بودند۔ ہر یکے را اندریں معانی قدمے تمام بودہ است۔ وجملہ قدوۂ ایں طائفہ بودہ اند۔ از خاص وعام ایشاں۔ ومن از روزگار گروہے از ایشاں طرفے بیان کنم۔ انشاء اللہ عزوجل۔ **منہم** جگر بند مصطفیٰ وریحان دل مرتضیٰ وقرۃ العین زہرا ابو محمد الحسن بن علی رضی اللہ عنہما وویرا اندریں طریقت نظرے تمام بود۔ واندر حقایق عبارات ایں معنی حظے وافر۔ تا حدے کہ گفت اندر حال وصیتش۔ علیکم بحفظ السرائر فان اللہ مطلع علی الضمائر۔ یا شما باد بحفظ اسرار کہ خداوند عزوجل دانندۂ ضمائر است۔ وحقیقت ایں آں بود کہ بندہ مخاطب است بحفظ اسرار ہمچنانکہ بحفظ اضمار پس حفظ اسرار عدم التفات باغیار بود۔ وحفظ اضمار از مخالفت جبار۔ چہ آید کہ قدریان چوں غلبہ گرفتند۔ ومذہب اعتزال اندر جہاں پراگندہ شد۔ حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ بحسن بن علی کرم اللہ وجہہ نامہ نوشت۔ وگفت بسم اللہ الرحمٰن الرحیم السلام علیک یا ابن رسول اللہ وقرۃ عینہ ورحمۃ اللہ وبرکاتہ اما بعد فانکم معاشر بنی ہاشم کالفلک الجاریۃ فی لجج اللجی ومصابیح الدجیٰ واعلام الہدیٰ والائمۃ القادۃ الذین من تبعہم نجی کسفینہ نوح المشحونۃ التی یؤل الیہا المؤمنون وینجوا فیہا المتمسکون فما قولک یا ابن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عند حیرتنا فی القدر واختلافنا فی الاستطاعۃ لتعلمنا بما تاکد علیہ رأیک فانکم ذریۃ بعضہا من بعض

یعلم الله علمتم و هو الشاهد علیکم و انتم شهدآء الله علی الناس و السلام یعنی این آن
بود که سلام خدای بر تو باد ای پسر پیغمبر خدای و روشنائی چشم او و رحمت خدای و برکات
او بر شما باد که شما جملگی بنی هاشم چون کشتیهائی روانید اندر دریای ژرف و ستارگان تابنده
و علامات هدایت و امامان دین هر که متابع شما بود نجات یابد چون متابعان کشتی نوح
که بدان نجات یافتند مومنان و تو چه گوئی یا پسر پیغمبر اندر تحیر ما اندر قدر و اختلاف ما اندر
استطاعت تا ما بدانیم که روش تو اندران چیست و شما ذریت پیغمبرید و هرگز منقطع
نخواهید گشت علمتان بتعلیم خدایست عز و جل و او نگاه دارنده و حافظ شماست
و شما از آن خلق و چون نامه بوی رسید وی جواب نوشت که بسم الله الرحمن الرحیم
اما بعد فقد انتهی الی کتابک عند حیرتک وحیرة من زعمت من امتنا والذی علیه رایی
ان من لم یؤمن بالقدر خیره وشره من الله تعالی فقد کفر ومن حمل المعاصی علی الله فقد فجر
ان الله لا یطاع باکراه ولا یعصی بغلبة ولا یهمل العباد فی ملکه لکنه المالک لما ملکهم
والقادر علی ما علیه قدرهم فان ائتمروا بالطاعة لم یکن لهم صادا ولا لهم عنها مثبطا
وان اتوا بالمعصیة وشاء ان یمن علیهم فیحول بینهم وبینها فعل وان لم یفعل فلیس هو
حملهم علیها اجبارا ولا الزمهم اکراها ایاها باحتجاجه علیهم ان عرفهم ومکنهم و
جعل لهم السبیل الی اخذ ما دعاهم الیه وترک ما نهاهم عنه ولله الحجة البالغة والسلام
معنی این آن بود که آنچه نوشته بودی از حیرت خود و از آنکه می گوئی از امت ما اندرین قدر
و آنچه رای من بدان مستقیم است آنست که هر که بتقدیر خیر و شر خدای تعالی ایمان نیارد
کافر است و هر که معاصی بدو حوالت کند فاجر یعنی انکار تقدیر مذهب قدر بود و حوالت معاصی
بخدای مذهب جبر پس بنده مختار است اندر کسب خود بمقدار استطاعتش از خدای
عز و جل و دین ما میان قدر و جبر است و مرا ازین نامه بیش ازین یک کلمه نبود الا جمله
بیاوردم که سخت فصیح و نیکو بود این جمله بدان بیاوردم که وی رضی الله عنه اندر علم حقایق و
اصول بمدرجت بوده است که اشارت حسن بصری رضی الله عنه با سپاس نعمتش اندر علوم
بوده است و اندر حکایات یافتم که اعرابئی اندر آمد از بادیه و امام حسن رضی الله عنه
بر در سرای خود نشسته بود اندر کوفه و ویرا دشنام داد و مادر و پدرش را نیز وی برخاست
و گفت یا اعرابی مگر گرسنه گشته یا تشنه شده یا ترا چه رسیده است و وی همی گفت تو

چنیں۔ و مادر و پدرت چنیں۔ حسن رضی اللہ عنہ غلام را فرمود تا یک بدرہ از سیم بیاورد و بدو داد۔ و گفت یا اعرابی معذور دار۔ کہ اندر خانۂ ما جز ایں نماندہ است۔ و الا از تو دریغ نداشتمے چوں اعرابی ایں سخن بشنید۔ گفت اشهد انك ابن رسول الله صلے الله علیه وسلم من گواہی مے دہم کہ تو نبیرۂ پیغمبری۔ و من اینجا بہ تجربۂ حلم تو آمدہ بودم۔ و ایں صفت محققان اولیا و مشائخ باشد کہ مدح و ذم خلق بنزدیک ایشاں یکساں بود۔ و بجفا گفتن متغیر نشود۔ **ومنهم** شمع آلِ محمد۔ و از جملۂ علائق مجرد۔ و سید زمانہ خود۔ ابو عبد اللہ الحسین بن علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہما از محتشمانِ اولیا بود۔ و قبلۂ اہلِ بلا۔ و قتیلِ کربلا۔ و اہلِ ایں قصہ بر درستے حال وے متفق اند۔ کہ تا حق ظاہر بود مر حق را متابع بود۔ چوں حق مفقود شد شمشیر برکشید۔ و تا جان عزیز فدائے خداوند نکرد نیارامید۔ و از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اندر وے نشانہا بود کہ او بداں مخصوص بود۔ چنانکہ عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ روایت کرد۔ کہ روزے بنزدیک پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم اندر آمدم ویرا دیدم۔ کہ حسین را رضی اللہ عنہ بر پشتِ مبارکِ خود نشاندہ بود۔ و رشتہ اندر دہانِ خود گرفتہ۔ و یک سر رشتہ بدست حسن دادہ۔ تا حسین مے راند وے از عقبِ حسین مے رفت بزانوہا۔ چوں آں بدیدم گفتم نعم الجمل جملك یا ابا عبد الله۔ پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم نعم الراکب هو یا عمر۔ و وے را کلام لطیف است اندر طریقتِ حق۔ و رموز بسیار و معاملات نیکو۔ و از وے روایت آرند کہ گفت اشفق الاخوان علیك دینك۔ شفیق ترین برادرانِ تو بر تو دین تست۔ از آنچہ نجات مرد اندر متابعتِ دین بود۔ و ہلاکش اندر مخالفتِ آں۔ پس مردِ خردمند آں بود کہ بفرمانِ مشفقان باشد۔ و شفقتِ ایشاں بر خود بداند و جز بر متابعتِ ایشاں نرود۔ و برادر آں بود کہ نصیحت نماید۔ و در شفقت نہ بندد۔ و اندر حکایات یافتم کہ روزے مردے بنزدیک وے آمد و گفت یا پسرِ رسولِ خدا من مردِ درویشم و اطفال دارم مرا از تو قوتِ امشب مے باید۔ حسین رضی اللہ عنہ وے را گفت بنشیں۔ کہ مرا رزقے در راہ است۔ تا بیارند بسے بر نیامد کہ پنج صرہ از دینار بیاوردند از نزدِ معاویہ۔ اندر ہر صرہ ہزار دینار بود۔ و گفتند کہ معاویہ از تو عذر مے خواہد۔ و مے گوید کہ ایں مقدار اندر وجہ کہتران خرچ کن۔ تا بر اثر ایں تیماری نیکوتر ازیں داشتہ آید۔ حسین رضی اللہ عنہ اشارت بداں درویش کرد۔ تا آں پنج صرہ بدو دادند و از وے عذر خواست۔ کہ بس دیر ماندی۔ و ایں بس بے خطر عطائے بود۔ کہ یافتی۔

واگر من دانستمی که این مقدار راست تر است استغفار نفرمودمی. مارا معذور دار که ما از اهل بلاایم
از همه راحات دنیا باز مانده و مرادهای خود گم کرده. و زندگانی بمراد دیگران می باید کرد. و
مناقب وی مشهورتر از آنست که بر هیچکس از آن پوشیده باشد. رضوان الله علیه.

و منهم وارث نبوت و چراغ امت سید مظلوم و امام مرحوم زین عباد و شمع اوتاد
ابوالحسن علی زین العابدین بن حسین بن علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه اکرم و اعبد اهل زمانه
خود بود. و وی مشهور است بکشف حقایق و نطق دقایق. و از وی پرسیدند که سعیدترین
و آخرت کیست. گفت من اذا رضی لم یحمله رضاه علی الباطل و اذا سخط لم یخرجه سخطه من الحق
آنانکه چون راضی گردد بر باطل راضی نبود. و خشمش از حق بیرون نیارد چون بخشم آید. و این معنی از
اوصاف کمال مستقیمان بود. از آنچه رضا دادن بباطل باطل بود. و دست بداشتن از حق اندر حال
خشم هم باطل. و مؤمن مبطل نباشد. و نیز می آرند که چون حسین بن علی را با فرزندان وی
رضوان الله تعالی علیهم اجمعین اندر کربلا بکشتند. بجز وی کسی نماند که بر عورات قیم
بودی. و او نیز بیمار بود. امیرالمؤمنین حسین رضی الله تعالی عنه او را علی اصغر خواندی. و
چون ایشان را بر اشتران برهنه بدمشق اندر آوردند پیش یزید بن معاویه علیه ما یستحق اخزاه
الله فی الدارین یکی گفت او را کیف اصبحتم یا علی و یا اهل بیت الرحمة قال اصبحنا
من قومنا بمنزلة قوم موسی من آل فرعون یذبحون ابناءهم و یستحیون نساءهم فلا ندری
صباحنا من مسائنا من حقیقة بلیتنا. یعنی بامداد شان چگونه بود یا علی و یا اهل بیت رحمت گفت
بامداد ما از جفای قوم خود. چون بامداد قوم موسی از بلای قوم فرعون که فرزندان ایشان
را بکشتندی و زنان ایشان را برده کردندی تا ما نه بامداد می شناسیم و نه شبانگاه. و این از
حقیقت بلاست ما را. و ما خدای را شکر گوییم بر نعمتهای وی. و صبر کنیم بر بلاهاش.
و اندر حکایات است که هشام بن عبدالملک بن مروان سالی بحج آمد. و خانه را طواف
همی کرد. خواست تا حجرالاسود را بوسه دهد از زحمت خلق راه نیافت. آنگاه بر منبر شد و خطبه
کرد. اندر آن میان زین العابدین علی بن الحسین بن علی رضی الله عنهما بمسجد اندر آمد با روی
منور و خدی مورد و جامه معطر. و ابتدای طواف کرد. چون بنزدیک حجرالاسود فرا رسید
مردمان بتعظیم وی حجر را خالی کردند تا وی حجر را بوسه داد. مردی از اهل شام چون آن
بدید. هشام را گفت یا امیرالمؤمنین ترا بحجر راه ندادند که امیرالمؤمنین تویی

آں جوان خوب روئے کہ بود کہ چوں بیامد مرداں جملہ از حجر اندر رمیدند و آں حجر او را خالی کردند۔ ہشام گفت من او را نشناسم۔ مراد وے بدیں آں بود کہ تا اہل شام مر او را نشناسند و بدو تولی نکنند و بامارت وے رغبت ننمایند۔ فرزدق شاعر در آں جا ایستادہ بود گفت من او را نیک شناسم۔ گفتند آں کیست یا ابا فراس مارا خبر دہ کہ سخت ہیبت جوانے دیدیم او را۔ فرزدق گفت شما گوش دارید تا من حال و صفت و نسب وے بگویم۔ فانشا الفرزدق یقول۔ **قصیدہ**

هٰذَا الَّذِیْ تَعْرِفُ الْبَطْحَاءُ وَطْأَتَهٗ ــــ وَالْبَیْتُ یَعْرِفُهٗ وَالْحِلُّ وَالْحَرَمُ
هٰذَا ابْنُ خَیْرِ عِبَادِ اللّٰهِ کُلِّهِمِ ــــ هٰذَا التَّقِیُّ النَّقِیُّ الطَّاهِرُ الْعَلَمُ
هٰذَا ابْنُ فَاطِمَةَ الزَّهْرَاءِ اِنْ کُنْتَ جَاهِلَهٗ ــــ بِجَدِّهٖ اَنْبِیَاءُ اللّٰهِ قَدْ خُتِمُوْا
یُبِیْنُ نُوْرُ الدُّجٰی عَنْ نُوْرِ طَلْعَتِهٖ ــــ کَالشَّمْسِ یَنْجَابُ عَنْ اِشْرَاقِهَا الظُّلَمُ
یُغْضِیْ حَیَاءً وَّیُغْضٰی مِنْ مَّهَابَتِهٖ ــــ فَمَا یُکَلَّمُ اِلَّا حِیْنَ یَبْتَسِمُ
اِذَا رَأَتْهُ قُرَیْشٌ قَالَ قَائِلُهَا ــــ اِلٰی مَکَارِمِ هٰذَا یَنْتَهِی الْکَرَمُ
یُنْمٰی اِلٰی ذُرْوَةِ الْعِزِّ الَّتِیْ قَصُرَتْ ــــ عَنْ نَیْلِهَا عَرَبُ الْاِسْلَامِ وَالْعَجَمُ
مَنْ جَدُّهٗ دَانَ فَضْلُ الْاَنْبِیَاءِ لَهٗ ــــ وَفَضْلُ اُمَّتِهٖ دَانَتْ لَهُ الْاُمَمُ
یَکَادُ یُمْسِکُهٗ عِرْفَانُ رَاحَتِهٖ ــــ رُکْنُ الْحَطِیْمِ اِذَا مَا جَاءَ یَسْتَلِمُ
فِیْ کَفِّهٖ خَیْزُرَانٌ رِیْحُهٗ عَبِقٌ ــــ مِنْ کَفِّ اَرْوَعَ مِنْ عِرْنِیْنِهٖ شَمَمُ
سَهْلُ الْخَلِیْقَةِ لَا تُخْشٰی بَوَادِرُهٗ ــــ یَزِیْنُهُ اثْنَانِ حُسْنُ الْخَلْقِ وَالشِّیَمُ
مُشْتَقَّةٌ مِّنْ رَّسُوْلِ اللّٰهِ نَبْعَتُهٗ ــــ طَابَتْ عَنَاصِرُهُ وَالْخِیْمُ وَالشِّیَمُ
فَلَیْسَ قَوْلُکَ مَنْ هٰذَا بِضَائِرِهٖ ــــ اَلْعُرْبُ تَعْرِفُ مَنْ اَنْکَرْتَ وَالْعَجَمُ
کِلْتَا یَدَیْهِ غِیَاثٌ عَمَّ نَفْعُهُمَا ــــ تُسْتَوْکَفَانِ وَلَا یَعْرُوْهُمَا الْعَدَمُ
عَمَّ الْبَرِیَّةَ بِالْاِحْسَانِ فَانْقَشَعَتْ ــــ عَنْهَا الْعِمَایَةُ وَالْاِمْلَاقُ وَالظُّلَمُ
لَا یَسْتَطِیْعُ جَوَادٌ بُعْدَ غَایَتِهِمْ ــــ وَلَا یُدَانِیْهِمْ قَوْمٌ وَّاِنْ کَرُمُوْا
هُمُ الْغُیُوْثُ اِذَا مَا اَزْمَةٌ اَزَمَتْ ــــ وَالْاُسْدُ اُسْدُ الشَّرٰی وَالْبَاْسُ مُحْتَدِمُ
مِنْ مَّعْشَرٍ حُبُّهُمْ دِیْنٌ وَّبُغْضُهُمْ ــــ کُفْرٌ وَّقُرْبُهُمْ مَنْجًی وَّمُعْتَصَمُ
اِنْ عُدَّ اَهْلُ التُّقٰی کَانُوْا اَئِمَّتَهُمْ ــــ اَوْ قِیْلَ مَنْ خَیْرُ اَهْلِ الْاَرْضِ قِیْلَ هُمُ

سِیَّانِ ذَالِکَ اِنْ اَثْرُوْا وَاِنْ عَدِمُوْا   لَا یَنْقُصُ الْعُسْرُ بَسْطًا مِنْ اَکُفِّهِمِ
اَللّٰهُ فَضَّلَهُ کَرَمًا وَشَرَّفَهُ   جَرٰی بِذَالِکَ لَهُ فِی اللَّوْحِ وَالْقَلَمِ
مُقَدَّمٌ بَعْدَ ذِکْرِ اللّٰهِ ذِکْرُهُمُ   فِیْ کُلِّ بَدْءٍ وَمَخْتُوْمٌ بِهِ الْکَلِمُ
مَنْ یَعْرِفِ اللّٰهَ یَعْرِفْ اَوَّلِیَّةَ ذَا   وَالدِّیْنُ مِنْ بَیْتِ هٰذَا نَالَهُ الْاُمَمُ
اَیُّ الْقَبَائِلِ لَیْسَتْ فِیْ رِقَابِهِمْ   لِاَوَّلِیَّةِ هٰذَا اَوْ لَهُ نِعَمُ

و مانند این اندر مدح وے بیتے چند بگفت و وے را و اہل بیت پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم بسیار بستود۔ ہشام با وے خشم بگرفت و بفرمود۔ تا وے را بعسفان محبوس کردند۔ و آں جائے است میان مکہ و مدینہ۔ و ایں خبر بعینہ ہمچنانکہ بود بدان سید نقل کردند۔ و وے فرمود تا دوازدہ ہزار درم و دینار ببردند۔ و گفت اورا بگوئید یا ابا فراس ما را معذور دار کہ ما محتاجانیم۔ و بیش ازیں چیزے معلوم نداشتیم کہ بتو فرستادیم۔ فرزدق آں سیم باز فرستاد۔ و گفت یا پسر پیغمبر خدائے من از برائے سیم سلاطین۔ و امرا را اشعار بسیار گفتہ ام۔ و اندران مدائح دروغ آوردہ۔ من ابیات مر کفارت بعضے را ازاں گفتہ ام برائے خدا و دوستی فرزندان رسول صلی اللہ علیہ وسلم۔ چوں پیغام بزین العابدین رضی اللہ عنہ رسید۔ گفت باز گردید۔ و ایں سیم باز بدو برید۔ و گوئید یا ابا فراس اگر ما را دوست داری مپسند کہ ما باز گردانیم بدان چیزے کہ بدادہ باشیم۔ و از ملک خود بیروں کردہ۔ آنگاہ فرزدق آں سیم بستد و بپذیرفت۔ و مناقب آں سید بیش ازانست کہ آنرا جمع توان کرد۔ و منہم

حجت معاملت و برہان ارباب مشاہدت امام اولاد نبی و گزیدۂ نسل علی ابو جعفر محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب الباقر کرم اللہ وجہہ و نیز گویند کہ کنیت وے ابو عبد اللہ بود۔ و بلقب وے را باقر خوانندے مخصوص بود وے بدقائق علوم و لطائف اشارات اندر کتاب خدائے عزوجل۔ وے را کرامات مشہور بود و آیات ازہر۔ و براہین انور۔ گویند وقتے خلیفہ قصد ہلاک وے کرد۔ کس فرستاد بدو وے را بخواند چوں بنزدیک وے اندر آمد او عذر خواست۔ و ہدیہ داد۔ و بہ نیکوئی باز گردانید۔ گفتند یا ایہا الملک قصد ہلاک وے داشتی۔ اکنوں ترا با وے دیگر گونہ دیدم۔ حال چہ بود۔ گفت وے چوں بہ نزدیک من اندر آمد دو شیر دیدم۔ یکے بر راست وے و یکے بر چپ وے و مرا گفتند کہ اگر تو بدو قصد کنی ما ترا ہلاک کنیم۔ و اندر روایت آرند کہ وے گفتہ اندر

تفسیر خدای عزّ و جلّ فَمَن یَکفُر بِالطَّاغُوتِ وَیُؤمِن بِاللّٰهِ قال کُلُّ مَن شغلک عن
مطالعة الحق فهو طاغوتک. بازدارندهٔ تو از مطالعهٔ حق طاغوت تست. بنگر تا بچه
چیز محجوبی بدان حجاب از وی باز مانده. بترک آن حجاب بگو تا بکشف اندر رسی. و
محجوب و ممنوع نباشی. و ممنوع را نباید که دعوی قربت کند. و از خواص وی یکی
روایت کرد. که چون از شب لختی بشدی. و وی از اوراد فارغ گشتی آواز بلند
برگرفتی بمناجات. و گفتی الٰهی و سیدی شب اندر آمد. و ولایت تصرف ملوک
بسر آمد. و ستارگان بر آسمان هویدا شدند. و خلق جمله بخفتند. و ناپیدا شدند. و صوت
مردمان بیارامید. و چشم شان بخفت. و مردمان از در خلق رمیدند. و بنو امیه آرمیدند. و
بالینهای خود نهفتند. و درهای خود اندر بستند. و پاسبان بر گماشتند. و آنانکه بدیشان
حاجتی داشتند حاجات خویش فروگذاشتند. تو بار خدایا زندهٔ و پایندهٔ و دانندهٔ غنودن
و خواب بر تو روا نیست. و آنکه ترا بدین صفت نشناسد هیچ نعمت سزاوار نیست. ای
آنکه چیزی مر ترا از چیز دیگر باز ندارد. و شب و روز اندر سقای تو خلل نیارد. و درهای
رحمت تو گشاده است. بر آنکه ترا دعا کند. و خزینه‌های تو جمله فدای آنست که
بر تو ثنا گوید. تو آن خداوندی که رد سائلی بر تو روا نباشد. آنکه دعا کند از مؤمنان بر درگاهست
سائل را بازدارنده نباشد. از خلق زمین و آسمان بار خدایا. چون مرگ و گور و حساب را یاد
کنم چگونه اندر دنیا بهره گیرم. پس از تو خواهم از آنچه ترا یکی دانم و از تو جویم از آنچه ترا میخواهم
راحتی اندر حال مرگ بی عذاب و عیشی اندر حال حساب بی عقاب کرامت گردان
این جمله می گفتی. و می گریستی تا شبی او را گفتم یا سیدی و سید آبای چند گریی و زاری
خروشی گفت ای دوست یعقوب را یک یوسف گم شد. چندان بگریست که نابینا شد
و چشمها سپید کرد. و من هژده کس را با پدر خود یعنی حسین و قتیلان کربلا گم کرده. کم از آن
نباشم. یا رب که اندر فراق ایشان چشمها سپید کنم. و این مناجات بعربیت سخت فصیح
است. اما ترک تطویل را معانی آن بپارسی بیاوردم. تا بکرار نشود. و باز بجای
دیگر آن را اندر آورم انشاء اللّٰه عزّ و جلّ. و منهم سیف سنت و جمال طریقت
معبر معرفت و مزین صفوت. ابو محمد جعفر بن محمد الصادق بن علی بن الحسین بن علی
بن ابی طالب رضی اللّٰه تعالٰی عنهم اجمعین عالی حال و نیکو سیرت بوده است.

آراسته ظاهر و آبادان سریرت. و وی را اشارات جمیل است اندر جمله علوم. و مشهور
است بدقت کلام و وقوف بمعانی اندر بیان مشایخ رضی الله عنهم. و وی را کتب
معروف است اندر بیان این طریقت. از وی روایت می آرند که گفت من
عرف الله اعرض عما سواه. عارف معرض بود از غیر و منقطع از اسباب. از آنچه
معرفت وی عین نکرت غیر بود. که نکرت جهود همی معرفت وی بود. و معرفت جز وی
نکرت وی. پس عارف از خلق و فکرت ایشان گسسته باشد. و به وی پیوسته. غیر را اندر
دلش مقدار آن نباشد تا بدیشان التفات کند. و با وجود ایشان چندان خطر. که اندر
خاطر ذکر ایشان را عقد کند. و هم از وی روایت می آرند که گفت لا تصح العبادة
الا بالتوبة لان الله تعالی قدم التوبة علی العبادة قال الله تبارک و تعالی
التائبون العابدون عبادت جز به توبه راست نیاید. تا خداوند مقدم کرد توبه را بر عبادت
زیرا که توبه بدایت مقامات است. و عبودیت نهایت آن. و چون خداوند تعالی
ذکر عاصیان یاد کرد و به توبه فرمود و گفت توبوا الی الله جمیعا ایها المومنون. و چون
رسول را یاد کرد بعبودیت یاد کرد و گفت فاوحی الی عبده ما اوحی. و اندر حکایات
یافتم که داود طائی رحمة الله علیه [illegible] پیش وی آمد و گفت یا ابن رسول الله صلعم
مرا پندی ده که دلم سیاه شده است. گفت یا ابا سلیمان تو زاهد زمانه خویشی ترا به
پند من چه حاجت باشد. گفت ای فرزند پیغمبر شما را بر همه خلائق فضل است. و
پند دادن تو همه را واجب است. گفت یا ابا سلیمان من از آن می ترسم. که بقیامت
جدم اندر من آویزد که چرا حق متابعت من نگزاردی. این کار به نسب صحیح و نسبت
قوی نیست. این کار به معاملت نیکو است اندر حضرت حق تعالی. و داود
طائی فرا گریستن آمد و گفت بار خدایا آنکه خمیر طینتش از آب نبوت است
و ترکیب طبیعتش از اصول برهان. و جدش رسول است. و مادرش
بتول اینهمه حیرت بی نام است. و داود کی باشد که او
بمعاملات خود معجب شود. و هم از وی می آید که روزی نشسته بود با اصحاب خود
و مر ایشان را می گفت [illegible] که از میان ایشان [illegible]
باید اندر روز قیامت شفاعت [illegible] صلی الله علیه و سلم [illegible]

تا چه حاجت است که چندین تو تشنیع همه خلقان است. وی گفت من با این افعال خود
شرم دارم که یقین است اندر روی چندین خود نگرم. و این جمله رویت عیوب نفس است
و این صفت از اوصاف کمال است. و جمله متمکنان حضرت خداوند بدین بوده‌اند از
انبیاء و اولیاء و رسل. که رسول گفت صلی الله علیه وسلم اذا اراد الله بعبد خیرا بصره بعیوب
نفسه. و هر که اندر وی تواضع و عبودیت سر فرو آرد خداوند تعالی کار وی اندر دو جهان
برآرد. و اگر جمله اهل بیت را رضی الله عنه یاد کنم. و مناقب هریک برشمرم این کتاب حمل
آن نکند. این مقدار کفایت بود مر اهل ارادت را که عقل ایشان را التباس ادراک باشد
از مریدان و منکران این طریقت اکنون ذکر اصحاب صفه رسول الله صلی الله علیه وسلم
بیاریم بر سبیل ایجاز و اختصار اندرین کتاب. و ما پیش ازین کتابی ساخته‌ایم. و مر
آن را منهاج الدین نام کرده. اندر وی مناقب یک یک بتفصیل بیاورده. اما اینجا
اسامی و کنیتی مختصر و شمائل بیاریم. تا مقصود تو اعزک الله بحصول پیوندد. والله
اعلم وبالله التوفیق.

باب فی ذکر اهل الصفه

بدانکه امت مجتمع اند بر آنکه پیغمبر را صلی الله علیه وسلم گروهی بودند. از صحابه که اندر
مسجد وی ملازم بوده‌اند به عبادت و دست از دنیا بداشته بودند. و از کسب
اعراض کرده. و خداوند عز و جل اندر ایشان پیغمبر صلی الله علیه وسلم عتاب کرد و گفت
وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ. و کتاب خدای
بفضائل ایشان ناطق است. و از پیغمبر را صلی الله علیه وسلم اندر فضائل ایشان اخبار
بسیار است که بما رسیده. و طرفی از ذکر ایشان اندر صدر این کتاب بگفته‌ایم
و ابن عباس رضی الله عنه روایت کند از پیغمبر صلی الله علیه وسلم. وقف رسول الله
صلی الله علیه وسلم علی اصحاب الصفة فرای فقرهم وجهدهم وطیب قلوبهم
فقال ابشروا یا اصحاب الصفة فمن بقی من امتی علی النعت الذی انتم علیه راضیا
بما فیه فانهم من رفقائی فی الجنة. و معنی این خبر آن بود که چون پیغمبر صلی الله علیه وسلم
بر ایشان بگذشت. و مر ایشان را بدید با اینتا و خوردی دل ایشان اندر فقر و مجاهدت

بدید. و گفت بشارت مر شما را و آنانکه از پس شما بیایند بصفت شما و اندر فقر خود راضی باشند
ایشان نیز از رفیقان من اند. از ایشان یکی منادی بحضرت جبار برگزیده محمد مختار بلال
بن رباح و دیگر دوست خداوند داور و محرم احوال پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ابو عبد اللہ سلمان
الفارسی. و دیگر سرهنگ مهاجر و انصار و متوجه رضوان خداوند جبار ابو عبیده عامر بن
عبد اللہ بن الجراح. و دیگر برگزیده اصحاب و زینت ارباب ابو الیقظان عمار بن یاسر.
و دیگر گنج علوم و خزانهٔ حلم ابو مسعود عبد اللہ بن مسعود الهذلی. و دیگر متمسک درگاه حرمت
و پاک از عیب و آفت عتبه بن مسعود برادر عبد اللہ. و دیگر سالک طریق عزلت و معرض
از معایب و ذلت مقداد بن الاسود. و دیگر داعی مقام تقوی و راضی ببلا و بلوی خباب
ابن الارت. و دیگر قاصد درگاه رضا و طالب بارگاه بقا اندر فنا صهیب بن سنان.
و دیگر درج سعادت و بحر قناعت عتبه بن غزوان. و دیگر برادر فاروق معرض از کونین
و مخلوق زید بن الخطاب. و دیگر خداوند مجاهدات اندر طلب مشاهدات ابو کبشه مولی
پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم. و دیگر عزیز دو باب و از کل خلق بحق تعالی آیب ابو المرثد کناز
الحصین العدوی. و دیگر عالم طریق تواضع و سپرندهٔ محجهٔ تقاطع سالم مولی حذیفة الیمانی
و دیگر خائف از عقوبت و هارب از طریق مخالفت عکاشه بن الحصین. و دیگر زین مهاجر
و انصار و سید بنی وقار مسعود بن ربیع القاری. و دیگر اندر زهد تابع عیسی. و اندر شوق
بدرجهٔ موسی. ابو ذر جندب بن جنادة الغفاری. و دیگر حافظ انفاس پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم
و سر خیرات را در خور عبد اللہ بن عمر. و دیگر اندر استقامت مستقیم. و اندر متابعت مستقیم
صفوان بن بیضا. و دیگر صاحب همت و خالی از تهمت ابو الدرداء عویمر بن عامر.
و دیگر متعلق درگاه رجا و گزیدهٔ رسول باوفا ابو لبابة بن عبد المنذر. و دیگر کیمیای
بحر شرف مر دید توکل را صدف عبد اللہ بن بدر الجهنی. و عن محبهم. و اگر جمله ایشان را
یاد کنم کتاب دراز گردد. و شیخ ابو عبد الرحمن محمد بن الحسین السلمی که نقال طریقت و
کلام مشایخ بوده است تاریخی کرده است مر اهل صفه را مفرد. و مناقب و فضائل
و اسامی و کنای ایشان بیاورده و از مسطح بن اثاثة بن عباد را از جملهٔ ایشان گفته
است. و من بدل او را دوست ندارم که ابتدای افک ام المؤمنین عائشه وی کرده
بود. اما ابو هریره و ثوبان و معاذ بن الحارث و سائب و خباب و ثابت بن ودیعت

و ابو علیے عویم بن ساعده و سالم بن عمیر بن ثابت و ابو اللیث کعب بن عمرو و وهب بن معقل و عبدالله بن انیس و حجاج بن عمر الاسلمی رضی الله عنهم اجمعین از جملهٔ ایشان بوده اند. گاه گاهے بسببے تعلق کردندے. و اما جمله اندر یک درجه بودند. و بحقیقت قرن صحابه خیر قرون بودند و اندر هر درجه کی بودند از هر وقتے بهترین و فاضلترین همه خلق بودند از بعد آنکه خداوند تعالیٰ مر ایشان را صحبت پیغمبر صلی الله علیه وسلم ارزانی داشته بود. و اسرار ایشان از جملهٔ عیوب نگاه داشته. چنانکه پیغمبر صلی الله علیه وسلم گفت خَیْرُ الْقُرُوْنِ قَرْنِیْ ثُمَّ الَّذِیْنَ یَلُوْنَهُمْ ثُمَّ الَّذِیْنَ یَلُوْنَهُمْ الحدیث. و خداوند گفت وَالسَّابِقُوْنَ الْاَوَّلُوْنَ مِنَ الْمُهَاجِرِیْنَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِیْنَ اتَّبَعُوْهُمْ بِاِحْسَانٍ. و اکنون ذکر بعضے تابعین اندرین کتاب اثبات کنم تا فائده تمام تر باشد. و قرون بیکدیگر متصل شود.

باب فی ذکر ائمتهم

و منهم آفتاب امت و شمع دین و ملت اویس القرنی رضی الله عنه از کبار مشائخ اهل تصوف بود. و اندر عهد رسول صلی الله علیه وسلم بود. اما ممنوع گشت از دیدار پیغمبر صلی الله علیه وسلم بدو چیز یکے غلبهٔ حال. و دیگر حق والده. و پیغمبر صلی الله علیه وسلم صحابه را گفت مردیست اندر قرن اویس نام که اورا بقیامت هم چند بمقدار گوسفندان ربیعه و مضر شفاعت خواهد بود اندر امت من. در روے بعمر و علی کرد. گفت شما مر اورا به بینید وے مردیست پست میانه بالا اشعرانی. و بر پهلوے چپ وے یکدرم سپیدیست که بجز از پیسی است. و بر کف دستش همچنان. و چون ورا ببیند بگو سفندان ربیعه و مضر شفاعت باشد اندر امت من. چون به بینید سلام من بدو رسانید. و بگوئید تا امت مرا دعا کند. و چون عمر بعد وفات پیغمبر بمکه آمد. و امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه باوے بود اندر میان خطبه گفت. یا اهل نجد قوموا. اهل نجد بر خاستند. گفت از قرن کسے هست اندر میان شما. گفتند بلے. قومی را بوے فرستادند. عمر خبر اویس از ایشان بپرسید. گفتند دیوانه هست اویس نام که اندر آبادانیها نیاید. و باکس صحبت ندارد. و آنچه مردمان خورند او نخورد. و غم و شادی نداند چون مردمان بخندند او بگرید. و چون بگریند او بخندد. عمر گفت وے را مے خواهم. گفتند بصحرا است به نزدیک اشتران ما. امیرین کبیرین برخاستند. و به نزدیک وے شدند

وی را یافتند اندر نماز نشستند تا فارغ شد۔ و بر ایشان سلام گفت۔ و نشان پہلو
و کف دست بدیشان نمود تا ایشان را معلوم گشت۔ و از وی دعا خواستند۔ و سلام پیغمبر
صلی اللہ علیہ وسلم بدو رسانیدند۔ و بدعائے امت وصیت کردند۔ و زمانے پیش وی
بودند۔ تا گفت رنجه گشتید۔ اکنوں باز گردید۔ که قیامت نزدیک است۔ آنگاه ما را آنجا
دیدار شود۔ که مرا آنرا باز گشتن نباشد۔ که من اکنوں بساختن برگ راه قیامت مشغولم۔
و چوں اہل قرن با امیرؓ باز گشتند۔ او را حرمتے و جاہے پدیدار آمد۔ اندر میان ایشان۔
وی از آنجا برفت و بکوفه آمد۔ و ہرم بن حیان روزے وی را دید۔ و از پس آں ہیچکس
ندیدش۔ تا بوقت رفتن حرب امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ آنگاه بیامد۔ و بر موافقت
علیؓ با اعدائے وی حرب ہمے کرد۔ و تا روز حرب صفین شہادت یافت۔ عاش حمیداً
و مات شہیداً رضی اللہ عنہ۔ از وی روایت آرند که گفت السلامة فی الوحدة۔
سلامت اندر تنہائی بود۔ از آنچه دل کسے که تنہا بود از اندیشه غیر رسته باشد۔ و اندر جمله
احوالش از خلق نومید گشته۔ تا از جمله آفت ایشان سلامت یافته باشد۔ و روئے از جمله
ایشان برتافته۔ اما اگر کسے پندارد که وحدت تنہا زیستن بود۔ محال باشد که تا شیطان را
بر دل کسے صحبت بود۔ و نفس را اندر صدر وی سلطانی۔ و تا دنیا و عقبیٰ بر فکرت
وی گذر گرد و تا اندیشه خلق را بسر وی گذر بود ہنوز وحدت نباشد۔ زیرا آنچه با عین آرام
باشد۔ و چه باندیشه آں ہر دو یکے باشد۔ پس آنکه وحید بود اگرچه صحبت مزاحم و احادیث
وی نباشد۔ و آنکه مشغول بود عزلت سبب فراغت وی نگردد۔ پس انقطاع از انس
جز بانس نباشد۔ آنرا که بحق انس بود مخالطت انس وی را مضرت نکند۔ و آنرا که موانست
بانس بود۔ و انس را بر دلش گذر نباشد۔ و وی را از انس حق خبر نه۔ الا ان الوحدة صفة
عبد صادقست۔ قال اللہ تبارک و تعالیٰ اَلَیْسَ اللّٰہُ بِکَافٍ عَبْدَہٗ۔ و منہم
شیخ صفا۔ معدن وفا۔ ہرم بن حیانؓ از بزرگان طریقت بود۔ و اندر معاملت حظے وافر
داشت۔ و با صحابه کرام صحبت کرده بود۔ قصد کرد تا اویس را زیارت کند۔ چوں بقرن
شد وی از آنجا رفته بود۔ ناامید گشت۔ و بمکه باز آمد۔ خبر یافت که وی بکوفه مے باشد۔
بیامد و نیافتش۔ تا مدتے دراز در آنجا بود۔ و چوں خواست که از آنجا بسوئے بصره آید۔
وی را یافت بر کناره فرات۔ که طہارت مے کرد۔ مرقعه پوشیده بشناختش۔ چوں از کناره رود

برآمد۔ وزینت ریش بشانہ کرد۔ هرم بن حیان پیش آمد۔ و وے را سلام گفت۔ وے
گفت علیک السلام یا هرم بن حیان۔ گفت مرا چہ شناختی کہ من هرمم۔ گفت عرفت
روحی روحک۔ جانِ من جانِ ترا بشناخت۔ زمانے بنشستند۔ و مراورا بازگردانید
هرم گفت بیشتری با من سخنان از امیرین گفت۔ یعنی عمرؓ و علیؓ۔ روایت کرد مرا از
عمرؓ از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم کہ وے گفت۔ انما الاعمال بالنیات ولکل امرء
ما نوی فمن کانت ہجرتہ الی اللہ ورسولہ فہجرتہ الی اللہ ورسولہ ومن کانت ہجرتہ
الی الدنیا یصیبہا او الی امرءۃ یتزوجہا فہجرتہ الی ما ہاجر الیہ۔ آنگاہ مرا گفت
علیک بقلبک۔ بر تو باد بہ نگاہ داشت دل از اندیشۂ غیر۔ و این سخن را دو معنے بود۔
یکے آنکہ دل را متابع حق گردان بہ مجاہدت۔ و دیگر آنکہ خود را متابع دل گردان۔ و این دو
اصل قویست۔ دل را متابع کار مریدان بود کہ از مکاثرۂ شہوت و موانست ہوا
باز ستانندش۔ و اندیشہا نا موافق بدر از وے منقطع گردانند۔ و اندر تدبیر صحبت و حفظ
امور و نظر اندر آیاتِ حق بندند تا محل محبت شود۔ و خود را متابع دل گردانیدن کار
کاملاں باشد۔ کہ حق تعالیٰ دل ایشاں را بنور جمال منور گردانیدہ است۔ و از ہمہ اسباب
و علل رہانیدہ۔ و بدرجۂ اعلیٰ رسانیدہ۔ و خلعت قرب در بر ایشاں افگندہ۔ و بالطاف
خود بداں تجلی کردہ۔ و بمشاہدت و قربت بداں تولی۔ آنگاہ تن را موافق دل گردانیدہ
پس آں گروہ نخستیں صاحب قلوب بود۔ مالک القلوب بود باقی الصفۃ۔ و آنکہ مغلوب
القلوب بود فانی الصفۃ بودہ باشد۔ و حقیقت این مسئلہ بداں باز گردد۔ کہ خداوند گفت
عزوجل۔ اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِيْنَ۔ و اندر این دو قرائت است مخلصین خواندہ اند
بکسر لام و مخلصین خواندہ اند بنصب لام۔ مخلِص فاعل بود و باقی الصفۃ۔ و مخلَص مفعول
بود و فانی الصفۃ۔ و این مسئلہ بجائے دیگر مشروح تر ازین بیارم ان شاء اللہ تعالیٰ۔ و
بحقیقت آنانکہ فانی الصفۃ باشند بزرگوار تر باشند۔ کہ تن را موافق دل گردانند۔ کہ دلہائے
ایشاں اندر حق محول بود۔ و اندر مشاہدت وے قائم۔ از آں گروہ کہ باقی الصفۃ باشند
دل را بتکلف موافق امر دارند۔ و بنائے این مسئلہ بر اصل صحو و سکر و مشاہدت و مجاہدت باشد
واللہ اعلم۔ ومنہم امام عصر و فرید دہر ابو علی الحسن البصریؓ و گروہے کنیتش ابو محمد
گویند۔ و گروہے ابو سعید۔ و ورا قدرے و خطرے بزرگ است نزدیک اہل طریقت

و لطیف الاشارت بوده است اندر علم معاملت۔ و اندر حکایات یافتم۔ کہ اعرابی نزدیک
وے آمد و وے را پرسید۔ گفت صبر بر دو گونہ باشد۔ یکے صبر اندر مصیبت و بلیات۔
و دیگر صبر از چیزہائے کہ خداوند تعالیٰ ما را از آں باز گشتن فرمودہ است۔ و از متابعت آں
نہی کردہ است۔ اعرابی گفت۔ انتَ زاهدٌ ما رایتُ ازهد منکَ۔ یعنی زاہدی کہ من
ہرگز زاہد تر از تو ندیدیم و صابر تر۔ حسن گفت۔ یا اعرابی اما زہد من بجملہ رغبت است۔ و صبر من
جزع۔ اعرابی گفت تفسیر ایں سخن مرا بگو۔ کہ اعتقادم مشوش گشت۔ گفت صبر من بر
بلا یا اندر طاعت ناطق است بترس من از آتش دوزخ۔ و ایں جزع بود۔ و زہد من در
دنیا رغبت است بآخرت۔ و ایں عین رغبت بود۔ سخ سخ آنکہ نصیب خود را از میانہ
برگیرد۔ تا صبرش مر حق را بود۔ نہ مر امن تن خود را از دوزخ۔ و زہدش مر حق را بود نہ مر رسیدن
خود را بہ بہشت۔ ایں علامت صحتِ اخلاص است۔ و ہم از وے روایت مے آرند
کہ گفت۔ ان صحبة الاشرار تورث سوء الظن بالاخیار۔ ہر کہ با بداں ایں طائفہ
صحبت کند بہ نیکانِ آں طائفہ بزرگان بدگمان شود۔ و ایں سخن سخت تحقیق است۔
و اندر خود مر اہلِ ایں زمانہ را کہ جملہ منکر اند مر عزیزانِ حضرت حق را۔ و ایں ازاں افتادہ
است کہ با ایں متصوفانِ اہل ہم صحبت کنند۔ و فعل شاں بر خیانت بینند۔ و زبانِ
شاں بر دروغ و غیبت۔ و گوشِ شاں بر استماع بہ ہزل و بطالت۔ و چشم شاں
بر لہو و شہوت۔ و ہمتِ شاں ہمہ جمع کردن حرام و شبہات۔ بپندارند کہ فعل متصوفہ
را معاملت ہمیں است۔ و یا صوفیاں را مذہب ہمیں۔ لا بل کہ فعل ایشاں ہمہ طاعت
است۔ و زبانِ ایشاں بر کلام حق۔ و ثمرۂ محبتِ حق۔ و سر ایشاں محل محبت حق۔ و گوشہا
ایشاں محل سماعِ حق اندر حقیقت۔ و چشم ایشاں خیانت بر وست گرفتند۔ خیانت خائناں
بدیشاں باز گردد۔ نہ بداں احرارِ جہاں و ساداتِ زماں۔ پس کسے را با شرار قومی صحبت
کند آں از شر وے باشد۔ کہ اگر اندر وے خیرے بودے صحبت با خیار کردے۔ پس
ملامت آنکس مر خود را است کہ صحبتِ ناسزا و غیر کفو خود کند۔ و منکرانِ ایشاں اشرار
و اراذل خلق خدائے عز و جل اند۔ کہ صحبت ایشاں با اراذل و اشرار ایشاں بودہ است۔ تا
ہوائے نیافتہ اند۔ پس بدیشاں منکر شدہ اند۔ و یا اقتدا بایشاں کردہ اند۔ و چوں ہلاک
شدہ اند۔ و یا اقتدا بایشاں کردہ اند۔ سوائے آں اخیار و عزیزانِ خداوند کہ چشم رضا اندر

خیار ایشان نگریسته‌اند. و به صحبت ایشان را بجان و دل خریده. و از کل عالم طریق ایشان برگزیده. و به برکات ایشان بمقصود دو جهانی رسیده. و از کل عالم ببریده. و اندرین معنی گفته‌اند

شعر

فلا تحقرن نفسی و انت حبیبها فکل امرئ یصبو الی من یجانس

و منهم رئیس علما و فقیه فقها سعید ابن المسیب عظیم الشان. و رفیع القدر بود و عزیز القوم. و جمیل الصدر بود. و وی را مناقب بسیار است اندر فنون علم. از فقه و توحید و حقائق و تفسیر و شعر و لغت و غیر آن. و گویند که مردے عیار نمائی پارسا طبع بود و این طریق ستوده است اندرین قصه. و محمود و بنزدیک جمله مشایخ. و از وے روایت آرند که گفت. ارض بالیسیر من الدنیا مع سلامة دینک کما رضی قوم بکثیرها مع ذهاب دینهم. راضی شو باندک دنیا با سلامت دین. چنانکه راضی شدند قومے به بسیاری آن. با رفتن دین ایشان از ایشان یعنی فقر با سلامت دین بهتر از غنائے با غفلت. که چون فقیر اندر دل نگرد اندیشه زیادة نیابد. و اندر دست نگرد قناعت یابد. و غنی چون اندر مال نگرد اندیشه زیادة یابد. اندر دست نگرد دنیا یابد پس رضائے دوستان بجفاء دشمنے خداوند بے غفلت بهتر از رضائے غافلان بعطائے پر غرور. و وحشت و حسرت زیاده است بهتر از ذلت و معصیت پس چون بلا بیاید غافلان گویند الحمد لله که بر تن مایان نیامد. و دوستان گویند الحمد لله که بر دین ما نیامد. که اگر تن اندر بلا بود چون اندر دل بقا بود بلا بر تن خوش گردد. و چون اندر دل غفلت بود. اگرچه تن اندر نعمت بود آن نعمت نقمت بود. و بحقیقت رضا بقلیل دنیا کثیر دنیا بود. و رضا بکثیر دنیا قلیل دنیا بود. از آنچه قلیل او چون کثیر اوست. و هم از وے می آید که اندر مکه نشسته بود مردے بنزدیک وے آمد و گفت. مرا خبر ده از حلالے که اندر وے حرام نباشد. و حرامے که اندر وے حلال نباشد. وے گفت ذکر الله حلال لیس فیه حرام و ذکر غیره حرام لیس فیه حلال. یاد کردن خدائے تعالیٰ حلال است بے حرام. و یاد کردن غیر او حرام است بے حلال. از آنچه اندر ذکر وے نجات است و اندر ذکر غیر وے هلاک. و بالله التوفیق

باب فی ذکر ائمتهم من تبع التابعین الی یومنا

ومنهم شجاع طریقت، و متمکن اندر شریعت، حبیب العجمی رضی الله عنه بلند همت
و باقیمت بود. و اندر مرتبهٔ مردان خطری عظیم داشت. توبهٔ وی را ابتدا بر دست
حسن بصری بود رحمة الله علیه. و در اول عهد ربا دادی. و از هر جنس فساد کردی.
خداوند تعالی توبهٔ نصوح ارزانی داشت، تا بدرگاه خداوند باز گشت. و بعضی از علم و معاملت
از حسن بیاموخت. و زبانش عجمی بر عربیت جاری نگشته بود. خداوند تعالی وی را بکرامت
بسیار مخصوص کرده بود. تا بدرجتی رسید که شامی حسن بصری بدر صومعهٔ وی بر گذشت.
وی اقامت نماز شام گفته بود. و اندر نماز ایستاده. حسن اندر آمد. و اقتدا بدو نکرد. از آنچه
زبان وی بر عربیت و بر خواندن قرآن جاری نبود. چون شب بخفت. خداوند تعالی را
بخواب دید. و گفت بار خدایا رضای تو اندر چه چیز است. گفت یا حسن رضای من
یافته بودی. قدرش ندانستی. گفت بار خدایا آنچه بود. گفت تو اگر دوش از پس حبیب
نماز کردی. و صحت نیت وی ترا از انکار اعتبار عبارتش باز نداشتی. من از تو راضی
شدمی. و اندر میان این طائفه معروف است. که چون حسن بصری از حجاج بگریخت
اندر صومعهٔ وی شد. ایشان بیامدند. و گفتند ای حبیب حسن را هیچ جا دیدی. گفت
بلی. گفتند کجا است. گفت اندر صومعهٔ من است. بصومعه اندر شدند. کس را ندیدند
پنداشتند که حبیب با ایشان استهزا می کند. وی را جفا گفتند که راست نمی گوئی. که اینجا
است. وی سوگند یاد کرد که راست می گویم. دیگر باره و سه دیگر باره اندر شدند. نیافتند و باز
گشتند. حسن بیرون آمد. و گفت یا حبیب دانم که خدای عزوجل ببرکات تو مرا بدین ظالمان ننمود
چرا گفتی با ایشان که وی اندرین جا است. گفت ای استاذ نه برکات من بود که ترا ننمودند
بدیشان. بلکه برکات راست گفتن مرا ترا ندیدند. اگر دروغ گفتمی مرا و ترا هر دو رسوا کردندی.
و وی را ازین جنس کرامات بسیار است. از وی پرسیدند که رضای خداوند اندر چه چیز است.
گفت فی قلب لیس فیه غبار النفاق. اندر دلی که اندر آن غبار نفاق نباشد. از آنچه نفاق خلاف
وفاق بود. و رضا عین وفاق. و محبت را با نفاق هیچ تعلق نیست. و محلش رضا است. پس
رضا صفت دوستان بود. و نفاق صفت دشمنان. و این سخن سخت بزرگ است. و بجائی

ودیگر بیادرم انشاء الله. وبالله التوفیق ومنه العون. ومنهم نقیب اهل انس وزین جمله
جن وانس مالک بن دینار رضی الله عنه صاحب حسن بصری بود. و از بزرگان این طریقت و وی را کرامات
مشهور است. و اندر ریاضات خصال او مذکور. و دینار بندهٔ او بود. و مولود وی اندر
حال عبودیت پدر بود. و ابتدای توبهٔ وی آن بود که شبی اندر میان گروهی به طرب مشغول
بود. چون جمله بخفتند آنگاه از عودی که میزدند آوازی آمد که یا مالک مالک ان لا تتوب. ترا چه
بود که توبه نمیکنی. وی دست از آن جمله برداشت. و بنزدیک حسن آمد. و اندر توبه قدمی درست
کرد. و منزلتش تا بجایی رسید که وقتی اندر کشتی بود. جوهری اندر کشتی غایب شد. وی مجهول
تر از همه بود. وی را بیرون آن تهمت کردند. سر بسوی آسمان کرد. اندر ساعت هرچه اندر
دریا ماهی بود اندر سر آب آمدند. هر یکی جوهری اندر دهان گرفته. یکی از آنجمله بستد. و بدان مرد
داد. و خود قدم بر سر آب نهاد. و بر روی آب دریا بگذشت. تا بساحل بیرون شد. از وی
می آید که گفت احب الاعمال علی الاخلاص فی الاعمال. دوست ترین کردارها بمن اخلاص
است اندر کردارها. از آنچه عمل باخلاص عمل گردد. و اخلاص مر عمل را بدرجهٔ روح بود مر جسد را.
چنانچه جسد بی روح جمادی بود و عمل بی اخلاص هبایی بود. اما اخلاص از جمله اعمال باطن
است. و طاعات از جمله اعمال ظاهر. و اعمال ظاهر باعمال باطن تمام شود. و اعمال باطن
باعمال ظاهر قیمت گیرد. اگر کسی هزار سال بدل مخلص باشد. تا عمل با اخلاص وی نه پیوندد
و اخلاص نباشد. و اگر کسی هزار سال بظاهر عمل می آرد. تا اخلاص بعمل نه پیوندد. و آن عمل
وی طاعت نگردد. ومنهم فقیر خطیر و بهمه اولیا امیر ابو حلیم حبیب بن اسلم الراعی رضی الله عنه
اندر مشایخ منزلتی بزرگ دارد. و وی را آیات و براهین بسیار است اندر جمله احوالش. و
صاحب سلمان فارسی بود. و روایت کند از پیغمبر صلی الله علیه وسلم که گفت نیة المؤمن
خیر من عمله. حبیب صاحب گوسفندان بود. و برکنارهٔ فرات نشستی. و طریقش عزلت
بود. یکی از مشایخ روایت کند که وقتی من بر وی بر گذشتم. وی را یافتم اندر نماز. و گرگ
گوسفندان وی را نگهداشت. گفتم این پیر را زیارت کنم. که علامات بزرگی همی بینم اندر وی
زمانی بودم تا از نماز فارغ شد. بر وی سلام گفتم. گفت ای پسر بچه کار آمدی. گفتم بزیارت
تو. گفت جزاک الله. گفتم ایها الشیخ گرگ را بامیش موافق همی بینم. گفت از آنچه راعی میش با حق
موافق است. این بگفت و کاسهٔ چوبین اندر زیر سنگی داشت. دو چشمه از آن سنگ بگشاد

یکے شیر ویکے عسل۔ گفتا بخور۔ گفتم ایہا الشیخ ایں درجہ بچہ یافتی۔ گفت بمتابعت حضرت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم۔ گفت اے پسر قوم موسیٰ با آنکہ مرا ورا مخالف بودند سنگ ایشاں را آب داد۔ و موسیٰ نہ بدرجۂ محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم بود۔ چوں من حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم متابع باشم اگر سنگ مرا انگبیں و شیر دہد۔ و محمد صلی اللہ علیہ وسلم بہتر از موسیٰ بود۔ گفتمش مرا پندے دہ۔ گفت لا تجعل قلبک صندوق الحرص وبطنک وعاء الحرام۔ دل را محل آز مکن۔ و شکم را موضع حرام مکن۔ کہ ہلاک خلق اندریں دو چیز است۔ و نجات اندر حفظ ایں دو چیز۔ و شیخ مرا از وے روایات بود۔ اما اندر وقت من ضیقی بود۔ بیش ازیں ممکن نشد کہ کتب من بحضرت غزنین حرسہا اللہ ماندہ بود۔ و من اندر دیارِ ہند در بلدۂ لہانور کہ از مضافاتِ ملتان است۔ و درمیان ناجنساں گرفتار شدہ بودم۔ والحمد للہ علی السراء والضراء۔ ومنہم پیر صالح ابو حازم المدنی مقتدائے بعضے از مشائخ بود۔ وے را اندر معاملات حظے وافر و خطرے بزرگ است۔ و اندر فقر قدمے صادق۔ و اندر مجاہدات روش تمام۔ و عمر بن عثمان المکی اندر امر وے بجد شد۔ و کلام وے اندر ہمہ دلہا مقبول است۔ و در بیشتر کتب مسطور۔ و ایں عمرو بن عثمان از وے روایت کرد کہ وے را گفتند۔ ما مالک قال الرضا عن اللہ والغنی عن الناس۔ مال تو چیست گفت مالِ من رضائے خداوند است۔ و بے نیازے از خلق۔ و لامحالہ ہر کہ بحق راضی بود از خلق مستغنی بود۔ و خزینہ بزرگتر مرد را رضائے خداوند باشد۔ و اشارت بغنا بخداست عز و جل پس ہر کہ بدو غنی بود۔ از غیر وے مستغنی بود۔ و راہ بجز درگاہ وے نداند۔ و اندر خلا و ملا بجز او را نخواہد۔ یکے گوید از مشائخ کہ بنزدیک وے اندر آمدم۔ وے را یافتم خفتہ زمانے ببودم تا بیدار گشت۔ گفت اندریں ساعت پیغمبر را صلعم بخواب دیدم۔ کہ مرا بسوئے تو پیغام داد است وگفت کہ حق مادر نگاہ داشتن بہتر از حج کردن۔ باز گرد و دل وے را بجوئے من۔ از انجا باز گشتم۔ و بحج نرفتم۔ و از وے بیش ازیں سخناں مسموع ندارم۔ ومنہم داعی اہل مجاہدت و قائم اندر مشاہدت۔ محمد بن واسع اندر وقت وے چوں وے نبود و صحبت بسیار کس از تابعین یافتہ بود۔ و گروہے را از مشائخ متقدمین دریافتہ و اندریں طریقت بہرۂ تمام داشتہ و اندر حقائق طریقت انفاس عالی و اشارات کامل و از وے آمدہ است۔ کہ گفت۔ ما رأیت شیئاً الا و رأیت اللہ فیہ ہیچ چیز ندیدم کہ حق را اندراں ندیدم۔ و ایں مقام مقام

مشاهدت باشد۔ کہ بندہ اندر غلبۂ دوستی فاعل بدرجتے رسد۔ کہ چوں اندر فعل وے نگرد فعل نہ بیند۔ بلکہ جملہ فاعل را بیند۔ چنانکہ کس اندر صورتے نگرد مصور را بیند۔ و حقیقت ایں کلمہ بقول ابراہیم خلیل پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم باز گردد۔ کہ ماہ و آفتاب و ستارہ را گفت۔ ھذا ربی۔ و آں اندر حال غلبۂ شوق بود۔ کہ ہر چہ مے دید جملہ بصفت محبوب خود مے دید۔ زیرا کہ چوں دوستاں نگاہ کنند عالمے بینند مقہور قہر وے و اسیر سلطان وے۔ و وجود موجودات اندر جنب قدرت فاعل آں متلاشی بود نند۔ و در محل تکوین نا چیز بچشم چوں اشتیاق اندراں نگرند مقہور نہ بینند۔ بلکہ ہمہ قاہر بینند۔ و مفعول نہ بینند۔ بلکہ فاعل بینند۔ و مخلوق نہ بینند۔ بلکہ خالق بینند۔ و ایں را در باب مشاہدت بیارم ان شاء اللہ عزوجل۔ و ایں جا مر گروہے را غلطی افتد کہ گویند گفتہ است۔ آں مرد کہ رأیت اللہ فیہ۔ ایں مکان تجزیہ و حلول اقتضا کند۔ و ایں کفر محض باشد۔ از انچہ مکان جنس متمکن بود۔ اگر تقدیر کند کسے کہ مکان مخلوق است باید کہ تا متمکن نیز مخلوق بود۔ و اگر تقدیر کند کہ متمکن قدیم است باید کہ مکان نیز قدیم بود۔ و بدیں قول فساد لازم آید یا خلق را قدیم باید گفت۔ یا خالق را محدث۔ و ایں ہر دو کفر باشد۔ پس ایں رویت او اندر چیزہا بداں معنی کہ اول گفتم۔ و اندریں رموز لطیف است کہ بجائگاہ بیارم ان شاء اللہ تعالیٰ۔ **و منھم** امام اماماں و مقتدائے سنیاں شرف فقہا و عز علما ابو حنیفہ نعمان بن ثابت الخزاز رضی اللہ عنہ وے را اندر مجاہدات و عبادات قدمے درست بود۔ و اندر اصول ایں طریقت شانے عظیم داشت و اندر ابتدائے حال قصد عزلت کرد۔ و از خلق بجملہ تبرا نمود۔ و خواست کہ از میان خلق بیروں شود۔ کہ دل را از ریاست و جاہ خلق پاکیزہ گردانیدہ بود۔ و بمذہب مر حق را ایستادہ۔ تا شبے بخواب دید۔ کہ استخوانہائے پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم از لحد او گرد مے کرد۔ و بعضے را از بعضے اختیار مے کرد۔ از ہیبت آں از خواب بیدار شد۔ و یکے از اصحاب از محمد بن سیرین تعبیر ایں خواب پرسید۔ گفت تو اندر علم پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم و حفظ سنت وے بدرجتے بزرگ رسی۔ چنانکہ اندراں متصرف شوی۔ و صحیح را از سقیم جدا گردانی۔ و دیگر بار پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم را بخواب دید۔ کہ او را گفت یا ابا حنیفہ ترا بسبب زندہ گردانیدن سنت من زندہ گردانیدہ اند۔ قصد عزلت مکن۔ و وے استاد بسیار کس بود از مشائخ۔ چوں ابراہیم ادہم و فضیل بن عیاض و داؤد طائی و بشر حافی و بجز ایشاں۔ و اندر میان علما مسطور و مشہور است۔ کہ اندراں وقت ابو جعفر المنصور کہ خلیفہ بود۔ تدبیر کرد کہ از چہار کس یکے را قاضی گردانند۔

ازاں یکے ابوحنیفہ بود و دیگر سفیان ثوری و سیوم صلہ بن اشیم و چہارم شریک و ایں ہر چہار از
فحولِ علماء بودند کس فرستادند تا جملہ را آنجا حاضر گردانند۔ اندر راہے کہ مے رفتند ابوحنیفہ
گفتؒ من اندر ہر یکے از شما بفراستے چیزے بگویم اندریں رفتن۔ گفتند صواب آید۔ گفت من
بحیلتے ایں قضا را از خود دفع کنم۔ و صلہ خود را دیوانہ سازد۔ و سفیان بگریزد۔ و شریک قاضی
شود۔ سفیان اندر راہ بگریخت و بکشتی اندر شد۔ و گفت مرا پنہاں کنید۔ کہ سرم بخواہند برید۔
بتاویلِ ایں خبر کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم گفت من جُعِلَ قاضیًا فقد ذُبِحَ بغیرِ سکینٍ۔ ملاح در
کشتی وے را نشانہ پنہاں کرد۔ و ایں ہر سہ را بنزدیک منصور بردند۔ نخست ابوحنیفہؒ را
گفت ترا قضا باید کرد۔ وے گفت ایہا الامیر من مردی ام نہ از عرب بلکہ از موالی ایشاں۔
و ساداتِ عرب بحکم من راضی نباشند۔ ابوجعفر گفت ایں کار را نسبت بہ تعلق نیست۔ کہ ایں
کار را علم باید۔ و تو مقدم علمائے زمانہ۔ گفت من نشایم ایں کار را۔ گفت دریں قول کہ گفتم
من نشایم ایں کار را اگر راست گویم خود نشایم۔ و اگر دروغ گویم دروغ زن مر قضائے
مسلماناں را نشاید۔ و تو کہ خلیفہ خدائی روا مدار کہ دروغ گوئے را خلیفہ خود کنی۔ و اعتماد اموال
مردمان و فروج مسلماناں بر وے کنی۔ ایں بگفت و نجات یافت۔ آنگاہ صلہ پیش رفت۔
و دستِ منصور بگرفت۔ و گفت تو چگونہ و فرزنداں و ستورانِ تو چہ گونہ اند۔ منصور گفت ایں
دیوانہ است ایں را بیروں کنید۔ آنگاہ شریک را گفتند ترا قضا باید کرد۔ گفت من مردے ام
سودائی و دماغ من خفیف است۔ منصور گفت معالجت کن بعصیرہائے موافق و بہ
نبیذہائے مثلث۔ تا عقلت کامل شود۔ آنگاہ قضا شریک را دادند۔ و ابوحنیفہؒ وے را
مہجور کرد۔ و نیز ہرگز با وے سخن نکرد۔ و ایں نشان کمال حال ویست ہر دو معنی را۔ یکے
صدقِ فراستش اندر ہر یکے۔ و دیگر سپردن راہِ صحت و سلامتِ خلق را از خود دور کردن۔
و بجاہ ایشاں مغرور ناگشتن۔ ازیں حکایت دلیل قوی است مر صحت ملامت را۔ کہ اینہا
سہ بحیلت خلق را از خود دور کردند۔ و ایں جنس معاملت را منکرند۔ از آنچہ با ہوا آرمیدہ اند۔
و از طریق حق رمیدہ۔ خاصہ خانہ امیر را قبلہ خود ساختہ اند۔ و سرائے ظالماں را بیت المعمور خود
گردانیدہ۔ و بساط جباراں را با قاب قوسین او ادنیٰ برابر کردہ۔ و ہر چہ بخلاف ہوائے ایشاں بود۔
ہمہ را منکر شوند۔ وقتے از حضرت غزنین حرسہا اللہ یکے از مدعیان ملامت و علم گفتہ بود کہ
مرقعہ پوشیدن بدعت است من گفتم جامہ حشیشی و دبیقی کہ جملہ از ابریشم است۔ ولیکن

آں بر مرداں حرام محض است۔ آنگاہ از ظالماں بستدہ بالحاج کردن۔ والحاج حرام۔ ملک
ظالم حرام مطلق آنرا بپوشید۔ ونگوئید کہ بدعت است۔ چرا جامۂ حلال خریدہ بسیم حلال آں
بدعت بود۔ اگر نہ رعونت طبع وضلالت نفس بر شما مسلط بودے سخن ازیں پختہ تر گوئیدے
اما مر زناں را ابریشمینہ پوشیدن حلال باشد۔ و بر مرداں حرام۔ و بر دیوانگاں مباح۔ اگر بدیں
ہر دو مقر آئید معذور باشید۔ فنعوذ باللہ من عدم الانصاف۔ و امام ابو حنیفہؒ مے گوید چوں
نوفل بن حیانؓ وفات یافت۔ بخواب دیدم کہ قیامت است۔ و جملہ خلق اندر حسابگاہ
قائم اند۔ پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم دیدم ایستادہ بر لب حوض خود۔ و بر راست و چپ وے
مشائخ دیدم ایستادہ۔ و پیرے دیدم نیکو روے و بر سر موئے سپید گذاشتہ۔ و خد بر خد پیغمبر
صلی اللہ علیہ وسلم نہادہ۔ و اندر برابر وے نوفل را دیدم۔ چوں مرا بدید بسوئے من آمد۔ و
سلام گفت۔ گفتم مرا آب دہ۔ گفت از پیغمبر دستورے خواہم۔ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم با نگشت
اشارت کرد تا مرا آب داد۔ من ازاں آب بخوردم و مر اصحاب خود را بدادم۔ کہ ازاں جام ہیچ چیز
کم نگشت۔ گفتم یا نوفل بر راست پیغمبر آں پیر کیست۔ گفت ابراہیم خلیل صلوات اللہ علی
نبینا و علیہ۔ و دیگر بر چپ وے ابا بکر صدیقؓ ہمچنیں مے پرسیدم۔ و بر انگشت مے گرفتم تا
از ہفدہ کس پرسیدم۔ چوں بیدار شدم ہفدہ عدد بر دست عقد کردہ بودم۔ و یحییٰ ابن معاذ
الرازیؒ گوید پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم را بخواب دیدم۔ گفتمش یا رسول اللہ این اطلبک قال
عند علم ابی حنیفہؓ مرا ز دیک علم ابی حنیفہ جوئی۔ و وے را اندر ورع طریق بسیار است و
مناقب مشہور بیش ازانکہ ایں کتاب حمل آں کند۔ و من کہ علی بن عثمان الجلابی ام رضی اللہ
عنہ بشام بودم بسر روضۂ بلال مؤذن خفتہ بودم خود را بمکہ دیدم اندر خواب۔ کہ پیغمبر صلی اللہ
علیہ وسلم از باب بنی شیبہ اندر آمد۔ و پیرے را در کنار گرفتہ چنانکہ اطفال را گیرند بشفقتے بگرفتی
وے دویدم۔ و بر پشت پایش بوسہ دادم۔ و اندر تعجب آں بودم تا آں پیر کیست۔ وے
بحکم اعجاز بر باطن و اندیشہ من مشرف شد۔ مرا گفت ایں امام تست و اہل دیار تو۔ یعنی
ابو حنیفہ۔ مرا بدیں امید بزرگ است۔ و با اہل شہر خود ہم درست شد۔ ازیں خواب مرا
کہ وے یکے از آناں بودہ است کہ از اوصاف طبع فانی بودند۔ و باحکام شرع باقی بداں قائم
چنانچہ برندہ وے پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بودہ است۔ واگر وے خود رفتے باقی الصفۃ بودے
و باقی الصفۃ یا مخطی بودے یا مصیب۔ چوں برندہ وے پیغمبر بود صلی اللہ علیہ وسلم فانی الصفۃ

و قائم ببقای صفت پیغمبر صلی الله علیه وسلم۔ و چون بر پیغمبر صلی الله علیه وسلم خطا صورت نگیرد۔
بدانکه بدو قائم نگیرد۔ و این رمزی لطیف است۔ و گویند که چون داؤد طائی رحمہ اللہ علم حاصل کرد و
مصدر و مقتدای عالمی شد به نزدیک ابوحنیفه رحمہ اللہ آمد و گفت۔ اکنون چه کنم۔ ابوحنیفه گفت
علیک بالعمل فان العلم بلا عمل کالجسد بلا روح۔ بر تو باد بکار بستن علم۔ از آنکه هر علمی که
آنرا عمل نباشد۔ چون تنی بود که آنرا روحی نباشد۔ الا فلا بد تا علم بالعمل مقرون نگردد۔
و روزگار مخلص نه۔ و هر که بعلم مجرد قناعت کند۔ وی عالم نباشد۔ که عالم را بمجرد علم قناعت نبود
از آنچه عین علم متقاضی عمل باشد۔ و چنانکه عین هدایت مجاهدت تقاضا کند۔ و چنانکه مشاهده
بی مجاهدت نباشد علم بی عمل نباشد۔ از آنچه علم مواریث عمل بود۔ و تخریج و کشایش علم و
منفعت آن ببرکات عمل بود۔ بهیچ معنی علم را از عمل جدا نتوان کرد۔ چنانکه نور آفتاب را از عین
آن۔ و اندر ابتدای کتاب اندر علم بابی مختصر بیاوردم۔ و بالله التوفیق۔ **و منهم**
سید زهاد و قائد اوتاد عبدالله بن مبارک المروزی رضی الله عنه از محتشمان این قوم بود۔ و عالم بجمله
احوال و اقوال و اسباب طریقت و شریعت و اندر وقت خود امام وقت بود۔ و مشایخ بزرگ
را دریافته بود۔ و با ایشان صحبت کرده۔ و وی را تصانیف مذکور و کرامات مشهور است اندر
هر فنی از علوم۔ و ابتدای توبه وی را سبب آن بود۔ که بر کنیزکی فتنه بود۔ شبی از میان
مستان برخاست۔ و یکی را با خود ببرد۔ و اندر زیر دیوار معشوقه بایستاد۔ و وی بر بام برآمد۔
تا بامداد هر دو اندر مشاهده یکدیگر ایستاده همی بودند۔ و عبدالله چون بانگ نماز بامداد بشنید۔
پنداشت۔ که نماز خفتن است۔ چون روز روشن شد دانست۔ که همه شب مستغرق
مشاهده وی بوده است۔ از این معنی او را تنبیهی شد۔ و با خود گفت شرم بادت ای
پسر مبارک۔ امشب همه شب بهوای خود بر پای بایستی۔ و کرامات طلبی۔ و اگر
امام اندر نماز سوره دراز برخواند دیوانه گردی۔ کو دعوی مومنی اندر برابر آن دعوی۔ از آن توبه
کرد۔ و بعلم و طلب آن مشغول شد۔ و زهد و دیانت پیش گرفت۔ تا بدرجتی رسید که مادرش
اندر باغ شد۔ وی را یافت خفته۔ و ماری عظیم شاخ ریحان اندر دهان گرفته۔ و مگس از
وی میراند۔ آنگاه از مرو رحلت کرد۔ و در بغداد مدتی اندر صحبت مشایخ بود۔ و بمکه چند
گاه مجاور بود۔ و باز بمرو شد مردم شهر جمله بدو تولی کردند۔ و وی را درس و مجلس نهادند۔ و اندر آن
وقت در مرو نیمی مردمان بر متابعت حدیث رفتندی۔ و نیمی طریق رای را داشتندی۔

همچنانکه تا امروز وی را رضی الفریقین خوانند. بحکم موافقتش با هر یکی از ایشان. و هر دو فریق اندر وی دعوی کردند. و وی آنجا دو رباط ساخت. یکی مر اهل حدیث را و یکی مر اهل رائے را. و تا امروز آن هر دو بر جایست بر قاعدهٔ اصل. و از آنجا بحجاز باز آمد و مجاور شد. وی را پرسیدند که از عجائبها چه دیدی. گفت راهبی دیدم از مجاهده نزار شده. و از ترس خداوند دوتا گشته. پرسیدمش که یا راهب کیف الطریق الی الله. قال لو عرفت الله لعرفت الطریق الیه. فقال اعبد من لا اعرفه وتعصی من تعرفه. گفتم راه بخدائے چه چیز است. گفت اگر او را بشناسی راه هم بدو بدانی. آنگاه گفت من می پرستم آنکه وی را نمی دانم و وی را نشناسم. و تو عاصی می شوی آن را که می شناسی. یعنی معرفت خوف اقتضا کند. و ترا ایمن می بینم. و کفر و جهل اقتضا کند و خود را خائف همی یابم. گفت این مرا پند شد. و از بسیار ناکردنی مرا باز داشت. از وی روایت آرند که گفت السکون حرام علی قلوب اولیائه. دل دوستانش هرگز ساکن نگردد. که سکونت برین قوم حرام است اندر دنیا. مضطرب اند در حال طرب اندر دنیا بغیبت از حق. سکونت بر ایشان روانه. و اندر عقبی بحضور حق و تجلی و رویت قرار بر ایشان روانه. پس دنیا مر ایشانرا چون عقبی. و عقبی مر ایشانرا چون دنیا. از آنچه سکونت دل دو چیز اقتضا کند. یا یافت مقصود یا غفلت از مراد. یافت وی اندر عقبی و دنیا روانه. تا دل از خفقان محبت ساکن شود. و غفلت بر دوستانش حرام. تا دل از حرکات طلب ساکن شود. و این اصل قویست اندر طریق محققان. والله اعلم. و منهم شاه اهل حضرت و پادشاه درگاه وصلت ابو علی الفضیل بن عیاض رح از جملهٔ صعالیک قوم بود. و کبار ایشان و وی را اندر معاملات و حقائق حظی وافر است و نصیبی تام. و از مشهوران طریقت یکی وی است ستوده اندر میان ملل و احوالش معمور بصدق اندر ابتداء و وی عیاری کردی. و راه زدی میان مرو و باورد. و با اینهمه میل بصلاح داشتی. و پیوسته فتوتی و همتی اندر طبع وی بودی. چنانکه اندر هر قافله که زنی بودی بگرد آن نگشتی. و کسی را که سرمایه اندک بودی کالائے او نشدی. و با هر کسی بمقدار سرمایه چیزی بگذاشتی. تا وقتی که بازرگانی از مرو برفت. وی را گفتند که بدرقه بگیر که فضیل بر سر راه است. گفت شنیده ام که وی مرد خدائے ترس است. قاری را بمزد بگرفت. و بر اشتر نشاند. تا روز و شب اندر راه

قرآن مے خواند۔ تا قافلہ بجائے رسید۔ کہ فضیل کمین داشت۔ بالاتفاق قاری مے خواند۔ اَلَمْ یَاْنِ لِلَّذِیْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوْبُھُمْ لِذِکْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ۔ وے را رقتے اندر دل پدید آمد۔ وعنایت ازلی سلطانی خود بر دل وے ظاہر گردانید۔ وازاں شغل توبہ کرد۔ وخصمان را نام برنوشتہ بود۔ جملہ را خوشنود گردانید۔ وبمکہ شد۔ ومدتے آنجا مجاور بود۔ و بعضے از اولیا خداوند را یافت۔ وبکوفہ باز آمد۔ وبا امام ابو حنیفہ مدتے صحبت کرد۔ وویرا روایات عالی است۔ ومقبول اندر میان اہل صنعت حدیث۔ وکلام رفیع اندر حقائق تصوف ومعرفت۔ از وے مے آید کہ گفت من عرف اللہ حق معرفتہ عبدہ بکل طاقۃ۔ ہرکہ خدائے را بحق معرفت وے بشناسد بکل طاقت بپرستدش۔ ازانچہ آنکہ بشناسد بانعام واحسان بشناسد۔ برافت ورحمت چوں شناخت دوستش گیرد۔ چوں دوست گرفت طاعت دارد۔ تا طاقت ازانچہ فرمان دوستاں کردن دشوار نباشد۔ پس ہرکرا دوستی زیادت بود حرص بر طاعت زیادت بود۔ وزیادتی دوستی از حقیقت معرفت بود۔ چنانکہ عائشہؓ روایت کرد کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم شبے برخواست۔ واز من غائب شد۔ ومرا تصور بست کہ وے بحجرۂ دیگر رفتہ است۔ برخواستم وبر اثر حس وے مے رفتم۔ تا اندر مسجد آمدم وے را یافتم اندر نماز ایستادہ وہمے گریست۔ تا بلال بیاید۔ وبانگ نماز بامداد بگفت۔ وے اندر نماز بود۔ چوں نماز بامداد گذارد۔ وبحجرہ اندر آمد یافتم ہر دو پایش آماسیدہ۔ وہر دو سر انگشتاں ترقیدہ۔ وزرداب ازاں ہمے رفت۔ بگریستم۔ وگفت یارسولؐ ترا گناہ اول وآخر عفو کردہ اند۔ چندیں رنج بر خود چرا مے نہی بگذار تا ایں کسے کند کہ مامون العاقبۃ نباشد۔ وے گفت صلی اللہ علیہ وسلم یا عائشہ آں جملہ لطف وفضل خدا ایست عزوجل افلا اکون عبدا شکورا نباید کہ من بندۂ شکور باشم۔ چوں او کرم وخداوندی بمن نمود۔ ومژدہ بخشش گفت۔ چہ گوئی مرا بندگی نباید کرد۔ وبمقدار طاقت بشکر باستقبال نعمت نباید شد۔ ونیز وے صلی اللہ علیہ وسلم بشب معراج پنجاہ نماز قبول کردہ بود۔ وآنرا گراں نداشت۔ تا بگفتار موسیٰؑ باز گشت۔ ونماز پنج وقتہ باز آورد۔ زیرا کہ اندر طبع وے مر فرمان را ہیچ مخالفت نبود۔ لان المحبۃ ھی الموافقۃ۔ وہم از وے روایت آرند۔ کہ گفت۔ الدنیا دار المرضیٰ والناس فیھا مجانین وللمجانین فی دار المرضیٰ الغل والقید۔ دنیا بیمارستان است۔ ومردماں دروچوں دیوانگانند۔ ودیوانگاں را اندر بیمارستان غل وقید باشد۔ ہوائے نفس

ما فعل ماست۔ و معصیت قید ما۔ فضل بن ربیع روایت کرد کہ من با ہارون الرشید بمکہ شدم۔
چوں حج بکردیم مرا گفت۔ ایں جا ہیچ مردے ہست از مردان خدائے۔ تا وے را زیارت کنیم۔
گفتم بلے عبد الرزاق صنعانی ایں جا است۔ گفت مرا بہ نزدیک وے بر۔ چوں بہ نزدیک
وے شدیم۔ و زمانے سخن گفتیم۔ چوں قصد بازگشتن کردیم۔ ہارون ہمن اشارت کرد کہ از
وے بپرس۔ کہ تا ہیچ وام دارد۔ بپرسیدم گفت بلے۔ فرمود تا وامش بگذاردند۔ و ازانجا بیروں
آمد۔ گفت یا فضیل دلم ہنوز تقاضا مے کند کہ مردے را بینم بزرگتر ازیں۔ گفتم سفیان بن
عیینہ اینجا است۔ گفت آنجا رویم۔ در آمدیم۔ و زمانے سخن گفتیم۔ و چوں قصد بازگشتن
کردیم۔ دیگر بار ہمیں اشارت کرد۔ تا از وام او بپرسیدم۔ گفت بلے وام دارم۔ فرمود تا وامش
بدادند۔ و ازانجا بیروں آمد۔ و گفت یا فضل ہنوز مقصود من حاصل نشدہ است۔ گفتم یادم آمد
کہ فضیل بن عیاضؒ اینجا است۔ وے را نزدیک فضیل بردم۔ وے اندر غرفہ بود و آیتے از
قرآن ہمے خواند۔ در بزدیم۔ گفت کیست۔ گفتم امیر المومنین است۔ گفت مالی ولا
میر المومنین۔ چہ کار مرا با امیر المومنین۔ گفتم سبحان اللہ نہ خبر پیغمبر است صلی اللہ علیہ وسلم
کہ گفت لیس للعبد ان یذل نفسہ فی طاعۃ اللہ قال بلی اما الرضا فعز عند اھلہ۔
نیست روا بندہ را کہ اندر طاعت خدائے تعالی ذل طلب کند۔ گفت بلے اما رضا عز بود تا
ذل من بینی و من عز خود بوجہ رضا بحکم خداوند تعالی۔ آنگاہ فرود آمد و در بکشاد و چراغ بکشت
و اندر زاویہ بایستاد۔ تا ہارون وے را اندر خانہ مے جست۔ تا دستش بر وے باز آمد۔ گفت
آہ از دستے کہ از وے نرم تر ندیدہ ام۔ اگر از عذاب خدائے تعالی برہد سخت عجب باشد۔
ہارون فرا گریستن آمد۔ چنداں بگریست کہ بیہوش شد۔ چوں بہوش آمد۔ گفت یا فضیل
مرا سخنے بگو۔ گفت یا امیر المومنین پدرت عم مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم بود۔ از وے درخواست
کہ مرا بر قومے امیر کن۔ گفت یا عم یک نفس ترا بر تن تو امیر کردم۔ یک نفس تو اندر طاعت
خدا بہتر از ہزار سال طاعت خلق مر ترا۔ لان الامارۃ یوم القیامۃ الندامۃ۔ ازانچہ
امیری روز قیامت بجز ندامت نباشد۔ ہارون گفت اندریں زیادت کن۔ گفت چوں عمر
بن عبد العزیز را بخلافت نصب کردند۔ سالم بن عبد اللہ و رجا بن حیوۃ و محمد بن کعب القرظی را
بخواند۔ و گفت من مبتلا شدم بدیں بلیات۔ تدبیر من چہ چیز است کہ من ایں را بلا مے شناسم۔
گرچہ مردمان نعمت دانند۔ یکے گفت از ایشاں اگر خواہی تا فردا ترا از عذاب خدا تعالی نجات باشد

پیرانِ مسلمانان را چون پدرِ خویش دان۔ و جوانان را چون برادران۔ و کودکان را چون فرزندان۔ آنگاہ با ایشان معاملت چنان کن۔ کہ اندر خانہ با پدر و برادر و فرزند کنند۔ این ہمہ دیارِ اسلام چون خانۂ تست۔ و اہلِ آن عیالِ تو۔ زر اباک و اکرم اخاک و احسن علی ولدک۔ زیارت کن پدر را۔ و کرامت کن برادر را۔ و نیکوئی کن بجائے فرزندان۔ آنگاہ فضیل گفت من مے ترسم یا امیر المؤمنین مبادا کہ آن روئے خوب تو باتشِ دوزخ گرفتار شود۔ از خداوند بترس۔ و حق او بہتر ازین گذار۔ پس ہارون گفت ترا وام ہست۔ گفت بلے وامِ خداوند در گردنِ من است۔ و آن طاعتِ وے است۔ اگر مرا بدان بگیرد ولئے بر من۔ گفت یا فضیل وامِ خلق مے گویم۔ گفت حمد و سپاس مر خدائے را عزّ و جلّ کہ مرا از وے نعمت بسیار است۔ و ہیچ گلہ ندارم۔ تا بندگانش را گلہ بکنم۔ ہارون صرۂ ہزار دینار بیروں کرد۔ و پیشِ وے بنہاد۔ و گفت این اندر وجہے از وجوہ خود بکار بر۔ فضیل گفت یا امیر المؤمنین این پندہائے من ترا ہیچ سود نداشت۔ و ہم از اینجا جور اندر گرفتی۔ و بیدادگری را پیشہ کردی۔ گفتا چہ بیدادگری را پیشہ کردی۔ گفتا چہ بیداد کردم۔ گفت من ترا بنجات مے خوانم۔ و تو مرا اندر بلا مے افگنی۔ این بے دادی نبود۔ ہارون و فضیل ہر دو گریان از پیشِ او بیروں آمدند۔ و مرا گفت یا فضل بن ربیع ملک بحقیقت فضیل است۔ و این جملہ دلیل بہ پشت کردن وے است بدنیا۔ و اہلِ آن۔ و حقارت زینت آن بنزدیک دلِ وے۔ و ترکِ تواضع مر اہلِ دنیا را از برائے دنیا۔ و ویرا مناقب بیشتر ازین است کہ در عبارت آید۔ واللہ اعلم۔ **و منہم** سفینۂ تحقیق در کرامت و صمصامِ شرف اندر ولایت ابوالفیض ذوالنون ابن ابراہیم المصریؒ ثوبی بچہ بود۔ و نام وے ثوبان۔ و از اخیارِ قوم و بزرگان و عیارانِ طریقت است۔ کہ طریقِ بلا سپردی۔ و راہ ملامت رفتے۔ و اہلِ مصر جملہ اندر شانِ وے متحیر و عاجز بودند۔ و بروزگارِ منکر و تا مرگ کسے حال و جمال وے را نشناخت اندر مصر۔ و آن شب کہ از دنیا بیروں رفت ہفتاد کس پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم را بخواب دیدند۔ کہ فرمود کہ دوست خدائے ذوالنون بخواست آمدن باستقبالِ وے آمدہ ام۔ و چون وفات یافت بر پیشانی وے نبشتہ یافتند کہ ھذا حبیب اللہ مات فی حب اللہ قتیل اللہ۔ چون جنازہ اش برداشتند مرغانِ ہوا بر جنازۂ وے مجتمع شدند۔ پر در پر بافتند۔ و سایہ بران افگندند۔ چون اہلِ مصر بدیدند جملہ تشویر خوردند۔ و توبہ کردند از آن جفائے کہ بروے کردہ بودند۔ وے را طریق

بسیار است و کلمات خوش اندر حقائق علوم. چنانکه گوید العارف کل یوم اخشع لانه فی کل ساعة من الرب اقرب. هر روز عارف ترسان تر بود و خاشع تر. زیرا که هر ساعت نزدیکتر بود. و آنکه نزدیکتر بود لامحاله حیرت و شورش بیشتر بود. از آنچه از هیبت سلطان حق آگاه گشته باشد و جلال حق بر دلش مستولی شده. خود را از وی دور بیند. و اندر وصل وی روی شوریدگی به خشوع زیاده شود. چنانچه موسی صلوٰة الله علیه اندر حال مکالمت گفت. یا رب این اطلبک قال عند المنکسرة قلوبهم. بار خدایا ترا کجا طلبم. آنجا که دل شکسته و از اخلاص خود نومید گشته باشد. گفت بار خدایا هیچ دل از دل من نومید تر و شکسته تر نیست. گفت پس من آنجا ام که تو ای. پس مدعی معرفت بے ترس و خشوع جاهل بود نه عارف. و حقیقت معرفت را نشان است صدق ارادت بود. و ارادت صادق برنده اسباب و قاطع انساب بنده باشد از دون خدای عزوجل. چنانکه ذوالنون گوید الصدق سیف الله فی ارضه ما وضع علی شیء الا قطعه. راستی شمشیر خدا است عزوجل اندر زمین. و بر هیچ چیز نیاید الا که آن چیز را ببرد. و صدق رؤیت مسبب باشد نه اثبات سبب. چون سبب ثابت شد حکم صدق ساقط شود. و یافتم اندر حکایات وی که روزی با اصحاب خود در کشتی نشسته بود. و اندر رود نیل تماشا می کردند. چنانچه عادت اهل مصر باشد. کشتی دیگر آمد و گروهی از اهل طرب اندران نشسته بودند و فساد همی کردند. و شاگردان را اندران نفرتے عظیم آمد گفتند. ایها الشیخ ادع الله تا خدای عزوجل این جمله را غرق گرداند تا شومی ایشان از خلق منقطع شود. ذوالنون مصری بر پای خواست و دستها برگرفت. و گفت بار خدایا چنانکه این گروه را اندرین جهان عیش خوش دادهٔ اندران جهان نیز عیش خوش ده. مریدان را عجب شد از گفتار وی. چون کشتی فرا پیش تر آمد و چشمشان بر ذوالنون افتاد فرا گریستند و عذر خواستند و رودها بشکستند و توبه کردند و بخدای باز گشتند. وی شاگردان را گفت عیش خوش آن جهان توبه این جهان بود. دیدید که مراد جمله حاصل شد و شما و ایشان بمراد رسیدید بے آنکه رنجی بکسے رسید. و این همه از غایت شفقت آن پیر بود بر مسلمانان. و اندرین اقتدا به پیغمبر صلی الله علیه وسلم کرد که هر چند که از کافران بوی جفا زیادت بود وے متغیر نشدے و همی گفتے اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون. و از وی می آید که گفت از بیت المقدس می آمدم بقصد مصر. اندر راه شخصے دیدم از دور که همی آمد. اندر دل خود

تقاضائے یافتم۔ کہ ازیں کس سوالے بکنم۔ چوں بنزدیک من آمد پیرزنے بود با عکازہ اندر دست وجبۂ پشمین پوشیدہ۔ گفتم مِنْ اَیْنَ قالت مِنَ اللّٰہِ قلتُ اِلٰی اَیْنَ قالت اِلَی اللّٰہِ۔ از کجا مے آئی گفت از نزدِ خدا تعالیٰ۔ گفتم کجا مے شوی۔ گفت بسوئے خدائے۔ دینارے کانہ بود بہ آوردم۔ کہ بدو دہم۔ دست اندر روئے من بجنبانید۔ وگفت اے ذوالنون ایں صورت کہ ترا بہ من بستہ است از رکیکی عقل تست۔ پس من کار از برائے خدا کنم۔ واز دون وے چیزے نستانم۔ چنانچہ نپرستم جز وے راچیزے نستانم جز از وے۔ ایں بگفت واز من جدا شد۔ اندریں حکایت رمزے لطیف است۔ کہ آں عجوزہ گفتہ کہ من کار از برائے وے مے کنم۔ وایں دلیل صدق ومحبت بود۔ کہ خلق اندر معاملت بہ دو گونہ اند۔ یکے آنکہ کارے کند پندارد کہ از برائے وے مے کند۔ وآں ہم برائے تو مے کند۔ ہر چند کہ ہوائے وے ازاں منقطع باشد۔ آخر ہوس ثواب آنجہانے باشد۔ ودیگر آنکہ ارادت ثواب۔ وعقاب آنجہانے۔ وریا وسمعت اینجہانی۔ از معاملت وے منقطع باشد۔ وآنچہ کند خاص مر تعظیم فرمان حق را کند۔ محبتِ حق تعالیٰ مقتضائے وے باشد بترکِ نصیبِ خود اندر فرمانِ وے۔ وآں گروہ را صورت بستہ باشد۔ کہ آنچہ کنند زاد آخرت را کنند۔ وروا باشد وبدانند کہ اندر طاعت مر مطیع را نصیب وافرتر ازاں باشد از آنچہ اندر معصیت۔ کہ راحت معاصی یکساعت باشد۔ وراحت طاعت ہمیشہ بود۔ وخداوند تعالیٰ از مجاہدت خلق چہ سود دارد۔ واز ترکِ آں چہ زیاں۔ اگر ہمہ عالم بصدقِ ابوبکرؓ گردند سود مر ایشاں را دارد۔ واگر بکذب فرعون شوند زیان مر ایشاں را دارد۔ چنانکہ گفت۔ اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِکُمْ وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَا۔ ونیز گفت وَمَنْ جَاھَدَ فَاِنَّمَا یُجَاھِدُ لِنَفْسِہٖ اِنَّ اللّٰہَ لَغَنِیٌّ عَنِ الْعٰلَمِیْنَ۔ خلق ملک ابدی مر خود را مے طلبند۔ ومیگویند از برائے خدا میکنیم۔ اما سپردن طریق دوستی خود چیزے دیگر است۔ ایشاں را از گذاردن فرمان حصول امر دوست نگہدارد۔ وچشمان بر ہیچ چیز دیگر نباشد۔ واندریں کتاب مانند ایں سخن بیاید اندر باب الاخلاص ان شاء اللہ عزوجل۔ **ومنھم** امیر الامراء وسالک طریق لقاء ابو اسحٰق ابراہیم بن ادہم منصورؒ یگانہ بود اندر طریق خود۔ واندر عصر خود۔ سید اقران خود بود۔ مرید خضر بود علیہ السلام وبسیارے از قدمائے مشائخ را یافتہ بود۔ وبا امام ابو حنیفہ رضی اللہ عنہ اختلاط داشت۔ وعلم از وے بیاموخت ودر اول حال او امیر بلخ بود۔ روزے بصید شدہ بود۔ واز لشکر خود جدا ماندہ۔ واز پس آہوے مے تاخت۔ خدائے عزوجل مر آں آہو را بائے

بسخن آورد۔ تا بزبانِ فصیح گفت۔ اَلِهٰذا خُلِقْتَ اَمْ بِهٰذا اُمِرْتَ۔ از برائے ایں کار آفریدہ
اندت۔ ایں وے را دلیل گشتہ بر توبہ وست از جملہ بداشت۔ و طریق زہد و ورع بردست
گرفت۔ و فضیل بن عیاض و سفیان ثوری را بیافت۔ و با ایشاں صحبت کرد۔ و اندر ہمہ عمر
خود پس از توبہ بجز از کسب خود نخوردے۔ وے را معاملت ظاہر است و کرامات
مشہور۔ و اندر حقایق تصوف کلمات بدیع و لطائف نفیس است۔ جنید گوید رحمۃ اللہ علیہ مفاتیح
العلوم ابراہیم۔ کلید ہمہ علمہائے ایں طریقت ابراہیم است۔ و از وے روایت
مے آید کہ گفت اتخذ اللہ صاحبا وذر الناس جانبا۔ گفت خداوند را یار خود دار و
خلق را بجانبے بگذار۔ و مراد ازیں آنست کہ چوں اقبال بندہ بحق تعالیٰ درست باشد
و اندر توجہ حق تعالیٰ مخلص بود۔ صحت اقبال بحق و اعراض از خلق تقاضا کند۔ از آنچہ
صحبت خلق را با حدیث خلق ہیچ کار نیست۔ و صحبت حق اخلاص باشد اندر گزاردن
فرمانِ وے۔ و اخلاص اندر طاعت از خلوص محبت باشد۔ و خلوص محبت حق از دشمنی
نفس و ہوا خیزد۔ کہ ہر کہ با ہوا آشنا بود از خدا جدا بود۔ و ہر کہ از ہوا بریدہ بود با خداوند آرمیدہ
باشد۔ پس ہمہ خلق توئی اندر حق تو۔ چوں از خود اعراض کردی از ہمہ خلق اعراض کردی۔ و
کسے کہ از خلق اعراض کند و بخود اقبال کند ایں جفا باشد۔ از بہر آنکہ ہمہ خلق در آنچہ کہ
ہستند بحکم و تقدیر راست اند۔ ترا کار با تو افتادہ است۔ و بناء استقامت ظاہر و باطن
مر طالب را بر دو چیز است۔ یکے از آں شناختنی است و دیگر کردنی۔ آنچہ شناختنی است
رویت تقدیر حق است از خیر و شر۔ کہ اندر کل ملک ہیچ متحرک ساکن نگردد الا بحرکتے
کہ خداوند اندر وے آفریند۔ و سکونے کہ حق تعالیٰ اندر وے نہد۔ و آنچہ کردنی است گزاردن
فرمانِ حق است۔ و صحت معاملت و حفظ التکلیف۔ و ہیچ حال بتقدیر وے مر ترک فرمان
را حجت نگردد۔ و پس اعراض از خلق درست نیاید۔ تا از خود اعراض نباشد۔ چوں از خود
اعراض کردی خلق ہمہ مے باید مر حصول مراد حق را۔ و چوں بحق تعالیٰ اقبال کردی تو مے
بپائے مر قامت امر حق را۔ پس با خلق آرمیدن روا نیست۔ اگر بدوں حق با چیزے بخواہی
آرمید۔ یا رسے با غیر آرام۔ کہ آرام با غیر رویت توحید بود۔ و آرام با خود اثبات تعطیل۔ و از ایں
بود کہ شیخ ابوالحسن سالبہ گفتے مرید را در حکم گریہ بودن بہتر از آنکہ اندر حکم خود۔ از آنچہ صحبت با غیر
از برائے خدا بود۔ و صحبت با خود از برائے پروردن ہوا۔ و اندریں معنی سخن بیاید اندریں کتاب

بجایگاہ خود ان شاء اللہ تعالیٰ۔ و اندر حکایات ابراہیم ادہم است کہ چون بہ بادیہ رسیدم
پیرے بیامد۔ مرا گفت یا ابراہیم مے دانی کہ این چہ جایست کہ تو بے زاد و راحلہ مے روی
گفتم من دانستم کہ آن شیطان است۔ چہار دانگ سیم با من بود کہ اندر کوفہ زنبیلے فروختہ
بودم۔ آن از جیب بر آوردم۔ و بینداختم۔ و شرط کردم کہ بہر میلے چہار صد رکعت نماز
گذارم۔ چہار سال اندر بادیہ بماندم۔ و خداوند تعالیٰ بوقت بے تکلف روزی مے رسانید
و اندران میان خضر با من صحبت کرد و مرا نام بزرگ خداوند تعالیٰ بیاموخت۔ آنگاہ
دلم بیکبار از غیر فارغ شد۔ و وے را مناقب بسیار است۔ و باللہ التوفیق۔

ومنہم سر معرفت و تاج اہل معاملت بشر بن الحارث الحافی رض اندر مجاہدت شانِ عظیم و
برہانِ کبیر داشت۔ و اندر معاملت حظے تمام۔ صحبت فضیل یافتہ بود۔ و مرید خال خود
بود علی بن خشرم۔ بعلم اصول و فروع عالم بود۔ و ابتدائے توبہ وے آن بود کہ روزے
مست مے آمد اندر میانِ راہ کاغذ پارہ یافت۔ آنرا بتعظیم بر داشت۔ بر آن نوشتہ بود کہ
بسم اللہ الرحمن الرحیم۔ مر آنرا معطر کرد۔ و بجائے پاک بنہاد۔ آن شب بخواب دید مر خداوند
تعالیٰ را کہ ویرا گفت۔ یا بشر طیبت اسمی فبعزتی لاطیبن اسمک فی الدنیا
والاخرۃ۔ نام مرا خوشبوے گردانیدی۔ بعزت من کہ نام ترا خوشبو گردانم اندر دنیا و
آخرت تا کسے نام تو نشنود الا کہ راحتے بدل وے اندر آید۔ آنگاہ توبہ کرد۔ و طریق زہد
بر دست گرفت۔ و از شدت غلبہ اندر مشاہدت حق تعالیٰ ہرگز ہیچ چیز اندر پائے
نکرد۔ از وے علت آن پرسیدند۔ گفت زمین بساط وے است۔ و من روا ندارم کہ بساط
وے بسپرم۔ و میان پائے من و بساط وے واسطہ باشد۔ و این از غرائب معاملات
ویست کہ اندر جمع ہمت وے بحق پائے افزاری حجاب وے آمد۔ و از وے مے آید
کہ گفت من اراد ان یکون عزیزا فی الدنیا و شریفا فی الآخرۃ فلیجتنب ثلاثا
لا یسأل احدا حاجۃ ولا یذکر احدا بسوء ولا یجیب احدا الی طعامہ۔ ہر کہ خواہد
کہ اندر دنیا عزیز باشد و اندر آخرت شریف۔ گو از سہ چیز پرہیز کن۔ از مخلوقات حاجت مخواہ
و کسے را بد مگوی و بمہمانی کس مشو۔ اما ہر کہ بخداوند تعالیٰ راہ داند از خلق حاجت نخواہد۔ کہ حاجت
بخلق دلیل بے معرفتی بود۔ کہ اگر بقاضی الحاجات دانستے از چون خویشتنے حاجت نخواستے۔
لان استعانۃ المخلوق الی المخلوق کاستعانۃ المسجون الی المسجون۔ و اما ہر کہ کسے را

بدگویداں تصرف است کہ اندر حکم خدائے مے کند۔ ازانچہ آنکس فعل وے آفریدۂ خداوند
اندو آفریدۂ وے را بد کردے کند۔ زیراکہ چوں فعل را عیب کند فاعل را عیب کردہ باشد
بجز آنکہ وے فرمودہ است کہ بر موافقت من کفار را ذم کنید۔ واما آنچہ گفت از طعام
خلق بپرہیز۔ ازانچہ رازق ایشاں اندریں خدا تعالیٰ است۔ اگر مخلوق را سبب روزئے
تو گرداند او را مبین۔ و بدانکہ آں روزئے تست کہ خداوند تعالیٰ بتو رسانید نہ ازاں وے
واگر وے پندارد کہ ازاں وے است و بداں بر تو منت نہد او را اجابت مکن۔ کہ اندر روزی
کس را بر کس منت نیست۔ البتہ ازانچہ بنزدیک آنکہ اہل سنت و جماعۃ روزی غذا
است۔ و بنزدیک معتزلہ ملک۔ و خلق را با غذیہ خدا تعالیٰ مے پرورد نہ مخلوق۔ و مجاز
ایں قول را وجہ دیگر است۔ واللہ اعلم۔ و منہم ذلک معرفت و فلک محبت ابویزید
طیفور بن عیسیٰ البسطامی رضی اللہ عنہ از جملۂ اجلۂ مشائخ بود۔ و حالش اکبر از جملہ بود و شانش
اعظم ایشاں۔ تا حدے کہ جنید گفت ابویزید منا بمنزلۃ جبرئیل من الملائکۃ۔ ابویزید
اندر میان ما چوں جبرئیل است از ملائکہ۔ و جد وے مجوسی بودہ از بزرگان بسطام یکے
پدرے و بودہ۔ و او را روایات بسیار عالی است اندر احادیث پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم و از ایں
دہ امام معروف مر تصوف را یکے و لیست۔ و ہیچکس را پیش از وے اندر حقائق ایں علم چنداں
استنباط نبود کہ وے را۔ و اندر ہمہ احوال محب العلم و معظم الشریعۃ بود۔ بخلاف گروہے مردود با لحاد
کہ خود را بر وے موضوعی بستند۔ و از ابتدائے روزگارش مبنی بر مجاہدت۔ و در زمن ایں
معاملت بودہ است۔ و ازوے مے آید کہ گفت عملت فی المجاہدۃ ثلثین سنۃ
فما وجدت شیئا اشد علی من العلم ومتابعتہ ولولا اختلاف العلماء
لبقیت وا ختلاف العلماء رحمۃ الا فی تجرید التوحید۔ گفت سی سال مجاہدہ کردم
ہیچ چیز نیافتم کہ بر من سخت تر از علم و متابعت آں بود۔ اگر اختلاف علماء نبودے
من ازہمہ چیزہا باز ماندمے۔ و حق دیں نتوانستمے گذارد۔ و اختلاف علماء رحمت است
بجز اندر توحید و تجرید۔ و بحقیقت چنین است کہ طبع بجہل مائل تر باشد۔ ازانچہ بے علم بجہل
بسیار کار بے رنج تواں کرد۔ و بعلم یک قدم بے رنج نتواں نہاد۔ و صراط شریعت بسیار باریک تر
و پر خطر تر از صراط آنجہاں است۔ پس باید کہ اندر ہمہ احوال چناں باشی کہ اگر از احوال رفیع
و مقامات خطیر باز مانی۔ و اندر میان شریعت افتی۔ کہ اگر از تو ہمہ بشود معاملت با تو بماند۔

که اعظم آفات مرید را ترک معاملت بود۔ و همه و عادت مدعیان اندر ورزش شریعت
متلاشی شود۔ و همه ارباب اللسان اندر بہاے آں برهنه گردند۔ و از وے مے آید که گفت۔
الجنة لا خطر لها عند اهل المحبة واهل المحبة محجوبون بمحبتهم۔ بهشت را خطر نیست
نزدیک اهل محبت۔ واهل محبت باز مانده و اندر پوشش اند از محبوب یعنی بهشت
مخلوق است اگرچه بزرگ است۔ و محبت وے صفت وے است نامخلوق۔ و
هر که از نامخلوق بمخلوق باز ماند بے خطر و بے قدر بود۔ پس مخلوق نزدیک دوستاں خطر
ندارد۔ و دوستاں به دوستی محجوب اند۔ از آنچه وجود دوستی دوئی اقتضا کند۔ و اندر اصل توحید
دوئی صورت نگیرد۔ و راه دوستاں از وحدانیت تا واحدانیت بود۔ و اندر راه دوستی علت
دوستی آید۔ و آفت آنکه اندر دوستی مریدے و مرادے باید۔ یا مرید حق و مراد بنده۔ یا مراد
حق و مراد بنده۔ یا مراد حق و مرید بنده۔ و اگر مرید حق بود و مراد بنده هستی بنده ثابت بود اندر
مراد حق۔ و اگر مرید بنده بود و مراد حق طلب و ارادت مخلوق را بدو راه نیست۔ ماند اینجا
آفت هستی اندر محبت بهر دو حال پس فنا محب اندر بقا محبت تمامتر از آنکه فنائش به بقائے
محبت۔ و از وے مے آید که گفت یکبار بمکه شدم۔ خانه مفرد دیدم گفتم که حج مقبول نیست
که من سنگها ازیں جنس بسیار دیده ام۔ بار دیگر برفتم خانه دیدم۔ و خداوند خانه دیدم۔ گفتم که
هنوز حقیقت توحید نیست۔ بار سیوم رفتم همه خداوند خانه دیدم۔ و خانه ندیدم۔ بسر من
ندا آمد که یا بایزید اگر خود را ندیدی۔ و همه عالم را بدیدی مشرک نبودی۔ و چوں همه عالم را
نه بینی و خود را بینی مشرک باشی۔ آنگاه توبه کردم۔ و از توبه نیز توبه کردم۔ و از دیدن هستی
خود نیز توبه کردم۔ و ایں حکایت لطیف است اندر صحت حال وے۔ و نشان خوب
مر ارباب احوال را۔ **ومنهم** امام فنون و جاسوس ظنون ابو عبدالله الحارث بن
اسد المحاسبیؒ عالم بود باصول و فروع۔ و مرجع همه اهل علم اندر وقت وے بدو بود۔ و
کتابے کرده است رعایت نام اندر حصول تصوف۔ و بجز آں وے را تصنیف بسیار
است۔ و اندر هر فن عالی حال و بزرگ همت بود۔ و اندر وقت خود شیخ المشایخ بغداد بود۔
از وے روایت کنند گفت العلم بحرکات القلوب فی مطالعة الغیوب اشرف
من العمل بحرکات الجوارح آنکه بحرکات دل اندر محل غیب عالم بود بهتر از آنکه بحرکات
جوارح عالم بود۔ مراد ازیں آنست که علم محل کمال است۔ و جهل محل طلب۔ و علم

اندر پیشگاه بهتر ازانکه جهل بر درگاه - که علم مر ورا بدرجهٔ کمال رساند - و جهل اندر درگاه اندر نگذارد
و بحقیقت علم بزرگ تر از عمل بود - از آنچه خداوند تعالیٰ را از علم توان شناخت - و بعمل
اندر نتوان یافت - و اگر عمل بے علم بدو راه یافتے - نصاریٰ و رهبانان اندر شدت اجتهاد
شان اندر مشاهده بودندے - و بعمل مومنان عاصی اندر معائنه - پس عمل صفت بنده است
و علم صفت خداوند - بعضے از راویان این قول را غلطی افتاده است - و هر دو عمل را روایت
کنند - و گویند العمل بحرکات القلوب اشرف من العمل بحرکات الجوارح - و این محال
است - که عمل بنده بحرکات دل تعلق نگیرد - و اگر بدین معنی فکرت و مراقبه احوال باطن را
مے خواهد این خود بدیع نباشد - که پیغمبر صلی الله علیه وسلم گفت تفکر ساعةٍ خیرٌ من
عبادة ستین سنةٍ - و بحقیقت اعمال سر فاضلتر از اعمال جوارح - و تاثیر احوال و افعال
باطن اندر حقیقت تمامتر از تاثیر اعمال ظاهر ازاں بود - که گفته اند - نوم العالم عبادة و
سهر الجاهل معصیة - خواب عالم عبادت بود - و بیداری جاهل معصیت - از آنچه اندر
خواب و بیداری سرش مغلوب باشد - و چون سر مغلوب بود تن مغلوب بود پس سر
مغلوب بغلبهٔ حق بهتر از نفس غالب بر حرکات ظاهر بمجاهدت - و از وے مے آید که
روزے درویشے را گفت کن لله و الا فلا تکن - خداوند را باش و اگر نه خود مباش یعنی
بحق باقی باش - یا از وجود خود فانی باش یعنی بصفوت مجتمع باش - و یا بفقر متفرق -
بحق باقی باش - و یا از خود فانی - و یا بدون صفت باش - که حق گوید اُسْجُدُوْا لِاٰدَمَ
و یا بداں صفت باش - که هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِيْنٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُوْرًا
اگر تو حق را باشی باختیار خود قیامت بجود بود - و اگر نباشی باختیار خود قیامت بحق بود -
و این معنے لطیف است - و الله اعلم - و منهم امام معرض از خلق - و از طلب
ریاست بریده خلق - ابو سلیمان داؤد ابن الطائی رض از کبار مشائخ و سادات اهل تصوف
بودند - و اندر زمانه خود بے نظیر شاگرد ابو حنیفه رح بود - و از قران فضیل و ابراهیم ادهم و غیر
ایشان رح - و اندر طریقت مرید حبیب راعی بود - و اندر جمله علوم حظے وافر داشت - و بدرجه
اعلیٰ بود - و اندر فقه فقیه الفقها بود - و عزلت اختیار کرده - و از ریاست اعراض کرد -
و طریق زهد و تقویٰ بر دست گرفت - و وے را مناقب بسیار است و فضائل مذکور
که بمعاملات عالم بود و اندر حقائق کامل - و از وے مے آید که گفت مر مریدے را از

مریدان خود. ان اردت السلامة سلم علی الدنیا. وان اردت الکرامة کبر علی الآخرة. گفت ای پسر اگر سلامت خواهی دنیا را وداع غیبت کند. واگر کرامت می خواهی بر آخرت تکبیر مرگ گوی یعنی این هر دو محل حجاب اند. و همه فراغتها اندرین دو چیز بسته است. هر که خواهد که تن فارغ شود گو از دنیا اعراض کن. و هر که خواهد که دل فارغ شود گو ارادت عقبی از دل بیرون کن. اندر حکایات مشهور است که وی پیوسته اختلاط بمحمد بن الحسن داشتی. و ابو یوسف القاضی را بنزدیک خود نگذاشتی. او را گفتند که این هر دو اندر علم بزرگ اند. چرا یکی را عزیز داری و یکی را اندر پیش نگذاری. گفت از آنچه محمد بن الحسن از سر نعمت و دنیای بسیار بعلم آمده است. و علم وی سبب عز دین و ذل دنیای وی است. و ابو یوسف از سر درویشی و ذل بعلم آمده است و علم را سبب عز و جاه خود گردانیده است. پس محمد چون وی باشد. و از معروف کرخی روایت کنند که گفت مجلسی نیابم که دنیا را دشمن وی خطر کمتر از داود طائی بود که همه دنیا را و اهل آن را بنزدیک وی هیچ مقدار نبود. و اندر فقر آنچه کمال نگریستی اگرچه بر آفت بودند. و مناقب وی بسیار است. والله اعلم.

و منهم شیخ اهل حقائق و منقطع از جمله علائق ابو الحسن سری بن مغلس السقطی رح خال جنید بود. و بجمله علوم و اندر تصوف اورا شأنی عظیم بود. و ابتدا کسیکه اندر ترتیب مقامات و بسط احوال خوض کرد وی بود. و بیشتری از مشایخ عراق مریدان وی اند. و وی حبیب راعی را دیده بود. و با وی صحبت داشته. و مرید معروف کرخی بود. و وی اندر بازار بغداد سقط فروشی کردی. چون بازار بغداد بسوخت وی را گفتند که دوکانت بسوخت. گفت من فارغ شدم از بند آن. چون نگاه کردند دوکان وی نسوخته بود. و از چهار سوی آن دوکانها همه سوخته بودند. چون آنچنان بدید آنچه داشت بدرویشان بداد. و طریق تصوف اختیار کرد. وی را پرسیدند که ابتدای حالت چگونه بود. گفت روزی حبیب راعی بدوکان من برگذشت. من نانی شکسته بوی دادم که بدرویشان ده. مرا گفت خیرک الله. از آن روز باز که این گفت دعای اندیشه بیزار از احوال دنیا شدم. و از وی فلاح یافتم. و از وی می آید که گفت اللهم مهما عذبتنی بشیء فلا تعذبنی بذل الحجاب. بار خدایا اگر مرا بچیزی عذاب

کنی بدل حجاب عذاب مکن۔ از آنچه چوں محجوب نباشم از تو عذاب و بلا بکرد مشاهدهٔ تو برمن
آسان بود۔ و چوں از تو محجوب باشم نعیم تو هلاک من بود بدل حجاب تو پس بلائے که اندر مشاهدهٔ
میلی بود بلا نباشد۔ ولیکن بلا آں نعمتے بود که اندر حجاب سیلے بود۔ و اندر دوزخ هیچ عقوبت سخت
تر و صعب تر از حجاب نیست۔ که اگر اندر دوزخ اهل دوزخ بخداوند تعالیٰ مکاشف بودندے
هرگز مومنانِ عاصی را بهشت یاد نیامدے۔ که دیدار حق تعالیٰ جانها را چنداں شان شادی
دهد۔ که از بلائے تن و عذاب کالبد خبر ندارندے۔ و اندر بهشت هیچ نعمت کامل تر از کشف
نیست۔ که اگر آں همه نعمتها و صد چنداں دیگر اندر حق ایشاں محصول باشدے۔ و ایشاں
از خداوند محجوب هلاک دومار از دلهائے شاں برآمدے پس سنت بار خدائے آنست که
اندر همه احوال دل دوستاں را بجوید بینا دارد۔ تا همه مشقت و ریاضت و بلاهائے بشریت
آں بتوانند کشید۔ لاجرم دراں حال دعاهائے ایشاں چنیں باشد که همه عذابها دوستتر از
حجاب تو داریم۔ که چوں جمال تو بر دلهائے ما مکشوف باشد از بلا نیندیشیم۔ والله اعلم۔
ومنهم سرهنگ اهل بلا و بلوی۔ و مایهٔ زهد و تقوی۔ ابوعلی شقیق بن ابراهیم الازدیؒ
عزیز قوم۔ و مقتدائے ایشاں بود۔ و عالم بجمله علوم شرعی و معاملتی و حقیقتی۔ و وے را
تصانیف بسیار است اندر فنون ایں علم۔ صاحب ابراهیم بن ادهمؒ بود۔ و بسیارے از
مشائخ را دیده بود۔ و با ایشاں صحبت کرده۔ و از وے مے آید که گفت جعل الله اهل
طاعته احیاءً فی مماتهم و اهل المعاصی امواتاً فی حیوتهم۔ خداوند اهل طاعت خود
را اندر حال مرگ ایشاں زنده گردانیده۔ و اهل معصیت را اندر حال زندگی میرانیده یعنی
مطیع اگرچه مرده بود زنده بود۔ که ملائکه بر طاعت وے آفریں همی کنند تا بقیامت۔ ثوابش
مؤید بود پس وے اندر فنائے مرگ باقی بود۔ ببقائے جزا همی آرند که پیرے بنزدیک وے
در آمد۔ و گفت ایها الشیخ گناه بسیار دارم۔ مے خواهم که توبه کنم۔ وے گفت که دیر آمدی
پیر گفت نه که زود آمدم۔ گفتا چرا گفت هر که پیش از مرگ آید اگرچه دیر آمده باشد
زود آمده باشد۔ و گویند که ابتدائے توبهٔ وے آں بود که سالے اندر بلخ قحط افتاده بود۔
و مردماں مر یکدیگر را مے خوردند۔ و همه مسلماناں اندوهگیں بودند غلامے را دید که اندر بازار
مے خندید و طرب مے کرد۔ مردماں گفتند که چرا مے خندی شرم نداری۔ که همه مسلماناں
اندر اندوه و رمانده اند۔ و تو چنیں شادی مے کنی۔ گفت مرا هیچ اندوه نیست من

بندهٔ آنکسم که وے را دیہی است خاصه وے۔ و شغل من از دل من برداشته است۔ شفیق
گفت بار خدایا این غلام بخواجه که یک ده دارد چندین شادی مے کند۔ و تو مالک الملوکی۔
و روزیٔ ما اندر پذیرفته۔ و ما چندین اندوه بر دل گماشته ایم۔ از شغل دنیا رجوع کرد۔ و طریق
حق را سپردن گرفت۔ و نیز هرگز اندوه روزی نخورد وے۔ و پیوسته گفتے که من شاگرد غلامے
ام۔ و آنچه یافتم از وی یافتم۔ و این از وے تواضع بود۔ وے را مناقب بسیار است معروف۔
و بالله التوفیق۔ **و منهم** شیخ وقتِ خود و سر طریق حق را بجرد۔ ابوسلیمان عبدالرحمن عطیة الدارانی رح
عزیز قوم۔ و ریحان دلها بود۔ و بریاضات و مجاهدات صعب مخصوص است۔ و عالم بود بعلم
وقت و معرفت آفاتِ نفس و بصیر بکمینهاے آں۔ وے را کلام لطیف است اندر
معاملات و حفظ قلوب و رعایت جوارح۔ از وے مے آید که گفت اذا غلب الرجاء علی
الخوف فسد الوقت۔ چوں رجا بر خوف غالب شود وقت شوریده گردد۔ زیرا که وقت
رعایت حال باشد۔ و بنده تا آنکه راعی حال باشد۔ که خوفش بر دل مستولی بود۔ چوں آں برخواست
وے تارک الرعایة شود۔ و وقتش فاسد گردد۔ و اگر خوف بر رجا غلبه کند توحیدش باطل شود
ازانچه غلبهٔ خوف از نومیدی بود۔ و نومیدی از حق شرک بود۔ پس حفظ توحید اندر صحت
رجا بنده باشد۔ و حفظ وقت اندر صحت خوف وے۔ و چوں هر دو برابر باشند۔ توحید و
وقت هر دو محفوظ باشند۔ و بنده بحفظِ توحید مومن بود۔ و بحفظِ وقت مطیع۔ و تعلق رجا
بمشاهده صرف بود که اندر وے جمله اعتقاد است۔ و تعلق خوف بمجاهدهٔ صرف بود که اندر وے جمله
اضطراب است۔ و مشاهده مواریث مجاهدت باشد۔ و این معنی آں بود که همه امیدها از
نا امیدی پدیدار آید۔ و هر که بکردار خود از فلاح خود نومید شود آں نومیدی وے را نجاح و فلاح
و کرم حق تعالی بار آورد۔ و او را راه نماید۔ و درِ انبساط بروے بکشاید۔ و دلش را از آفات
طبع بزداید۔ و جمله اسرار ربانی وے را کشف گردد۔ احمد بن ابی الحواری رح گوید اندر خلوت شبے
نماز مے کردم۔ و اندراں میان مرا راحت بسیار بود۔ و دیگر روز با ابوسلیمان گفتم۔ گفت ضعیف
مردے که ترا هنوز خلق اندر پیش است تا اندر خلا دیگر گونے۔ و اندر ملا دیگر گوں۔ و اندر دو
جهان هیچ چیز را آں خطر نیست که بنده را از حق باز تواند داشت۔ و چوں عروسی را جلوه
کنند بر سر خلق از براے آں کنند که تا همه خلق وے را ببینند۔ و از دیدار خلق مر او را زیادت
عز بود۔ اما نباید که وے بجز از مقصود خود را ببیند۔ که از دیدار غیر مر او را ذل بود۔ اگر همه خلق

عز طاعت مطیع بینند او را زیاں ندارد۔ اما اگر وے مر عز طاعت خود را بیند ہلاک گردد عیاذاً باللہ منہا۔ **و منہم** متعلق درگاہِ رضا و پروردۂ علی بن موسی الرضاؑ ابو المحفوظ معروف بن فیروز الکرخیؒ از قدما و سادات مشایخ بود۔ و معروف بود بہ فتوت۔ و مذکور بورع و انابت و ذکر وے مقدم بایستے ازیں ترتیب۔ اما من بر ہوا فقت دو پیر مقدم یکے صاحب نقل و دیگر صاحب تصرف اندریں محل آوردم۔ یکے ازاں شیخ مبارک ابو عبد الرحمٰن اسلمی کہ کتابش بدیں ترتیب است۔ و دیگر استاد امام ابو القاسم القشیری رضی اللہ عنہما کہ اندر صدر کتابش ذکر وے بریں جملہ است۔ اندریں موضع اثبات کردم۔ از انکہ وے استاد سری سقطی و مرید داؤد طائی بود۔ رحمہم اللہ تعالیٰ و اندر ابتدا بیگانہ بودہ است۔ بر دست علی بن موسیٰ الرضا اسلام آورد۔ و بنزدیک وے سخت عزیز بود و ستودہ۔ و وے را مناقب و فضائل بسیار است و اندر فنون علم مقتدائے قوم بودہ است۔ و از وے مے آید کہ گفت للفتیان ثلث علامات وفاءٌ بلا خلافٍ و مدحٌ بلا جودٍ عطاءٌ بلا سوالٍ علامت جوانمرداں سہ چیز بود۔ یکے وفائے بے خلاف۔ و دیگر ستایش بیجود۔ و سہ دیگر عطائے بے سوال۔ اما وفائے بے خلاف آں بود۔ کہ اندر عہد عبودیت بندہ مخالفت و معصیت بر خود حرام دارد۔ و مدح بے جود آں بود۔ کہ از کسے نکوئی نہ دیدہ باشد وے را نیکو گوید۔ و عطائے بے سوال آنکہ چوں ہستی بود اندر عطا تمیز نکند۔ و چوں او را حال کسے معلوم شود وے را ذل سوال نفرماید۔ و ایں جملہ از خلقے بود بتخلقے ہمہ خلائق اندریں ہر سہ صفت عاریت اند۔ و ایں ہر سہ صفت حق است عز و جل۔ و فعل وے بابندگانش و ایں صفت او را حقیقت است۔ زیرا کہ اندر وفائے با دوستاں خلاف نیست۔ ہر چند کہ ایشاں اندر وفائے خود خلاف کنند وے بجائے ایشاں لطف زیادت کند۔ و علامات وفائے وے آنست۔ کہ در ازل بے فعل نیک بندہ او را بخواند۔ و امروز بہ فعل بد وے را نراند۔ و مدح بے جود جز وے نکند۔ کہ وے محتاج بندہ نیست۔ و بندہ را براند کے از کردار وے ثنا گوید۔ و عطائے بے سوال جز وے نہد۔ از انکہ وے کریم است۔ حال ہر یک بداند۔ و مقصود ہر یک بے سوال حاصل کند پس چوں خداوند تعالیٰ بندہ را کرامت کند و ورا بزرگ گرداند۔ و بقرب خودش مخصوص گرداند۔ و با وے ایں ہر سہ معاملت بکند۔ و وے بجہد و بمقدار امکاں معاملت خود با خلق ہمیں کند۔ آنگاہ وے را نام فتوت دہند۔ و اندر زمرۂ فتیان نامش مثبت گردد۔ و ایں ہر سہ صفت ابراہیم پیغمبر

بود صلوات اللہ علیہ بر حقیقت بجائے گاہ خود ایں را بیان کنم۔ ان شاء اللہ عز و جل۔
و منہم زین عباد و جمال اوتاد ابو عبدالرحمٰن حاتم بن عنوان الاصمؒ از محتشمان بلخ بود۔
و از قدمائے مشائخ خراسان و مرید شقیق بود۔ و استاد احمد خضرویہ و اندر جملہ احوال خود از
ابتدا تا انتہا یک قدم بر خلاف صدق ننہادہ بود۔ تا جنید گفت صدیق زماننا حاتم
الاصم۔ وے را کلام عالی است اندر دقایق رویت آفات نفس۔ و رعونات طبع۔ و تصانیف
مشہور اندر علم معاملات۔ از وے مے آید کہ گفت الشہوت ثلٰثۃ شہوۃ فی الاکل
و شہوۃ فی الکلام و شہوۃ فی النظر فاحفظ الاکل بالثقۃ و اللسان بالصدق و
النظر بالعبرۃ۔ شہوت سہ است۔ یکے اندر طعام و دیگر اندر گفتار و سہ دیگر اندر دیدار
نگاہدار خورش خویش را باور داشت و اعتماد بخداوند۔ و زبان را براست گفتن۔ و چشم را بالعبرت
نگریستن۔ پس ہر کہ اندر اکل توکل کند۔ از شہوت اکل رستہ باشد حقیقۃً۔ و ہر کہ بزبان صدق گوید
از شہوت زبان رستہ باشد۔ و ہر کہ بچشم راست بیند از شہوت چشم رستہ باشد۔ و حقیقت توکل
از راست دانستن بود۔ کہ آنکہ وے را براستی داند۔ و بروزے دادن باور دارد۔ آنگاہ براستی
و دانش خود عبادت کند۔ آنگاہ از راستی معرفت خود نظر کند۔ تا اکل و شربش جز دوستی نبود۔
و عبارتش جز وجد نہ و نظرش جز مشاہدہ۔ نہ بیں چوں خورد و آشامد جز بدوستی نبود۔ و چوں بگوید
عبارت جز از وے نکند۔ و چوں راست گوید ذکر وے گوید۔ و چوں راست بیند۔ وے را
بیند۔ از انچہ جز دادۂ وے بدستورے وے خوردن حلال نیست۔ و جز ذکر وے اندر لسان
راندن ذکر کس راست نیست۔ و جز اندر جلال و جمالش اندر موجودات نظارہ کردن روا نیست
و چوں از وے گیری و بدستورے وے خوری شہوت نباشد۔ و چوں از وے سگوئی و بدستوری
وے گوئی شہوت نباشد۔ و چوں فعل وے را بینی و بدستورے وے بینی شہوت نباشد۔
و باز چوں بہوائے خود خوری اگرچہ حلال بود شہوت باشد۔ و چوں بہوائے خود گوئی اگرچہ
ذکر بود دروغ و شہوت بود۔ و چوں بہوائے خود نگری اگرچہ استدلال کنی وبال و شہوت
بود۔ و اللہ اعلم۔ **و منہم** امام مطلبی و ابن عم النبی ابو عبداللہ بن ادریس الشافعیؒ از
بزرگان وقت خود بود۔ و اندر جملہ علوم امام معروف بود۔ و بفتوت و ورع وے را مناقب
مشہور است و کلام عالی۔ شاگرد امام مالک بود۔ تا بمدینہ بود۔ و چوں بعراق آمد اختلاط بمحمد
بن الحسنؒ کرد۔ و ہمیشہ اندر طبعش ارادت عزلتی مے بود۔ و طلب مے کرد مر تحقیق ایں طریق را۔

تا گروہے بر وے مجتمع شدند و بدو اقتدا کردند۔ و احمد ابن حنبل از ایشاں بود آنگاہ بطلب جاہ
و پرورش امامت مشغول شد۔ و ازاں باز ماند۔ اندر ہمہ احوال محمود الخصال بودہ۔ و اندر ابتدا
احوال از متصوفہ اندر دلش خشونتے بود۔ شیبان راعی را بدید۔ و بدو تقرب کرد۔ و از بعد
آں ہر جا کہ رفتے طلب کنندہ حقیقتے بودے۔ از وے مے آید کہ گفت اذا رأیت
العالم یشتغل بالرخص فلن یجیٔ منه شیٔ۔ چوں عالمے را بینی بر رخص و تاویلات مشغول
گردد۔ بدانکہ ہرگز از وے ہیچ چیزے نیاید یعنی علما پیشیر و ہمہ اصناف خلائق روا نباشد کہ
کسے قدم پیش از ایشاں نہد۔ اندر ہیچ معنے۔ و راہ حق جز باحتیاط و مبالغہ اندر مجاہدہ نتواں
رفت۔ و رخص علم طلب کردن کار کسے باشد کہ از مجاہدہ بگریزد۔ و خواہد کہ خود را تخفیف
اختیار کند۔ پس رخص طلب کردن درجہ عوام باشد۔ تا از دائرہ شریعت بیروں نیفتند و مجاہدت
ورزیدن درجہ خواص باشد۔ تا ثمرہ وے اندر سر بیابند۔ و علما خواص اند۔ چوں خواص را بدرجہ
عام رضا بود از ایشاں ہیچ چیز نیاید۔ و نیز رخص طلب کردن سبک داشت فرمان حق بود۔
و دوستان حق جل جلالہ علما اند۔ و دوستان فرمان دوستاں را سبک ندارند۔ و درجہ آں اختیار
نکنند۔ و اندراں احتیاط کنند۔ یکے از مشائخ روایت کند۔ کہ شبے پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم را بخواب
دیدم گفتم یا رسول اللہ از تو بمن روایت رسیدہ است کہ خدائے عز و جل را اندر زمین اوتاد
و اولیا و ابرار اند۔ گفت آں راوی از من بتو آں خبر راست رسانیدہ است گفتم یا رسول
اللہ پس باید کہ تا من یکے از ایشاں را ببینم۔ گفت محمد بن ادریس یکے از ایشانست۔ و وے را
بجز ایں مناقب بسیار است۔ و منہم شیخ سنت و قاہر اہل بدعت ابو محمد بن حنبل
مخصوص بود بورع و تقویٰ۔ و حافظ حدیث پیغمبر بود صلی اللہ علیہ وسلم۔ و ایں طبقہ بجملہ از فریقین
وے را مبارک داشتہ اند۔ و با مشائخ بزرگ صحبت کردہ بود۔ چوں ذوالنون مصری و بشر الحافی
و سری السقطی۔ معروف الکرخی و مانند ایشاں۔ و ظاہر الکرامات و صحیح الفراست بود۔ و آنچہ
بعضے امروز از مشبہہ تعلق بدو کنند آں بر وے افترا است۔ و موضوع۔ و وے از آں
جملہ بریست۔ و وے را اعتقادیست اندر اصول دیں۔ و مذہب او پسندیدہ جملہ علما است
و چوں به بغداد معتزلہ غلبہ کردند۔ گفتند کہ وے را تکلیف باید کرد تا قرآن را مخلوق گوید۔ پیر ضعیف
بود۔ دستہایش بر عقابین کشیدند۔ و ہزار تازیانہ بزدندش کہ قرآن را مخلوق گوی۔ نگفت۔ و اندر آں
میان بند ازارش بگشاد۔ و دستہاش بستہ بود۔ دو دست دیگر پدید آمد۔ و بند ازارش ببست

چوں ایں برہان بدیدند بگذاشتند۔ وہم اندراں جراحت فرمانِ حق یافت۔ واندر آخر عہدِ وے قومے بنزدیکِ وے آمدند۔ کہ گفتند چہ گوئی اندر حق ایں قومے کہ ترا بزدند۔ گفت چہ گویم از برائے خدا و ندزدند۔ و پنداشتند کہ من بر باطلم و ایشاں برحق اند بمجرد زخم بقیامت من با ایشاں خصومت نکنم۔ و ویرا کلام عالی است اندر معاملات۔ و ہر کہ از وے مسئلہ پرسیدے اگر معاملتی بودے جواب گفتے۔ و اگر حقائق بودے حوالہ بہ بشر حافیؒ کردے۔ چنانکہ از وے مے آید کہ روزے یکے بیامد و گفت۔ ما الاخلاص قال الاخلاص ھو الخلاص من آفات الاعمال اخلاص آنست کہ از آفات اعمال خلاص یابی یعنے عملت بے ریا و سمعت و نصیب آفت نشود گفت ما التوکل توکل چہ باشد۔ گفت الثقۃ باللہ۔ و باور داشت خدائے عزوجل اندر رسانیدن روزئے خود۔ گفت ما الرضا۔ رضا چہ باشد گفت تسلیم الامور الی اللہ۔ آنکہ کارہائے خود بخداوند بسپاری گفت ما المحبۃ محبت چہ باشد۔ گفت ایں از بشر حافی بپرس۔ کہ تا وے زندہ است من ایں را جواب نگویم۔ و احمد بن حنبلؒ اندر ہمہ احوال ممتحن بود اندر حال حیات از طعن معتزلہ۔ و اندر حال وفات از تہمتہائے مشبہہ۔ تا حدے کہ اہل سنت و جماعت بر حالِ وے واقف نگشتہ اند۔ و وے را تہمت کنند و وے ازاں بریست۔ واللہ اعلم۔

و منہم سراجِ وقت و مشرقِ آفات مقت ابوالحسن احمد بن ابی الحواریؒ از جملہ اجلہ مشائخ شام بود۔ و ممدوح جملہ مشائخ۔ تا حدے کہ جنیدؒ گفت احمد بن ابی الحواری ریحانۃ الشام۔ وے را کلام عالی است و اشارات لطیف اندر فنون علم ایں طریقت۔ و روایاتِ صحیح از احادیث پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم۔ و مرجوع اہل وقت بدو بود اندر واقعاتِ ایشاں۔ و وے مرید ابوسلیمان دارانی بود۔ و صحبت سفیان بن عیینہ۔ و مروان بن معاویۃ القاری یافتہ بود۔ و سیاحی کردہ بود۔ و از ہر یک ادب و فائدہ گرفتہ بود۔ و از وے مے آید کہ گفت الدنیا مزبلۃ و مجمع الکلاب و اقل من الکلاب من عکف علیہا فان الکلب یاخذ منہا حاجتہ و ینصرف والمحب لہا لا یزول عنہا و لا یترکہا بحال گفت دنیا چوں مزبلہ است۔ و جایگاہ جمع شدنِ سگاں۔ و کمتر از سگاں باشد آنکہ بر سر معلوم دنیا بایستد۔ از آنچہ سگ از مزبلہ حاجت خود روا کند۔ و سیر شود و باز گردد۔ و دوستدار دنیا ہرگز از دنیا و جمع آں باز نگردد۔ و از حقیرئے دنیا بود بنزدیک آں جوانمرد۔ کہ دنیا را مزبلہ نام کرد۔ اہل آنرا کمتر از سگاں داشت۔ و علت آں بود کہ چوں سگ بہرۂ خود از مزبلہ برگیرد ازاں فراتر شود۔ و اما اہل دنیا پیوستہ بر سر جمع کردن و محبت آں نشستہ

باشند۔ و هرگز برنگردند۔ و این جمله علامت انقطاع ولیست از آفات دنیا و اعراض وے از
اصحاب آں۔ و مر این اهل طریقت را گسستگی از دنیا محلے خوش و روضهٔ خرم است۔ و اندر
ابتداء طلب علم کرد۔ و بدرجهٔ آئمه برسید۔ آنگاه آں کتب خود برداشت و بدریا برد۔ وگفت
نعم الدلیل انت واما الاشتغال بالدلیل بعد الوصول الی المدلول محال۔ نیکو دلیلی و
راهبری تو مرا۔ اما پس از رسیدن بمقصود مشغول بودن بدلیل محال بود۔ که دلیل تا آنگاه باید که مرید
اندر راه۔ آنکه گفت وصلت فقد وصل۔ چوں رسیدن باز ماندن بود۔ پس شغل شغل بود۔ وفراغت
فراغت۔ و اصول اصول۔ اندر شغل و فراغت نسبتے است۔ که این هر دو صفت بنده باشد
و فصل و وصل و عنایت حق و ارادت ازلی وے به نیکو خواست بنده۔ این اندر شغل و فراغت
بنده نباید۔ پس وصولش را اصول نه۔ و ملازمت قرب و مجاورت بر وے ناروا۔ و صلتش
کرامت بنده۔ و هجرش اهانت وے۔ و تغیر صفات وے روانه۔ و منکه علی بن عثمان الجلالی
ام مے گویم۔ که محتمل است آں پیر بزرگ را اندر لفظ وصول مراد بوصول راه حق بوده است۔
از انچه اندر کتب راه حق که عبارات از انست که چوں طریق واضح شود عبارت منقطع گردد۔ که
عبارت را چنداں قوت نه بود که اندر غیبت مقصود بود۔ چوں مشاهدت حاصل آید۔ عبارت
متلاشی شود۔ و چوں اندر صحت معرفت زبانها کلیل بود۔ از عبارت کتب اولیتر که ضائع
بود۔ و از مشائخ بجز وے هم این کردند۔ چوں شیخ المشائخ ابوسعید فضل الله بن محمد المهینی و غیر
وے که کتب خود بآب دادند۔ و گروهے از مترسمان مر کاهلی و بار۔ و جهل را بداں احرار تقلید
کردند۔ و مانا که آں احرار بداں بجز انقطاع علائق نخواستند۔ و ترک التفات و فراغت
دل از ما دون حق۔ و این جز اندر سکر ابتدا و آتش کودکی درست نباید۔ زانچه متمکن را کونین
حجاب نکند۔ کاغذ پاره هم حجاب نکند۔ چوں دل از علائق منقطع شد۔ پارهٔ کاغذ را چه قیمت
بود۔ اما آنکه گفت شستن کتاب مراد نفی عبارت است از تحقیق معنے۔ چنانکه گفتیم پس
اولیتر آں بود که عبارت از زبان منفی شود۔ از انچه اندر کتاب مکتوب است۔ و بر زبان عبارتے
جاری۔ و عبارتے از عبارتے اولیتر نباشد۔ و مرا چنین صورت بندد۔ که احمد بن ابی الحواری
اندر غلبهٔ حال خود مستمع نیافت۔ و شرح حال خود بر کاغذها نوشت۔ چوں بسیاری فراهم آمد
اهل نیافت تا نشر کردے بآب فرو گذاشت۔ و گفت نیکو دلیلے تو۔ اما چوں مراد از تو برآمد
مشغول شدن بتو محال بود۔ نیز احتمال کند که وے را کتب بسیار گرد آمده بود از اوراد و معاملات

مے بازداشت و مشغول مے گردانید شغل از پیش خود برداشت۔ و فراغت دل طلبید مر معنی را و ترک عبارات بگفت۔ واللہ اعلم بالصواب۔ ونعوذ باللہ من السفہ۔ و **منهم** سرہنگِ جوانمردان و آفتاب خراسان ابوحامد احمد بن خضرویۃ البلخیؒ بعلو حال و شرف وقت مخصوص بود۔ و اندر زمانہ خود مقتدائے قوم بود۔ و پسندیدۂ خواص و عوام۔ و طریق ملامت سپردے۔ و جامہ برسم لشکریاں پوشیدے۔ و فاطمہ کہ عیالِ وے بود اندر طریقت شانے عظیم داشت۔ و وے دختر امیر بلخ بود۔ و چوں وے را ارادت توبہ پدید آمد۔ با احمد کس فرستاد کہ مرا از پدر بخواہ۔ وے اجابت نکرد۔ دیگر بارہ کس فرستاد۔ و گفت یا احمد من ترا مردانہ تر ازیں مے پنداشتم۔ کہ در راہِ حق بزنی راہبر باشی نہ راہبر۔ احمد کس فرستاد و وے را از پدر بخواست۔ پدر بحکم تبرک وے را با احمد بن خضرویہ داد۔ و فاطمہ ترک شغل و مشغلۂ دنیا بگفت و بحکم عزلت با احمد بیارامید۔ تا احمد را قصد زیارت بایزید افتاد۔ و فاطمہ با وے موافقت کرد۔ چوں پیش بایزید اندر آمد نقاب از روے برداشت۔ و با وے گستاخ وار سخن مے گفت۔ احمد ازاں متعجب شد۔ و غیرتے بر دلش مستولی گشت۔ گفت اے فاطمہ آنچہ گستاخی بود کہ با بایزید کردی۔ باید کہ مرا معلوم شود۔ فاطمہ گفت از آنچہ تو محرم طبیعت منی۔ و وے محرم طریقت من۔ از تو بہوا برسم۔ و از وے بخدا۔ احمد گفت دلیل بریں آنکہ وے از صحبت من بے نیاز است و تو بمن محتاج۔ وے پیوستہ با ابویزید گستاخ بودے۔ تا روزے بایزید را چشم بر دست فاطمہ افتاد۔ کہ بحنا بستہ بود۔ گفت یا فاطمہ دست از برائے چہ بحنا بستہ۔ وے گفت یا بایزید تا ایں غایت کہ تو دست و حنا من ندیدہ بودی۔ مرا با تو انبساط بود۔ اکنوں کہ چشمت بر من افتاد صحبت ما حرام شد۔ و از آنجا بازگشتند۔ و بہ نیشاپور باز آمدند۔ و مقام کردند اہل نیشاپور۔ و مشائخ آنجا با احمد خوش مے بودند۔ و چوں یحیی بن معاذ الرازی بہ نیشاپور آمد۔ و قصد بلخ داشت۔ احمد خواست تا وے را دعوتے کند۔ با فاطمہ مشاورت کرد۔ کہ دعوت یحیی را چہ باید۔ وے گفت چندیں گاؤ و گوسفند باید۔ و چندیں حوائج۔ و چندیں شمع و عطر۔ و با ایں ہمہ بیست خر نیز بباید۔ تا بکشیم۔ احمد گفت کشتن خراں چہ معنی دارد۔ وگفت چوں کریمے بخانہ کریمے مہمان آید کہ سگاں محلہ را نیز ازاں خبر باشد۔ و ابویزید گفت۔ من اراد ان ینظر الی رجل من الرجال مخبوء تحت لباس النسوان فلینظر الی فاطمۃ رضی اللہ عنہا۔ ہر کہ خواہد تا مردے بیند پنہاں اندر لباس زناں گو اندر فاطمہؓ نگر۔ و ابوحفص حداد گوید۔ لولا احمد ابن خضرویہ ما ظہرت الفتوۃ۔

اگر احمد بن خضرویه نبودے فتوت و مروت پیدا نگشتے۔ و وے را کلام عالی و انفاس
مهذب است۔ و تصانیف مشهور اندر هر فنے از معاملات و آداب و نکت لایح اندر
حقائق۔ و از وے مے آید که گفت الطریق واضح والحق لائح والداعی قد اسمع فما
التحیر بعد هذا الا من العمی۔ راه پیداست۔ و حق آشکارا۔ و نگاه بانان شنوا۔ پس اندریں
محل تحیر بجز از نابینائی نباشد۔ یعنی راه جستن خطاست۔ که راه حق چوں آفتاب تابانست
تو خود را جوئی تا کجائی۔ چوں یافتی فرا سر راه آئی۔ که حق ظاهر تر از آنست که اندر تحت طلب
طالب آید۔ و از وے مے آید که گفت استر عز فقرک عن الخلق عز درویشی خود را
نهاں دار یعنی با خلق نگوی که من درویشم۔ تا سر تو آشکارا نگردد۔ که ایں از خدائے تعالے
کرامتے عظیم است۔ و از وے مے آید که گفت درویشے اندر ماه رمضان یکے را از
اغنیا دعوت کرد۔ و اندر خانه وے بجز نانے نبود خشک گشته۔ چوں توانگر باز گشت
صرۂ زر فرستاد۔ وے آں صره را باز پس فرستاد۔ و گفت ایں سزائے آنکس است۔
که سر خود با چوں توئی آشکارا کند۔ و با اغنیا را اهل عز فقر رد و ایں صحت صدق بود و فقر
وے بوده۔ والله اعلم۔ و منهم امام متوکلان و گزیده اهل زمان ابو تراب عسکر بن
الحسین نخشبی النسفی رح از اجله مشائخ خراساں بود۔ و سادات ایشاں۔ و مشهور بود بفتوت
و زهد و ورع وے را کرامات بسیار است۔ و عجائب بے شمار که اندر بادیه دیده است۔
و اندر هر جائے۔ و از فحول مسافران متصوفه بود۔ و بوادی جمله بتجرید گذاشتے۔ وفات وے
اندر بادیه بصره بود۔ و از پس چندیں سال جماعتے بدو رسیدند وے را یافتند بر پائے ایستاده۔
روئے بقبله و جاں داده۔ و خشک گشته و رکوه اندر پیش نهاده۔ و عصا اندر دست گرفته۔
و از سباع گرد وے هیچ چیز نگشته بود۔ و از پائے اندر نیفتاده بود۔ و از وے مے آید که گفت
الفقیر قوته ما وجد و لباسه ما ستر و مسکنه حیث نزل۔ قوت درویش آں بود
که آنچه بیابد اندراں اختیار نکند۔ و لباسش آنکه او را بپوشد اندراں تصرف نکند۔ و
جایگاهش آنکه بجائے که فرود آید۔ و منزل کند خود را بجائے نسازد۔ از آنکه تصرف اندریں سه
چیز مشغولی بود۔ و همه عالم اندر بلائے ایں سه چیز اند۔ چوں تکلف کنند۔ و ایں از روئے
معاملت بود اما از روئے تحقیق غذائے درویش وجد باشد۔ و لباسش تقوے و مسکنش
غیب۔ از آنچه گفت خدائے تعالے وَاَن لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَاَسْقَيْنَاهُم

حَتّٰی عُدَّ قَا - و نیز گفت وَرِیْشًا وَلِبَاسُ التَّقْوٰی ذٰلِكَ خَیْرٌ - و رسول گفت الفقر وطن
الغیب پس چون نزا و مشرب وی از شراب قربت بود - و لباسش تقوی و مجاهدت
و وطن غیب او انتظار وصلت طریق فقر واضح بود - و معاملات آن لایح - و این درجه کمال
باشد - و منهم لسان محبت و وفا و زین طریقت و لا ابوزکریا یحیی ابن معاذ الرازی رح
عالی حال و نیکو سیرت بود - و اندر حقیقت رجا بحق تعالی قدمی تمام داشت - تا حصری
گوید که خداوند را دو یحیی بود - یکی از انبیاء و یکی از اولیا یحیی بن زکریا طریق خوف را چنان سپرد که
همه مدعیان بخوف از فلاح خود نومید شدند - یحیی بن معاذ طریق رجا را چنان سپرد که دست
همه مدعیان رجا را فرو بست - گفتند حال یحیی بن زکریا معلوم است - حال این یحیی چگونه بوده
است - گفت بمن رسیده است که هرگز وی را جاهلیتی نبود و بر وی گناه کبیره نرفت - و اندر
معاملات و ورزش آن حدی تمام داشت - که هیچ کس طاقت آن نداشتی - و یکی از اصحاب
گفت ایها الشیخ مقام تو مقام رجا - و معاملت تو معاملت خائفان - گفت بدان ای پسر
که ترک عبودیت ضلالت بود - و خوف و رجا دو قائمه ایمانند - محال باشد که کسی بورزش رکنی
از ارکان ایمان بضلالت افتد - خائف عبادت کند ترس قطیعت را - و راجی امید وصلت
را - تا عبادت موجود نباشد نه خوف درست آید نه رجا - و چون عبادت حاصل بود این خوف
و رجا جمله عبادتی بود - و آنجا که عبادت باید عبارت هیچ سود ندارد - و وی را تصانیف بسیار
است - و نکت و اشارات بدیع - و نخست کسی که از مشایخ این طائفه از پس خلفاء راشدین رض
بر منبر شد وی بود - و من کلام وی را سخت دوست دارم - که اندر طبع رقیق است - و اندر
سمع لذیذ و اندر اصل دقیق - و اندر عبارت مفید - از وی می آید که گفت الدنیا دار
الاشغال والآخرة دار الاهوال ولا یزال العبد بین الاشغال والاهوال حتی
یستقر به القرار اما الی الجنة واما الی النار - دنیا جایگاه اشغال است - و عقبی محل
اهوال - و پیوسته بنده میان مشغولی همی در رجا است - تا بر چه قرار گیرد - یا با نعیم آرامد - و یا اندر
جحیم نالد - خنک آن دلی که از اشغال رسته باشد - و از اهوال ایمن شده - و همت از این هر دو
سرای بگسسته باشد - و بحق تعالی پیوسته - و مذهب وی آن بود که غنا را بر فقر فضل نهادی
و چون اندر ری وی را وامی بسیار برآمد قصد خراسان کرد - چون بلخ رسید مردمان وی را
باز داشتند - تا آنجا مدتی سخن گفت - مر ایشان را - و وی را صد هزار درم بدادند - چون

بازگشت تا برسے شود دزدان بروے راه زدند و آن همه سیم بستدند و وے مجرد به نیشاپور آمد
وفاتش آن جا بود و اندر جمله احوال عزیز بود و وجیه میان خلق. والله اعلم. و منهم شیخ
المشایخ خراسان و نادرهٔ زمین و زمان ابوحفص عمر بن سالم النیشاپوری الحدادی از بزرگان
و سادات قوم بود و ممدوح جمله مشایخ صاحب ابوعبدالله الابیوردی بود و رفیق احمد خضرویه
و شاه شجاع از کرمان بزیارتش آمد. و وے ببغداد شد بزیارت مشایخ و اندر تازی
نصیبے نداشت. و چون ببغداد رسید مریدان با یکدیگر گفتند شینے عظیم باشد که شیخ الشیوخ
خراسان را ترجمانے باید سخن ایشان را بداند. چون بمسجد شونیزیه آمد مشایخ جمله بیامدند. و وے تازی
فصیح مے گفت با ایشان چنانکه از فصاحت وے عاجز شدند. از وے سوال کردند ما
الفتوة؟ وے گفت از شما یکے ابتدا کند. و قوے بگوید. جنید رحمه الله علیه گفت الفتوة عندی
ترک الرؤیة و اسقاط النسبة. فتوت نزد من آنست که مر فتوت را نه بینی و آنچه کرده باشی
بخود نسبت نکنی که این من مے کنم. ابوحفص گفت ما احسن ما قال الشیخ و لکن الفتوة
عندی اداء الانصاف و ترک مطالبة الانصاف. گفت نیکوست آنچه شیخ گفت
و لیکن فتوت نزد من دادن انصاف باشد و ترک طلب کردن انصاف. جنید گفت قوموا یا
اصحابنا فقد زاد ابوحفص علی آدم و ذریته. برخیزید اے یاران من که زیادت آورد
ابوحفص بر آدم و ذریت وے اندر جوانمردی. و گویند ابتدا توبه وے آن بود که بر کنیزکے فریفته
شده بود. وے را گفتند که اندر شارستان نیشاپور جهودے است ساحر. چاره این شغل تو نزدیک وے
است. ابوحفص نزدیک وے آمد و حال باوے بگفت. جهود گفت ترا چهل روز نماز نباید
کرد و هیچ ذکر حق و اعمال خیر و نیت نیکو بر زبان و دل نرانی تا من حیلتے کنم و مراد تو بر آید. چنان
کرد چهل روز برآمد جهود آن طلسم بکرد و مراد وے بر نیامد. جهود گفت لامحاله از تو چیزے رفته است
نیک بیندیش. ابوحفص گفت من هیچ چیزے ندارم از اعمال خیر که بر ظاهر و باطن من گذشته
است الا آنکه براه مے آمدم سنگے بود آن را بپاے از راه بیند اختم تا پاے کسے بران نیاید.
جهود گفت میازار آن خداے را که تو چهل روز فرمان وے ضایع کردی و وے این مقدار
رنج تو ضایع نکرد. وے توبه کرد و جهود مسلمان شد. و همان آهنگری مے کرد تا بباورد شد
و ابوعبدالله باوردی را دید و عهد ارادت وے گرفت. و چون به نیشاپور باز آمد روزے اندر
بازار نابینائے قرآن مے خواند وے بر دکان خود نشسته بود سماع آن وے را غلبه کرد و از

خود غائب شد۔ و دست اندر آتش کرد و بے آلت آہن تافتہ از کورہ بیروں آورد۔ چوں شاگرد آنرا بدید ہوش از وے بشد۔ چوں ابوحفص بحال خود باز آمد دست از کسب باز داشت۔ باز بر دکان نیامد۔ از وے مے آید کہ گفت ترکت العمل ثم رجعت الیہ ثم ترکنی العمل فلم ارجع الیہ۔ از عمل دست بداشتم۔ آنگاہ بداں باز گشتم۔ پس عمل مرا دست بداشت دیگر بداں باز نگشتم۔ از آنچہ ہر چیزے کہ ترک آں بتکلف و کسب بندہ باشد ترک آں اولیٰتر نباشد از فعل آں اندر صحت ایں اصل کہ جملہ اکتساب محل آفات اند۔ و قیمت آں معنی را باشد کہ بے تکلف از غیب اندر آید۔ و اندر ہر محل کہ شود اختیار بندہ بداں متصل شود۔ و لطیفہ حقیقت ازاں زائل شود۔ پس ترک و اخذ ہیچ چیز بر بندہ درست نیاید۔ از آنچہ عطا و زوال از خداوند است عز و جل۔ بتقدیر وے چوں عطا آمد از حق اخذ آمد۔ و چوں زوال آمد از حق ترک آمد۔ و چوں چنیں باشد قیمت مر آں معنی را باشد کہ قیام اخذ و ترک بدان است۔ آنکہ بندہ باجتہاد جالب و دافع آں باشد۔ پس اگر ہزار سال مرید بقبول حق بکوشد۔ چناں نباشد کہ حق یک لحظہ بقبول وے گوید۔ کہ اقبال لایزال اندر قبول ازلی بستہ است۔ و سرور سرمدی اندر سعادت سابق پیوستہ۔ و بندہ را بخلاص خود جز بخلوص عنایت راہ نیست پس عزیز باشد بندہ کہ اسباب را سبب از حال وے دفع کردہ باشد۔ و منہم قدوۂ اہل ملامت و دادہ بلا سلامت

ابو صالح حمدون بن احمد بن عمارۃ القصار رح از قدماء مشائخ بود۔ و از متورعان ایشاں و اندر فقہ و علم بدرجۂ اعلیٰ بود۔ و مذہب ثوری داشت۔ و از طریقت مرید ابوتراب نخشبی بود۔ و ازاں علی نصر آبادی۔ و وے را رموز است اندر معاملات۔ و کلام وے و تحقیق اندر ہمہ مجاہدات ہمی آمد کہ چوں شان وے اندر علم بزرگ شد ائمہ و بزرگان نیشاپور بیامدند۔ و وے را گفتند ترا بر منبر باید شد۔ و خلق را پند باید داد۔ تا سخن تو فائدہ دلہا باشد۔ گفت مرا سخن گفتن روا نیست است۔ گفتند چرا گفت از آنچہ دل من ہنوز اندر دنیا و جاہ آں بستہ است۔ سخن من فائدہ ندہد و اندر دلہا اثر نکند۔ و سخنے کہ اندر دلہا موثر نباشد استخفاف کردن بود بر علم۔ و استہزا کردن بر شریعت۔ و سخن گفتن آنکس را مسلم باشد کہ بخاموشئے وے دین را خلل بود۔ و چوں بگوید خلل برخیزد۔ و از وے پرسیدند کہ چرا سخن سلف نافع تر است مر دلہا را از سخن ما گفت لانہم تکلموا لعز الاسلام و نجات النفوس و رضاء الرحمٰن و نحن نتکلم لعز النفس و طلب الدنیا و قبول الخلق۔ از آنچہ ایشاں سخن از برائے عز اسلام و نجات تنہا و رضائے خداوند را گفتند۔

و مارا ازین عز نفس و طلب دنیا و قبول خلق راے گویم، پس هر که سخن بر موافقت مراد حق گوید، و
بحق گوید اندران سخن قهرے و صولتے باشد که بر اشرار اثر کند، و هر که بر موافقت مراد خود سخن گوید
اندران سخن هوان و ذل بود، و خلق را ازان فائده نباشد، و ناگفتن بهتر ازان گفتن باشد، از آنچه
مراد از عبارت خود فارغ و بیگانه است۔ و منهم شیخ با وقار و مشرف خواطر و اسرار
ابو السری منصور بن عمار رحمه الله از بزرگان مشائخ بود، بدرجه و از کبرائے ایشان بمرتبه از اصحاب عراقیان
بود، و مقبول اهل خراسان، و احسن کلام اندر موعظه کلام وے بود، و الطف بیان بیان وے،
و مردمان را موعظه کردے، و بفنون علم و روایات و درایات و احکام و معاملات عالم بود، و
بعضے از متصوفه اندر امر وے مبالغه کنند فوق الحد۔ از وے مے آید که گفت سبحان من
جعل قلوب العارفین اوعیة الذکر و قلوب الزاهدین اوعیة التوکل و قلوب المتوکلین
اوعیة الرضا و قلوب الفقراء اوعیة القناعة و قلوب اهل الدنیا اوعیة الطمع سبحان
آنکه دل عارفان را محل ذکر گردانید، و از آن زاهدان را موضع توکل، و از آن متوکلان را منبع رضا،
و از آن درویشان را پایگاه قناعت، و از آن اهل دنیا را محل طمع، و اندرین عبرت است۔
که خداوند تعالی هر عضوے و حاسه را که بیافرید اندران همی مجانس بنهاد، چنانکه دستها را محل بطش
آفرید و پایها را محل مشی و چشمها را محل نظر و گوشها را محل سمع، و زبان را محل کلام و نطق، و اندر
معانی تکون و ظهور ایشان خلافے بیشتر نبود، و باز که دلها را بیافرید اندر هر یکے معنی مختلف
نهاد، و ارادتے مختلف، و هوائے دیگرگون۔ دلے را محل معرفت کرد، و دلے را موضع ضلالت
و دلے را پایگاه قناعت، و دلے را محل طمع، و مانند این، و اندر هیچ چیزے عجوبه و فعل حق ظاهر
تر از دلها نیست۔ و هم از وے مے آید که گفت الناس رجلان عارف بنفسه فشغله
فی المجاهدات و الریاضة و عارف بربه و شغله بخدمته و عبادته و مرضاته۔
مردمان بر دو گروه اند، یا بخود عارف اند یا بحق۔ آنکه بخود عارف بود مشغولیش بمجاهده و ریاضت
بود، و عارفان بحق را عبادت ریاست بود۔ این عبادت کنند تا درجه یابند، و آن عبادت
کنند خود همه یافته باشند۔ فشتان ما بین الدرجتین، بنده قائم بمجاهدت، و دیگرے قائم بمشاهدت
والله اعلم۔ از وے مے آید که گفت۔ الناس رجلان مفتقر الی الله فهو فی اعلی الدرجات
علی لسان الشریعة و الآخر لا یری الافتقار لما علم من فراغ الله من الخلق و الرزق
و الاجل و الحیوة و السعادة و الشقاوة و هو فی افتقاره الیه و استغنائه به عن غیره

مردمان بر دو گروہ اند- یکے بی نیاز شد بخداوند تعالیٰ و وے اندر درجہ بزرگترین است بحکم
ظاہر شریعت- و دیگر آنکہ برویت افتقارش بی نیاز شد- از آنچہ بداند کہ خدائے عزوجل قسمت
کردہ است اندر ازل از خلق رزق و اجل و حیات و سعادت و شقاوت جز آں نباشد-
کہ این کس اندر عین افتقار است بدو و استغناء از غیر او- پس آں گروہ اند اندر افتقارشان
برویت افتقار محجوب اند از رویت تقدیر- و این گروہ اندر ترک رویت افتقارشان برویت
افتقار ایشان مکاشف و مستغنی بود- پس یکے با نعمت و دیگرے با منعم- آنکہ با نعمت اندر
رویت نعمت اگرچہ غنی است فقیر است- و آنکہ با منعم اندر رویت و مشاہدہ وے اگرچہ
فقیر است غنی- و منہم عمدۂ اولیا- و قدوۂ اہل رضا ابو عبد اللہ احمد بن عاصم
الانطاکی از اعیان قوم بود- و سادات ایشان- و عالم بعلوم شریعت- از اصول و فروع
و معاملات عمرے دراز یافتہ- و با قدما صحبت کردہ- و اتباع تابعین را دریافتہ بود- و از اقران
بشر و سری بود- و مرید حارث محاسبی- فضیل را دیدہ بود- و با وے صحبت کردہ- و بہمہ
زبانہا ستودہ بود- وے را کلام عالیست اندر لطائف تصوف- اندر فنون علم این قوم- از وے
مے آید کہ گفت انفع الفقر ما کنت بہ متجملا و بہ راضیا- نافع ترین فقر آں بود کہ تو بداں
متجمل باشی- و بداں راضی- یعنی جمال ہمہ خلق اندر اثبات اسباب بود- و جمال فقیر اندر نفی
اسباب اثبات مسبب و رجوع بدو- و رضا باحکام وے- از آنچہ فقر فقد سبب بود- و
غنا وجود سبب- بے سبب با حق بود- و با سبب با سبب- پس سبب محل حجاب
آمد- و ترک اسباب محل کشف- و جمال دو جہاں اندر کشف و رضا است- و سخط اہل
عالم اندر حجاب- و این بیان واضح است اندر تفضیل فقر بر غنا- واللہ اعلم و منہم
سالک طریق ورع و تقوی و امام است بزہد و تقوی- ابو محمد عبد اللہ بن خبیق از زہاد قوم و
متورعان ایشان بود- اندر کل احوال- و وے را روایات عالیست اندر احادیث- و مذہب
ثوری داشت اندر فقہ و معاملت و تقوی- و اصحاب وے را دیدہ بود- و با ایشان
صحبت کردہ- و کلام وے اندر [illegible] طریقت لطیف است- از وے
مے آید کہ گفت من اراد ان یکون حیا فی حیاتہ فلا یسکن الطمع فی قلبہ- ہر کہ خواہد کہ
اندر زندگانی زندہ بود [illegible]
[illegible]

آن دل که مرده باشد، دولت حق و زنده بود بحق. زیرا که خداوند تعالی دل را عزتے و ذلّی آفرید
ذکر خود را عزّ دل گردانید. و طمع را ذل دل گردانید. چنانکه همی گفت خلق الله تعالی القلوب
مساکن الذکر فصارت مساکن الشهوات من القلوب الا خوف مزعج او شوق
مقلق. خداوند تعالی دلها را موضع ذکر آفرید. و چون با نفس صحبت کرد مساکن شهوات
شد. پاک نگرداند شهوات را از دل مگر خوفی بیقرار کننده، و یا شوقی بی آرام کننده. پس
خوف و شوق دو قائمه ایمان اند. چون دل محل ایمان بود و قرین وی ذکر و قناعت بود نه طمع و
غفلت. پس دل مومن طامع و متابع شهوات نباشد. که طمع و شهوت نتیجه وحشت باشد. و
دل متوحش از وی و از ایمان خبر ندارد. که ایمان را انس با حق بود. و وحشت از غیر حق.
چنانکه گفته اند الطامع مستوحش من کل واحد. و منهم شیخ المشایخ اندر طریقت
و امام الائمه اندر شریعت ابوالقاسم الجنید بن محمد بن الجنید البغدادیؒ مقبول اهل ظاهر و ارباب
القلوب بود. و اندر فنون علم کامل. و در اصول و فروع و معاملات مفتی. و امام از اصحاب
ثوری بود. و وی را کلام عالی و احوال کامل است. تا جمله اهل طریقت بر امامت وی متفق اند.
و هیچ مدعی و متصرف را بر وی اعتراض نیست. خواهرزاده سری سقطی بود. و مرید وی
روزی از سری سقطی پرسیدند که هیچ مرید را درجه بلندتر از پیر باشد. گفت بلی برهان
این ظاهر است. جنید را درجه فوق درجه من است. و این قول از آن پیر از وی تواضع
بود. و آنچه از آن گفت به بصیرت گفت. اما کس را بالفوق خود دیدار نباشد. که دیدار
بتحت تعلق گیرد. و قول وی دلیل واضح است. که جنید را اندر فوق مرتبه خود
چون دید اگرچه فوق دید تحت باشد. و مشهور است که اندر حال حیات سری مریدان مر
جنید را گفتند. که شیخ ما را سخن گوید تا دلهای ما را راحت باشد. و وی اجابت نکرد. و گفت
تا شیخ من بر جاست من سخن نگویم. تا شبی خفته بود. مر پیغمبر را صلی الله علیه وسلم بخواب دید. که
گفت یا جنید مر خلق را سخن گوی. که کلام ترا خداوند تعالی سبب نجات عالمی گردانیده است.
چون بیدار شد اندر دلش صورت گرفت. که درجه من از درجه سری اندر گذشت. که مرا از
رسول صلی الله علیه وسلم امر دعوت آمد. چون بامداد شد سری مریدی را فرستاد. که چون
جنید سلام نماز بامداد. او را بگوئی که بگفتار مریدان ایشان را سخن نگفتی. و شفاعت مشایخ
بغداد نپذیرفتی. من پیغام فرستادم هم سخن نگفتی. اکنون باری که پیغمبر صلی الله علیه وسلم

فرمود فرمان او را اجابت کن. جنید گفت آن پنداشت از سر من بشد. و دانستیم که سرّی اندر
همه احوال مشرف ظاهر و باطن ماست. و درجهٔ وی فوق درجهٔ ماست. که وی بر اسرار
من مطلع است و من از روزگار وی بی‌خبر. به نزدیک وی آمدم. و استغفار کردم
و از وی پرسیدم که تو چه دانستی که من پیغمبر را صلی الله علیه وسلم بخواب دیدم. گفت من خداوند
را عزوجل در خواب دیدم که گفت من رسول را فرستادم تا جنید را بگوید که وعظ کن مر خلق را
تا مراد اهل بغداد از وی حاصل شود. و اندرین حکایات دلیلی واضح است که پیران بهر
صفت که باشند مشرف احوال مریدان باشند. و وی را کلام عالیست و رموز لطیف.
از وی می‌آید که گفت کلام الانبیاء نبأ عن الحضور و کلام الصدیقین اشارات
عن المشاهدة سخن انبیاء خبر باشد از حضور و کلام الصدیقان اشارت از مشاهدت.
و صحت خبر از نظر بود. و از آن مشاهدة از فکرت. و خبر جز از عین نتوان داد. و اشارات
جز بغیر نباشد پس کمال و نهایت صدیقان ابتدای روزگار انبیاء بود. و فرقی واضح است
میان نبی و ولی. و تفضیل انبیاء بر اولیاء بخلاف دو گروه از ملاحده که انبیا را اندر فضل موخر
گویند. و اولیاء را مقدم. و از وی می‌آید که گفت وقتی آرزو خواستم که ابلیس را ببینم
روزی بر در مسجد ایستاده بودم پیری آمد از دور روی بمن آورد. و چون او را بدیدم وحشتی
اندر دل من اثر کرد. چون نزدیک من آمد گفتم ای پیر تو کیستی. که چشم طاقت دیدن روی تو
نمی‌تواند آورد از وحشت. و دل من طاقت اندیشهٔ تو نمی‌دارد از هیبت. گفت من
آنم که ترا آرزوی رویت من است. گفتم ای ملعون ترا چه چیز از سجده کردن باز داشت
مر آدم را. گفت یا جنید ترا چه صورت بندد که من غیر او را سجده کنم. جنید گفت من متحیر
شدم اندر سخن وی. بسرم ندا آمد که قل له کذبت لو کنت عبدا مامورا لما خرجت من
امره و نهیه فسمع النداء من قلبی فصاح و قال احرقتنی بالله و غاب. بگو یا جنید مر او
را که دروغ می‌گوئی. که اگر تو بنده بودی فرمانبردار از امر وی بیرون نیامدی. و بنهیش تقرب
نجستی. وی این ندا از سر من بشنید و بانگی بکرد. و گفت بسوختی مرا بالله یا جنید و
ناپدید شد. این حکایت دلیل حفظ و عصمت وی است. از آنچه خداوند تعالی اولیای
خود را نگه دارد اندر همه احوال از کیدهای شیطان. و از وی مریدی را رنجی بدل آمد
و پنداشت که مگر بدرجتی رسیده است اعراض کرد. روزی بیامد تا وی را تجربه

کند و وے بحکم اشراف آں سر او وے مے دید۔ از وے سوال مے کرد۔ جنیدؒ گفت جواب عبارتے خواہی یا معنوی۔ گفتا ہر دو گفت اگر عبارتے خواہی۔ اگر خود را تجربہ کردہ بودی بتجربہ کردن من محتاج نگشتی۔ و اینجا بہ تجربہ کنے آمدی۔ و اگر معنوی خواہی ترا از ولایت معزول کردم۔ اندر حال آں مرید را روئے سیاہ شد۔ بانگ برگرفت۔ کہ راحت یقین از دلم بشد۔ باستغفار مشغول شد۔ و دست ازاں فضول بداشت۔ آنکہ جنیدؒ وے را گفت ایں را ندانستی کہ اولیائے خداوند والیان اسرار اند۔ تو طاقت زخم ایشاں نداری۔ نفسی بروے افگند۔ وے بسر مرادِ خود باز رسید۔ و از تصرف کردن اندر مشائخ توبہ کرد۔

و منہم شیخ المشائخ اندر طریقت و امام الائمہ اندر شریعت، شاہِ اہلِ تصوف و بری از آفت التکلف۔ ابوالحسن احمد بن محمدؒ الخراسانی النوریؒ احسن المعاملات و ابین الکلمات و اظہر المجاہدات بود۔ و وے را مذہبے مخصوص است اندر تصوف و گروہے اند از متصوفہ کہ مر ایشاں را نوری گویند کہ اقتدا بر وے و تولی بد و کنند و جملہ متصوفہ دوازدہ گروہ اند و ازاں دو مردود اند۔ و دہ مقبول۔ آنچہ مقبول اند یکے ازاں محاسبیان اند۔ و دیگر قصاریان اند۔ سہ دیگر طیفوریان اند۔ چہارم جنیدیان۔ پنجم نوریان اند۔ ششم سہیلیان اند۔ ہفتم حکیمیان اند۔ ہشتم خرازیان اند۔ نہم خفیفیان اند۔ دہم سیاریان اند۔ و ایں جملہ از محققان اند۔ و اہلسنت و جماعت اند۔ اما آں دو گروہ کہ مردود اند یکے حلولیان اند کہ بحلول و امتزاج منسوب اند۔ و سالمیان و مشبہہ بدیشاں تعلق دارند۔ و دیگر حلاجیان اند کہ بترک شریعت گفتہ اند۔ و الحاد گرفتہ۔ و مردود گشتہ۔ و اباحتیان و فارسیان بدیشاں متعلق اند۔ و اندریں کتاب بجائے خود بابے اندر فرق فرق ایشاں بیارم۔ و اختلاف آں دہ گروہ و خلاف ایں دو گروہ را بیان کنم۔ تا فائدہ تمام شود ان شاء اللہ تعالیٰ۔ اما طریق وے ستودہ است اندر ترک مداہنت و ترک مسامحت و دوام مجاہدت کہ از وے مے آید۔ کہ بہ نزدیک جنیدؒ اندر آمدم۔ وے را دیدم بر صدر نشستہ گفتم یا ابا القاسم غششتہم فصدروک و نصحتہم فرمونی بالحجارۃ حق بر ایشاں بپوشیدے تا مر صدرت کردند۔ و من مر ایشاں را نصیحت کردم بسنگم بر آمدند۔ از آنچہ مداہنت را با ہوا موافقت است۔ و نصیحت را مخالفت۔ و آدمی دشمن آں باشد کہ مخالف ہوائے او بود۔ و دوست آنکہ موافق ہوائے او بود۔ و ابوالحسن نوری رفیق جنید بود۔ و مرید سری۔ و بسیارے از مشائخ را دیدہ بود۔ و صحبت کردہ۔ احمد بن ابی الحواری را

یافته بود۔ و وے را اندر طریقت و تصوف اشارات لطیف است۔ و اقاویل جمیل۔ و اندر فنون علم آں نکتِ عالی۔ از وے مے آید کہ گفت الجمع بالحق تفرقة والتفرقة من غیرہ جمع بد۔ جمع بحق تفرقہ باشد از جز وے۔ و تفرقہ از جز وے جمع باشد بدو یعنی ہر کرا ہمت بحق تعالیٰ مجتمع است از غیر وے متفرق است۔ بدو مجتمع است۔ پس جمع ہمت بحق جدائی باشد از اندیشہ مخلوقات۔ چوں از ملوّنات اعراض درست شد بحق اقبال درست شد۔ و چوں بحق اقبال درست شد از خلق اعراض درست شد کہ الضّدان لا یجتمعان اند۔ و اندر حکایات یافتم کہ وقتے نوری سہ شبانروز مے خروشید اندر خانہ بر یکجا ایستادہ۔ جنیدؓ را گفتند برخواست و بنزدیک وے شد۔ و گفت یا ابا الحسن اگر دانی کہ با وے خروشش سود دارد بگو تا من نیز فراخروشیدن آیم۔ و اگر دانی کہ خروشیدن سود ندارد دل برضا تسلیم کن۔ تا دلت خرم شود۔ نوری از خروش باز ایستاد۔ و گفت نیکو معلمی کہ توئی ما را یا ابا القاسم۔ و از وے مے آید کہ گفت اعز الاشیاء فی زماننا شیئان عالم یعلمہ و عارف ینطق عن الحقیقة۔ عزیز ترین چیزہا در زمانۂ ما دو چیز است۔ یکے عالمے کہ بعلم خود کار کند۔ و دیگر عارفے کہ از حقیقت حال خود سخن گوید یعنی اندر زمانۂ ما علم و معرفت ہر دو عزیز است۔ از آنچہ علم بے عمل خود علم نباشد۔ و معرفت بے حقیقت خود معرفت نہ۔ و آں پیر از زمانۂ خود نشان دادہ است۔ و اندر ہمہ اوقات خود عزیز بودہ است۔ و امروز ہم عزیز است۔ و ہر کہ بطلب علم و عارف مشغول باشد روزگارش پراگندہ گردد۔ و نباید بجز مشغول باید شد۔ تا ہمہ عالم عالم و عارف بیند۔ و از خود بخدا رجوع کند۔ تا ہمہ عالم عارف بیند۔ از آنچہ عالم و عارف عزیز باشد۔ و عزیز دشوار یافتہ شود۔ و چیزے کہ ادراکِ آں دشوار بود۔ طلب کردنِ آں تضییع اوقات باشد۔ و علم و معرفت از خود طلب باید کرد۔ و علم و حقیقت از خود اندر خواست۔ از وے مے آید کہ گفت من علم الاشیاء باللّٰہ فرجوعہ فی کل شیٔ الی اللّٰہ۔ ہر کہ چیزہا را بخداوند داند۔ و از ان وے شناسد۔ اندر ہمہ چیزہا رجوعش بدو باشد نہ بچیزہا۔ از آنچہ اقامت ملک و ملک بمالک بود۔ پس استراحت اندر رویت مکوّن بود۔ نہ اندر رویت کون۔ از آنچہ اگر اشیاء را علت افعال داند۔ پیوستہ رنجور باشد۔ و بہر چیزے رجوع کردن او را شرک باشد۔ چوں اشیاء را اسباب فعل داند۔ سبب بخود قائم نبود۔ کہ بمسبب قائم بود۔ چوں رجوع بمسبب الاسباب کند از شغل نجات یابد۔ **و منہم** مقدم سلف و از سلف خود خلف ابو عثمان سعید بن اسمٰعیل الحیریؒ از قدما و اجلۂ صوفیاں بود۔ و اندر

زمانه خود فرید بود. و قدرش اندر همه دلها رفیع. ابتدا صحبت با یحیی بن معاذ کرده بود. آنگاه مدتی
اندر صحبت شاه شجاع کرمانی بود. و با وی به نیشاپور آمد بزیارت ابوحفص. و بنزدیک وی
بایستاد. و عمر اندر صحبت وی گذاشت. از وی روایت و حکایت کنند ثقات. که گفت
دلم پیوسته طلب حقیقتی می کرد اندر حال طفولیت. و از اهل ظاهر نفرتی می نمود.
و دانستمی لامحاله که جز این ظاهر که عامه بر آنند نیز سرّی هست مر شریعت را. تابلاغت
رسیدم. روزی بمجلس یحیی بن معاذ رازی افتادم. آن سرّ را بیافتم. و مقصود برآمد. تعلق به
صحبت وی کردم. تا جماعتی از نزدیک شاه شجاع کرمانی بیامدند. حکایات وی بگفتند.
دل را بزیارت وی مائل یافتم. و از ری قصد کرمان کردم. و طریق صحبت شاه طلب می
کردم. وی مرا بار نداد. و گفت که طبع رجا پرورده است. و صحبت یحیی کرده و وی را مقام
رجا است. و کسیکه مشرب رجا یافت از وی سپردن طریقت نیاید. از آنچه بر رجا تقلید
کردن کاهلی بار آرد. گفت بسیار تضرع و زاری کردم. و بیست روز بر درگاه وی مداومت
نمودم. تا مرا بار داد و اندر پذیرفت. و مدتی اندر صحبت وی بماندم. و وی مردی غیور
بود. تا وی را قصد نیشاپور و زیارت ابوحفص افتاد. من با وی بیامدم. آنروز که بنزدیک
ابوحفص آمدیم. شاه قبایی داشت. ابوحفص چون او را بدید بپای خاست. و پیش وی
باز رفت. و گفت وجدت فی القباء ما طلبت فی العباء. اندر قبا یافتم آنکه اندر عبا
می طلبیدم. مدتی آنجا بود و همه همت من سر صحبت ابوحفص گرفت. و حشمت شاه
مرا از مداومت خدمت وی باز داشت. و ابوحفص آن ارادت اندر من می دید. و از خداوند
تعالی می خواستم بتضرع. تا صحبت ابوحفص بر من میسر کند. بی آنکه شاه آزرده گردد. تا آنروز که
شاه قصد بازگشتن کرد. و من بر موافقت وی پای افزار و جامه سفر اندر پوشیدم. و دل جمله
بنزدیک ابوحفص گذاشتم. ابوحفص گفت با شاه بحکم انبساط صحبت این کودک را بدینجا بگذار
که مرا با وی خوش است. شاه روی بسوی من کرد. و گفت اجب الشیخ. وی برفت
من آنجا بماندم. تا دیدم آنچه دیدم. از عجائب اندر صحبت وی. و وی را مقام شفقت بود.
خداوند عز و جل مر ابوعثمان را بسه پیر از سه مقام بگذرانید. و این هر سه اشارت که بدیشان
کردیم خود وی را بود. مقام رجا بصحبت یحیی. و مقام غیرت بصحبت شاه. و مقام شفقت
بصحبت ابوحفص رح. و روا باشد که مرید بصحبت پنج یا شش و یا بیشتر از پیر صحبت بمنزل رسد

و هر پیرے و صحبتے وے را کشف مقامی گردند. و آنکو تر آں بود کہ پیراں را بمقام خود آورده نگردانند و نهایت ایشاں را اندراں مقام نشان نکنند. و گوید کہ نصیب من از صحبت ایشاں ایں بود. و ایشاں فوق ایں بودند. مرا اندر حق ایشاں بهره بیش ازیں نبود. ایں با دب نزدیکتر بود. از انچہ بالغان راہ حق را با مقام و احوال ہیچ کار نباشد. و سبب اظهار تصوف اندر نیشاپور و خراسان وے بود. با جنید و رویم و یوسف بن الحسین و محمد بن فضل البلخی رح صحبت کرده بود. و ہیچکس از مشائخ از دل پیران خود آں بهره نیافتہ بود۔ کہ وے و اہل نیشاپور وے را منبر نهادند تا بزبان تصوف مر ایشاں را سخن گفت. وے را کتب عالی است و روایات متقن اندر فنون علم ایں طریقت. از وے مے آید کہ گفت حق لمن اعزه اللہ بالمعرفۃ ان لا یذل لہ بالمعصیۃ. واجب است و سزاوار مر آنرا کہ خداوند بمعرفت عزیز کرده خود را بمعصیت ذلیل نکند. و تعلق ایں بہ کسب بنده باشد. و مجاہده وے بود. و دوام رعایت امور حق بود. و اگر بداں بدانی کہ سزاوار است حق تعالیٰ کہ بداں چوں کسے را بمعرفت عزیز کند بمعصیت خوار نکند. از انچہ معرفت عطائے و لبیت. و معصیت فعل بنده. کسے را کہ بعز عطائے حق باشد محال بود کہ بفعل خود ذلیل گردد. چنانکہ آدم را علیہ الصلوٰۃ و السلام کہ بمعرفت عزیز کرد بزلتش ذلیل نکرد۔ و منهم سهیل براوج معرفت و قطب محبت ابو عبد اللہ احمد بن یحییٰ بن الجلالیؒ از بزرگان قوم بود. و سادات وقت و وے را طریقے نیکو و سیرتے ستوده بود. صاحب جنید و ابو الحسن نوری و جماعتے از کبرا بود. وے را کلام عالی و اشارات لطیف است اندر حقائق. از وے مے آید کہ گفت همۃ العارف الی مولاه ولم یعطف علی شئی سواه همت عارف با حق باشد و از وے ہیچ چیز باز نگردد. و بہیچ چیز فرو نیاید. از انچہ عارف را بجز معرفت معلوم نباشد. چوں سرمایۂ دلش معرفت بود مقصود ہمتش رویت بود. ز انچہ پراگندگی ہمم ہموم بار آرد. و ہموم او را از درگاه حق باز دارد. و از وے حکایت آرند کہ گفت روزے جوانے دیدم خوبروے ترسا. اندر جمال وے متحیر شدم. و اندر مقابلۂ وے بایستادم. جنید بر من گذر کرد. با وے گفتم اے استاد خدائے ایں چنیں روئے بآتش دوزخ بخواہد سوخت. مرا گفت اے پسر ایں بازار چہ نفس است کہ ترا بریں مے دارد. نہ نظارهٔ عبرت. کہ اگر بعبرت مے نگری اندر ہر ذره از عالم ہمیں اعجوبہ موجود است. اما زود باشد کہ تو بدیں بیحرمتی معذب شوی. گفت چوں جنیدؒ روئے از من بگردانید اندر حال قرآن فراموش کردم. تا سالہا

استعانت می خواستم از خدای عزوجل و توبه می کردم تا قرآن بدست آوردم۔ و اکنون زهره
آن ندارم که به هیچ چیز از موجودات التفات کنم۔ وقت خود را بنظر اندر اشیاء ضائع گردانم۔
و منهم وحید عصر و امام دهر ابو محمد رویم بن احمد رضی الله عنه از اجله و اجلهٔ سادات مشایخ و صاحب
سرّ آن جنید بود۔ و اقران وی بمذهب داود فقیه الفقها بود۔ و اندر علم تفسیر و قرائت
حظی وافر داشت۔ و اندر آن زمانه اندر فنون علم چون او نبود به علو حال و رفعت مقام و
سفرهای نیکو تجرید کرده۔ و ریاضت شدید اندر تفرید معروف بود۔ و در آخر عمر خود اندر میان
دنیا پنهان کرد۔ و شغلی گشت بقضاء۔ و درجهٔ وی اکمل از آن بود۔ که بدان محجوب گشتی
تا جنید گفت ما فارغان مشغولیم۔ و رویم مشغول فارغ است۔ و وی را تصانیف است
اندرین طریقت۔ خاصه کتابی که مر آنرا غلط الواجدین نام کرده است۔ که من فتنه آنم می
آید که روزی یکی نزدیک وی آمد۔ و گفت کیف حالک چگونه است حال تو۔ وی
گفت کیف حال من دینه هواه و همته دنیاه لیس هو بصالح تقی ولا بعارف نقی
چگونه باشد حال آنکه دین او هوای او بود۔ و همت او دنیای او۔ نه نیکوکاری بود از خلق
رسیده۔ و نه عارفی بود حق گزیده۔ و این اشارت بعیوب نفس کرده است۔ زآنچه دین
نزدیک نفس هوا بود۔ و متابعان نفس هوا را دین نام کرده باشند۔ و متابعت آنرا ورزش
شریعت۔ هر که بر مراد ایشان رود اگرچه مبتدع باشد متدین بود۔ بنزدیک ایشان و هر که
بر خلاف ایشان رود اگرچه متقی باشد بی دین بود۔ و این آفت در زمانهٔ ما از یکدیگر جدا نا گشته
شائع است۔ فنعوذ بالله از صحبت آنکه صفت وی این بود۔ اما آن پیر از تحقیق روزگار
رسائل اشارتی کرده است۔ و نیز روا بود که اندر آن حال او را بدان بازگذاشته باشند تا از
وصف وجود خود عبارت کرده است۔ و انصاف صفت حقیقت خود بداده۔ والله اعلم۔
و منهم بدیع عصر و رفیع قدر ابو یعقوب یوسف بن الحسین الرازی رضی الله عنه از کبرای ائمه
وقت بود۔ و قدمای مشایخ زان عمری نیکو یافت۔ مرید ذوالنون مصری بود۔ و با بسیاری
از مشایخ صحبت کرده بود۔ و جمله را خدمت کرده۔ از وی می آید که گفت اذل الناس
الفقیر الطامع و اعزهم المحب لمحبوبه الصدیق۔ ذلیل ترین همه مردمان درویش
طامع باشد۔ چنانکه شریف تر ایشان درویش صادق بود۔ و طمع مر درویش را در دو
جهانی فگند۔ زآنکه درویشان خود اندر چشم اهل دنیا حقیر اند۔ چون بدیشان طمع کنند حقیر تر گردد

پس اہل غنا بعز اسباب تمامتر از فقیر کہ بذل بود و طمع مرد درویش را بتکذیب صرف منسوب
کنند۔ و دیگر محب مر محبوب خود را نیز ذلیل‌ترین جملہ خلق باشد۔ کہ محب خود را اندر مقابلہ
محبوب خود سخت حقیر شناسند۔ و مر وے را تواضع کنند۔ و این ہم از نتائج طمع بود۔ چون طمع
گسستہ شد ذل بجملہ عز گردد۔ تا زلیخا را با یوسف طمعی بود۔ ہر زمان ذلیل‌ترمے بود۔ چون طمع
بگسست خداوند تعالیٰ جمال و جوانی بوے باز داد۔ و چنین رفتہ است کہ اقبال محب
اعراض محبوب باشد۔ چون محب دوستی را در بر گیرد۔ و بصرف دوستی از دوست فارغ شود۔
و با دوستی بیار آمد۔ لامحالہ دوست بدو اقبال کند۔ و بحقیقت محب را عز است تا طمع وصلت
نبود۔ چون محب را طمع وصال باشد و بر نیاید۔ غرضش جملہ ذل گردد۔ و محب را کہ وجود دوستی از
وصال و فراق دوست مشغول نکند۔ آن محبت معلول باشد۔ واللہ اعلم۔ و **منھم**
آفتاب اہل محبت و قدوہ اہل محبت ابوالحسن سمنون بن عبداللہ الخواص رضی اللہ عنہ اندر زمانہ خود بے نظیر
بود۔ و اندر محبت شانی رفیع داشت۔ و جملہ مشائخ وے را بزرگ داشتندے۔ و وے را
سمنون المحب خواندندے۔ و وے خود را سمنون الکذاب نام کردہ بود۔ و از غلام الخلیل رنجہا
بسیار کشیدہ بود۔ و در پیش خلیفہ وقت گواہیہا محال دادہ۔ و ہمہ مشائخ بدان رنجدل بودند۔
و این غلام الخلیل مردے مرائے بود۔ و دعوے پارسائی و تصوف کردے۔ و خود را اندر پیش سلطانیان
و خلیفہ معروف گردانیدہ بود۔ و دین را بہ دنیا فروختہ۔ چنانکہ اندرین زمانہ نیز مے باشند۔ آنگاہ ساعی
مشائخ و درویشان بر دست گرفتہ بودے۔ و پیش سلطانیان مرادش آن بود۔ کہ تا ایشان مہجور
باشند۔ و کس با ایشان ترک نکند۔ تا جاہ وے بر جاے بماند۔ و رنج رنج سمنون۔ و آن مشائخ کہ
مر ایشان را یک کس بود برین صفت۔ و اندرین زمانہ ہر محققے را صد ہزار غلام الخلیل است۔ اما
باک نیست کہ مردار بر کرگسان اولیٰ تر باشد۔ و چون جاہ سمنون اندر بغداد بزرگ شد۔ و ہر کسے بدو
تقرب کردند۔ و غلام الخلیل از آن رنج کرد۔ و صفہا فرا ساختن گرفت۔ تا زنے را پیش سمنون فرستاد۔
چون چشم سمنون بر جمال وے افتاد۔ و زن خود را بروے عرضہ کرد۔ وے ابا کرد بنزدیک جنید
شد۔ کہ سمنون را بگو تا مر این را قبول کند۔ جنید از آن ناخوش آمد۔ و وے را زجر کرد۔ زن بنزدیک
غلام الخلیل آمد۔ و تہمتے چنانکہ زنان نہند بر وے نہاد۔ و او چنانکہ اعدا شنوند بشنید۔ و شناعت
بر دست گرفت۔ و خلیفہ را بر وے متغیر کرد۔ تا بفرمود کہ وے را بکشید۔ چون سیاف را بر آوردند
از خلیفہ فرمان خواست خلیفہ خواست فرمان دادن زبانش بگرفت۔ چون آن شب بخفت بخواب

دید کہ زوال ملک تو اندر زوال جانِ ممنون بستہ است ۔ دیگر روز عذر خواست ۔ و بنجوبی باز گردانیدش ۔ وے را کلام عالی است و اشارات دقیق اندر حقیقت محبت ۔ و وے آں بود کہ از حجاز مے آمد اہل فید گفتند ما را سخن گوے ۔ بر منبر شد ۔ و سخن مے گفت مستمع نداشت ۔ رو بقنادیل مسجد کرد ۔ و گفت با شما مے گویم ۔ آنہمہ قندیلہا در ہم فتادو خورد بشکست ۔ و از وے مے آید گفت لا یعبر عن شئ الا بما ھو ادق منہ و لا شئ ادق من المحبۃ فبم یعبر عنہا یعنی عبارت از چیزہا ادق آں چیز بود ۔ و چوں ادق از محبت ہیچ چیزے نیست ۔ عبارت ازاں بچہ چیز کنند ۔ و مراد ازیں آنست کہ عبارت از محبت منقطع است ۔ از آنچہ عبارت صفت معبر بود ۔ و محبت صفتِ محبوب پس بعبارت مر حقیقت آنرا ادراک نتواں کرد ۔ واللہ اعلم ۔

و منہم شاہ شیوخ و تعیر از روزگارش منسوخ ابوالفوارس شاہ شجاع الکرمانی از ابناء ملوک بود ۔ و اندر زمانہ خود بے نظیر صحبتِ ابوتراب نخشبی کردہ بود ۔ و بسیارے از مشائخ را یافتہ ۔ و اندر ذکر ابوعثمان حیرے طرفی از حال وے گفتہ آمدہ است ۔ و وے را رسالات مشہور است اندر تصوف ۔ و کتابے کردہ است ۔ کہ آنرا مرآۃ الحکماء خوانند ۔ و او را کلام عالیست و از وے مے آید کہ گفت ۔ لاھل الفضل فضل مالم یروہ فاذا اراوہ فلا فضل لھم و لاھل الولایۃ ولایۃ مالم یروھا فاذا راوھا فلا ولایۃ لھم ۔ اہل فضل را فضل باشد بر ہمہ ۔ تا آنگاہ کہ فضل خود نہ بیند ۔ چوں فضل خود ویبند ۔ نیز شان فضل نباشد ۔ و اہل ولائت را ولائت است تا نہ بیند ۔ چوں بہ بیند نیز شان ولائت نباشد ۔ و مراد ازیں آنست کہ آنجا کہ فضل و ولائت بود روئیت ازاں ساقط بود ۔ و چوں روئیت حاصل شد یعنی ساقط شد ۔ از آنچہ فضل صفتی است کہ روئیت فضل نبود ۔ و ولائت صفتیست روئیت ولائت نبود ۔ و چوں کسے گوید کہ من فاضلم یا ولی نہ فاضل بود نہ ولی ۔ و اندر آثارِ وے مکتوب است کہ وے چہل سال نخفت ۔ و چوں بخفت خداوند تعالیٰ را بخواب دید ۔ گفت بار خدایا ترا من بہ بیداری مے طلبیدم و بخواب یافتم ۔ گفت یا شاہ اندر خواب بداں بیداریہائے شب یافتی ۔ کہ اگر آنجا نخفتی اینجا نیافتی ۔ واللہ اعلم ۔

و منہم سرور دلہا نور سرہا عمرو بن عثمان المکی از کبرا و سادات اہل طریقت بود ۔ وے را تصانیف مشہور است اندر حقائق ایں علم ۔ و نسبت ارادت خود بجنید کردے ۔ از لیے آنکہ بوسعید خراز را دیدہ بود ۔ و با نباجی صحبت کردہ بود ۔ و اندر اصول امام وقت بود ۔ و از وے مے آید کہ گفت لا یقع علی کیفیۃ الوجد عبارۃ لانہ سر اللہ

عند المؤمنین۔ عبارت بر کیفیت وجد دوستان نیفتد۔ از آنچہ آں سرِ حق است بہ نزدیک مومناں۔ و ہر چہ عبارت بندہ اندراں تصرف تواں کرد آں سرِ حق نباشد۔ از آنچہ بہ کلیت تصرف و تکلف بندہ از اسرارِ ربانی منقطع بود۔ و گویند کہ چوں عمرو با صفہاں حدثے آمد بصحبت وے پیوست۔ و پدر مانع وے بود از صحبت وے۔ تا بیمار شد۔ و مدتے برآمد۔ روزے شیخ برخواست و با جماعتے بعیادت وے شد۔ آں حدث شیخ را اشارت کرد۔ تا قوال را بگوید تا بیتے چند برخواند۔ عمرو قوال را گفت تا برخواند۔ **شعر**

موضت فلم یعدنی عائد منکم ویمرض عبدکم فاعود

بیمار چوں بشنید برخواست۔ و بنشست۔ و از تعب و شدت بیماری وے کمتر شد۔ و گفت زدنی قوال بیت دیگر برخواند۔ **شعر**

واشد من مرضی علی صدودکم وصدود عبدکم علی شدید

بیمار برخواست۔ و بیماری از وے بشد۔ و پدر وے را بصحبت عمرو مسلم کرد۔ و از اندیشہ کہ مے بودش اندر دل توبہ کرد۔ و آں حدث یکے از بزرگانِ طریقت شد۔ واللہ اعلم بالصواب۔

ومنھم مالک القلوب وماحی العیوب ابو محمد سہیل بن عبداللہ التستری پیرِ وقت بود۔ و بہمہ زبانہا ستودہ۔ وے را ریاضت بسیار است۔ و معاملات نیکو۔ و کلام لطیف اندر اخلاص و عیوب افعال۔ و علمار ظاہر گویند کہ ھو جمع بین الشریعۃ والحقیقۃ۔ او جمع کردہ است میان شریعت۔ و حقیقت۔ و ایں سخن از ایشاں خطا است۔ از آنچہ کسے خود را فرق نکردہ است۔ کہ شریعت جز حقیقت نیست۔ و حقیقت جز شریعت نہ۔ و بحکم آنکہ عبارات آں پیر اندر ادراک سہل تر است۔ و طبائع بہتر اندر یابند۔ و ایں سخن گویند و چوں حق تعالیٰ جمع کردہ است بیانِ شریعت و حقیقت۔ محال باشد کہ اولیا او فرق کنند۔ و لامحالہ چوں فرق حاصل آمد۔ ردِ یکے و قبول دیگرے بباید و ردِ شریعت الحاد بود۔ و ردِ حقیقت کفر و شرک۔ و آں فرقے کہ کنند مر تفریق معنی را نیست۔ بلکہ اثبات حقیقت راست۔ چنانکہ گویند۔ لَا اِلٰہَ اِلَّا اللّٰہُ حقیقۃ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰہِ شریعۃ۔ اگر کسے خواہد کہ اندر حال صحبت ایمان یکے را از دیگرے جدا کند نتواند کرد۔ و خواستش باطل صحبت بود۔ و در جملہ شریعت فرع حقیقت بود۔ چنانکہ اقرارِ توحید معرفت حقیقت است۔ و پذیرفت فرمان سعی شریعت۔ پس ایں ظاہریاں را ہر چہ طبع اندراں نیفتد۔ بداں منکر شوند۔ و انکار اصلے از

اصول راه حق با خطر بود. والحمد لله علی الایمان. و از وی می آید که گفت: ما طلعت الشمس ولا غربت علی اهل وجه الارض الا وهم جهال بالله الا من یؤثر الله علی نفسه وروحه ودنیاه وآخرته. آفتاب بر نیاید و فرو نشود بر هیچ کس از روی اهل زمین که وی نه بخداوند تعالی جاهل بود. مگر آنکه حق تعالی را برگزیند بر تن و جان و دنیا و آخرت خود یعنی هر که دست اندر آغوش نصیب خود دارد. دلیل آن بود که وی جاهل است بخداوند عزوجل. از آنچه معرفت وی ترک تدبیر تسلیم بود. و اثبات تدبیر از جهل بود بتقدیر والله اعلم.

ومنهم اختیار اهل حرمین و جمله مشایخ را قرة العین. ابو محمد عبدالله محمد بن الفضل البلخی رضی الله عنه از اجله مشایخ بود. و پسندیده اهل عراق. و اهل خراسان مرید احمد بن خضرویه بود. و ابوعثمان حیری را بدو میلی عظیم. وی را از بلخ بیرون کردند. متعصبان از برای عشق مذهب بسمرقند شد و عمر آنجا بگذاشت. از وی می آید که گفت: اعرف الناس بالله اشدهم مجاهدة فی اوامره واتبعهم لسنة نبیه. یعنی بزرگترین اهل معرفت مجتهدترین ایشان باشد اندر ادای شریعت. و با رغبت ترین اندر حفظ سنت و متابعت. و هر که بحق نزدیکتر بود بامرش حریص تر بود. و هر که از وی دورتر بود از متابعت پیغمبرش معرض تر بود. و از وی می آید که گفت: عجبت لمن یقطع البوادی والقفار والمفاوز حتی یصل الی بیته وحرمه لان فیه آثار انبیائه کیف لا یقطع بادیة نفسه وهواه حتی یصل الی قلبه لان فیه آثار مولاه. عجب دارم از آنکه وادیها و بیابانها ببرد تا بخانه وی رسد که اندر وی آثار انبیاء اوست. چرا بادیه نفس و دریای هوا را نبرد تا بدل خود رسد که اندر وی آثار مولای ویست یعنی دل که محل معرفت اوست. و بزرگوارتر از کعبه که قبله خدمت کعبه آنست که پیوسته نظر بنده بدو بود. و دل آنکه پیوسته نظر حق درو بود. آنجا که دل دوست من آنجا. و آنجا که حکم وی مراد من آنجا. و آنجا که اثر آثار انبیاست قبله دوستان من آنجا.

ومنهم شیخ با خطر و فانی از صفات بشر ابو عبدالله محمد بن علی الترمذی رضی الله عنه اندر فنون علم کامل و امام بود. و از محتشمان شیخ مشایخ بود. و ویرا تصانیف بسیار. و نیکو کرامات ظاهر اندر بیان هر کتاب. چون ختم الولایت و کتاب النهج و نوادر الاصول و جز این بسیار کتبها دیگر سخت معظم است. و وی بنزدیک من چنانکه جملگی دلم شکار اوست. گفت که محمد دره یتیم است که اندر همه عالم مثال ندارد و اندر علوم ظاهر وی را نیز کتب است و اندر احادیث

اسانید عالی دارد۔ و در تفسیرے ابتدائے کردہ بود عمرے باتمام کردن آں نیافت۔ و بداں
مقدار کردہ است از میان اہل علم منتشر است۔ و فقہ بر یکے خواندہ بود از خواص یاران
ابوحنیفہؒ و وے را اندر ترمذ محمد حکیم خوانند۔ و حکیمیان آں ولایت از متصوفہ اقتدا بدو کنند
وے را مناقب بسیار است۔ و یکے از آنجملہ کہ با خضر صحبت کردہ بود۔ و ابوبکر وراق کہ
مرید او بود روایت کند کہ ہر یکشنبہ خضر بنزدیک وے آمدے۔ و واقعہا از یکدیگر
پرسیدندے۔ از وے مے آید کہ گفت من جہل باوصاف العبودیۃ فہو اجہل باوصاف
الربوبیۃ ومن لم یعرف طریق معرفۃ النفس لم یعرف طریق معرفۃ الرب بان الظاہر
متعلق بالباطن والمتعلق بالظاہر بلا باطن محال ودعوی الباطن بلا ظاہر محال فمعرفۃ
اوصاف الربوبیۃ فی تصحیح ارکان العبودیۃ ولا یصح ذلک الا بالادب۔ ہر کہ بعلم شریعت و
اوصاف بندگی کردن جاہل بود وے باوصاف خداوند جاہل تر بود۔ و ہر کہ بطبائع بشریت
نفس راہ نداند بمعرفت حق تعالیٰ ہم راہ نداند۔ و ہر کہ آفات صفات بشریت نبیند۔
لطائف صفات حق ہم نداند کہ ظاہر بباطن تعلق مے دارد۔ و ہر کہ بظاہر تعلق کند بے باطن
محال بود۔ و ہر کہ بباطن دعوے کند بے ظاہر آں ہم محال باشد۔ پس معرفت اوصاف ربوبیت
اندر صحت ارکان عبودیت بستہ است و بے آں درست نیاید۔ و ایں کلمہ سخت با اصل
و مفید است بجایگاہ خود تمام کردہ آید ان شاء اللہ تعالیٰ۔ **و منہم** شیخ زہاد و
سرہنگ اہل فقر و صفوت ابوبکر محمد بن عمر الوراقؒ از بزرگان مشائخ بود۔ و زہاد ایشان۔ و
احمد خضرویہ را دیدہ بود۔ و با محمد بن علی ترمذیؒ صحبت کردہ۔ و وے را کتب بسیار است
اندر آداب و معاملات۔ و مشائخ اورا مؤدب الاولیاء خواندہ اند۔ و وے حکایت کند
کہ محمد بن علی ترمذی اجزائے چند بمن داد۔ کہ بجیحون انداز۔ مرا دل نداد در خانہ بنہادم و
بیامدم و گفتم کہ انداختم۔ گفت چہ دیدی۔ گفتم ہیچ ندیدم۔ گفت نینداختی باز گرد و اندر آب
انداز۔ باز گشتم و دلم با برہان وسواس بگرفت۔ و آں اجزاء اندر آب انداختم آب بدو پارہ
شد و صندوقے پدیدار آمد سر باز۔ چوں اجزاء اندر آب افتاد سر آں فراہم آمد و آب نیز فراہم
آمد و صندوق ناپدید شد۔ باز آمدم و حکایت بکردم۔ گفت اکنون انداختی۔ گفتم ایہا الشیخ سر
ایں حدیث با من بگوی۔ گفت تصنیفے کردہ بودم اندر اصول و تحقیق کہ فہم آں بر عقل مشکل
بود۔ برادرم خضر از من بخواست۔ و ایں آب را خداوند تعالیٰ فرمان دادہ بود تا آنرا

بدو رسانند. و از ابوبکر وراق می‌آید که گفت الناس ثلثة العلماء والامراء والفقراء فاذا
فسد العلماء فسدت الطاعة والشریعة واذا فسد الامراء فسد المعاش واذا فسد الفقراء
فسد الاخلاق. مردمان سه گروه‌اند یکی علما و دیگر امرا و سیوم فقرا. چون امرا تباه
شوند معاش خلق تباه شود. و چون علما تباه شوند طاعت و ورزش شریعت بر خلق تباه شود
و چون فقرا تباه شوند خوبهای خلق تباه شود. پس تباهی امرا و سلاطین بجور باشد. و از آن
علما بطمع. و از آن فقرا بریاست طلبی. و تا ملوک از علما اعراض نکنند تباه نشوند. و تا
علما با ملوک صحبت نکنند تباه نشوند. و تا فقرا ریاست طلب نکنند تباه نگردند از آنکه جور
ملوک از بی‌علمی بود. و طمع علما از بی‌دیانتی. و ریاست فقرا از بی‌توکلی بود. پس ملک بی
علم و عالم بی‌پرهیز و درویش بی‌توکل قرین شیطان باشند. و فساد همه خلق اندر فساد این سه
گروه بسته است. و منهم ذکر ابوسعید خراز سفینهٔ توکل و رضا و سالک طریق فنا
ابوسعید احمد بن عیسی الخراز رحمه الله لسان احوال مریدان و برهان اوقات طالبان بود و
نخستین کسی که از حال فنا و بقا عبارت کرد وی بود. و وی را مناقب مشهور است و ریاضت
نیکو و نکتهای بدیع اندر حقایق و کلام مرموز عالی. و ذوالنون مصری را یافته بود و با
بشر و سری صحبت کرده بود. از وی می‌آید که اندر قول پیغمبر صلی الله علیه وسلم جبلت القلوب علی
حب من احسن الیها قال واعجبا ممن لم یر محسنا غیر الله کیف لا یمیل بکلیته الی الله
آفرینش دلها بر دوستی آن کس است که بدو نیکوی کند یعنی هرکجا که کسی نیکوی کند
لامحاله آن کس را دل بر آن نیکوی کننده دوست گیرد. ابوسعید گفت عجب آنکه اندر همه
عالم جز خداوند را نیکوی کننده نبیند چگونه دل بکلیت باوی نگراید. ازآنچه احسان بحقیقت
آن بود که مالک الاعیان کند. احسان نیکوی کردن بود بجای آنکه بدان نیکوی کردن
محتاج بود. و آنکه بر وی خود احسان بایدش چگونه بجای کسی نکوی و احسان تواند کرد. پس
ملک و ملک خداوند راست عز و جل. و از آنست که او بهیچ چیز بی‌نیاز است. و چون دوستان
حق این معنی بدانستند اندر انعام و احسان منعم و محسن دیدند و دلهاشان بکلیت اسیر اندر
دوستی وی شد و از غیر آن اعراض کردند. و منهم شاه محتشمان و دلیل مریدان ابوالحسن
علی بن محمد الاصفهانی رحمه الله گویند که علی بن سهل از کبار مشایخ بود و جنید را با وی مکاتبات لطیف
است. و عمرو بن عثمان مکی بزیارت وی باصفهان شد. و وی صاحب ابوتراب بود.

و رفیق جنیدؒ و مخصوص است و بے بطریق ستودہ ۔ و اندر آراستہ برضا و ریاضت ۔ محفوظ از فتن و آفت ۔ و زبانی نیکو اندر حقائق و معاملت ۔ و بیانے لطیف اندر دقائق و اشارت ۔ واز وے مے آید کہ گفت ۔ الحضور افضل من الیقین لان الحضور وطنات و الیقین خطرات ۔ حضور بحق فاضلتر است از یقین بحق ۔ از آنچہ حضور اندر دل متوطن بود ۔ و غفلت بداں روا نباشد ۔ و یقین خاطر بود کہ گاہ بیاید و گاہ بشود پس حاضران اندر پیشگاہ باشند و موقنان بر درگاہ ۔ و اندر غیبت و حضور بابے مفرد بیارم اندریں کتاب انشاء اللہ تعالیٰ ۔ و نیز گفت ۔ من وقت آدم الی قیام الساعۃ الناس یقولون القلب القلب و انا احب ان اری رجلا یصف القلب ویقول ایش القلب او کیف القلب فلا اری ۔ از وقت آدم تا بقیامت مردماں مے گویند دل من دل من ۔ و من دوست دارم کہ مردے بینم کہ مرا صفت کند ۔ و بگوید کہ دل چیست ۔ و یا چگونہ است ۔ و نمے بینم ۔ و عوام آں گوشت پارہ را دل خوانند و آں مر مجانین و سقاطان و اطفال را باشد ۔ و ایشاں بیدل باشند پس دل چہ باشد کہ از دل بجز عبارت نشنوم یعنی اگر عقل را دل خوانم آں نہ دل است ۔ و روح را دل خوانم آں نہ دل است واگر آں علم را دل گویم آں نہ دل است یعنی ہمہ شواہد حق را قیام بدل است ۔ و از وے بجز عبارت موجود نہ ۔ و منہم شیخ المشائخ اندر طریق محبت مستقیم ۔ ابوالحسن محمد بن اسمٰعیل خیر النساجؒ از بزرگان مشائخ بود ۔ و اندر وقت خود اندر معاملات و عظات بیانی نیکو داشت ۔ و عبارتے مہذب و عمرے دراز یافتہ بود ۔ و شبلی و ابراہیم خواص رحمہم اللہ ہر دو اندر مجلس وے توبہ کردند ۔ شبلی را بجنید فرستاد مر حفظ حرمت جنید را ۔ و وے مرید سری بود ۔ و از اقران جنید و ابوالحسن نوری بود ۔ و بہ نزدیک جنید محترم بود ۔ و ابوحمزہ وے را اجلالے تمام کردہ بود ۔ ہمی آید کہ سبب آنکہ وے را خیر النساج خواندندے آں بود کہ چوں وے از مولود گاہ خود بسامرہ برفت بقصد حج گذرش بکوفہ بود ۔ بدروازہ کوفہ خزبافی وے را بگرفت کہ تو بندہ منی ۔ و خیر نامی وے ۔ آں را از حق دید ۔ و آں مرد را خلاف نکرد ۔ تا سالہائے بسیار کار وے مے کرد ۔ ہرگاہ کہ وے را گفتے یا خیر ۔ وے گفتے لبیک ۔ تا آں مرد از کردہ خود پشیمان شد ۔ وے را گفت برو کہ من غلط کردہ بودم ۔ و تو نہ بندہ منی برفت ۔ و بمکہ شد و بداں درجہ رسید کہ جنید گفت الخیر خیرنا ۔ و دوستر آں داشتے کہ وے را خیر خواندندے ۔ و گفتے روا نباشد کہ مرد مسلمان مرا نامے نہادہ باشد من آنرا بگردانم ۔ و گویند کہ چوں وفاتش قریب گشت

وقتِ نمازِ شام بود۔ چوں از غشیانِ مرگ اندر آمد چشم باز کرد سوئے ملک الموت در نگریست وگفت قِف عافاک اللہ فانما انت عبد مامور وانا عبد مامور وما اُمِرتَ بہ لا یفوتک وما اُمِرتُ بہ فہو شیء یفوتنی فدعنی امضی فیما اُمِرتُ بہ ثم امض بما اُمِرتَ بہ۔ بایست عافاک اللہ کہ تو بندۂ فرمان برداری۔ ومن بندۂ فرمان بردارم۔ آنچہ ترا فرمودہ اند از تو فوت نگردد یعنی جان ستدن۔ وآنچہ مرا فرمودہ اند از من فوت مے شود یعنی نمازِ شام مرا بگذار تا فرمانِ خود بجا آرم۔ تا من ترا بگذارم تا تو فرمانِ خود بگذاری۔ آنگاہ آب خواست وطہارت کرد۔ ونمازِ شام بگذارد۔ وجان بداد۔ وہم شب وے را بخواب پرسیدند کہ خداوند تعالیٰ با تو چہ کرد۔ گفت لا تسألنی عن ہذا ولٰکن استرحت من دنیاکم۔ مرا ازیں مپرس۔ ولیکن از دنیائے شما برستم۔ واز وے مے آید کہ گفت اندر مجلس خود شرح اللہ صدور المتقین بنور الیقین وکشف بصائر المؤمنین بنور حقائق الایمان۔ متقی را از یقین چارہ نیست۔ کہ دلش بنور یقین منشرح کردہ است۔ ومومن را از حقائق ایمان چارہ نیست کہ بصائر عقل وے بنور ایمان است۔ پس ہر جا کہ ایمان بود یقین بود۔ وہر جا کہ یقین بود تقویٰ بود۔ از آنچہ ایشاں قرینہ یکدیگر اند۔ یکے تابع دیگرے بود۔ واللہ اعلم بالصواب۔

ومنہم واعی عصر ویگانۂ دہر ابوحمزۃ الخراسانی از قدمائے مشائخ خراسان بود۔ با ابو تراب صحبت کردہ بود۔ وخراز را دیدہ اندر توکل قدمے تمام داشت۔ واندر حکایات مشہور است کہ وے روزے مے رفت اندر چاہ افتاد۔ وچوں سہ روز اندراں ببود۔ گروہے از سیارہ فراز رسیدند۔ با خود گفت ایشانرا آواز دہم۔ باز گفت نہ خوب باشد کہ از دون حق استغاثت خواہم۔ وایں شکایت بود کہ مر ایشانرا بگویم کہ خداوند من مرا در چاہ افگندہ است۔ اکنوں شما برید۔ ایشاں فراز آمدند۔ وچاہے دیدند در میان راہ بے سری۔ وبے حالی گفتند بے خبری یا حاضری اینجا افتد۔ بیائید تا بجہت ثواب سر ایں چاہ را بپوشیم۔ تا کسے اندریں نیفتد۔ گفت نفس من با من باضطراب آمد۔ واز جانِ خود نومید شدم۔ وچوں ایشاں سر چاہ استوار کردند۔ وباز گشتند۔ من با حق مناجات ساختم۔ ودل بر مرگ بنہادم۔ واز ہمہ خلق نومید گشتم۔ چوں شبانگاہ اندر آمد از سر چاہ جنبشے شنیدم۔ نیک نگاہ کردم۔ کسے بود کہ سر چاہ بکشاد۔ وجانورے عظیم دیدم چوں اژدہا۔ کہ دُم فرو کرد۔ دانستم کہ نجات من دریں است۔ وآں فرستادۂ حق است۔ بدم وے تعلق کردم۔ تا مرا برکشید۔ ہاتفے آواز داد۔ کہ نیکو نجاتے کہ نجات تست یا ابا حمزہ۔ کہ

با ثلثی از ثلثی ترا نجات دادیم. اندر وے پرسیدند کہ غریب کہ باشد گفت المستوحش من الالفت آنکس کہ از الفت مستوحش بود یعنی ہر کرا ہمہ الفتہا وحشت گردد وے غریب باشد از آنچہ درویش را اندر دنیا و عقبیٰ وطن نیست. و الفت نہ اندر وطن وحشت بود. و چوں الفت وے از کون منقطع شود وے از جملہ مستوحش گردد. آنگاہ غریب باشد. و ایں درجہ بس رفیع است واللہ اعلم بالصواب. و منہم واعی مریدان بحکم فرمان ابو العباس احمد بن مسروق از بزرگان و اجلۂ خراسان بود. و باتفاق جملہ اولیاء خداوند تعالیٰ وے از اوتاد الارض بود. وے را با قطب المدار علیہ صحبت بود. از وے پرسیدند کہ ما را بگوئی کہ قطب کیست ظاہر نکرد. اما بحکم اشارت چناں نمود کہ جنید است. و او چہل صاحب تمکین را خدمت کردہ بود. و از ایشاں فائدہ برگرفتہ. و اندر علوم ظاہر و باطن سوار بود. از وے مے آید کہ گفت من کان سرورہ بغیر الحق فسرورہ یورث الہموم ومن لم یکن انسہ فی خدمۃ ربہ فانسہ یورث الوحشۃ. ہر کہ بجز خداوند شاد باشد شادی وے بجملہ اندوہ بود. و ہر کرا اندر خدمت خداوند انس نباشد انس وے بجملہ وحشت باشد. یعنی آنچہ جز وے است فنا است. و ہر کہ بفنا شاد باشد چوں فنا فنا شود او اندوہگین شود. و جز خدمت وے ہبا است. و چوں حقیرے مکونات ظاہر شود انس او بجملہ وحشت گردد. پس اندوہ و وحشت ہمہ عالم اندر دوستی غیر است. واللہ اعلم. و منہم استاد متکلمان و شیخ متقنان ابو عبداللہ بن احمد اسمٰعیل المغربی از بزرگان و مقدمان وقت بود. و اندر زمانہ خود مقبول استادان و مراعی مریدان خود بود. و ابراہیم خواص و ابراہیم شیبانی رحمہم اللہ تعالیٰ ہر دو مرید او بودند. و وے را کلام عالی و براہین واضح است. و اندر تجرید دنیا کلے تمام داشت. از وے مے آید کہ گفت ما رأیت انصف من الدنیا ان خدمتہا خدمتک وان ترکتہا ترکتک. ہرگز از دنیا منصف تر چیزے ندیدم کہ تا وے را خدمت کنی ترا خدمت کند. و چوں وے را بگذاری او ترا بگذارد یعنی تا طلب وے کنی ترا طلب کند. و چوں از وے اعراض کنی و طلب خداوند بر دست گیری از تو بگریزد. و اندیشۂ آں بر دولت دنیا نہد. پس ہر کہ بصدق از دنیا اعراض کند از شر وے ایمن گردد. و از آفت وے رستہ بود. واللہ اعلم و باللہ التوفیق. و منہم پیر زمانہ و اندر زمانہ خود یگانہ ابو علی بن الحسن بن علی الجوزجانی اندر وقت خود بے نظیر بود. و وے را تصانیف ازہر است اندر علم معاملات و رویت آفات. و مرید محمد بن علی الترمذی بود.

و از اقران ابوبکر وراق. و ابراهیم سمرقندی مرید وی بود. از وی می آید که گفت الخلق کلهم
فی میادین الغفلة یرکضون وعلی الظنون یعتمدون وعندهم انهم فی الحقیقة
یتقلبون وعن المکاشفة ینطقون. یعنی قرارگاه خلق جمله میدان غفلت است. و اعتماد
شان بر ظن و آفت. و نزدیک ایشان چنان است که کردار شان بر حقیقت است. و نطق
شان از اسرار مکاشفت. و اشارت آن با پندار پنداشت طبع و رعونت نفس بوده است که آدمی
اگرچه جاهل بود مر جهل خود را معتقد باشد. خاصه جهال متصوفه. همچنانکه علمای ایشان اعز ما
خلق الله اندر جهان ایشان اذل ما خلق الله باشند. از آنچه علمای ایشان را حقیقت بود
و پنداشت نه. و جهال ایشان را پنداشت بود و حقیقت نه. اندر میدان غفلت همی چمند و
پندارند که میدان ولایت است. و بر ظن اعتماد کنند و پندارند که آن یقین است. و بر رسم همی روند
و پندارند که آن حقیقت است. و از هوا همی گویند و پندارند که آن مکاشفه است. از آنچه پنداشت
از سر آدمی بیرون نشود مگر به رویت جلال حق. یا جمال وی که اندر اظهار جمال وی همه وی را
بینند. پنداشت شان فانی شود و اندر کشف جلال خود را نبینند. پنداشت شان سر بر نیارد.
والله اعلم. **ومنهم** باسط علوم و واضع رسوم ابو محمد بن احمد بن الحسین الجریری از صاحب
سران جنید بود. و صحبت سهل بن عبدالله نیز یافته بود. و از همه اصناف علوم خبر داشته
و اندر فقه امام وقت بود. و اصول نیک می دانست. و اندر طریق تصوف بدرجه بود که جنید وی
را گفت که مریدان مرا ادب آموز و ریاضت فرمای. و از پس جنید ولیعهد او بود که بجایگاه
وی بنشست. و از وی می آید که گفت دوام الایمان وقوام الادیان وصلاح الابدان
فی ثلثة خصال الاکتفاء والاتقاء والاحتمال من اکتفی بالله صلحت سریرته ومن اتقی
ما نهی الله عنه استقامت سیرته ومن احتمل ما لم یوافقه ارتاضت طبیعته فثمرة الاکتفاء
صفوة المعرفة وعاقبة الاتقاء حسن الخلیقة وغایة الاحتمال اعتدال الطبیعة. دوام ایمان
و پایداشت دین و صلاح تن اندر سه چیز است یکی بسنده کردن. و دیگر پرهیز کردن
و سه دیگر غذا نگاه داشتن. هر که بخدای بسنده کند سرش بصلاح باشد و هر که از نهی های او
پرهیز و سیرتش نیکو گردد. و هر که غذای خود نگاه دارد نفسش ریاضت یابد پس پاداش
اکتفا صفوت معرفت بود. و عاقبت تقوی حسن خلیقت. و غایت احتمال اعتدال
طبیعت. یعنی هر که بخدای بسنده کار باشد معرفتش مصفا شود. و هر که تنگ اندر معاملت تقوی

زند خلقش نیکو گردد۔ اندر دنیا و آخرت۔ چنانکہ حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود من کثر صلوتہ باللیل حسن وجہہ بالنہار۔ ہر کرا نماز شب بسیار بود رویش اندر روز نیکوتر بود۔ اندر خبر است کہ در قیامت متقیان مے آیند۔ وجوھہم نور علی منابر من نور۔ بارو ہائے منور و تختہائے از نور۔ و ہر کہ طریق احتیاط بر دست گیرد تنش از علت و نفسش از شہوت محفوظ باشد۔ و این سخن جامع است و نیکو و شنیدنی۔ واللہ اعلم بالصواب۔ **ومنہم**

شیخ ظرفا و قدوۂ اہل صفا ابو العباس احمد بن محمد بن سہل الآملی از بزرگان مشائخ بود۔ و از محتشمان ایشان۔ و پیوستہ محترم بود در میان اقران خود۔ و عالم بود بعلم تفسیر و قرأت۔ و زبانے داشت اندر لطائف قرآن کہ وے بداں مخصوص بود۔ و از کبار مریدان جنید بود۔ و با ابراہیم مارستانی صحبت کردہ بود۔ و ابو سعید خراز وے را حرمتے تمام داشتے۔ و جز وے کسے را بتصوف مسلم نکردے۔ از وے مے آید کہ گفت۔ السکون الی مالوفات الطبایع یقطع صاحبہا عن بلوغ درجات الحقائق۔ آرام گرفتن با چیزے کہ طبایع را با آں الفت بود مرد را از درجات حقائق بگسلد۔ یعنی ہر کہ با مالوفات طبع بیارامد از حقیقت باز ماند۔ زانچہ طبایع ادوات و آلات نفس اند۔ و نفس محل حجاب است۔ و حقیقت محل کشف است۔ و ہرگز مرید محجوب ساکن چوں مکاشف نباشد۔ پس ادراک حقائق محل کشف است۔ و اندر اعراض بستہ است۔ از مالوفات طبایع۔ از آنکہ الفت طبایع با دو چیز باشد۔ یکے با دنیا و ادوات آں۔ و دیگر با عقبیٰ و احوال آں۔ آنکہ با دنیا الفت گیرد بحکم جنسیت۔ و با عقبیٰ الفت گیرد بحکم پندار۔ و با جنس و با شناخت پس الفتش با پنداشت و با شناخت عقبیٰ است نہ با عین۔ آنکہ اگر بحقیقت بشناختے ازیں سرائے بگسلیدے۔ و چوں ازیں سرائے بگسست ولایت طبع سپری شد۔ آنگاہ کشف حقائق بود کہ آں سرائے بالطبع جز بفنا طبع خوش نشود۔ لان فیہا ما لا خطر علی قلب بشر۔ خطر عقبیٰ بدانست کہ راہش پر خطر است۔ و بس خطر ندارد آں چیزے کہ اندر خاطر آید۔ و چوں اندر معرفت حقیقت عقبیٰ وہم عاجز بود طبع را با عین آں چگونہ الفت باشد۔ درست شد کہ الفت طبع با پنداشت عقبیٰ است۔ واللہ اعلم۔

ومنہم مستغرق معنی و مستہلک دعوی ابو المغیث الحسین بن منصور الحلاج از مشتاقان و مستان طریقت بود۔ و حالے قوی و ہمتے عالی داشت۔ و مشائخ اندر شان وے مختلف اند۔ بنزدیک گروہے مردود است۔ و بنزدیک گروہے مقبول۔

گروہے کہ رد کردہ اند اورا چوں عمرو بن عثمان المکی و ابو یعقوب نہرجوری و ابو یعقوب اقطع و
علی بن سہل اصفہانی و جز ایشاں۔ و باز گروہے چوں ابن عطا و محمد بن خفیف و ابو القاسم
نصرآبادی و جملہ متاخرین اورا قبول کردہ اند۔ و باز گروہے اندر امر وے توقف کردہ اند چوں
جنید و شبلی و جریری و حصری و جز ازیشاں۔ و گروہے دیگر بسحر و اسباب آں وے را منسوب
کردہ اند۔ اما اندر ایام ما شیخ المشائخ شیخ ابوسعید ابوالخیر و شیخ ابوالقاسم گرگانی و شیخ ابوالعباس
شقانی اندر وے سرے داشتند و بنزدیک ایشاں بزرگ بود۔ و اما استاد ابوالقاسم
قشیری گوید۔ کہ اگر وے یکے بود از ارباب معانی و حقیقت بہیچ چیز از حق بہجران خلق مہجور
نشود۔ و اگر مہجور طریقت و مردود حق بود بقبول خلق مقبول نگردد۔ و بحکم تسلیم وے را بدو باز
گذاریم۔ و بداں قدر نشانے کہ با وے یافتیم از حق وے را بزرگ داریم۔ اما ازیں جملہ مشائخ
بجز اندکے منکر وے نیند۔ مر کمال فضل و صفائی حال و کثرت اجتہاد و ریاضت اورا۔
و اثبات ناکردن ذکر وے اندریں کتاب بے امانتی بودے۔ کہ بعضے از مردمان ظاہر اورا
تکفیر کنند۔ و بدو منکر باشند۔ و احوال اورا بعذر و حیلہ و سحر منسوب کنند۔ و پندارند کہ حسین
بن منصور حلاج است۔ آں ملحد بغدادی۔ کہ استاد محمد بن زکریا بودہ است۔ و رفیق
ابوسعید قرمطی۔ و ایں حسین کہ ما را اندر امر وے اختلاف است فارسی بودہ است از
بیضا۔ و رد و ہجر مشائخ اورا نہ بمعنی طعن اندر دین و مذہب است۔ کہ اندر حال و روزگار بودست
کہ وے در ابتدا مرید سہل بن عبداللہ بود۔ و بے دستورے وے از نزد وے برفت۔ و بعمرو
بن عثمان مکی پیوست۔ و از نزد وے بے دستورے وے نیز برفت۔ و تعلق بجنید کرد۔
و جنید وے را قبول نکرد۔ بدیں سبب وے را جملہ مہجور کردہ اند۔ پس مہجور معاملت نہ مہجور اصل
باشند۔ نہ بینی کہ شبلی گفت رحمۃ اللہ تعالی انا و الحلاج فی شیء واحد فخلصنی جنونی و اهلکہ
عقلہ۔ و اگر وے بدیں مطعون بودے شبلی نگفتے کہ من و حلاج در یک چیزیم۔ و محمد بن
خفیف گفت ھو عالم ربانی او عالم ربانی است و مانند ایں پس ناخوشنودی و عقوق
مشائخ اندریں طریقت ہجراں و وحشت بار آورد۔ و وے را تصانیف بسیار است۔ و رموز
و کلام مہذب اندر اصول و فروع۔ و من کہ علی بن عثمان الجلالی ام پنجاہ پارہ تصنیف وے
بدیدم اندر بغداد و نواحی آں۔ و بعضے بخوزستان و فارس و خراسان جملہ سخنانی یافتم چنانکہ
ابتدا نمودہاے مریداں باشد۔ از آں بعضے قوی تر و بعضے ضعیف تر و بعضے سہل تر

وبعضے شنیع تر۔ وچوں کسے را از حق نمودے باشد بقوت حال عبارت دست دہد۔ و فضل
باری کند۔ و سخن منغلق شود۔ وخاصہ کہ معبر اندر عبارت خود تعجیل و تعجب نماید۔ آنگاہ اوہم را
از شنیدن آں نفرت آید۔ و عقل از ادراک آں باز ماند۔ آنگاہ گویند کہ ایں سخن عالیست
و گروہے منکر شوند از جہل۔ و گروہے مقر آیند بجہل۔ و انکار ایشاں چوں اقرار ایشاں
بود اما چوں محققان و اہل بصیرت بینند در عبارت نیاویزند۔ و تعجب آں مشغول نگردند۔
واز ذم و مدح فارغ شوند۔ و از انکار و اقرار برآسایند۔ و بازآنانکہ حال آں جوانمرد را بسحر
منسوب مے کردند آں محال است۔ ازانچہ سحر اندر اصول سنت و جماعت حق است
چنانکہ کرامت۔ و اما اظہار سحر اندر حال کمال کفر باشد۔ و اظہار کرامت اندر حال کمال معرفت۔
ازانچہ یکے نتیجہ سخط خداوند است۔ و یکے قرینہ رضائے وے۔ و ایں اندر باب اثبات کرامات
مشرح تر ازیں بگویم۔ و باتفاق اہل بصیرت از اہل سنت مسلمان ساحر نباشد۔ و کافر مکرم
نہ کہ اضداد مجتمع نشوند۔ و حسین تا بود اندر لباس صلاح بود از نماز ہائے نیکو۔ و ذکر و مناجات
بسیار۔ و روزہ ہائے پیوستہ۔ و تحمید ہائے مہذب۔ و اندر توحید نکتہ ہائے لطیف۔ اگر افعال او
سحر بودے ایں جملہ از وے محال بودے۔ پس درست شد کہ کرامات بود۔ و کرامات بجز ولی
محقق را نبود۔ و بعضے از اہل سنت و صول وے را رد کنند۔ و بروے اعتراض آرند اندر کلمات
وے بمعنی امتزاج و اتحاد و آں تشنیع اندر عبارت است نہ اندر معنی۔ کہ مغلوب را امکان عبارت
نباشد۔ تا اندر غلبہ حال عبارتش صحیح آید۔ و نیز روا بود کہ معنے عبارت مشکل بود کہ اندر بیانش مقصود
معبر را۔ و ہم ایشاں مر ایشاں را ازاں صورتے کند۔ کہ ایشاں مر آنرا کہ انکار کنند آں انکار ایشاں
بدیشاں باز گردد۔ نہ بداں معنی۔ اما من گروہے را دیدم۔ از ملاحدہ بہ بغداد و نواحی آں۔ کہ دعوی
اقتدا بدو داشتند۔ و کلام وے را حجت زندقہ خود گردانیدہ بودند۔ و اسم حلاجی بر خود نہادہ۔ و اندر
امر وے غلوے کردند۔ چوں روافض اندر تولی علی کرم اللہ وجہہ۔ و اندر رد کلمات ایشاں بابے
بیارم اندر فرق فرق ایشاں انشاء اللہ عزوجل۔ و فی الجملہ بداں کہ کلام وے اقتدار را نشاید زانچہ
مغلوب بودہ است اندر حال خود نہ متمکن۔ و کلام متمکنی باید تا بداں اقتدا تواں کرد۔ پس عزیز است
وے بحمد اللہ تعالی بر دل من۔ اما بہیچ اصل طریقش مستقیم نیست۔ و بہیچ محل حالش مقرر نہ۔
و اندر احوالش فتنہ بسیار است۔ و مرا اندر ابتدا از نمودہائے خود از وے قوتہا بسیار بودہ است
یعنی براہین۔ و پیش ازیں اندر شرح کلام وے کتابے ساختہ ام۔ و بدلائل و حجج علو کلام

وصحبت و حالش ثابت کرده - و اندر کتابے کہ ذکر کرده ام بجز ایں منہاج الدین نام ابتدا و انتہاش
یاد کرده ام - اینجا نیز ایں مقدار بیاوردم - پس طریقش راکہ بچندیں اعتراض اصل آں ثابت باید
کرد - چرا یاراں تعلق و اقتدا کنند - اما ہوا را ہرگز باراستی موافقت نباشد - پیوستہ چیزے بجوید
از طریق اعوجاج - تا اندر آں آویزد - و از وے مے آید کہ گفت - اَلْاَلسِنَةُ مُستَنطِقَاتٌ
تحتَ نطقِها مُستَھلِکَاتٌ یعنی زبانہائے گویا ہلاک دلہائے خاموش است یعنی ایں
عبارات جملہ آفت است - و اندر حقیقت معنی عبارات ہذیان باشد - چوں معنی حاصل بعبارت
مفقود نگردد - و چوں معنی مفقود بود بعبارت موجود نگردد - سوائے آنکہ اندر آں پنداشتی پدید آر
آید - و طالب را ہلاک کند - تا وے عبارت را پندارد کہ معنی است - و اللہ اعلم - **ومنہم**
سرہنگ متوکلان و سالار مستسلمان ابو اسحٰق ابراہیم بن احمد الخواص اندر توکل شانے عظیم داشت
و منزلتے رفیع - و مشائخ بسیار را یافتہ بود - و ویرا آیات و کرامات بسیار است - و تصانیف
نیکو اندر معاملات ایں طریقت - از وے مے آید کہ گفت العلمُ کلُّہ فی کلمتینِ لا تتکلّف
فی ما کُفِیتَ و لا تُضیِّع ما استُکفِیتَ علم بجملہ اندر دو کلمہ مجتمع است - یکے آنکہ آنچہ خدائے
تعالیٰ اندیشہ آں از دلِ تو برداشتہ است اندراں تکلف نہ کنی - و دیگر آنکہ آنچہ ترا اسپاید
کرد و بر تو فریضہ است ضائع نکنی - تا اندر دنیا و آخرت موفق باشی - مراد ازیں سخن آنست
کہ اندر قسمت تکلف مکن - کہ قسمت ازلی بتکلفِ تو متغیر نشود - و اندر امر او تقصیر مکن کہ
ترک فرمان ترا عقوبت بار آرد - از وے پرسیدند کہ از عجائبہا چہ دیدی - گفت عجائب بسیار
دیدم - اما ہیچ عجیب تر ازاں نبود کہ خضر پیغمبر از من اندر خواست - تا با من صحبت کند من اجابت
نہ کردم - گفتند چرا گفت نہ ازانکہ رفیق بہتر از وے طلب مے کردم - ولیکن ترسیدم کہ بدول
حق بر وے اعتماد کنم - و صحبت وے توکل مرا زیان دارد - و بنافلۂ از فریضہ باز مانم - و ایں درجہ
کمال باشد - **ومنہم** خرم سراپردہ تمکین و اساس اہل الیقین ابو حمزۃ البغدادی البزاز
از کبراء متکلمان مشائخ بود - و مرید حارث محاسبی بود - و با سری صحبت کردہ بود - و از اقران
نوری و خیر نساج بود - و با محتشمان مشائخ صحبت کردہ بود - و اندر مسجد رصافہ بغداد وعظ
کردے - و عالم بود تفسیر و قرأت - و روایاتش عالی بود اندر حدیث پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم
و وے آں بود کہ اندر وقت واقعۂ نوری و بلا وے با وے بودہ - کہ خداوند جملہ را خلاصی
داد - و حکایتِ آں اندر شرح مذہب نوری بیارم ان شاء اللہ تعالیٰ - از وے مے آید کہ گفت

اذا سلمت منک نفسک فقد ادیت حقها و اذا سلم منک الخلق قضیت حقوقهم
چون تن تو از تو سلامت یافت حق وے بگذاردی - و چون خلق از تو سلامت یافتند حقوق ایشاں بگذاردی - یعنی حقوق دو است - یکے حق نفس تو بر تو - و یکے حق خلق بر تو چون نفس را از معصیت منع کنی - و طریق سلامت آنجہانی وے طلب کنی حق وے بگذاردہ باشی - و چون خلق را از بد خود ایمن گردانی و بد ایشاں بد نخواہی حق ایشاں بگذاردہ باشی - بکوش تا ترا و خلق را از تو بد نیفتد - آنگاہ بحق گذاردن خداوند تعالیٰ مشغول شو - واللہ اعلم -

و منہم اندر فن خود امام و عالی حال و لطیف کلام ابوبکر محمد بن الموسی الواسطی رضی اللہ عنہ از محققان مشائخ بود و اندر حقائق شانے عظیم داشت - و درجہ بلند - و بنزدیک جملہ مشائخ ستودہ بود - و از قدمائے اصحاب جنید بود - و عبارتے غامض داشت - و ظاہریان را چشم اندر سخنانِ وے نیفتاد و اندر ہیچ شہر آرام نداشت - چون بمرو آمد اہل مرو بحکم لطافت طبع کہ نیکو سیرت بودند وے را قبول کردند و سخن وے بشنودند - و عمر آنجا بگذاشت - و از وے مے آید کہ گفت - الذاکر فی ذکرہ اکثر غفلۃ من الناسی لذکرہ یاد کنندہ را اندر یاد کرد وے غفلت زیادت بود از فراموش کنندہ ذکر وے - از آنچہ چون وے را یاد دارد - اگر ذکرش را فراموش کند زیاں ندارد - و زیاں آں دارد کہ ذکرش را یاد کند و وے را فراموش کند کہ ذکر غیر مذکور باشد - پس اعراض از عین مذکور با پنداشت - ذکر بغفلت نزدیکتر بود از اعراض ذکر مذکور بے پنداشت - و ناسی را اندر نسیان و غیبت پنداشت حضور نیست - و ذاکر را اندر ذکر و غیبت از مذکور پنداشت حضور است - پس پنداشت حضور بے حضور بغفلت نزدیکتر است از غیبت بے پنداشت - از آنچہ ہلاک طالبان حق اندر پنداشت ایشاں است - آنجا کہ پنداشت بیشتر معنی کمتر - و آنجا کہ معنی کمتر پنداشت بیشتر - و حقیقت پنداشت ایشاں از تہمت عقل باشد - و عقل را از تہمت تہمت نفس حاصل آید - و ہمت را با تہمت ہیچ مقارنت نباشد - و اصل ذکر یا در غیبت بود یا در حضور - چون غائب را از خود غیبت بود بحق حضور - آں نہ ذکر بود کہ آں مشاہدہ بود - و چون از حق غیبت بود و بخود حضور - آں نہ ذکر بود کہ غیبت بود و غیبت از غفلت بود - واللہ اعلم بالصواب -

و منہم مکین احوال و سفینہ مقال ابوبکر بن دلف بن جحدر الشبلی رضی اللہ عنہ از بزرگان و مذکوران مشائخ بود - و روزگارش مہذب بود و وقتے مطیب داشت با حق - و وے را اشارات لطیف است و ستودہ - چنانکہ یکے از متاخران گوید - ثلثۃ من عجائب الدنیا اشارات

الشبلی ونکات المرتعش وحکایات الجعفر۔ و وے از کبار قوم بود۔ و سادات اہل طریقت
ابتدا حاجب الحجاب خلیفہ بود۔ اندر مجلس خیر النساج توبہ کرد۔ و تعلق ارادت بجنید کرد۔
و بسیاری از مشائخ را دریافت۔ از وے مے آید کہ گفت اندر معنی قول خدائے عزوجل۔ قُلْ
لِلْمُؤْمِنِیْنَ یَغُضُّوْا مِنْ اَبْصَارِہِمْ ای ابصار الرؤس عن المحارم و ابصار القلوب عما
سوی اللہ تعالیٰ۔ بگو یا محمد مر مومنان را چشم سر نگاہ دارند از نظر بشہوت۔ و چشم دل نگاہ دارند
از انواع فکرت بجز اندیشہ رویت۔ پس متابعت شہوت و ملاحظہ محارم از غفلت است
و از مصیبت ہمین مر اہل غفلت را آنست کہ از عیوب خود جاہل باشند۔ و آنکہ اینجا
جاہل بود آنجا ہم جاہل بود۔ وَمَنْ کَانَ فِیْ ہٰذِہٖٓ اَعْمٰی فَہُوَ فِی الْاٰخِرَۃِ اَعْمٰی۔ و بحقیقت
تا حق تعالیٰ ارادت شہوت از دل کسے پاک نکند چشم سر از غوامض آں محفوظ نگردد۔ و تا از
ارادت خود اندر دل کسے اثبات نکند چشم دل از نظارہ بغیر محفوظ نگردد۔ و از وے مے
آید کہ روزے ببازار اندر آمد قومے گفتند کہ ہٰذا المجنون۔ گفت انا عندکم مجنون
و انتم عندی اصحاء فزادنی اللہ فی جنونی و زادنی فی صحتکم۔ من نزدیک شما دیوانہ
ام و شما نزدیک من ہشیار۔ چوں جنون من از شدت محبت است۔ و صحت شما از قوت
غفلت پس خدائے عزوجل اندر دیوانگی من زیادت کناد۔ تا قربتم بر قربتم زیادہ شود۔ و
در ہشیاری شما زیادت کناد۔ تا بعدتان بر بعد زیادت شود۔ و ایں قول از غیرت بود تا خود
چرا کسے اندراں درجہ باشد کہ دوستی را از دیوانگی فرق نکند۔ و تمیز آں نباشدش اندر دو
جہاں۔ واللہ اعلم۔ و منھم عالی احوال اولیاء بالطف اقوال و او ابو محمد بن جعفر
بن نصیر الخالدی از اصحاب کبار جنید بود۔ و قدمائے ایشاں۔ و اندر فنون ایں علم متبحر
بود۔ و حافظ انفاس مشائخ و راعی حقوق ایشاں بود۔ و وے را کلام عالی بسیار است
اندر ہر فن۔ و مر ترک رعونت را اندر ہر مسئلہ حکایت باز بستہ است۔ و حوالہ آں بکسے
کردہ۔ و از وے مے آید کہ گفت التوکل استواء القلب عن الوجود والعدم۔ توکل
آں بود کہ وجود و عدم رزق تو نزدیک دلت یکساں بود۔ بوجود رزق خرم نشوی و بعدم
آں اندوہگیں نگردی۔ زانچہ تن ملک مالک است۔ و پرورش و ہلاک وے حق تعالیٰ
اولیتر بود از تو۔ چنانکہ خواہد مے دارد تو اندر میانہ دخل مکن۔ و ملک بمالک سپار و تصرف خود
منقطع کن۔ ابو محمد جعفر روایت کند کہ نزدیک جنید اندر آمدم او را یافتم اندر تپ۔ گفتم اے

اُستاد با حق بگو تا عافیت دہد۔ گفت دوش مے گفتم بسرم ندا آمد کہ تنت ملکِ ماست۔ خواہیم تندرست داریم و خواہیم بیمار۔ تو کیستی کہ میانِ ما در ملکِ ما دخل کنی۔ تصرف خود منقطع کن تا بندہ باشی۔ واللہ اعلم بالصواب۔ **ومنہم** شیخ محمود و معدنِ جود۔ ابو علی محمد بن القاسم الرودباری از بزرگان جوانمردان متصوفہ بود و سرہنگان ایشاں۔ و از ابناء ملوک بود۔ و اندر فنون معاملات شانے عظیم داشت۔ و وے را آیات و مناقب بسیار است و کلام لطیف اندر دقائق ایں طریقت۔ از وے مے آید کہ گفت۔ المرید لا یرید لنفسہ الا ما اراد اللہ لہ والمراد لا یرید من الکونین شیئاً غیرہ مرید آں بود کہ ہیچ چیز نخواہد مر خود را جز آنکہ حق تعالیٰ او را خواستہ باشد۔ و مراد آں بود کہ ہیچ چیز نخواہد از کونین بجز تبارک و تعالےٰ۔ پس راضی بارادتِ حق تبارک و تعالیٰ ارادتِ خود باید۔ تا وے مرید باشد۔ و محب را خود باید کہ ارادت نباشد۔ تا وے مراد باشد۔ آنکہ حق را خواہد جز آں نخواہد کہ او خواہد۔ و آنکہ حق او را خواہد وے جز حق را نخواہد پس رضا از مقامات ابتدا بود۔ و محبت از احوال انتہا بود۔ و نسبت مقامات بتحقیق عبودیت است۔ و مرتبت احوال بتایید ربوبیت۔ و چوں چنیں باشد مرید بخود قائم۔ و مراد بحق قائم۔ واللہ اعلم۔ **ومنہم** خزینہ دارِ توحید و سمسار تفرید ابو العباس قاسم بن مہدی السیاریؒ از ائمہ وقت بود۔ و عالم بعلوم ظاہر و حقائق و صحبت با ابوبکر واسطی کردہ بود۔ و از مشائخ بسیار ادب گرفتہ از ہمہ و اشرف قوم بود۔ اندر صحبت۔ و از ہمہ ایشاں اندر الفت۔ و وے را کلام عالیست و تصانیف ستودہ۔ از وے مے آید کہ گفت التوحید ان لا یخطر بقلبک ما دون توحید۔ توحید آں بود کہ دون حق را بنزدیک دلت خطرہ نبود۔ و خاطر مخلوقات را بر سرت گذر نباشد۔ و مر صفوت معاملت ترا گذر نباشد۔ از آنچہ اندیشہ غیر از اثباتِ ایشاں بود۔ و چوں غیر ثابت شد حکم توحید ساقط گشت۔ و وے از خاندان علم و ریاست بود۔ و از اہل مرو اندر جاہ کس را بر اہل بیت وے تقدم نبود۔ از پدر میراث بسیار یافت جملہ آنرا بداد۔ و دو تار موئے پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم بستد۔ خداوند تعالیٰ ببرکاتِ آں ویرا توبہ نصوح ارزانی داشت۔ و بصحبت ابوبکر واسطی افتاد۔ و بدرجے رسید کہ امام جنیفی شد از متصوفہ۔ و چوں از دنیا میرفت وصیت کرد تا آں موہا را اندر دہانِ وے نہادند۔ تا امروز اثر آں از گور وے بمرو ظاہر است۔ و مردماں بحاجت خواستن آنجا شوند۔ و مہمات از آنجا طلبند و بیابند و مجرب است۔ و **ومنہم** مالکِ وقتِ خود اندر

تصوف۔ وخالی طبعش از تکلف و تصرف۔ ابو عبداللہ محمد بن خفیف رضی اللہ عنہ امام زمانہ خود
بود اندر انواع علوم۔ و ویرا اندر مجاہدات شانے عظیم است۔ و اندر حقائق بیان شافی و روزگار
مہنا۔ و ہویدا است اندر تصانیف۔ ابن عطا و شبلی و حسین بن منصور و جریری رضی اللہ عنہم را یافتہ بود۔ و بمکہ
با یعقوب نہرجوری صحبت کردہ بود۔ و اسفار نیکو کردہ بتجرید۔ از ابنائے ملوک بود۔ و خداوند تعالیٰ
ویرا توبہ داد و از آں اعراض کرد۔ و خطر وے بر خواطر اہل معانی بزرگ است۔ و از وے مے آید
کہ گفت۔ التوحید الاعراض عن الطبیعۃ توحید اعراض کردن است از طبیعت۔ از آنچہ
طبایع جملہ محجوب اند از آلائے حق۔ و نابینا بنعمائے او۔ پس تا از طبع اعراض نباشد بحق اقبال
نباشد۔ و صاحب طبع محجوب باشد از حقیقت توحید۔ و چوں آفت طبع ویرا بے بحقیقت توحید
رسیدے۔ و وے را آیات و براہین بسیار است۔ واللہ اعلم بالصواب۔ و **منہم** سیف سیادت
و آفتاب نجابت ابو عثمان سعید بن سلام المغربی رضی اللہ عنہ از بزرگان اہل تمکین بود۔ و اندر فنون علم حظے وافر
داشت۔ و صاحب ریاضت و سیاست بود اندر رد آفات۔ و ویرا آیات بسیار است و براہین
نیکو۔ و از وے مے آید کہ گفت۔ اثر صحبۃ الاغنیاء علی مجالسۃ الفقراء ابتلاہ اللہ تعالیٰ بموت
القلب۔ ہر کہ صحبت توانگراں برگزیند بر مجالست درویشاں مبتلا کند خدائے تعالیٰ او را بمرگ
دل۔ کہ با توانگراں صحبت کند۔ و با درویشاں مجالست۔ از آنچہ از فقرا کسے اعراض کند کہ با ایشاں
مجالست کردہ باشد۔ نہ کسیکہ صحبت کردہ باشد۔ از آنچہ اندر صحبت اعراض نباشد۔ و چوں از مجالست
ایشاں بصحبت اغنیا شود۔ دلش بمرگ نیاز بمیرد۔ و تنش بہ پندار گرفتار شود۔ و چوں اعراض
از مجالست را ثمرہ مرگ دل بود اعراض از صحبت چگونہ باشد و اندریں کلمات فرق ظاہر شد
میان صحبت و مجالست۔ واللہ اعلم بالصواب۔ و **منہم** مبارز صف صوفیاں و
معبر احوال عارفاں ابو القاسم ابراہیم بن محمد بن محمود النصرآبادی رضی اللہ عنہ وے اندر نیشاپور چوں
خوارزم شاہ بود اندر نیشاپور۔ و شاہ حمویہ اندر نشاپور۔ بعلو حال و مرتبہ۔ بجز آنکہ عز ایشاں اندر
دنیا بود۔ و از آں وے اندر آخرت۔ و ویرا کلام بدیع و آیات رفیع است۔ مرید شبلی بود۔ و
استاد متاخران اہل خراسان بود۔ و اندر عصر وے چوں او نبود۔ و اعلم و اورع اہل زمانہ بود
اندر فنون علم۔ و از وے مے آید کہ گفت۔ انت بین نسبتین نسبۃ الی آدم و نسبۃ الی الحق
فاذا انتسبت الی آدم دخلت فی میادین الشہوات و مواضع الآفات والزلات
وہی نسبۃ تحقق البشریۃ قال اللہ تعالیٰ اِنَّہٗ کَانَ ظَلُوْمًا جَہُوْلًا و اذا انتسبت الی الحق

دخلت فی مقامات الکشف والبراہین والعصمۃ والولایۃ وھی نسبۃ تحقق العبودیۃ قال
اللہ تعالیٰ وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِیْنَ یَمْشُوْنَ عَلَی الْاَرْضِ ھَوْنًا۔ تو اندر بیان دو نسبتی نسبت آدم
و نسبت حق چوں آدم نسبت کردی اندر بیابان شہوتہا و مواضع آفتہا و زلتہا افتادے
کہ نسبت طبیعت بے قیمت بود۔ و چوں بحق نسبت کردی اندر مقامات کشف و برہان و
عصمت و ولایت افتادی۔ آنکہ یک نسبت یافت بشریت بود۔ و ایں دیگر تحقیق عبودیت
نسبت آدم اندر قیامت منقطع شود۔ و نسبت عبودیت ہمیشہ قائم بود۔ تغیر براں روا نباشد۔
چوں بندہ خود را بخود نسبت کند۔ و یا آدم کمال آں بود کہ گوید اِنِّیْ ظَلَمْتُ نَفْسِیْ۔ و چوں بحق نسبت
کند آدمی محل آں بود کہ حق گوید یا عبادی لَا خَوْفٌ عَلَیْکُمُ الْیَوْمَ۔ واللہ اعلم بالصواب۔

ومنھم سرور سالکان طریق حق۔ و جمال جاہہائے اہل تحقیق حق۔ ابوالحسن علی بن ابراہیم
الحصریؒ از محتشمان اسرار درگاہ حق بود۔ و از کبرائے ائمہ متصوفہ اندر زمانہ خود بے نظیر بود۔ و ویرا
کلام عالی و عبارات خوش است اندر کل معانی۔ و از وے مے آید کہ گفت۔ دعونی فی بلائی
ھاتوا مالکم الستم من اولاد آدم الذی خلقہ اللہ تعالیٰ بیدہ و نفخ فیہ من روحہ واسجد
لہ الملٰئکۃ ثم امرہ بامر فخالف فاذا کان اول الدن دردیا فکیف کان آخرہ۔ بگذارید مرا
ببلائے من۔ شما از فرزندان آدمید۔ آنکہ خدائے تعالیٰ اورا بیافرید۔ بہ تخصیص خلقت۔ و بجان
بے واسطہ غیر اورا زندہ کرد۔ و ملائکہ را بفرمود تا ویرا سجدہ کردند پس فرمانے کرد کہ ویرا فرمود۔
و سے براں مخالف شد۔ چوں اول خم دردے بود آخر خم چگونہ بود یعنی چوں آدمی را بخود باز گذارند
ہمہ مخالفت بود۔ و چوں عنایت خود را بوے فرستد ہمہ محبت باشد۔ اکنوں حسن عنایت
حق برشمر و قبح معاملت خود بآں مقابلہ کن۔ و پیوستہ عمر اندریں گذار۔ و باللہ التوفیق۔ ایں
است ذکر بعضے از متقدمان متصوفہ و قدوۂ ایشاں۔ و اگر جملہ را اندریں کتاب یاد کردمے۔ و
یا روزگار ایں گروہ مذکور را شرح دادمے۔ و حکایات شاں بیاوردمے۔ از مقصود باز ماندمے
و کتاب مطول شدے۔ اکنوں گروہے را از متاخران بایشاں پیوندم۔ و باللہ العون والعصمۃ
والتوفیق۔

باب فی ذکر ائمتھم من المتاخرین

بداں خیرک اللہ تعالیٰ کہ اندر زمانہ ما گروہے اند کہ طاقت حمل ریاضت ندارند بے ریاست

ریاست را طلب کنند۔ و ہمہ اہل ایں قصہ را چوں خود پندارند۔ و چوں سخن گذشتگاں بشنوند
و شرف ایشاں بہ بینند۔ و معاملات ایشاں بر خوانند اندر خود نگاہ کنند۔ و معاملات ایشاں
بر خوانند اندر خود نگاہ کنند۔ خود را ازاں دور یابند۔ ترک آں بگیرند۔ و ایشاں گویند کہ ما نہ آنیم
و گویند اندر زمانہ ما ایں چنیں کساں نماندہ اند۔ و ایں قول از ایشاں محال باشد۔ از آنچہ خداوند تعالیٰ
ہرگز زمین را بے حجت نگذارد۔ و ہرگز ایں امت را بے ولی ندارد۔ چنانچہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم
گفت۔ لا یزال طائفۃ من امتی علی الخیر والحق حتی تقوم الساعۃ۔ و نیز پیغمبر گفت صلی اللہ
علیہ وسلم۔ لا یزال فی امتی اربعون علی خلق ابراہیم۔ ہرگز امت من خالی نباشد از طائفہ
کہ ایشاں بر خیر و حق باشند تا قیامت آید۔ و ہمیشہ در امت من چہل تن بر خوے ابراہیم علیہ
السلام باشند۔ و گروہے ازینکہ ذکر ایشاں اندریں باب بیاریم گذشتہ اند۔ و روح براحت
و روح سپردہ۔ و گروہے زندہ اند رضی اللہ تعالیٰ عنا و عن جمیع المسلمین والمسلمات بحرمتہ۔
و منہم طراز طریق ولایت۔ و جمال جمع اہل ہدایت۔ ابو العباس احمد بن محمد القصاب رضی
مقدمان ماوراء النہر را یافتہ بود۔ و با ایشاں صحبت کردہ۔ وے معروف و مشہور بود بعلو حال
و صدق فراست۔ و کثرت برہاں۔ و زہد و کرامت۔ و ابو عبد اللہ خیاطی کہ امام طبرستان
بود۔ گوید کہ از افضال خداے عز و جل یکے آنست۔ کہ کسے را بے تعلیم چناں گرداند کہ چوں
ما را اندر اصول دین و دقائق توحید چیزے مشکل شود از وے بپرسیم۔ و آں ابو العباس
قصاب است و وے امی بود۔ اما کلام وے و نطقش عالی بود اندر علم تصوف و اصول۔
و اندر ابتدا و انتہا عالی حال و نیکو سیرت بود۔ و از وے مر حکایات بسیار سماع افتادہ است
اما از ہمہ من اندریں کتاب اختصار است۔ گویند کودکے از اشترے را زمام گرفتہ
بود۔ و با بار گراں اندر بازار آمل مے رفت۔ و پیوستہ آنجا وحل باشد۔ و پاے اشتر از جاے
بشد و بیفتاد۔ و خورد بشکست۔ مردماں قصد کردند کہ تا آں بار از پشت وے فرو گیرند
کودک دست باستغاثت بردہ نوحہ مے کرد۔ و شیخ وے بداں برگذشت گفت چہ بودہ
است۔ گفتند پاے اشترے بشکست۔ وے زمام اشتر برگرفت۔ و روے بآسماں
کرد۔ و گفت بار خدایا پاے ایں اشتر را درست کن۔ و اگر درست نخواہی کرد دل قصاب بے
بگریستن کودکے چرا سوختی۔ اندر حال اشتر بر خواست۔ و فرا رفتن گرفت۔ و از وے مے
آید کہ گفت ہمہ عالم را اگر خواہند یا نہ بخداوندے خوے مے باید کرد و الا اندر رنج باشند

زانچه چوں خوے باوکنی اندرحال بلا میلے راہبی بلا ببلا بیاید۔ و اگر خوے نکنی بلا بیاید و رنجه دل کردی۔ کہ خداوند تعالیٰ برضا و سخط کہ تقدیر کردہ است تقدیر خود را متغیر نکند۔ پس رضائے ما بحکم وے نصیب راحت ماست۔ ہر کہ باوے خو کند دلش براحت شود۔ و ہر کہ از وے اعراض کند بورود قضا رنجه گردد۔ واللہ اعلم۔ **ومنھم** بیان مریدان و برہان محققان ابوعلی بن الحسین بن محمد الدقاقؒ امام فن خود بود۔ و اندر زمانہ بے نظیر۔ بیان صریح و زبان فصیح داشت اندر کشف راہ خداوند۔ و مشائخ بسیار را دیدہ بود۔ و با ایشاں صحبت کردہ۔ و مرید نصر آبادی بود و تذکیر کردے۔ از وے مے آید کہ گفت من انس بغیرہ ضعف فی حالہ ومن نطق من غیرہ کذب فی مقالہ۔ ہر کرا بدوں حق انسے باشد اندر حالِ خود ضعیف باشد۔ و آنکہ جز از وے گوید اندر مقالات خود کاذب باشد۔ از آنچہ با غیر از قلت معرفت بود۔ و انس باوے از غیر وحشت بود۔ و مستوحش از غیر ناطق نبود از غیر۔ و از پیرے شنیدم کہ وے گفت کہ روزے در مجلس وے اندر آمدم بہ نیت آنکہ بپرسم از حال متوکلاں۔ و وے دستار نیکوئی طبری بر سر داشت۔ دلم بداں میل کرد۔ و گفتم۔ ایھا الاستاد وما التوکل توکل چہ باشد گفت آنکہ طمع از دستار مرداں کوتاہ کنی۔ ایں بگفت و دستار اندر پیش من انداخت۔ **ومنھم** شرف اہل زمانہ و اندر زمانہ خود یگانہ۔ ابوالحسن علی بن احمد الخرقانیؒ از اجلّہ مشائخ بود۔ از قدماء ایشاں۔ و اندر وقتِ خود ممدوح ہمہ اولیا بود۔ شیخ ابوسعید قصد زیارت او کرد۔ و باوے او را محاورات لطیف بود از ہر فن۔ و چوں باز مے گشت گفت من ترا بولایت عہد خود برگزیدم۔ و از حسن مودب شنیدم۔ کہ وے خادم شیخ ابوسعید بود۔ کہ چوں شیخ بحضرت وے رسید اوہیچ سخن نگفت و مستمع بود۔ و بجز جواب سخن وے ہیچ چیز نے گفت۔ من او را گفتم ایھا الشیخ از برائے چہ چنیں خاموش گشتی۔ گفت از یک سخن تحریک عبارت کنندہ بس بود۔ و از استاد ابوالقاسم قشیریؒ شنیدم۔ کہ چوں من بولایت خرقاں اندر آمدم فصاحتم برسید۔ و عبارتم نماند۔ از حشمت آں پیر و پنداشتم کہ از ولایت خود معزول شدم۔ از وے مے آید کہ گفت راہ دو است یکے راہِ ضلالت و دیگر راہِ ہدایت۔ آنچہ راہِ ضلالت است آں راہ بندہ است بخداوند۔ و آنچہ راہ ہدایت است آں راہ خداوند است بہ بندہ۔ پس ہر کہ گوید کہ بدو رسیدم نرسیدہ۔ و ہر کہ گوید بدو رسانیدند بدانکہ رسیدہ۔ از آنچہ رسیدن اندر

نارسانیدن بسته است - و نارسیدن اندر رسیدن بسته است - والله اعلم بالصواب -
و منهم پادشاه وقت و زمان خود - متفرد اندر عبارت و بیان خود - ابوعبدالله محمد بن
علی المعروف بالداستانی مقیماً بالبسطام عالم بود بانواع علوم - و از محتشمان درگاه حق بود -
و وی را کلام مهذب است و اشارات لطیف - و شیخ سهلگی که امام آن دیار بود و یرا خلقی
نیکو بود - و من جزوی از انفاس وی از سهلگی شنیدم - و آن سخت عالی بود و خوشتر
از آنجمله گوید که التوحید عنک موجود و انت فی التوحید مفقود - یعنی توحید از تو درست
است اما تو اندر توحید نادرستی که بر مقتضائے حق وی قیام نکنی - و کمترین درجه اندر توحید
نفی تصرف تو باشد اندر ملک - و اثبات تسلیم تو اندر امور خود مر حق را عزوجل - و شیخ سهلگی
گفت وقتی اندر بسطام ملخ آمده بود - و همه درختان و کشتها از کثرت ایشان سیاه شده -
و مردمان دست بخروش برده - شیخ مرا گفت این چه مشغله است - گفتم ملخ آمده است
و مردمان بدان رنجه دل می باشند - شیخ برخواست و بر بام بر آمد و روی باسمان کرد و در
حال همه برخواستند - و تا نماز دیگر را یکی نمانده بود - و کسی را برگی زیان نشد - والله اعلم بالصواب
و منهم شاهنشاه محبان - و ملک الملوک صوفیان - ابوسعید فضل الله بن محمد المهینی
سلطان وقت و جمال طریقت بود - و جمله اهل زمانه و یرا مسخر بودند گروهی بدیدار درست
و گروهی باعتقاد نیکو - و گروهی بقوت حال - و وی عالم بود بفنون علم - روزگاری
عجب داشت و شانی عظیم اندر درجه اشراف بر اسرار - و ویرا بجز این آیات و آثار و
براهین بسیار بود - چنانکه آثار وی ظاهر است امروز اندر عالم - و اندر ابتدای حال وی
بطلب علم - از میهنه بسرخس آمد - و با ابوعلی زاهر تعلق کرد - و یک روزه سبق سه روزه بگرفتی
و آن سه روز اندر عبادت بگذاشتی - تا آن امام آن رشد اندر وی بدید - و تعظیم وی
زیادت کرد - و اندر آن وقت والئے سرخس شیخ ابوالفضل حسن بود - روزی بر جوئے بار
سرخس می رفت - ابوالفضل حسن او را پیش آمد - و گفت یا ابا سعید راه تو نه این است که
می روی - راه خویش رو تعلق با وی نکرد - و از آنجا باز بجای خویش آمد - و بریاضت و مجاهدت
مشغول شد - تا حق تعالی در هدایت بر وی بگشاد و بدرجه اعلی رسانیدش - و از شیخ ابومسلم
فارسی شنیدم - که گفت مرا با وی پیوسته خصومتی بود - وقتی قصد زیارت وی کردم - و
مرقعه داشتم از وسخ چون دوال گشته - چون نزدیک وی اندر آمدم وی را یافتم بر سریر

نشستہ۔ و دیبائے مصری پوشیدہ۔ با خود گفتم این دعوے فقرے کند با این ہمہ علائق۔
و من دعویٰ فقرے کنم با این ہمہ تجرید۔ مرا چگونہ موافقت باشد با این مرد۔ وے بدان
اندیشۂ من مشرف شد۔ سر برآورد۔ گفت یا ابا مسلم فی ای دیوان وجدت من کان
قلبہ قائماً فی مشاہدۃ الحق یقع علیہ اسم الفقر اندر کدام یافتی کہ چوں کسے را دل اندر
مشاہدۂ حق قائم بود۔ بر وے نام فقر بود۔ یعنی اصحاب مشاہدۃ اغنیاء اندر بحق۔ و فقراء ارباب
مجاہدت اند۔ گفت من اندر پنداشت خود پشیمان شدم۔ و از اندیشۂ ناخوب استغفار کردم
و از وے مے آید کہ گفت۔ التصوف قیام القلب مع اللہ بلا واسطہ تصوف قیام دل
بود با حق بے واسطہ۔ و این اشارت بمشاہدت باشد۔ و مشاہدہ غلبۂ دوستی بود۔ و استغراق
اندر صفت تحقیق شوق رویت۔ و فنائے صفت ببقائے حق۔ و اندر کتاب لجج اندر مشاہدہ
و وجود آں بابے بیارم ان شاء اللہ تعالیٰ۔ وقتے از نیشاپور قصد طوس داشت و اندراں عقبہ
سرد بود و پایش اندر موزہ سردی مے یافت۔ درویشے گفت من اندیشہ کردم کہ این فوطۂ
خود بدو نیم کنم۔ و اندر پائے او پیچم۔ ولم نداد کہ فوطہ سخت نیکو بود۔ چوں بطوس آمدیم اندر مجلس
از وے سوال کردم۔ کہ شیخ مرا فرقے کند میان وسواس شیطان و الہام حق۔ گفت الہام
آں بود کہ ترا گفتند۔ کہ فوطہ بدو پارہ کن تا پائے بوسعید سردی نیابد۔ و وسواس آنکہ ترا
منع کرد ازاں۔ و ازیں جنس از وے متواتر است و کار مرداں اینست۔ واللہ اعلم۔

و منہم زین اوتاد و شیخ عباد ابوالفضل محمد بن الحسن الختلیؒ اقتداء من اندر طریقت بوے ست
عالم بود بعلم تفسیر و روایات۔ و اندر تصوف مذہب جنید داشت۔ و مرید حصری بود و صاحب
سروانی۔ و از اقران ابو عمر قزوینی و ابوالحسن بن سالبہ بود۔ و شصت سال بحکم عزلتے صادق
بکوہہا اندر مے گریخت۔ و نام خود از میان خلق گم کردہ بود۔ و بیشتر بجبل لگام بودے۔ و
عمرے نیکو یافت۔ و ویرا آیات و براہین بسیار بود۔ اما لباس و رسوم متصوفہ نداشتے۔ و
با اہل رسم شدید بودے۔ و من ہرگز از وے مہیب تر مردے ندیدہ بودم۔ و از وے مے
آید کہ گفت الدنیا یوم ولنا فیہا صوم۔ دنیا یک روز است و ما خود اندراں روز بروزہ ایم۔
یعنی ازاں ہیچ نصیب نمے گیریم۔ و اندر بند وے مے نیائیم۔ زانچہ آفت آں بدیدہ ایم و
بر حجب آں واقف شدہ۔ و ازاں اعراض کردہ۔ وقتے من بر دست وے آب مے ریختم۔ مرا
طہارت ویرا اندر خاطرم بگذشت۔ کہ چوں کارہا بتقدیر و قسمت است چرا آزاداں خود را بندہ

پیران کنند مرا بدکرامتی را. گفت ای پسر دانستم آنچه اندیشیدی بدانکه هر حکمی را سببی است
چون حق تعالی خواهد تا عوان بچه را تاج و مملکت دهد ویرا توبه دهد و بخدمت دوستی مشغول کند
تا این خدمت مر کرامت وی را سبب گردد. و مانند این بسیار لطائف هر روز از وی
بر من ظاهر شدی. و آن روز که ویرا وفات آمد به بیت الجن بود. و آن دهی است بر سر
عقبه میان بانیاس و دمشق. سر بر کنار من داشت و مرا رنجی می بود اندر دل.
از یکی از یاران خود چنانکه عادت آدمیان بود. وی مرا گفت ای پسر مسئلهٔ اعتقاد
با تو بگویم اگر خود را بران درست کنی از همه رنجها باز رهی. بدانکه اندر همه محلها و حالها خدای
آفرینندهٔ از نیک و بد. باید که بر فعل وی خصومت نکنی. و رنجی بدل نگیری. و بجز این
وصیتی دراز نکرد و جان بداد. والله اعلم بالصواب. و منهم استاد و امام. و زین
اسلام. ابوالقاسم عبدالکریم ابن هوازن القشیری رضی اندر زمانه خود بدیع بود. و قدرش رفیع.
و منزلتش بزرگ. و معلوم است اهل زمانه را روزگار وی. و انواع فضلش. و اندر هر
فن ورا لطائف بسیار است و تصانیف نفیس. جمله با تحقیق. و خداوند تعالی حال و
زبان وی را از حشو محفوظ گردانیده بود. و از وی شنیدم که گفت مثل الصوفی کعلة
البرسام اوله هذیان وآخره سکوت فاذا تمکن خرس. مانند کرد صوفی را بعلت برسام
که ابتدای آن هذیان گفتن بود. و انتهایش سکوت. اندران پس صفوت را دو طرف است
یکی وجد. و دیگری نمود و نمود مر مبتدیان را بود. و اندر نمود عبارت از نمود هذیان بود. و وجد منتهیان را
بود. و اندر وجد عبارت از وجد محال باشد. پس تا طالب اندر علو همت ناطق اند اندر همت
و نطق هم مر اهل همت را هذیان نماید. و چون رسیده اند برسیده اند. و نیز ایشان را عبارت و اشارت
نماند. و مثال این آنست که چون موسی صلوات الله علیه مبتدی بود. و همه همتش رویت
بود. از همت عبارت کرد. و گفت رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ این عبارت از نایافت
مقصود هذیان نمود. و رسول ما صلی الله علیه وسلم منتهی بود. و متمکن. و چون شخصش بمقام همت
رسید و همتش فانی شد. گفت لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ. و این منزلتی رفیع و مقام عالی
است. والله اعلم بالصواب. و منهم شیخ و امام اوحد. و اندر طریق خود مفرد ابوالعباس
احمد بن محمد الاشقانی رضی اندر فنون علم اصول و فروع امام بود. و اندر همه معانی رسیده و مشایخ
بسیار را دیده. و از کبرا و اجلهٔ اهل تصوف بود. و راه خود را بفنا عبارت کردی بعبارتی

متعلق۔ و وے بداں عبارت مخصوص بود۔ دیدم گروہے از جہلہ کہ بداں عبارت وے تقلید کردہ بود۔ و سطحہائے وے بردست گرفتہ۔ و تقلید بمعنی ناستودہ بود۔ بنگر تا بعبارت چگونہ باشد مرا با وے انسے عظیم بود۔ و ویرا بر من شفقتے صادق۔ و اندر بعضے علوم استادِ من بود۔ و ہرگز تا من بودم از ہیچ صنف کسے ندیدم کہ شرع را بنزدیک وے تعظیم بیشتر ازاں بود۔ کہ بنزدیک وے۔ و از کل موجودات گسستہ بود۔ و بجز امامے محقق را از وے فائدہ نبودے از دقتِ عبارتش اندر علم اصول۔ و پیوستہ طبعش از دنیا و عقبیٰ نفور بودے۔ و پیوستہ مے خروشیدے کہ اشتہی عدما ما لا وجود لہ۔ و بپارسی گفتے ہر آدمی را بایست محال باشد۔ و مرا نیز بایستنی محال است۔ کہ بیقین دانم کہ آں نباشد۔ و آں آنست کہ مے بایدم۔ کہ خداوند تعالیٰ مرا بعدمے برد کہ ہرگز آں امر را وجود نباشد۔ زانچہ ہر چہ ہست از مقامات و کرامات جملہ محل حجاب و بلا اند۔ آدمی عاشق حجاب خود شدہ نیستی بنا٭ اندر آرزوے دیدار۔ بہتر از آرام با حجاب۔ و چوں حق جل جلالہ ہستی الیست کہ عدم بروے جائز نباشد چہ زیان اندر ملک وے۔ اگر من نیست گردم۔ کہ ہرگز مر آں نیستی را ہستی نباشد۔ و ایں اصل قویست اندر صحت فنا۔ واللہ اعلم بالصواب۔ **و منہم** قطبِ زمانہ۔ و اندر زمانۂ خود یگانہ ابوالقاسم بن علی بن عبداللہ الگرگانی وارضاہ و متعناہ و المسلمین ببقائہ اندر وقتِ خود بے نظیر است۔ و اندر زمانہ بے بدیل۔ و ویرا ابتدائے حال سخت نیکو و قوی بودہ است۔ و اسفار سخت بشرط۔ و اندراں وقت روئے دل ہمہ اہل درگاہ بدو بود۔ و اعتقاد جملہ طالبان بر او۔ و اندر کشف واقعہ مریدان آیتے است ظاہر۔ آراستہ بفنون علم است و از مریدانِ وے ہر یکے عالمے را زینتے اند۔ و از پس او مر او را خلفے نیکو ماندہ۔ انشاءاللہ تعالیٰ۔ کہ مقتدائے قوم باشد۔ و آں لسان الوقت است۔ ابوعلی ابوالفضل بن محمد الفارمدی ابقاہ اللہ۔ کہ نصیب خود اندر حق آں فرو نہادہ باشد۔ و از کل اعراض کردہ۔ و ایزد تعالیٰ مر او را ببرکاتِ آں زبانِ حال آں سید گردانیدہ است۔ روزے من اندر پیش شیخ نشستہ بودم۔ و احوالہا و نمودہائے خود را بر شمردم۔ بحکم آنکہ روزگار خود با وے سرہ کنم۔ کہ ناقد وقت است۔ و وے آں را بحرمت از من مے شنید۔ و مرا نخوت کودکی و آتش جوانی بر گرفتارِ آں حریص مے کرد۔ و چناں صورت مے بست۔ کہ مگر ایں پیر را اندر ابتدا ایں کوئے گذرے نبودہ است۔ کہ چندیں خشوع مے کند اندر حق من۔ و نیاز مے نماید اندر حالِ

وے اندر باطن من آں بدید۔ وگفت اے دوست پدر۔ بدانکہ ایں خضوع من نہ مر ترا و یا حال تراست۔ کہ محول احوال بر محل محال آمد۔ بلکہ ایں خضوع من محول احوال راست کہ عام و خاص را ہست۔ وایں عام باشد مر ہمہ طلاب را نہ خاص مر ترا۔ چوں ایں بشنیدم از دست بیفتادم۔ و وے اندر من بدید۔ وگفت اے پسر آدمی را بایں طریقت نسبت بیش ازاں نبود۔ کہ چوں وے را بطریقت باز بندند۔ پندار یافت آں بگردانندش۔ وچوں ازاں معزول کنندش بعبارت پندارش بربندند پس نفی و اثبات فقد و وجود وے ہر دو پندار باشد۔ و آدمی ہرگز از بند پندار نرہد۔ ویرا باید کہ درگاہ بندگی گیرد۔ و جملہ نسبتہا را از خود دفع کند بجز نسبت بندگی۔ و فرمانبرداری۔ و بعد ازاں مرا با وے اسرار بسیار بود۔ اگر باظہار آیات وے مشغول گردم از مقصود بمانم۔ واللہ اعلم۔

ومنہم رئیس اولیاء و ناصح اہل صفا۔ ابو احمد المظفر بن احمد بن حمدان اندر بالش ریاست خداوند عزوجل دریں قصہ بروے بکشاد۔ و تاج کرامت بر سر وے نہاد۔ ویرا بیانے نیکو بود۔ و عبارتے عالی اندر فنا و بقا۔ و شیخ المشائخ ابوسعید گفتے کہ مارا بدرگاہ از راہ بندگی آوردند۔ و خواجہ مظفر را از راہ خداوندی۔ یعنی ما بمجاہدہ بمشاہدہ یافتیم۔ و وے از مشاہدہ۔ آمد سن از وے شنیدم۔ کہ گفت آنچہ بزرگان را بقطع بوادی و مفازات روے نمودہ است۔ من اندر میان بالش و صدر یافتم۔ و آنانکہ اصحاب رعونت اند۔ ایں قول را ازاں پیر بدعوی بردارند۔ و آں از نقص ایشاں بود۔ و ہیچ حال عبارت از صدق حال خود دعوی نباشد۔ خاصہ کہ از اہل معنی بود۔ و امروز ویرا خلفے نیکو ماندہ است۔ و بزرگوار خواجہ احمد سلمہ اللہ تعالیٰ گفت۔ روزے من بنزدیک وے بودم۔ یکے از مدعیان نیشاپور بنزدیک وے مے بود۔ وے گفت اندر میان عبارتش کہ فانی شود آنگاہ باقی شود۔ خواجہ مظفر گفت کہ بر فنا چگونہ بقا صورت گیرد۔ کہ فنا عبارت از نیستی بود۔ و بقا اشارت بہستی وہر یکے ازیں نفی کنندۂ صاحب خود بود۔ پس فنا معلوم است۔ اما چوں ایں غیبت بود۔ اگر ہست شود آں نہ عین بود۔ بلکہ آں خود چیزے دیگر بود۔ و روا نباشد کہ ذوات فانی شود۔ اما فنائے صفت روا بود۔ و فنا سبب روا۔ پس چوں سبب و صفت فانی شود موصوف و مسبب بماند۔ فنا بر ذات وے درست نباشد۔ و من کہ علی بن عثمان الجلابی ام۔ گویم کہ من عبارات آں خواجہ بعین یاد نداشتم۔ اما معنی ایں بود کہ من بدیں عبارت یاد کردم۔ و مراد عبارت ظاہر تر کنم۔ تا عام تر شود۔ پس مراد ازیں آنست۔ کہ اختیار بندہ صفت ؎

بود باختیارِ خود۔ بندہ محجوب است از اختیارِ حق پس صفتِ بندہ حجاب وے آمد از حق۔ ولامحالہ اختیارِ حق ازلی بود۔ وازاں بندہ محدث۔ وبر ازلی فنا روا نباشد۔ وچوں اختیارِ حق اندر حق بندہ بقا یابد۔ لامحالہ اختیارِ وے فانی شود۔ وتصرفِ وے منقطع۔ واللہ اعلم۔ روزے من اندر کرمان بنزدیک وے اندر آمدم با جامۂ راہ وبشولیدہ وے۔ مرا گفت یا ابا الحسن ارادت حالی مرا بگوی تا چیست گفتم مرا سماع مے باید اندر حال۔ کس فرستاد تا قوالے بیاوردند۔ وجماعتے را از اہل عشرت وآتش کودکی وقوت ارادت وحرقت ابتدا مرا اندر سماع کلمات مضطرب کرد۔ چوں زمانے برآمد۔ وسلطان وغلیانِ آں وقت اندر من کمتر شد مرا گفت چگونہ بود مر ترا بایں سماع گفتم ایہا الشیخ سخت خوش بودم۔ گفت وقتے بیاید کہ ایں وبانگِ کلاغ ہر دو مر ترا یکساں شود۔ کہ قوتِ سماع تا آنگاہ بود کہ مشاہدہ نباشد۔ چوں مشاہدہ حاصل آید ولایت سمع ناچیز شود۔ ذکر تا ایں را عادت نکنی۔ تا طبیعت نشود۔ وبازبداں نمانی۔ واللہ اعلم بالصواب۔

باب ذکر رجال الصوفیۃ من المتاخرین علی الاختصار من اہل البلدان

واگر اکنوں من ذکر وشرح حال جملہ بیارم اندریں کتاب دراز گردد واگر بعضے را فرو گذارم مقصود از کتاب بر نیاید۔ اکنوں اسامی آنچہ بودہ اند اندر عہد من وہستند از احاد قوم ومشائخ ایشاں از اربابِ معانی دوں اصحاب رسوم اندریں کتاب بیارم۔ تا بحصول مراد خود قریب تر باشم انشاء اللہ عزوجل۔ آنچہ بودند اندر شام وعراق شیخ زکی بن العلا از بزرگان مشائخ بود۔ واز سادات زمانہ وے را یافتم۔ چوں شعلہ از شعلہائے محبت بآیات وبراہین ظاہر وشیخ بزرگوار ابو جعفر محمد بن المصباح الصیدلانی از رؤسائے متصوفین بود۔ وزبانے نیکو داشت اندر تحقیق۔ ومیلے عظیم بحسین بن منصور۔ وبعضے از تصانیف وے بر وخواندم۔ وابو القاسم سدسی پیرے با مجاہدت ونیکو حال بود۔ وراعی ومعتقد درویشاں باعتقاد نیکو۔ اما از اہل پارس شیخ الشیوخ ابو الحسن ابن سالبہ افصح اللسان بود اندر تصوف۔ واوضح البیان اندر توحید۔ ووے را کلمات معروف است۔ وشیخ مرشد ابو اسحٰق ابن شہریار از محتشمان قوم بود۔ وسیاستے تمام داشت۔ وشیخ طریقت ابو الحسن علی بن بکران از بزرگان متصوفہ بود۔ وشیخ ابو مسلم ہروی عزیز وقت بود۔ ونیکو روزگار۔ وشیخ ابو الفتح سالبہ مریدپدر را خلفے نیکو و

امیدوار است۔ و شیخ ابوطالب مردے گفتار کلمات حق بود۔ و ازیں جملہ من شیخ الشیوخ شیخ
ابواسحٰق را ندیدہ ام۔ اما از اہل قہستان و آذربایجان و طبرستان و کمش شیخ شفیق فرج معروف باخی
زنجانی مردے نیکو سیرت و ستودہ طریقت بودہ۔ و شیخ اندریں زمانہ از بزرگان ایں طائفہ است
و از وے حیرات بسیار است۔ و بادشاہ تائب مردے عیار بود اندر راہ حق۔ و شیخ ابوعبداللہ
جنیدی پیرے رفیق و محتشم بود۔ و شیخ ابوطاہر مکشوف از اجلۂ آں وقت بود۔ و خواجہ حسن سمنانی
مردے گفتار است و امیدوار۔ و شیخ سہلگی از فحول صحابِ متصوفہ بود۔ و احمد پسر
شیخ خرقانی مرید پدر خود را خلفے نیکو بود۔ و ادیب کمندی از سادات زمانہ بود۔ اما از اہل کرمان
خواجہ علی بن الحسین السیرکانی سیاح وقت بود۔ و اسفار نیکو داشت و پسرش حکیم مردے
عزیز است۔ و شیخ محمد بن سلمہ از بزرگان وقت بودہ است۔ و پیش از وے مکتومان بودہ
اند از اولیائے خدا عزوجل و جوانان و احداث امیدوار ہستند۔ اما از اہل خراسان کہ امروز
سایۂ اقبالِ حق آنجاست۔ شیخ مجتہد ابوالعباس دامغانی بود۔ و زندگانی خوب داشت و
وقتے خوش۔ و خواجہ ابوجعفر محمد بن علی الجوینی پیر است کہ از بزرگان و محققان ایں طائفہ
است۔ و خواجہ ابوجعفر ترشیزی از عزیزانِ وقت بود۔ و خواجہ محمود نیشاپوری مقتدائے
وقت بود۔ و زبانے نیکو داشت۔ و شیخ محمد معشوق زندگانی نیکو و خوب داشت و وقتے خوش
و جمرۃ المحب بود۔ و پیرے نیکو باطن و خرم و خواجہ رشید مظفر پسر شیخ ابوسعید امیدوار است
کہ مقتدائے قوم و قبلۂ دلہا شود۔ و خواجہ شیخ احمد حمادی سرخسی مبارزِ وقت بود۔ و مدتے رفیق
من بود۔ و اندر کار وے عجائب بسیار دیدہ ام۔ و از جوانمردانِ متصوفہ بود۔ و شیخ احمد نجار سمرقندی
کہ مقیم مرو بود۔ سلطان زمانۂ خود بود۔ و شیخ ابوالحسن علی بن ابی علی الاسود مرید پدر خود را خلفے نیکو بود۔
و اندر روزگار خود یگانہ بود بعلو ہمت۔ و صدق فراست۔ و اگر جملہ را برشمرم از اہل خراسان
دشوار باشد۔ و من سی صد کس دیدہ ام اندر خراسان تنہا۔ ہر یکے مشربے داشتند۔ کہ از آنجملہ
یکے اندر ہمہ عالم بس بود۔ و ایں ہمہ از آنست کہ آفتاب محبت و اقبال طریقت اندر طالع خراسان
است۔ و اما از اہل ماوراء النہر خواجہ امام مقبول خاص و عام ابوجعفر محمد بن الحسین الحرمی مردے
مستقیم و گزیدہ است۔ و ہمتے عالی دارد۔ و روزگار صافی۔ و شفقتے تمام بر طلاب درگاہ حق۔ و
خواجہ فقیہ۔ اندر میان اصحاب خود وجیہ۔ ابومحمد بانغری روزگار نیکو داشت۔ و معاملات قوی۔ و احمد
ایلاقی شیخ وقت بود۔ و بزرگ زمانہ و تارک رسوم و عادات۔ و خواجہ عارف فرید وقت بود۔ و بدیع

عصر و علی بن ابی اسحاق خواجہ روزگار بود۔ و مردے محتشم و زبانے نیکو داشت۔ و ایں اسامی آں
گروہ است کہ من جملہ را دیدہ ام۔ و مقام ہر یک معلوم کردہ۔ و جملہ از اہل تحقیق بودند۔ امّا از اہل
غزنین و سکان آں شیخ عارف و اندر روزگار خود متصرف۔ ابوالفضل بن الاسدی پیرے بزرگوار
بود۔ و ویرا براہین ظاہر است و کرامات زاہر۔ و چوں شعلہ بود از آتش محبت و روزگارش مبنی
بر تلبیس بود۔ و شیخ مجرد از علائق مفرد اسمٰعیل الشاشی پیرے محتشم بود۔ و بر طریق ملامت رفتے۔
و شیخ سالار طبری از علمائے متصوفہ بود۔ و روزگار نیکو داشت۔ و شیخ عیارہ و معدن اسرار
ابو عبداللہ محمد بن الحکیم المعروف بمرید از مستان حضرت حق بود۔ و اندر زمانہ در فن خود ثانی نداشت
و روزگارش بر خلق پوشیدہ بود۔ و ویرا براہین ظاہر است و آیات باہر۔ و بصحبت روزگارش
بہتر بود از آنچہ بدیدار۔ و شیخ محترم و از جملہ مقدم سعید بن ابی سعید العیار حافظ حدیث پیغمبر
بود علیہ السلام۔ و عمرے نیکو یافت۔ و مشائخ بسیار را دیدہ بود۔ قوی حال بود۔ و باخبر۔ اما پوشیدہ
رفتے و سعئ خود با کسے ننمودے۔ و خواجہ بزرگوار و قاعدہ حرمت و وقار ابوالعلا عبدالرحیم بن احمد السغدی
عزیز قوم است و سید وقت۔ و مرا با دل باوے نیک باشد۔ و روزگار مہذب داشتہ و حالے نیکو
و از فنون علم آگاہ است۔ و شیخ اوحد قسورۃ بن محمد الجردیزی با اہل طریقت شفقتے تمام دارد۔ و
ہر یک را نیز دیگر وے حرمتے ہست۔ و مشائخ را دیدہ است۔ و بحکم اعتقادات عوام و
علمائے آں شہر امید بہتر دارم کہ از پس ایں کسانے پدیدار آیند۔ کہ ما را بدیشاں اعتقاد باشد
و ایں گروہ پراگندگان کہ اندراں شہر راہ یافتہ اند۔ و صورت ایں طریق را تقبیح گردانیدہ اند۔
از آں شہر پاک گردند۔ و آں نیز قدمگاہ اولیا و بزرگاں شود اکنوں باز گردیم بفرق فرق اندر
مذاہب۔ و اللہ اعلم بالصواب۔

باب فی فرق فرقہم فی مذاہبہم

و پیش ازیں اندر ذکر ابوالحسن نوری گفتہ بودم۔ کہ ایشاں دوازدہ گروہ اند۔ دو گروہ ازاں
مردود اند و دہ گروہ مقبول۔ و ہر یکے را ازیں دہ گروہ معاملتے و طریقتے نیکو ست اندر مجاہدات
و آدابے لطیف اندر مشاہدات۔ و ہر چند کہ اندر معاملات و مجاہدات و ریاضات ایشاں
مختلف اند اندر اصول و فروع شرع و توحید موافق اند۔ و ابو یزید گفت رحمۃ اللہ علیہ۔
اختلاف العلماء رحمۃ الا فی تجرید التوحید۔ و موافق ایں کلمہ نیز خبرے مشہور است

وحقیقت تصوف میان اخبار مشائخ است از روئے حقیقت۔ و مقسوم از روئے مجاز و رسوم۔ پس من بر سبیل اختصار و ایجاز سخنان ایشان اندر بیان آن مقسوم گردانم۔ و اندر اصل مذہب ہر یکے را بساطے بگسترانم۔ تا طالب را علم این حاصل شود علما را سلاح بود۔ و مریدان را اصلاح۔ و محبان را فلاح۔ و عقلا و خداوندان مروت را تنبیہ۔ و مرا ثواب دو جہانے۔ و باللہ التوفیق۔

واما المحاسبیة

تولائے محاسبیان بابی عبداللہ حارث بن اسد المحاسبی است و وے باتفاق ہمہ اہل زمانہ خود مقبول النفس و مقتول النفس بود۔ و عالم بعلم اصول و فروع و حقائق و سخن۔ وے اندر تجرید توحید بود و بصحت معاملت ظاہری و باطنی۔ و نادرہ مذہب وے آنست کہ رضا را از جملہ مقامات نگوید۔ و گوید کہ آن از جملۂ احوال است۔ و این خلاف ابتدائے وے کرد۔ آنگاہ خراسان این قول گرفتند۔ و عراقیان گرفتند کہ رضا از جملہ مقامات است و این نہایت توکل است۔ و تا امروز میان آن قوم این اختلاف ماندہ است۔ و اکنون ما مر این قول را بیان کنم۔ انشاء اللہ تعالے۔

الکلام فی حقیقة الرضا

و در بیان این مذہب آنست۔ کہ نخست حقیقت رضا را اثبات کنیم۔ و اقسام آن فرو نہیم۔ آنگاہ حقیقت حال و مقام فرق میان آن بیان کنیم انشاء اللہ عز و جل۔ اما بدانکہ کتاب و سنت بر رضا ناطق است و امت بران مجتمع چنانکہ خدائے گفت عز و جل۔ وَرَضُوْا عَنْهُ و نیز گفت لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِيْنَ اِذْ يُبَايِعُوْنَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ و پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم ذاق طعم الایمان من رضی باللہ و رضا بر دو گونہ باشد۔ یکے رضائے خداوند را بندہ۔ و یکے رضائے بندہ مر خداوند۔ اما حقیقت رضائے خداوند تعالی ارادت ثواب و نعمت کرامت بندہ باشد۔ و حقیقت رضائے بندہ اقامت بر فرمان وے۔ و گردن نہادن مر حکم وے را پس رضائے خداوند تعالے مقدم است بر رضائے بندہ۔ کہ تا توفیق نباشد بندہ مر حکم وے را گردن ننہد و بر امر وے اقامت نکند۔ از آنچہ رضائے بندہ مقرون برضائے خداوند است۔ و قیامش بدانست۔ و در جملہ رضائے بندہ استوائے دل وے باشد بر دو طرف قضا۔ اما منع۔ و اما عطا۔ و استقامت سرش بر نظارۂ احوال۔ اما جمال و اما جلال۔ چنانکہ اگر بمنع واقف شود یا بعطا سابق شود۔ بنزدیک رضائے وے متساوی بود۔ و اگر باتش ہیبت و جلال حق بسوزد۔ و یا بنور لطف و جمال وے بیفروزد۔ سوختن و افروختن بنزدیکش

یکساں بود۔ زانچه او را شاہد حق است۔ و آنچه از وے بود او را همه نیکو بود۔ از امیرالمؤمنین حسن
بن علی کرم الله وجهه پرسیدند از قول بوذر غفاری رضی الله عنه که گفت الفقر احب الی من الغناء والسقم
احب الی من الصحة فقال رحم الله اباذر اما انا فاقول من اشرف علی حسن اختیار الله
له لم یتمن غیر ما اختار الله له۔ درویشی نزدیک من دوست‌تر از توانگری۔ و بیماری دوست
تر از تندرستی۔ حسن گفت رحمت خدائے بر ابوذر باد۔ اما من میگویم هر کرا به حسن اختیار حق اشراف
افتد۔ هیچ تمنی نکند بجز آنکه خدا تعالی او را اختیار کرده باشد۔ و چون بنده اختیار حق بدید۔ و از
اختیار خود اعراض کرد۔ از همه اندوهها برست۔ و این معنی اندر غیبت درست نیاید که این را
حضور باید۔ لان الرضا للاحزان نافیة۔ وللغفلة معالجة شافیة۔ رضا مر او را از اندوهها
برهاند۔ و از چنگ غفلت برهاند۔ و اندیشه غیر از دلش بردارد۔ و از بند مشقتها آزاد کند۔ که رضا
را صفت رهانیدن است۔ و اما حقیقت معاملات رضا بسند کاری بنده باشد۔ که بداند که
منع و عطا بعلم خداوند عز و جل است۔ و اعتقاد وے که خداوند تعالی اندر همه احوال بدو بیناست
و اهل این معنی بر چهار قسم اند۔ گروهے آنانکه راضی اند بنعما و آن دنیاست۔ و گروهے آنانکه
راضی اند ببلا۔ و آن محن گوناگون است۔ و گروهے آنانکه راضی اند باصطفا۔ و آن محبت است
پس آنکه از معطی بعطا نگرد آنرا بجان قبول کند۔ چون بجان قبول کند۔ کلفت و مشقت از دلش
زائل گردد۔ و آنکه از عطا بمعطی نگرد۔ بعطا باز ماند۔ و بتکلف راه رضا رود۔ و اندر تکلف جمله رنج
و مشقت بود۔ و معرفت آنگاه حقیقت شود که بنده مکاشف شود اندر حق معرفت۔ و چون معرفت
ویرا حبس و حجاب باشد آن معرفت نکرت بود۔ و آن نعمت نقمت بود۔ و آن عطا غطا۔ و باز
آنکه بدنیا از و راضی شود۔ وے اندر هلاک و خسران بود۔ و آن رضائے وے جمله نیران بود۔
از آنچه دنیا با سرها بدان نیرزد۔ که دوستی خاطر بدان گمارد۔ و یا هیچ گونه اندوه آن بر ضمیرش گذر کند۔
و نعمت آنگاه نعمت بود۔ که بمنعم دلیل بود۔ و چون از منعم حجاب باشد۔ آن نعمت بلا بود۔ و
باز آنکه به بلا از وے راضی باشد آن بود۔ که اندر بلا مبلی را بیند۔ و مشقت آن بمشاهدهٔ مبلی
بتواند کشید۔ و رنج آن ببشرت مشاهدهٔ دوست بر رنج ندارد۔ و باز آنانکه باصطفا از وے راضی
باشند آن محبان وے اند۔ که اندر رضا و سخط هستی ایشان عاریت بود۔ و منازل دلهائے
ایشان بجز حضرت تنزیه نباشد۔ و سراپردهٔ اسرار ایشان جز اندر روضهٔ انس نه۔ حاضرانی
باشند غائب۔ و فرشیانی عرشی و جسمانیان روحانی موحدان ربانی دل از خلق گسسته و اند

بنا بمقامات واحوال جسته. و سر از مکونات گسسته. و هر دوستی حق را میان اندر بسته. و منتظر لطف دوست نشسته. قال الله تعالیٰ لا یملکون لانفسهم ضراً ولا نفعاً ولا یملکون موتاً ولا حیوٰة ولا نشوراً. پس رضا بغیر خسران بود. و رضا بدل رضوان. زانچه رضا بدو ملکی صریح است. و بدین عافیت بود. و رسول گفت صلی الله علیه وسلم من لم یرض بالله و بقضائه شغل قلبه و تعب بدنه. آنکه بدو بقضائے راضی نباشد. دلش مشغول بود باسباب. و نصیب خود و تنش رنجه بطلب آں. والله اعلم بالصواب.

فصل اندر آثار است که موسیٰ صلوات الله علیه گفت. اللهم دلنی علی عمل اذا عملته رضیت عنی فقال الله تعالیٰ انک لا تطیق ذالک یا موسیٰ فخر موسیٰ علیه السلام ساجداً متضرعاً فاوحی الله الیه یا ابن عمران ان رضائی فی رضاک بقضائی. بارخدایا مرا رہ نمای بکرداری. که چوں من آں بکنم تو راضی شوی از من. خداوند جل جلاله گفت یا موسیٰ تو آں نتوانی کرد. موسیٰ سجده کرد و تضرع نمود. خدائے عزوجل بدو وحی فرستاد که یا پسر عمران رضا و خوشنودی من از تو اندر آنست که تو بقضائے من راضی باشی. یعنی چوں بنده بقضاہائے حق تعالیٰ راضی باشد. علامت آں آں بود که خداوند تعالیٰ از وے راضی است. بشر حافی رضی الله عنه از فضیل بن عیاض رضی الله عنه پرسید. که زہد فاضلتر است یا رضا. فضیل گفت. الرضا افضل من الزهد. لان الراضی لا یتمنی فوق منزلته. رضا فاضلتر از زہد است. از انچه راضی را تمنی نباشد یعنی فوق منزلت زہد منزلتے دیگر است. که زاہد را بداں منزلت تمنی بود. و فوق رضا ہیچ منزلتے نیست. تا راضی را بداں تمنی افتد. پس پیشگاه فاضلتر از پایگاه. و ایں حکایت دلیل است بر صحت قول محاسبی که رضا از جمله احوال است. و از مواہب است. نه از مکاسب و منازل. و نیز احتمال کند که راضی را تمنی نباشد. و از پیغمبر صلعم آمده است که اندر دعوتش گفتی. اسألک الرضا بعد القضاء. بارخدایا از تو خواہم که مرا راضی داری از پس آنکه قضا بیاید بمن. یعنی مرا صفتے دار که چوں قضا از تو بیاید مقدر مرا بود و خود را راضی یابد. ایں جا درست شد که رضا قبل ورود القضا درست نیاید. از انچه آں عزم باشد بر رضا. و عزم رضا عین رضا نباشد. و ابو العباس بن عطا گوید الرضا نظر القلب الی قدیم اختیار الله للعبد. رضا نظر دل بود باختیار

قدیم جلت مر بندہ را یعنی ہر چہ بوئے رسد داند۔ کہ ایں را ارادت قدیم و حکم سابق بودہ است بدیں مضطرب نگردد۔ وخرم دل باشد۔ حارث محاسبیؒ صاحب مذہب گوید۔ الرضا سکون القلب تحت مجاری الاحکام۔ رضا سکون دل بود اندر تحت مجاری احکام بدانچہ باشد۔ و اندریں مذہب وے قویست۔ از انچہ سکون وطمانیت وسکون دل از مکاسب بندہ نیست کہ از مواہب حق است۔ و دلیل کند کہ رضا از احوال بود نہ از مقام۔ و گویند کہ عتبۃ الغلام شبے نخفت۔ و تا روز میگفت ان تعذبنی فانا لک محب۔ وان ترحمنی فانا لک محب۔ اگر مرا بدوزخ عذاب کنی دوست توام۔ یعنی الم عذاب و لذت نعمت برتن بود۔ وقلق دوستی اندر دل۔ وایں مر آنرا اضدادت نکند۔ وایں تاکید قول محاسبی است۔ کہ رضا نتیجہ محبت بود کہ محب راضی بود بدانچہ محبوب کند۔ اگر در عذاب دارد بادوستی محبوب نگردد۔ وخرم بود۔ و اگر در نعمت دارد از دوستی محجوب نگردد۔ و اختیار خود فرو نہد اندر مقابلہ اختیار حق۔ و ابوعثمان حیری گوید منذ اربعین سنۃ ما اقامنی اللہ فی حال فکرھتہ وما نقلنی الی غیرہ فسخطتہ چہل سال است کہ مر خدائے عزوجل اندر حال کہ داشتہ است کارہ نبودہ ام۔ و از ہیچ حال بحال دیگر مرا نقل بکردہ است۔ کہ من اندراں حال ساخط بودہ ام۔ و ایں اشارت بدوام رضا و کمال محبت است۔ و اندر حکایات مشہور است۔ کہ درویشے اندر دجلہ گرفتار شد۔ و سباحت ندانست یکے از کنارہ گفت کہ خواہی تا کسے را بیا گاہانم۔ کہ تا برون آرد۔ گفت نہ گفت پس خواہی تا غرق شوی گفت۔ نہ گفتا پس چہ خواہی۔ گفت آنچہ حق خواہد۔ مرا با خواست چکار و مشائخ را اندر رضا سخن بسیار است باختلاف عبارات۔ اما قاعدۂ ایں دو اصل است کہ یاد کردم۔ و ترک تطویل را بریں اختصار کردم۔ اما اینجا باید کہ فرق میان احوال و مقام بگویم وحدود آں بیارم۔ بر تو و خوانندہ گاں ادراک ایں معنی آسان تر بود۔ و ایں حد را بدانند انشاء اللہ تعالیٰ۔ الفرق بین الحال والمقام۔ بدانکہ ایں دو لفظ مستعمل است اندر میان ایں دو طائفہ۔ و جاری اندر عبارات شاں و متداول اندر علوم و بیان محققات۔ و مر طالبان را از علم ایں چارہ نباشد۔ و اما ایں باب نہ جائے اثبات ایں چارہا بود۔ اما چارہ نبود از معلوم گردانیدن ایں اندریں محل و باللہ التوفیق والعظمۃ والعون۔ بدانکہ مُقام برفع میم اقامت بندہ بود۔ و بنصب میم محل اقامت بندہ۔ ایں تفصیل و معنی در اصل لفظ مقام سہو است و غلط۔ در عربیت مقام بضم میم اقامت باشد۔ و جائے قیام۔ نہ جائے اقامت بندہ

باشد۔ و مقام بفتح میم قیام باشد و جائے قیام۔ نہ جائے اقامت بندہ باشد اندر راہ حق
و حق گذاردن و رعایت کردن وے مر آں مقام را۔ تا کمال آنرا ادراک کند۔ چنانکہ ابتدائے
مقامات توبہ باشد۔ آنگاہ انابت۔ آنگاہ زہد۔ آنگاہ توکل۔ و مانند ایں۔ روا نباشد کہ
بے توبہ دعوے انابت کند۔ و بے انابت دعوے زہد کند۔ و بے زہد دعوے توکل کند۔
و خدائے عزوجل مارا خبر داد از جبرئیلؑ کہ وے گفت۔ وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهٗ مَقَامٌ مَّعْلُوْمٌ
ہیچکس نیست از ما الا کہ او را مقامے معلوم است۔ و باز حال معنے باشد کہ از حق بدل
پیوندد بے آنکہ از خود آنرا بکسب دفع تواں کرد چوں بیاید۔ و یا بتکلف جلب تواں کردن
چوں برود۔ و پس مقام عبارت بود از راہ طالب۔ و قدمگاہ وے اندر محل اجتہاد۔ و درجہ
وے بمقدار اکتسابش اندر حضرت حق تعالےٰ۔ و حال عبارت بود از فضل خداوند تعالےٰ
و لطف وے بدل بندہ بے تعلق مجاہدۂ وے بداں۔ ازانچہ مقام از جملۂ اعمال بود۔ و حال
از جملۂ افضال۔ و مقام از جملۂ مکاسب بود۔ و حال از جملۂ مواہب پس صاحب مقام
بمجاہدت خود قائم بود۔ و صاحب حال از خود فانی۔ و قیام وے بحالی بود کہ حق تعالےٰ اندر
وے آفریند۔ و مشائخ اینجا مختلف اند۔ گروہے دوام حال روا دارند۔ و گروہے روا ندارند
و حارث محاسبیؒ دوام حال روا دارد۔ و گوید کہ محبت و شوق و قبض و بسط جملہ احوال اند۔
و اگر دوام آں روا نباشد نہ محب محب باشد۔ و نہ مشتاق مشتاق۔ و تا ایں حال بندہ را
صفت نگردد اسم آں بروے واقع نشود۔ و ازانست کہ وے رضا را از جملہ احوال گوید۔
و اشارت آنچہ ابو عثمانؒ گفتہ است بدیں ست۔ منذ اربعین سنة ما اقامنی الله علی
حال فکرھته۔ و گروہے دیگر حال را دوام و بقا روا ندارند۔ چنانکہ جنیدؒ گفت الاحوال
کالبروق فان بقی فحدیث النفس۔ احوال چوں برقہا باشد کہ بنماید و نپاید کہ آنچہ
باقی شود نہ حال بود۔ کہ آں حدیث نفس و ہوس طبع باشد۔ و گروہے گفتہ اند اندریں معنی
الاحوال کاسمہا یعنی انہا کما تحل فی القلب تزول۔ حال چوں نام و یست یعنی اندر حال
حلول بدل متصل شود۔ و اندر ثانی حال زائل گردد۔ و ہرچہ باقی شود صفت گردد۔ و قیام
صفت بموصوف باشد۔ و باید کہ موصوف کامل تر از صفت وے باشد۔ و ایں ہمہ محال
بود۔ و ایں فرق بداں آوردم۔ تا اندر عبارت ایں طائفہ و اندریں کتاب ہرجا کہ حال و مقام
بینی بدانی کہ مراد بداں چہ چیز است۔ و در جملہ بدانکہ رضا نہایت مقامات است۔

و نهایت احوال۔ و این محلی است که یک طرفش در کسب و اجتهاد است۔ و یکی در محبت و غلیان آن۔ و فوق آن مقام نیست۔ و انقطاع مجاهدات اندر آنست۔ پس ابتدای آن از مکاسب بود۔ و انتهای آن از مواهب۔ اکنون احتمال کند که آنکه اندر ابتدای رضای خود بخود دید، گفت مقام است۔ و آنکه اندر انتهای رضای خود بحق دید، گفت حال است۔ این است حکم مذهب محاسبی اندر اصل تصوف۔ اما اندر معاملات خلافی نکرده است بجز آنکه مرید را زجر کردی از عبارات و معاملاتی که موهوم خطا بودی۔ و هرچند اصل آن درست بودی چنانکه روزی ابوحمزهٔ بغدادی که مرید وی بود، بنزدیک وی آمد۔ مردی مستمع و صاحب حال بود۔ و حارث شاه مرغی داشت که بانگ کردی۔ اندران ساعت بانگ بکرد۔ ابوحمزه نعره بزد۔ حارث برخاست و کارد بر گرفت۔ و گفت کفرت۔ و قصد کشتن وی کرد۔ مریدان اندر پای شیخ افتادند۔ و وی را از وی جدا کردند۔ بوحمزه را گفت اسلم یا مطرود۔ گفتند ایها الشیخ ما جمله وی را از جمله خواص اولیا و موحدان می دانیم۔ شیخ را با وی این تردد از کجا پدیدار آمد۔ حارث گفت مرا با وی تردد نیست۔ و اندر وی بجز خوبی دیدار نه۔ و باطن وی را بجز مستغرق توحید نمی دانم۔ اما چرا وی را چیزی می باید کرد که مانند باشد با فعال حلولیان۔ تا از مقالات ایشان اندر معاملات وی نشانی باشد۔ مرغی که عقل ندارد و بر مجاری عادت و هوای خود بانگی می کند۔ چرا وی را با حق سماع افتد۔ و حق جل و علا متجزی نه۔ و دوستان وی را جز بر کلام وی آرام نه۔ و جز با سلام وی وقت و حال نه۔ و وی را بچیز با حلول و نزول نه۔ و اتحاد و امتزاج بر قدیم روا نه۔ چون بوحمزه آن وقت نظر شیخ بدید گفت ایها الشیخ هرچند که من در اصل درست بودم۔ اما چون فعلم مانند بود بفعل قومی گمراه۔ توبه کردم و باز گشتم۔ و ازین جنس وی را طریق بسیار است۔ و من مختصر کردم۔ و این طریق سخت ستوده است در راه سلامت بی تکسیر اندر صحو بر کمال و پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم من کان منکم یومن بالله والیوم الآخر فلا یقفن مواقف التهم۔ هرکه بخدای ایمان دارد و بروز قیامت ایمان دارد بر مواقفت تهمت نه ایستد۔ و من که علی بن عثمان الجلابی ام پیوسته از خداوند تعالی بخواهم تا مرا چنین معاملتی دهد۔ و این با صحبت مترسمان زمانه است نباید۔ که اگر در معصیت ورا یابی ایشان موافقت نکنی دشمن تو گردند۔ نعوذ بالله من الجهل۔ والله اعلم بالصواب۔

اما القصاریه تولی قصاریان بابی صالح بن حمدون بن احمد بن عمارة القصار بود۔ و وے از علمائے بزرگ بود۔ و سادات ایں طریقت۔ و طریق وے اظہار و نشر ملامت بود۔ و اندر فنون معاملات ویرا کلام عالیست۔ و وے گفتے کہ باید کہ علم خدائے عزوجل بتو نیکوتر ازاں باشد کہ علم خلق یعنی باید کہ اندر خلا معاملت با حق نیکوتر ازاں کنی کہ اندر ملا با خلق۔ کہ حجاب اعظم از حق شغل دل تست۔ و بخلق بباب ملامت اندر ابتدائے کتاب احوال و حکایات او بیاوردہ ام۔ بداں اختصار کردم مر ترک تطویل را۔ و از نوادر حکایات وے یکے آنست کہ گوید روزے اندر جوے بار حیرہ نشاپور مے رفتم۔ و نوح نام عیارے بود بفتوت معروف و جملہ عیاران نشاپور اندر حکم وے بودند۔ ویرا اندر راہ بدیدم۔ گفتم یا نوح جوانمردی چہ چیز است۔ گفت جوانمردی من خواہی۔ یا ازاں تو گفتم۔ ہر دو بگوئی۔ گفت جوانمردی من آنست کہ من قبا بیروں کنم و مرقعہ بپوشم۔ و معاملت آں ورزم تا صوفی شوم۔ و از شرم حق اندراں جامہ از معصیت بپرہیزم۔ و جوانمردی تو آنکہ آں مرقعہ بیروں کنی۔ تا تو بخلق و خلق بتو فتنہ نگردند۔ پس جوانمردی من حفظ شریعت بود بر اظہار۔ و ازان تو حفظ حقیقت بود بر اسرار۔ و ایں اصلے سخت قویست۔ واللہ اعلم بالصواب۔

اما الطیفوریہ و ایں گروہ تولی بابی یزید طیفور بن عیسیٰ بن سروشان البسطامی کنند۔ و وے از رؤسائے متصوفہ بود و کبرائے ایشاں۔ و طریق وے غلبہ و سکر بود۔ و غلبہ شوق حق عزوجل۔ و سکر و دوستی از جنس دوستی کسب آدمی نباشد۔ و ہر چہ از دائرہ اکتساب خارج بود۔ بداں دعوی کردن باطل بود۔ و تقلید بداں محال۔ و لامحالہ صاحی را سکر صفت نباشد۔ و آدمی را بداں جذب سکر خود سلطان نہ۔ و سکر آں بخود مغلوب باشد۔ ویرا بخلق التفات نبود۔ تا بصفتے از اوصاف تکلف پدیدار آید۔ و مشائخ ایں طریقت برانند کہ اقتدا جز بمستقیمی کہ از دور احوال رستہ باشد درست نیاید۔ و باز گروہے روا دارند کہ کسے بتکلف راہ غلبہ در سکر سپرد۔ از انجا کہ پیغمبر گفت صلعم ابکوا فان لم تبکوا فتباکوا۔ یا بگریید یا بگریہ کنندگان مانند کنید۔ و ایں را دو وجہ باشد۔ یکے مانند کردن خود را بگروہے مر ریا را۔ و ایں شرک صریح باشد۔ و دیگر خود را مانند کردن تا حق تعالیٰ مر ویرا بداں درجہ برساند کہ خود را مانند آں قوم کردہ است تا موافق باشد۔ مر آنرا کہ پیغمبر گفت صلعم من تشبہ بقوم فھو منھم پس ہر چہ از انواع مجاہدات آید اندر راہ بیاورد۔ و بہ درگاہ

اسباب وا رمے باشد۔ تا خداوند تعالیٰ در تحقیق معانی آں بروے کشادہ گرداند کہ یکے از مشائخ گفت المشاهدات مواریث المجاهدات۔ گویم مجاہدات اندر ہمہ معانی نیکو باشد۔ اما سکر و غلبہ اندر تحت کسب نیاید۔ تا بمجاہدات مر آنرا جلب تواں کرد۔ و عین مجاہدات مر حصول سکر را علت نگردد۔ و مجاہدات اندر حال صحو تواں کرد۔ و صاحب صحو را قیام بقبول سکر نباشد۔ و ایں محال باشد۔ و اکنوں من حقیقت سکر و صحو را با خلاف مشائخ بیان کنم۔ تا اشکال برخیزد ان شاء اللہ عزوجل۔

الکلام فی السکر والصحو

بداں اعزک اللہ تعالیٰ کہ سکر و غلبہ عبارتیست کہ ارباب معانی کردہ اند از غلبۂ محبت حق تعالیٰ۔ و صحو عبارتیست از حصول مراد۔ و اہل معانی را اندریں معانی سخن بسیار است۔ گروہے ایں را برآں فضل نہند۔ و گروہے آنرا بریں مزیت نہند۔ آنانکہ سکر را فضل نہند بر صحو۔ آں ابو یزید است و متابعان وے۔ گویند صحو بر تمکین و اعتدال صفت آدمیت صورت گیرد۔ و آں حجاب اعظم بود از حق۔ و سکر بر زوال آفت۔ و نقص صفات بشریت، و ذہاب تدبیر، و اختیار وے، و فنائے تصرفش اندر حق ببقائے معانی۔ و قوتے کہ اندر وے موجود است بخلاف جنس وے۔ و آں ابلغ و اتم و اکمل آں حال بود۔ چنانکہ داؤد اندر حال صحو بود۔ و فعلے از وے بوجود آمد۔ کہ خداوند تعالیٰ فعل وے بر او اضافت کرد و گفت۔ و قتل داؤد جالوت۔ و پیغمبر ما صلعم اندر حال سکر بود فعلے از وے در وجود آمد کہ خداوند تعالیٰ فعل وے را بخود اضافت کرد۔ و گفت وَمَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْتَ وَلٰکِنَّ اللّٰہَ رَمٰی۔ فشتان ما بین عبد و عبد۔ و آنکہ بخود قائم بود و بصفات خود ثابت گردد تو گردی بر وجہ کرامت۔ و آنکہ بحق قائم بود و از صفات خود فانی گفتند ما کردیم۔ آنچہ کردیم پس اضافت فعل بندہ بحق نیکوتر از اضافت فعل حق بہ بندہ۔ کہ چوں فعل حق بہ بندہ مضاف بود بندہ بخود قائم بود۔ و چوں فعل بندہ بحق مضاف بود بحق قائم بود۔ کہ چوں بندہ بخود قائم بود چناں بود۔ کہ داؤد را یک نظر بجائے افتاد کہ وے نبایست۔ یعنی بر زن اوریا و بدید آنچہ دید۔ و چوں بحق قائم بود چناں بود کہ پیغمبر ما را صلی اللہ علیہ وسلم یک نظر افتاد ہم ازیں جنس زن زید بر زید حرام شد۔ از آنچہ آں در محل صحو بود۔ و ایں در محل سکر۔ و باز آنانکہ صحو را فضل نہند بر سکر آں جنید است و متابعان وے۔ گویند کہ سکر محل آفت است۔ از آنچہ آں تشویش احوال است و ذہاب صحت۔ و گم کردن سررشتہ خویش۔ و چوں قاعدۂ ہمہ معانی طالب باشد۔ یا از روے فنائے وے یا از روے بقائے وے یا از روے محوش، یا از روے اثباتش، چوں صحیح الحال

نباشد فائده تحقیق حاصل نشود۔ ازانچه دل اهل حق مجرد مے باید از کل مثبتات۔ و نابینائے هرگز از بند اشیا راحت نباشد۔ و از آفت آں رستگاری نه۔ و ماندن خلق اندر چیزها بدوں حق بدان است که چیزها را چنانکه هست نمی بینند۔ به بیند۔ و دیدار درست بر دو گونه باشد یکے آنکه ناظر اندر شے بچشم بقائے آں نگرد۔ و دیگر آنکه بچشم فنائے آں نگرد۔ اگر بچشم بقا نگرد مر کل را اندر بقائے خود ناقص یابد۔ که اشیا بخود باقی نبند اندر حال بقا شاں۔ و اگر بچشم فنا نگرد کل موجودات را اندر جنب بقائے حق فانی یابد۔ و ایں هر دو صفت مرا و را از موجودات اعراض فرماید۔ و از آں بود که پیغمبر گفت صلعم اندر حال دعا که۔ اللهم ارنا الاشیاء کما هی۔ ازانچه هر که دید آسود۔ و ایں معنی قول خدا است عزوجل که گفت۔ فَاعْتَبِرُوا یَا أُولِی الْأَبْصَارِ۔ تا نه بینند اعتبار نگیرند پس ایں جمله جز اندر احوال صحو درست نیاید۔ و مر اهل سکر را ازیں معنی هیچ آگاهی نه۔ چنانکه موسیٰ اندر حال سکر بود طاقت اظهار یک تجلی نداشت۔ و از هوش بشد۔ خَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا۔ و رسول ما علیه الصلوٰة والسلام اندر حال صحو بود۔ ازانکه تا بقاب قوسین در عین تجلی بود۔ و هر زماں هشیار تر۔ و بیدار تر بود۔ **شعر**

شربت الراح کأسا بعد کأس　　فما نفد الشراب وما رویت

و شیخ من گفتے و وے جنیدی مذهب بود۔ که سکر بازی گاه کودکانست۔ و صحو فنا گاه مردان۔ و من مے گویم که علی بن عثمان الجلابی ام بر موافقت شیخم۔ که کمال حال صاحب سکر صحو باشد۔ و کمتریں درجه اندر صحو از رویت بازماندگی بشریت بود پس صحوے که آفت نماید بهتر از سکرے که عین آں آفت بود۔ و از ابو عثمان مغربی حکایت آرند۔ که اندر ابتداء حالش بیست سال عزلت کرد اندر بیابانها چنانکه حس آدمی نشنید تا از مشقت بنیه روے بگداخت۔ و چشمهاش بمقدار سوفار جوال دوزی ماند۔ و از صورت آدمیاں بگشت۔ از بعد بیست سالش فرمان صحبت آمد۔ و حق گفت با خلق صحبت کن۔ با خود گفت ابتدائے صحبت با اهل خدا و مجاوران خانه وے کنم۔ تا مبارک تر بود۔ قصد اهل مکه کرد۔ مشائخ را بدل از آمدن وے آگاهی بود۔ باستقبال او بیرون شدند۔ و ویرا یافتند بصارت مبدل شده و بحالی که بجز رمق خلقت بروے چیزے نمانده بود۔ گفتند یا ابا عثمان بیست سال بدیں صفت زیستی۔ که آدم و ذریتش اندر روزگار تو عاجز شدند۔ ما را بگوئی تا چرا رفتی۔ و چه دیدی۔ و چه یافتی۔ و چرا باز آمدی۔ گفت بسکر برفتم۔ و آفت سکر دیدم۔ و نومیدی یافتم۔ و بعجز باز آمدم۔ جمله مشائخ گفتند یا

اما عثمان ۔ حرامست از نیں تو بر معبران کہ عبارت صحو و سکر کنند۔ کہ تو انصاف بجملہ بدادی ۔ و آفت سکر باز نمودی ۔ پس سکر جملہ پنداشت فناست در عین بقا۔ صفت ایں حجاب باشد۔ و صحو جملہ دیدار بقاست در فنائے صفت۔ و ایں عین کشف باشد۔ و در جملہ اگر کسے را صورت بندد۔ کہ سکر بفنا نزدیکتر از صحو است محال باشد۔ از انچہ سکر صفتی است زیادت بر صحو۔ و تا اوصاف بندہ روئے بزیادتی دارد بے خبر بود۔ و چوں روئے بنقصان آں صورت نہد آنگاہ طلاب را بدو امیدے باشد و ایں غائت حال ایشان است اندر صحو و سکر۔ و از ابویزید حکایتے آرند کہ مغلوب بود۔ و آں آنست کہ یحییٰ ابن معاذ بدو نامہ نوشت۔ کہ چہ گوئی اندر حق کسیکہ یک قطرہ از بحر محبت بخورد۔ و مست گرد۔ و بایزید جواب باز نوشت کہ چہ گوئی اندر کسیکہ ہمہ دریاہائے عالم شراب محبت گردد۔ و وے جملہ را بخورد۔ و ہنوز از تشنگی مے خروشد۔ و مردمان را صورت بندد۔ کہ یحییٰ از سکر عبارت کردہ است۔ و بایزید از صحو۔ و بر خلاف این است کہ صاحب صحو آں باشد کہ طاقت قطرۂ ہم ندارد۔ و صاحب سکر آنکہ بستی ہمہ را بخورد۔ و نیز دیگر باید ش۔ از انچہ شراب آلت سکر باشد۔ جنس بجنس اولیٰ۔ و صحو بضد آں بود۔ با مشرب نیارامد۔ اما سکر بر دو گونہ بود۔ یکے بشراب مودت۔ و دیگر بکاس محبت۔ و سکر مودتے معلول باشد۔ کہ تولد آں از رویت نعمت بود۔ و سکر محبتے بے علت بود۔ کہ تولد آں از رویت منعم بود۔ پس ہر کہ نعمت بیند بر خود بیند۔ خود را دیدہ باشد و ہر کہ منعم را بیند بوے بیند خود را ندیدہ باشد۔ اگرچہ اندر سکر بود سکر ش صحو باشد۔ و صحو نیز بر دو گونہ بود۔ یکے صحو بر غفلت۔ و دیگر بر محبت اقامت۔ و صحوے کہ غفلتی بود آں حجاب اعظم بود۔ و صحوے کہ محبتے بود۔ آں کشف ابین باشد۔ پس آنکہ مقرون بغفلت بود۔ اگرچہ صحو باشد سکر بود۔ و آنکہ موصول بمحبت بود۔ اگرچہ سکر بود صحو باشد۔ چوں اصل مستحکم بود۔ صحو چوں سکر باشد۔ و سکر چوں صحو۔ و چوں بے اصل باشد ہر دو بے فائدہ بود۔ و فی الجملہ صحو و سکر اندر قدمگاہ مردان بعلت اختلاف معلول باشد۔ و چوں سلطان حقیقت جمال خود بنماید صحو و سکر ہر دو طفیلی نماید۔ از انچہ اطراف ایں ہر دو معنی بیکدیگر موصول است۔ و نہایت یکے بدایت دیگرے باشد۔ و بدایت و نہایت جز اندر تفاریق صورت نگیرد۔ و آنچہ نسبت آں بتفرقہ باشد اندر حکم متساوی باشد۔ و جمع نفی تفاریق بود۔ و اندریں معنی گوید کہ شعر

اذا طلع الصباح بنجم راح ۔۔۔ تساوی فیہ سکران وصاح

واندر سرخس دو پیر بودند یکی لقمان و دیگر ابوالفضل حسن. روزی لقمان بنزدیک ابوالفضل اندر آمد. ویرا یافت جزوی اندر دست گرفته. گفت یا ابا الفضل اندرین جزو چه می جوئی. گفت همانکه تو اندر ترک وی. گفت این خلاف چراست. گفت خلاف تو می بینی. که از من می پرسی که چه می جوئی از مستی. هشیار شود. از هشیاری بیدار شو. تا خلاف برخیزد ت. و بدانی که من و تو چه می طلبیم پس طیفوریانرا با جنیدیان این مقدار خلاف بود. که یاد کردیم. و اندر معاملت مطلق مذهب وی ترک صحبت و اختیار عزلت بود. و مریدان را جمله چنین فرماید. و این طریقی محمود و سیرتی ستوده است. اگر میسر شود.

واما الجنیدیه تولی جنیدیان بابی القاسم الجنید بن محمد کنند. و اندر وقت وی مر اورا طاوس العلما گفتندی. و سید این طائفه، و امام الائمه ایشان، وی بود. و طریق وی مبنی بر صحو است. برعکس طیفوریان. و اختلاف وی گفته آمد. و معروف ترین همه مذاهب. و مشهور ترین مذهب ولیت. و مشایخ جمله جنیدی مذهب بوده اند. و جز این اندر کلمات شان اختلاف بسیار است. اندر معاملات این طریقت. اما من مخافت تطویل رابدین اختصار کردم. و اگر کسی را باید که بیشتر ازین بداند از جائی دیگر باید خواند. تا بهتر ازین معلوم شود. که مذهب من اندرین کتاب اختصار است. و ترک تطویل. و بالله التوفیق. و اندر حکایات یافتم که چون حسین بن منصور اندر غلبه خود از عمرو بن عثمان تبرا کرد. و بنزدیک جنید آمد. جنید اورا گفت بچه آمدی. گفت تا با شیخ صحبت کنم. گفت مرا با مجانین صحبت نیست. که صحبت را صحت بباید. که چون با آفت صحبت کنی. چنان باشد که با سهل بن عبدالله تستری. و با عمر کردی. گفت.

ایها الشیخ الصحو والسکر صفتان للعبد. ومادام العبد محجوباً عن ربه حتی فنی اوصافه. صحو و سکر و صفت اند مر بنده را. و پیوسته بنده از خداوند محجوب است. تا اوصاف وی فانی شود. جنید گفت یا ابن المنصور اخطائت فی الصحو والسکر. لان الصحو بلاخلاف عبارة عن صحة حال العبد مع الحق. وذالک لا یدخل تحت صفة العبد. واکتساب الحق. و انا اری یا ابن منصور فی کلامک فضولاً کثیراً. و عبارات لا طائل تحتها. خطا کردی اندر صحو و سکر از انچه خلاف نیست. که صحو عبارت از صحت حال است با حق. و سکر عبارتست از فرط شوق و غایت محبت. و این هر دو معنی اندر تحت صفت و

اکتساب خلق اندر نباید۔ و من اے پسر منصور اندر کلام تو فضول بسیارے بینم۔ و عبارات بے معنی۔ واللہ اعلم بالصواب۔

واما النوریة تولی نوریان بابی الحسن احمد بن نوری کنند رحمۃ اللہ علیہ۔ و وے یکے از صدور علمائے متصوفہ بود۔ و مشہور تر از نور۔ و مذکور اندر میان ایشان بمناقب لامع۔ و حجج قاطع۔ و وے را اندر تصوف مذہبے پسندیدہ است۔ و قاعدۂ مذہبش تفضیل تصوف باشد بر فقر۔ و معاملتش موافق جنیدؒ باشد۔ و از نوادر طریقت وے یکے آنست کہ اندر صحبت نزد وے ایثار صاحب حق فرماید بر حق خود۔ و صحبت بے ایثار حرام دارد۔ و گوید کہ صحبت مر درویشان را فریضہ است۔ و عزلت ناستودہ۔ و ایثار صاحب بر صاحب ہم فریضہ است۔ و از وے مے آید کہ گفت۔ ایاکم والعزلۃ فان العزلۃ مقارنۃ الشیطان۔ وعلیکم بالصحبۃ۔ فان فی الصحبۃ رضاء الرحمٰن۔ بپرہیزید از عزلت۔ کہ آں مقارنت شیطان است۔ و بر شما باد الصحبت کہ اندر صحبت خوشنودی خداوند است عزوجل۔ و اکنوں من حقیقت ایثار را بیان کنم۔ و چوں بباب صحبت و عزلت برسم۔ آنجا رمز آں شرح دہم۔ تا فوائد عامتر بود۔ انشاء اللہ تعالےٰ عزوجل۔

الکلام فی الایثار

خداوند گفت عزوجل۔ وَيُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ۔ ایثار کنند اگرچہ بداں حاجتمند باشند۔ و نزول ایں آیت اندر شان فقرائے صحابہ بودہ است برخصوص۔ و حقیقت ایثار آں بود کہ اندر صحبت حق صاحب خود نگاہ دارد۔ و نصیب خود اندر نصیب وے فرو نہد۔ و رنج بر خود نہد از برائے راحت صاحب خود۔ لان الایثار القیام بمعاونۃ الاغیار مع الاشتغال بما امرہ الجبار لرسولہ المختار صلے اللہ علیہ وسلم۔ قال اللہ تعالیٰ خُذِ الْعَفْوَ وَاْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِيْنَ۔ و ایں شرح تر اندر باب آداب الصحبۃ بیاید۔ اما مراد اینجا ایثار است۔ و ایں بر دو گونہ باشد۔ یکے اندر صحبت۔ چنانکہ ذکرش گذشت۔ و دیگر اندر محبت۔ و اندر ایثار حق صاحب نوعے اندر رنج و تکلف است۔ و اما اندر ایثار حق دوست ہمہ روح و راحت است۔ و اندر حکایات مشہور است کہ چوں غلام الخلیل با ایں طائفہ عداوت خود ظاہر کرد۔ و با ہر یکے دیگر گونہ خصومتے پدید آورد۔ نوری و رقام و ابو حمزہ را بگرفتند۔ و بدار الخلافہ بردند۔ و غلام الخلیل گفت ایں قومے اند از زنادقہ۔ اگر امیر المؤمنین فرمانے دہد بکشتن ایشاں

اصل زنادقه متلاشی شود. که سر همه این گروه اند. و هر کس را این چنین خبر بر دست وے بر آید. من او را ضامنم بمزدی بزرگ. خلیفه در وقت بفرمود. که گردنهائے ایشان بزنند. سیاف آمد و آن هر سه را بر دست ببستند. سیاف قصد قتل رقام کرد. نوری برخاست و بجائے رقام بنشست بر وستگاه. سیاف بطربی وطوعی تمام ازین عجب داشتند. سر و مان سیاف. گفت اے جوانمرد این شمشیر چنان چیزے نیست که بدین رغبت فراپیش آن آیند که تو آمدی. و هنوز نوبت بتو نارسیده. گفت آرے طریق من بنی بر ایثار است. و عزیزترین چیزها در دنیا زندگانی است مے خواهم تا این نفسے چند اندر کار این برادران کنم که یک نفس دنیا بنزدیک من دوست تر از هزار سال آخرتست. از آنچه این سرائے خدمت است. و آن سرائے قربت و قربت بخدمت یابند. به بایه این خبر بخلیفه برگرفت. خلیفه از رقت طبع و وقت سخن وے اندر چنان حال متعجب شد. و کس فرستاد که اندر امر ایشان توقف کنید. و قاضی القضاة ابو العباس بن علی بود حوالت حال ایشان بدو کرد. و وے هر سه را برگرفت و بخانه برد. و آنچه از ایشان پرسید از احکام شریعت و حقیقت مر ایشان را اندران تمام یافت. و از غفلت خود از حال ایشان تشویر خورد. آنگاه نوری گفت ایها القاضی این همه که پرسیدی هنوز هیچ چیز نه پرسیدی. فان للّٰه عبادا یاکلون باللہ و یشربون باللہ و یجلسون باللہ و یقولون باللہ. که خداوند را مردانند که قیام شان بدوست. و قعود و نطق و حرکت و سکون جمله بوے. و زنده بدو اند. و پاینده بمشاهده او. که اگر یک لحظه مشاهده حق از روزگار ایشان گسسته شود خروش از ایشان بر آید. قاضی متعجب شد اندر وقت کلام و صحت حال وے. بخلیفه نوشت که اگر این طائفه ملاحده اند فمن الموحد فی العالم. من گواهی دهم و حکم کنم که اندر همه روئے زمین موحدے نیست. خلیفه مر ایشان را بخواند و گفت حاجت خواهید. گفتند ما را بتو حاجت آنست که ما را فراموش کنی. نه بقبول خود ما را مقرب گردانی. و نه بهجر خود مطرود. که هجر تو ما را چون قبول تست. و قبول تو چون هجر تو. خلیفه بگریست و بکرامت مر ایشان را بازگردانید. و از نافع روایت آرند که گفت ابن عمر را ماهی آرزو کرد. اندر همه شهر طلب کردند و نیافتند. و من از پس چندین روز بیافتم. و بفرمود تا بریان کردند. و گرده پیش وے آوردم. از شادی اندر سیمائے وے یافتم چون آن ماهی دیدم. در حال سائلے بر در سرائے وے آمد بفرمود

که این را بدان سائل دهید۔ غلام گفت یا سیدی چندیں روز این مے خواستی۔ اکنوں چرا
مے دہی۔ ما بجائے این سائل را چیزے دیگر بدہیم۔ گفت اے غلام خوردنِ این بر من
حرام است۔ که این را از دل بیروں کردہ ام۔ بداں خبرے که از حضرت رسول ؐ شنودم۔
صلی اللہ علیہ وسلم که ایما امرئ یشتہی شہوۃ فرد شہوتہ و آثر الآخر علی نفسہ غفرلہ
آنکه آرزو کند ویرا چیزے از شہوات آنگاہ که بباید دست ازاں باز دارد۔ و دیگرے را
اولیتر از خود دارد۔ لامحالہ خداوند ویرا بیامرزد۔ اندر حکایات یافتم۔ که دہ کس از درویشاں
ببادیہ فرو شدند۔ و اندر راہ منقطع گشتند۔ و تشنگی مر ایشاں را دریافت۔ و با ایشاں یک قدح
شربت آب بود۔ ہر یکے بدیگر ایثار میکردند۔ و کسے نخورد۔ تا ہمہ ایشاں از دنیا بشدند۔ بجز یک
کس۔ وے گفت چوں دیدم۔ که ہمہ بمردند من آں آب بخوردم۔ و بقوت آں براہ باز آمدم۔
یکے گفت ورا اگر نخوردی بہتر بودے۔ وے گفت یا ہذا شریعت را چنیں دانستہ ام
که اگر نخوردمے قاتلِ نفسِ خود بودمے و ماخوذ۔ بداں گفت پس ایشاں قاتلِ نفس بودہ
اند۔ گفت نہ۔ ازانکہ از ایشاں یکے مے نخورد تا دیگرے بخورد۔ چوں جملہ اندر موافقت
فرو شدند من بماندم۔ و آب لامحالہ بر من واجب شد۔ شرعاً که آں بباید خورد۔ چوں
امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ بر بستر پیغمبر علیہ السلام بخفت۔ و وے با ابوبکر صدیق ؓ از
مکہ بیروں آمد۔ و بغار اندر آمدند۔ آنشب کفار قصد کشتن پیغمبر صلعم کردہ بودند۔ خداوند عزوجل
جبرائیل ؑ و میکائیل ؑ را گفت۔ که من میان شما برادری دادم۔ و یکے را زندگانی دراز تر از دیگرے
گردانیدم۔ کیست از میانِ شما که ایثار کند برادرِ خود را بر خود بزندگانی۔ و مرگ خود را
اختیار کند۔ ہر دو خود را از زندگانی اختیار کردند۔ خداوند عزوجل با جبرائیل ؑ و میکائیل ؑ گفت
شرف علی ؓ بہ بینید۔ و فضلش بر خود که من میانِ وے و میانِ رسول ؐ خود برادری دادم۔
وے قتل و مرگ خود اختیار کرد۔ و بر جائے پیغمبر صلعم بخفت۔ و جان فدائے وے کرد۔ و
زندگانی بر وے ایثار کرد۔ و بہلاک خود اکنوں ہر دو بر زمین شوید۔ و ویرا از دشمنان نگاہ
دارید۔ آنگاہ جبرئیل ؑ و میکائیل ؑ بیامدند۔ یکے بر سرگاہ وے نشست۔ و یکے بر پائگاہ وے
جبرئیل ؑ گفت بخ بخ من مثلک یا ابن ابی طالب ان اللہ تعالیٰ یباہی بک علی ملٰئکتہ۔ کیست
چوں تو اے پسر ابی طالب که خداوند تعالیٰ بتو مباہات میکند بر ہمہ ملائک۔ و تو اندر خواب
خوش خفتہ۔ آنکه این آیت آمد اندر شان وے۔ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ

مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ رَءُوْفٌ بِالْعِبَادِ۔ و چوں محنت حرب اُحد خداوند تعالیٰ مر مومناں را آزمودہ
گردانید۔ زنے گوید از صالحات انصار کہ من بیروں آمدم با شربتے آب۔ تا بکسے کسان خود
برم اندر حرب گاہ۔ یکے را دیدم از کرام صحابہ مجروح افگندہ۔ و نفس مے شمرد۔ بمن اشارت
کرد۔ کہ آں آب بمن دہ۔ من بوے دادم۔ مجروحی دیگر آواز داد۔ کہ بمن دہ۔ وے آں آب
نخورد۔ و مرا گفت بدو بر۔ ہمچنیں چوں بدو آوردم۔ دیگرے آواز داد۔ کہ آں آب بمن دہ۔ و او
ہم نخورد۔ و گفت بدو بر۔ ہمچنیں تا ہفت کس۔ چوں ہفتم خواست کہ آں شربت از من بستاند
جاں بداد۔ باز گشتم تا دیگرے را دہم۔ ہر شش بفرمانِ حق بحق رسیدہ بودند۔ آنگاہ ایں
آیت آمد۔ وَيُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ۔ و اندر بنی اسرائیل عابدے بود۔
کہ چہار صد سال عبادت کردہ بود۔ روزے گفت بار خدایا اگر ایں کوہہا نیافریدہ بودی۔
رفتن و سیاحت کردن بر بندگان آساں تر بودے۔ بہ پیغمبر آں وقت صلوات اللّٰہ علیہم
فرمان آمد۔ کہ مر آں عابد را بگوئی کہ بر تصرف کردن اندر ملکِ ما ترا چہ کار است۔ اکنوں کہ
تصرف کردی نامت را از دیوانِ سعدا پاک کردم۔ و اندر دیوانِ اشقیا بنشتم۔ عابد را طربے
اندر دل پدید آمد۔ و سجدۂ شکر کرد مر خداوند را۔ پیغمبر وقت گفت اے نادان بر شقاوت
سجدۂ شکر واجب نشود۔ گفت شکر من نہ بر شقاوت است۔ بلکہ بر آنست کہ نام من باری
اندر دیوانے نیست از دواوینِ وے۔ اما حاجتے دارم اے پیغمبر خدائے۔ گفتا بگو۔ تا باز گویم۔
گفت بگو مر خداوند عزوجل را کہ اکنوں مرا بدوزخ مے فرستی۔ چندانی گرداں مرا کہ جائے ہمہ
موحدانِ عاصی بگیرم۔ تا ایشاں جملہ بہ بہشت روند۔ فرمان آمد کہ بگوئی مر آں بندہ را کہ ایں
امتحانِ تو نہ از برائے اہانتِ تو بود۔ کہ ایں جلوہ کردن تو بود بر سرِ خلائق۔ و بقیامت آنرا کہ
تو شفاعت کنی جملہ اندر بہشت باشند۔ و من از احمد حماد سرخسی پرسیدم۔ کہ ابتدائے توبہ تو چگونہ
بود۔ گفت وقتے من از سرخس برفتم۔ و بہ بیابان فرو شدم بر سر اشتران خود۔ و مدتے آنجا
ببودم۔ و پیوستہ من دوست داشتمے۔ کہ گرسنہ بودمے۔ و نصیب خود بادیگرے دادمے۔
و قول خدائے عزوجل کہ گفت وَيُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ۔ اندر پیش دلِ
من تازہ بودے۔ و بدیں طائفہ اعتقادے داشتم۔ روزے شیرے گرسنہ از بیاباں در آمد۔ و
اشترے از آنِ من بکشت۔ و بر سر بالائے شد۔ و بانگے بکرد۔ و ہرچہ اندراں نزدیکی سباعی
بود بانگ وے بشنیدند۔ بروے مجتمع شدند۔ وے بیامد و اشتر را برہم درید ہیچ نخورد۔

و بازبراں سر بالا شد۔ آں سباع از روباہ و شغال و گرگ۔ و آنچہ بدیں مانند۔ ہمہ ازاں
خوردن گرفتند۔ و وے ہیچ نخورد تا ہمہ بازگشتند۔ آنگاہ قصد کرد تا لختے ازاں بخورد۔ روبہے
لنگ از دور پدیدار آمد۔ شیر بازگشت و بر بالا شد تا آں روباہ چندانکہ توانست ازاں بخورد۔
و بازگشت آنگاہ شیر بیامد۔ و لختے ازاں بخورد۔ و من از دور نظارہ مے کردم۔ چوں بازگشت
بزبانِ فصیح مرا گفت۔ یا احمد ایثار بر لقمہ کار سگاں بود۔ مردانِ جان و زندگانی ایثار کنند۔ چوں
ایں برہاں بدیدم۔ دست از کل اشغال بداشتم۔ و ابتدار توبہ من آں بود۔ جعفری خلدی گوید
کہ روزے ابوالحسن نوریؒ اندر خلوت مناجات مے کرد۔ و من برفتم تا مناجاتِ وے را گوش دارم۔
چنانکہ وے را بود۔ کہ سخت فصیح و لبیق بود۔ مے گفت بارخدایا اہل دوزخ را عذاب کنی۔ و جملہ
آفریدگان تو اند بعلم، و قدرت، و ارادت قدیم۔ و اگر ناچار دوزخ را از مردم پر خواہی کرد قادری
برآنکہ مرا بداں دوزخ و طبقاتِ آں پر کنی۔ و مر ایشاں را بہ بہشت فرستی۔ جعفر گفت من اندر
امر وے متحیر شدم۔ و بدیدم بخواب کہ آئندہ بیامدے۔ و گفتے خداوند گفت۔ کہ ابوالحسن را بگوئی
کہ ما ترا بداں شفقت و تعظیم تو بخشیدیم کہ بما و بندگان ما است۔ و ورا نوری بداں خواندندے
کہ اندر خانہ تاریک چوں سخن گفتے بنور باطنش خانہ روشن گشتے۔ و بنور حق اسرارِ مریداں
بدانستے۔ تا جنید گفت۔ و را کہ ابوالحسن جاسوس القلوب است۔ ایں است تخصیص
مذہب وے۔ و ایں اصل قوی و امرے معظم است بنزدیک اہل بصیرت۔ و بر آدمی ہیچ
سخت تر از بذل روح نیست۔ و دست بداشتن از محبوب خود۔ و خداوند عزوجل کلید
ہمہ نیکوییہا اندر بذل محبوب خود گردانیدہ است۔ چنانکہ گفت۔ لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوْا
مِمَّا تُحِبُّوْنَ۔ و چوں روح کسے مبذول باشد۔ مال، و حال، و خرقہ، و لقمہ را چہ خطر باشد۔
و اصل ایں طریقت ایں است۔ چنانکہ یکے بنزدیک رویمؒ آمد۔ کہ مرا وصیتے کن۔ گفت
یا بنی لیس الامر غیر بذل الروح ان قدرت علی ذالک و الا فلا تشتغل بترہات الصوفیۃ۔ اے
پسر ایں امر بجز بذل جان نیست۔ اگر توانی۔ و الا بترہات صوفیاں مشغول مشو۔ و ہرچہ بجز
ایں بود ہمہ ترہات است۔ و خداوند گفت عزوجل۔ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ قُتِلُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا
بَلْ اَحْيَاۗءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُوْنَ۔ و نیز گفت۔ وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَنْ يُّقْتَلُ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ
بَلْ اَحْيَاۗءٌ۔ پس حیاتِ ابدی اندر قربت سرمدی ببذل روح باشد۔ و ترک نصیب اندر خود۔
فرمانِ وے بمتابعت دوستانش۔ و اما ایثار و اختیار جملہ اندر رویت معرفت تفرقہ باشد۔

واندر عین جمع عین ایثار۔ کہ ترک نصیب خود اصل نصیب خود۔ و تا روش طالب متعلق بکسب مے بود۔ ہمہ ہلاک وے بود۔ و چوں جذب حق ولائت خود ظاہر کرد۔ احوال و افعال وے جملہ برہم بشولید۔ و ویرا عبارت نماند۔ و روزگارش را اسم نہ۔ تا کسے وے را نامے نہد۔ و یا از وے عبارتے کند۔ و یا چیزے را بدو حوالتے کند۔ و اندریں معنی شبلی گوید۔ **شعر**

غبت عنی فما احسن بنفسی — وتلاشت بصفاتی الموصوفة
فانا الیوم غائب عن جمیع — لیس الا العبارة الملهوفة

وامّا السهلیة۔ تولی سهلیان بسهل بن عبداللہ تستری کنند۔ و وے از محتشمان اہل تصوف بود۔ و کبرای ایشاں۔ چنانکہ ذکر وے گذشت۔ و در جملہ اندر وقت خود سلطان وقت بود۔ و از اہل حل و عقد بود اندریں طریقت۔ و ویرا براہین ظاہر بسیار بود۔ کہ اندر ادراک حکایات آں عقل عاجز شود۔ و طریق وے اجتہاد و مجاہدہ نفس و ریاضت است۔ و مریداں را بمجاہدہ بدرجہ کمال رسانیدے۔ و اندر حکایات معروف است۔ کہ مریدے را گفت۔ جہد کن تا یک روز ہمہ روز مے گوئی یا اللہ۔ یا اللہ۔ یا اللہ و دیگر روز وسہ دیگر روز ہمچناں۔ تا بداں خوے گرفت۔ گفت اکنوں شبہا بداں پیوند۔ چناں کرد۔ تا چناں شد کہ اگر خود را بجائے خواب دیدی ہماں مے گفتے اندر خواب۔ تا آں عادت طبع وے شد۔ آنگاہ گفت اکنوں ازیں باز گرد۔ بیاد داشت وے مشغول شو۔ تا چناں شد کہ ہمہ روزگارش مستغرق آں گشت۔ وقتے اندر خانہ بود چوبے از ہوا اندر افتاد۔ و بہ سر وے آمد و بشکست۔ و قطرہ ہائے خون کہ از سرش بر زمین مے آمد نوشتہ پدید مے آمد اللہ۔ اللہ۔ اللہ۔ و پرورش مریداں از روئے مجاہدات و ریاضات طریق سہلیاں بود۔ و خدمت درویشاں۔ و حرمت طریق حمدونیاں۔ و مراقبہ باطن طریق جنیدیاں۔ اما ریاضت و مجاہدت مر وے را سود ندارد۔ اکنوں من اندر معرفت نفس و حقیقت آں بیان کنم۔ تا معلوم شود آنگاہ بیان مذاہب اندر مجاہدات۔ و احکام آں فرو نہم۔ تا بر طالب معرفت ایں ہر دو ہویدا شود۔ واللہ اعلم بالصواب۔

الکلام فی حقیقة النفس ومعنی الهوی۔ بدانکہ نفس از روئے لغت وجود شے باشد۔ و حقیقت و ذات۔ و اندر جریان عادات۔ و عبارات مرداں محتمل است معانی بسیار را بر خلاف یک دیگر استعمال کنند۔ بمعانی متضادہ بعضے

گروہے نفس بمعنے روح است۔ و بنزدیک گروہے بمعنی مروّت۔ و بنزدیک گروہے بمعنی جسد۔ و بنزدیک گروہے بمعنے خون۔ امّا محققان ایں طائفہ را مراد ازیں لفظ جملہ ہیچ چیز نباشد۔ و اندر حقیقت آں موافق اند بمنبع شر است، و قائد سوء۔ اما گروہے گویند کہ شیئے است مودع اندر قالب۔ چنانکہ روح، و گروہے گویند کہ صفتی است مر قالب را چنانکہ حیات۔ و متفق اند کہ اظہار اخلاق دنی بوے باشد۔ و افعال مذموم را سبب آنست۔ و ایں بر دو قسم است یکے معاصی۔ و دیگر اخلاق دنی۔ چوں کبر و حسد و بخل و خشم و حقد و آنچہ بدیں ماند از معانی ناستودہ اندر شرع و عقل پس بریاضت مر ایں اوصاف را از خود دفع تواں کرد۔ چنانچہ بتوبہ مر معصیت را۔ و معاصی از اوصاف ظاہر بود۔ و ایں اخلاق از راہ صاف باطن و ریاضت از افعال ظاہر بود۔ و توبہ از اوصاف باطن۔ آنچہ اندر باطن پدیدار آید از اوصاف دنی باوصاف سنی ظاہر پاک شود۔ و آنچہ بظاہر پدیدار آید باوصاف ستودہ باطن پاک شود۔ و نفس و روح ہر دو از یک لطائف اند اندر قالب۔ چنانکہ اندر عالم شیاطین و ملائکہ و بہشت و دوزخ۔ اما یکے محل خیر است و یکے محل شر چنانکہ چشم محل بصر است۔ و گوش محل سمع۔ و کام محل ذوق۔ و ماننداین از اعیان و اوصافے کہ اندر قالب آدمی مودع است پس مخالفت نفس سر ہمہ عبادتہا است۔ و کمال ہمہ مجاہدتہا۔ و بندہ جز بداں بحق راہ نیابد۔ زانچہ موافقت وے ہلاک بندہ است۔ و مخالفت وے نجات بندہ۔ و حق تعالیٰ امر کرد بخلاف کردن آں۔ و مدح کرد آنانرا کہ بخلاف نفس کوشیدند۔ و ذم کرد مر آنرا کہ بر موافقت نفس رفتند۔ چنانکہ خدا تعالیٰ گفت عزوجل۔ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ۔ و نیز گفت اَفَكُلَّمَا جَآءَكُمْ رَسُوْلٌۢ بِمَا لَا تَهْوٰٓى اَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ۔ و از یوسف صدیقؑ بار اخبر داد۔ کہ گفت وَمَا اُبَرِّئُ نَفْسِيْ اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌۢ بِالسُّوْٓءِ اِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّيْ۔ و پیغمبر گفت صلعم اذا اراد اللہ بعبد خیرا بصرہ بعیوب نفسہ۔ و اندر آثار موردو است کہ خدائے عزوجل بداؤد وحی فرستاد گفت یا داؤد عاد نفسک فان ودی فی عداوتہا۔ اے داؤد دشمنی کن بانفس خویش کہ دوستی من بدشمنی اوست پس ایں جملہ کہ یاد کردیم اوصاف اند۔ و لامحالہ صفت را موصوفے باید تا بداں قائم بود۔ از آنچہ صفت بخود قائم نباشد۔ و معرفت آں صفت جز شناخت جملہ قالب معلوم نگردد۔ و طریق شناختن آں بیان اوصاف انسانیت است و سر آں۔ و اندر حقیقت انسانیت مردماں سخن گفتہ اند کہ تا ایں اسم چہ چیز است۔ و مر چہ چیز را سزاوار است۔

وعلم بر ایں ہمہ طلاب حق فریضہ است۔ ازانچہ ہر کہ بخود جاہل بود بغیر خود جاہل تر بود۔ چوں بندہ مکلّف باشد بمعرفت خداوند معرفت خود او را بباید۔ تا بصحت حدوث خود قدم خداوند را بشناسد وبفنائے خود بقائے حق وے را معلوم کند۔ ونص کتاب بایں ناطق است۔ کہ خداوند تعالیٰ مر کفار را بجہل بخود صفت کرد۔ وگفت وَمَنْ یَّرْغَبُ عَنْ مِّلَّةِ اِبْرٰهٖمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهٗ ای جہل نفسہ ویکے گفتہ است از مشائخ من جہل نفسہ فہو بالغیر اجہل۔ ورسولؐ گفت من عرف نفسہ فقد عرف ربہ۔ ای من عرف نفسہ بالفناء فقد عرف ربہ بالبقاء۔ ویقال من عرف نفسہ بالذل۔ فقد عرف ربہ بالعز ویقال من عرف نفسہ بالعبودیۃ۔ فقد عرف ربہ بالربوبیۃ پس ہر کہ خود را نشناسد از معرفت کل محجوب باشد۔ ومراد ازیں جملہ ایں جا معرفت انسانیت است۔ واختلاف مرداں اندراں از اہل قبلہ۔ گروہے گویند انسان جز روح نیست۔ ایں جسد جوشن وہیکل آنست۔ وموضع ومادی گاہ ویست۔ تا از قتل طبائع محفوظ باشد۔ وحس وعقل صفت آں۔ وایں باطل است۔ ازانچہ جان چوں ازیں نبیت جدا مے شود۔ ویرا انسان مے خوانند۔ وایں نام کہ از شخص مردہ بنخیزد چوں با وے جان بود انسانے بود زندہ۔ وچوں بے جان باشد انسانے بود مردہ۔ ودیگر آنکہ جان اندر قالب ستور نیز مودع است۔ او را انسان نخوانند۔ واگر علت انسانیت روح بودے۔ بایستے کہ ہر جا کہ جان بودے حکم انسانیت موجود بودے۔ پس دلیل قائم بر بطلان قول ایشاں۔ وگروہے دیگر گفتہ اند کہ ایں اسم واقع است بر روح وجسد بیک جا۔ وچوں یکے از دیگرے مفارق بود ایں اسم ساقط شود۔ چنانکہ بر اسپے چوں دو رنگ مجتمع شود یکے سیاہ ودیگرے سفید آنرا ابلق خوانند۔ چوں از یکدیگر جدا شوند آں رنگہا یکے را سیاہ خوانند۔ ودیگرے را سفید وایں نیز باطل است بقول خدائے عزوجل۔ کہ گفت هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِیْنٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ یَكُنْ شَیْـًٔا مَّذْكُوْرًا۔ ومر خاک آدم را بیجان انسان خوانند وہنوز جان بداں قالب پیوستہ نبود۔ وگروہے دیگر گویند کہ انسان جزویست نامتجزی۔ ومحل آں دل است کہ قاعدۂ ہمہ اوصاف آدمی آنست۔ وایں ہم محال است۔ کہ اگر کسے را بکشند ودل از وے بیروں کنند ہم اسم انسانیت از وے نیفتد۔ وپیش از جان باتفاق اندر قالب آدم دل نبود وگروہے از مدعیان متصوفہ را اندریں معنی غلطی افتادہ است۔ وگویند کہ انسان آکل و شارب ومحل تغیر نیست۔ وآں سر الٰہی است۔ وایں جسد تلبیس آنست۔ وآں مودع

است اندر امتزاج طبع و اتحاد جسد و روح. گوییم باتفاق جملهٔ عقلا و مجانین و کفار و فساق
و جهال را اسم انسانیت است. و اندر ایشان هیچ معنی نیست ازین اسرار. و جملهٔ متغیره
آکل و شارب اند. و اندر قالب و وجود مشخص هیچ معنی نیست که آنرا انسان خوانند. و از
بعد هلاکتش نیز نه. و خداوند عزوجل جملهٔ ما بها را که اندر ما مرکب گردانیده است انسان خوانده
است بدون معنی ها که آن در بعضی آدمیان نیست. کقوله عزوجل. وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ
مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ
مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ
اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ. پس بقول خداوند تعالی که وی اصدق الصادقین است. از خاک
پاک این صورت مخصوص با همه تعبیه انسان است. چنانکه گروهی. گفته اند از اهل سنت
که انسان نامی است. که صورتش بدین صفت معهود است. که موت این اسم را از وی
نفی نکند. تا صورت معهوده آلت موسوم بظاهر و باطن. و مراد از صورت معهود تندرست
و بیمار بودن. و آلت موسوم بمجنون و عاقل. و باتفاق هر صحیح ترکیب بود کاملتر باشد اندر خلقت.
پس بدانکه ترکیب انسان آنکه کاملتر بود نزدیک محققان از سه معنی باشد. یکی روح
و دیگر نفس و سه دیگر جسد و هر عینی را ازین صورت صفتی بود. که بدان قایم بود. روح
را عقل، و نفس را هوا، و جسد را حس، و مردم نمونه است از کل عالم. و عالم نام دو جهان
است. و از هر دو جهان در انسان نشان است. نشان این جهان آب و خاک و باد و
آتش. ترکیب وی از بلغم و خون و سودا و صفرا. نشان آنجهان بهشت و دوزخ و عرصات
یا زجان بجای بهشت از لطافت، و نفس بجای دوزخ از آفت، و وحشت، و جسد بجای
عرصات. و جمال این هر دو معنی بقهر و مواصلت. پس بهشت تاثیر رضای وی. و دوزخ
نتیجهٔ سخطش همچنین. روح مومن از روح معرفت. و نفس وی از حجاب و ضلالت. و
تا اندر قیامت مومن از دوزخ خلاص نیابد. و به بهشت نرسد. و حقیقت رویت نیابد
بتحقیق ارادت نرسد که قاعدهٔ آن روح است بحقیقت قربت و معرفت نرسد پس هر که
دنیا او را بشناسد. و از دیگران اعراض کند. و بر صراط شریعت قیام کند بقیامت دوزخ
و صراط نه بیند. و در جمله روح مومن داعی وی بود به بهشت. که اندر دنیا نمونهٔ آن ولیست
و نفس داعی وی بدوزخ که اندر دنیا نمونهٔ آن ولیست. آن یکی را مدد عقل تمام. و این

دیگر را قاید ہوائے ناقص۔ تدبیر آں یکے صواب۔ و از آں این دیگر خطا۔ پس بر طالب این درگاہ واجب بود۔ کہ پیوستہ طریق مخالفت وے سپرند۔ تا بخلاف وے سر روح و عقل را مدد کردہ باشند۔ کہ آں موضع سر خدائیست عز و جل۔ واللہ اعلم بالصواب۔

فصل ۔ اما آنچہ مشائخ گفتہ اند اندر نفس۔ ذوالنون مصری گوید رحمۃ اللہ علیہ اشد الحجاب رؤیۃ النفس۔ و تدبیرہا۔ صعب ترین حجب بندہ را رویت نفس است و متابعت تدبیر آں۔ از آنچہ متابعت وے مخالفت حق عز و جل بود۔ و مخالفت حق سر جملہ حجابہا بود۔ و ابویزید بسطامی گوید رحمۃ اللہ علیہ النفس صفۃ لا تسکن الا بالباطل نفس صفتی است کہ سکونت آں بباطل بود ہرگز وے راہ حق سپری نکند۔ و محمد بن علی الترمذی گوید رحمۃ اللہ علیہ تریدان تعرف الحق مع بقاء نفسک فیک و نفسک لا تعرف نفسہا فکیف تعرف غیرہا۔ خواہی تا حق را بشناسی با بقائے نفس تو اندر تو۔ و نفس تو خود را با بقائے خود مر خود را نمے شناسد۔ چگونہ غیر خود را بشناسد یعنی نفس خود اندر حال بقائے خود بخود محجوب است چوں بخود محجوب بود بحق چگونہ مکاشف گردد۔ جنید گوید رحمۃ اللہ علیہ اساس الکفر قیامک علی مراد نفسک۔ بناء کفر قیام بندہ باشد بر مراد تن خود۔ از آنچہ نفس را با لطیفہ اسلام مقارنت نیست۔ لامحالہ پیوستہ در اعراض کوشد۔ و معرض منکر بود۔ و منکر بیگانہ۔ و ابو سلیمان دارانی گوید رحمۃ اللہ علیہ النفس خائنۃ مانعۃ۔ و افضل الاعمال خلافہا نفس خائن است اندر امانت۔ و مانع از طلب رضا۔ و بہترین اعمال خلاف وے است۔ از آنچہ خیانت اندر امانت بیگانگی بود۔ و ترک رضا گم شدگی و انفاس ایشاں اندریں معنی بیش از آنست کہ حصر تواں کرد۔ جملگی آنرا آمدم بر سر مقصود۔ و اثبات مذہب سہل اندر صحت مجاہدات نفس و ریاضت آں۔ و طریق بیان اندر حقیقت آں۔ و باللہ التوفیق۔

الکلام فی مجاہدۃ النفس

قال اللہ تعالیٰ وَالَّذِيْنَ جَاهَدُوْا فِيْنَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم المجاہد من جاہد نفسہ فی اللہ و نیز گفت رجعنا من الجہاد الاصغر الی الجہاد الاکبر۔ قیل یا رسول اللہ ما الجہاد الاکبر قال الا وہی مجاہدۃ النفس۔ باز گشتیم از جہاد خورد ترین یعنی غزو بسوئے جہاد اکبر گفتند یا رسول اللہ جہاد اکبر چیست۔ گفت مجاہدت نفس۔ و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مجاہدہ نفس را بر جہاد تفضیل نہاد۔ از آنچہ رنج آں زیادت بود۔ کہ آں جہاد راندن واجب بود۔

ومجاهدهٔ قهر کردن آن پس بدان اعزک الله تعالی طریق مجاهدهٔ نفس۔ وسیاست آن
واضح وپیداست۔ که ستوده است میان همه اهل ادیان۔ وملل۔ ومختص اند اهل این
طریقت برعایت آن۔ ومستعمل وجاری است واین عبارت اندر میان خواص وعام ایشان۔ و
مشایخ را اندرین معنی رموز وکلمات بسیار است۔ وسهل بن عبدالله تستریؒ اندر اصل این غلو بیشتر
کند۔ و وی را اندر مجاهدات براهین بسیار است۔ وگویند که وے خود را آن داشته بود۔ که هر پانزده روز
یکبار طعام خوردے۔ وعمر دراز بگذاشت بغذا اندک۔ وجمله محققان مجاهدت اثبات کرده اند۔
ومر آنرا اسباب مشاهده گفته اند۔ و وے بوده است که مجاهده را علت مشاهده گفته است۔ ومر
طالب را اندر حق یافت تاثیرے عظیم نهاده است۔ و وے زندگانی دنیا را در طلب فضل مزید بر حیات
عقبیٰ۔ در حصول مراد۔ از آنچه گوید آن ثمرهٔ این است چون در دنیا خدمت کنی۔ آنجا قربت یابی۔
بے خدمت آن قربت نباشد۔ بایدتا علت وصول حق مجاهدهٔ بنده باشد۔ که بکنند هم بتوفیق وے
المشاهدات مواریث المجاهدات۔ و دیگران گویند که وصول حق را علت نباشد۔ که هر که بحق
رسد بفضل رسد فضل را بافعال چه کار بود پس مجاهدت تهذیب نفس راست۔ نه حقیقت قرب را۔
از آنچه رجوع مجاهده به بنده باشد۔ وحوالهٔ مشاهده بحق محال بود۔ که این علت آن گردد۔ یا آن علت
این۔ وحجت سهلؒ اندرین قول خدایست عزوجل که گفت۔ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ
سُبُلَنَا۔ آنکه مجاهده کند مشاهده یابد۔ ونیز جمله ورود انبیاء واثبات شریعت ونزول کتب وجمله
احکام تکلیف مجاهدت است۔ اگر مجاهدت علت مشاهده نبودے حکم این جمله باطل شدے۔ و
نیز جمله احوال دنیا وعقبیٰ تعلق بحکم علل دارد۔ هر که علل از حکم نفی کند شرع ورسم جمله برخیزد۔ نه اندر
اصل اثبات تکلیف درست آید۔ ونه اندر فرع طعام مر سیری را ویا جامه مر دفعه سرما را
علت شود۔ واین تعطیل کل معانی بود پس رویت اسباب اندر افعال توحید بود۔ ودفع آن
تعطیل۔ واین را اندر مشاهده دلائل است۔ وانکار مشاهدهٔ مکابرهٔ عیان بود۔ نه بینی که اسپ
توسن را بریاضت از صفت ستوری بصفت مردمی آرند۔ واوصاف ستوری اندر وے مبدل
کنند۔ تا تازیانه از زمین برگیرد۔ وبخداوند دهد۔ وگوی بدست بگرداند۔ ومانند این کودک بے عقل
عجمی را بریاضت عربی زبان میکنند۔ ونطق طبیعی وی را اندر وے مبدل میگردانند۔ وباز وحشی
را بریاضت بدان درجه رسانند۔ که چون بگذارندش میرود۔ چون بخوانندش باز آید۔ ورنج بند
بروے دوست تر از آزادی وگذاشتگی بود۔ وسگی پلید را مجاهده بدان محل رسانند که کشته روے

حلال می گردد. و از آن آدمی بی مجاهده و ریاضت نایافته حرام. و مانند این پس مدار جملهٔ شرع و سیم بر
مجاهده است. و رسول الله صلی الله علیه وسلم اندر حال قرب حق. و یافتن کام. و امن عاقبت. و تحقیق
عصمت. چندان مجاهده کرد. از گرسنگی های دراز و روزهای وصال و بیداری های شب که فرمان آمد
یا محمد. طٰهٰ مَآ اَنْزَلْنَا عَلَیْکَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰی. قرآن بتو بدان نفرستادیم که تا تو خود را هلاک کنی. و از ابوهریرهؓ
روایت آرند که رسول صلی الله علیه وسلم اندر حال عمارت مسجد خشت می کشیدند. و من میدیدم که ویرا
رنج میرسید. گفتم یا رسول الله آن خشت فرا من ده. که من بجای تو این کار بکنم. گفت یا اباهریرة
خذ غیرها. فانه لا عیش الا عیش الآخرة. یا اباهریرة تو خشتی دیگر بردار که سرای عیش آخرت
است. و دنیا سرای رنج و مشقت. و حیان بن خارجه کی روایت کند که از عبدالله بن عمرؓ پرسیدم
که اندر غزو چه گوئی. گفت ابدأ بنفسک فجاهدها وابدأ بنفسک فاغزها فانک ان
قتلت فاراً بعثک الله فاراً. وان قتلت مرائیاً بعثک الله مرائیاً. وان قتلت صابراً
محتسباً بعثک الله صابراً محتسباً. پس چندانکه تالیف و ترکیب عبارت را اندر تحقیق بیان معانی اثر
است. تالیف و ترکیب مجاهدات را اندر حصول معانی اثر است. چون بیان بی عبارت و تالیف
آن درست نیاید. وصول بی مجاهدت و ترکیب آن درست نیاید. و آنکه دعوی کند مخطی بود
زانچه عالم و اثبات حدوث آن دلیل معرفت آفریدگار است. و معرفت نفس و مجاهدت آن دلیل
وصلت وی. و حجت گروهی دیگر آنست که گویند این آیت اندر تفسیر مقدم و موخر است.
چنانکه وَالَّذِیْنَ جَاهَدُوْا فِیْنَا لَنَهْدِیَنَّهُمْ سُبُلَنَا ای وَالَّذِیْنَ هَدَیْنَاهُمْ سُبُلَنَا جَاهَدُوْا فِیْنَا.
و رسول گفت صلعم لن ینجو احدکم بعمله. قیل ولا انت یا رسول الله. قال ولا انا الا ان
یتغمدنی الله برحمته. نرهد یکی از شما بعمل خود. گفتند تو هم نرهی یا رسول الله. فرمود من هم نرهم
بجز آنکه خداوند تعالی بر من رحمت کند. پس مجاهدت فعل بنده باشد. و محال باشد که فعل وی
علت نجات وی گردد. پس خلاص و نجات بنده متعلق به مشیت است نه بمجاهدت. از آنجا
که خداوند گفت عزوجل. فَمَنْ یُّرِدِ اللّٰهُ اَنْ یَّهْدِیَهٗ یَشْرَحْ صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ یُّرِدْ اَنْ
یُّضِلَّهٗ یَجْعَلْ صَدْرَهٗ ضَیِّقًا حَرَجًا. و نیز گفت تُؤْتِی الْمُلْکَ مَنْ تَشَآءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْکَ مِمَّنْ تَشَآءُ.
تکلیف همه عالمیان اندر اثبات مشیت خود نفی کرد. اگر مجاهده علت وصول بودی ابلیس
مردود نبودی. و اگر ترک آن علت دوری بودی آدم صلوات الله علیه هرگز مقبول صفا
نبودی. پس کار بسبقت عنایت دارد. نه بکثرت مجاهدت. نه هر که مجتهدتر امین تر. بلکه هر که بدو

عنایت بیشتر وے بحق نزدیکتر یکے اندر صومعه مقرون طاعت از حق دور۔ ویکے اندر خرابات موصول بمعصیت بحق نزدیکتر۔ واشرف همه معانی ایمان است کودکے راکه مکلف نیست حکمش حکم ایمان بود۔ ومجانین راهمچناں پس چوں اشرف مواهب را مجاهدت علت نباشد۔ آنچه کم ازاں بود هم بعلت محتاج نبود۔ ومن که علی بن عثمان الجلابی ام میگویم که ایں خلافیست اندر عبارت بد ومعنی ازانچه یکے میگوید من طلب وجد۔ ودیگرے میگوید من وجد طلب۔ وسبب یافتن طلب بود وسبب طلب یافتن۔ آں مجاهدت میکند تا مشاهدت یابد۔ وایں مشاهدت میکند تا مجاهدت یابد۔ و حقیقت ایں آں بود که مجاهدت اندر مشاهدت بجائے توفیق است اندر طاعت۔ وآں عطاست از حق عزوجل پس چوں طلب حصول طاعت بے توفیق محال بود۔ حصول توفیق نیز بے طاعت محال بود۔ وچوں بے مشاهدت مجاهدت موجود نباشد۔ بے مشاهدت مجاهدت نیز محال بود۔ پس لمعه از جمال خداوندی بباید۔ تا بنده را بمجاهدت دلالت کند۔ وچوں علت وجود مجاهدت آں لمعه باشد۔ هدایت سابق بود بر مجاهدت۔ اما آنچه آں قوم یعنی سهل واصحاب او حجت کنند که هرکه بمجاهدات اثبات نکند۔ بورود جمله انبیا وکتب وشرائع منکر بود۔ که مدار تکلیف بر مجاهدت است بهتر ازیں بباید که مدار تکلیف بر هدایت حق است۔ مجاهدات اثبات حجت راست نه حقیقت وصلت را۔ وخداوند عزوجل گفت۔ وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُوْا لِيُؤْمِنُوْٓا اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُوْنَ۔ واگر ما فرشتگاں را بدیشاں فرستیم۔ ومردگاں را با ایشاں بسخن آریم۔ وبرانگیزیم بر ایشاں همه چیزها را۔ ایشاں ایمان نیارند تا ما نخواهیم۔ ازانچه علت ایمان مشیت ماست نه رویت۔ دلائل ومجاهدت ایشاں ونیز گفت که۔ اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ۔ آنانکه کافر اند مساویست نزدیک ایشاں اظهار حجت۔ وورود دلائل۔ وانذار از اهوال قیامت۔ وترک آں۔ ایشاں ایمان نیارند۔ که ما مر ایشاں را از اهل ایمان نگردانیده ایم۔ ودلهائے ایشاں بحکم شقاوت مختوم است۔ پس ورود انبیا، ونزول کتب، وثبوت شرائع اسباب وصول نه علت وصول۔ ازانچه ابوبکر اندر حکم تکلیف هماں بود که ابوجهل۔ اما ابوبکر بعدل وفضل برسید۔ وابوجهل بعدل بے فضل باز ماند پس علت وصول ابوجهل بعدل از فضل باز ماندن عین وصول است۔ نه طلب وصول۔ که اگر طالب ومطلوب هر دو یکے بودے۔ طالب واجد بودے۔ و چوں واجد بودے۔ طالب نبودے۔ ازانچه رسیده آسوده باشد۔ وبر طالب آسائش درست نیاید۔

و پیغمبر گفت صلعم من استوی یوماه فهو مغبون - هر کرا دو روز چون هم بود یعنی از طالبان وے
اندر علیٰ ظاهر بود باید که هر روزه بهتر باشد - و این درجهٔ طالبان است - باز گفت استقیموا
و لن تحصوا استقامت گیرید - و بر حال باشید پس مجاهدت را سبب گفت - و سبب اثبات
کرد مر اثبات حجت را - و وصول را از سبب نفی کرد تحقیق الٰهیت را - و آنچه گویند که اسپ را
بمجاهدت بصفتے دیگر گردانند - بدانکه اندر اسپ صفتی است مکتوم - که اظهار آنرا مجاهدت سبب
است - که تا آن را بنشت نیاید آن معنی ظاهر نشود - و اندر خر که آن معنی نیست - هرگز اسپ نگردد -
نه اسپ را بمجاهدت خر توان کرد - و نه خر را بریاضت اسپ توان گردانید - از آنچه این قلب
عین باشد پس چون چیزی که عین او را قلب نتواند کرد - اثبات آن اندر حضرت حق سبحانه محال
بود بمال - پیر یعنی سهل تستری مجاهدت سبب فنست - که وے ازل آزاد بود - و در عین آن عبارت
او از ان منقطع بود - نه چون گروهے که عبارت آنرا بے معاملتے مذهب گردانیده اند - و محال باشد
که آنچه همه معاملت است بیایا همه عبارت گردد - و در جمله مراهل این قصه را مجاهدت و ریاضت
موجود است باتفاق - اما رویت آن اندران آفت است - پس آنکه مجاهدت نفی میکند - نه مرادش
عین مجاهدت نیست - بلکه مراد عدم رویت مجاهدت است - و معجب ناشدن بافعال خود اندر محل قدس را -
از آنچه مجاهدات فعل بنده بود - و مشاهدت داشت حق - تا داشت حق نباشد فعل بنده قیمت نگیرد لعری
از خود دل نگرفته - که چندین مشاطگی خود کنی - و فضل حق نه بینی - که چندین سخن فعل خود گوئی پس مجاهد
دوستان فعل حق باشد اندر ایشان بے اختیار ایشان - و آن قهر و گداز تن بود و گداز تن بهمه لوازم
بود - و مجاهدت جاهلان فعل ایشان باشد اندر ایشان با اختیار ایشان - و آن تشویش بود - و آنکه
دل پراگنده از آفت پراگنده بود پس تا توانی از فعل خود عبارت مکن - و اندر هیچ صفت نفس
متابعت مکن - که وجود هستی تو حجاب تست - اگر بفعلے محجوب بودی بفعل دیگرے برخواستے چون
کلیت تو حجاب است تا بکلیت فانگردی شائسته بقا نگردی - و ان النفس کلب باغر و جلد
الکلب لا یطهر الا بالدباغ - و اندر حکایات معروف است - که حسین بن منصور بکوفه اندر
خانه محمد بن الحسین العلوی نزول کرده بود - ابراهیم خواص بکوفه اندر آمد - چون خبر وے شنید
بنزدیک وے شد - حسین گفت یا ابراهیم اندرین چهل سال که تو تعلق بدین طریق داری - از ین
معنی ترا چه چیز حاصل شده است - گفت طریق توکل مرا مسلّم شده است - حسین گفت ضیّعت
عمرک فی عمران باطنک فاین الفناء فی التوحید - عمر اندرین عمران باطن ضائع کردی پس

فنا کجاست اندر توحید یعنی توکل عبارتیست از معاملت خود با خداوند تعالی۔ و درستی باطن با اعتماد
کردن بادے۔ و چوں کسے عمرے اندر معالجت باطن کند عمرے دیگر باید تا در معاملت ظاہر خرچ
کند۔ ہر دو عمر ضائع باشد۔ و ہنوز از حق بوے اثرے نرسیدہ باشد۔ و از شیخ ابوعلی سیاہ مروزی
حکایت کنند۔ کہ گفت من نفس را بدیدم بصورتے مانند صورت من۔ کہ یکے موے وے گرفتہ بود۔
و وے را بمن داد۔ من وے را بدرختے بستم۔ و قصد ہلاک وے کردم۔ مرا گفت یا اباعلی مرنج کہ من
لشکر خدایم۔ مرا گم نتوانی کرد۔ و از محمد بن علیان نسوی روایت آرند۔ و وے از کبار اصحاب
جنید بود کہ من اندر ابتدائے حال کہ آفتہائے نفس بینا گشتہ بودم۔ و کمینگاہہائے وے بدانستہ
از وے پیوستہ حقدے اندر دل من بود۔ روزے چیزے چوں روباہ بچہ از گلوئے من بر آمد۔ و
حق تعالے مرا بوے شناسا گردانید۔ و بدانستم کہ آں نفس است وے را بزیر پائے اندر آوردم۔ و
ہر لگدے کہ بروے میزدم۔ وے بزرگتر میشد۔ گفتم اے ہذا ہمہ چیزہا برنج و زخم ہلاک شوند تو
چرا زیادہ گردی۔ گفت از آنچہ آفرینش من بر بازگونگی است۔ و آنچہ رنج چیزہا بود راحت من
بود۔ و آنچہ راحت چیزہا بود رنج من بود۔ و شیخ ابوالعباس شقانی کہ امام وقت بود گفت روزے
من بخانہ اندر آمدم۔ سگے زرد دیدم بجائے خود خفتہ بود۔ پنداشتم کہ از محلت اندر آمدہ است۔
قصد راندن وے کردم۔ وے بزیر دامن من اندر آمد۔ و ناپدید شد۔ و شیخ ابوالقاسم گرگانی کہ
امروز قطب و مدار علیہ و بیت البقاء اللہ۔ وے از ابتدائے حال خود نشان داد۔ کہ من اورا بصورت
مارے دیدم۔ و درویشے گفت من نفس را دیدم بصورت موشے۔ گفتم تو کیستی گفت من ہلاک
غافلانم۔ کہ داعی شر و سوء ایشانم۔ و نجات دوستاں کہ اگر من با ایشاں نباشمے۔ کہ وجود من
آفت است۔ ایشاں بپاکی خود مغرور شوندے۔ و بافعال خود متکبر کہ چوں اندر طہارت دل
و صفائی سیر و نور ولایت و استقامت بر طاعت خود نگرند۔ از ہوا کبری اندر ایشاں پدید آید۔ و باز چوں
مرا بینند اندر میان دو پہلوئے خود آں جملہ عیب از ایشاں پاک شود۔ و ایں جملہ حکایات دلیل آنست
کہ نفس عینی است نہ صفتی۔ و وے را صفات است و با اوصاف وے ظاہر میبینیم۔ و رسول گفت
صلی اللہ علیہ وسلم۔ اعدی عدوک نفسک التی بین جنبیک۔ دشمن ترین دشمنان تو نفس
تست اندر میان دو پہلوئے تو۔ پس چوں معرفت آں حاصل آمد دانستی کہ خود آنرا بریاضت بدست
تواں آورد۔ اما اصل و ماہیت وے نیست نگردد۔ و چوں شناخت وے درست شد طالب اگر
مالک باشد باک نبود از بقائے او اندر وے۔ لان النفس کلب نباح و امساک الکلب بعد

الریاضة مباحة۔ پس مجاہدات نفس مر فنائے اوصاف نفس را بود۔ نہ فنائے عین او را۔ و مشایخ را اندریں معنے سخن بسیار است۔ امّا من خوف تطویل کتاب را بدیں مقدار کفایت کردم۔ اکنوں سخن اندر حقیقت ہوا و ترک شہوات گویم ان شاء اللہ عزّوجل۔ و باللہ التوفیق۔

الکلام فی حقیقة الھویٰ

بداں اعزک اللہ کہ ہوا عبارت از اوصاف نفس است بنزدیک گروہے۔ و بنزدیک گروہے دیگر عبارتست از ارادت طبع۔ کہ متصرّف و مدبر اونفس است۔ چنانچہ عقل از روح۔ و ہر روحی را کہ اندر بنیت خود از عقل قوّتے نباشد ناقص بود۔ و نیز ہر نفسے را کہ از ہوا قوّتے نباشد ناقص بود۔ پس نقص روح نقص قربت بود۔ و نقص نفس عین قربت۔ و بپیوستہ مر بندہ را دعوتین مے باشد۔ یکے از عقل و یکے از ہوا۔ الّا آنکہ متابع دعوت عقل باشد بایمان رسد۔ و آنکہ متابع دعوت ہوا بود بضلالت و کفران رسد۔ پس ہوا حجاب و اضلال باشد۔ و رفعت گاہِ مریداں و محل اعراض طالبان و مامور است بندہ بخلاف آں۔ و منہی از ارتکاب آں۔ لان من رکبھا ھلک۔ و من خالفھا ملک۔ چنانکہ خداوند گفت عزّوجل۔ وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّہٖ وَنَھَی النَّفْسَ عَنِ الْھَوٰی فَاِنَّ الْجَنَّةَ ھِیَ الْمَاْوٰی۔ و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم اخوف ما اخاف علی امتی اتباع الھویٰ وطول الامل۔ و از ابن عباسؓ مے آرند اندر تفسیر قول خدائے تبارک و تعالیٰ و تقدس۔ اَفَرَاَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰھَہٗ ھَوَاہُ ای الھویٰ الٰھاً معبوداً۔ ویل مر آنکہ بدول حق ہوائے وے معبود ویست۔ و ہمہ ہمت وے روز و شب طلب رضائے ویست۔ و ہوا ہا جملہ بر دو قسم است یکے ہوائے لذت۔ و شہوت و دیگر ہوائے جاہِ خلق و ریاست۔ و آنکہ متابع ہوائے لذت باشد اندر خرابات بود۔ و خلق از فتنۂ وے ایمن باشند۔ امّا آنکہ متابع ہوائے شہوت جاہ خلق و ریاست باشد اندر صوامع و دوائر باشد۔ فتنۂ خلق باشد کہ خود از راہ افتادہ باشد و خلق را نیز بضلالت داعی بود۔ فنعوذ باللہ من متابعة الھویٰ۔ پس آنرا کہ کل حرکات ہوا باشد بمتابعت آں و بہ ارضا باشد دور باشد از حق اگرچہ در مسجد باشما باشد۔ و باز آنرا کہ از ہوا تبرّیش بود۔ و از متابعت وے گریزش بود۔ نزدیک باشد بحق۔ اگرچہ اندر کنشت بود۔ ابراہیم خواصؒ گوید کہ وقتے شنیدم کہ اندر روم راہبے ہفتاد سال است۔ تا در دیرے نشستہ است بحکم رہبانیت گفتم اے عجب شرط رہبانیت چہل سال بود۔ و ایں مرد بچہ مشرب ہفتاد سال دریں دیر بپا ایستادہ است۔ قصد وے کردم چوں بنزدیک دیر وے رسیدم۔ دریچہ باز کرد۔ و مرا گفت یا ابراہیم دانستم کہ بچہ کار آمدی من اینجا نہ

بر راہبے نشستہ ام۔ اندریں ہفتاد سال۔ بلکہ من سگے دارم با ہوا شوریدہ۔ اندریں دیر نشستہ ام
تا سگ بانی کنم۔ و شر وے از خلق باز دارم۔ والا من نہ اینم۔ چوں ایں سخن از وے بشنیدم گفتم
بار خدایا قادری۔ کہ اندر عین ضلالت بندہ را طریق صواب دہی۔ و براہ راست کرامت کنی۔ مرا گفت
یا ابراہیم چند مردمان را طلب کنی۔ برو خود را طلب کن۔ چوں یافتی پاسبان خود باش۔ کہ ہر روز
ایں ہوا سی صد و شصت گونہ لباس الہیت پوشد۔ و بندہ را بضلالت دعوت کند۔ و در جملہ
شیطان را اندر دل و باطن بندہ مجال نباشد۔ تا ویرا ہوائے معصیتے اندر دل پدیدار نیاید۔
و چوں مایہ آں از ہوا پدیدار آید۔ آنگاہ شیطان آں را بگیرد۔ و مے آراید۔ و بر دل وے جلوہ
میکند۔ و ایں معنی را وسواس خوانند پس ابتدائے آں از ہوا بودہ باشد۔ والبادی اظلم۔ و ایں معنی
قول خدا ایست عز و جل۔ کہ گفت مر ابلیس را آنگاہ کہ میگفت کہ من جملہ آدمیاں را از راہ ببرم۔ اِنَّ عِبَادِیْ
لَیْسَ لَکَ عَلَیْھِمْ سُلْطَانٌ۔ ترا بر بندگان خاص من ہیچ سلطانی نیست پس شیطان بر حقیقت
نفس و ہوائے بندہ باشد۔ و ازاں بود کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم گفت۔ ومامن احد الا وقد غلبہ
شیطانہ الا عمر۔ فانہ غلب شیطانہ۔ ہیچکس نیست کہ نہ شیطان ویرا غلبہ کردہ است یعنی
ہوائے ہر کسے مر او را غلبہ کردہ است بجز عمر۔ کہ وے شیطان خود را غلبہ کردہ است پس ہوا تخمیر
طینت آدم۔ و ریحان جان فرزندان وے است۔ کہ پیغمبر گفت الھوی والشہوۃ معجونۃ
بطینۃ ابن آدم۔ ترک ہوا بندہ را امیر کند۔ و ارتکاب آں امیر را اسیر کند۔ چنانکہ زلیخا ہوا را
ارتکاب کرد امیر بود اسیر شد۔ و یوسفؑ ترک ہوا گفت اسیر بود۔ امیر گشت۔ و از جنیدؒ پرسیدند
ما الوصل، قال ترک ارتکاب الھوی۔ آنکہ خواہد کہ بوصلت حق مکرم شود ہوا گوئی تن را خلاف کن۔
کہ بندہ بہیچ عبادت بحق تقرب نکند بزرگتر ازانکہ مر ہوا را خلاف کند۔ ازانچہ کوہ بناخن کندن بر آدمی
آسان تر ازاں بود کہ ہوا را خلاف کردن۔ و اندر حکایات یافتم از ذوالنون مصری کہ گفت یکے را
دیدم کہ اندر ہوا مے پرید۔ گفتم ایں درجہ بچہ یافتی۔ گفت قدم بر ہوا نہادم تا در ہوا شدم۔ از محمد
بن فضل البلخی مے آید۔ کہ گفت عجب دارم ازانکہ بہوائے خود بخانہ وے شود۔ و زیارت کند۔ چرا قدم
بر ہوا نہند۔ تا بدو رسد و با وے دیدار کند۔ اما ظاہر ترین صفتے مر نفس را شہوت است۔ و شہوت
معنی است پراگندہ۔ اندر اعضائے آدمی۔ و جملہ حواس در کار ہائے وے اند۔ و بندہ بحفظ جملہ
مکلف است۔ و از فعل ہر یک مسئول۔ شہوت ازاں چشم دیدار۔ و ازاں گوش شنیدن۔ و
ازاں بینی بوئیدن۔ و ازاں زبان گفتن۔ و ازاں کام چشیدن۔ و ازاں جسد لمس۔ و بسودن۔

وازاں صدر اندیشیدن پس باید کہ طالب راعی و حاکم خود باشد۔ و روز و شب روزگار خود را دراں بگذارد۔ تا ایں دواعی ہوا را کہ اندر حواس پیدا مے آیند از خود منقطع گرداند۔ و از خداوند تعالیٰ خواہد۔ تا ویرا بداں صفت گرداند۔ کہ ایں ارادت از باطن وے مدفوع گردد۔ کہ ہر آنکہ بجز شہوت بتولا گردد از کل معانی محجوب شود۔ پس اگر بندہ بتکلف ایں را از خود دفع کند رنج وے دراز گردد۔ و وجود اجناس آں متواتر شود۔ و طریق ایں تسلیم است تا مراد حاصل گردد۔ و از ابو علی سیاہ مروزیؒ حکایت کنند۔ کہ گفت من بگرمابہ رفتہ بودم۔ و بر موافقت سنت استرہ را مراعات میکردم۔ با خود گفتم اے بوعلی ایں عضو را کہ منبع شہوات است ترا بچندیں آفت مبتلا دارد و از خود جدا کن۔ تا از شہوت باز رہی۔ بسرم ندا کردند کہ یا باعلی اندر ملک کہ تصرف مے کنی نگر تعبیہ مارا عضوے از عضو دیگر اولیٰ تر نیست۔ بعزت ما اگر آنرا از خود جدا کنی ما در ہر موئے از آں تو صد چنداں شہوت و ہوا نہیم۔ اندراں محل۔ و اندریں معنی گوید۔ **شعر**

تَبْتَغِي الإِحْسَانَ دَعْ إِحْسَانَكَ — أُتْرُكْ يَحْشِي اللهِ رَيْحَانَكَ

بندہ را در خرابی بنیت ہیچ تصرفے نیست۔ اما اندر تبدیل صفت بتوفیق حق۔ و تسلیم امر و تبری از حول و قوت کسبی ہست۔ و بحقیقت چوں تسلیم آمد عصمت آمد۔ و بعصمت حق بندہ بحفظ و فنائے آفت نزدیکتر بود۔ کہ بمجاہدت۔ لان نفی الذباب بالمکنۃ ایسر من نفیہ بالمذبۃ۔ پس حفظ حق زائل گردانندہ جملگی آفتہا است۔ و بزدایندۂ جملگی عللہا۔ و بہیچ صفت مر بندہ را با وے مشارکت نیست۔ چنانچہ وے فرمودہ است اندر ملک وے تصرف نہ۔ و تا تقدیر عصمت حق نباشد بجد بندہ از ہیچ چیز باز نتواند بود۔ کہ جد او جد نباشد۔ چوں از حق بہ بندہ جد نباشد جد وے را سود ندارد۔ و قوت طاعت بجد ساقط شود۔ و جملہ جدہا اندر دو جایگاہ صورت بندد۔ یا جہد کند تا تقدیر حق را بگرداند از خود۔ یا خود بخلاف تقدیر چیزے بخود نسبت کند۔ و ایں ہر دو روا نباشد کہ تقدیر بجہد متغیر نشود۔ و ہیچ کارے بے تقدیر نیست۔ و ہم مے آید کہ شبلیؒ بیمار شد طبیبے نزدیک وے آمد۔ گفت پرہیز کن۔ گفت از چہ چیز پرہیز کنم از چیزیکہ روزی من است۔ یا از آنچہ روزی من نیست۔ اگر پرہیز از روزی باید کرد نتواں کرد۔ و اگر جز از روزی آں خود بمن ندہند۔ ان المشاہدۃ لا تجاہد۔ و ایں مسئلہ با حتیاط جائے دیگر بیارم انشاء اللہ تعالیٰ عز و جل۔ و اما الحکمیۃ حکیمان تولی بابی عبد اللہ محمد بن علی الحکیم الترمذی کنند۔ و وے یکے از آئمہ وقت بود اندر جملہ علوم ظاہری و باطنی۔ و ویرا تصانیف بسیار است

وقاعدهٔ سخن و طریقش بر ولایت بود۔ وعبارت از حقیقت آں کردے۔ واز درجاتِ اولیاء و مراعات ترتیب آں گفتے۔ وآں علیحدہ بحریست بیکرانہ با اعجوبہ بسیار۔ وابتدائے کشفِ مذہب وے آنست کہ بدانی۔ کہ خداوند تعالیٰ را اولیاست۔ کہ ایشانرا از خلق برگزیدہ است۔ وہمتِ شاں را از متعلقات بریدہ۔ واز دواعی نفس وہوا شاں واخریدہ۔ ہر کسے را بر درجتے قیام دادہ۔ ودر ایں معانی بر ایشاں کشودہ۔ واندریں سخن دراز است۔ وچند اصل اورا شرح باید داد۔ تا معلوم گردد۔ اکنوں من بر سبیل اختصار تحقیق ایں ظاہر کنم۔ واسباب واوصاف وسخن مرداں را اندراں بیارم انشاء اللہ عزّوجلّ۔

الکلام فی اثبات الولایۃ۔ بدانکہ قاعدہ واساس طریقتِ تصوف ومعرفت جملہ بر ولایت واثبات آنست۔ وجملہ مشائخ اندر حکم اثبات ایں موافق اند۔ امّا ہر کسے بعبارتِ دیگرگوں بیان ایں ظاہر کردہ اند۔ ومحمد بن علی مخصوص است باطلاق ایں عبارت مر حقیقت طریقت را۔ امّا ولایت بفتح تصرف بود اندر حق لغت۔ وولایت بکسر واو امارت بود۔ ونیز ہر دو مصدر فعل ولیت باشند۔ وچوں چنیں بود باید کہ تا دو لغت بود۔ چو ولالت ودلالت۔ ونیز ولایت ربوبیت بود۔ واز آنست کہ خدائے عزّوجلّ گفت ھُنَالِکَ الْوَلَایَۃُ لِلّٰہِ الْحَقِّ۔ کہ کفار تولی بوے کنند۔ ونیز بدو بگروند۔ واز معبودان خود تبری کنند۔ ونیز ولایت بمعنی محبت بود۔ امّا ولی روا باشد کہ فعیل بود بمعنی مفعول۔ چنانکہ خدائے گفت عزّوجلّ۔ وَھُوَ یَتَوَلَّی الصَّالِحِیْنَ۔ کہ خداوند تعالیٰ بندہ خود را بافعال واوصاف وے نگذارد۔ واندر کنف حفظ خودش بدارد۔ روا باشد کہ فعیل باشد بمعنی مبالغہ اندر فاعل۔ کہ بندہ تولی بطاعت وے کند۔ وبرعایات حقوق وے مداومت کند۔ واز غیر وے اعراض کند۔ ایں یکے مرید باشد۔ وآں دیگرے مراد۔ وایں جملہ معانی از حق بہ بندہ۔ واز بندہ بحق روا بود۔ ازانچہ روا باشد کہ وے تعالیٰ ناصر دوستانِ خود باشد۔ زانچہ وعدہ کرد خداوند تعالیٰ مر دوستانِ خود را از صحابۂ پیغمبر بنصرت۔ وگفت اَلَاۤ اِنَّ نَصْرَ اللّٰہِ قَرِیْبٌ۔ ونیز گفت۔ وَاَنَّ الْکَافِرِیْنَ لَا مَوْلٰی لَھُمْ ای لا ناصر لھم۔ چوں کفار را ناصر نبود لا محالہ مومنانرا ناصر بود۔ کہ نصرت کند عقولِ شانرا اندر استدلال آیات۔ وبیان معانی بر دلہائے ایشاں۔ وکشف براہین بر اسرار ایشاں۔ ونصرت کند مر ایشانرا بر مخالفتِ نفس۔ وشیطان۔ وموافقت امورِ خود۔ ونیز روا باشد۔ کہ بدوستی مخصوص گرداند شانرا۔ واز محل عداوت نگاہ دارد۔ چنانکہ گفت یُحِبُّھُمْ

بجویند تا ویرا بدوستی وے دوست دارند و بروے از خلق برتابند تا هم وے ولی ایشان باشد و هم ایشان اولیاے وے. و روا باشد که یکے را ولایتے دهد بر اقامت کردن بر طاعت وے. و ویرا اندر حفظ و عصمت نگاه دارد تا وے بر طاعت وے اقامت کند و از مخالفت وے بپرهیزد و شیطان از حسن اقامت طاعت وے بگریزد. و روا بود که یکے را ولایتے دهد تا حلش اندر ملک حل بود و عقدش عقد و دعواتش مستجاب. و انفاسش مقبول چنانکه پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم رُبَّ اَشْعَثَ اَغْبَرَ ذِی طِمْرَیْنِ لَا یُعْبَأُ بِهٖ لَوْ اَقْسَمَ عَلَی اللّٰهِ لَاَبَرَّهٗ. و معروفست که اندر خلافت عمر بن الخطاب رود نیل بر عادت خود بایستاد. از آنچه اندر جاهلیت هر سال کنیزکے آراسته در وے انداختندے تا روان شدے عمر بکاغذ پاره بنبشت که اے آب اگر بخود ایستادۀ روان مباش. و اگر بفرمان خدا ایستادۀ عمر میگوید که برو چون رقعه اندر آب انداختند آب برفت. و این امارت بحقیقت بود. پس مراد من اندر ولایت و اثبات آن آنست تا بدانی که اسم ولی مر آنکس را روا بود که این معانی مذکور اندر وے موجود باشد. چنانکه وے را حال این بود که گفتم نه قال. و پیش ازین مشایخ اندرین کتب ساختند. و آن عزیزے نزد [illegible] گشت. اکنون من عبارت آن پیر بزرگ را که صاحب مذهب است جمال دهم چنانکه اعتقاد من بدان بهتر است. تا ترا فوائد بسیار حاصل شود. و بجز تو آنرا که سعادت خواندن این کتاب باشد از طلاب این طریقت ان شاء الله عزوجل.

فصل بدانکه قول الله تعالی که این لفظ متداول است میان خلق و کتاب و سنت بدین ناطق است چنانکه خداوند گفت عزوجل. اَلَا اِنَّ اَوْلِیَآءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ یَحْزَنُوْنَ. و نیز گفت نَحْنُ اَوْلِیَآؤُكُمْ فِی الْحَیٰوةِ الدُّنْیَا وَفِی الْاٰخِرَةِ. و جاے دیگر گفت. اَللّٰهُ وَلِیُّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا. و پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم اِنَّ مِنْ عِبَادِ اللّٰهِ لَعِبَادًا یَغْبِطُهُمُ الْاَنْبِیَاءُ وَالشُّهَدَاءُ قِیْلَ مَنْ هُمْ یَا رَسُوْلَ اللّٰهِ صِفْهُمْ لَنَا لَعَلَّنَا نُحِبُّهُمْ قَالَ قَوْمٌ تَحَابُّوْا بِرُوْحِ اللّٰهِ مِنْ غَیْرِ اَمْوَالٍ وَلَا اکْتِسَابٍ وُجُوْهُهُمْ نُوْرٌ عَلٰی مَنَابِرَ مِنْ نُوْرٍ لَا یَخَافُوْنَ اِذَا خَافَ النَّاسُ وَلَا یَحْزَنُوْنَ اِذَا حَزِنَ النَّاسُ ثُمَّ تَلَا اِنَّ اَوْلِیَآءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ یَحْزَنُوْنَ. و نیز پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم که خداے گفت عزوجل مَنْ اٰذٰی وَلِیًّا فَقَدِ اسْتَحَلَّ مُحَارَبَتِیْ. و مراد ازین آنست که خداوند تعالی را اولیا اند که ایشانرا بدوستی و ولایت مخصوص گردانیده است و والیان ملک وے اند که برگزیده است شانرا. و نشانۀ اظهار فعل خود گردانیده است.

بانواع کرامات مخصوص کرده. و آفات طبیعی از ایشان پاک گردانیده. و از متابعت نفس و هوا
شان را برهانیده. تا همت شان بجز وی نیست. و انس شان جز بادی نه. پیش از ما بوده اند
اندر قرون ماضیه. و اکنون هستند. و از پس این الی یوم القیامة خواهند بود. از آنچه خداوند
تعالی مر این امت را شرف داده است بر جمله امم. و ضمان کرده است که من شریعت محمد
را صلی اللہ علیہ وسلم نگاه دارم. چون برهان خبری و حجج عقلی. امروز موجود است اندر میان
علماء. باید تا برهان عینی نیز موجود باشد. انکار نشاید اندر میان خلق اولیاء و خواص خداوند
و این خلاف مارا با دو گروه باشد. یکی معتزله و دیگر عامه حشویان. معتزله تخصیص یکی را
بر یکی انکار کنند از گروندگان. و نفی تخصیص وی نفی تخصیص نبی باشد. و این کفر باشد
و عوام حشویان تخصیص روا دارند. اما گویند که بوده اند و امروز نمانده اند. و انکار ماضی و
مستقبل هر دو یکی بود. از آنچه طرفی از انکار اولیتر باشد از طرفی دیگر. پس خداوند تعالی
برهان نبوی را تا امروز باقی گردانیده است. و اولیا را سبب اظهار آن کرده. تا پیوسته آیات
حق و حجت صدق محمد صلعم ظاهر باشد. و مر ایشان را والیان عالم گردانیده. تا مجرد حدیث وی را
گشته اند. و راه متابعت نفس را اندر نوشته. تا از آسمان باران به برکت اقدام ایشان آید. و از
زمین نبات ببرکات اقدام بصفائی احوال ایشان روید. و بر کافران مسلمانان ظفر بهمت ایشان
یابند. و از ایشان چهار هزاراند که مکتوبانند. و مر یکدیگر را نشناسند. و جمال حال خود ندانند.
و اندر کل احوال از خود و از خلق مستور باشند. و اخبار بدین مورود است. و سخن اولیا بدین
ناطق. و مرا خود اندرین معنی بحمد اللہ خبر عیان گشته است. و اما آنچه اهل حل و عقد اند. و سرهنگان
درگاه حق سیصد تن اند که مر ایشان را اخیار خوانند. و سه دیگر که مر ایشان را نقبا خوانند. و یکی
دیگر که مر وی را قطب خوانند. و غوث نیز خوانند. و این جمله مر یکدیگر را بشناسند. و اندر امور
باذن یکدیگر محتاج باشند. و برین اخبار مروی ناطق است. و اهل سنت بر صحت این مجتمع اند.
و مرا اندرین موضع شرح و بسط آن نیست. اینجا عام اعتراضی کنند. از آنچه گفتیم که مر ایشان
یکدیگر را بشناسند. که هر یک از ایشان ولی اند. پس باید که از عاقبت خود ایمن باشند. و این
محال باشد که معرفت ولایت ایمنی اقتضا کند. چون روا باشد که مومن با یمان خود عارف
بود. و ایمن نباشد. روا باشد که ولی بولایت خود عارف باشد. و ایمن نباشد. اما روا باشد
که بر وجه کرامت حقتعالی ولی را ایمن عاقبت او مشرف گرداند. اندر صحت حال بدوستی و

حفظِ وے از مخالفت۔ و اینجا مشایخ را اختلافست۔ و من علت اختلاف پیدا کردہ ام۔ کہ ہر کرامات
چہار ہزار کہ مکتوم است معرفت وے مر خود را بولایت روا ندارند۔ و آنکہ ازیں گروہ دیگر اند
روا دارند۔ و بسیارے از فقہا نیز موافق آں گروہ اند۔ و بسیارے موافق ایں گروہ و از متکلمان
ہمچناں استاد ابو اسحٰق اسفرائنی۔ و جماعتے از متقدمان برآنند کہ ولی خود را نشناسد کہ ولی
است۔ و استاد ابوبکر ابن فورک و جماعتے دیگر از متقدماں برآنند کہ بشناسد۔ ولی خود را کہ
ولی است۔ گوئیم مر آں گروہ را کہ اندر معرفتِ او مر خودِ را چہ زیان و آفت است۔ گویند کہ
معجب شود بخود۔ چوں بداند کہ ولی ام۔ گوئیم شرطِ ولایت حفظِ حق بود۔ و آنکہ از آفت محفوظ
بود ایں بر وے روا نباشد۔ و ایں سخن سخت عامیانہ است۔ کہ کسے ولی باشد و بر وے کرامات
ناقضِ عادات بگذرد۔ و وے نداند کہ من ولی ام۔ و یا ایں کرامتست۔ و گروہے از عوام مر
ایں گروہ را تقلید کردہ اند۔ و بعضے آں گروہ دیگر را و حدیث ایشاں معتبر نداشتہ اند۔ اما
معتزلہ بکلیت تخصیص و کرامات را منکر اند۔ و حقیقت ولایت کرامت و تخصیص بود۔ و گویند
کہ ہمہ مسلماناں اولیائے خدا اند۔ چوں مطیع باشند۔ و ہر کہ باحکام ایمان قیام کرد۔ و صفات
خدا را منکر نشد۔ و مومن را خلود در دوزخ روا داشت۔ و بجواز تکلیف بحکم عقل بے ورود رسل و
نزول کتب مقر آید۔ وے ولی بود و بنزدیک ہمہ مسلماناں۔ ایں شخص ولی بود اما ولی شیطان
و گویند کہ اگر ولایت کرامت واجب گردے۔ بایستے تا ہمہ مومناں را کرامت بودے۔ از آنچہ
ہمہ اندر ایمان مشترک اند۔ و چوں اندر اصل مشترک باشند۔ باید کہ اندر فرع نیز مشترک باشند
و آنگاہ گویند کہ روا باشد کہ مومن و کافر را کرامت باشد۔ و آں چوں گرسنہ باشد اندر سفرے
کہ میزبانے پدید آید۔ یا مائدہ تا کسے وبرا بدستوری بر نشاند۔ و مانند ایں۔ و گویند کہ اگر روا
بودے کہ کسے مسافتے بیک شب قطع کردے۔ بایستے تا پیغمبر را بودی صلی اللہ علیہ وسلم۔ کہ چوں
وے قصد مکہ کرد خدائے گفت عز و جل وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَّمْ تَكُوْنُوْا بَالِغِيْهِ اِلَّا بِشِقِّ
الْاَنْفُسِ۔ گوئیم قول شما باطل است۔ بدانچہ خدائے گفت عز و جل سُبْحَانَ الَّذِيْٓ اَسْرٰى
بِعَبْدِهٖ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذِيْ۔ الآیۃ۔ اما معنی حمل اثقال
اجماع صحابہ برفتن از مکہ آں بود۔ کہ کرامات خاص است نہ عام۔ و اگر ایشاں جملہ بکرامات
بمکہ رفتندے عام گشتے۔ و ایمان غیبی ضروری نشدے۔ و کل احکام ایمان غیبی و خبر شدن
بر خواستے۔ زانچہ ایمان اندر محل عموم است اندر مطیع و عاصی۔ و ولایت اندر محل خصوص

پس خداوند تعالیٰ آنچه حکم آن در محل عموم نهاد پیغمبر صلعم به موافقت ایشان حمل اثقال فرمود و
آنچه حکم آن اندر محل مخصوص نهاد۔ یک شب مر پیغمبر خود را از مکہ به بیت المقدس رسانید و
از آنجا بقاب قوسین برد۔ و زوایا و خبایای عالم بدو نمود۔ و چون باز آمد هنوز بسیاری
از شب مانده بود۔ و فی الجملہ در حکم ایمان عام بود یا عام۔ و در حکم کرامت خاص بود یا خاص
و نفی تخصیص مکابرہ عیان بود۔ چنانکہ بر درگاہ ملک حاجب و دربان امیر و وزیر بود هر
چند کہ اندر حکم چاکری یکسان باشند۔ اما بعضی را فضیلتی است پس هر چند کہ اندر حقیقت
ایمان یکسان باشند مومنان۔ اما یکی عاصی بود و یکی مطیع۔ و یکی عالم بود۔ و یکی جاهل پس
درست شد کہ انکار تخصیص۔ انکار کل معانی بود۔ واللہ اعلم بالصواب۔

فصل و مشائخ را هر یک اندر تحقیق عبارت ولایت رموز است۔ آنچہ ممکن شود از
مختارات رموزشان بیارم۔ تا فائدہ تمامتر شود انشاء اللہ عزوجل۔ ابوعلی جرجانی گوید الولی
هو الفانی فی حالہ والباقی فی مشاهدة الحق لم یکن لہ عن نفسہ اخبار ولا مع غیر اللہ
قرار۔ ولی آن بود کہ فانی بود از حال خود۔ باقی مشاهدۂ حق۔ ممکن نبود مر او را کہ از حال خود خبر
دهد۔ و با جز با خداوند تعالیٰ بیارامد۔ زیرا کہ خبر بندہ از حال خود باشد۔ چون احوال فانی شد۔
وی را از خود خبر دادن درست نیاید۔ و با غیر حق آرام نیاید کہ از حال خود او را خبر دهد۔ از آنچہ
خبر دادن مر غیر را از حال غیب کشف سر حبیب باشد۔ و کشف سر حبیب بر غیر حبیب محال
باشد۔ و نیز چون اندر مشاهدت باشد در مشاهدت رویت غیر محال باشد۔ و چون رویت
غیر نباشد قرار با خلق چگونہ ممکن شود۔ جنید گفت رحمہ اللہ الولی ان لایکون لہ خوف۔ لان الخوف
ترقب مکروہ یحل فی المستقبل۔ او انتظار المحبوب یفوت فی المستانف۔ والولی ابن
وقتہ لیس لہ وقت مستقبل۔ فیخاف شیئا وکما لاخوف لہ لا رجاء لہ۔ لان الرجاء انتظار
محبوب یحصل۔ او مکروہ یکشف۔ وذالک فی الثانی من الوقت۔ وکذالک لایحزن من
حزونة الوقت۔ من کان فی ضیاء الرضاء و نور الشکر و روضة الموافقة۔ فانی یکون
لہ حزن۔ قال اللہ تعالیٰ اَلَا اِنَّ اَوْلِیَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَلَا هُمْ یَحْزَنُوْنَ۔
و مراد ازین قول آنست کہ گفت ولی را ترس نباشد۔ زانچہ ترس از هوس چیزی باشد
کہ از آمدن آن بر دل کراهیتی بود۔ و یا بریدن بلائی و یا محبوبی ترسد کہ از وی فوت شود
کہ اندر حال با وی است و ولی پسر وقت را بود۔ و او را خوف نباشد۔ کہ از آن بترسد۔ و چنانکہ او را

خوف نبود، رجا هم نباشد- از آنچه رجا امید محبوبی باشد، که بدو رسد اندر ثانی حال- و یا مکروهی
از وی دفع شود- و اندر وی نباشد، بل- از آنچه اندوه از کدورت وقت بود- پس آنکه اندر حظیرهٔ
رضا بود- و رضا موافقت اندوه او را کجا باشد- عوام را چنین صورت بندد اندرین قول-
که چون خوف و رجا نباشد، و حزن نه بجای آن امن باشد- و امن هم نباشد که امن از نادیدن
غیب بود- و اعراض کردن از وقت- و این همه صفت آنان باشد- که رویت بشریت شان
نباشد- و آرام با صفت نه، و خوف و رجا و امن و حزن جمله نصیبهای نفس باز گردد- و آن
چون آن فانی شد، و رضا بنده را صفت گشت- و چون رضا آمد احوال مستقیم اندر رویت محول
از احوال اعراض پدید آمد- آنگاه ولایت بر دل کشف گشت- و معنی آن بر سر ظاهر شد- و ابو عثمان
مغربی گوید- الولی قد یکون مشهورا ولا یکون مفتونا- ولی مشهور باشد اندر میان خلق اما
مفتون نباشد- و دیگری گوید الولی قد یکون مستورا- ولا یکون مشهورا- ولی مستور باشد
و مشهور نباشد- این که احتراز کرد از شهرت ولی بدان بود که اندر شهرت فتنه باشد- پس ابو عثمان
گفت روا بود که وی مشهور باشد- اما شهرگی وی بی فتنه باشد- از آنچه فتنه اندر کذب بود
چون ولی اندر ولایت خود صادق بود بر کاذب خود اسم ولایت واقع نشود- و اظهار کرامت
بر دست کاذب محال باشد- باید که فتنه از روزگار وی ساقط بود- و این هر دو قول بدان اختلاف
باز گردد که ولی خود را بشناسد که ولیست- که اگر بشناسد مشهور بود- و اگر نشناسد مفتون گردد-
و الشرح لذا الکلمه یطول- و اندر حکایات است- که ابراهیم ادهم مردی را گفت- که خواهی تا تو
ولی باشی از اولیای خدای تعالی گفت بلی می خواهم- گفت لا ترغب فی شیء من الدنیا
والآخرة- و فرغ نفسک لله و اقبل بوجهک علیه- بدنی و عقبی رغبت مکن- که رغبت
کردن بدنیا اعراض کردن بود از حق بچیزی فانی- و رغبت کردن بعقبی اعراض کردن بود از
حق بچیزی باقی- و چون اعراض بچیز فانی بود فانی فنا شود- و اعراض نیست گردد- و
چون اعراض بچیزی باقی بود بر بقا فنا روا نباشد- پس بر اعراض وی هم فنا روا نباشد- و
فائدهٔ این کلمه آنست که خدایا بدنیا و عقبی مده- و گفت فارغ کن مر خود را از برای دوستی
خداوند- و دنیا و عقبی را در دل خود راه مده- و روی دل بحق آر- چون این اوصاف اندر
تو موجود باشد، ولی باشی- و از ابو یزید پرسیدند که ولی که باشد- گفت الولی هو الصابر
تحت الامر والنهی- ولی آن باشد که اندر تحت امر و نهی خداوند صبر کند- زانچه هر کرا دوستی

حق در دل او زیاده‌تر امروز بر دلش معظم‌تر و از نهی او تنفس دورتر. و هم از ابویزید حکایت
کنند که گفت وقتی مرا گفتند که در فلان شهر ولی‌ای است از اولیای خدای عزوجل. برخاستم
و قصد زیارت وی کردم. چون بمسجد وی رسیدم وی از خانه بیرون آمد. و اندر مسجد خیوی
از دهان بر زمین افگند. من از آنجا باز گشتم و بر وی سلام ناگفته گفتم. ولی باید که شریعت بر خود نگاه
دارد تا حق ولایت بر وی نگاه دارد. اگر این مرد ولی بودی خیو از دهان بر زمین مسجد نیفگندی
حفظ حرمت را تا حق او را نگاه داشتی مر صحبت کرامت را. آن شب پیغمبر را صلی الله علیه وسلم
بخواب دیدم که مرا گفت یا بایزید برکات آنچه کردی اندر تو رسید. دیگر روز بدین درجه رسیدم
که شما همی بینید. و شنیدم که یکی بنزدیک شیخ ابوسعید اندر آمد و نخست پای چپ اندر مسجد
نهاد گفت او را باز گردانید. که هر که اندر خانهٔ دوست اندر آید. نشاید که پای چپ پیش نهد.
و گروهی از ملاحده لعنهم الله تعلق بدین طریق خطیر کردند. و گفتند که خدمت چندان باید کرد
که بنده ولی شود. چون ولی شد خدمت برخاست. و این ضلالتیست پیدا. و هیچ مقام
نیست اندر راه حق. که هیچ رکنی از ارکان خدمت برخیزد. و بجایگاه خود شرح این بتمامی
باز گوییم. انشاء الله عزوجل.

الکلام فی اثبات الکرامة

بدانکه ظهور کرامت جائز است بر ولی اندر
حال صحت تکلیف بر وی. و فریقین از اهل سنت و جماعت برین متفق اند. و اندر
عقل نیز مستحیل نیست. از آنچه این نوع مقدور خداوند است. و اظهار آن منافی هیچ اصلی
نیست از اصول شرع. و ارادت جنس آن از اوهام گسسته نیست. و کرامت علامت
صدق ولی بود. و ظهور آن بر کاذب روا نباشد. بجز علامت کذب دعوی وی.
و آن فعلی بود ناقض عادت اندر حال بقای تکلیف. و آنکه به تعریف حق بر وجه استدلال
صدق را از کذب بداند. وی نیز از ولی باشد. و گروهی از اهل سنت گویند که کرامت درست
است اما نه تا حد معجزه. چون استجابت دعوت. و حصول مراد از آن. و آنچه بدین ماند. که
عادات آن نقض کند. گوییم شما را از ظهور فعل ناقض عادت بر دست ولی صادق اندر زمان
تکلیف چه صورت می بندد از فساد. اگر بگویند که این نوع مقدور خداوند تعالی نیست
این خود ضلالت است. و اگر گویند که این نوع مقدور است اما اندر اظهار آن بر دست ولی
صادق ابطال نبوت بود. و نفی تخصیص انبیاء. گوییم این هم محال است. از آنچه ولی مخصوص با

است بکرامات. و نبی بمعجزات. وللمعجزة لم تکن معجزة بعینها انما کانت معجزة لحصولها
ومن شرطها اقتران دعوی النبوة. فالمعجزة تختص للانبیاء. والکرامات یکون للاولیاء.
و چون ولی ولی باشد و نبی نبی میان ایشان هیچ شبهت نباشد. تا ازین احتراز میباید کرد.
و شرفِ مراتب پیغمبران علیهم السلام بعلوِ رتبت و صفای عصمت است نه بمجرد معجزه
یا کرامت. و یا اظهار بر ایشان فعل ناقض عادت. و باتفاق مر همه انبیاء را جمله معجزات است
ناقض عادت. و اندر اصل اعجاز از جمله متساوی اند. اما اندر درجات و تفضیل یکے را بر یکے
فضل است. و چون روا باشد تسویهٔ افعال ناقض عادات مر ایشان را به یکدیگر فضل بود.
چرا روا نباشد که این را نیز کرامت بود. فعلے ناقض عادت. و انبیاء از ایشان فاضلتر
باشند. و چون آنجا فعل ناقض عادت علت تفضیل و تخصیص ایشان نگردد. با یکدیگر اینجا
نیز فعل ناقض عادت علت تخصیص ولی نگردد بر نبی یعنی همسان نگردد با ایشان. و آنکه
این دلیل را معلوم کند از عقلا این شبهت از دلش برخیزد. و اگر یکے را صورت چنین بندد
که اگر ولی را کرامت ناقض عادت بود. وے دعوی نبوت کند این محال باشد. از آنچه شرط
ولایت صدق قول باشد. و دعوی بخلاف معنی کذب باشد. و کاذب ولی نباشد. و اگر ولی
دعوی نبوت کند آن قدح باشد اندر معجزه. و این کفر بود. و کرامت جز مومن مطیع را نباشد
و کذب معصیت بود نه طاعت. و چون چنین باشد کرامت ولی موافق اثبات حجت نبی باشد.
هیچ شبهت طعن کردن نیفتد میان کرامت و معجزه. زیرا که پیغمبر صلی الله علیه وسلم باثبات
معجزهٔ نبوت خود اثبات میکند. و ولی بکرامت هم نبوت وے اثبات میکند. و هم ولایت
خود. پس این صادق اندر ولایت همان گوید که آن صادق اندر نبوت. و کرامت ولی
عین اعجاز نبی باشد. و مومن را رویت کرامت ولی زیادت یقین باشد بر صدق نبی نه
شبهت اندر. و از آنچه اندر دعوی ایشان متضاد نیفتد. تا یکے مر یکے را نفی کند. که دعوی یکے
بعینه برهان دعوی دیگریست. چنانکه اندر شریعت. چون گروهے از ورثه اندر دعوی متفق
باشند. چون حجت یکے ثابت شود حجت وے حجت دیگران باشد. بحکم اتفاق شان در دعوی
و چون دعوی متضاد بود آنگاه حجت یکے حجت دیگران نباشد. پس چون نبی مدعی بود بصحت
نبوت بدلالت معجزه و ولی وے را مصدق دارد اندر دعوی وے اثبات شبهت اندرین
محال باشد. والله اعلم بالصواب.

الکلام فی الفرق بین المعجزات والکرامات

و چوں درست شد کہ بر دست کاذب معجزہ و کرامات محال باشد۔ لامحالہ فرقے ظاہر تر بباید تا معلوم و مبین شود۔ بدانکہ شرط معجزات اظہار است۔ و از آں کرامت کتمان۔ از آنچہ ثمرۂ معجزہ بغیر باز گردد۔ کرامت خاص مر صاحب کرامت را بود۔ و نیز صاحب معجزہ قطع کند کہ ایں عین اعجاز است۔ و ولی قطع نتواند کرد۔ کہ آں کرامات است یا استدراج۔ و نیز صاحب معجزہ اندر شرع تصرف کند۔ و اندر ترتیب آں نفی و اثبات کند بفرمان خدائے عزوجل۔ و صاحب کرامات را اندر آں بجز از تسلیم و قبول احکام روی نیست۔ از آنچہ ہیچ وجہ کرامت ولی مر حکم شرع نبی را منافات نکند۔ و اگر کسے گوید چوں گفتی معجزہ ناقض عادت است۔ و ولایت صادق نبی۔ کہ چوں جنس آں جز نبی را روا داری آں معتاد گردد۔ و عین حجت تو بر اثبات معجزہ اثبات کرامت باطل کند۔ گوئیم ایں امر بر خلاف صورت تست کہ مر ترا اعتقاد گشتہ است۔ از آنچہ اعجاز عادات خلق را ناقض است۔ چوں کرامت ولی عین معجزۂ نبی بود۔ و ہماں برہان نماید کہ معجزۂ نبی بود۔ پس اعجاز مر اعجاز را نقض نکند۔ ندیدی کہ چوں خبیب را کافراں بمکہ بر دار کردند۔ رسول صلی اللہ علیہ وسلم بمدینہ بود اندر مسجد نشستہ۔ وی را ہمی دید۔ با صحابہ میگفت آنچہ با وے میکردند۔ خدائے تعالی حجاب از چشم وے نیز برداشت۔ تا وے نیز پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم بدید۔ و بر وے سلام گفت۔ خداوند تعالی سلام وے بگوش پیغمبر رسانید۔ و جواب پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم وی را بشنوانید۔ و دعا کرد تا روئے بقبلہ برگشت۔ پس اینکہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم او را بدید از مدینہ و وے بمکہ بود فعلے بود ناقض عادت۔ و کرامت وے بود۔ از آنچہ بالاتفاق رویت غائب ناقض عادت بود۔ پس ہیچ فرق نبود میان غیبت زمان۔ و از آں غیبت مکاں۔ چہ کرامت خبیب اندر حال غیبت مکاں از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم و چہ کرامات متاخران اندر حال غیبت زماں از وے۔ و ایں فرقے مبین است۔ و برہانے واضح بر استحالت مضادت کرامت مر اعجاز را از آنچہ کرامت جز اندر حال تصدیق صاحب معجزہ ثابت نشود۔ و جز بر دست مومن مصدق مطیع پیدا نیاید۔ از آنچہ کرامات امت معجزۂ پیغمبر است۔ ز آنچہ شریعت وے باقی است۔ باید کہ تا حجت وے نیز باقی بود۔ پس اولیا گواہاں اند بر صدق رسالت رسول۔ و روا نباشد کہ بر دست بیگانہ کرامتے ظاہر شود اندریں معنی حکایتے آمدہ از ابراہیم خواص رحمۃ اللہ علیہ۔ و آں سخت اندر خور بود اینجا۔ ابراہیم گفت من ببادیہ فرو رفتم بتجرید بر حکم عادت۔ خود چوں لختے

بشدم. یکی از گوشه‌ای برخواست. و از من صحبت خواست. اندر وی نگاه کردم از دیدن وی نفرتی بر من باز آمد. گفتم این چه شاید بود. مرا گفت یا ابراهیم رنجه دل مشو. که من یکی از نصاری ام. و صابیان ایشان. از اقصار بلاد روم آمده ام. با امید صحبت تو. گفتا چون بدانستم که بیگانه است. دلم برآسود. و طریق صحبت و گزاردن حق وی بر من آسان‌تر گشت. گفتم یا راهب النصاری با من طعام و شراب نیست. ترسم که ترا اندر این بادیه رنج رسد. گفت یا ابراهیم چندین بانگ تو اندر عالم. و تو هنوز اندوه طعام و شراب میخوری. گفتا عجب داشتم از آن انبساط وی. و صحبتش قبول کردم مر تجربه را. تا اندر دعوی خود بچه جاست. چون هفت شبانروز برفتیم تشنگی ما را دریافت. وی بایستاد. و گفت یا ابراهیم چندین طبل تو اندر عالم میزنند. بیار تا چه داری از گستاخیها بدین درگاه. که مرا طاقت نماند از تشنگی. گفتا من سر بر زمین نهادم. و گفتم بار خدایا در پیش این بیگانه مرا رسوا مگردان. که وی را اندر بیگانگی بمن ظن نیکوست. چه باشد که ظن کافری بر من وفا کنی. گفتا چون سر برآوردم طبقی دیدم. دو قرص و دو کاسه شربت آن بران نهاده. آن بخوردیم و از آنجا برفتیم. چون هفت روز دیگر برآمد با خود گفتم که من این ترسا را تجربه کنم. تا ذل خود ببیند. پیش از آنکه وی بچیزی دیگر مرا امتحان کند. و چیزی از من معارضه کند. گفتم یا راهب النصاری بیار که امروز نوبت تست تا چه داری از ثمرهٔ مجاهدت. وی سر بر زمین نهاد. و چیزی گفت طبقی پدیدار آمد چهار قرص و چهار کاسه شربت آب بر وی نهاده. من از آن سخت عجب داشتم. و رنجه دل شدم. و از روزگار خود نومید شدم. و با خود گفتم که من از این نخورم. که این از برای کافری پدیدار آمده است. و معونت وی باشد. من این کی خورم. با من گفت یا ابراهیم بخور. گفتم نخورم. گفتا بچه علت. گفتم از آنچه تو اهل این نیستی. و این از جنس حال تو نیست. و من اندرین کار تو متحیرم. اگر این را بر کرامت حمل کنم بر کافر کرامت روا نباشد. و اگر گویم معونت است تو مدعی را شبهت افتد. با من گفت یا ابراهیم بخور بشارت باد مر ترا بدو چیز یکی باسلام من أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. و دیگر آنکه ترا بنزدیک حق تعالی خطر بزرگ است گفتم چرا. گفت از آنچه ما را ازین جنس هیچ چیز نباشد. من از شرم تو سر بر زمین نهادم. و گفتم بار خدایا اگر دین محمد حق است و پسندیده تست. مرا دو قرص و دو کاسه شربت آب ده. و اگر ابراهیم خواص ولی تست مرا دو قرص و دو کاسه شربت آب ده. چون سر برآوردم این طبق حاضر کرده بودند. ابراهیم

ازاں بخورد۔ واں جوانمرد کہ راہب بود یکے از بزرگان دین شد۔ وایں معنی عین اعجاز نبی باشد موصول بکرامت ولی۔ وایں نادر است کہ اندر غیبت نبی مر غیر را برہان نماید۔ واندر حضور ولی مر غیر وی را از کرامت وے نصیبے بود۔ و بحقیقت منتہیٰ ولایت را جز مبتدی آں نشناسد۔ زانچہ آں راہب از مکتومان بود۔ چوں سحرۂ فرعون پس ابراہیم صدق معجزۂ نبی اثبات کرد۔ وآں دیگر ہم صدق نبوت مے طلبید۔ وہم عز ولایت۔ خداوند تعالیٰ بحسن عنایت ازلی مقصود وے حاصل کرد۔ وایں فرقے ظاہر است میان کرامت و اعجاز۔ واندر ایں معنے سخن بسیار است وایں کتاب بیش ازیں محل نکند۔ واظہار کرامات بر اولیا کرامتے دیگر بود۔ و شرط ایں کتمان است نہ اظہار بتکلف۔ و شیخ من گفتے کہ اگر ولی ولایت ظاہر کند و بداں دعوی کند مر صحت حالش را زیاں ندارد۔ اما تکلف وے باظہار آں رعونت باشد۔ واللہ اعلم بالصواب۔

الکلام فی اظہار جنس المعجزۃ علی یدی من یدعی الالٰھیۃ

اتفاق کردہ اند مشائخ ایں طائفہ۔ وجملگی اہلسنت وجماعت بر آنکہ روا باشد فعل ناقض عادت مانند معجزہ وکرامت پیدا آید بردست کافرے۔ کہ اسباب شبہت بظہور آں منقطع باشد۔ وکس را اندر کذب وے شک نباشد۔ وظہور آں فعل بر کذب وے ناطق بود۔ وآنچناں بود کہ فرعون چہار صد سال عمر یافت۔ کہ اورا اندراں ہیچ بیماری نبودہ است۔ وآب از پس وے بالا بر شدی۔ وچوں بایستادے۔ وچوں برفتے آب برفتے۔ اما بریں جملہ اندر دعوی وے مر عاقلاں را شبہت نیفتاد۔ کہ وے دعوی خدائی کرد۔ ومضطر اند عقلا کہ خداوند تعالیٰ مجسم و مرکب نیست۔ واگر چنیں افعال و مانند ایں بسیارے دیگر بروے پدید آمدی۔ عاقل را بر کذب دعوی وے شک نبودے۔ وآنچہ از شداد صاحب ارم و از نمرود روایت آرند ازیں جنس ہم بریں قیاس کن۔ و مانند ایں مخبر صادق صلی اللہ علیہ وسلم ما را خبر دادہ است۔ کہ اندر آخر الزماں دجال بخواہد آمد۔ و دعوی خدائی کند۔ و دو کوہ یکے بر راست و یکے بر چپ وے میرود۔ ایں کہ بر راست بود جایگاہ نعیم باشد۔ وآنکہ بر چپ بود جایگاہ عقوبت و عذاب۔ وخلق را بخود دعوت کند۔ وآنکہ بار نگردد اورا عقوبت کند۔ وخداوند بسبب ضلالت وے خلق را می میراند۔ و زندہ میگرداند۔ واندر عالم امر مطلق گسترانیدہ باشد۔ اگر بجائے آں صد چنداں از افعال ناقض عادات بروے پدید آید۔ عاقل را اندر کذب وے ہیچ شبہت نیفتد۔ کہ عاقل را بالضرورت معلوم بود کہ خدائے بر خر ننشیند۔ ومتغیر و متلون و کور نباشد۔ وایں معانی را حکم استدراج

باشد۔ ونیز روا باشد کہ بر دست مدعی رسالت کہ کاذب بود فعلے پدیدار آید ناقضِ عادت۔ کہ آں دلیل بر کذب وے بود۔ چنانکہ بر دستِ صادق۔ وصادق را علامتِ صدق وے بود۔ امّا روا نباشد کہ فعلے پدیدار آید کہ اندراں کسے را شبہتے افتد۔ و چوں اثبات شبہت جائز باشد کاذب را از کاذب باز نتواں شناخت۔ آنگاہ طالب نداند کہ کرا تصدیق باید کرد۔ وکرا تکذیب باید کرد۔ و آنگاہ حکم ثبوت بکلیت باطل شود۔ و روا باشد کہ بر دستِ مدعی ولایت چیزے از جنس کرامت پدیدار آید کہ وے اندر دین درست باشد۔ اگرچہ معاملتش خوب نباشد۔ زانچہ بداں صدقِ رسول اثبات میکند و فضلِ حق ظاہر میکند بر خود۔ بہ نسبتِ آں فعل بحول و قوتِ خود میکند۔ و آنکہ اندر اصل ایمان داشتن گوئی بود بے برہان۔ اندر ہمہ احوال باعتقاد اندر ولایت راست گوئی بود بے برہان۔ زانچہ اعتقاد وے در کل احوال بوصفِ اعتقاد ولی باشد۔ اگرچہ اعمالش موافق اعتقادش نباشد۔ دعوی ولایت از وے ترکِ معاملات را منافات نکند۔ چنانکہ دعوی ایمان۔ و بحقیقت کرامت و ولایت از مواہب حق است نہ از مکاسب بندہ۔ پس کسب بندہ مر حقیقت ہدایت را علت نگردد۔ و پیش ازیں گفتہ ام کہ اولیاء معصوم نباشند کہ عصمت شرطِ نبوت است۔ امّا محفوظ باشند از آفتے کہ از وجودِ آں نفی ولایت اقتضا کند۔ و نفی ولایت از بعد وجودِ آں اندر چیزے پیوستہ است کہ نفی ایمان کند۔ و آں ردّت بود نہ معصیت۔ و ایں مذہب محمد بن علی حکیم ترمذی است رحمۃ اللہ علیہ و ازاں جنید و ابوالحسن نوری و حارث محاسبی رحمہم اللہ و جز ایشاں بسیارے از اہلِ حقائق۔ امّا اہلِ معاملات چوں سہل بن عبداللہ تستری و ابوسلیمان دارانی و ابوحمدون قصار و جز ایشاں را رحمۃ اللہ علیہم مذہب آنست۔ کہ شرطِ ولایت مداومت کردن بر طاعت است چوں کبیرہ بر دلِ ولی گذر کند وے از ولایت معزول شود۔ و پیش ازیں گفتم کہ باجماع امت بندہ بکبیرہ از ایمان بیروں نیاید۔ پس ولایتے از ولایتے دیگر اولیٰتر نیست۔ و چوں ولایت معرفت کہ اصل ہمہ کرامتہاست بمعصیت ساقط نشود۔ و محال باشد کہ آنچہ کمتر ازانست اندر شرف و کرامت بمعصیت زائل شود۔ و ایں اختلاف اندر میان مشایخ دراز شدہ است۔ و ایں جا مرادِ من اثباتِ ایں جملہ نیست۔ امّا مہمترین چیزہا اندر معرفت ایں باب آنست۔ کہ بدانی بعلم الیقین کہ ایں کرامت بر ولی اندر چہ حال ظاہر شود۔ اندر حال صحو یا اندر حال سکر۔ و اندر غلبہ یا تمکین۔ و شرح صحو و سکر اندر ذکر مذہب ابویزید

تمامی بیاورده ام. و ابویزید و ذوالنون مصری و محمد بن خفیف و حسین ابن منصور و یحیی ابن
معاذ رازی رحمهم الله و جماعتی برآنند که اظهار کرامت بر ولی بجز اندر حال سکر وی نباشد. و آنچه اندر
حال صحو باشد آن معجزهٔ انبیا بود. و این فرقی واضح است میان معجزه و کرامات اندر مذهب
ایشان. که اظهار کرامات بر ولی اندر حال سکر وی باشد. که وی مغلوب و پروای دعوت
ندارد. و اظهار معجزه بر نبی اندر حال صحو وی باشد. که وی تحدی کند. و خلق را بمعارضهٔ آن
خواند. و صاحب معجزه مخیر بود میان دو طرف حکم. یکی اظهار وی آنجا که خواهد اعجاز را و
دیگر کتمان آن. و باز اولیا را این نباشد. که ایشان را در کرامت اختیار باشد. که گاهی کرامت
بخواهند و نباشد که گاهی نخواهند. و باشد از آنچه ولی داعی نباشد تا حالش بقیام اوصاف
منسوب باشد. که وی مکتوم باشد. و حالش بفنا صفت موصوف باشد. پس یکی صاحب
شرع بود. و دیگری صاحب ستر. پس باید که کرامت جز در حال غیبت و دهشت ظاهر
نگردد. و در جمله تصرفات وی متصرف حق باشد. و آنکه وقت وی این چنین بود جمله
نطقش بتالیف حق بود. و آنچه صحت صفت بشریت با لاهی بود و یا ساهی. و یا منطق
الهی پس انبیا لاهی و ساهی نباشند. و بجز انبیا منطق الهی نباشند. مادام تا تردد وی و
تلونی بدون تحقیقی و تمکینی. و اولیا با اقامت حال بشریت با خود باشند. چون مکاشف
شوند مدهوش و متحیر گردند اندر حقیقت الطاف حق. و اظهار کرامت بجز اندر حال
کشف درست نباید که آن درجهٔ قرب باشد. و آن وقتی بود که حجر و ذهب بنزدیک
دلش یکسان شود. و بهیچ حال این آدمی را بجز انبیا صفت نگردد. و کسی را که باشد نزد وی
عاریت باشد. و آن بجز حالت سکر نباشد. چنانکه حارثه در یک روز از دنیا گسسته شد
و اندر و نیا بعقبی پیوسته شد. گفت عرفت نفسی من الدنیا فاستوت عندی حجرها و
ذهبها و فضتها و مدرها. روز دیگر وی را بر خرمایی دیدند که کار میکرد. گفتند چه میکنی یا
حارثه گفت طلب قوتی میکنم که از آن چاره نیست. پس آن ساعت چنان بود و این ساعت
چنین پس مقام صحو اولیا درجه عوام بود. و مقام سکر شان درجهٔ انبیا. هرگاه که بخود باز
آیند خود را یکی از ایشان و مردمان دانند. و چون از خود غائب شوند بحق راجع شوند تا
سکر شان مهذب شود و مر حق را مهذب شوند. و کل عالم اندر حق ایشان چون ذهب
شود. و شبلی گوید رضی الله عنه شعر

ذهب ایما ذهبنا و در حیث درنا وفضه فی الفضاء

و از استاد امام ابوالقاسم قشیری شنیدم رح کہ وقتے از طبرانی پرسیدم از ابتدائے حالش۔
گفت وقتے مرا سنگے میبایست از رود خانہ سرخس ہر سنگ کہ بر مے گرفتم۔ جوہری میشد۔
و بازمے انداختم۔ و این ازاں بود کہ ہر دو بنزدیک وے یکساں بود۔ بلکہ ہنوز جوہر خوارتر کہ ویرا
ارادت آں نبود۔ و از سنگ بود۔ و از خواجہ امام خزامی شنیدم بسرخس۔ کہ گفت کودک بودم
و بمحلتے رفتہ بودم۔ از محلتہا بطلب برگ توت۔ از برائے پایۂ قز را و بر درختے شدم۔ و شاخ
آں میزدم۔ شیخ ابوالفضل ابن الحسن بداں کوی بر میگذشت۔ و من بر درخت بودم۔ مرا
ندید من ہیچ شک نکردم کہ از خود غائب وست۔ و بدل با حق است۔ بر حکم انبساط پس
سر برآورد۔ و گفت بار خدایا یک سال بیشتر است تا تو سر دانگی ندادہ کہ موئے سر باز
کنم۔ با دوستاں چنیں کنند۔ گفت اندر حال ہمہ اوراق و اغصان و اصول درختاں زریں
دیدم۔ آنگاہ گفت عجب کاریست ہمہ تعریض ما اعراض است۔ مر گشایش دل را با تو سخنے
نتواں گفت۔ و از شبلی رح مے آید کہ چہار ہزار دینار بجملہ اندر دجلہ انداخت۔ گفتند چہ میکنی
گفت سنگ بآب اولیٰ تر۔ گفتند چرا بخلق ندہی گفت اے سبحان اللہ من بخدا چہ حجت
دارم۔ کہ حجاب از دل خود برگیرم۔ و بر دل برادران مسلمان نہم۔ و شرط دین نباشد کہ برادران
مسلمان بدتر از خود خواہم۔ و این جملہ حال سکرانست۔ و شرح این گفتہ ام۔ اما مراد این جا
اثبات کرامت است۔ و باز جنید و ابوالعباس سیاری و ابوبکر واسطی و محمد بن علی ترمذی
صاحب مذہب براند۔ کہ کرامت اندر حال صحو و تمکین ظاہر شود بدول سکر زانچہ اولیائے
خدائے تعالیٰ مدبراں ملک اند۔ و مشرفاں عالم و خداوند تعالیٰ مر ایشاں را والیانِ عالم گردانیدہ
است۔ و حل و عقد آں بر ایشاں باز بستہ۔ و احکام عالم را موصول ہمت ایشاں گردانیدہ
است۔ پس میباید تا صحیح ترین ہمہ رایہا رائے ایشاں باشد۔ و شفیق ترین ہمہ دلہا دلِ ایشاں
بود بر خلق خدائے۔ زانچہ ایشاں رسیدگان باشند۔ و تلوین و سکر اندر ابتدائے حال باشد
چوں بلوغ حاصل آمد تلوین با تمکین بدل گردد۔ و آنگاہ ولی بر حقیقت باشد۔ و کرامات وے
صحیح بود۔ و اندر میان اہل این قصہ معروف است۔ کہ مر اوتاد را باید کہ تا ہر شب بگرد ہمہ
عالم برآیند۔ و اگر ہیچ جائے باشد کہ چشم ایشاں براں نیفتادہ باشد۔ دیگر روز خللے اندراں
محل پدیدار آید۔ آنگاہ ایشاں بقطب آنہا توجہ کنند تا وے ہمت برگمارد۔ و آں خلل

از عالم خدای تعالیٰ برکات وے زائل کند۔ و آنانکه گویند که زر و کلوخ بنزدیک وے یکسان شده اینها همه علامت سکر است۔ و نادرستی دیدار۔ و این را بس شرفے نباشد۔ و شرف مردان درست بین و راست دان را بود۔ که زر بنزدیک وے زر بود۔ و کلوخ کلوخ۔ اما بآفت آں بینا بود۔ تا گوید یا صفرا یا بیضا غرتی غیری لا لی۔ یا زر زرد و یا سیم سفید مرا فریبید۔ که من بشما مغرور نگردم۔ نه آنچه آفت شما بدیده ام۔ پس آنکه آفت وے بیند مر آنرا محل حجاب باید چوں بترک آں بگوید ثواب آں بیابد۔ و باز آنرا که چوں کلوخ بود بترک کلوخ گفتن درست نیاید۔ ندیدی که چوں حارثہ صاحب سکر بود۔ گفت چوں سنگ و کلوخ و زر و نقره بنزدیک من همه یکیست۔ و ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ صاحب صحو بود آفت قبض دنیا بدید۔ و ثواب ردش و را معلوم شد۔ دست ازاں بداشت۔ تا پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم که عیال را چه بازگذاشتی۔ گفت اللہ و رسول۔ و ابو بکر وراق ترمذی رحمۃ اللہ علیہ روایت کند که روزے محمد بن علی رحمۃ اللہ علیہ مرا گفت۔ یا ابا بکر امروز من ترا بجائے خواهم برد گفتم فرمان شیخ را باشد۔ با وے برفتم۔ دیرے بر نیامد که بیابانے دیدم سخت صعب۔ و تختی زرین اندر میانه آں بیاباں نهاده۔ در زیر درختے سبز و چشمه آب رواں۔ و یکے براں تخت نشسته و لباسے خوب پوشیده۔ و چوں محمد بن علی بنزدیک وے شد۔ وے برخواست و ویرا براں تخت بنشاند۔ و چوں زمانے بر آمد از هر سوے گروهے مے آمدند۔ تا چهل کس آنجا مجتمع شدند۔ و وے اشارتے کرد۔ تا همان دم از آسمان چیزے خوردنی پدید آمد۔ بخوردیم و محمد بن علی سوالے کرد۔ و آں مرد اندراں سخن بسیار گفت۔ چنانکه من یک کلمه ازاں فهم نکردم۔ چوں زمانے بر آمد دستوری خواست۔ و باز گشت و مرا گفت برو که سعید گشتی۔ چوں زمانے بود که بترمذ باز آمدیم من او را گفتم۔ ایها الشیخ آں چه جائے بود۔ و آں مرد که بود گفت آں تیه بنی اسرائیل بود و آں مرد قطب مدار علیه بود۔ گفتم ایها الشیخ اندریں ساعت چگونه از ترمذ به تیه بنی اسرائیل رسیدیم۔ گفت یا ابا بکر ترا کار برسیدنست نه بپرسیدن۔ و نه با چگونگی۔ و ایں علامت صحت حال باشد نه ازاں سکر۔ کنوں ایں را مختصر کردم۔ که اگر بتفصیل آں مشغول شوم۔ و اخوات آنرا شرح۔ و هم کتاب مطول شود۔ و از مقصود باز مانم۔ پس بعضے از دلائل که تعلق با ایں کتاب است بذکر کرامات و حکایت شاں موصول گردانم۔ تا بخواندن ایں مریدان را تنبیه باشد۔ و علما را ترویح و محققان را مذاکرات۔ و عوام را زیادتے یقین و رفع شبهت گردد۔ انشاء اللہ و باللہ التوفیق۔

الکلام فی ذکر کراماتهم - بدانکه چون بحجتِ عقلی ثابت شد صحتِ کرامات و دلیل بر ثبوت آں قائم شد - باید که تا دلائل کتابی نیز معلوم شود - و آنچه آمده است اندر اخبار صحاح که کتاب و سنت بر صحتِ کرامات و افعال ناقضِ عادات بر دست اہل ولایت ناطق است - و انکارِ آں جملہ انکارِ حکم نصوص باشد - از آنچه یکے آنکه خداوند تعالیٰ اندر نص کتاب مارا خبر داده است - وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى - ابر پیوسته بر سرِ ایشاں سایه داشتے - و مَنّ و سلوىٰ ہر شبے تازه پدیدار آمدے - اگر کسے گوید از منکران که آں معجزهٔ موسیٰ بود - ما نیز گوئیم که روا بود - از آنچه کراماتِ اولیا ہمه معجزهٔ محمد است صلی اللہ علیہ وسلم واگر گویند که ایں کرامت در غیبت است واجب نکند که معجزهٔ وے باشد - و آں اندر وقت موسیٰ بود - گوئیم که چوں موسیٰ علیہ السلام از ایشاں غائب شد - و به طور رفت وہماں حکم باقی مے بود - پس چه غیبت زماں و چه غیبت مکان - چوں آنجا معجزه اندر غیبت مکان روا بود - اینجا اندر غیبت زماں ہم روا بود - دیگر مارا خبر داد از کراماتِ آصف بن برخیا که چوں سلیمان علیہ السلام را مے بایست که تختِ بلقیس پیش از آمدنِ وے آنجا حاضر کنند - و خداوند تعالیٰ مے خواست تا شرفِ آصف بخلق نماید - و کراماتِ وے ظاہر کند - و با اہلِ زمانه نماید که کرامتِ اولیا جائز بود - سلیمان گفت کیست آنکه تختِ بلقیس را پیش از آمدنِ وے اینجا حاضر کند - و با اہلِ زمانه نماید خداوند مارا خبر داد - قَالَ عِفْرِيْتٌ مِّنَ الْجِنِّ اَنَا اٰتِيْكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ تَقُوْمَ مِنْ مَّقَامِكَ - عفریت گفت من بیارم تختِ وے را نزدیک تو پیش از آنکه تو ازیں جایگاه برخیزی - سلیمان گفت زود تر ازیں باید - آصف گفت اَنَا اٰتِيْكَ بِهٖ قَبْلَ اَنْ يَّرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَاٰهُ مُسْتَقِرًّا الآیة پیش از آنکه تو چشم برہم زنی من آں تخت اینجا حاضر کنم - بدیں گفتار سلیمان علیہ السلام بروے متغیر نشد - و انکار نکرد - و ویرا مستحیل نیامد - و ایں ہیچ حال معجزه نبود - زانچه آصف پیغمبر نبود - لا محاله باید که تا کرامت باشد - و اگر معجزه بودے اظہارِ آں بر دستِ سلیمان علیہ السلام بایستے - و دیگر مارا خبر داد از قصهٔ مریم که چوں زکریا علیہ السلام نزدیک وے اندر آمدے بتابستان میوهٔ زمستانی دیدے - و به زمستان میوهٔ تابستانی - تا گفتے اَنّٰى لَكِ هٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ باتفاق مریم پیغمبر نبود - و نیز خداوند تعالیٰ مارا به بیانے صریح از حالِ وے خبر داد - و گفت وَهُزِّيْۤ اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسٰقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا - و نیز احوال اصحاب الکهف

وسخن گفتن سگ با ایشاں۔ وخواب ایشاں۔ وتقلب ایشاں اندر کهف بر یمین وشمال۔ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ الآیة۔ وایں جمله افعال ناقض عادا تست۔ ومعلوم ست که معجزه نیست۔ باید تا کرامت باشد۔ وروا بود کہ ایں کرامات بمعنی استجابت دعوات بود بحصول امور موہوم اندر زمان تکلیف۔ وروا باشد که قطع بسیاری از مسافت بود در ساعتے۔ وروا بود که پدید آمدن طعامی بود از جائگاه نامعهود۔ وروا بود که اشراف باشد بر اندیشهائے خلق۔ ومانند ایں۔ واندر احادیث صحیح از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم حدیث الغار آمده است۔ وآنچناں بود۔ که روزے صحابه مر پیغمبر را علیہ السلام گفتند که یا رسول اللہ مارا از عجائب افعال امم ماضیه چیزے بگوئی۔ وے گفت صلی اللہ علیہ وسلم پیش از شما سه کس بجائے مے رفتند۔ چوں شبانگاه شد قصد غارے کردند واندر آنجائے بخفتند۔ چوں پارهٔ از شب بگذشت سنگے از کوه اندر افتاد۔ ودراں غار استوا گشت۔ ایشاں متحیر شدند۔ با یکدیگر گفتند فرماند مارا ازینجا هیچ چیزے۔ جز آنکه کردارہائے بے ریائی خود را بخداوند شفیع کنیم۔ یکے گفت مرا مادرے وپدرے بود۔ واز مال دنیا چیزے نداشتم بجز بزکے که شیر آں بد ایشاں دادمے۔ ومن هر روز یک خرمه هیزم بیاوردمے۔ وبهائے آں اندر وجه طعام ایشاں وخود کردمے۔ شبے بیگاه تر آمدم۔ وتا من آں بز رک را بدوشیدم وطعام ایشاں اندر شیر آغشتم ایشاں خفته بودند۔ آں قدح در دست من بماند۔ ومن بر پائے ایستاده۔ وچیزے ناخورده انتظار بیداری ایشاں میبردم۔ تا صبح بر آمد وایشاں بیدار شدند۔ وطعام بخوردند۔ آنگاه من بنشستم وگفت اے بار خدایا اگر من اندریں راست گویم مارا فرجی فرست۔ وفریاد رس۔ پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم آنگاه آں سنگ یک جنبیدنی کرد۔ وشگافی پدیدار آمد۔ ودیگرے گفت مرا دختر عمی بود با جمال۔ وپیوسته دلم بدو مشغول بودے ووبرا بخودے خواندمے۔ اجابت نه کردے۔ تا وقتے بحیل صد وبیست دینار بدو فرستادم تا یک شب بمن خالی کند۔ چوں بنزدیک من آمد ترسے اندر دلم پدید آمد از خدائے تعالیٰ۔ دست از وے بداشتم وزر بدو بگذاشتم۔ پس گفت بار خدایا اگر من ازیں راست گویم مارا فرجے فرست۔ پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم آنگاه آں سنگ یک جنبیدنی دیگر بجنبید۔ وآں شگاف زیادت شد۔ اما هنوز ایشاں بیروں نتوانستند شد۔ وسه دیگر گفت مرا گروہے مزدوراں بودند کارے مے کردند۔ چوں تمام شد همه مزد خود بستدند۔ یکے از ایشاں ناپدید شده من از

مزدورے گوسفندے خریدم۔ سالی دیگر دو شد۔ سالی دیگر چهار شد۔ هر سال همچنیں زیادت میشد۔ و چوں
سالے چند برآمد مالے عظیم فراهم آمد۔ آں مزدور بیامد که وقتے من ترا کارے کرده بودم۔ یاد داری کنوں مرا
بداں مزد حاجت است۔ گفتم او را برو و آں همه گوسفنداں مال و ملک تست۔ گفت مرا افسوس
میداری۔ گفتم نه که راست میگویم۔ آں همه مال فراوے دادم تا ببرد۔ و گفتند بارخدایا اگر من اندریں
راست گویم مارا فرجی فرست۔ پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم آنگاه آں سنگ از در غار فراتر شد تا هر
سه تن بیروں آمدند۔ و ایں هم فعل ناقض عادت بود۔ و معروفست از پیغمبر صلی الله علیه وسلم
حدیث جریج راهب و ابوهریره راوی آنست که پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم۔ که بکودکی اندر گهواره
کسے سخن نگفت الا سه کس۔ یکے عیسیٰ و شما همه خود دانید۔ و دیگر اندر بنی اسرائیل راهبے بود جریج
نام۔ و مردے مجتهد بود۔ و مادر مستوره داشت۔ روزے بدیدار پسر بیامد۔ وے اندر نماز بود۔
در صومعه نگشاد۔ دیگر روز همچناں۔ مادرش از تنگدلی گفت که یا رب پسر مرا رسوا گرداں۔ و بحق
من بگیرش۔ و اندراں زمانه زنے بود بلایه۔ گفت مر گروهے را که من جریج را از راه ببرم۔ پیش
وے شد۔ و جریج بدو التفات نکرد۔ با شبانی اندر راه صحبت کرد۔ و حامله شد۔ و چوں بشهر آمد گفت
که ایں حمل از جریج است۔ و چوں بار بنهاد مردماں قصد صومعه جریج کردند۔ و ویرا بدر سرائے سلطان
آوردند۔ جریج گفت اے غلام پدر تو کیست۔ گفت یا جریج مادرم بر تو دروغ میگوید پدرم شبانی
است۔ و سه دیگر زنے کودکے داشت۔ و بر در سرائے خود نشسته بود۔ سوارے نیکو روے
و نیکو جامه برگذشت۔ زن گفت یا رب تو ایں پسر مرا چوں ایں سوار گرداں۔ آں کودک گفت
یا رب مرا چناں مگرداں۔ چوں زمانے برآمد زنے بدنام برگذشت۔ زن گفت یا رب پسر مرا
چنیں زن مگرداں۔ آں کودک گفت یا رب مرا چوں ایں زن گرداں۔ مادر متعجب شد و گفت
ایں چرا میگوئی۔ آں کودک گفت زانچه آں سوار جبارے است از جبابره۔ و ایں زن زنی است
مصلحه۔ اما خلق مر او را بد میگویند۔ و او ولیه است۔ و من نخواهم که از جباراں باشم۔ و خواهم که از مصلحاں
باشم۔ و دیگر معروفست حدیث زائده کنیزک امیرالمؤمنین عمر بن خطاب رضی الله عنه که روزے
بنزدیک پیغمبر صلی الله علیه وسلم اندر آمد۔ و بروے سلام گفت۔ پیغمبر صلی الله علیه وسلم گفت اے زائده
چرا بنزدیک من دیر بدیر مے آئی۔ تو موفقه و من ترا دوست میدارم۔ گفت یا رسول الله امروز
با عجایبے آمده ام۔ گفت آں چه چیز است۔ گفت بامداد من بطلب هیزم رفتم۔ چوں خرمه ببستم
و بر سنگے نهادم۔ تا برگیرم سوارے دیدم که از آسمان بزمیں آمد۔ و بر من سلام گفت۔ و گفت محمد

صلی اللہ علیہ وسلم را از من سلام رساں۔ وبگوئی کہ رضوان خازن بہشت گفت۔ بشارت مر ترا کہ بہشت را بر امتان تو سہ قسمت کردہ اند۔ گروہے بے حساب بدو اندر شوند۔ وگروہے را حساب آساں کنند۔ وگروہے را بشفاعتِ تو بخشند۔ ایں بگفت وقصدِ آسمان کرد۔ واز میانِ آسمان و زمین بمن التفات کرد۔ مرا یافت کہ آں خربزہ برمے تافتم۔ ونمی توانستم برداشتن۔ گفت یا زایدہ آں خربزہ بسنگ بگذار۔ ومر سنگ را گفت یا سنگ ایں خربزہ را با زایدہ بدر خانہ عمر برد۔ آں سنگ آں خربزہ ہیزم را ہمی آورد۔ تا بدر خانہ عمر رضی اللہ عنہ۔ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم برخاست۔ وبا صحابہ بدر خانہ عمر آمدند اثر آمدنِ آں سنگ ببینند۔ گفت الحمد للہ کہ خدا تعالیٰ مرا از دنیا بیروں نبرد تا رضوان مرا با امتانِ من بشارت داد۔ و تا خدا تعالیٰ از امت من زنے را بدرجہ مریم نرسانید۔ ومعروف است کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم مر علاء بن الحضرمی را بغزوے فرستاد و بر راہ پارۂ از آبِ دریا فراپیش آمد قدم براں نہادند۔ وجملہ بگذشتند کہ قدمہائے ایشاں تر نشد۔ واز عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما معروف است کہ براہے میرفت گروہے را دید بر قارعۂ طریق ایستادہ۔ وشیرے راہ ایشاں گرفتہ۔ عبد اللہ بن عمر گفت اے سگ اگر از خدا تعالیٰ فرمانے داری برآئی۔ واگر نہ مارا راہ دہ تا بگذریم شیر برخاست و مر او را تواضع کرد۔ واندر گذشت۔ واز ابراہیم نخعی معروف است کہ مردے را دید اندر ہوا نشستہ۔ گفت اے بندۂ خدا ایں درجہ بچہ چیز یافتی۔ گفت بچیزے اندک۔ گفت آں چہ چیز بود۔ روئے از دنیا بگردانیدم۔ و بفرمانِ خدائے آوردم مرا گفتند اکنوں چہ خواہی گفتم آنکہ مرا اندر ہوا مسکنے باشد۔ تا دلم از خلق جہاں گسستہ شود۔ و چوں آں جوانمرد عجمی بمدینہ آمد۔ وقصدِ عمر کرد گفتند امیر المومنین اندر خرابہائے جائے خفتہ باشد رفت او را یافت بر خاک خفتہ۔ ودرّہ زیر سر نہادہ۔ با خود گفت اینہمہ فتنہ اندر جہاں ازیں است۔ و کشتن ایں مرد یکبارہ من سخت آساں باشد۔ شمشیر بر کشید۔ دو شیراں پدیدار آمدند۔ وقصد وے کردند۔ وے فریاد بر آورد۔ وعمر رضی اللہ عنہ بیدار شد۔ وقصہ با وے گفت۔ و اسلام آورد۔ واندر عہد خلافت ابو بکر صدیق خالد بن ولید را بسواد عراق اندر میان ہدیہا حقہ آوردند۔ کہ اندریں زہر قاتل است۔ واندر خزینہ ہیچ ملکی ازیں جنس نیست۔ خالد آں حقہ را بکشاد و آں زہر را بر کف دست خود افگند۔ و بسم اللہ بگفت و اندر دہاں نہاد۔ ہیچ زیانش نشد۔ مردماں متعجب شدند۔ وبسیارے از ایشاں براہ آمدند۔ و حسن بصری رضی اللہ عنہ روایت کند کہ بعبادان سیاہی بود۔ کہ اندر خرابہا بودے۔ روزے من از بازار چیزے بخریدم و بدو بردم مرا گفت ایں چہ چیز است گفتم طعام است۔ کہ آوردہ ام۔ بدانکہ مگر تو محتاج باشی۔ بدست اشارتے کرد۔ و اندر من دید و بخندید من سنگ و کلوخ دیوارہائے آں خرابہ را دیدم۔ ہمہ زر گشتہ بود۔ از کردہ خود تشویر خوردم۔ و آنچہ بردہ بودم بگذاشتم و بگریختم از ہیبت او۔ و ابراہیم

ازو هم روایت کنند که گفت من بر راعی برگذشتم. و ازو آب خواستم گفت شیر دارم و آب کدام خواهی.
من گفتم آب خواهم. برخاست و عصا بر سنگ زد. آب خوش و پاکیزه ازاں سنگ بیروں آمد. و من
بداں متعجب شدم مرا گفت تعجب مکن. که چوں بنده حق را مطیع باشد. همه عالم مطیع وے باشند
و ابو درداء و سلمان رضی الله عنه بهم نشسته بودند. و طعام میخوردند. و تسبیح کاسه مے شنیدند. و از
ابوسعید خراز روایت کنند رحمة الله علیه. که گفت یک چندگاه من هر سه روز یکبار طعام خوردمے
اندر بادیه میرفتم. دیگر روز و سه دیگر روز ضعفے باندر من آمد. و طعام نیافتم طبع عادت خود طلب
کرد. بر جائے فرو نشستم هاتفے آواز داد. که یا ابا سعید اختیار طعامے سکونت نفس را کنی یا سببے
خواهی مر دفع سستی را بے طعام گفتم الهٰی قوتے قوتے اندر من آمد. برخاستم و دوازده منزل دیگر
برفتم بے طعام و شراب. و معروفست که امروز اندر تستر مر خانهٔ سهل ابن عبد الله را بیت السباع
خوانند. و متفق اند اهل تستر بر آنکه سباع و شیران بسیار بنزدیک وے اندر آمدندے. و وے
مر ایشانرا طعام دادے. و مراعات کردے. و اهل تستر خلقے بسیار آمد. و ابوالقاسم مروزی گوید
که من با ابوسعید خراز میرفتم. بر کرانهٔ بحر جوانے دیدم مرقعه دارد و محبره اندر کوه آویخته. ابوسعید گفت
در سیمائے ایں جوان عیانست که در معاملتش چیزے است. چوں در وے مے نگرم. گویم از
رسیدگانست. و چوں در محبره نگرم گویم از طالبانست. بیا تا از وے بپرسیم تا چیست. خراز گفت
اے جوان راه بخدای چیست. گفت راه بخدای دو است یکے راه عوام. و دیگر راه خواص. و
ترا از راه خواص هیچ خبر نیست. اما راه عوام این است که تو مے سپری. و معاملت خود را علت
وصول بحق مے نهی. و محبره را از آلت حجاب مے دانی. ذوالنون مصری گوید رحمة الله علیه که
من وقتے با جماعتے اندر کشتی نشستم تا از مصر بجده روم جوانے مرقعه دار با ما اندر کشتی بود. و
مرا از وے التماس صحبت مے بود. اما هیبتش دست مرا باز داشت از سخن گفتن با وے
که پس سخت عزیز روزگار بود. و هیچگاه از عبادت خالی نبودے. تا روزے صرهٔ جواهر از آن مردے
گم شد. و خداوند صره مر ایں جوان را بداں تهمت کرد. خواستند که با وے جفائے کنند من گفتم
که با وے بدیں گونه سخن مگوئید. تا من از وے بخوبی بپرسم. بنزدیک وے اندر آمدم. و با وے
بتلطف گفتم. که ایں مردمانرا صورتے بسته است بر تو. و من ایشانرا از درشتی و جفا باز داشتم
اکنوں چه باید کرد. وے روے بآسمان کرد. و چیزے بگفت ماهیاں دیدم. که بر روئے آب آمدند
و هر یکے جوهرے اندر دهاں گرفته. یک جوهر بستد. و بداں مرد داد. و چوں مردم کشتی آں بدیدند و

بر روی آب پا نهاد و برفت. پس آنکه صره ببرده بود از اهل کشتی بود. مر آنرا بیفگند و اهل کشتی ندامت خوردند. از
ابراهیم رقی روایت کنند که گفت من در ابتدای امر خود قصد زیارت مسلم مغربی کردم. چون بمسجد وی اندر آمدم
وی امامت کرد و الحمد خطا بخواند. با خود گفتم که رنجم ضائع شد. آن شب آنجا ببودم. روز دیگر بوقت طهارت خواستم
تا بکرانه فرات شوم. شیری بر راه خفته بود. باز گشتم دیگری مر اثر من می آید. بانگ بر گرفتم و عاجز فرو ماندم.
مسلم از صومعه بیرون آمد. چون شیران ورا دیدند تواضع کردند. وی گوش هر یک بگرفت. و بمالید و گفت
ای سگان خدای نگفته ام شما را که با مهمانان من مپیچید. پس مرا گفت یا ابا اسحٰق شما براست کردن ظاهر
مشغول شدید مر خلق را تا از خلق بترسید. و ما براست کردن باطن مر حق را تا خلق از ما بترسند. روزی
شیخ من رضی الله عنه از بیت الجن قصد دمشق داشت. باران می بارید من اندر گل بدشواری همی رفتم. شیخ
را نگاه کردم نعلین و جامه وی خشک بود. با وی بگفتم. گفت آری تا من تهمت از راه توکل برداشته
ام. و مر باطن را از وحشت حرص نگاه داشته. خداوند عز و جل مرا از وحل نگاه داشته است. من که علی
بن عثمان الجلابی ام. وقتی مرا واقعه افتاد. و طریق حل آن بر من دشوار شد. قصد زیارت شیخ ابوالقاسم
گرگانی رضی الله عنه کردم بطوس. وی را اندر مسجد در سرای خود یافتم تنها. و بعینه آن واقعه من بود
که همی گفت با ستونی. گفتم ای شیخ این با که میگوئی. گفت ای پسر این ستون را حق تعالی با من اندرین ساعت
ناطق گردانید تا این از من سوال بکرد. بفرغانه دهی بود که مر آنرا اسلانک گویند. پیری بود از اوتاد الارض
که وی را باب عمر گفتندی. و همه درویشان آن دیار مشائخ بزرگ را باب خوانند. و مر او را عجوزه بود فاطمه
نام. قصد زیارت وی کردم. چون نزدیک وی اندر آمدم. گفت بچه آمدی گفتم تا شیخ را ببینم بصورت.
و وی بمن نظری کند بشفقت. گفت ای پسر من از خود فلان روز باز ترا می بینم. تا از نسبت غائب
نگردانند. من بیچاره همت داری. چون روز و سال شمار کردم. آن روز ابتدای توبه من بود. گفت ای پسر
سپردن مسافت کار کودکان بود. از پس این زیارت همت کن. که در حضور اشباح هیچ چیز بسته است.
پس گفت ای فاطمه آنچه داری بیار تا این درویش بخورد. طبقی انگور تازه بیاورد. و وقت آن نبود
و بر آن رطبی چند بود. و بفرغانه رطب ممکن نشود. و وقتی بمهنه بر سر تربت شیخ ابوسعید نشسته بودم
تنها بحکم عادت. کبوتری دیدم سپید که بیامد و اندر زیر فوطه شد. که بر گور افگنده بود. گفتم مگر از کسی جسته
است. و چون برخاستم و نگاه کردم. در زیر فوطه هیچ چیز نبود. دیگر روز و سه دیگر روز بدیدم. و اندر تعجب
آن فرو ماندم. تا شبی ورا بخواب دیدم. و آن واقعه از وی پرسیدم. گفت آن کبوتر صفائی معاملت
منست. که هر روز اندر گور بمنادمت من می آید. و ابوبکر وراق روایت میکند که روزی محمد بن علی

حکیم ترمذی نسخه‌ئے از اجزائے تصانیف خود فرا من داد. گفت این اندر جیحون افگن. چون بیرون آمدم نگاه کردم همه پر ظرف و لطائف بود. دلم نداد اندر خانه بنهادم. و باز گشتم. و گفتم که افگندم. گفتا چه دیدی؟ گفتم که هیچ چیز ندیدم. گفت نیفگندی. گفتم مشکل دو شد. یکے آنکه چرا همیگوید که به آب اندر افگن. و دیگر آنکه چه برهان است که پیدا خواهد آمد. باز گشتم و آن برداشتم و بادرد دل بکناره جیحون اندر آمدم. و اجزا از دست بیندا ختم آب دیدم که از هم باز شد. و صندوقے پدیدار آمد سرگشاده. و این اجزا اندران افتاد. و سر صندوق فراهم شد. و آب بحال خود فرارفتن آمد. باز گشتم و با وے بگفتم وے گفت که اکنون انداختی. گفتم ایها الشیخ بعزت خداوند که این سر با من بگوئی. گفت بدانکه کتابے تصنیف کرده بودم اندر علم این طائفه. که تحقیق آن بر همه عقول مشکل بود. و برادرم خضر علیه السلام آن از من خواسته بود. و آن صندوق را ماهی بفرمان وے آورده بود. خداوند تعالےٰ این آب را فرمان داده است تا آن بدو رساند. اگر بسیارے ازین حکایت بیارم هنوز سپری نگردد. و مراد من ازین کتاب اثبات اصول طریقت است اندر فروع. و معاملات نقالان خود کتب ساخته اند. و بسیارے جمع کرده. و مذکران بر سر منابر نشر میکنند. اکنون فصولے که بدین پیوسته است اندرین کتاب بتشییع بیارم. تا بجائے دیگر بسر این معنی باز نباید شد ان شاء الله عز و جل.

الکلام فی تفضیل الانبیاء علی الاولیاء

بدانکه اندر همه اوقات و احوال باتفاق جمله مشایخ این طریقت اولیا متابعان پیغمبران اند و مصدقان دعوات ایشان و انبیاء فاضلتر اند از اولیاء. از آنچه نهایت ولایت بدایت نبوت باشد. و جمله انبیا اولیا باشند. اما از اولیاء کسے نبی نباشد. و انبیاء متمکن اند اندر نفی صفات بشریت. و اولیاء عاریت اند اندران. چه این گروه را حالیست طاری. و آن گروه را مقام است. و آنچه اولیاء را مقام باشد مر انبیاء را حجاب باشد. و هیچکس از علمائے اهلسنت و محققان این طریقت اندرین معنی خلاف نکنند. بجز گروهے از حشویان که مجسمه اهل خراسان اند. و متکلم بکلام متناقض اندر اصول توحید. که اصل این طریقت را نشناسند. و خود را ولی خوانند. و بدرست ولی اند. اما ولی شیطان. ایشان گویند که اولیاء فاضلتر اند از انبیاء. و این ضلالت مر ایشان را کفایت بود. که جاهلی را فاضلتر از محمد مصطفےٰ صلی الله علیه وسلم گویند. و گروهے دیگر هم ازین مشبهه که تولی بدین طریقت کنند. و حلول و نزول حق بمعنی انتقال روا دارند. و بجز از تجزیه گویند بر ذات خداوند تعالیٰ. و این اندران دو مذهب مذموم. که وعده کرده ام بیارم اندرین کتاب بتمامی ان شاء الله تعالیٰ. و در جمله این دو گروه که مدعی اسلام اند موافق اند اندر

نفی تخصیص انبیا با برا همه. و هر که مر نفی تخصیص انبیا را اعتقاد کند کافر شود پس انبیا صلوات الله علیهم
داعیان و ایمه اند. و اولیا مر تابعان ایشان باحسان. و محال باشد که ماموم از امام فاضل‌تر بود. و
در جمله بدانکه اگر احوال و انفاس و روزگار جمله اولیا را اندر جنب یک قدم صدق نبی صورت کنی. آن همه
احوال و انفاس جمله متلاشی نماید. زانچه اولیا می‌طلبند. و می‌روند. و ایشان رسیده‌اند. و یافته.
و بفرمان دعوت باز آمده. و قومی را بدعوت می‌برند. و اگر کسی گوید ازین ملاحدهٔ مذکور لعنهم الله
که اندر عادت چنین رفته است. که چون رسول بکسی آید از ملکی باید تا این مبعوث الیه فاضل‌تر
از وی باشد. چنانکه پیغمبران صلوات الله علیهم از جبرئیل ع فاضل‌تر اند. و این صورت مر ایشان را
خطاست. گوییم اگر ملکی رسول فرشته بیک کس آید. باید تا مرسل الیه از وی فاضل‌تر باشد چنانکه
جبرئیل ع را بنزدیک یگان یگان از رسل فرستاد. و ایشان هر یک از وی فاضل‌تر بودند. فاما چون
رسول بجماعتی و قومی باشد. لامحاله رسول فاضل‌تر از آن گروه باشد چنانکه پیغمبران از امم. و اندرین
هیچ عاقل را بحکم احادیث اشکال نیفتد. پس یک نفس انبیا فاضل‌تر از همه روزگار اولیا باشد. زانچه
چون اولیا از عادت و عرف بنهایت رسند. از مشاهدت خبر دهند. و از حجاب بشریت خلاص
یابند. هر چند که عین بشر باشند. و باز رسول ع را اول قدم اندر مشاهدت باشد. چون بدایت رسول ع
نهایت ولی بود. این را بآن قیاس نتوان کرد. نه بینی که همه طلاب حق از اولیا متفق اند. که مقام جمع
از تفاریق کمال ولایت بود. و صورت این خیال بود که بنده بدرجتی رسد از غلبهٔ دوستی که عقلش
اندر منظر فعلی مغلوب گردد. و بشوق فاعل کل عالم را همه آن داند. و آن بیند. چنانچه ابوعلی رودباری
گوید رحمة الله علیه لو زالت عنا رؤیته ما عبدناه. اگر دیدار وی از ما زائل شود اسم عبودیت از
ما ساقط شود. که ما شرف عبادت جز از دیدار وی نیافتیم. و این معانی مر انبیا را بدایت حال
باشد. که اندر روزگار ایشان تفرقه صورت نگیرد. که در نفی و اثبات و سلک و منقطع و اقبال و اعراض
و بدایت و نهایت ایشان همه اندر عین جمع باشند. چنانکه اندر بدایت حال ابراهیم صلوات الله
علیه چون آفتاب را بدید. گفت هٰذَا رَبِّی از غلبهٔ حق بر دلش و اجتماع وی اندر عین جمع غیر ندید
و اگر دید هم بدیدهٔ جمع دید. و در عین دیدار از دیدار خود تبرا کرد. و گفت لَا أُحِبُّ الْآفِلِینَ. ابتدا بجمع
و انتها بجمع. تا لاجرم ولایت را بدایت نهایت است. و نبوت را نیست. تا بودند نبی بودند تا
باشند نبی باشند. و پیش از آنکه موجود نبودند اندر معلوم. و مراد حق تعالی همان بودند. و از ابویزید رضی
الله عنه پرسیدند که چه گویی در حال انبیا. گفت هیهات ما را اندر ایشان هیچ تصرف نیست. هر چه

اندر ایشان صورت کنیم آن همه ما باشیم حق تبارک و تعالی اثبات و نفی ایشان اندر درختے نهاده است
که دید خلق بدان نرسد پس چنانکه مرتبهٔ اولیاء از ادراک خلق نهانست، مرتبهٔ انبیاء از تصرف ولیان
نیز نهان است۔ و ابویزید را حجت روزگار بوده است وے گوید که اوّل ما صرت الی الوحدانیة
فصرت طیرا جسمه من الاحدیة وجناحه من الدیمومیة فلم ازل اطیر فی هواء الصوریة حتی
الی هواء التنزیة ثم اشرفت علی میدان الازلیة ورأیت شجر الاحدیة فنظرت فعلمت ان
هذا کله غیره۔ دیدم که سراپا آسمانها بردند۔ و بهیچ چیز نگاه نکرد۔ و بهشت و دوزخ وے را بنمودند۔
بهیچ التفات نکرد۔ و از مکونات و حجب برگذرانیدند۔ فصرت طیرا مرغی گشتم جسم آن مرغ از
احدیت بود۔ و پر و بالش از دیمومیت۔ همی پریدم۔ و پیوسته اندر هوائے هویت تا بر هوائے تنزیه گذر
کردم۔ و بر میدانِ ازلیت مشرف شدم۔ و درخت احدیت را اندران بدیدم۔ نگاه کردم آن همه
من بودم۔ گفتم بار خدایا با منی من مرا بتو راه نیست۔ و از خودی خود مرا گذر نه مرا چه باید کردن فرمان
آمد که یا بایزید خلاص تو از تو ئی تو اندر متابعتِ دوست ما بسته است۔ دیده را بخاکِ قدم وے
اکتحال کن۔ و بر متابعت وے مداومت کن۔ و این حکایت دراز است و این را اهل این طریقت
معراج بایزید خوانند۔ و معراج عبارت بود از قرب۔ پس معراجِ انبیاء از روئے اظهار بود۔
بشخص و جسد۔ و از آن اولیاء از روئے همت۔ و اسرار و تن پیغمبران بصفا و پاکیزگی و قربت
چون دل اولیاء باشد و سر ایشان۔ و این فضیلتے ظاهر است۔ و آنچنان بود که ولی را اندر حالِ خود
مغلوب گردانند۔ تا مست گردد۔ و آنگاه بدرجات سرِ وے را از وے غایب میگردانند۔ و بقرب
حق مے آرایند۔ چون کار بحال صحو باز آید آن جمله براهین در دلش صورت گشته باشد۔ و علم آن مر
ورا حاصل آمده۔ پس فرق بسیار بود میانِ کسیکه شخص وے را آنجا برند۔ با کسیکه فکرت وے را
آنجا برند۔ والله اعلم بالصواب۔

الکلام فی تفضیل الانبیاء و الاولیاء علی الملائکة

بدانکه باتفاق اهل سنت و جماعت، و جمهور مشایخ طریقت، انبیاء و آنانکه محفوظ اند از اولیاء فاضلتر اند
از فرشتگان۔ بخلاف معتزله که ایشان ملائکه را افضل از انبیاء گویند۔ و گویند که ایشان بمرتبت
رفیع‌تر اند۔ و بخلقت لطیف‌تر۔ و مر حق تعالی را مطیع‌تر اند۔ باید تا فاضلتر باشند۔ گوییم که حقیقت
این خلافِ صورت شما است۔ که تن مطیع، و مرتبت رفیع، و خلقت لطیف، مر فضل را علت
نگردد۔ و فضل آنرا باشد که حق تعالی نهاده باشد۔ و این جمله که میگویید مر ابلیس را بود۔ اما باتفاق

ملعون و مخذول گشت پس فضل مر آنرا بود که خداوند عزوجل وی را فضل نهد۔ و از خلق برگزیند۔ و دلیل بر فضل انبیا، آنکه خداوند تعالیٰ ملائکه را بفرمود تا آدمؑ را سجده کردند۔ و این مقرر است که حال مسجود له عالی از حال ساجد باشد۔ و اگر گویند که خانهٔ کعبه سنگی و جمادے است۔ و مومن از وے فاضلتر است۔ و آنرا سجده میکنند پس روا باشد که ملائکه فاضلتر از آدمؑ باشند۔ اگرچه وی را سجده کردند۔ گوییم کسی نگوید که مومن خانه را یا محراب را و دیوار را سجده میکند۔ الا همه گویند که خدای را سجده میکنند۔ و هم گویند که ملائکه مر آدم را سجده میکردند۔ بر موافقت کلام خداوندی۔ که چون ذکر سجده کرد۔ و گفت اُسْجُدُوا لِآدَمَ۔ ما فرمودیم مر ملائکه را و گفتیم تا آدم را سجده کنند۔ و چون ذکر سجدهٔ مومنان کرد۔ و گفت۔ وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ الآیة۔ خداوند را سجده کنید۔ و بندگی وی را سیان اندر بند۔ پس خانه چون آدم نباشد که مسافر چون نماز بر پشت ستور خداوند را پرستد اگر روئے وے بخانه نباشد۔ معذور باشد۔ و مُغمیٰ علیه۔ اگر دلائل قبله اندر بیابانے گم کند۔ روے بهر سوئے که کند فرمان گذارده باشد۔ و ملائکه را اندر سجدهٔ آدم علیه السلام هیچ عذر نبود۔ آں یکے که از خود عذرے نهاد۔ ملعون و خاکسار شد۔ و این ادله واضح است آنرا که بصیرت بود۔ و نیز بدانکه ملائکه چگونه ستوی مے باشند در درجه اگرچه مستوی اند در حق معرفت۔ از انکه مر ایشانرا اندر خلقت شهوت نیست۔ و اندر دل حرص و آفت نه۔ و اندر طبع رزق و حیلت نه۔ غذا ء شان طاعت است۔ و مشرب شان به فرمان حق اقامت کردن۔ باز اندر طینت آدمی شهوت مرکب است۔ و ارتکاب معاصی از وے محتمل۔ و زینت دنیا اندر دلش موکد۔ و حرص و حیلت اندر طبعش منتشر۔ شیطان را اندر شخص او چندان سلطانے که اندر عروق وے با خون وے همی گردد اندر مجاری آں۔ و نفس با وے مقرون که داعی همه شر با آنست۔ پس کسیکه این جمله صفت در وجود وے بود۔ و با امکان غلبهٔ شهوت از فسق و فجور پرهیز کند۔ و با غلبن حرص از دنیا اعراض کند۔ و با القائے وسواس شیطانی اندر دل وے از معاصی رجوع کند۔ و وے از آفت نفسانی روئے بگرداند۔ تا با قامت بر عبادت و مداومت بر طاعت، و مجاهدت بنفس، و مجادله با شیطان، مشغول گردد۔ و بحقیقت این از ان فاضلتر بود۔ که اندر صفتش معرکهٔ گاهِ شهوت نباشد۔ و اندر طبعش ارادت غذا، و لذات نه، و اندوه زن و فرزند نه، مشغولی خویش و پیوند نه، محتاج سبب و آلت نه، مستغرق امل و آفت نه، لَعَمْرِی عجب دارم از انکه فضل اندر افعال بیند۔ و یا عز اندر جمال بیند۔ و یا بزرگی اندر جذب منال بیند۔ زود آں نعمت و بزرگی بر خود زوال بیند۔ چرا نه فضل افضال مالک الاعیان بیند۔

وعز اندر رضاے سبحان بیند۔ و بزرگی از معرفت و ایمان بیند۔ تا این نعمت بر خود جاودان بیند۔
و اندر دو جہان دل خود را بدو شادمان بیند۔ جبرئیلے کہ چندین ہزار سال با نتظار خلعتے عبادت
کند خلعتش غاشیہ داری محمد مصطفیٰ صلوات اللہ علیہ بود۔ تا شب معراج ستور او را خدمت
کند۔ چگونہ فاضلتر بود۔ ازانکہ اندر دنیا نفس را ریاضت دہد۔ و روز و شب مجاہدت کند۔ و حق
باوے عنایت کند۔ و دیدار خودش کرامت کند۔ و از جملہ خطراتش باسلامت کند۔ و چون نخوت
ملائکہ از حد اندر گذشت۔ ہر یک تو بصفا و معاملت خود را حجت خود گردانیدند۔ و زبان ملامت
اندر میان آدمیان دراز کردند۔ حق تعالیٰ خواست تا حال ایشان بر ایشان باز نماید۔ گفت سہ
کس را آنچہ از میان شما بزرگتر اند اختیار کنید۔ کہ بر ایشان اعتماد دارید۔ تا بزمین شوند۔ و
خلفاے زمین باشند۔ و خلق را بصلاح آرند۔ و میان آدمیان داد و عدل کنند۔ سہ فرشتہ را اختیار
کردند۔ یکے از ایشان پیش ازانکہ بزمین سے آمدند آفت آن بدید۔ و از خداوند تعالیٰ اندر خواست
تا باز گردد۔ و دو بزمین آمدند۔ خداوند تعالیٰ خلقت ایشان بدل گردانید۔ تا آرزو مند طعام و شراب
شدند۔ و بشہوت میل کردند۔ تا مر ایشان را بدان عقوبت کرد۔ و تفضیل آدمیان را ملائکہ بر خود بعیان
بدانستند۔ و در جملہ خواص مومنان از خواص ملائکہ فاضلتر اند۔ و عوام مومنان از عوام ملائکہ
فاضلتر اند۔ و پس آنچہ معصوم و محفوظ نبند۔ فضل از حفظہ و کراماً کاتبین اند۔ واللہ اعلم بالصواب
و اندرین معنی سخن بسیار گفتہ اند۔ و ہر یک چیزے گفتہ از مشایخ۔ و خداوند عزوجل فضلے دہد
آنرا کہ خواہد بر آنکہ خواہد۔ و باللہ التوفیق اینست متعلقات مذہب حکیمان اندر تصوف۔ و
اختلاف متصوفہ با یکدیگر۔ کہ یاد کردیم بسبیل اختصار۔ و بحقیقت بدانکہ ولایت سرّیست
از اسرار حق سبحانہ و تعالیٰ۔ جز بپرورش ہویدا نگردد۔ و ولی را جز ولی نشناسد۔ و اگر اظہار این
معنی و حدیث بر جملہ عقلا جائز بودے۔ و دوست از دشمن پدیدار نیامدے۔ و واصل از غافل
ممیز نبودے پس خداوند تعالیٰ چنان خواست تا جوہر دوستی را اندر صدف خواری دانشمند
خلق نہد و بدریاے بلا اندر اندازد۔ تا طالب آن بحکم عزیزے آن جان در خطر کند۔ و بدان
دریاے جانستان گذر کند۔ و بقعر دریا فرو شود تا مرادش بر آید۔ و یا جان دہد۔ و بسیار آید
و میخواستم کہ این اصل را مطول کنم۔ اما خوف ملال تو و نفرت طبع تو مانع بود۔ و مریدِ حق را
اندرین طریقت این مقدار بسنده بود۔ والله اعلم بالصواب۔
تو لی تیر اندازیابی سبب خطا کنند و بسیار اندرین طریقت تعبیر اظہار اسرار [illegible]

انقطاع شأنی عظیم داشت. و ابتداء عبارت از حال فنا و بقا او کرد. و طریقت خود را جمله
اندرین دو عبارت مضمر گردانید. اکنون من معنی آن بگویم. و غلطهائی که گروه اند اندرین باب
بیابم تا بدانی که مذهب وی چیست. و مقصود این طائفه ازین دو عبارت اول چیست.

الکلام فی البقاء والفناء

خدای گفت عزّ و جلّ مَا عِنْدَکُمْ یَنْفَدُ وَ مَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ و جای دیگر می‌گوید کُلُّ مَنْ عَلَیْهَا فَانٍ وَّ یَبْقٰی وَجْهُ رَبِّکَ ذُو الْجَلَالِ وَ الْاِکْرَامِ. بدانکه فنا و بقا بر زبان علم بمعنی دیگر بود و بر زبان حال بمعنی دیگر. و ظاهریان اندر هیچ عبارت از عبارات این طائفه متحیرتر از آن نیند که اندرین عبارت. پس بقا بر زبان علم و مقتضای لغت بر سه گونه است. یکی بقائی که طرف اول وی اندر فنا است. و طرف آخر وی هم اندر فنا است. چون این جهان که اورا ابتدائی نبود و انتها نباشد. و اندر وقت باقی است. و دیگر بقائی که هرگز نبوده. و بوده گشته. و هرگز فانی نشود. و آن بهشت است و دوزخ و آنجهان و اهل آن جهان. و دیگر بقائی که هرگز نبوده که نبوده و هرگز نباشد که نباشد. و آن بقای حق است. و صفات وی لم یزل و لا یزال. وی با صفاتش قدیم است. و مراد از بقای وی دوام وجود وی است. و کس را اندر اوصاف وی با وی مشارکت نیست. پس علم فنا آن بود که بدانی که دنیا فانی است. و علم بقا آنکه بدانی که عقبی باقیست. چنانکه خدای عزّ و جلّ گفت. وَالْاٰخِرَةُ خَیْرٌ وَّ اَبْقٰی. و این ابقی بر وجه مبالغت گفت از آنچه بقای عمر آن جهان را فنا نباشد. اما بقای حال و فنای آن آن بود که چون جهل فانی شود لا محاله علم باقی بود. و چون معصیت فانی شود طاعت باقی بود. چون بنده علم طاعت خود را حاصل کند غفلت فانی شود ببقاء ذکر باقی شود. یعنی چون بنده بحق عالم شود. و بعلم وی باقی شود از جهل بدو فانی شود و چون از غفلت فانی شود بذکر وی باقی شود. و این اسقاط اوصاف مذموم باشد بقیام اوصاف محمود. و اما خواص اهل این قصه را بدین عبارت با این که یاد کردیم. و اشارت ایشان اندرین متعلق بعلم و حال نیست. و ایشان فنا و بقا را بجز اندر درجهٔ کمال اهل ولایت استعمال نکنند. آنانکه از رنج مجاهدت رسته باشند. و از بند مقامات. و تغیر احوال جسته. و طلب اندر یافت برسیده. و همه دیدنیها بدیده دیده. و همه شنیدنیها بگوش بشنیده. و همه دانستنیها بدل دانسته و همه یافتنیهای سر یافته. اندر یافت آن آفت یافته. خود دیده و روی از جمله بگردانیده. قصد اندر مراد فانی شده. و در راه برسیده. و از دعوی بیزار شده. و از معنی منقطع شده. کرامات

حجاب گشته، مقامات معاینہ شدہ، احوال لباس آفت پوشیدہ، و در عین مراد از مراد بی‌مراد گشتہ، مشرب
از کل ساقط شدہ، انس با ستانسات بری شدہ۔ لِیَهْلِکَ مَنْ هَلَکَ عَنْ بَیِّنَةٍ وَّیَحْیٰی مَنْ حَیَّ
عَنْ بَیِّنَةٍ۔ و اندرین معنی من مے گویم۔ شعر

فنیت فنائی بفنی ہواکا فصار ہوائی فی الامور ہواکا
فاذا فنی العبد عن اوصافہ ادرک البقاء بتمامہ

چون بندہ اندر حالت وجود اوصاف از آفات اوصاف فانی شدہ باشد، ببقائے مراد اندر
فنائے مراد باقی شود، تا قرب و بعدش نباشد، و وحشت و انس نہ، و صحو و سکر نہ، فراق و وصال
نہ، طمس و اصطلام نہ، اسما و اعلام نہ، سمات و ارقام نہ۔ اندرین معنی یکے گوید از مشایخ
رحمۃ اللہ علیہ۔ شعر

وطاح مقامی والرسوم کلاھما فلست اری فی الوقت قربا ولا بعدا
فنیت بہ عنی فبان لی الہدی فہذا ظہور الحق عند الفنا قصدا

و در جملہ فنا از چیزے جز برویت آفت آن، و نفی ارادت آن درست نیاید۔ ہر کرا صورت بستہ
است کہ فنا از چیزے جز بحجاب آن چیز درست آید، بخطاست۔ نہ چنانکہ چون آدمی چیزے
را دوست دارد، گوید کہ من بدان باقی ام۔ و یا چیزے را دشمن دارد گوید من ازان فانی ام۔ کہ
این ہر دو صفت طالب است۔ و اندر فنا محبت و عداوت نیست۔ و اندر بقا رویت جمع
و تفرقہ نہ۔ گروہے را اندرین معنی غلطی افتادہ است۔ و پندارند کہ این فنا بمعنی فقد ذات
است۔ و نیست گشتن شخص۔ و بقا آنکہ بقائے حق بہ بندہ پیوندد۔ و این ہر دو محال
است۔ و اندر ہندوستان مردے دیدم۔ کہ مدعی بود بتفسیر و تذکیر و علم، با من اندرین معنی
مناظرہ کرد۔ و چون نگاہ کردم وے خود فنا را نمے شناخت۔ و بقا را نہ۔ و قدیم را از محدث فرق
ندانست کرد۔ و از جہال این طائفہ بسیار اند کہ فنائے کلیت روا میدارند۔ و این مکابرۂ عیان
بود کہ ہرگز فنا را اجزائے طینتی و انقطاع آن روا نباشد۔ مر این مخطیان جاہل را گویم کہ بدین
فنا چہ خواہید۔ اگر فنائے عین محال بود۔ و اگر فنائے وصف روا داریم فنا صفتی است
و بقا صفتی۔ و بلکہ جہال ہر دو صفت بندہ باشد۔ و محال باشد کہ کسے بصفت غیری قائم
باشد۔ و این مذہب نسطوریان از رومیان و نصاری است۔ کہ گویند کہ مریم رضی اللہ عنہا بمجاہدت
از اوصاف ناسوتی فانی شد۔ و بقائے لاہوتی بدو پیوست۔ و وے بدان بقا یافت تا باقی شد

ببقای آن عیسی علیه السلام نتیجهٔ آن بود. و اصل مایهٔ ترکیب عیسی علیه السلام نه از مایهٔ انسانیت بود که بقای وی تحقیق ببقای الهیت بوده است پس وی و مادرش و خداوند هر سه باقیات اند بیک بقا، که آن قدیم است و صفت حق است. و این جمله موافق است مر قول حشویانرا از مجسمه و مشبهه که ذات خداوند را محل حوادث گویند. و مر قدیم را صفت محدث روا دارند. گوئیم با این جمله که بچه محدث محل قدیم بود. و بچه قدیم محل محدث. و بچه قدیم را وصف محدث بود. و بچه محدث را وصف قدیم. و جواز این مذهب دهریان شد. و دلیل حدث عالم را باطل کند. و صنع و صانع را قدیم باید گفت. و یا هر دو را محدث و یا امتزاج مخلوق با نامخلوق و حلول نامخلوق بمخلوق. و این خسران مر ایشانرا بسنده باشد. که چون قدیم را محل حوادث گویند. و یا حوادث را محل قدیم. تا صنع و صانع را قدیم باید گفت. چون به برهان ضرورت گردد که صنع صانع را. پس صانع شانرا نیز محدث باید گفت. که محل چیزی چون عین چیزی بود. چون محل محدث بود. باید که تا حال هم محدث بود. پس بدین جمله لازم آید که محدث را قدیم گویند. و یا قدیم را محدث. و این هر دو ضلالت بود. و در جمله هر چیزی که بچیزی موصول و مقرون و متحد و ممتزج بود حکم هر دو چیز چون یکی بود. پس بقای ما صفت ما است. و فنای ما صفت ما. و اندر تخصیص اوصاف ما را فنای ما چون بقای ما بود. و بقای ما چون فنای ما. پس فنا وصفی بود و بقا وصفی دیگر. و باز اگر کسی عبارت از فنا کند که بقا را تعلق بدو نباشد روا بود. و اگر از بقائی که فنا را بدو تعلق نباشد هم روا باشد که مراد از آن فنا فنای ذکر غیر بود. و بقا بقای ذکر حق. من فنی من المراد بقی بالمراد. هر که از مراد خود فانی شود بمراد حق باقی شود. زانچه مراد تو فانیست و مراد حق باقی. چون قائم بمراد خود باشی مراد تو فانی شود. قیامت فنا بود. و باز چون بتصرف مراد حق باشی بمراد حق باقی بود و قیامت بقا بود. و مثال این چنان بود که هر چه اندر سلطان آتش افتد بقهر وی بصفت وی گردد. پس چون سلطان آتش وصف شی را اندر شی مبدل کند سلطان ارادت حق از سلطان آتش اولیتر. اما این تصرف آتش اندر وصف آهن است و لیکن عین همانست که هرگز آهن آتش نگردد. والله اعلم.

فصل

مشایخ رضی الله عنه هر یکی را اندرین معنی رمزیست لطیف. ابوسعید خراز رحمة الله علیه گوید که صاحب مذهب است. الفناء فناء العبد عن رؤیة العبودیة. والبقاء بقاء العبد بشاهد الالهیة. فنا فنای بنده باشد از رؤیت بندگی. و بقا بقای بنده با بشاهد الهی یعنی اندر کردار و بند بندگی آفت بود. و بنده بحقیقت بندگی آنگاه رسد که او را بکردار خود دیدار

و از دید فعل خود فانی گردد. و بدیدن فضل خداوند باقی، تا نسبت معاملتش جمله بحق تعالی باشد نه بخود. که آنچه به بنده مقرون بود از افعال وی جمله ناقص بود. و آنچه از حق تعالی موصول بود بدو جمله کامل بود. پس چون بنده از متعلقات خود فانی شود بکمال الهیت باقی شود. و از ابو یعقوب نهرجوری رحمة الله علیه می آید که گوید صحة العبودیة فی الفناء والبقاء. صحت بندگی کردن اندر فنا و بقاست. از آنچه تا بنده از کل نصیب خود بیزار نگشت شایسته خدمت باخلاص نگردد. پس بیزاری از نصیب آدمیت فنا بود. و اخلاص اندر عبودیت بقا. و ابراهیم شیبانی گوید رضی الله عنه. علم الفناء والبقاء یدور علی الاخلاص. والوحدانیة وصحة العبودیة. وما کان غیر هذا فهو المغالیط والزندقة. یعنی علم فنا و بقا بر اخلاص وحدانیت است. یعنی چون بنده بوحدانیت حق مقر آید خود را مغلوب و مقهور حکم حق بیند. و مغلوب فانی بود اندر غلبهٔ غالب. و چون فنای وی بر وی درست گردد بعجز خود اقرار کند. و بجز بندگی چاره نبیند. چنگ اندر حلقهٔ درگاه رضا زند. و هر که فنا و بقا را بجز این عبارتی کند یعنی عبارتی که فنا را فنای عین داند. و بقا را بقای حق زندقه باشد. و مذهب نصاری چنانکه پیش از این رفت. و من میگویم که علی ابن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه که این جمله اقاویل از روی معنی بیکدیگر نزدیک است. اگرچه بعبارت مخالف است. و حقیقت این جمله آن بود که فنای بنده را از رویت جلال حق بود. و کشف عظمت وی بر دل. تا اندر غلبهٔ جلال او دنیا و عقبی بر دلش فراموش گردد. و احوال و مقام اندر نظر همتش حقیر نماید. و نمودار کرامات اندر روزگارش متلاشی. از عقل و نفس فانی شود. و از فنا نیز فانی گردد. و اندر عین آن فنای فنا زبانش بحق ناطق شود. و دل و تن خاشع و خاضع. چنانکه اندر ابتدای اخراج ذریت از پشت آدم علیه السلام بی ترکیب آفات اندر حال عهد عبودیت. و یکی گوید از مشایخ رضی الله عنه اندرین معنی عربیه. شعر

لکنت ان کنت ادری کیف السبیل الیک   فنیتنی عن جمیعی فصرت ابکی علیک

و دیگری گوید رحمة الله علیه. شعر

ففی فنائی فناء فنائی   وفی فنائی وجدت انت

محوت اسمی و رسم جسمی   سالت عنی فقلت انت

این است احکام فنا و بقا اندر باب فقر و تصوف. طرفی بیاورده ام. و هر جا که اندرین کتاب از فنا و بقا عبارت کنم مراد این باشد. این است اصل مذهب خرازیان. و همه اهل روزگار آن بپرورد. این نیکو اصلی است. فصلی که دلیل وصل باشد نه بی اصل باشد. و اندر حیرانی کلام این طائفه این

عبارت مشہور است۔ واللہ اعلم بالصواب۔ **واما الخفیفیہ** خفیفیان تولی بابی عبداللہ محمد بن خفیف الشیرازی کنند رحمۃ اللہ علیہ۔ و وے از کبرا و سادات این طائفہ بود۔ و عزیز این قوم بود اندر وقت خویش و عالم بعلوم ظاہر و باطن۔ و ویرا تصانیف معروف است اندر فنون علم این طریقت و مناقبش اشہر از انست کہ کلیت آن را احصا توان کرد۔ و در جملہ مرشدے عزیز بود روزگار و عزیز نفس بود و عفیف نفس بودہ است۔ و معرض از متابعات شہوت نفسانی و شنیدم کہ چہار صد نکاح کردہ بود۔ و آن ازان بود کہ وے از ابنا ملوک بود۔ و چون توبہ کرد مردم شیراز بدو تقربے عظیم کردند و چون حالش بزرگ شد بنات ملوک و روسا مر تبرک را خواستندے کہ با وے عقد کنند۔ و وے آن بکردے و قبل الدخول طلاق گفتے۔ اما چہل زن پراگندہ اندر عمر وے دوگان و سہ گان خادمان فراش وے بودند۔ و یکے را از ایشان با وے چہل سال صحبت بود۔ و آن دختر وزیرے بود۔ و شنیدم از ابوالحسن علی بن بکران الشیرازی رضی اللہ عنہ کہ روزے آن زنان کہ در حکم وے بودند گروہے جمع بودند۔ و ہر یک از وے حکایتے میکردند۔ جملہ بر آن متفق شدند کہ ایشان شیخ را اندر خلوت بحکم اسباب شہوت ہرگز ندیدہ بودند۔ و سوالے اندر دل ہر یک پدیدار آمد۔ متعجب شدند و پیش ازان ہر یک پنداشتہ بودند کہ او بدان مخصوص است۔ گفتند از صحبت وے بجز دختر وزیر خبر ندارد کہ سالہا است تا اندر صحبت وے است۔ و دوستترین زنان بر وے اوست۔ و دو کس را از میان خود اختیار کردند و بدو فرستادند کہ شیخ را بتو انبساط بیشتر بودہ است۔ باید کہ ما را از سر صحبت وے آگاہ کنی۔ وے گفت کہ چون شیخ مرا اندر حکم خود آورد کسے بیامد کہ شیخ امشب بخانہ تو خواہد آمد من طعامہائے خوب ساختم و مر زینت و زیب خود را تکلف کردم۔ چون بیامد طعام بیاوردند و مرا بخواند و زمانے اندر من نگریست و زمانے اندر طعام۔ آنگاہ دست من بگرفت۔ و اندر آستین خود اندر آورد۔ و از سینہ وے تا ناف او اندر وی شکم پانزدہ عقدہ افتادہ بود۔ گفت اے دختر وزیر بپرس کہ این چہ عقدہا است۔ گفتا بپرسیدمش گفت این ہمہ لہیب و شدت صبر است کہ گرہ بستہ است کہ از چنین روئے و از چنین طعام صبر کردہ ام۔ این بگفت و برخاست۔ و بیش ازین گستاخی با وے من این بودہ است۔ و تفرد مذہب وے اندر تصوف غیبت و حضور است و عبارت ازان کنند۔ و من بمقدار امکان مر آن را بیان کنم ان شاء اللہ عزوجل۔

الکلام فی الغیبۃ والحضور این دو عبارتے است کہ ظاہرشان چون عکس بود اندر عین معنی مقصود۔ و آنگاہ متشابہ نا مستعمل است۔ و مراد اہل این زبان

ارباب اللسان و اهل معنی پس مراد از حضور حضور دل بود بدلالت یقین تا حکم غیبی او را چون حکم عینی گردد
و مراد از غیبت غیبت دل بود از دون حق تا حدی که از خود غایب شود و از غیبت خود غایب
شود تا بغیبت خود از خود بخود نظاره کند و علامت این اعراض بود از حکم رسوم چون که از حرام
نبی معصوم باشد پس غیبت از خود حضور حق آمد و حضور بحق غیبت از خود چنانکه هر که از خود غایب
بود بحق حاضر بود و هر که بحق حاضر بود از خود غایب بود و پس مالک دل خداوند است چون جذبهٔ
از جذبات حق جل و عز مر دل طالب را مقهور گرداند غیبت دل بنزدیک وی چون حضور گردد
و شرکت و قسمت برخاست و اضافت بر خود منقطع شد چنانکه یکی گوید از مشایخ رضی الله عنهم شعر

ولی فؤاد و فت سالکه … بلا شیء بلیت تملکت منقسم

چون دل را جز او مالک نباشد اگر غایب دارد یا حاضر اندر تصرف وی باشد و الله اعلم و این جمله
بیان روش احباب این است اما چون فرق افتد مشایخ را رضی الله عنهم اندرین گروهی است که حضور
را مقدم دارند بر غیبت و گروهی غیبت را بر حضور چنانکه اندر سکر و صحو بیان کردیم اما صحو و سکر بر
بقای اوصاف نشان کند و غیبت و حضور بر فنای اوصاف پس این اعلی باشد اندر تحقیق
و آنانکه غیبت را مقدم دارند بر حضور آن ابن عطاست و حسین بن منصور و ابوبکر شبلی و بندار بن
الحسین و ابوحمزه بغدادی و سمنون محب رضی الله عنهم و جماعتی از عراقیان گویند که حجاب اعظم اندر
راه حق تویی چون تو از تو غایب شدی آفات هستی تو اندر تو فانی شود و قاعدهٔ روزگار
بگشت مقامات مریدان جمله حجاب تو شد و احوال طالبان جمله آفتگاه تو اسرار تو گشت و چشم
اندر هستی خوار شد و چشم از خود و از غیر خود دوخته شد و اوصاف بشریت اندر شعلهٔ قرب
سوخته شد و صورت این تحقیق باشد که گفته اند اندر حال ذریت آدم چون ذریت از پشت آدم بیرون
آورد و کلام عزیز خود مر ایشان را بشنوانید و بخلعت توحید و لباس مشاهدت مخصوص گردانید تا
از خود غایب بودی بحق حاضر بودی بی حجاب و چون به صفات خود حاضر شدند از قرب حق
غایب شدند پس هلاک تو اندر حضور تو بسته باشد و این است معنی قول خدای عزوجل که گفت
جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ و با حارث محاسبی و جنید و سهل بن عبدالله و
ابوحفص حداد و ابوحمدون قصار و ابومحمد جریری و حصری صاحب مذهب و محمد بن خفیف رضی
الله عنهم با جماعتی دیگر برآنند که حضور را مقدم از غیبت گویند از آنچه همه جمالها اندر حضور بسته
است و غیبت از خود راهی باشد بحضور حق چون بپیشگاه آمد میان راه آفت گردد پس هر که از

خود غائب بود. لامحاله بحق حاضر بود. و فائده غیبت بحضور است غیبت بے حضور جنون باشد و غلبه
و باید که تارک غفلت باشد تا مقصود از غیبت حضور باشد. و چون مقصود موجود شد علت
ساقط شد. **شعر**

لیس الغائب من غاب من البلاد　　انما الغائب من غاب من المراد
ولیس الحاضر من لیس له مراد　　انما الحاضر من لیس له الفؤاد

حتی استقر فیه المراد. نه غائب آن بود که از شهر و ولایت غائب بود. غائب آن بود که از کل ارادت غائب بود. تا ارادت حق ارادت وے آید. و نه حاضر آن بود که او را ارادت اشیا نبود. بلکه حاضر آن بود که او را دل رعنا نبود تا اندران فکرت دنیا و عقبی نبود. آرامش با هوا نه. و اندرین معنی یکے گوید از مشائخ رحمة الله علیه. **شعر**

من لم یکن بک فانیا عن نفسه　　وعن الهوی بالانس والاحباب
فکانما بین المراتب واقف　　لمنال حظ او لحسن مآب

و مشهور است که یکے از مریدان ذوالنون قصد زیارت بویزید کرد. چون بصومعه وے آمد و در بزد. بویزید گفت کیستی و کرا خواهی. گفت بویزید را. گفت بویزید که باشد و کجاست. و چه چیز است. و من مدتیست تا بویزید را جستم و نیافتم. چون آن کس بازگشت. و حال با ذوالنون گفت. گفت اخی ابویزید ذهب فی الذاهبین الی الله. یکے بنزدیک جنید آمد. و گفت یکزمانک با من حاضر شو تا سخن چند با تو بگویم. جنید گفت اے جوانمرد تو از من چیزے میطلبی. که دیرگاه است تا من همان میطلبم. من سالهاست تا میخواهم که یک نفس بخود حاضر شوم. نتوانم. اندرین ساعت بتو چون حاضر توانم شد. پس اندر غیبت وحشت حجاب باشد. و اندر حضور راحت کشف و اندر همه احوال کشف نه چون حجاب باشد. و اندرین معنی شیخ ابوسعید گوید رحمة الله علیه. **شعر**

تقشع غیم الهجر عن قمر الحبیب　　واسفر نور الصبح من ظلمة الغیب

و اندر فرق این معنی مشائخ را لطیفه بسیارست حالیه. اندر روے ظاهر قالیه. و این عبارات بهم نزدیک نماید. یعنی چه حضور بحق. و چه غیبت از خود. که هر او از غیبت از خود حضور است. و آنکه از خود غائب نیست بحق حاضر نیست. و آنکه حاضر است غائب است. چنانکه چون جزع ایوب علیه السلام اندر حال ورود بلا نه بخود بود بلکه اندر آن حال از خود غائب بود. لاجرم حق تعالی آن جزع را از صبر جدا نکرد. و چون گفت انی مسنی الضر بنداد گفت انه کان صابرا. و این کلام [illegible]

اندرین قصه عیانست، نیک تأمل کنی تا بدانی. و از جنید رضی الله عنه می‌آید که گفت روزگاری چنان بود که اهل
آسمان و زمین بر حیرت من میگریستند. باز چنان شد که من بر غیبت ایشان میگریستم. کنون باز چنان نیست
که نه از ایشان خبر دارم و نه از خود. و این اشارتی نیکوست بحضور. اینست معنی غیبت و حضور
که مختصر بیاوردم. تا همه مسلک خفیفیان دانسته باشی. و هم بدانی که مراد این قوم از غیبت و حضور
چه باشد. که شرح و بسط این مر کتاب را مطول گرداند. و مذهب من اندرین کتاب اختصار است. و بالله
العون والتوفیق. **و اما السیاریة** و سیاریان تولّی بابی العباس سیاری کنند. و وی امام
مرو بود و اندر همه علوم عالم. و صاحب ابوبکر واسطی بود. امروز اندر نسا و مرو از اصحاب وی طبقهٔ
بسیار اند. و هیچ مذهب اندر تصوف بر حال خود نمانده است الا مذهب وی که هیچ وقت مرو و نسا
از متقبلان وی خالی نبوده است. که اتباع وی ابقاء مذهب وی را رعایت همی کرده است
الی یومنا هذا. و مر اهل نسا را از اصحاب وی با اهل مرو رسائل لطیف است. و سخن ایشان را
یکدیگر نامه بوده است. و من بعضی از آن نامها دیده ام بمرو. و سخت خوش است. و عبارات
ایشان بنا بر جمع و تفرقه باشد. و این لفظی است مشترک میان جمله اهل علوم. و هر گروه اندر صنعت
خود مر این لفظ را کار بندند مر تفهیم عبارات خود را. اما مراد هر یک از آن چیزی دیگر است. چنانکه
محاسبیان از جمع و تفریق مراد اجتماع و افتراق اعداد چیزی خواهند. و نحویان اتفاق اسامی
لغوی و افتراق معانی آن. و فقها جمع قیاس. و تفرقه صفات نص. و یا جمع نص. و تفرقه
قیاس. و اصولیان جمع صفات ذات و تفرقه صفات فعل. اما مراد این طائفه بدین نه این
جمله بود. که یاد کردیم. اکنون سخن مقصود این طائفه اندرین عبارات. و اختلافات مشائخ اندر
اندرین کتاب بیارم. تا حقیقت این ترا معلوم شود. و مقصود هر گروهی از مشائخ جمع و تفرقه
معلوم گردد. و بالله التوفیق.

الکلام فی الجمع والتفرقة

جمع کرد خداوند تعالی خلق را اندر دعوت
خود چنانکه یاد کرد: وَاللّٰهُ یَدْعُوْا إِلیٰ دَارِ السَّلَامِ. آنگاه ایشان فرق کرد اندر حق هدایت. گفت
وَیَهْدِیْ مَنْ یَّشَاءُ إِلیٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ. جمله را بخواند از روی دعوت. و گروهی را براند بحکم
اظهار مشیت. و جمع کرد و جمله را فرمان فرمود. و فرق کرد گروهی را بخذلان مطرود کرد و گروهی
را بتوفیق مقبول گردانید. ابلیس جمع کرد بنهی و فرق کرد بامر. گروهی را بعصمت داد. و گروهی
را مخالفت. پس بدین معنی جمع حقیقت و سر معلوم. و مراد حق باشد. و تفرقه اظهار امر و نهی

او و چنانکه ابراهیم را علیه السلام فرمود که سر اسماعیل را ببر و خواست که نبرد و ابلیس را فرمود که آدم را سجده کن و خواست که نکند و آدم را گفت که گندم مخور و خواست که بخورد و مانند این بسیار است پس الجمع ماجمع بالاوصاف والتفرقة مافرق بالافعال و این جمله انقطاع ارادت باشد و ترک تصرف خلق اندر اثبات ارادت حق و اندر این مقدار که یاد کردیم اندر جمع و تفرقه اجماعیست مر جمله اهل سنت را بدون معتزله با مشایخ این طریقت. و از بعد این اندر استعمال این عبارات مختلف اند گروهی بر توحید رانند. گویند که جمع را دو درجه است یکی اندر اوصاف حق و دیگر اندر اوصاف بنده آنچه اندر اوصاف حق است آن سر توحید است کسب بنده از آن منقطع. و آنچه اندر اوصاف بنده است آن عبارت از توحید است بصدق عقیدت و صحت عزیمت. و این قول ابوعلی رودباریست رحمة الله علیه و گروهی دیگر آنانکه بر اوصاف رانند گویند که جمع صفت حق است و تفرقه فعل وی و کسب بنده از آن منقطع. از آنچه اندر الهیت وی را منازع نیست پس جمع ذات و صفات وی راست. از آنچه الجمع التسویة فی الاصل بود و جز ذات و صفات وی بعدم متساوی نیند. و اندر افتراق شان بعبارت و تفصیل خلق مجتمع نه و معنی این آن بود که وی را تعالی صفات قدیم است و وی بدان مخصوص است و قیام آن بدوست و اختصاص وجودشان بدو و وی و صفات وی دو نباشد که اندر وحدانیت وی فرق و عدد روا نیست و برین حکم جمع جز بدان معنی روا نباشد. **واما التفرقة فی الحکم** و این افعال خداوند است جل جلاله که جمله اندر حکم متفرق اند یکی را حکم وجود است و یکی را حکم عدم اما عدمی که ممکن الوجود باشد یکی را حکم فنا و یکی را حکم بقا و باز گروهی دیگر بر علم بر آنند و گویند الجمع علم التوحید والتفرقة علم الاحکام پس علم اصول جمع باشد و از آن فروع تفرقه و مانند این نیز گفته است یکی از مشایخ رحمهم الله الجمع ما اجتمع علیه اهل العلم والتفرقة ما اختلفوا فیه. و باز جمهور محققان تصوف رضی الله عنهم اندر مجاری عبارات و رموز شان مراد بلفظ تفرقه مکاسب است و بجمع مواهب یعنی مجاهده و مشاهده پس آنچه بنده از راه مجاهده بدان راه یابد آن جمله تفرقه باشد و آنچه صرف عنایت و هدایت حق بود به بنده جمع بود و عز بنده اندر آن بود که اندر وجود افعال خود و امکان مجاهدت بجمال حق از آفت فعل خود رسته گردد و افعال خود را اندر افضال حق مستغرق یابد و مشاهده را اندر جنب هدایت منفی پس کل قیام وی بحق باشد و وی تعالی نایب او صاف او یعنی وکیل اوصاف او و فعلش را جمله اضافت بدو بود تا از نسبت

کسب خود رسته گردد. چنانکه پیغمبر صلی الله علیه وسلم مارا خبر داد از جبرئیل و جبرئیل از خداوند تعالی۔
چنانکه گفت۔ لَا یَزَالُ عَبْدِیْ یَتَقَرَّبُ اِلَیَّ بِالنَّوَافِلِ حَتّٰی اُحِبَّہٗ فَاِذَا اَحْبَبْتُہٗ کُنْتُ سَمْعًا
وَّبَصَرًا وَّیَدًا وَّلِسَانًا فَبِیْ یَسْمَعُ وَبِیْ یُبْصِرُ وَبِیْ یَنْطِقُ وَبِیْ یَبْطِشُ۔ و چون بنده با مجاہدہ ما الفت
کند ما او را بدوستی خود رسانیم۔ و ہستی او را اندر وے فانی کنیم۔ و نسبت وے از افعال او برداریم
که تا بما شنود آنچه شنود۔ و بما گوید آنچه گوید۔ و بما بیند۔ و بما گیرد آنچه گیرد۔ یعنی اندر ذکر ما مغلوب ذکر
ما شود۔ کسب وے از ذکر وے فنا شود۔ ذکر ما سلطان ذکر وے شود۔ و نسبت آدمیت از ذکر
وے منقطع شود۔ پس ذکر وے ذکر ما باشد۔ تا اندر حال غلبه بدان صفت گردد۔ که ابویزید گفت۔
سُبْحَانِیْ مَا اَعْظَمَ شَانِیْ۔ و آنکه گفت نشانه گفت از وے و گوینده حق بود۔ و رسول گفت
صلی الله علیه وسلم الحق ینطق علی لسان عمر۔ حقیقت این چنان بود که چون قهریت از حق بر آدمیت
سلطنت خود ظاهر کند۔ از ہستی وے وے را از وے بستاند۔ تا نطق این جمله نطق وے گردد۔ با استحالت
بے آنکه حق تعالی را امتزاج باشد با مخلوقات۔ و یا اتحاد با مصنوعات۔ و یا وے حال باشد اندر چیزی
تعالی الله عن ذالک وعما یصفه الملاحدة علوا کبیرا۔ پس روا باشد که دوستی حق تعالی
بر دل بنده سلطان شود۔ و بغلبه و افراط آن عقل و طبائع از حمل آن عاجز گردند۔ و امر وے از
کسب وے ساقط شود۔ آنگاه این درجه را جمع خوانند۔ چنانکه رسول صلی الله علیه وسلم مستغرق و
مغلوب بود فعلے از وے حاصل آمد۔ خداوند تبارک تعالی نسبت آن فعل از وے رفع کرد و گفت
آن فعل من بود نه فعل تو۔ هر چند که نشانه فعل تو بود وے۔ وَمَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْتَ وَلٰکِنَّ اللهَ رَمٰی۔
یا محمد آن مشت خاک بر روے دشمن نه تو انداختی۔ بلکه ما انداختیم چنانکه هم از آن جنس فعلی از داؤد علیه
السلام حاصل آمد او را گفت وَقَتَلَ دَاوٗدُ جَالُوْتَ۔ داؤد جالوت را کشت۔ چه داؤد اندر تفرقه حال
بود۔ و فرق باشد میان آنکه فعل وے را بدو اضافت کند۔ و او محل آفت و حوادث بود۔ و میان آنکه
فعل وے را بخود اضافت کند۔ و وے قدیم و بے آفت و حوادث پس چون فعل وے ظاهر گردد بر آدمی
نه از جنس افعال آدمیان۔ لا فاعل الا فاعل آن حق جل جلاله بود۔ و اعجاز و کرامات جمله بدین قرون
بود پس افعال معتاد جمله تفرقه باشد۔ و نقض عادات جمله جمع۔ زانچه بیک شب بقاب قوسین شدن
معتاد نیست۔ و این جز فعل حق نباشد۔ و از غایب سخن گفتن بصواب معتاد نیست۔ و این جز فعل
حق نباشد۔ و از آتش ناسوختن معتاد نیست۔ و این جز فعل حق نباشد۔ و از غایب سخن گفتن بصواب
معتاد نیست۔ و این جز فعل حق نباشد پس حق تعالی انبیا و اولیاے خود را این کرامات بداد و

فعل خود را بدیشان اضافت کرد۔ و از آن ایشان از خود۔ چون فعل دوستان فعل وی بود۔ و بیعت ایشان بیعت وی۔ و طاعت ایشان طاعت وی۔ چنانچه فرمود اِنَّ الَّذِیْنَ یُبَایِعُوْنَكَ اِنَّمَا یُبَایِعُوْنَ اللّٰهَ۔ و نیز گفت وَمَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ۔ پس مجتمع باشند اولیائے وی باسرار و متفرق بمعاملت۔ و اظهار تا باجتماع اسرار دوستی مستحکم بود۔ و بافتراق اظهار اقامت عبودیت صحیح۔ چنانکه یکے گوید از کبار مشائخ اندر حال جمع رضی الله عنه۔ **شعر**

قد تحققتک بسری فناجاک لسانی — فاجتمعنا لمعان وافترقنا لمعانی

فلئن غیبك التعظیم لحظة من عیانی — ولقد صیرك الوجد من الاحشاء دانی

اجتماع اسرار را جمع گفته است۔ و مناجات لسان را تفرقه۔ آنگاه جمع و تفرقه را هر دو اندر خود نشان کرده است۔ و فائدهٔ آن خود را نهاده۔ و این سخت لطیف است۔ و بالله التوفیق۔

فصل ما را اینجا اختلافی که هست میان ما و از آن گروهے که گویند اظهار جمع نفی تفرقه باشد از آنچه متضاد اند که چون سلطان هدایت مستولی شود۔ ولایت کسب و مجاهدت ساقط شود۔ و این تعطیل محض باشد۔ گوییم این خلاف عقیدهٔ ایشانست۔ از آنچه تا امکان معاملت و توانائی کسب و مجاهدت بود هرگز آن از بنده ساقط نشود۔ و از آنچه جمع از تفرقه جدا نیست۔ چون نور از آفتاب، و عرض از جوهر، و صفت از موصوف۔ پس مجاهدت از هدایت، و شریعت از حقیقت، و یافت از طلب هم جدا نباشد۔ اما باشد که مجاهدت مقدم بود و باشد که مؤخر بود۔ اما آنرا که مجاهده مقدم بود وی را مشقت زیادت بود از آنچه اندر غیبت بود۔ و آنرا که مجاهده مؤخر بود وی را رنج و کلفت نباشد۔ از آنچه اندر حضرت بود۔ و آنرا که نفی مشرب اعمال بود نفی عین عمل نماید۔ وی بر غلطی عظیم باشد۔ که بنده بدرجتی رسد که کل اوصاف خود را معیوب و معلول داند۔ چون اوصاف محمود خود را بچشم عیب نگرد و ناقص بیند۔ باید تا اوصاف مذموم معیوب تر نماید۔ و این معنی بدان آوردم که قومی را از جهال اندرین معنی غلطی افتاده است۔ که آن مقرون بیگانگی باشد که گویند که از یافت هیچ چیز اندر جهد نیست۔ و طاعات ما معیوب است۔ و مجاهدات ناقص۔ ناکردن اولیٰتر از کردن۔ گوییم با ایشان که کردار ما را محل علت گوییم بالاتفاق۔ و افعال را محل علت و منبع شر و آفت مے گوییم۔ پس چرا ناکرده را نباید نهاده۔ و چون هر دو فعل آمد و فعل محل علت آمد پس چرا ناکرده را از کردار اولیٰتر مے دانید۔ و این خسران ظاهر و غبنی واضح بود۔ پس این فرقے آمد نیکو میان کفر و ایمان۔ از آنچه مومن و کافر متفق اند که افعال شان محل علت است۔ پس مومن بحکم فرمان کردن از ناکردن اولیٰتر داند و کافر بحکم تعطیل ناکردن از کردن اولیٰتر۔ پس جمع آن بود که اندر رؤیت آفت تفرقه را حکم

تفرقه از وی ساقط نگردد. و تفرقه آنکه اندر حجاب جمع تفرقه را جمع داند. و اندرین معنی مرتعش کبیر گوید: الجمع
الخصوصیة والتفرقة العبودیة موصول احدهما بالآخر غیر مفصول عنه. خصوصیت
حق تعالی بنده را جمع باشد و عبودیت بنده را تفرقه. و این از آن جدا نیست، زانچه نشان خصوصیت حفظ
عبودیت است. چون مدعی اندر معاملت بمعاملت قائم نباشد اندر دعوی خود کاذب بود. پس روا باشد که ثقل
مجاهدت و رنج کلفت اندر گزاردن فرمان حق مجاهده و تکلیف آن از بنده برخیزد و اندر عین جمع جز بعضی از شیخ
که آن اندر حکم شریعت عام باشد. و من این معنی را بیان کنم تا ترا بهتر معلوم گردد. بدانکه جمع بر دو گونه باشد: یکی
جمع سلامت و دیگر جمع تکسیر. جمع سلامت آن بود که حق تعالی اندر غلبهٔ احوال و قوت وجد و قلق شوق پدید
آرد. و حق تعالی حافظ بنده باشد و امر خود بر ظاهر بنده میراند و ویرا بگزاردن آن نگاه میدارد و ویرا
بمجاهده می آراید. چنانکه سهل بن عبدالله و ابوحفص حداد و ابوالعباس سیاری مروزی صاحب مذهب
و ابویزید بسطامی و ابوبکر شبلی و ابوالحسن حصری و جماعتی از مشایخ کبار قدس الله ارواحهم پیوسته مغلوب
بودندی تا وقت نماز اندر آمدی آنگاه بحال خود باز آمدندی. و چون نماز بگزاردندی باز مغلوب گشتندی.
زانچه تا در محل تفرقه باشی تو تو باشی امر بگزاری. و چون وی ترا جذب کند وی با امر خود اولیتر که بر تو نگاه دارد
مر حرمت دو معنی را. یکی تا نشان بندگی از تو برنخیزد. دیگر آنکه تا بحکم وعده قیام کند که من هرگز شریعت
محمد را صلی الله علیه وسلم نسخ نخواهم کرد. و جمع تکسیر آن بود که بنده اندر حکم واله و مدهوش شود و حکمش چون
حکم مجانین باشد. پس یکی ازین معامله معذور باشد و یکی مشکور. آنکه مشکور بود روزگارش قوی تر از آن
بود که معذور باشد. و در جمله باید که جمع را مقام مخصوص نیست و حال مفرد نه، که جمع جمع همت است
اندر معنی مطلوب خود. و گروهی را کشف این معنی اندر مقامات باشد و گروهی را کشف اندر احوال. و اندر
هر دو وقت مراد صاحب جمع نفی مراد بحصول باشد. لان التفرقة فصل والجمع وصل. و این
اندر جمله چیزها درست آید. چنانکه جمع همت یعقوب علیه السلام بیوسف، که جز همت وی را چیزی همت
نمانده بود. و جمع همت مجنون اندر لیلی، که جمله را اندر جملهٔ عالم، و کل موجودات اندر حق وی صورت
لیلی بود. و مانند این بسیار است. چنانکه ابویزید رحمة الله علیه روزی اندر صومعه بود، یکی بیامد و
گفت: هل ابویزید فی البیت؟ فقال ابویزید: هل فی البیت الا الله. ابویزید اندر خانه هست
می گفت اندرین خانه خود بجز حق هیچ چیزی دیگر نیست. و یکی از مشایخ گوید رحمة الله علیه که درویشی
بمکه اندر آمد و اندر مشاهدهٔ خانه یکسال بنشست که نه طعام خورد و نه شراب و نه بخفت و نه بطهارت
شد. از اجتماع همتش که برویت خانه آن را بخود اضافت کرده است. غذای تن و مشرب جان وی گشته بود.

و اصل این جمله آنست که خداوند تعالی مایهٔ محبت خود را که آن یک جوهر بود نامتجزی، مقسوم گردانید. و هر یکی را از دوستان به مقدار گرفتاری وی بدان بجزوی از اجزای آن کل تخصیص کرد. آنگاه جوشن انسانیت، و لباس طبیعت و غاشیهٔ مزاج و حجاب روح بدان فرو گذاشت. تا آن جزو بقوت هر اجزائی که بدو موصول بود بصفت خود میگردانید. تا کل محبت جمله محبت شد. و همه حرکات و لحظاتش مرابط آن. از آن بود که ارباب معانی و اصحاب اللسان مر آن را جمع نام کردند. و اندرین معنی حسین بن منصور گوید. شعر

لبیک لبیک یا سیدی و مولائی — لبیک لبیک یا مقصدی و معنائی

یا عین عینی وجودی یا منتهی همی — و یا منطقی و اشاراتی و ایمائی

و یا کل کلی و یا سمعی و یا بصری — و یا جملتی و تبعیضی و اجزائی

پس آنکه اندر اوصاف خود مستعار بود. اثبات هستی خود مر وی را عار بود. و التفاتش بکونین زنار بود. و موجودات اندر همتش خوار بود. و باز گروهی از ارباب اللسان مر وقت کلام و تنجیب عبارات را گویند که جمع الجمع است. و این کلمه از طریق عبارت نیکوست. اما بمعنی بهتر آن باشد که جمع را جمع نگویی. زانچه تفرقه باید تا جمع دیدار روا باشد. و چون جمع جمع بود تفرقه بوده باشد. جمع را از حال خود ببیند. و که این عبارت محل تهمت است زانچه مجتمع را الفوق و تحت بیرون از خود دیدار نباشد. ندیدی که کونین و عالمین اندر شب معراج پیغمبر صلی الله علیه وسلم بنمودند. و وی بهیچ چیز التفات نکرد. زانچه وی بجمع جمع بود. و مجتمع را تفرقه مشاهده نگردد. تا خداوند تعالی گفت مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی. و من اندرین معنی تا حال بدایت کتابی ساخته ام. و آن را "کتاب البیان لاهل العیان" نام کرده شده. و اندر "بحر القلوب" اندر باب جمع فصولی مشبع گفته ام. کنون مر خفت را بدین مقدار بسنده کردم. اینست طریق مذهب سیاریان از متصوفه که پرداختم از فرق متصوفه. آنانکه مقبول و محق اند. اکنون باز گردم بقول آن گروه که خود را بدیشان بسته اند از ملاحده. و عبارات ایشان را آلت اظهار الحاد خود ساخته. و ذل خود را اندر عز ایشان نهان کرده. تا غلطگاههای ایشان ظاهر شود. و مریدان از مکر و دعویهای ایشان پرهیزند. و خود را رعایت کنند ان شاء الله عز و جل. و الامر کله بیده.

و اما الحلولیه لعنهم الله تعالی فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنّٰی تُصْرَفُوْنَ.

از آن دو گروه مطرود، که تولی بدین طائفه کنند. و مر ایشان را ضلالت خود با خود یار دارند. یک گروه تولی با بی حلمان دمشقی کنند. و از وی روایات آرند بر خلاف آنکه اندر کتب مشایخ از وی مسطور است. و اهل آن قصه مر آن پیر را از ارباب ولایت دارند. اما آن ملاحده وی را بحلول و امتزاج و نسخ ارواح منسوب کنند. و دیده ام اندر کتاب مقدسی که اندر وی طعن کرده است. و علمای اصول را نیز از وی صورتی

بسته است. و خدای عزّ و جلّ بهتر داند. و گروهی دیگر نسبت مقالتِ خود بفارس کنند. و وی دعوی
کند این مذهب حسین بن منصور است. و بجز از وی کسی را از اصحابِ حسین این مذهب نیست. و
من ابو جعفر صیدلانی را دیده ام با چهار هزار مرد اندر عراق پراگنده. که حلاجیان بودند جمله بر فارس
بدین مقالت لعنت میکردند. و اندر کتب وی که مصنّفاتِ ویست بجز تحقیق نیست. و من که علی
بن عثمان الجلابی ام میگویم. که من ندانم که فارس و ابوحلمان که بودند. و چه گفتند. امّا هر که قائل باشد
بمقالتی که خلافِ توحید و تحقیق بود ویرا اندر دین هیچ نصیبی نباشد. و چون دین که اصل است مستحکم نبود
تصوّف که فرع و نتیجهٔ آنست اولیٰتر که با خلل باشد. از آنچه اظهارِ کرامات و کشفِ آیات جز بر اهلِ دین
و توحید صورت نه بندد. و مر قائلانِ این را جمله غلطها اندر روح افتاده است. و من اکنون جمله گفت
و احکامِ آن را بیان کنم. بر قانونِ سنّت، و مقالات، و مغالیط، و شبهاتِ ملاحده اندران بیارم. تا ترا
اَقْوَاكَ اللّٰهُ بدین قوت باشد. که اندرین فساد بسیار است. و بالله التوفیق ۰

الکلام فی الرّوح

بدانکه اندر هستیٔ روح علم ضرورتست. و اندر چگونگیٔ آن عقل عاجز.
و هر کس از علما و حکمای امت بحسبِ قیاسِ خود اندران چیزی گفته اند. و اصنافِ کفره را نیز اندران
سخن است. و چون کفارِ قریش بتعلیمِ جهودان نضر بن الحارث را بفرستادند تا از رسول صلی الله علیه
وسلم کیفیتِ روح را بپرسد. و ماهیتِ آن خداوند تعالی نخست عین آنرا اثبات کرد. و گفت. وَ
یَسْئَلُوْنَكَ عَنِ الرُّوْحِ آنگاه قدم را از وی نفی کرد. و گفت قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّیْ. گفت صلی الله علیه وسلم
الارواح جنود مجندة فما تعارف منها ائتلف. و ما تناکر منها اختلف. و مانند این دلائل بسیار است
بر هستیٔ آن، بی تصرّفِ آن، اندر چگونگیٔ آن پس گروهی گفته اند که الرّوح هو الحیوة الّتی یحیی به الجسد
روح آن زندگی است که تن بدان زنده بود. و گروهی از متکلّمان نیز همین اند. و بدین معنی روح عرضی
بود. که حیوان زنده بدان باشد. بفرمانِ خدای عزّ و جلّ. و جنس تالیف و حرکت اجتماع از ویست. و
مانند این از اعراض که بدان شخص از حال بحال میگردد. و گروهی دیگر گفتند که هو غیر الحیوة. و لا
یوجد الحیوة الا معها کما لا یوجد الروح الا مع البنیة. و ان لا یوجد احدهما دون
الآخر. کالالم و العلم بها. لانهما شیئان لا یفترقان. روح معنی ایست بجز حیات. که وجودِ آن
بی حیات روا نباشد. چنانکه بی شخص معتدل روح. و یکی ازین دو بی دیگری نباشد. همچون الم و علم
با وکه ایشان دو چیز اند. که جدا نیستند از هم. و بدین معنی هم عرضی بود. چنانکه حیات. و باز جمهورِ
مشایخ و بیشتری از اهلِ سنت و جماعت بر آنند که روح عینی است نه معنی. که تا وی بقالب موصول

است به مجری عادت خدای تعالی اندر قالب حیات می آفریند و حیات آدمی صفت است و حی بدان است
اما روح مودع است اندر جسد وی و روا باشد که وی از آدمی جدا شود و وی زنده ماند بحیات چنانکه
اندر حال خواب وی برود و حیات بماند اما روا نباشد که اندر حال رفتن وی عقل و علم بماند از آنچه پیغمبر گفته است
صلی اللہ علیہ وسلم که ارواح شهدا اندر حواصل طیور باشند و لامحاله باید تا این عینی باشد و پیغمبر گفته است
صلی اللہ علیہ وسلم الارواح جنود مجندة و لامحاله جنود باقی باشد و بر عرض بقا روا نباشد و عرض به
خود قائم نباشد پس آن جسمی بود لطیف که بیاید بفرمان خدای عز و جل و برود بفرمان وی و پیغمبر
گفت صلی اللہ علیہ وسلم که من اندر شب معراج آدم صفی و یوسف صدیق و موسی کلیم اللہ و هارون حلیم
اللہ و عیسی روح اللہ و ابراہیم خلیل اللہ صلوات اللہ علیہم اجمعین اندر آسمانها بدیدم لامحاله آن ارواح
ایشان بود و اگر روح عرضی بودی بخود قائم نبودی تا اندر حال بسی مر آن را توان دید و اگر عرضی بود
وی جوهر را محلی باید که وی عارض آن محل بود و محل آن جوهر بود و جوهر مؤلف و کثیف
پس معلوم شد که او لطیف و جسم باشد و چون جسم بود جائز الرؤیة باشد اما بچشم دل و روا باشد که در حواصل
طیور باشند و روا باشد که لشکری باشند که مر ایشان را آمد شد باشد چنانکه اخبار بدان ناطق است چنانکه
گفت قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّی و ماند اینجا اختلاف ملاحده که ایشان روح را قدیم گویند و مر آن را پرستند
و فاعل اشیا و مدبر آن بجز وی را ندانند و آن ارواح را آله خوانند و طریق ابدان را عادت گویند و منقلب
از شخصی بشخصی دیگر و بر هیچ شبهت که خلق را افتاده است چندان اجتماع نیست که بدین شبهت
از آنچه جمله نصاری بدین اند اندر معنی اگر عبارت بر خلاف این کنند و جمله هند و تبت و چین و ماچین
بدین اند و اجماع شیعیان و قرامطه و باطنیان بدین است و آن دو گروه مبطل نیز بدین مقالت
قائلند و بر گروهی از این جمله که یاد کردیم مر این قول را مقدم تر ... براهین دعوی کنند گویم
با این مقدمات جمله بدین لفظ قدم چه میخواهید بمحدثی متقدم اندر وجود یا قدیمی همیشه اگر گویند که
بدین قول مراد محدثی است متقدم اندر وجود پس اندر اصل خلاف برخاسته است که ما هم روح را محدث
میگوییم با تقدیم وجودش بر وجود شخصی که پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم ان اللہ تعالی خلق الارواح
قبل الاجساد بالفی الف عام و چون محدثی آن درست شد لامحاله محدث بحدث محدث بود و این
یک جنس بود از خلق خدای عز و جل که بجنس دیگر پیوند و اندر پیوستن ایشان با یکدیگر خداوند تعالی
حیاتی حاصل می آرد بتقدیر خود یعنی ارواح جنسی اند از خلق و اجساد جنسی دیگر چون بقدر حیات حیوانی
کند فرمان دهد تا روح بجسد پیوندد زندگانی اندر وی حاصل آید اما گشتن وی از شخصی بشخصی روا نباشد از آنچه

چون یک شخص را دو حیات روا نبود. یک روح را هم دو شخص روا نباشد. و اگر اخبار بدان ناطق نبودی و رسول اندر اخبار خود صادق نبودی از روی عقل صرف معقول روح بجز حیات نبودی. و آن صفتی بودی نه عینی. و اگر گویند که مراد مر این قول قدیم همیشه بوده است. گوییم بخود قائم است و یا بغیر. اگر گویند قدیم قائم بنفسه است. گوییم خداوند عالم او هست یا نه. اگر گویند خداوند عالم وی نیست اثبات قدیم دیگر باشد. و این معقول نیست که قدیم محدود نباشد. و وجود ذات یکی ضد دیگری باشد. و این محال بود. اگر گویند که خداوند عالم است. گوییم پس وی قدیم است. و خلق محدث. محال باشد که محدث را با قدیم امتزاج باشد. و یا اتحاد و یا حلول و یا محدث مکان قدیم آید. و یا قدیم حامل او باشد. که هر چه چیزی پیوندد به چیزی همچو وی بود. و فصل جز محدثات روا نبود که اجناس یکدیگرند. تعالی الله عن ذالک علوا کبیرا. و اگر گویند که بخود قائم نیست. و قیام آن بغیر است از دو بیرون نبود. یا صفتی باشد یا عرضی. اگر عرضی گویند لامحاله اندر محلی باید گفت. یا اندر لامحل. اگر اندر محل گویند محل آن چون وی بود. و اسم قدم از هر یک باطل شود. و اگر اندر لامحل گویند محال باشد. چون عرض که بخود قائم نبود اندر لامحل معقول نباشد. و اگر گویند که صفتی است قدیم. چنانکه حلولیان و تناسخیان گویند. و آن صفت را صفت حق خوانند محال باشد. که صفت قدیم حق مر خلق را صفت گردد. و اگر روا باشد که حیات وی صفات خلق گردد. هم روا نباشد که قدرتش قدرت خلق گردد. و آنگاه صفت بموصوف قائم گردد. پس چگونه روا باشد مر صفت قدیم را موصوف محدث. پس لامحاله قدیم را با محدث هیچ تعلق نباشد. و قول ملاحده اندرین باطل است. و روح مخلوق است بفرمان حق تعالی. و هر که جز این گوید مکابره عیان بود. و محدث را از قدیم فرق نداند کرد. و روا نباشد که ولی اندر صحت ولایت خود با وصاف حق جاهل بود. و بحمد الله تعالی که خدای عز و جل ما را از بدع و خطر محفوظ گردانیده است. و عقل داد که بدان نظر و استدلال کردیم. و ایمان داد تا وی را بشناختیم. حمدی که آن بغایتی موصول نباشد که حمد متناهی اندر برابر نعیم نامتناهی مقبول نباشد. و چون ظاهریان این حکایات از اهل اصول بشنیدند. پنداشتند که جمله متصوفه را اعتقاد اینست. تا بغلطی بزرگ و خسرانی واضح از جمال این اخبار محجوب گشتند. و لطیفه ولایت حق و لوایح و لوامع ربانی بر ایشان پوشیده شد. از بهر آنکه بزرگان و سادات این راه را رد خلق چون قبول ایشان بود. و قبول ایشان چون رد. والله اعلم بالصواب.

فصل. یکی گوید از مشایخ رحمة الله علیه الروح فی الجسد کالنار فی الحطب فالنار مخلوقة. والفحم مصنوعة. جان اندر تن چون آتش است اندر حطب. و آتش مخلوق و انگشت

مصنوع۔ و قدم جز بر ذات و صفات خداوند روا نیست۔ و از مشایخ رضی الله عنهم ابوبکر واسطی بوده است که اندر روح بیشتر سخن گفته است۔ و از وے مے آید که گفت الارواح علی عشر مقامات۔ جانها بر ده مقام قائمند۔ نخست جانهائے مفسدان که محبوس اند۔ اندر ظلمتے۔ و ندانند که با ایشان چه خواهند کرد۔ و دیگر جانهائے پارسا مردان که اندر آسمانهائے دنیا بمواریث اعمال شادمانه میباشند۔ و بطاعتها خوش گشته بقوت آن میروند۔ سه دیگر جانهائے مریدان که اندر آسمان چهارم اند۔ و اندر لذات صدق و ظل اعمال خود با ملائکه میباشند۔ چهارم جانهائے اهل منن که اندر قنادیل نور از عرش آویخته اند۔ و اغذیهٔ ایشان محبت است۔ و اشربهٔ ایشان لطف۔ و قربت۔ پنجم جانهائے اهل وفا اند که اندر حجاب صفا۔ و مقام اصطفا۔ طرب میکنند۔ ششم جانهائے شهیدانند۔ که اندر حواصل مرغان اندر بهشت اندر ریاض آن آنجا که خواهند میشوند گاه و بیگاه۔ هفتم جانهائے مشتاقانند که اندر حجب انوار صفات بر بساط ادب قیام کرده اند۔ هشتم جانهائے عارفانند۔ که اندر حظائر قدس بامداد و شبانگاه سخن خداوند میشنوند۔ و اماکن خود اندر دنیا و بهشت مے بینند۔ نهم جانهائے دوستانند که اندر مشاهدهٔ جمال و مقام کشف مستغرق شده اند۔ و جز وی را ندانند۔ و بهیچ چیز نیارامند۔ دهم جانهائے درویشانند که اندر محل فنا مقرب شده اند۔ و اوصاف شان مبدل شده۔ و احوال متغیر گشته۔ و از مشایخ همی آرند که ایشان آنرا دیده اند۔ هر کسے بصورتے۔ و این روا باشد۔ ز آنچه چون گفتیم که موجود است۔ و جسم لطیف باید تا مرئی بود۔ و چون حق تعالی خواهد هر بنده را بنماید چنانکه خواهد۔ و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه گویم۔ که در جمله زندگانی من با خداوند است۔ و پایندگی ما بدو۔ و زنده داشتن ما فعل حق است اندر ما۔ و ما زنده بخلق وے ایم نه بذات و صفات وے۔ و قول روحیان بجمله باطل است۔ و از ضلالت عظیم اندر میان خلق یکے این است که روح را قدیم گویند۔ و هر چند که عبارت بدل کرده اند۔ گروهے نفس و هیولی میگویند۔ و گروهے نور و ظلمت۔ و مبطلیان این طریقت فنا و بقا گویند۔ و یا جمع و یا تفرقه۔ و یا مانند این عبارتے مزخرف ساخته اند۔ و کفر خود را تحسین میکنند۔ و متصوفه ازین گروه بیزار اند۔ که اثبات ولایت و حقیقت محبت خداوند جز بمعرفتے درست نیاید۔ و چون کسے قدیم را از محدث باز نشناسد۔ آنچه گوید اندر گفته خود جاهل باشد۔ و عقلا بسخن جهالان نگرایند۔ کنون آنچه مقصود این دو گروه مبطل بود۔ اندرین دو باب بیاید۔ و اگر بیش ازین باید اندر کتب دیگر از آنِ من باید طلبید۔ که آنجا مراد تطویل نیست۔ کنون من کشف حجب۔ و ابواب معاملات۔ و حقائق اهل تصوف با براهین ظاهر۔ اندرین کتاب بیان کنم تا طریق دانستن مقصود بر تو آسان تر شود۔ و از منکران آنکه او را بصیرتے بود۔ بدین راه باز آید۔

و مرا بدان دعائے و ثوابے باشد. ان شاء اللہ تعالیٰ

کشف الحجاب الاول فی معرفة اللہ تعالیٰ

خداوند گفت عزوجل. وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهٖ. و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم. لو عرفتم اللہ حق معرفتہ لمشیتم علی البحور. ولزالت بدعائکم الجبال. پس معرفت خداوند عزوجل بر دو گونہ است. یکے علمی و دیگر حالی. و معرفت علمی قاعدۂ ہمہ خیرات دنیا و آخرت است. و مہمترین چیزہا مر بندہ را اندر ہمہ اوقات احوال شناخت خداوند است. و خداوند گفت عزوجل وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْاِنْسَ اِلَّا لِيَعْبُدُوْنِ ای لیعرفون. نیافریدیم پریان و آدمیان را مگر از برائے آنکہ مرا بشناسند. پس بیشترے از خلق ازیں معرض اندر سوائے آنکہ خداوند ایشاں برگزیدہ است. و از ظلمات دنیا باز رہانیدہ. و دل ایشاں را بخود زندہ گردانیدہ. چنانکہ خداوند تعالیٰ از حال عمر ابن الخطاب رضی اللہ عنہ ما را خبر داد. و گفت وَجَعَلْنَا لَهٗ نُوْرًا يَّمْشِيْ بِهٖ فِي النَّاسِ یعنی عمر كَمَنْ مَّثَلُهٗ فِي الظُّلُمٰتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِّنْهَا یعنی ابوجہل لعنة اللہ علیہ. پس معرفت حیات دل بود بحق. و اعراض سر از دون حق. و قیمت ہر کسے بمعرفت بود. و ہر کرا معرفت نباشد وے بیقیمت بود. پس مردمان از علماء و فقہاء و غیر آں صحت علم را بخدائے عزوجل معرفت خوانند. و مشائخ ایں طائفہ صحت حال را با خداوند معرفت خوانند. و ازاں بود کہ معرفت را فاضلتر از علم گفتند. کہ صحت حال جز بصحت علم نباشد. و صحت علم صحت حال نباشد. یعنی عارف نبود کہ بحق عالم نباشد. اما عالم بود کہ عارف نباشد. و آنانکہ بدیں معنی جاہل بودند از ہر دو طائفہ. بدیں مناظرہ کردند بے فائدہ کردند. و آں گروہ بدیں گروہ انکار کردند. و ایں گروہ بداں. و اکنوں من سر ایں مسئلہ را کشف کنم. تا ہر دو گروہ را فائدہ ظاہر گردد. ان شاء اللہ تعالیٰ

فصل بداں اسعدک اللہ تعالیٰ کہ مردمانرا اندر معرفت خداوند و صحت علم بدو اختلاف بسیار است. معتزلہ گویند کہ معرفت وے عقلی است. و جز عاقل را معرفت بدو روا نباشد. و ایں قول باطل است. ازانکہ دیوانگانے کہ اندر دار اسلام اند حکم ایشاں حکم معرفت بود. و کودکانے کہ عاقل نباشند حکم ایشاں حکم ایمان بود. و اگر حکم معرفت عقلی بودے ایشاں را کہ عقل نیست حکم معرفت نبودے. و کافران کہ عقل است حکم کفر نبودے. و اگر عقل معرفت را علت بودے بایستے تا ہر کہ عاقل بودے عارف بودے. و ہمہ بے عقلاں جاہل. و ایں مکابرۂ عیان است. و گروہے گویند کہ علت معرفت حق تعالیٰ استدلال است. و بجز مستدل را روا نباشد. و باطل است ایں قول بابلیس. کہ او آیات بسیار دید چوں بہشت و دوزخ و عرش و کرسی و دید. و رؤیت آں ہمہ ویرا علت معرفت نیامد. و خداوند عزوجل گفت

وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَا اِلَيْهِمُ الْمَلٰئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُوْا لِيُؤْمِنُوْا اِلَّا اَنْ يَّشَاءَ اللّٰهُ۔ اگر ما فرشتگان را بکفار فرستیم تا با ایشاں سخن گویند۔ و مردگان را ناطق گردانیم۔ و ہم ایشاں را با ایشاں در سخن آریم۔ ایشاں ایمان نیارند تا خداوند تعالیٰ نخواہد۔ واگر رویت آیات واستدلال آں علت معرفت بودے۔ خداوند تعالیٰ علت معرفت آنرا گردانیدے نہ مشیت خود را۔ و بنزدیک اہلسنت و جماعت صحت عقل و رویت آں آیت سبب معرفت است نہ علت معرفت۔ با آنکہ علت آں جز عنایت و مشیت خداوند نیست۔ کہ بے عنایت عقل نابینا بود۔ زانچہ عقل خود بخود جاہل است۔ و از عقلا کس حقیقت آنرا نشناختہ۔ و چوں وے بخود جاہل بود غیر خود را چگونہ شناسد۔ و بے عنایت حق جل و علیٰ استدلال و فکرت اندر رویت آیت ہم خطا بود۔ کہ اہل ہوا و طوائف الحاد جملہ مستدل اند۔ اما بیشترے عارف نیند۔ و با آنکہ از اہل عنایت است ہمہ حرکات وے علامت معرفت است۔ و استدلالش طلب۔ و ترک استدلال تسلیم۔ و اندر صحت معرفت تسلیم از طلب اولیٰ تر نباشد۔ کہ طلب اصلی است کہ ترک آں روے نہ۔ و تسلیم اصلی است کہ اندر آں اضطراب را روئے نہ۔ و حقیقت ایں ہر دو معرفت نہ۔ و بحقیقت بدانکہ راہنمائی و دلکشائے بندہ بجز خداوند نیست۔ و وجود عقل و دلائل را امکان ہدایت نباشد۔ و دلیل ازیں واضح تر نباشد کہ خداوند تعالیٰ گفت۔ وَلَوْ رُدُّوْا لَعَادُوْا لِمَا نُهُوْا عَنْهُ الآیۃ۔ و اگر کفار از قیامت باز آیند بدنیا بداں کفر خود باز گردند۔ و چوں از امیر المؤمنین علی رضی اللہ عنہ پرسیدند از معرفت۔ گفت عرفت اللّٰہ وعرفت ما دون اللّٰہ بنور اللّٰہ۔ خداوند را بدو شناختم و جز خداوند را بنور او شناختم۔ پس خداوند تعالیٰ تن را بیافرید و حوالہ زندگانی آں بجاں کرد۔ و دل را بیافرید۔ و حوالہ زندگانی آں بخود کرد۔ پس چوں عقل و آیت را قدرت زندہ کردن تن نے باشد۔ محال بود کہ دل را زندہ کند۔ چنانکہ گفت اَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَاَحْيَيْنٰهُ۔ و حوالہ حیات جملہ بخود کرد۔ آنگاہ گفت۔ وَجَعَلْنَا لَهٗ نُوْرًا يَّمْشِيْ بِهٖ فِي النَّاسِ۔ آفریدگار نورے کہ روشنی مومناں اندر آنست منم۔ و نیز گفت اَفَمَنْ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ فَهُوَ عَلٰى نُوْرٍ مِّنْ رَّبِّهٖ۔ گشادن دل را بخود حوالہ کرد۔ و بستن آنرا ہم بفعل خود باز بست۔ و گفت خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ وَعَلٰى سَمْعِهِمْ وَعَلٰى اَبْصَارِهِمْ۔ و نیز گفت وَلَا تُطِعْ مَنْ اَغْفَلْنَا قَلْبَهٗ عَنْ ذِكْرِنَا۔ پس چوں قبض و بسط و شرح و ختم دل بدو بود۔ محال باشد کہ راہنمائے جز وے را داند۔ کہ ہرچہ دون اوست تعالیٰ جملہ علت و سبب است۔ و ہرگز علت و سبب بے عنایت مسبب راہ نتواند نمود۔ کہ حجاب راہ بُد باشد نہ راہبر۔ و نیز گفت خدائے تعالیٰ۔ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ حَبَّبَ اِلَيْكُمُ الْاِيْمَانَ وَزَيَّنَهٗ فِيْ قُلُوْبِكُمْ۔ الآیۃ۔ و تزیین و تحبیب را بخود اضافت کرد۔ و الزام تقوی کہ عین آں معرفتست از و لیست۔ و ملزم را اندر الزام خود اختیار

دفع و جلب آں حالت نباشد۔ پس بے تعریف وے نصیب خلق از معرفت وے بجز عجز نباشد۔ ابوالحسن نوری گوید رضی اللہ عنہ لادلیل علی اللہ سواہ۔ انما العلم یطلب لادب الخدمۃ۔ جز او دلیل دلہا نیست بمعرفت خود علم آداب خدمت را طلبند۔ نہ صحت معرفت را۔ و از مخلوقات کسے را قدرت آں نیست کہ کسے را بخدائے رساند۔ مستدل از ابوطالب عاقل تر نباشد۔ و دلیل از محمد مصطفٰے صلی اللہ علیہ وسلم بزرگتر نہ۔ چوں جریان حکم ابوطالب بر شقاوت بود۔ دلالت مصطفٰے علیہ السلام ویرا سود نداشت نخست درجہ استدلال اعراض است از حق جل وعلا۔ زانچہ استدلال تامل کردن اندر غیر است۔ و حقیقت معرفت اعراض کردن است از غیر۔ و اندر عادت وجود جملہ مطلوبات باستدلال بود۔ و معرفت وے بخلاف عادت است پس چوں معرفت وے بجز دوام حیرت عقل نیست۔ و اقبال عنایت وے بکسب بندہ نیست۔ چہ کسب خلق را اندراں سبیل نیست۔ و بجز او مر بندہ را دلیل نیست۔ و آں از فتوح قلوب است۔ و از خزائن غیوب۔ از آنچہ دون ویست جملہ محدث اند۔ و روا بود کہ محدث بچوں خودی رسد۔ و روا نباشد کہ با آفریدگار خود رسد۔ کہ با وجود آفریدگار مکتسب وے باشد۔ و آنچہ اندر تحت کسے آمدہ کسب کاسب غالب بود۔ و مکتسب وے مغلوب پس کرامت نہ آں بود کہ عقل بدلیل فعل ہستی فاعل اثبات کند۔ بلکہ کرامت آں بود کہ وے بنور حق سبحانہ وتعالی ہستی خود را نفی کند۔ آں یکے را معرفت قالت بود۔ و ایں دیگر را حالت شود۔ و آنچہ گروہے مر آنرا علت معرفت میدانند و آں عقل است۔ گو بنگر یدتا اندر دل از عین معرفت چہ چیز اثبات میکند۔ و ہر چہ عقل اثبات میکند معرفت نفی آں اقتضا کند۔ یعنی آنچہ اندر دل بدلالت عقل صورت گیرد کہ خداوند این است۔ بحقیقت وے بخلاف آنست۔ و اگر بخلاف آں چیزے دیگر صورت گیرد وے ہم بخلاف آنست۔ پس چہ مجال ماند اینجا مر عقل را۔ تا باستدلال وے معرفت حاصل باشد۔ زانچہ عقل و وہم ہر دو از یک جنس باشند۔ و آنجا کہ جنس ثابت شد معرفت نفی گشت۔ پس اثبات باستدلال عقل تشبیہ آمد۔ و نفی آں تعطیل و مجال آں جز اندریں وال نیست۔ و ایں ہر دو اندر نکرت و معرفت بود۔ کہ مشبہ و معطلہ موحد نباشد۔ پس چوں عقل بمقدار امکان خود برفت۔ و آنچہ از وے آمد خود ہمہ او را بود۔ و دلہائے دوستانرا از طلب چارہ نبود۔ و بر درگاہ عجز بے آلت بیارمیدند۔ و اندر آرام شدند۔ و دست بزاری بردند۔ و مر دلہائے خود را مرہم جستند۔ در راہ شان از انواع طلب و قدرت ایشاں پوشیدہ بود۔ قدرت حق اینجا قدرت ایشاں آمد یعنی از و بدو راہ یافتند از رنج غیبت برآسودند و اندر روضۂ انس جا یافتند و بیارمیدند۔ و اندر روح و سرور مستقر شدند۔ چوں عقل دلہا را مراد رسید دید تصرف خود پیدا کرد۔ و اندر یافت باز ماند۔ چوں باز ماند متحیر شد۔ چوں متحیر معزول گشت۔ چوں

معزول شد آنگاه حق لباس خدمت اندر وے پوشید۔ وگفت تا بخود بودی بآلت وتصرف خود محجوب بودی
چون آلات تصرفات فانی شد تو بماندی۔ چون بماندی برسیدی پس دل را نصیب قربت آمد۔ وعقل را
خدمت ومعرفت خود معرفت بود پس خداوند عزوجل بنده را به تعریف وتعرف خود شناسا کرد تا وے
را بدو بشناخت۔ نه شناختنے که بحصول آلت بود۔ بل شناختنے که وجود وے اندران عاریت بود تا
بهمه وجوه عارف را انانیت خیانت آمد۔ تا ذکرش بے نسیان بود۔ وروزگارش بے تقصیر۔ معرفت
وے حال بود نه مقال۔ ونیز گروهے گفته اند که معرفت وے الهامیست۔ واین نیز محال است۔ از آنچه
معرفت را برهان باطل وحق است۔ واهل الهام را بر خطا وصواب برهان نباید۔ از آنچه یکے گوید که مِن
الهام است که خداوند اندر مکان است۔ ویکے گوید که مرا الهام چنانست که وے را مکان نیست۔ لا محاله
اندر دو دعوی متضاد حق نزدیک یک کس باشد۔ وهر دو با الهام دعوی میکنند۔ ولا محاله دلیلے باید تا
فرق کند میان صدق وکذب این دو مدعی۔ آنگه بدلیل دانسته باشد۔ وحکم با الهام باطل بود۔ واین قول
براهمه است والهامیان اندرین زمانه دیدم قومے که اندرین غلو بسیار میکردند۔ ونسبت روزگار خود
بر طریق پارسا مردان داشتند۔ وجمله بر ضلالت اند۔ وقول شان مخالف همه عقلاست از اهل کفر واسلام
زانچه دو مدعی بالهام بدو قول متناقض دعوی کنند اندر یک حکم همه باطل بود۔ وهیچکس بر حق نباشد۔
اگر گوینده گوید که آنچه خلاف شرع بود آن الهام نباشد۔ گوئیم تو اندر اصل خود مخطئی وبه غلطی که شریعت را
بقیاس الهام بجز گیری۔ وگوئی که اثبات الهام بدانست۔ پس معرفت شرعی ونبوتی وهدایتی بود نه
الهامی۔ وحکم الهام اندر معرفت بهمه وجوه باطل است۔ وگروهے دیگر گفتند که معرفت حق ضروریست
واین نیز محال باشد۔ زانچه اندر هر چیزے که علم بنده را بدان ضرورت بود۔ باید که تا عقلا اندران مشترک
باشند۔ وچون مے بینیم که گروهے از عاقلان بدو جحود وانکار میکنند۔ وتشبیه وتعطیل روا دارند۔ درست
شد که ضروری نیست۔ ونیز اگر معرفت خداوند ضروری بودے بدان تکلیف درست نیامدے۔
که محال بود تکلیف بمعرفت چیزے که علم بدان ضرورت بود۔ چنانکه به معرفت خود وآسمان و
زمین وروز وشب وآلام ولذات۔ وآنچه بدین ماند که عاقل خود را اندر حال وجود آن بشک
نتواند افگند که اندران مضطر بود۔ واگر خواهد که نشناسد نتواند که نشناسد۔ اما گروهے از متصوفه هم
که اندر صحت یقین خود نگاه کردند۔ وگفتند که ما وی را بضرورت شناسیم۔ زانچه اندر دل هیچ شک
نیافتند۔ ویقین را ضرورت نام کردند۔ اندرین معنی مصیب اند۔ اما از عبارت مخطی که اندر علم
ضرورت مر صحیح را تخصیص روا نباشد۔ که همه عقلا یکسان باشند۔ ونیز علم ضرورت علمی بود که

اندر دل احبابے سببے و دلیلے پدیدار آید. و علم بخداوند و معرفت وے سببے است. اما استاد ابو علی دقاق
و شیخ بوسهل صعلوکی و پدر این بوسهل که رئیس و امام نیشاپور بود بر آنند که ابتدا معرفت استدلال است
و انتها ضرورت شود بیک. قول اہلسنت و جماعت. و گویند که نبینی که اندر بهشت علم بخداوند ضرورت
شود. و چون روا باشد که آنجا ضرورت بود روا باشد که اینجا هم ضرورت گردد. و نیز اینجا پیغمبران صلوات الله
علیهم اندر آن حال که سخن حق تعالی مے شنودند بے واسطه. تا وی را بضرورت شناسند. و یا بفرشته، و یا بوحی
و ما نیز این گوئیم که بهشتیان اندر بهشت او را بضرورت شناسند زانچه بهشت دار تکلیف نیست. و پیغمبران
مامون العاقبة باشند. و از قطعیت ایمن. و آنکه وی را بضرورت شناخت نیز وی را خوف و قطعیت نباشد
و ایمان و معرفت را فضل بدانست که غیب است. چون عین گردد ایمان خبر گردد. و اختیار اندر عین آن
برخیزد. و اصول شرع مضطرب شود. و حکم ردت باطل گردد. و تکفیر بلعم و ابلیس و برصیصا درست
نیاید که ایشان باتفاق عارف بودند بخدائے عزوجل. چنانکه از ابلیس ما را خبر داد اندر حال طرد و
رجم وے که گفت فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ. و بحقیقت سخن گفتن و جواب شنیدن اقتضاء
معرفت کند. و عارف تا عارف بود از قطعیت ایمن بود. و قطعیت بزوال معرفت حاصل آید. و زوال
علم بضرورت صورت نگیرد. و این مسئله پرآفت است اندر میان خلق. و شرط آنست که این مقدار
بدانی تا رسته باشی از آفت. که علم بنده و معرفت وے بخداوند جز باعلام و هدایت ازلی حق نیست.
اما روا باشد که یقین بندگان اندر معرفت گاه زیادت شود و گاه نقصان پذیرد. اما اصل معرفت زیادۃ
و نقصان نشود که زیادتش نقصان بود. و نقصان هم نقصان بود. و بشناخت خداوند تقلید نشاید
کردن. و وی را بصفات کمال باید شناخت. و این جز بحسن رعایت. و محض عنایت حق تعالی راست
نیاید. و دلائل و عقول بجمله ملک وے اند و اندر تحت تصرف وے. خواهد فعلے را از افعال خود یکے دلیل
کند و وی را بدان بخود راه نماید. و اگر خواهد که همان فعل را حجاب وے گرداند تا هم بدان فعل از وے باز ماند چنانکه
عیسیٰ ؑ قومی را دلیل گشت بمعرفت. و قومی را حجاب آمد از معرفت. تا گروہے گفتند که این بندۂ خداست
و گروہے گفتند که پسر خداست. و بت و آفتاب و ماه همچنان گروہے را بحق دلیل باشند. و گروہے هم باز
مانند. و اگر دلیل علت معرفت بودے بایستے تا هر که مستدل بودے عارف بودے. و این مکابرۂ
عیان باشد. پس خداوند تعالی یکے را برگزیند. و ایشان را و اشیاء را جمله را برهان وے گرداند تا بسبب
آن بدو رسند. و وی را بدانند. پس دلیل وی را سبب آمد نه علت. و سببے از سببے اولیتر نباشد اندر حق
مسبب مر مسبب را. لعمری که اثبات مر عارف را اندر معرفت زنار باشد. و التفات بغیر معروف

شرک. وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ فَلَا هَادِیَ لَهُ. چون اندر لوح محفوظ. لا بلکه اندر مراد و معلوم حق کسے را که نصیب شقاوت است دلیل و استدلال چگونه هادے وے آمد. من التفت الی الاغیار فمعرفته زنادة آنکه اندر قهر خداوند تعالیٰ متلاشی و مستغرق است چگونه وے را بدون حق چیزے گریبان گیرد. چون ابراهیم از غار بیرون آمد بروز هیچ ندید. واندر روز برهان بیشتر بود. و عجائب ظاهر تر بود. چون شب بیرون آمد رای کوکباً. اگر علت معرفت وے دلیل بودے دلائل بروز هویدا تر آمدے. و عجائب آن بیبن تر بودے. پس خداوند تعالیٰ چنانکه خواهد بدانچه خواهد بنده را بخود راه نماید. و در معرفت بروے بکشاید. تا در عین معرفت بدرجه رسد که عین معرفت وے را غیر نماید. و صفت معرفت وے گردد. و بمعرفت از معروف محجوب گردد. تا تحقیق معرفت وے بدرجه رسد که معرفت وے دعوی وے شود. ذوالنون مصری گوید ایاک ان لا تکون بالمعرفة مدعیاً. شعر

یدعی العارفون معرفته اقرباً لجهل ذالک معرفتی

و بر تو باد که دعوی معرفت نکنی. که اندران هلاک شوی. تعلق بمعنی آن کن تا نجات یابی. پس هر که بکشف خداے و جلال وے مکرم شود هستی وے وبال وے گردد. و صفات وے جمله آفت گاہ وے شود. و آنکه از آن حق بود. و حق بود. و حق از آنِ وے وے را هیچ چیز نباشد که نسبت وے بدان چیز درست آید اندر کونین. و عالمین. و حقیقت معرفت دانستن ملکت مر خداے را. چون کسے کل ملک را متصرف وے داند. وے را با خلق چه کار ماند. تا بخود یا بخلق محجوب شود حجاب آن جمله از جهل بود. چون جهل فانی شود حجاب متلاشی شد. و دنیا بمنزله عقبیٰ شد.

فصل. مشایخ را رضی الله عنهم اندرین معنی رموز بسیار است. و مر حصول فائده را بعضے از اقاویل ایشان بیارم ان شاء الله تعالیٰ. عبدالله بن مبارک گوید رحمة الله علیه المعرفة ان لا تتعجب من شیئ. معرفت آن بود که از هیچ چیز عجب نیاید. از آنچه عجب از فعلے باید که کسے بکند. زیادت از مقدور خود. و چون وے تعالیٰ قادر بر کمال است عارف را بافعال وے تعجب محال باشد. و اگر عجب صورت گیرد وے آنجا باید که مشتے خاک را بدان درجه رساند که بدو فرمان برد. و قطرهٔ خون را بدان مرتبه رساند. که حدیث دوستی و معرفت وے کند. و طلب رویت او و قصد قربت و وصلت وے دارد. ذوالنون مصری گوید رحمة الله علیه حقیقة المعرفة اطلاع الحق علی الاسرار بمواصلة لطائف الانوار حقیقت معرفت اطلاع حق است بر اسرار. بدانچه لطائف انوار معرفت بدان پیوندد. یعنی تا حق تعالیٰ بعنایت خود دل بنده را بنور خود بنیارا ید. و از

جمله آفت هاش پیدا آید. از جمله آفتها نزد آید چنانکه موجودات و مثبتات را اندر روش عجز وی وزن نماید مشاهدت اسرار باطن و ظاهر او را غلبه نکند. و چون این بگردد معاینه جاه شاهده کرد. و شبلی گوید رحمة الله علیه المعرفة دوام الحیرة. و حیرت بر دو گونه باشد. یکی اندر هستی. و دیگر اندر چگونگی. حیرت اندر هستی شرک باشد و کفر. اندر چگونگی معرفت. زیرا که اندر هستی وی عارف را شک صورت نگیرد. و اندر چگونگی وی عقل را مجال نباشد. پس اینجا یقینی ماند بوجود حق تعالی و حیرتی در کیفیت او. و از آن بود که یکی گفت یا دلیل المتحیرین زدنی تحیرا. نخست معرفت وجود و کمال اوصاف وی اثبات کرد. بدانست که وی مقصود خلق است. و استجابت کننده دعوت ایشان. و متحیر از تحیر وی نیست. آنگاه زیادت حیرت خواست. و دانست که اندر مطلوب عقل را جز تحیر نیست. و مر دو را شرکت و نعمت بود. و این معنی سخت لطیف است. و نیز احتمال کند که معرفت هستی خود و تحول لطافت کند. زانچه بنده چون خداوند را بشناخت کل خود را در قبضه قهر وی بیند. چون وجودش بدو بود. و عدم از وی سکون و حرکت بقدرت او متحیر شود. که چون کل را قیام بدوست من خود کیستم و چیستم. و از این معنی بود که پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم من عرف نفسه فقد عرف ربه. هر که خود را بشناسد بفنا حق را بشناسد ببقا. و از فنا عقل و صفت باطل بود. و چون عین چیزی معقول نباشد. اندر معرفت وی جز تحیر نشود. و ابویزید گفت رضی الله عنه ان تعرف ان حرکات الخلق و سکناتهم بالله. معرفت آنست که بدانی که حرکات خلق و سکنات ایشان بحق است. و بی اذن وی اندر ملک وی تصرف نیست. و عین بدو عین است. و اثر بدو اثر و صفت بدو صفت. و متحرک بدو متحرک. و ساکن بدو ساکن. که اندر بنده استطاعت نیافریند. و اندر دلش ارادت ننهد بنده هیچ فعل نتواند کرد. و فعل بنده بر مجاز است. و فعل بحقیقت خداوند راست. و محمد بن واسع گوید اندر صفت عارف قال من عرف الله قل کلامه و دام تحیره. و عارف آنست که سخنش اندک بود. و تحیرش دایم. زانچه عبارت از چیزی توان کرد که اندر تحت عبارت آید. و اندر اصول عبارات را حدی بود. و معبر چون محدود نباشد که اسامی عبارت بدان محیط شود. عبارات را نهایت بود معبر چگونه بعبارت آید. و چون مقصود اندر عبارت نگنجد. بنده را از وی چاره نباشد جز حیرت دایم. و چون چاره نباشد. شبلی گوید العجز عن المعرفة حقیقة المعرفة. عجز است بمعرفت. و هیچ کس را از حقیقت آن بنده جز عجز از ادراک آن نشان نکند. روا باشد که بنده را اندر آن حق دعوی بیشتر نباشد از آنچه عجز او را طلب بود. و تا طالب بود آلت و صفت خود قائم است. اسم عجز برشی درست نیاید. و چون با آن آلت و اوصاف برسد آنگاه فنا بود.

عجز و گروهی اندر عیان اندر حال اثبات صفت آدمیت و بقاء تکلیف بصحت خطاب و قیام حجت
خداوند بر ایشان گویند که معرفت عجز بود و ما عاجزیم و از همه بازمانده‌ایم و این ضلالت و خذلان
بود. گوییم که اندر طلب آن چیز عاجز نشاید و این عجز را دو نشان بود و هر دو با شما نیست یکی نشان
فنای آلت طلب و دیگر اظهار تجلی. آنجا که فنای آلت بود عبارت متلاشی بود و اگر از عجز عبارت
کند که عبارت از عجز بجز عجز نباشد و آنجا که اظهار تجلی بود نشان نپذیرد و تمیز صورت نبندد تا
عاجز داند که او عاجز است یا آنچه او بدان منسوب است آن را عجز خواند هم صورت نبندد زانچه عجز غیر
بود و اثبات معرفت بغیر معرفت نباشد و تا تمیز اندر دل بجا است و با عارف را از غیر عبارت معرفت
درست نبود و تا عارف از غیر کرانه نکند هنوز عارف عارف نباشد. و ابوحفص حداد گوید مذ عرفت
الله ما دخل فی قلبی حق ولا باطل تا آنکه خداوند را اندر یافته است بدل من اندیشه حق
و باطل زانچه چون خلق را کام و هوا بود بدل باز گردد تا دل او را بنفس حواله کند که آن محل باطل است
و چون شغلی بود و دوام بایدهم بدل باز گردد تا دل او را بروح دلالت کند که آن منبع حق و حقیقت بود
و چون در دل غیر آمد رجوع عارف بدان نکرت آمد پس همه خلق طلب برهان معرفت از دل کردند و
طلب کام و هوا هم از دل و چون مر ایشان را کام نبود بدل رجوع نکردند و بجز حق نیارامیدند تا حق از دل
دلالت بیند چون نشان برهان راست بایست رجوع با حق کردند نه بدل پس فرق آمد میان بنده که رجوع
او بدل بود و از آن بنده که رجوع او بحق بود. ابوبکر واسطی گوید من عرف الله انقطع عن الکل بل
خرس وانقمع. و قال النبی صلی الله علیه وسلم لا احصی ثناء علیک آنکه خداوند را بشناخت از همه
چیز فانی شد بلکه از همه عبارتها و اشارها گنگ شد و از همه اوصاف خود فانی شد چنانکه پیغمبر گفت
صلی الله علیه وسلم تا اندر غیبت بود و افصح عرب و عجم بود و گفت انا افصح العرب والعجم چون
از غیبت بحضرت بردند گفت زبان مرا امکان احصای کمال ثنای تو نیست چه گویم از گفت بی
گفت شدیم و از حال بیحال تو آنی که تویی گفتار من یا من باشد یا تو اگر من گویم گفت محجوب باشم
و اگر تو گویم بکسب خود اندر تحقیق قربت محجوب باشم پس نگویم فرمان آمد که اگر تو نگویی یا محمد ما بگوییم
لمن اذا سکت عن ثنائی فالکل منک ثنائی چون تو خود را از اهل ثنای من ندانی من همه اجزای
عالم را نایب تو گردانیده‌ام تا ثنای من گویند و حواله آن بتو کنند. والله اعلم بالصواب.

کشف الحجاب الثانی فی التوحید

خداوند گفت وَالٰهُکُمْ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ
و نیز گفت قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ و نیز گفت تعالی و تقدس لَا تَتَّخِذُوْا اِلٰهَیْنِ اثْنَیْنِ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ

و احدٌ پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم ـ بینا رجل فیمن کان قبلکم لم یعمل خیرا قط الا التوحید ـ فقال
لاهله اذا مت فاحرقونی ثم اسحقونی ثم ذرونی نصفی فی البر و نصفی فی البحر فی یوم رائح ففعلوا
فقال الله عز وجل للریح و الماء اجمعا ما اخذتما فاذا هو بین یدیه فقال له ما حملک علی
ما صنعت فقال استحیاء منک فغفر له ـ مردے بود پیش از شما که هیچ از کردار نیکو نداشت مگر توحید ـ
چون وفاتش قریب شد مر اهل خود را گفت چون من بمیرم مرا بسوزید و خاکستر مرا گرد کنید ـ و اندر روز
بادناک نیمی از آن بدریا اندازید ـ و نیمی به بیابان بر باد کنید ـ تا از من اثرے نماند چنان کردند خداوند
تعالی باد را و آب را فرمان داد که نگاه دارید ـ آنچه بستدید یعنی آن خاکستر وی را نگاه دارید ـ تا قیامت آنرا
نگاه میدارند ـ آنگاه که خداوند او را زنده گرداند گوید او را که ترا چه چیز بر این میداشت تا خود را بسوختی
گوید بار خدایا از شرم تو که سخت جانی بوده ام ـ آنگاه خداوند تعالی وی را بیامرزد ـ و حقیقت توحید حکم کردن
بود بر یگانگی چیزے ـ و صحت علم بر یگانگی آن ـ و چون خداوند تعالی یکے است ـ بے قسیم اندر ذات و صفات
خود ـ و بے بدیل و شریک اندر افعال خود ـ و موحدان وی را بدین صفت دانسته اند ـ دانش ایشان را به
یگانگی توحید خوانده اند ـ و توحید سه است یکے توحید حق مر حق را ـ و آن علم او بود به یگانگی خود ـ دوم
توحید حق مر خلق را ـ و آن حکم وے بود بتوحید بنده و آفرینش توحید اندر دل وے ـ و سوم دیگر توحید خلق
باشد مر حق را ـ و آن علم ایشان بود بوحدانیت خداوند پس چون بنده حق عارف بود ـ بر وحدانیت
وے حکم تواند کرد ـ بدانکه خداوند تعالی یکے است که وصل و فصل نپذیرد ـ و دوی بر وے روا نباشد ـ و یگانگی
وے عددی نیست ـ تا باثبات دیگر عدد دو گردد ـ تا واحدانیتش عددی بود ـ و محدود نیست تا او را
جهات گویند ـ و این اثبات اعداد بے نهایت باشد ـ و وی را مکان نیست و اندر مکان نه تا او را با
مکان حاجت باشد ـ از آنچه اگر متمکن در مکان بودے متمکن مکان را نیز مکان بایستے ـ و حکم فعل و
فاعل و قدیم و محدث باطل شدے ـ و عرضے نیست تا محتاج جوہرے باشد اندر وجود ـ و اندر محل
خود باقی نماند ـ و جوہرے نیست که وجودش جز با چون خودے درست نیاید ـ و طبعی نیست که تا مبداء
حرکت و سکون باشد ـ و روحے نیست تا حاجتمند بنیتی باشد ـ و جسمی نیست ـ تا از وے اجزا مؤلف بود ـ و
اندر چیزها قوت و حال نیست ـ تا جنس چیزها بود ـ و بهیچ چیز وی را پیوند نیست ـ تا آن چیز جزوے را روا
بود ـ بریست از همه نقایص و پاک از همه آفات ـ و متعالی از همه عیوب ـ او را مانندے نیست ـ تا
او با مانندهٔ خود دو چیز باشد ـ و فرزند ندارد ـ تا نسل وے اقتضاے اصل وے کند ـ و تغیر بذات و
صفات او روا نیست ـ تا وجود وے بدان متغیر شود ـ و اندر حکم متغیر چون تغیر باشد ـ و موصوف

بصفات کمال آن صفاتی که دوستان و موحدان مر او را بحکم بصیرت اثبات کنند، که وی خود را بدان صفت کرده است. و بیزارند از آن صفاتی که ملحدان وی را بگویند و صفت کنند، که وی خود را بدان صفت نکرده است. حی و علیم است، رؤف و رحیم است، مرید و قدیر است، سمیع و بصیر است، متکلم و باقیست. علمش اندر وی حال نیست، و قدرتش اندر وی صلابت نه، و سمع و بصرش اندر وی متجزی نه، و کلامش اندر وی متبعض نه، و متجدد نه. همیشه با صفاتش قدیمست. معلومات از علم وی بیرون نه، و موجودات را از ارادتش چاره نه. آن کند که خواسته است، و آن خواهد که دانسته است. مخلوق را اندر آن اشراف نه. حکمش همه حق، و دوستانش را بجز تسلیم روی نه. امرش جز حتم نه، و دوستانش را بجز گزاردن امر چاره نه. مقدر خیر و شر جز او نه، و امید و بیم جز بدو سزاوار نه. خالق نفع و ضر بحکم جز او نه. حکمش جمله حکمت، و جز قضای وی نه، و کس را از وصل وی لمحه نه. و بر وی بیان رفته نه. و دیدارش مر بهشتیان را روا، و تشبیه و جهت نه. مقابله و مواجهه را بهستی او صورت نه. اندر دنیا مر اولیا را مشاهدت وی جائز، و انکارش شرط نه. آنکه وی را چنین داند از اهل قطیعت نه، و هر که بخلاف این داند وی را دیانت نه. و اندر این جای سخن بسیار آید از اصول و وصول، اما از خوف تطویل بدین اختصار کردم. و در جمله سخن بگویم که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه، که اندر ابتدای این فصل گفتم که تحقیق علم بود بر وی اندر اثبات پیغمبری، و حکم جز بعلم نتوان کرد. پس اهل سنت همه حکم کردند بر یگانگی خداوند تعالی، که اندر مصنوعات لطیفه ترکیبات عجیبه است، و فعلی بدیع با عجوبه، و لطیفه بسیار منظر کرده. بودن آن بخود محال، و اندر هر چیزی علامات حدوث ظاهر باقیست. لا محاله فاعلی بایست تا مر او را از عدم بوجود آورد. یعنی عالم را از زمین و آسمان و آفتاب و ماهتاب و بحر و کوه و صحرا و آن صور را با حرکات و سکنات و علم و نطق و موت و حیات ایشان. پس این جمله را از صانعی چاره نبود، و از دو صانع مستغنی بودند. و یک صانع کامل حی قائم و قادر و مختار از شریکی بی‌نیاز بس. و چون فعل را از یک فاعل چاره نباشد، و دو فاعل یک فعل را احتیاج هر دو باشد بیکدیگر، لا محاله بی شک و ریب بحکم الیقین یکی باید تا یکی باشد. و این خلاف با ثنویان کردند، با اثبات نور و ظلمت. و گبریان با اثبات یزدان و اهرمن، و طبایعیان با اثبات طبع و قوت، و فلکیان با اثبات هفت ستاره، و معتزلیان با اثبات خالقیان و صانعان بی نهایت. من در جمله را دلیل کوتاه گفتم. و این کتاب جای اثبات کردن ترهات ایشان نیست. و طالب این علم را این مسأله از کتاب دیگر باید طلبید که کرده ام، و اسرار الرعایة بحقوق الله نام کرده. و یا اندر کتب متقدمان اصول رضی الله عنهم.

اکنون باز گردیم بر رموزی که مشایخ گفته‌اند اندر توحید ان شاء الله عزّ و جلّ وبه التوفیق و الامر بیده۔

فصل ۔ و از جنید می‌آید رضی الله عنه که گفت۔ التوحید افراد القدم عن الحدث۔ توحید جدا داشتن قدیم بود از حوادث۔ یعنی آنکه قدیم را محل حوادث ندانی۔ و حوادث را محل قدیم نه۔ و بدانی که حق قدیم است۔ و تو محدث۔ و از جنس تو هیچ چیز بدو نه پیوندد۔ و از صفات او هیچ چیز اندر تو نیامیزد۔ که قدیم را با محدث مجانست نباشد۔ از آنچه قدیم پیش از وجود حوادث بود۔ چون قبل وجود الحوادث هم بدو محتاج نگردد۔ و این خلاف آنکسانست که بقدیم ارواح گویند۔ و ذکر ایشان گذشت و چون کسی قدیم را اندر محدث نازل گوید۔ و یا محدث را بقدیم متعلق داند به قدم حق تعالی۔ و حدوث عالم دلیل نماند۔ و این مذهب دهریان کشد۔ فنعوذ بالله من اعتقاد السوء۔ و در جمله حرکات محدثات دلائل توحید است۔ و گواه بر قدرت خداوند عزّ و جلّ۔ و اثبات قدم وی۔ اما بنده اندران غافل تر است۔ که بر او جز او بنجوید۔ و بجز ذکر او نیارامد۔ چون اندر نیستی او هست کردن او در اثر چیزی بنا بیست۔ محال باشد که اندر تربیت او شریک باید۔ حسین بن منصور گوید رحمة الله علیه۔ اول قدم فی التوحید۔ فناء التفرید۔ اول قدم اندر توحید فنای تفرید است۔ از آنچه تفرید حکم کردن بود بجدا گشتن کسی از آفات۔ و توحید حکم کردن بود بواحدانیت چیزی۔ پس اندر فردانیت اثبات غیر روا بود۔ و بجز وی را نشاید بدین صفت کرد۔ و بواحدانیت اثبات غیر روا نباشد۔ و بجز حق را بدین صفت نشاید کردن۔ و تفرید روا است پس تفرید صفتی باشد که مشترک آمد۔ و توحید نفی شرکت کنند۔ پس اوّل قدم توحید نفی کردن شریک باشد۔ و دفع مزاج از منهاج۔ که مزاج اندر منهاج چون طلب منهاج باشد بسراج۔ و حصری گوید رحمة الله علیه اصولنا فی التوحید خمسة اشیاء رفع الحدث واثبات القدم وهجر الاوطان ومفارقة الاخوان ونسیان ما علم وجهل۔ اصول ما اندر توحید پنج چیز است۔ یکی برداشتن حدث و اثبات کردن قدم۔ و هجر وطن و مفارقت برادران و فراموشی آنچه داند و نداند۔ اما رفع حدث نفی حدث باشد از معارفه توحید۔ و استحالت حوادث از ذات مقدس حق۔ و اثبات قدم اعتقاد همیشه بودن خداوند است۔ و شرح این پیش ازین یاد کرده ام اندر قول جنید۔ و از هجر اوطان مراد هجرت کردن بود از مالوفات نفس۔ و آرامگاهای دل۔ و قرارگاهای طبع۔ و هجرت کردن از رسوم دنیا مر مرید را۔ و از مقامات سنی۔ و احوال بهی۔ و کرامات رفیع مر اولیا را۔ و از مفارقت برادران مراد اعراض است از صحبت خلق۔ و اقبال بصحبت حق۔ چه هر خاطری که از اندیشهٔ غیر بر دل موحد گذرد حجابی باشد۔ و آفتی بدان مقدار که آن خاطر را بسر

موحّد با صحبت بود. وے از توحید محجوب باشد. زانچه باتفاق امم توحید جمع همّ باشد. و آرام با غیر
نشان تفرقهٔ همت باشد. و از فراموشی آن چیزے که داشته و ندانند. و مراد از توحید آنست که علم
خلق با بیچونی بود و با بیچگونگی با بیجنسی با لطبعی. و هرچه علم خلق اندر توحید حق اثبات کند توحید
آنرا نفی کند. و هرچه جهل شان اثبات کند بر خلاف علم شان بود. زانچه جهل توحید نیست.
و علم بتحقیق توحید. جز بنفی تصرّف درست نیاید. و اندر علم و جهل جز تصرف نیست. یکے بر بصیرت
بود. و یکے بر غفلت. و یکے از مشایخ گوید که در مجلس خضری بودم. اندر خواب شدم. دو فرشته دیدم
که از آسمان بزمین آمدند. و زمانے سخن او استماع کردند. یکے گفت مر دیگرے را که آنچه این مرد
میگوید علم است از توحید. نه از عین توحید. چون بیدار شدم وے عبارت از توحید میکرد. روے
بمن آورد. و گفت یا فلان از توحید بجز علم نتوان گفت. و از جنید مے آید رضی الله عنه که گفت
التوحید ان یکون العبد شخصاً بین یدی الله تعالیٰ تجری علیه تصاریف تدبیره
فی مجاری احکام قدرته فی لجج بحار توحیده بالفناء عن نفسه وعن دعوة الحق له وعن
استجابته لهم بحقائق وجود وحدانیته فی حقیقة قربه بذهاب حسّه وحرکته لقیام
الحق له فیما اراد منه وهو ان یرجع آخر العبد الی اوله فیکون کما کان قبل ان یکون
حقیقت توحید آن بود که بنده چون بیکل شود اندر جریان تصرف تقدیر حق بروے اندر مجاری قدرتش
و خالی گردد از اختیار و ارادت خود اندر دریاے توحید. وے بفنائے نفس خود و انقطاع دعوت
خلق از وے و محو استجابت وے مر دعوت خلق را بحقیقت معرفت و احدیّت اندر محل قربت،
بذهاب حرکت، و حسّ او، و قیام حق بدو، و اندر آنچه ارادت حق است از و تا آخر بنده اندرین محل
چون اول او شود. و وے چنان گردد که از اول بوده است پیش از آنکه بوده است پس مراد اینا
جمله آنست که موحد را اندر اختیار حق اختیار نماند. و اندر واحدانیت حق بخودش نظاره نه. از آنچه
اندر محل قربت نفس وے فانی بود. و حسّش مذهوب و احکام حق بروے میرود. چنانکه خواهد حق
تبارک تعالیٰ بفنائے تصرف بنده. تا چنان گردد که آن ذره بود اندر ازل. اندر حال عهد توحید
که گوینده حق بود. و جواب دهنده وے حق. و لشانه آن ذره. و آنکه چنین بود خلق را با وے آرام
نماند. تا ویرا بچیزے دعوت کنند. و ویرا با کس انس نه. تا دعوت ایشان را اجابت کند. و اشارت
این قول بفنائے صفت است. و صحت تسلیم اندر حال قهر کشف جلال. که بنده را از اوصاف خود
فانی گردانند. تا آلتی گردد و جوهری لطیف. چنانکه اگر تش در جگر نیزه زنند بگذرد بے تمیز. و اگر بر

بشت مسلمی زنده بر وی تصرف. و اندر جمله از جمله فانی بود. و شخص وی تعبیه گاه اسرار حق بود. تا نطقش را حواله بدو بود. و فعلش را اضافت بدو. و وصفش را قیام بدو. و مر اثبات حجت را حکم شریعت بر وی باقی بود. و وی اندر رویت کل فانی. و این صفت پیغمبر بود صلی الله علیه وسلم که چون اندر شب معراج وی را بمقام قرب رسانیدند. مقام را مسافت بود. اما قرب را مسافت نبود. حالش از نوع معقول خلق بعید گشت. و از اوهام منقطع شد. تا بیکبارگی کون او را گم کرد. وی خود را گم کرد اندر فنای صفت. بی صفت متحیر شد. ترتیب طبایع و اعتدال مزاج مشوش شد. نفس بمحل دل رسید. و دل بدرجه جان. و جان بمرتبه سر. و سر بصفت قرب. اندر همه از همه جدا شد. خواست تا بنیه خراب شود. و شخص بگذارد. و مراد حق از آن اقامت حجت بود. فرمان آمد که بر حال باش. بدان قوت یافت. و آن قوت قوت وی شد. و از نیستی خود هستی حق تعالی پدیدار آمد. و گفت انی لست کاحدکم انی ابیت عند ربی فیطعمنی ویسقینی من چون یکی از شما نیستم. که مرا از حق طعامی و شرابیست که زندگی و پایندگی من بدان بود. و نیز گفت لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل. مرا با خداوند تعالی وقتی است. که اندران نگنجد با من هیچ فرشته مقرب و نبی مرسل. و از سهل بن عبدالله التستری می آید رضی الله عنه که گفت. ذات الله موصوفة بالعلم غیر مدرکة بالاحاطة ولا مرئیة بالابصار فی دار الدنیا وهی موجودة بحقائق الایمان من غیر حد. ولا حلول. وتراه العیون فی العقبی ظاهرا وباطنا فی ملکه. وقدرته. و قد حجب الخلق عن معرفة کنه ذاته. و دلهم علیه بآیاته. والقلوب تعرفه. والعقول لا تدرکه ینظر الیه المؤمنون بالابصار من غیر احاطة. ولا ادراک نهایة. توحید آن بود که بدانی که ذات خدای عزوجل موصوفست بعلم. بی آنکه آنرا ادراک توانند یافت بحس. و نتوانند ویرا اندر دنیا بچشم. و بحقیقت ایمان موجود است بی حد و نهایت. و اندر یافت و آمد شد. و ظاهرست اندر ملک خود بتقدیر و صنع خود. خلق از معرفت کنه ذات وی محجوب اند. و وی باظهار عجائب و آیات راه نماینده است و دلهای شناسد او را به یگانگی. و عقلها ادراک نکنند از روی چگونگی. و ببینند مومنان او را اندر عقبی بچشم سر. بی آنکه ذات او را ببینند. و با نهایتی و غایتی ادراک کنند. و این لفظی جامع است مر کل احکام توحید را. و جنید گوید رضی الله عنه اشرف کلمة فی التوحید قول ابی بکر رضی الله عنه. سبحان من لم یجعل لخلقه سبیلا الی معرفته الا بالعجز عن معرفته. پاک است آن خدائی که مر خلق را بمعرفت خود راه نمود جز بعجز ایشان اندر معرفت او. و عالمی اندرین

کلہ بغلط اند. پندارند که عجز از معرفت بی‌معرفتی بود. و این محال است. زانچه عجز اندر حالت موجود صورت گیرد. بر حالت معدوم عجز صورت نگیرد. چنانکه مرده از حیات عاجز نبود. که اندر موت از موت عاجز بود. یا مستحالت اسم عجز قوت او. و از اعمی از بصر عاجز نشود. که اندر نابینائی از بینائی عاجز بود. و زمن از قیام عاجز نبود. که اندر قعود از قعود عاجز بود. چنانکه عارف از معرفت عاجز نبود. و معرفت موجود باشد. و اینها چون ضرورتی باشد. پس حمل کنیم این قول صدیق را رضی الله عنه که ابوسهل صعلوکی و استاد ابوعلی دقاق گویند که معرفت در ابتدا اکتسابی بود. و در انتها ضروری گردد. و علم ضرورت آن بود که صاحب آن اندر حال وجود آن مضطر و عاجز بود. کسی از دفع و جلب آن. پس بدین قول توحید فعل حق باشد اندر دل بنده. و باز شبلی گوید رحمة الله علیه التوحید حجاب الموحد عن جمال الاحدیة. توحید حجاب موحد بود از جمال احدیت حق. زانچه توحید را فعل بنده گویند. و لامحاله فعل بنده مر کشف حق را علت نگردد. و اندر عین کشف آنچه کشف را علت نباید حجاب باشد. و بنده با کل اوصاف خود غیر باشد. زیرا که چون صفت خود را حق شمرد. و لامحاله موصوف صفت را که آن ویست هم حق باید شمرد. آنگاه موحد و توحید و احد هر سه وجه دیگر را علت گردند. و این ثالث ثلاثة نوری بود. بعینه و هر صفت که مر طالب را از فنای خود اندر توحید مانع است. هنوز بدان صفت محجوب است. و محجوب نیست. لان ماسواه من الموجودات باطل. چون درست شد که هر چه جزوی است همه باطل است. و طالب جزویت صفت طالب اندر کشف جمال حق باطل آید. و این تفسیر لا اله الا الله باشد. و اندر حکایات معروفست که چون ابراهیم خواص رحمة الله علیه بکوفه بزیارت حسین بن منصور شد. او را گفت یا ابراهیم روزگار خود را اندر چه گذاشتی. گفت خود را توکل درست کردم. حسین گفت ضیعت عمرک فی عمران باطنک. فاین انت عن الفناء فی التوحید. ضایع کردی عمر اندر آبادانی باطن. پس کجاست فنای تو اندر توحید. و در عبارات از توحید مشایخ را سخن بسیار است. گروهی آنرا فنا گفته اند که جز فنا صفت درست نیاید. و گروهی گفته اند جز فنا خود صفت توحید نباشد. و قیاس این به جمع و تفرقه باید کرد. تا معلوم شود. و من میگویم که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه که توحید از حق به بنده اسرار است. و بعبارت هویدا نشود. تا کسی آنرا بعبارت مزخرف بیاراید. که عبارت و معبر غیر باشد. و اثبات غیر اندر توحید اثبات شرک بود. آنگاه آن لهو گردد. و موحد الهی بود نه لاهی. اینست احکام توحید و مسالک تاویل ارباب معرفت اندر وی بسبیل اختصار. والله اعلم بالصواب.

کشف الحجاب الثالث فی الایمان

یا ایها الذین آمنوا آمنوا بالله و رسوله. و نیز بچندین جای دیگر گفت. یا ایها الذین آمنوا. پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم الایمان ان تؤمن بالله و ملائکته و کتبه. الحدیث. و ایمان اندر روی لغت تصدیق باشد. و مردمان را اندر اثبات حکم آن اندر شریعت سخن بسیار است. و اختلاف بسیار. معتزله جمله طاعات را علمی و معاملتی ایمان گویند. و از آنست که بنده را بگناه از ایمان بیرون آرند. و خوارج همین گویند. و بنده را بگناهی که بکند کافر گویند. و گروهی دیگر مر ایمان را قول فرد گویند. و گروهی معرفت تنها. و گروهی از متکلمان سنت تصدیق مطلق. و من اندر بیان این کتابی کرده ام جداگانه. مراد اینجا اثبات اعتقاد مشایخ متصوفه است. و جمهور ایشان اندر ایمان بر دو قسم اند. چنانکه فقهای فریقین. و از اهل یقین گروهی گویند که قول و تصدیق و عمل ایمان است. چون فضیل بن عیاض. و بشر حافی و خیر النساج. و سمنون المحب. و ابوحمزه بغدادی. و ابومحمد جریری. و جز ایشان جماعتی بسیار رضی الله عنهم. و گروهی گویند که ایمان قول و تصدیق است. چون ابراهیم بن ادهم. و ذوالنون مصری. و ابویزید البسطامی. و ابوسلیمان دارانی. و حارث محاسبی. و جنید. و سهل بن عبدالله تستری. و شقیق بلخی. و حاتم اصم. و محمد بن فضل البلخی رحمهم الله. و جز ایشان جماعتی دیگر از فقهای امت. چون مالک و شافعی و احمد حنبل و جز ایشان رضی الله عنهم بدان قول پیشین اند. و باز ابوحنیفه و حسین بن الفضل البلخی و اصحاب ابوحنیفه چون محمد بن الحسن و داود طائی و ابویوسف رحمهم الله علیهم اجمعین بدین قول پسین اند. و بحقیقت این خلاف بعبارت باز گردد و بدون حق. اکنون من این حق بیان کنم تا معلوم گردد ان شاء الله تعالی. و بدین خلاف کسی را اندر ایمان مخالف الاصل نگویم. و بالله التوفیق۔

فصل۔ بدانکه اتفاق است میان اهل سنت و جماعت. و اهل تحقیق و معرفت. که ایمان را اصلی است. و فرعی. اصل ایمان تصدیق بدل باشد. و فرع آن مراعات امر. و اندر عرف و عادات عرب است که فرع چیزی را بوجه استعارت بنام اصل آن خوانند. چنانکه نور آفتاب را آفتاب خوانند بهمه لغات. و نیز بدین معنی آن گروه طاعت را ایمان خوانند. که بنده جز بدان ایمن نشود از عقوبت. و تصدیق مجرد امن اقتضا نکند. تا احکام فرمان بجای نیارد. پس هر کرا طاعت بیشتر باشد امن وی از عقوبت زیادت بود. و چون آن علت امن آمد با تصدیق و قول هم آنرا ایمان گفتند. گروهی دیگر گفتند که علت امن معرفت است نه طاعت. اگرچه طاعت [illegible] بود

چون معرفت موجود نباشد سود ندارد۔ و چون معرفت موجود باشد اگرچه طاعت نباشد آخر بنده نجات
یابد۔ به هر چه که حکمش اندر مشیت بود۔ که خداوند تعالی بفضل درگذارد۔ و یا بشفاعت پیغمبر علیه السلام
بخشد۔ و یا بمقدار جرمش عقوبت کند۔ آنگاه از دوزخ نجات دهد۔ و به بهشت نقل فرماید۔ پس چون
اصحاب معرفت۔ اگرچه مجرم باشند بحکم معرفت۔ جاوید اندر دوزخ نمانند۔ و اصحاب عمل بعمل بی‌معرفت
به بهشت اندر نیایند۔ پس معلوم گشت که اینجا طاعت علت امن نیاید۔ رسول صلی الله
علیه وسلم گفت۔ لن ینجوا احدکم بعمله قیل ولا انت یا رسول الله۔ قال ولا انا الا ان
یتغمدنی الله برحمته۔ یعنی یکی از شما بعمل خود۔ گفتند تو نیز نه ای بعمل خود یا رسول الله۔ گفت من
نیز نه هم مگر خدای عزوجل برحمت خویش اندر گذارد۔ و الا من هم نه هم۔ پس از روی تحقیق و حقیقت
بی خلاف است ایمان معرفت است۔ و اقرار پذیرفت عمل۔ و هر که او را بشناسد بصفتی شناسد از
اوصاف او۔ و حسن اوصاف وی بر سه قسم است۔ بعضی آن تعلق دارد بجمال۔ و بعضی بجلال۔ و بعضی
آنکه بکمال۔ پس خلق را بکمال وی راه نیست بجز آنکه بکمال او را اثبات کنند۔ و نقص از وی نفی
کنند۔ ماند اینجا جلال و جمال۔ آنکه شاهد وی جمال حق باشد اندر معرفت پیوسته مشتاق رویت بود۔
و آنکه شاهد وی جلال حق باشد۔ پیوسته از اوصاف خود با نفرت بود۔ و دلش اندر محل هیبت بود۔
پس شوق تاثیر محبت بود۔ و نفرت از اوصاف بشریت همچنان از آنچه کشف حجاب اوصاف بشریت
بجز عین محبت نیست۔ پس ایمان و معرفت محبت آمد۔ و علامات محبت طاعت بود۔ از آنچه
چون دل محل مشاهدت بود۔ و دیده محل رویت۔ و جان محل عبرت۔ تن و دل موضع مشاهدت۔ پس
تن باید که تارک امر نباشد۔ و آنکه تن او تارک امر بود او را از معرفت خبر نباشد۔ و این آفت اندرین
زمانه میان متصوفه ظاهر شد که گروهی از ملاحده جمال ایشان بدیدند۔ و قدر و منزلت ایشان معلوم
کردند۔ خود را بدیشان مانند کردند۔ و گفتند که این رنج چندانست که نشناخته۔ چون بشناختی کلفت
طاعت از تن برخاست۔ و لیکن این خطاست۔ گوییم که چون بشناختی دل محل شوق شد۔ تعظیم
فرمان زیادت شد۔ و او را آنگه بطبع بدرجه رسد که رنج طاعت از وی بردارند۔ و بر گذاردن آن
او را توفیق زیادت دهند۔ تا آنچه خلق برنج گذارند وی بی رنج باشد اندران۔ و این معنی جز بشوقی
مقلقل و شغلی مزعج نتوان یافت۔ و باز گروهی ایمان را همه از حق میگویند۔ و گروهی همه
از بنده۔ و این خلاف اندر میان خلق دراز شده است بماوراء النهر۔ پس آنکه همه از وی گوید جبر محض
باشد۔ از آنچه بنده اندران باید تا مختار باشد۔ و باز آنکه همه از خود گوید قدر محض باشد که بنده بجز

اعلام حق است وبر اندازند۔ وطریق توحید دوان جبر باشد۔ و فوق قدرت۔ وبحقیقت ایمان فعل بنده باشد
بهدایت حق مقرون۔ که هر که حق ورا راه نماید آمد۔ ورا چون ورا در حکم نگردد۔ چنانکه حق عز وجل گفت۔
فَمَنْ یُّرِدِ اللّٰهُ اَنْ یَّهْدِیَهٗ یَشْرَحْ صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ یُّرِدْ اَنْ یُّضِلَّهٗ یَجْعَلْ صَدْرَهٗ ضَیِّقًا
حَرَجًا۔ وبراین اصل باید گردش هدایت حق بود۔ وگرویدن فعل بنده باشد۔ پس علامت گرویدن
بدل اعتقاد توحید است۔ وبدیده حفظ از منهیات۔ وعبرت کردن اندر علامت کردن وآیات۔
وبگوش استماع کلام وی۔ وبمعده تخلی آن از حرام۔ وبزبان صدق قول وبتن پرهیز کردن
از منهیات۔ تا معنی با دعوی موافق بود۔ وازین بود که آن گروه زیادت ونقصان اندر معرفت ایمان
روا داشتند۔ واتفاق است میان همه که اندر معرفت ایمان زیادت ونقصان روا نباشد۔
که اگر در معرفت زیادت شدی۔ ونقصان شدی۔ بایستی که معروف هم زیادت ونقصان
شدی۔ چون بر معروف زیادت ونقصان روا نباشد۔ بر معرفت هم روا نبود۔ که معرفت ناقص
معرفت نباشد۔ پس باید که زیادت ونقصان در فرع وی بود۔ وباتفاق بر طاعت زیادت و
نقصان روا بود۔ واین حشویانی را که بتعریف یقین نسبت کنند این مسئله بر دل شان دشوار آید
از حشویان گروهی طاعت را از جملهٔ ایمان گویند۔ وباز گروهی ایمان را جز قول مجرد نگویند۔ واین
هر دو عدم انصاف باشد۔ ودر جمله ایمان بر حقیقت استغراق کل اوصاف بنده باشد اندر طلب
حق تعالیٰ۔ وجمله گروندگان را باید این اتفاق باید کرد۔ که غلبهٔ سلطان معرفت قاهر نقصان اوصاف منکر
بود۔ وآنجا که ایمان بود اسباب نکرت از آن منتفی بود۔ که گفته اند۔ اذا طلع الصباح بطل المصباح۔
چون صبح منتشر شد۔ جمال چراغ ناچیز گشت۔ ودر روز بدلیل وبیان حاجت نبود۔ چنانکه گفت آن
سوخته بر شمع وا در روز روشن را دلیل نباشد۔ وخداوند عز وجل گفت۔ اِنَّ الْمُلُوْکَ اِذَا دَخَلُوْا قَرْیَةً
اَفْسَدُوْهَا الآیة۔ چون حقیقت معرفت اندر دل عارف حاصل آمد ولایت ظن وشک ونکرت فانی
شود۔ وسلطان معرفت مر حواس وهوای وی را مسخر خود گرداند۔ تا اندر هرچه نگرد وکند۔ وگوید همه
اندر دایرهٔ امر باشد۔ ویا شنیدم که ابراهیم خواص را پرسیدند از حقیقت ایمان۔ گفت اکنون این را جواب
ندارم۔ زانچه هرچه گویم عبارت بود۔ ومرا باید تا بمعاملت جواب گویم۔ اما من قصد مکه دارم و تو هم برین
عزمی۔ اندرین راه با من صحبت کن تا جواب مسئلهٔ خود بیابی۔ گفتا چنان کردم۔ چون ببادیه در
رفتیم هر روز دو قرص ودو کاسه شربت آن پدید آمدی۔ یکی را فرا من دادی۔ ویکی را خود
برداشتی۔ تا روزی اندر میان بادیه پیری سوار آمد چون آن را بدید از اسب فرود آمد

و یکدیگر را پرسیدند و زمانی سخن گفتند و چیزی اسپ نشست. و بازگشت. گفتم ایها الشیخ مرا
بگوی این پیر که بود. گفت آن جواب سوال تو بود. گفتم چگونه. گفت آن خضر بود علیه السلام که
از من صحبت طلبید و من اجابت نکردم. پرسیدم چرا. گفت ترسیدم که اندر صحبت او اعتماد از
دون حق با وی کنم و توکل من تباه شود. و حقیقت ایمان حفظ توکل باشد. چنانکه خدائی
عزوجل گفت وَعَلَى اللّٰهِ فَتَوَكَّلُوٓا اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ. و محمد خفیف گوید رضی الله عنه الایمان تصدیق
القلوب بما اعلم به الغیوب. ایمان باور داشتن دل است بدانکه از غیب بروی کشف کنند.
و چون ایمان موقنان همه ایمان بغیب است. و خداوند تعالی از چشم سر غائب. جز بتقویت الهی اندر
معنی یقین بنده پدیدار نتوان آورد. و آن باعلام خداوند باشد عزوجل. چون معرفت علم عارفان
و علم العلم و معرفت خداوند بود تعالی که اندر دل شان معرفت و علم آفرید. حوالهٔ علم و معرفت از
کسب ایشان منقطع باشد. پس هرکه دل را با معرفت حق باور دارد مومن باشد. و بحق واصل بحکم آنکه
جز از این کتاب مراد من این معنی سخن بسیار است. اینجا بمقدار بسنده کردم تا کتاب مطول نشود. و
این مقدار مر اهل بصیرت را بسنده باشد. اکنون بر اسرار معاملات آئیم. و حجب آن را کشف گردانم
ان شاء الله عزوجل. و بالله التوفیق

کشف الحجاب الرابع فی الطهارة من النجاسة

و از پس ایمان نخستین چیزی که بنده را طهارت کردن فریضه شود مر گزاردن نماز را. و آن طهارت بدن بود
از نجاست و جنابت و شستن سه اندام و مسح کردن بر سر بمتابعت شریعت. یا تیمم کردن اندر
حال فقد آب. و یا شدت مرض. و احکام این خود معلوم است. بدانکه طهارت بر دو گونه بود. یکی
طهارت باطن. و دیگر طهارت ظاهر. چنانکه بی طهارت بدن نماز درست نیست. بی طهارت
دل معرفت درست نیاید. پس طهارت تن را آب مطلق باید. و با آب ملوث و مستعمل نشاید. و طهارت
دل را آب توحید محض باید. با اعتقاد مخلوط و مشوش نشاید. پس این طائفه بظاهر پیوسته بطهارت
باشند و بباطن با توحید. و رسول گفت صلی الله علیه وسلم مر یکی را از صحابه دُم علی الوضوء یحبک
حافظاک. و خداوند عزوجل گفت اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِيْنَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِيْنَ. پس هرکه بظاهر
به طهارت مداومت کند ملائکه او را دوست دارند. هرکه بباطن بتوحید قیام کند خداوند او را دوست
دارد. و رسول صلی الله علیه وسلم پیوسته بگفتی اندر دعوات خود. اللهم طهر قلبی من النفاق. بار
خدایا دلم را از نفاق پاک گردان. و هیچ حال نفاق اندر دل مبارک وی صورت نگیرد. اما رویت

کرامات خود او را اثبات غیرے نمود. و اثبات غیر نفاق آمد اندر محل توحید. هر چند درجهٔ از کرامات را مشایخ سریهٔ دیدهٔ مریدان کرده اند. آخر اندر محل کمال آن حجاب اعظم بوده است. زانچه هرچه غیر بود رویت آن آفت بود. و از آن بود که بو یزید گفت رضی الله عنه. نفاق العارفین افضل من اخلاص المریدین. نفاق رسیدگان بهتر از اخلاص طالبان است یعنی آنچه مرید را مقام باشد کامل را حجاب باشد. مرید را همت آنکه کرامات یابد. و کامل را همت آنکه مکرم را یابد. و در جمله اثبات کرامات مر اہل حق را نفاق نماید. زانچه آن معاینهٔ غیر باشد همچنان پس آفت دوستان خدای تعالیٰ خلاص جمله اهل معصیت بود از معصیت. و آفت اهل معصیت نجات جمله اهل ضلالت بوده از ضلالت. که اگر کافران بدانندے که معصیت ایشان ناپسندیدهٔ خداوند است چنانکه عاصیان بیدانند جمله از کفر نجات یابندے. و اگر عاصیان بدانندے که جمله معاملات ایشان محل علت است چنانکه دوستان دانند جمله از معصیت نجات یابندے. و از همه آفات طاهر شدندے. پس باید که طهارت ظاهر موافق طهارت سر بود. یعنی چون دست بشوید باید که دل از دوستی دنیا بشوید و چون استنجا کند باید تا چنانکه از نجاست ظاهر نجاست جست. از دوستی غیر بباطن نجات جوید و چون آب اندر دهن کند. باید که دهن از ذکر غیر پاک کند. و چون استنشاق کند باید که شهوتها بر خود حرام گرداند. و چون روئے شوید باید که از جمله مالوفات بیکبار اعراض کند. و بحق اقبال کند. و چون دستها بشوید باید که دست از جمله نصیبهائے خود منقطع کند. و چون مسح سر کند باید که امور خود بحق تسلیم کند. و چون پائے بشوید باید که جز بوفق فرمان خداوند نیت اقامت نکند. تا هر دو طهارت ویرا حاصل آید. که جمله امور شرعی ظاهر بباطن پیوسته است چنانکه اندر ایمان قول زبان بظاهر. و تصدیق بدل. و حقیقت نیت بدل. و احکام طاعت در شریعت. بر تحقیق پیدا طریق طهارت دل تدبر و تفکر بود اندر آفت دنیا. و دیدن آنکه دنیا سرائے غدار است. و محل فنا دل از آن خالی کند. و این جز بمجاهدت بسیار حاصل نگردد. و مهم ترین مجاهدتهائے این حفظ آداب ظاهر بود. و ملازمت بر آن اندر همه احوال. و از ابراهیم خواص مے آید رحمة الله علیه که گفت مرا از گذاردن حق خدائے عمر ابدی مے باید اندر دنیا. تا همه خلق اندر نعمت دنیا مشغول گردند. و حق را فراموش کنند. و من اندر بلائے دنیا بحفظ آداب شریعت قیام کنم. و حق را یاد دارم. و مے آید که ابوبکر طاهر حرے چهل سال بمکه مجاور بود. اندر مکه طهارت نکرده هر بار بطهارت از حرم بیرون آمدے. گفتے زمینے را که اندر مسجد جامع رَے ستون بود. اندر یک شبانروز شصت غسل کرده.

بود آخر وفاتش میان آب بود. و ابوعلی رودباری رحمة الله علیه یک چندگاه ببلائی وسواس اندر
طهارت مبتلا بود. گفت سحرگاه روزی بدریا فرا شدم. و تا بوقت آفتاب برآمدن بماندم. اندران
میان رنجه دل ببودم گفتم بار خدایا العافیة العافیة. هاتفی آواز داد از دریا که العافیة فی العلم
و از سفیان ثوری رحمة الله علیه می آید که یک نماز را شصت بار طهارت کرد اندر بیماری. در حال
بیرون رفتن روز مرگ از دنیا گفت تا چون فرمان آید من باری طاهر باشم. گویند که شبلی روزی
طهارت کرد. بقصد آنکه بمسجد اندر آید از هاتفی شنید که ظاهر آراستی صفای باطن کجاست. باز
گشت و هرچه بملک وی میراث بود بداد و یک سال جز بدان مقدار جامه که بدان نماز روا بودی نپوشید
آنگاه بنزدیک جنید آمد رحمة الله علیه جنید ورا گفت یا ابا بکر آن سخت سودمند طهارتی بود که
کردی خداوند تعالی پیوسته ترا با طهارت داراد. گفت از پس آن هرگز بی طهارت نبود. تا حدی که
چون از دنیا بخواست شد طهارتش را نقص افتاد. اشارت بمریدی کرد که مرا طهارت ده. مرید
ورا طهارت داد و تخلیل محاسن فراموش کرد. و ورا اندران حال زبان نبود که سخن بگفتی دست
آن مرید بگرفت. و بمحاسن اشارت کرد تا تخلیل بکرد. و نیز از وی می آید که گفت من هیچ
وقت ادبی ترک نکرده ام از آداب طهارت. الا که اندر باطنم پنداری پدید آمد. و از ابویزید
می آید رحمة الله علیه که گفت هرگاه که اندیشه دنیا بر دلم گذر کند طهارتی بکنم. و چون اندیشه
عقبی گذر کند غسلی بکنم. زانچه دنیا محدث است اندیشه آن حدث باشد. و عقبی محل غیبت
و آرام است اندیشه آن جنابت بود. پس از حدث طهارت واجب شود. و از جنابت غسل
و از شبلی می آید رحمة الله علیه که روزی طهارت کرد. چون بدر مسجد آمد بسرش ندا آمد که یا
ابا بکر طهارت آن داری که بدین گستاخی اندر خانه ما خواهی آمد. این بشنید. و باز گشت
ندا آمد که از درگاه ما باز میگردی کجا خواهی شد. نعره بزد. ندا آمد که بر ما تشنیع میکنی. بر جای
بایستاد خاموش. ندا آمد که بر ما دعوی تحمل بلا میکنی. شبلی گفت المستغاث منک الیک. مشایخ
این قصه را رحمهم الله اندر تحقیق طهارت سخن بسیار است. و مریدان را مداومت طهارت ظاهر
و باطن فرموده اند. اندر قصد ایشان بدرگاه حق. چون کسی بظاهر قصد خدمت کند باید که بظاهر
طهارت کند. و چون بباطن قصد قربت کند باید که بباطن طهارت کند. طهارت ظاهر بآب.
و از آن باطن بتوبه و رجوع کردن بدرگاه حق تعالی اکنون من حکم توبه را با متعلقاتش مشرح
بگویم تا حقیقت آن ترا معلوم شود. ان شاء الله عز و جل.

باب فی التوبة وما یتعلق بها

بدانکه اوّل مقام سالکان طریق حق توبه است۔ چنانکه اوّل درجهٔ طالبان خدمت طهارت بود۔ و از آن بود که خداوند عزّ اسمه گفت۔ یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا تُوْبُوْا اِلَی اللّٰهِ تَوْبَةً نَّصُوْحًا۔ و نیز گفت تُوْبُوْا اِلَی اللّٰهِ جَمِیْعًا اَیُّهَا الْمُؤْمِنُوْنَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُوْنَ۔ پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم ما من شیءٍ احب الی الله من شاب تائب۔ نیست چیزی دوست تر بر خداوند تعالی از جوانی که توبه کرده باشد۔ و نیز رسول گفت صلی الله علیه وسلم۔ التائب من الذنب کمن لا ذنب له ثم قال اذا احب الله عبداً لن یضره ذنب۔ ثم تلا اِنَّ اللّٰهَ یُحِبُّ التَّوَّابِیْنَ وَیُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِیْنَ۔ تائب از گناه بیگناه شود۔ و چون خداوند تعالی بنده را دوست دارد۔ گناه او را زیان ندارد۔ گفتند علامت توبه چیست۔ گفت ندامت۔ امّا آنچه گفت که گناه مر دوستانرا زیان ندارد یعنی بنده بگناه کافر نگردد۔ و اندر ایمانش خلل نیاید۔ و چون ایمان را گناه زیان ندارد۔ زیان معصیتی که عاقبت آن نجات باشد بحقیقت زیان نباشد۔ و بدانکه توبه اندر لغت بمعنی رجوع باشد۔ چنانکه گفت۔ تاب ای رجع۔ پس بازگشتن از نهی خداوند بآنچه خوبست از امر خداوند حقیقت توبه باشد۔ و پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم۔ الندم التوبة ای توبه پشیمانی باشد۔ و این قولیست که شرائط توبه جمله اندرین موضع است۔ از آنچه یک شرط توبه تأسف است بر مخالفت۔ و دیگر اندر حال ترک زلت۔ و سه دیگر عزم معاودت ناکردن بمعصیت۔ این هر سه شرط اندر ندامت بسته است۔ که چون ندامت حاصل شود اندر دل این دو شرط دیگر تبع او باشند۔ و ندامت را سه سبب باشد۔ چنانکه توبه را سه شرط بود۔ یکی چون خوف عقوبت بر دل سلطان شود۔ و اندوه کردارهای بد بر دل صورت گیرد۔ ندامت حاصل آید۔ و دیگر ارادت نعمت بر دلش مستولی گردد۔ و معلوم شود که بفعل بد و بی فرمانی آن نیابد۔ از آن پشیمان شود۔ سه دیگر شرم خداوند شاهد گردد۔ و از مخالفت پشیمان شود۔ پس یکی از این سه یکی تائب بود و یکی منیب۔ و یکی اوّاب۔ پس توبه را نیز سه مقام است۔ یکی توبه۔ و دیگر انابت۔ و سه دیگر انابت۔ پس توبه خوف عقاب را بود۔ و انابت طلب ثواب را۔ و اوّاب رعایت فرمان را۔ از آنچه توبه مقام عامهٔ مؤمنان است۔ و آن از کبیره بود۔ چنانکه گفت خداوند عزّ و جل۔ یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا تُوْبُوْا اِلَی اللّٰهِ تَوْبَةً نَّصُوْحًا الآیة۔ و انابت مقام اولیاء و

مقربانست چنانکه خدای گفت عزّ و جلّ مَنْ خَشِیَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَیْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُّنِیْبٍ۔ واوبت مقام انبیاء و مرسلانست چنانکه خدای گفت عزّ و جلّ نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهٗ اَوَّابٌ۔ پس توبه رجوع از کبایر بود بطاعت۔ و انابت رجوع از صغایر بمحبت۔ و اوبت رجوع از خود بخداوند۔ فرق است میان آنکه از فواحش با اوامر رجوع کند۔ از آنکه از لمم و اندیشه فاسد بمحبت رجوع کند۔ و میان آنکه از خودی خود بحق رجوع کند۔ و اصل توبه از زواجر حق تعالی باشد۔ و بیداری دل از خواب غفلت۔ و دیدن عیب حالی۔ و چون بنده تفکر کند اندر سوء احوال۔ و قبح افعال خود۔ از آن خلاص جوید۔ حق تعالی اسباب توبه بر وے سهل گرداند۔ و ویرا از شومی معصیت وے برهاند۔ و بحلاوت طاعتش برساند۔ و روا باشد نزدیک اهل سنت و جماعت و جمله مشایخ معرفت۔ که کسے از یک گناه توبه کند۔ و گناهاے دیگر میکند۔ خدای عزّ و جلّ بدانچه وے از یک گناه باز بوده است۔ او را ثواب دهد۔ و باشد که ببرکات آن از گناهان دیگر باز ماند۔ چنانکه یکے میخواره باشد۔ و زانی۔ و از زنا توبه کند۔ و بر مے خوردن مصر باشد۔ توبه وے از آن یک گناه درست باشد۔ با آلایش بدین گناه دیگر۔ و گروهے از معتزله گویند که اسم توبه درست نیاید۔ جز بر کسے که از همه کبایر مجتنب باشد۔ و این قول محال است۔ زانچه بر همه معاصی که بنده بکند ویرا بدان عقوبت بکنند۔ چون بترک یک نوع از معاصی بگوید۔ بنده از عقوبت آن نوع ایمن شود۔ لامحاله بدان تایب بود۔ و نیز کسے اگر بعضے از فرائض بکند۔ و از بعضے دست باز دارد۔ لامحاله بدانچه میکند او را ثواب بود۔ چنانچه بدانچه نمیکند عقاب۔ و اگر کسے را آلت معصیت موجود نباشد۔ و اسباب آن مهیا نه۔ از آن توبه کند تایب بود۔ از آنچه توبه را یک رکن ندامت بود۔ و ویرا بدان توبه بر گذشته ندامت حاصل آید۔ و اندر حال از آن جنس معصیت معرض است۔ و عزم دارد که اگر آن آلت موجود گردد۔ و سبب حاصل شود من هرگز بر سر آن معصیت باز نگردم۔ و مشایخ مختلف اندر اند اندر وصف توبه۔ و صحت آن۔ و سهل بن عبدالله رحمة الله علیه با جماعتے بر آنند که التوبة ان لا تنسی ذنبک۔ توبه آن بود که گناه کرده فراموش نه کنی۔ و پیوسته اندر تشویر آن باشی۔ تا اگرچه عمل بسیار داری۔ اندران معجب نه گردی۔ زانچه حسرت کردار بد مقدم بود۔ بر اعمال صالح۔ و هرگز این کس معجب نشود که گناه را فراموش نکند۔ و باز جنید با جماعتے بر آنند که التوبة ان تنسی ذنبک۔ توبه آن بود که گناه را فراموش کنی۔ از آنچه تائب محب بود۔ و محب اندر مشاهده باشد۔ و اندر مشاهده ذکر گناه جفا باشد۔ چندگاه با جفا بود۔ و باز چندگاه با ذکر جفا در وفا۔ و ذکر جفا در وفا از وفا حجاب باشد۔

و رجوع این خلاف اندر خلاف مجاهده - و مشاهده بسته است - و ذکر آن اندر مذهب سهلیان باید جست - آنکه تایب را بخود قایم گویند نسیان ذنب او را غفلت دانند - و آنکه بحق قایم گویند ذکر ذنب او را شرک نمایند - و در جمله تایب اگر باقی الصفة بود عقدهٔ اصرارش حل نگشته باشد - و چون فانی الصفة باشد ذکر صفت او را درست نیاید - موسی گفت علیه السلام تُبْتُ إِلَيْكَ - اندر حال بقای صفت - و رسول صلی الله علیه وسلم گفت لا احصی ثناء علیك - اندر حال فنای صفت - و در جمله ذکر وحشت اندر محل قربت وحشت باشد - و تایب را باید که از خودی خود یاد نیاید - از گناهش چگونه یاد آید - و بحقیقت یاد گناه خود گناه بود - زانچه محل اعراض است چنانکه گناه محل اعراض است - ذکر آن هم محل اعراض است - و ذکر غیر آن همچنان - و چنانکه ذکر جرم جرم باشد - نسیان آن جرم هم جرم باشد - زانچه تعلق ذکر و نسیان هر دو بتو به باشد - و جنید گوید رضی الله عنه کتب بسیار خوانده ام - در هیچ چیز مرا چندان فایده نبود که اندرین بیت - **شعر**

اذا قلت ما اذنبت قالت مجیبة   حیوتك ذنب لا یقاس به ذنب

چون وجود دوست اندر حضرت دوست جنایت بود - وصفش را چه قیمت ماند - و فی الجمله توبه تایید ربانی بود - و معاصی فعل جسمانی - چون بر دل ندامت اندر آید بر تن هیچ آلت نباشد - که ندامت دل را دفع کند - و چون در ابتدای فعل ندامت وی واقع توبه نبود - و چون بپایان اندر انتها نیز فعلش حافظ توبه نباشد - و خداوند گفت عزوجل - فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ - و مر این را اندر نص کتاب نظائر است بسیار - تا حدی که از معروفی باثبات کردن حاجت نیاید - پس توبه بر سه گونه باشد - یکی از خطا بصواب - و دیگر از صواب باصواب - و سوم از خودی خود بحق تعالی - آنکه از خطا بصواب بودن است - که خداوند گفت عزوجل - وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ - الآیة - و از صواب باصواب آنکه موسی علیه السلام گفت تبت الیك - و از خود بحق آنکه پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم و انه لیغان علی قلبی و انی کنت لاستغفر الله فی کل یوم سبعین مرة - ارتکاب معصیت و خطا زشت است - و مذموم - و رجوع از خطا بصواب خوب و محمود - و این توبه عام است - و حکم این ظاهر است - و تا صواب باشد باصواب قرار گرفتن وقف است - و حجاب و رجوع از صواب باصواب اندر درجهٔ اهل همت ستوده باشد - و این توبه خاص است - و محال باشد که خواص از معصیت توبه کنند - ندیدی که همه عالم اندر حسرت رویت خداوند - و موسی علیه السلام از آن توبه کرد زانچه رویت

باختیار خواست - و اندر دوستی اختیار آفت بود - و ترک آفت اختیار کند مر خلق را از ترک رویت کنود - و رجوع از خود بحق در درجهٔ محبت است - تا چنانکه از آفت مقام عالی - از وقوف بر مقام عالی توبه کنند - و از دید مقامات و احوال نیز توبه کنند - چنانکه مقامات مصطفی صلی الله علیه وسلم هر دم برتری بود - چون بمقام برتر رسید از مقام فروتر استغفار کرد - و از دید آن مقام توبه بجای آورد - والله اعلم بالصواب

فصل - بدانکه توبه را شرط تائید نیست - از بعد آنکه عزم بر رجوع ناکردن بمعصیت درست باشد - و اگر تائب را فترتی بیفتد - که باز بمعصیت باز گردد - و لیکن از صحت عزم اندران ایام گذشته حکم صواب توبه یافته باشد - و از مبتدیان و تائبان این طائفه بوده اند - که توبه کرده اند - و باز فترتی بیفتاد شان - و بحرالی باز گشته اند - و آنگه بحکم تنبیهی باز بدرگاه آمده اند - تا یکی از مشایخ گفته است که من هفتاد بار توبه کردم - و باز بمعصیت باز گشتم - تا هفتاد و یکم بار استقامت یافتم و ابو عمرو بجنید رضی الله عنه گوید که من در ابتدا توبه کردم - اندر مجلس ابو عثمان حیری - نزدیک وی و یکچند گاه بران بودم - آنگاه اندر دلم معصیت را تقاضی پدید آمد - مر آنرا متابع شدم - و از صحبت آن پیر اعراض کردم - و هر جا که وی را از دور بدیدمی - از تشویر بگریختمی - تا مرا ندید - روزی ناگاه پیر در پیشم آمد - گفت ای پسر با دشمنان خویش صحبت مکن - مگر آنگاه که معصوم باشی - زانچه دشمن عیب تو بیند - و چون معیوب باشی دشمن شاد گردد - و چون معصوم باشی اندوهگین شود - و اگر ترا همی باید که معصیت کنی نزدیک ما آئی - تا بلای تو بکشیم - و تو دشمن کام نگردی - گفت دلم از گناه سیر شد - و توبه از گناه درست گشت - و نیز شنیدم که یکی از معاصی توبه کرد - و باز پس آن باز گشت - آنگاه پشیمان شد - روزی با خود بگفت که اگر بدرگاه باز آیم - حالم چگونه باشد - هاتفی آواز داد - اطعتنا فشکرناک - ثم ترکتنا فامهلناک - فان عدت الینا قبلناک - ما را طاعت داشتی ترا شکر کردیم - پس بیوفائی کردی و ما را بگذاشتی ما ترا مهلت دادیم - اگر اکنون باز آئی باشی ترا قبول کنیم - اکنون باز گردیم باقاویل مشایخ رحمة الله علیهم اجمعین

فصل - ذوالنون مصری گوید رحمة الله علیه - توبة العوام من الذنوب و توبة الخواص من الغفلة - توبهٔ عوام از گناه باشد - و توبهٔ خواص از غفلت - زانچه عوام را از ظاهر حال پرسند - و خواص را از تحقیق معاملت - زانچه غفلت مر عوام را نعمت است - و خواص را حجاب و ابو حفص حداد گوید رحمة الله علیه لیس للعبد فی التوبة شیء لان التوبة الیه - لا منه - از توبه

بنده را هیچ چیز نیست زانچه توبه از حق به بنده است نه از بنده بحق. و بدین قول باید تا توبه مکتسب نباشد که موهبتی بود از مواهب حق تعالی. و تعلق این قول بمذهب جنید رحمه الله باشد. و ابوالحسن بوشنجه گوید رحمة الله علیه. التوبة اذا ذکرت الذنب ثم لا تجد حلاوة عند ذکره فهو التوبة. چون گناه را یاد کنی و از یاد کردن آن اندر دل لذتی نیابی آن توبه باشد. زانچه ذکر معصیت یا بحسرتی بود یا بارادتی. چون کسی بحسرت و ندامت معصیت خود یاد کند تایب بود. و هر که بارادت معصیت یاد کند عاصی بود. زانچه اندر فعل معصیت چندان آفت نباشد که اندر ارادت آن. زانکه فعل آن یک زمان بود. و ارادتش همیشه. پس آنکه یک ساعت بتن با معصیت صحبت کند چنان بود که روز و شب بدل با آن صحبت کند. ذوالنون مصری گوید رحمة الله علیه. التوبة توبتان. توبة الانابة والتوبة الاستحیاء. فتوبة الانابة ان یتوب العبد خوفا من عقوبته. وتوبة الاستحیاء ان یتوب حیاء من کرمه. توبه دو باشد یکی توبه انابت و دیگر توبه استحیاء. توبه انابت آن بود که بنده توبه کند از خوف عقوبت خدایتعالی. و توبه استحیا آن بود که توبه کند از شرم کرم خداوند. پس توبه خوف از کشف جلال بود. و از آن حیا از نظاره جمال. پس یکی در جلال از آتش خوف وی می سوزد. و یکی اندر جمال از نور حیا می فروزد. یکی از این دو سکر آن بود. و دیگری صحو آن. و اهل حیا اصحاب سکر باشند. و اهل خوف اصحاب صحو. و سخن اندرین دراز بود. و سخن کوتاه کردم وبالله التوفیق. والله اعلم.

کشف الحجاب الخامس فی الصلوة

خداوند تعالی گفت وَاَقِیْمُوا الصَّلٰوۃَ وَاٰتُوا الزَّکٰوۃَ. و رسول گفت صلی الله علیه وسلم الصلوة وما ملکت ایمانکم. و نماز بمعنی ذکر و انقیاد باشد از روی لغت. و اندر جریان عبارات فقها را عبارتی مخصوص است بدین احکام که معتاد است. و آن از حق تعالی فرمان است که پنج نماز اندر پنج وقت بکنید. و قبل از دخول آن مر آنرا شرائطا است. یکی از آن طهارتست بظاهر از نجاست و بباطن از شهوت. و دیگر طهارت جامه بظاهر از نجس. و بباطن آنکه از حلال باشد. و سیم دیگر طهارت جای بظاهر از حوادث و آفت. و بباطن از فساد و معصیت. و چهارم استقبال قبله قبله ظاهر کعبه و قبله باطن عرش. و از آن سر مشاهده مقصود است. و پنجم قیام ظاهر اندر حال قدرت و قیام باطن اندر روضه قربت بشرط دخول وقت آن بظاهر شریعت. و دوام وقت اندر درجه حقیقت. ششم خلوص نیت باقبال حضرت. و هفتم تکبیر اندر مقام هیبت. و فنا و قیا

اندر محل وصلت. و قرائتے بترتیل و عظمت. و رکوعے بخشوع. و سجودے بتذلل. و تشهدے باجتماع. و سلامے بفنائے صفت. و اندر اخبار آمده است که کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یصلی فی جوفه ازیز کازیز المرجل. چون پیغمبر صلی الله علیه وسلم نماز بگزاردے اندرونش جوشے بودے چون جوش دیگ رویین. که اندر زیر آن آتش افروخته باشند. و چون امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه قصد نمازے کردے. لرزه بروے افتادے. و گفتی آمد وقت گزاردن. امانتے که آسمانها و زمینها از حمل آن عاجز شدند. یکے از مشایخ گوید که پرسیدم از حاتم اصم. که تو نماز چگونه کنی. گفت چون وقت اندر آید یک وضوئے ظاهری بکنم. و یکے باطنی. ظاهر بآب. و باطن بتوبه. آنگاه بمسجد اندر آیم. و مسجد حرام را مشاهده کنم. و مقام ابراهیم را علیه السلام میان دو ابروئے خود نهم. و بهشت بر راست خود دانم. و دوزخ را بر چپ خود بینم. و صراط را بقدم خود آرام. و ملک الموت را از پس پشت خود انگارم. آنگاه تکبیرے گویم بالتعظیم. و قیامے بحرمت. و قرائتے بهیبت. و رکوعے بتواضع. و سجودے بتضرع. و جلوسے بحلم. و وقار و سلامے بشکر. و بالله التوفیق.

فصل بدانکه نماز عبادتیست که از ابتدا تا انتهائے راه حق مریدان اندران یابند. و مقامات شان اندران کشف گردد. چنانکه طهارت مریدان را بجائے توبه بود. و تعلق به پیری کردن بجائے اصابت قبله. و قیام مجاهدت نفس بجائے قیام. و دوام ذکر بجائے قرأت قرآن. و تواضع بجائے رکوع. و معرفت نفس بجائے سجود. و مقام انس بجائے تشهد. و تفرید از دنیا بجائے سلام. و بیرون آمدن از بند مقامات. و ازاں بود که چون رسول صلی الله علیه وسلم از کل مشارب منقطع شدے. اندر محل کمال حیرت طالب شوق مے گشتے. و تعلق بمشربے کردے آنگاه گفتے. ارحنا یا بلال بالصلوة. ای بلال بانگ نماز ما را خرم گردان. و مشایخ را رضی الله عنهم اندرین سخن است. و هر یکے را درجه ایست. گروهے گویند که نماز آلت حضور است. و گروهے گویند که آلت غیبت. و گروهے که غائب بوده اند اندر نماز حاضر شده اند. و گروهے که حاضر بوده اند اندر نماز غائب شده اند. چنانکه اندران جهان اندر محل رویت. گروهے که خداوند را ببینند غائب باشند. حاضر شوند. و گروهے که حاضر باشند غائب شوند. و من میگویم که علی بن عثمان جلابی ام رضی الله عنه که نماز امر است نه آلت حضور است. و نه آلت غیبت. از آنچه امر هیچ چیز را آلت نگردد. که علت حضور عین حضور بود. و علت غیبت هم عین غیبت. و امر خداوند تعالی را بهیچ چیز سبب تعلق نیست. که اگر نماز علت آلت حضور بودے. بایستے که جز حاضر نگزارے.

واگر علت غیبت بودے بایستے که غایب بترک آن حاضر شدے۔ و چون حاضر و غایب را یاد او
ترک آن عذر نیست۔ پس نماز را اندر نفس خود سلطانی است۔ و اندر غیبت و حضور بسته نیست
پس نماز اهل مجاهدت و اهل استقامت بیشتر کنند۔ و فرمایند چنانکه مشایخ مریدان را اندر شبا
روزے چهار صد رکعت نماز فرمایند۔ مر عادت تن را به عبادت۔ و مستقیمان نیز نماز بسیار کنند مر
شکر قبول را۔ اندر حضرت۔ مانند اینجا ارباب احوال۔ و ایشان بر دو گونه بود۔ گروهے آنانکه نمازهاے
شان اندر کمال مشرب بجاے مقام جمع بود۔ بدان مجتمع شوند۔ و گروهے آنانکه نمازهاے شان اندر
انقطاع مشرب بجاے مقام تفرقه بود۔ بدان متفرق شوند۔ و آنانکه اندر نماز مجتمع باشند بجز فرائض
و سنن نماز زیادتی کنند۔ و آنانکه متفرق باشند بجز فرائض و سنن نماز کمتر کنند۔ و رسول گفت صلی
الله علیه وسلم جُعِلَتْ قُرَّةُ عَیْنِیْ فِی الصَّلٰوۃِ۔ روشنی چشم من اندر نماز نهاده اند یعنی همه راحت من
اندر نماز است۔ از آنچه مشرب اهل استقامت اندر نماز بود۔ و آنچنان بود که چون رسول را صلی الله
علیه وسلم بمعراج بردند۔ و بمحل قرب رسانیدند۔ و نفسش از تیرگی گسسته شد۔ بدان درجه رسید
که دلش بود نفسش بدرجه دل رسید۔ و دل بدرجه جان۔ و جان بمحل سر۔ و سر از درجات فانی شد۔ و
از مقامات محو گشت۔ و از نشانها بے نشان۔ و اندر مجاهده از مشاهده غایب شد۔ و از معاینه
اندر معاینه برسید۔ شرب انسانیتش متلاشی شد۔ ماده نفسانیتش بسوخت۔ قوت طبیعتش نیست
گشت۔ شواهد ربانی اندر ولایت خود عیان گشت۔ از خود بیخود بماند۔ معنی بمعنی رسید۔ و اندر کشف
لم یزل محو شد۔ بے اختیار خود از سر شوق اختیار کرده۔ گفت بار خدایا مرا بدان سرائے بلا میر
در بند طبع و هوا میفگن۔ فرمان آمد که حکم ما چنین است۔ که باز گردی به دنیا مر اقامت شرع
را۔ تا ترا آنچه اینجا داده ایم آنجا هم بدهیم۔ چون بدنیا باز آمد۔ هرگاه که دلش مشتاق آن مقام
معلی شدے گفتی۔ ارحنا یا بلال بالصلوٰۃ۔ پس هر نمازے وے را معراجے بودے۔ و قربتے۔ و خلق
وے را اندر نماز دیدندے۔ و جانِ وے اندر نماز بودے۔ و دلش اندر نیاز۔ و سرش اندر راز۔ و
تنش اندر گداز۔ تا قرة عینی فی الصلوة شده۔ تنش اندر ملک بود۔ و جانش اندر ملکوت۔ تنش انسی
بود۔ و جانش اندر محل انس۔ سهل بن عبدالله گوید رحمة الله علیه علامة الصدق ان یکون
له تابع من الحق۔ اذا دخل وقت الصلوٰة یبعثه علیها۔ و ینبهه ان کان نائما۔ صادق
آن بود که خدای تعالی بر وے فرشته گماشته باشد۔ که چون وقت نماز در آید بنده را بر گزاردن نماز
بعث کند۔ و اگر خفته باشد بیدار گرداندش۔ و این اندر سهل بن عبدالله رحمة الله علیه ظاهر بود۔

زانچه وی پیر زمین گشته بود۔ چون وقت نماز شدی تندرست گشتی۔ و چون نماز بکردی بر جائے بماندی
یکے گوید از مشایخ رحمة الله علیه۔ یحتاج المصلی الی اربعة اشیاء۔ فناء النفس۔ وذهاب الطبع
وصفاء السر۔ وکمال المشاهدة۔ نماز کننده را از فنائے نفس چاره نیست۔ و آں جز بجمع همت
نباشد۔ چوں همت مجتمع شد ولایت نفس برسید۔ از انچه وجود وے از تفرقه است اندر تحت عبارت
جمع نیاید۔ و ذهاب طبع جز باثبات جلال نباشد۔ که جلال حق زوال غیر بود۔ و صفائی سر جز بمحبت
نباشد۔ و کمال مشاهده جز بصفائی سر نه۔ و در روایت همی آید که حسین بن منصور اندر شبا روزے
چهار صد رکعت بر نماز خود فریضه داشتے۔ گفتند اندریں درجه که توئی ایں همه رنج چراست گفت
ایں همه رنج و راحت اندر حال تو نشان کند۔ و دوستانے که فانی الصفة باشند نه رنج اندر ایشاں
اثر کند۔ و نه راحت نگر تا کاهلی را رسیدگی نام نکنی۔ و حرص را طلب نه۔ یکے گفت من از پس
ذوالنون نماز میکردم۔ چوں ابتدا تکبیر کرد الله اکبر گفت۔ و بیهوش بیفتاد۔ و چوں جسدے که اندر
وے حس نباشد۔ جنید رحمه چوں پیر شد هیچ ورد از اوراد جوانی فرو نگذاشت۔ گفتند ایها الشیخ
ضعیف گشتی۔ بعضے ازیں نوافل دست بدار۔ گفت ایں چیزها نیست که اندر بدایت آنچه
یافتم۔ محال باشد که اندر نهایت ازاں دست باز دارم۔ و معروفست که ملائکه پیوسته اندر عبادت
اند۔ و مشرب ایشاں از طاعت است۔ و غذائے ایشاں از عبادت۔ از انچه روحانی اند۔ و نفس
شاں نیست۔ و مانع و زاجر بنده از طاعت نفس بود۔ هر چند که وے مقهور تر میشود طریق بندگی
کردن سهل تر میگردد۔ چوں نفس فانی شود۔ غذا و مشرب او عبادت گردد۔ چنانکه از ملائکه اگر فنائے
نفس درست آید۔ و عبدالله بن مبارک گوید رضی الله عنه که من زنے را یاد دارم۔ که در حین
کودکی دیدم از متعبدات۔ که اندر نماز کژدم وے را چهل جائے زخم بزد۔ و هیچ تغیر اندر وے پیدا
نیامد۔ چوں از نماز فارغ شد گفتمش اے مادر چرا آں کژدم را از خود دفع نکردی۔ اے پسر تو کودکی
چه گونه روا بودے۔ که من اندر میان کار حق کار خود کردمے۔ ابوالخیر اقطع را آکله اندر پائے افتاد۔ اطبا
گفتند که ایں پائے ببایدبرید۔ و وے بداں رضا نداد۔ مریداں گفتند که اندر نمازے پا از وے جدا
باید کرد۔ که از خود خبر ندارد۔ چناں کردند چوں از نماز فارغ شدے پا بریده یافت۔ و از ابوبکر صدیق
رضی الله عنه مے آرند۔ که چوں نماز شب کردے۔ قرأت نرم خواندے۔ و عمر خطاب رضی الله عنه
بلند خواندے۔ پیغمبر صلی الله علیه وسلم گفت یا ابابکر چرا نرم میخوانی۔ گفت یسمع من اناجی
مے شنود۔ آنچه میگویم۔ اگر نرم میگویم اگر بلند میگویم۔ و عمر را گفت چرا بلند میخوانی۔ گفت اوقظ الوسنان

واطرد الشیطان۔ بیدار کنم خفتہ را۔ و برانم دیو را۔ و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم یا ابابکر تو بلند تر خوان۔ و عمر را گفت تو نرم تر خوان۔ بر ترک عادات پس بعضے ازیں طائفہ فرائض آشکارا کنند۔ و نوافل اندر نہاں۔ و بداں آں خواہند تا از ریا رستہ باشند۔ کہ چوں کسے اندر معاملت ریا ورزد۔ و توجہ خلق بدو خواہد مرائی گردد۔ و گویند اگرچہ ما معاملت نہ بینیم خلق ببینند۔ و ایں ہم ریا بود۔ و گروہے دیگر فرائض و نوافل نیز آشکارا کنند۔ و گویند کہ ریا باطل است۔ و طاعت حق محال باشد کہ از برائے باطلی حق را پنہاں کنیم پس ریا از دل بیروں باید کرد۔ و عبادت آنجا کہ تو خواہی میباید کرد۔ و مشائخ رضی اللہ عنہم حق آداب آں نگاہداشتہ اند۔ و مریداں را بداں فرمودہ اند۔ یکے میگوید ازیشاں کہ چہل سال سفر کردم ہیچ نمازم از جماعت خالی نبود۔ و ہر آدینہ بقصبہ بودم۔ و احکام ایں بیش از آنست کہ حصر آں تواں کرد۔ و آنچہ بنماز پیوندد از مقامات محبت بود۔ کنوں ما احکام را بتمام بیارم انشاء اللہ تعالےٰ۔

باب المحبۃ وما یتعلق بہا

خدائے عزوجل گفت۔ یَا اَیُّہَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا مَنْ یَّرْتَدَّ مِنْکُمْ عَنْ دِیْنِہٖ فَسَوْفَ یَاْتِی اللّٰہُ بِقَوْمٍ یُّحِبُّہُمْ وَیُحِبُّوْنَہٗ۔ و نیز گفت وَمِنَ النَّاسِ مَنْ یَّتَّخِذُ مِنْ دُوْنِ اللّٰہِ اَنْدَادًا یُّحِبُّوْنَہُمْ کَحُبِّ اللّٰہِ وَالَّذِیْنَ اٰمَنُوْٓا اَشَدُّ حُبًّا لِّلّٰہِ۔ و پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم کہ از جبرئیل شنیدم کہ وے گفت کہ خداوند عزوجل گفت۔ من اہان لی ولیا فقد بارزنی بالمحاربۃ۔ وما ترددت فی شئی کترددی فی قبض نفس عبد المؤمن۔ یکرہ الموت واکرہ مساءتہ۔ ولا بد لہ منہ۔ و ما یتقرب الی عبدی بشئی۔ احب الیّ من اداء ما افترضت علیہ۔ ولا یزال عبدی یتقرب الیّ بالنوافل حتی احبّہ۔ فاذا احببتہ کنت لہ سمعًا وبصرًا ویدًا ورجلًا ولسانًا الحدیث۔ و نیز گفت من احب لقاء اللہ احب اللہ لقاءہ۔ ومن کرہ لقاء اللہ۔ کرہ اللہ لقاءہ۔ و نیز گفت اذا احب اللہ عبدا۔ قال لجبرئیل یا جبرئیل انی احبّ فلانًا۔ فاحبہ فحبہ جبرائیل۔ ثم یقول جبرائیل لاہل السماء ان اللہ تعالی قد احب فلانا۔ فاحبوہ اہل السماء۔ ثم یضع لہ القبول فی الارض۔ فیحبہ اہل الارض۔ وفی بعض الروایات مثل ذالک۔ بدانکہ محبت خداوند مر بندہ را و محبت بندہ مر خداوند را درست است۔ کتاب و سنت بدیں ناطق است و امت بریں مجتمع اند۔ و خداوند تعالی بصفتے است کہ دوستان او را دوست دارند و وے

دوستانِ خود را دوست دارد۔ و بمعنی لغت گویند کہ محبت ماخوذ است از حِبّہ بکسر حا۔ و آں تخمہا بود کہ اندر صحرا بر زمین افتد۔ پس حب را حب نام کردند۔ چنانچہ اصل حیات اندر آنست۔ چنانکہ اصول نبات اندر حب۔ چنانکہ تخم اندر صحرا بر پیند و اندر خاک نہاں شود۔ و بارانہا براں مے آید۔ و آفتابہا براں مے تابد۔ و سرما و گرما براں میگذرد۔ و آں بتغیر ازمنہ متغیر نگردد۔ و چوں وقت وے فراز رسد بروید۔ و گل برارد۔ و ثمرہ دہد۔ ہمچنیں چوں حب اندر دلے مسکن گیرد بحضور و غیبت و بلا و محنت و راحت و لذت و فراق و وصال متغیر نگردد۔ و اندریں معنی یکے از شعرا گوید۔ **شعر**

یا من سقام جفونہ لسقام عاشقہ طبیب — حارت المودۃ فاستوی عندی حضورک والمغیب

و نیز میگویند کہ ماخوذ است از حِبّے کہ اندروے آب بسیار بود و آں برگشتہ باشد۔ و چیزہا را اندراں جای نباشد۔ و باز دارندۂ آں شدہ باشد۔ ہمچنیں دوستی چوں اندر دل طالب مجتمع باشد۔ و دل وے را ممتلی گرداند بجز حدیث دوست را اندراں دل جائے نماند۔ چنانکہ چوں خداوند تعالیٰ مر خلیل را بخلعت خُلّت مکرم گردانید۔ و وے بجز از حدیث حق وے مجرد شد۔ عالم و عالمیان حجاب وے شدند۔ و وے بدوستی حق دشمن حجب گشتہ۔ آنگاہ از حال و گفتار او ما را خبر داد۔ و گفت فَاِنَّہُمْ عَدُوٌّ لِّیْ اِلَّا رَبَّ الْعٰلَمِیْنَ۔ و اندریں معنی شبلی گوید رحمۃ اللہ علیہ۔ سمیت المحبۃ لانہا تمحو من القلب ما سوی المحبوب۔ و نیز گویند کہ حب نام آں چہار چوب باشد اندر ہم ساختہ کہ کوزۂ آب را براں نہند۔ پس حب را حب خوانند۔ زانچہ محب عز و ذل و رنج و راحت و بلا و محن و جفا و وفای دوست را حمل کند۔ و آں بروے گراں نباشد۔ زانچہ کارش آں بود چنانکہ کار آں چوبہا کشیدن بار بود۔ پس ترکیب و خلقت محب کشیدن بار دوست را بود۔ و اندریں معنی گوید۔ **شعر**

ان شئت جودی وان شئت فامتنعی — کلاھما منک منسوب الی الکرم

و نیز گویند کہ ماخوذ است از حب۔ و آں جمع حبہ دل بود۔ و حبۂ دل محل لطیف است۔ و قوام دل بداں باشد۔ و اقامت محبت ہم بداں بود۔ پس محبت را حب باسم محل آں نام کردہ اند۔ از آنچہ قرارش اندر حبۂ دل است۔ و عرب نام کنند چیزے را باسم موضع آں۔ و نیز گویند کہ ماخوذ است از حباب الماء و غلیانہ عند المطر الشدید۔ آں غلیان آبی بود اندر حال باران عظیم۔ پس محبت را حب نام کردند۔ لانہ غلیان القلب عند الاشتیاق الی لقاء المحبوب۔ پیوستہ دل دوست اندر اشتیاق رویت دوست مضطرب و بیقرار باشد۔ چنانکہ اجسام بارواح

مشتاق باشد. و چنانکه قیام جسم بروح بود. قیام حب بمحبت بود. و قیام محبت برویت و وصلت
محبوب. و اندرین معنی گوید. **شعر**

اذا تمنی الناس روحا و راحة ۔۔۔ تمنیت ان القاک یا عز خالیا

و نیز گویند که حب اسمیست مر صفائی مودت را موضوع زانچه عرب مر صفائی بیاض چشم انسان را حبة الانسان خوانند. چنانکه صفائی سویدائے دل را حبة القلب. پس این یکے محل محبت آمد و آن یکے محل رویت. ازین معنی بود که دل و دیده اندر دوستی مقارن بود. اندرین معنی گوید **شعر**

القلب یحسد عینی لذة النظر ۔۔۔ والعین تحسد قلبی لذة الفکر

فصل. بدانکه محبت اندر استعمال علما بر سه وجه است. یکے بمعنی ارادت بود که محبوب بے سکون نفس. و میل و هوا و بمعنی قلب و استیناس. و تعلق این جمله بر قدیم روا نباشد. و این جمله معانی مخلوقات را باشد. با یکدیگر. و اجناس را. و خداوند تعالی مستغنی و متعالیست ازین جمله علوا کبیرا. و دیگر بمعنی احسان باشد. و تخصیص بنده که او را برگزیند. و بدرجه کمال ولایت رساند. و بگونه گونه کرامتهاش مخصوص گرداند. و سه دیگر بمعنی ثنا جمیل بر بنده. و گروهے از متکلمان گویند که محبت حق که خبر داده است ما را از جمله صفات سمعی است. چون وجه و ید و استوا که اگر کتاب و سنت بدان ناطق نبودے. وجود آن مر حق تعالی را از روئے عقل مستحیل بودے. پس آن محبت را اثبات کنیم. و بگوییم بدان. اما اندر تصرف کردن آن توقف کنیم. و مراد این طائفه آنست که روا ندارند باطلاق این لفظ مر حق تعالی را. و این جمله اقاویل است که یاد کردیم. و من ترا حقیقت این بیان کنم انشاءالله تعالی. بدانکه محبت حق تعالی مر بنده را ارادت خیر وے باشد. و رحمت کردن بروے. و محبت اسمی است از اسامی ارادت. چون رضا و سخط و رحمت و رأفت. و بدانچه بدین ماند. و محل این اسامی جز بارادت حق نشاید کرد. و این یک صفت است قدیم او را که بدین صفت خواهانست مر افعال خود را. پس اندر حکم مبالغت و اظهار فضل بعضے ازین صفات اخص بعضے است. و فی الجمله محبت خداوند مر بنده را آنست که بروے نعمت بسیار کند. و او را اندر دنیا و عقبی ثواب دهد. و از محل عقوبت ایمن گرداندش. و وے را از معصیت معصوم دارد. و احوال رفیع و مقامات سنی و یرا کرامت کند. و سرش را از التفات اغیار بگسلاند. و عنایت ازلی را بدو پیوند تا از کل مجرد شود. و مر طلب رضائے ویرا مفرد شود. و چون حق تعالی مر بنده را بدین معانی مخصوص گرداند آن تخصیص ارادت وے را نام محبت نهند. و این مذهب حارث محاسبی و جنید و جماعتے

از مشایخ است۔ و مسلک فقہائے فریقین۔ و متکلمان سنت بیشتر ہم برین اند۔ و آنکہ گویند کہ محبت حق بمعنی ثنائے جمیل است بر بندہ۔ ثنائے وے کلام وے بود۔ و کلامش نامخلوق است۔ و نامخلوق را با مخلوق ہیچگونہ پیوند نباشد۔ و آنکہ گویند بمعنی احسان است۔ احسان وے بفعل وے بود۔ و بحکم معنی متقاربست این اقاویل۔ و بحکم جملہ موجود۔ اما محبت بندہ مر خداوند را عز و جل صفتی است کہ اندر دل مومن مطیع پدیدار آید بمعنی تعظیم و تکبیر۔ تا رضائے محبوب را طلب کند۔ و اندر طلب رویت وے بے صبر گردد۔ و اندر آرزوئے قربت وے بیقرار گردد۔ و بیدون وے با کس قرار نیابد۔ و خوئے با ذکر وے کند و از دون ذکر وے تبرا کند۔ کہ آرام بر وے حرام شود۔ و قرار از وے نفور گردد۔ و از جملہ مالوفات و مستانسات منقطع شود۔ و از ہوا ہا اعراض کند۔ و بسلطان دوستی اقبال کند۔ و بحکم آن گردن نہد۔ و بنعوت کمال مر حق تعالیٰ را بشناسد۔ و روا نباشد کہ محبت خالق مر او را از جنس محبت خلق باشد مر یکدیگر را۔ کہ آن میل بود باحاطت و ادراک محبوب۔ و این صفت اجسام بود پس محبان حق تعالیٰ مستہلکان قرب وے باشند نہ طالبان کیفیت وے۔ از آنچہ طالب بخود قایم بود و اندر دوستی۔ و مستہلک بمحبوب قایم بود۔ و دوسترین محبان اندر آن گاہ محبت مستہلکانند و مقہوران زانچہ محدث را بالقدیم جز بقہر قدیم او را توصل نباشد۔ و ہر کہ تحقیق محبت را معلوم کند ابہام نماند و اشکال برخیزد۔ و شبہت نماند پس محبت بر دو گونہ باشد یکے محبت جنس بجنس۔ و آن میل و توطین نفس باشد۔ و طالب ذات محبوب از راہ ممارست و ملاصقت۔ و دیگر محبت جنس بنا جنس۔ و آن طلب اقرار کند تا با صفتے از اوصاف محبوب بیارامد و انس گیرد۔ چون شنیدن کلام۔ و یا دیدن دیدار وے۔ و گروندگان کہ اندر محبت حق گروند بر دو قسم اند۔ یکے آنکہ انعام و احسان حق بر خود بیند۔ و رویت انعام و احسان محبت منعم و محسن تقاضا کند۔ و دیگر آنکہ کل انعام را از غلبہ دوستی اندر محل حجاب نہند۔ و راہ شان از رویت نعم بمنعم بود۔ و این راہ از منعم عالی تر است۔ و اللہ اعلم بالصواب۔

فصل ۔ و در جملہ محبت اندر میان ہمہ اصناف خلق معروف است۔ و بہمہ زبانہا مشہور۔ و اندر ہمہ لغات متداول۔ و ہیچ صنف از عقلا مر آنرا بر خود نتوانست پوشید۔ و از مشایخ این طائفہ سمنون المحب رضی اللہ عنہ اندر محبت مذہبے و مشربے دارد مخصوص۔ و گوید کہ محبت اصل و قاعدہ راہ حق تعالیٰ است۔ و احوال و مقامات منازل بمعنی بر آنند۔ و اندر ہر منزل و محل کہ طالب بود بر آن باشد زوال بر آن روا باشد۔ جز اندر محل محبت کہ بہیچ حال زوال بر آن

روا نباشد ما وام تا راه موجود بود. و مشایخ دیگر جمله اندرین معنی با وی موافقت کرده اند. اما بحکم آنکه این اسم عام بود. و ظاهریان خواستند که حکم این معنی اندر میان خلق پوشیده شود. و اسم را بدل کنند. اندر تحقیق وجود معنی آن. پس صفای محبت را صفوت نام کردند. و محب را صوفی خواندند و گروهی مر ترک اختیار محب را اندر اثبات اختیار حبیب فقر خواندند. و محب را فقیر نام کردند. زانچه کمترین درجه اندر محبت موافقت است. و موافقت حبیب و حب حبیب غیر مخالفت بود و من اندر ابتدای کتاب حکم فقر و صفوت را کشف گردانیده ام. و اندرین معنی آن پیر بزرگوار گوید رحمة الله علیه. الحب عند الزهاد. اظهر من الاجتهاد. حب نزدیک زهاد ظاهرتر از اجتهاد است بمعروفی. و عند التائبین اوجد من انین و حنین. و نیز تائبان آسان یابتر از ناله و فغان. و عند الاتراک اشهر من الفتراک. و نزدیک ترکان مشهورتر از آلت سواری و صبی الحب عند الهنود. اظهر من صبی المحمود. و رحم و لعب. و محبت نزدیک هندوان اندر شهرت چون زخم محمود است اندر هندوستان. و قصة الحب و الحبیب عند الروم اشهر من الصلیب. و قصهٔ حب و حبیب اندر روم ظاهرتر از صلیب است. و قصة الحب فی العرب ادب. فی کل حی منه طرب. او ویل و هرب و حزن. و محبت اندر عرب ادب است اندر هر حی. یا طربی و یا حزنی و یا ثلی و یا ویلی. و مراد ازین جمله آنست که هیچ جنس مردم نیست که ویرا اندر غیبت کاری نه افتاده است. که نه از محبت اندر دل فرحی دارد یا ترحی. و یا دلش بشراب آن مست است. و یا از قهر آن مخمور. زانچه ترکیب دل از انزعاج و اضطراب است. و بحکم عقل اندر دوستی شر البست. و دل را محبت چون طعام و شرابست. و هر دل که از محبت خالیست آن دل خرابست. و تکلف را بدفع و جلب آن راه نیست. و نفس از لطائف آنچه بر دل گذرد آگاه نیست. و عمرو بن عثمان مکی رحمة الله علیه اندر کتاب محبت گفته است. که خداوند تعالی دلها را پیش از تنها بیافرید بهفت هزار سال. و اندر مقام قرب بداشت. و جانها را پیش از دلها بیافرید بهفت هزار سال. و اندر درجهٔ انس بداشت. و سرها را پیش از جانها بیافرید بهفت هزار سال. و اندر درجهٔ وصل بداشت. و هر روز سیصد و شصت بار کشف جمال بر سر تجلی کرد. و سیصد و شصت نظر کرامت کرد. و کلمهٔ محبت مر جانها را اشنوانید. و سیصد و شصت لطیفهٔ انس بر دل ظاهر کرد. تا بجمله اندر کون نگاه کردند. و از خود گرامی تر نیافتند. زهوی و فخری اندر میان ایشان پدیدار آمد. حق جل جلاله بدان سبب مر ایشان را

امتحان کرد. سر اندر جان بزندان کرد. و جان را اندر دل محبوس گردانید. و دل را اندر تن بازداشت
آنگاه عقل را اندر ایشان مرکب گردانید. و انبیا فرستاد. و فرمانها داد. آنگاه هر کسی از ایشان مر آن
مقام خود را جویان شدند. حق تعالی نماز فرمود ایشان را. تا تن اندر نماز شد. و دل بمحبت پیوست.
جان بقربت رسید. سر بوصلت قرار گرفت. و در جمله عبارات از محبت نه محبت بود. زانچه محبت
حال است. و حال هرگز قال نباشد. و اگر عالمی خواهند که محبت را جلب کنند نتوانند کرد. و اگر
تکلف کنند تا دفعش کنند هم نتوانند کرد. که حال از مواهب است نه از مکاسب. و اگر همه
عالم مجتمع شوند تا محبت را جلب کنند. بکسی که طالب آن بود نتوانند. و اگر خواهند تا دفع کنند
از کسی که اهل آن بود عاجز شوند که آن الهی است و آدمی لاهی. و لاهی الهی را ادراک نتواند کرد.
والله اعلم.

فصل. اما اندر عشق مشایخ را سخن بسیار است. گروهی ازین طایفه عشق بر حق تعالی
روا داشته اند. اما از حق تعالی روا نداشته اند. و گفته اند که عشق صفت منع باشد از محبوب خود.
و بنده ممنوع است از حق. و حق تعالی ممنوع نیست از بنده. پس عشق بر بنده جایز بود. و
بر وی روا نباشد. و باز گروهی گفته اند که بر حق تعالی بنده را هم عشق روا نباشد. از آنچه عشق تجاوز
از حد بود. و حد او تعالی محدود نیست. و باز متاخران گفتند که عشق اندر دو جهان درست
نیاید جز بطلب ادراک ذات. و ذات حق تعالی مدرک نیست. و محبت با صفت درست
آید. پس با بنده را عشق درست نیاید با وی. و نیز گویند که عشق جز بمعاینه صورت نگیرد. و
محبت بخبر روا باشد. چون عشق بنظر بود بر حق روا نبود که اندر دنیا کس او را ندید. و چون از
حق تعالی اهل نظر یکی بود. هر یک بدان دعوی کردند که اندر خطاب همه یکسانند. پس حق تعالی
بذاتش مدرک و محیط نیست. تا خلق را با وی عشق درست آید. و چون او بصفات و افعال
محسن و منعم اولیاست محبت بصفات درست آید. نه بینی که چون یعقوب را علیه السلام
محبت یوسف مستغرق گردانید. اندر حال فراق. و چون بوی پیراهن بیافت چشمهاش
روشن و بینا شد. و چون زلیخا را عشق یوسف مستهلک گردانید تا وصلت یوسف نیافت
چشم باز نیافت. و این طریقی بس عجب است که یکی هوا پرورد. و یکی هوا گدازد. و نیز گفته اند
که عشق را ضد نیست. و حق تعالی را ضد نیست. باید تا آن بر وی روا باشد. و اندرین فصول لطیف
بسیار است. اما من مر خوف تطویل را بدین مقدار کفایت کردم. والله اعلم بالصواب.

فصل - و مشایخ این طایفه را اندر تحقیق دوستی رموز بیش از آن است که مر آن را احصا توان کردن - و من سخنے از آن گفته ایشان بیارم اندرین کتاب - تا وجه تبرک بجائے آورده باشم ان شاء الله عز و جل - استاد ابوالقاسم قشیری گوید رحمة الله علیه - المحبة محو المحب بصفاته و اثبات المحبوب بذاته - محبت آن بود که محب کل اوصاف خود را اندر حق طلب محبوب خود نفی کند مر اثبات ذات حق را یعنی چون محبوب باقی بود و محب فانی - و غیرت دوستی را بقائے محبوب نفی کند - تا ولایت مطلق وے را گردد - و فنائے صفت محب جز باثبات ذات محبوب نباشد - و روا نباشد که محب بصفت خود قائم بود - که اگر او بصفت خود قائم بودے از جمال محبوب بے نیاز بودے - چون بیاندیشد حیاتش بجمال محبوب است - طالب نفی اثبات اوصاف خود باشد بضرورت - زانچه معلوم وے است که بصفت خود از محبوب محجوب است - پس از دوستی دوست دشمن خود گشت - و معروف است که چون حسین بن منصور را رضی الله عنه بر دار کردند آخرین سخنانش این بود حسب الواحد افراد الواحد له - محب را آن بسنده باشد که هستی او از راه دوستی پاک کرده - و ولایت نفس اندر وے برسد - و متلاشی شود - و ابویزید بسطامی گوید رضی الله عنه المحبة استقلال الکثیر من نفسک - و استکثار القلیل من حبیبک - محبت آن بود که بسیار خود اندک دانی - و اندک دوست بسیار - و این معاملت حق است بر بنده که نعمت دنیا و آنچه در دنیا داده است به بنده اندک خوانده - و گفت قُلْ مَتَاعُ الدُّنْیَا قَلِیْلٌ - بگو یا محمد صلی الله علیه وسلم که متاع دنیا اندک است - آنچه بشما داده هم آنگاه اندرین همه اندک - وجائے اندک - و متاع اندک - مر ذکر اندک - ایشان را بسیار گفت - وَالذَّاکِرِیْنَ اللّٰهَ کَثِیْرًا وَّالذَّاکِرَاتِ تا خلق عالم بدانند که دوست بر حقیقت خداوند است - که این صفت مر خلق را درست نیاید - از آنچه از حق به بنده هر چه رسد هیچ چیز اندک نیست - و از آن خلق همه اندک بود - و سهل بن عبدالله تستری گوید رحمة الله علیه المحبة معانقة الطاعات - و مباینة المخالفات - محبت آن است که با طاعات محبوب دست آغوش کنی - و از مخالفات وے اعراض کنی - و جدا شوی - زانچه هر گاه که دوستی اندر دل قوی تر بود فرمان دوست بر دوست آسان تر بود - و این رد آن گروه است از ملاحده - که گویند بنده اندر دوستی بدرجه رسد که طاعت از وے برخیزد - و این زندقه محض باشد - زانچه محال باشد که اندر حال صحت عقل حکم تکلیف از بنده ساقط شود - زانچه اجماع است که شریعت محمد صلی الله علیه وسلم هرگز منسوخ نشود - و چون از یکے کس برخاستن تکلیف آن روا باشد - اندر

حالِ صحتِ عقل پس از جمله روا باشد. و این زندقهٔ محض باشد. و باز مغلوب و معتوه را حکم دیگر است. و عذر وی دیگر. اما روا باشد که بنده را خداوند تعالی اندر دوستی خود بدرجه رساند که رنج گذاردن طاعت از وی برخیزد. از آنچه رنج امر بمقدار محبت آمر صورت گیرد. هر چند که محبت قوی‌تر باشد رنج گذاردن طاعت بروی سهل‌تر بود. و این معنی ظاهر است اندر حال پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم که چون از حق بدو قسم آمد. که لعمرک وی چندان عبادت کرد بشب و روز که از همه کارها باز ماند. و پایهای مبارک او بیاماسید. تا خداوند تعالی گفت طٰهٰ مَا اَنْزَلْنَا عَلَیْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰی۔ و نیز روا بود که اندر حال گذاردن فرمان رویت گذاردن از بنده برخیزد. چنانکه سید عالم صلی اللہ علیہ وسلم گفت. انه لیغان علی قلبی. و انی استغفر اللہ فی کل یوم سبعین مرة. و هر روز هفتاد بار من بر کردار خویش استغفار کنم. از آنچه بخود و بکردار خود می‌نگریست. تا معجب شدی بطاعت خود. بلکه بتعظیم امر حق می‌نگریست. و بگفت که این کردار من سزای وی نیست. و سمنون محب گوید ذهب المحبون اللہ بشرف الدنیا والآخرة. لان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال المرء مع من احب. دوستان خدای عزوجل اندر شرف دنیا و آخرت اند. زانچه پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم که مرد با وی آنکس باشد که او را دوست دارد پس ایشان اندر دنیا و عقبی با حق باشند. و خطا روا نباشد. با آنکه با وی بود. پس شرف دنیا آن بود که حق با ایشان است. و شرف عقبی آنکه ایشان با حق باشند. و یحیی معاذ الرازی گوید رضی اللہ عنه. حقیقة المحبة لا ینقص بالجفاء. ولا یزید بالبر العطاء. محبت بجفا کم نشود. و به نیکوئی و عطا زیادت نه. زانچه این هر دو اندر محبت سبب اند. و اسباب اندر حال وجود اعیان متلاشی بود. و دوست را بلای دوست خوش باشد. و جفا و وفا اندر طریق محبت متساوی بود. چون محبت حاصل بود وفا چون جفا باشد. و جفا چون وفا. و اندر حکایات معروف است که شبلی را بتهمت جنون اندر بیمارستان بردند. و باز داشتند. و گروهی بیامدند تا او را زیارت کنند. وی گفت. من انتم قالوا احباؤک. فرماهم بالحجارة. ففروا. سنگ اندر ایشان انداختن گرفت. ایشان بهزیمت شدند. تا وی گفت. لو کنتم احبائی لما فررتم من بلائی فاصبروا من بلائی. اگر دوستان منید چرا اگر بگریزید از بلای من. که دوستان از بلای دوست نگریزند. اندرین معنی سخن بسیار است. و من بدین مقدار بسنده کردم. واللہ اعلم بالصواب۔

کشف الحجاب السادس فی الزکوٰة

قال اللہ تعالیٰ اقیموا

الصلوٰة وآتوا الزکوٰة - و مانند این آیات و اخبار بسیار است - و از احکام فرائض ایمان یکی زکوٰة است واجب بر آنکه واجب شود - و از آن اعراض روا نیست - اما زکوٰة بر اتمام نعمت واجب شود - چون دویست درم که نعمتی تمام بود - و اندر تحت تصرف کسی باشد بحکم ملک بر وی پنج درم واجب شود - و بیست دینار هم نعمتی تمام بود - از آن نیم دینار واجب شود - و پنج اشتر نعمتی تمام بود - از آن یک گوسفند واجب شود - و آنچه بدین ماند از اموال - اما جاه نیز زکوٰة بود چنانکه مال را از آنچه آن نیز نعمتی تمام بود - که رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم - ان اللہ تعالیٰ فرض علیکم زکوٰة جاهکم کما فرض علیکم زکوٰة مالکم - و نیز گفت ان لکل شیء زکوٰة و زکوٰة الدار بیت الضیافة - و حقیقت زکوٰة گزاردن شکر نعمت بود - هم از آن جنس نعمت تندرستی نعمت عظیم است - و هر عضوی را زکوٰتی است - و آن آنست که کل اعضای خود را مشغول عبادت دارند - و بهیچ لهو و لعب در نگذارند - تا حق زکوٰة نعمت گزارده باشند - پس نعمت باطن را نیز زکاتی باشد - و حقیقت آن را احصا نتوان کرد از بسیاری که هست پس هر آن را نیز زکاتی باید اندر خور آن - و آن عرفان نعمت بود ظاهری و باطنی - چون بنده بدانست که نعمت حق تعالیٰ بر وی بیکرانست - شکر بیکرانه بگزارد - و آن شکر بیکرانه گزاردن زکوٰة نعمت بیکرانه بود - و در جمله زکوٰة نعمت دنیا بنزدیک این طائفه محمود نباشد - زانکه بخل هر دو را ناستوده باشد و بخلی تمام باید - تا دویست درم را کسی در بند کند - و یکسال اندر تحت تصرف خود بحبس گیرد اندیش آنگاه پنج درم از آن بکسی بدهد - و چون کریمان را طریق بذل مال باشد - و سیرت سخاوت پس زکوٰة از کجا واجب شود - و در حکایات یافتم که یکی از علمای ظاهر بحکم تجربه شبلی را پرسید - از زکوٰة که چه باید داد گفت - چون بخل موجود بود - و مال حاصل از هر دویست درم پنج درم بباید داد - و از هر بیست دینار نیم دینار - بمذهب تو - اما بمذهب من هیچ چیز ملک نباید کرد - تا از مشغلهٔ زکوٰة رسته باشی - گفت امام تو اندرین مسئله کیست - گفت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ که هر چه داشت بداد - و رسول صلی اللہ علیہ وسلم او را گفت - ما خلفت لعیالک گفت اللہ و رسوله - و از امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ روایت کنند که گفت اندر قصیده - شعر

وما وجبت علی زکوٰة مال   وهل تجب الزکوٰة علی الجواد

پس مال کریمان مبذول باشد - و ایشان بمال بخیلی نکنند - و نه بر کس خصومت - زانچه ایشان را ملک نباشد - اما اگر کسی مر جهل را ارتکاب کند - و گوید که چون مرا مال نیست از علم زکوٰة مستغنی ام - این محال بود - زانچه آموختن علم فرض عین است - و استغنا نمودن از علم کفر محض بود -

و از فتنہ ہاے زمانہ یکے این است کہ مدعیان صلاح و فقر جہل علم را ترک میکنند۔ مصنف گوید کہ وقتے من جماعتے را از متصوفہ کہ مبتدی بودند عبارت تلقین میکردم۔ جاہلی اندر افتاد۔ و من باب صدقۃ الابل میگفتم۔ و حکم بنت لبون و بنت مخاض و حقہ را ظاہر میکردم۔ آن مرکب جہل را دل از شنیدن این سخن تنگ شد برخاست۔ و گفت مرا شتر نیست۔ تا علم بنت لبون بکار آید۔ گفتم اے بار ہم چنانکہ مر دادن زکوٰۃ را علم باید ستدن آن را نیز بباید۔ اگر کسے بنت لبونی فرا تو دہد و بستانی آنگاہ بترک علم بنت لبون ہم نشاید گرفت۔ و اگر کسے را مال نباشد و با نصاب مال نیز نباشدش ہم فرض علم از وے نیفتد۔ فنعوذ باللہ من الجہل ۞

فصل ۔ و از مشایخ متصوفہ بودہ اند کہ زکوٰۃ بستدہ اند و کسے بودہ است کہ نستدہ آنانکہ فقرشان باختیار بودہ است نستدہ اند کہ مال جمع نکنیم تا زکوٰۃ نباید داد۔ و از ارباب دنیا ہم نستانیم تا ید ایشان علیا بود و از آن ما سفلی۔ و آنانکہ اندر فقر مضطر بودہ اند بستدہ اند نہ مر حاجت خود را۔ بلکہ بدان آن خواستہ اند کہ فریضہ از گردن برادر مسلمان بردارند۔ و چون نیت این بود ید علیا این باشد نہ آن۔ اگر دست دہندہ علیا بودے و دست ستانندہ سفلی باطل بودے این معنی قول خدائے عزوجل۔ وَیَاخُذُ الصَّدَقَاتِ۔ و بایستے تا زکوٰۃ دہندہ فاضلتر بودے از ستانندہ۔ و این اعتقاد عین ضلالت بودے پس ید علیا آن باشد کہ چیزے بحکم وجوب از برادر مسلمان بستاند تا بار آن از گردن وے بیفتد۔ و درویشان دنیائے نیند۔ بلکہ ایشان عقبائی اند کہ اگر عقبائی آن بار از گردن دنیائی برنگیرد و حکم فریضہ بر وے لازم بود و بقیامت بدان ماخوذ باشد پس حق تعالیٰ اہل عقبائے را بیاستگی سہل امتحان کرد تا دنیائیان آن بار فریضہ را از گردن خود بتوانستند گذارد۔ ولامحالہ ید علیا ید فقرا باشد۔ کہ بر موافقت حق شرع حق خود ستانندہ است۔ از آنکہ حق خدائے تبارک و تعالیٰ بر وے واجب بود۔ و اگر ید ستانندہ ید سفلی بودے۔ چنانکہ گروہے از اہل حشو مے گویند۔ ید پیغمبران بایستے کہ ید سفلی بودے۔ کہ ایشان حق خدائے تعالیٰ مے بستدند و بشرط مصرف مے رسانیدند۔ و این غلطی۔ وے دانند کہ مر بستدہ اند۔ و از پس پیغمبران ائمہ دین ہم برین بودہ اند کہ حق بیت المال مے بستیدہ اند۔ و بس غلط است آنکہ ید ستانندہ را سفلی گوید۔ و ید دہندہ را علیا داند۔ و این ہر دو اصلی قوی است اندر تصوف۔ و مضمون این محل باب الجود والسخاوت بود۔ و من طرفے بدین بیاوردم۔ وباللہ التوفیق والعصمۃ

باب الجود والسخا

پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم السخی قریب من الجنة. وبعید من النار. والبخیل قریب من النار. وبعید من الجنة. بنزدیک علما جود وسخا هر دو بیک معنی باشد اندر صفات خلق. اما مر حق تعالی را جواد خوانند. وسخی نخوانند. مر جود توقیف و عدم توقیف را که وی خود را بدین نام نخوانده است واز رسول صلی الله علیه وسلم نیز خبری نیامده است. و باجماع امت واهل سنت روا نیست. که کسی مر خداوند تعالی عالم است. و باجماع امت اورا عالم شاید خواند. اما عاقل وفقیه نشاید خواند اگرچه این هرسه بیک معنی بود. نام عالمی بروی اطلاق کردند مر صحت توقیف را. وازین دو نام احتراز کردند مر عدم توقیف را. همچنان نام جواد اورا اطلاق کردند مر صحت توقیف را. واندر سخی احتراز کردند مر عدم توقیف را. ومردمان فرقی کرده اند میان جود وسخا. وگفته اند که سخی آن بود که اندر جود تمیز کند. وآنچه کند بوصول غرضی وسببی باشد. واین مقام ابتدا بود اندر جود. وجواد آنکه تمیز نکند وگردش بی غرض باشد. وفعلش بی سبب. واین حال دو پیغمبر بود صلوات الله علیهما السلام یکی خلیل. ودیگر حبیب. واندر اخبار صحاح آمده است. که ابراهیم علیه السلام چیزی نخوردی تا مهمان نیامدی. وقتی سه روز بود که تا کسی نیامده گبری به در سرای او بگذشت ویرا گفت تو چه مردی. گفت گبرم. گفتا که مهمانی وکرامت مرا نشائی. تا از حق تعالی بدو عتاب آمد که کسی را که من هفتاد سال بپروردم ترا گرائی نکرد. که کرده فرادی دهی. و باز چون پسر حاتم به نزدیک سید عالم اندر آمد. ردای خود برگرفت. واندر زیر وی بگسترانید. وگفت. اذا اتاکم کریم قوم فاکرموه. وآنکه تمیز کرد و دریغ داشت. وآنکه نداشت طیلسان نبوت بساط کافری گردانید. از آنچه مقام ابراهیم علیه السلام مقام سخاوت بود. واز آن پیغمبر ما صلی الله علیه وسلم جود. و نیکوترین مذهب اندرین معنی آنست. که گفته اند که جود متابعت خاطر اول بود. وچون خاطر ثانی مر اول را غلبه کند. علامت بخل باشد. واهل تحصیل مر آنرا بزرگ داشته اند. که لامحاله خاطر اول از حق باشد. و یافتم که اندر نیشاپور مردی بود بازرگان. که پیوسته بمجلس شیخ ابوسعید می بود. روزی از شیخ مر درویشی چیزی خواست. آن مرد گفت من دیناری داشتم. وقراضه. خاطر اول مرا گفت که دیناری بده. وخاطر دیگر گفت که قراضه بده. من قراضه بدو بدادم. چون شیخ فراسر سخن شد. از وی بپرسیدم. که روا باشد که کسی حق را منازعت کند. شیخ گفت تو منازعت

کردی کہ وے گفت دیناری بدہ۔ و تو قراضہ دادی۔ و نیز یافتم کہ شیخ ابوعبداللہ رودباری بخانۂ
مریدے اندر آمد۔ و وے حاضر نبود۔ بفرمود تا متاعِ خانۂ ویرا ببازار بردند۔ چوں مرید اندر آمد بدان
معنی خرم شد۔ اما ہیچ چیز نگفت بحکم انبساطِ شیخ۔ و چوں زن اندر آمد و آں معنی بدید اندر خانہ شد۔
و جامۂ خود بکند۔ و اندر انداخت۔ و گفت ایں ہم از جملۂ متاعِ خانہ است۔ و ہماں حکم دارند۔
مرد بانگ بروے زد۔ گفت ایں تکلف است کہ کردی۔ و اختیار۔ زن گفت اے مرد آنچہ شیخ
کرد جود او بود۔ باید کہ ملکِ نفسِ خود را تکلفی کنیم۔ تا جودِ ما نیز پدیدار آید۔ مرد گفت بلے چوں ما
شیخ را بجود مسلم کردیم آنرا از ما عینِ خود بود۔ و جود اندر صفتِ آدمی تکلف بود۔ و مجاز۔ و پیوستہ
مرید باید کہ ملک و نفسِ خود را سبیل دارد اندر موافقتِ امرِ خداوند عزوجل۔ و ازاں بود کہ
سہل بن عبداللہ گفت رضی اللہ عنہ الصوفی دمہ ھدرٌ وملکہ مباح۔ و از شیخ ابومسلم
فارسی شنیدم کہ گفت۔ وقتے با جماعتے عزمِ حجاز کردم۔ و اندر نواحی حلوان کردان راہ ما بگرفتند۔
و خرقہا کہ داشتیم از ما جدا کردند۔ ما نیز با ایشاں بناویختیم۔ و فراغِ دلِ ایشاں اندراں بجستیم۔ یکے
اندر میانِ ما بود کہ اضطرابے میکرد۔ کردے شمشیر کشید۔ و قصدِ کشتنِ وے کرد۔ و ما جملہ آں کرد
را شفاعت کردیم۔ گفت روا نباشد کہ من ایں کذاب را زندہ بگذارم۔ لامحالہ ایں را بخواہم کشت۔
ما علتِ کشتن از وے بپرسیدیم۔ گفت از آنچہ وے صوفی نیست۔ و اندر صحبتِ اولیا خیانت میکند۔
اینچنیں کس نابودہ بہ۔ گفتم از برائے چہ گفت۔ زانچہ کمترین درجہ مر متصوفہ را جود است۔ و او را اندریں
خرقہ پارہ چندیں بند است۔ ایں چگونہ صوفی باشد۔ کہ چندیں خصومت با یارانِ خود میکند۔ کہ
ما چندیں سال است تا کارِ شما میکنیم۔ و راہِ شما مے زدیم۔ و علائق از شما قطع میکنیم۔ و گویند کہ
عبداللہ بن جعفر بنخیل گروہے برگذشت۔ غلامی حبشی را دید کہ گوسفندان کردی۔ و سگے آمدہ بود
و پیشِ وے نشستہ۔ وے قرص بیروں کشیدہ فرا وے داد۔ و دیگر و سہ دیگر۔ عبداللہ فرا پیش
وے رفت۔ و گفت اے غلام قوتِ تو ہر روز چند است۔ گفت آنچہ دیدی۔ گفت چرا بدیں
سگ دادی۔ گفت از آنچہ ایں جائے سگاں نیست۔ و از راہِ دور بدیں جا بامید آمدہ است۔
و از خود نہ پسندیدم۔ کہ رنجِ وے ضائع کنم۔ عبداللہ را آں سخن خوش آمد مر آں غلام بروے دعا
کرد۔ و گوسفندان صدقہ داد۔ و مال سبیل کرد۔ و از آنجا برفت۔ مردے بدرِ سرائے حسن بن علی رضی
اللہ عنہما آمد۔ و گفت اے پسرِ پیغمبرِ خدا مرا چہار صد درم وام است۔ حسن رضی اللہ عنہ فرمود
تا چہار صد درم بدو دادند۔ و گریاں اندر خانہ شد۔ گفتند چرا میگری اے فرزندِ پیغمبر۔ گفت

زانچه در تفحص حال ایں مرد تقصیر کردم. تا ویرا بذل سوال آوردم. و ابوسهل صعلوکی هرگز صدقه بر دست
هیچ درویشے ننهادے. و چیزے که بخشیدے اندر دست کس ندادے. بر زمیں نهادے. تا
برداشتندے. از وے پرسیدند. گفت دینار را آں خطر نیست که اندر دست مسلمانے باید داد.
تا ید من علیا باشد و ید وے سفلی شود. و از پیغمبر صلی الله علیه وسلم مے آید که دو من مشک او را
ملک حبشه فرستاد. وے بیکبار اندر آب کرد. و بر خود و بر یاران خود مالید. و از انس رضی الله
عنه مے آید که مردے بنزدیک سید عالم صلی الله علیه وسلم آمد. سید عالم وے را یک وادی میان
دو کوه پر گوسفند بخشید. چوں وے بقوم خود باز گشت. گفت یا قوما مسلمان شوید. که محمد عطا
مے بخشد که وے از درویشی نترسد. و هم از انس رضی الله تعالی عنه روایت کنند که سید عالم علیه السلام
را هشتاد هزار درم بیاوردند. و آں بر گلیمے فرو ریخت. و تا آں همه را نداد از جائے برنخاست. علی
گوید کرم الله وجهه که من نگاه کردم اندراں حال سنگے بر شکم بسته بود از گرسنگی. و من دیدم درویشے را
از متاخران که سلطانے سیصد درم سنگ زر ساده فرستاد. که ایں بگیر. وے بگرمابه شد. و ایں جمله
بگرمابیاں داد. و برفت. و پیش ازیں اندر مذهب نوریاں در باب ایثار اندریں معنی کلمات گفته ام.
و اینجا بریں اختصار کردم. والله اعلم بالصواب.

کشف الحجاب السابع فی الصوم

خداوند گفت عزوجل. یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ
اٰمَنُوْا کُتِبَ عَلَیْکُمُ الصِّیَامُ الآیة پیغمبر علیه السلام گفت که جبرئیل علیه السلام مرا خبر داد. که
خدائے تعالی گفت. الصوم لی و انا اجزی به یعنی روزه از من است و بجزائے آں من
اولیٰ ترم. زانچه عبادت صوم سرّیست. که بظاهر هیچ تعلق ندارد. و غیر را اندراں هیچ نصیبے نیست.
و جزائے آں ازیں سبب بے نهایت بود. و گفته اند که دخول بهشت خلق را برحمت بود. و درجه
بعبادت. و خلود بجزائے روزه. زانچه حق تبارک و تعالی گفت. انا اجزی به. و جنید رحمه الله گفت
الصوم نصف الطریقة. روزه داشتن نیمه از طریقت است. و از مشایخ دیدم که روزه پیوسته
داشتندے. و دیدم که جز ماه رمضان نداشتندے. و آں التماس مر اجر را بود. و ایں ترک
اختیار خود را. و دیدم که روزه داشتندے. و کس ندانستندے. چوں طعام پیش آوردندے بخوردندے
و ایں موافق تر است مر سنت را. در خبر است از عائشه و حفصه رضی الله عنهما که پیغمبر صلی الله علیه
وسلم بنزدیک ایشاں اندر آمد. و گفتند. انا قد خبأنا لک حیسا قال علیه السلام اما انی کنت اردت
الصوم ولکن قربیه سا صوم یوما مکانه. و دیدم که ایام بیض و عشره هائے ماه مبارک روزه بداشتندے. و رجب

وشعبان و رمضان نیز بداشتندے۔ و دیدم کہ صوم داؤد نیز بداشتندے۔ کہ آنرا پیغمبر صلی اللہ علیہ
وسلم خیر الصیام خواندہ است۔ و آں صوم روزے بود۔ و فطر روزے دیگر۔ وقتے من بنزدیک شیخ احمد
بخاری اندر آمدم۔ طبقے حلوا اندر پیش وے نہادہ بود۔ و ہمی خورد۔ و بمن اشارتے کرد من بحکم عادت
بودے کہ گفتم روزہ دارم۔ گفت چرا گفتم بر موافقت فلاں گفت درست نیاید مر خلق را بر خلق موافقت
کردن من قصد کردم تا روزہ بگشایم۔ گفت چوں از موافقت وے تبرا میکنی پس موافقت
من مکن۔ کہ من ہم از خلقم۔ و ایں ہر دو چوں یکے باشد۔ و حقیقت روزہ امساک باشد۔ و کل
طریقت اندریں مضمر است۔ و کمترین درجہ اندر روزہ گرسنگی است۔ کہ الجوع طعام اللہ فی الارض۔
گرسنگی طعام خدا ایست اندر زمین۔ و گرسنگی بہمہ زبانہا اندر میان خلق ستودہ است۔ شرعاً و
عقلاً۔ پس وجوب روزہ یک ماہ باشد پیوستہ بر عاقل و بالغ و مسلم و صحیح و مقیم۔ و ابتدائے آں
از رویت ہلال ماہ شوال۔ و مر ہر روزے را نیتے صحیح باید۔ و شرطے صادق۔ اما امساک را
شرائط بسیار است۔ چنانکہ جوف را از طعام و شراب نگاہدارد۔ باید کہ چشم را از نظارۂ شہوت
و گوش را از استماع غیبت۔ و زبان را از گفتن لغو۔ و آفت و تن را از متابعت دنیا۔ و مخالفت
نگاہدارد۔ آنگاہ ایں کس بحقیقت روزہ دار باشد۔ کہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم گفت مر یکے را
اذا صمت فلیصم سمعک۔ و بصرک۔ و لسانک۔ و یدک۔ و کل عضو منک۔ و نیز گفت
رب صائم لیس لہ من صومہ الا الجوع والعطش۔ بسیار روزہ دار را کہ فائدہ نیست مر او را
از روزہ جز گرسنہ بودن و تشنہ بودن۔ و من کہ علی بن عثمان الجلابی ام مر سید عالم را صلی اللہ علیہ
وسلم بخواب دیدم۔ گفتم یا رسول اللہ اوصنی گفت احبس حواسک۔ حواس خود را اندر حبس کردن
تمامی مجاہدت باشد۔ از آنچہ کلیت علوم را حصول ازیں پنج در بود۔ یکے دیدن دیگر شنیدن سہ
دیگر چشیدن چہار بوئیدن و پنجم بسودن و ایں پنج حواس سپاہ سالاران علم و عقل اندر۔ و چہار را
ازیںہا محل مخصوص است۔ و یکے اندر ہمہ اندام شائع است چشم محل نظر است۔ کہ آں کون
و لون بیند۔ و گوش محل سمع کہ آں خبر و صوت شنود۔ و کام محل ذوق کہ مزہ و بے مزگی داند۔ و
بینی محل شم۔ کہ آں بوئے خوش و گندہ داند۔ و لمس را محل مخصوص نیست۔ و آں شائع است در
ہمہ اعضاء۔ کہ آں نرمی و گرمی و سردی و درشتی داند۔ و ہیچ چیز نیست کہ آں معلوم آدمی نگردد۔
از علوم۔ کہ نہ حصول آں ازیں پنج در باشد۔ مگر بدیہی۔ و الہامے حق تعالیٰ۔ و اندر آں آفت
روا نباشد۔ و اندریں ہر درے ازیں حواس خمس صفوی و کدر ایست۔ چنانکہ علم و عقل و روح

راندراں مساغ و مجال است بہ نفس و ہوا را نیز ہست۔ کہ آں آلت مشترک است۔ میانِ طاعت و معصیت و سعادت و شقاوت۔ پس ولایت حق تعالیٰ اندر سمع و بصر و رویت و استماع خیر است۔ و ازاں نفس استماع دروغ و نظر شہوت و اندر لمس و ذوق و شم موافقت امر و متابعت سنّت است۔ و ازاں نفس مخالفت فرمانِ حق و شریعت۔ پس باید تا روزہ دار بود این جملہ حواس را در بند کند۔ تا از مخالفت بموافقت آید تا روزہ دار بود۔ و روزہ از طعام و شراب کارِ کودکاں و فعل پیرزناں بود۔ و روزہ از ملہا و مشرب و ہرب باید کرد۔ کہ خداوند تعالیٰ گفت۔ وَ مَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ الطَّعَامَ۔ و نیز گفت أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا۔ ما ہر مطبوع را نیاز مند طعام گردانیدیم و خلق را از برائے بازی نیافریدیم۔ پس امساک از لہو و حرام مے باید کرد نہ از اکلِ حلال۔ عجب دارم ازانکہ گوید روزۂ تطوّع دارم۔ و از فریضہ دست بدارد کہ معصیت ناکردن فریضہ است۔ و روزۂ تطوّع پیوستہ داشتن سنّت۔ فنعوذ باللّٰہ من قسوۃ القلب۔ و چوں کسے را از معصیت عصمت بود ہمہ احوالِ وے صوم بود۔ و گویند کہ سہل بن عبد اللّٰہ تستری رضی اللّٰہ عنہ آنروز کہ از مادر بزاد صائم بود۔ و روزے کہ از دنیا برفت ہم صایم بود۔ گفتند این چگونہ بود گفتند آنروز کہ مولودِ وے بود وقتِ صبح بود۔ تا نمازِ شام ہیچ شیر نخورد۔ و چوں از دنیا بیروں شد روزہ دار بود۔ و این روایت ابو طلحۃ المالکی آورد۔ امّا اندر روزۂ وصال نہی آمدہ است۔ از رسول علیہ السلام۔ کہ چوں وے وصال کردے صحابہ نیز بوے موافقت کردندے۔ گفت شما وصال مکنید۔ انّی لستُ کاحدِکم انّی ابیتُ عند ربّی یطعمنی و یسقینی۔ کہ من چوں شما نیستم کہ مرا از حق تعالیٰ ہر شب طعام و شراب آرند پس اربابِ مجاہدت گفتند کہ این نہی شفقت است نہ نہی تحریم۔ و گروہے گفتند کہ خلافِ سنّت باشد وصال کردن۔ امّا بحقیقت وصال خود محال بود۔ زانچہ چوں روز بگذشت شب روزہ نباشد و چوں عقدِ روزہ بشب بندد۔ وصال نباشد۔ و از سہل بن عبد اللّٰہ تستریؒ حکایت آرند کہ ہر پانزدہ روز یکبار طعام خوردے۔ و چوں ماہِ رمضاں بودے تا عید ہیچ طعام نخوردے و ہر شب چہار صد رکعت نماز کردے۔ پس این از امکانِ طاقتِ آدمیت بیروں است۔ و جز بتائید الٰہی نتواں کرد۔ و آں تائیدی باشد۔ کہ عین آں غذائے او گردد۔ و یکے را غذا طعامِ دنیا بود۔ و یکے را غذا تائیدِ مولیٰ۔ و معروف است از شیخ ابو نصر سراج طاؤس الفقرا صاحب لمع کہ وے ماہِ رمضاں بہ بغداد فرا رسید۔ و اندر مسجد شونیزیہ او را خانۂ بخلوت دادند۔ و امامی درویشاں

باوی تسلیم کردند. وی تا عید اصحاب را امامی میکرد. و اندر تراویح پنج ختم بکرد. هر شب خادم قرصی بدان در خانه آوردی. وی بدو دادی. چون روز عید شد وی بنماز برفت. خادم در خانه نگاه کرد هر سی قرص بر جای بود. و علی بن بکار رحمة الله علیه روایت کرد. که حفص مصیصی را دیدم که اندر ماه رمضان جز پانزدهم روز هیچ نخورد. و از ابراهیم ادهم روایت آرند که ماه رمضان از ابتدا تا انتها هیچ چیز نخورد. و ماه تموز بود. هر روزه بمزد دروی گندم درو یدی. و آنچه بستدی بدرویشان دادی. و همه شب تا روز نماز کردی. ویرا اکراه کردند نخورد و نخفت. و از شیخ ابو عبدالله خفیف می آید رحمة الله علیه که چون از دنیا بیرون شد چهل چله پشتاپشت بداشته بود. و من پیری دیدم که در بیابانی پیوسته هر سال دو چله بداشتی. و دانشمند ابو محمد بالغری رحمة الله علیه چون از دنیا برفت من آنجا حاضر بودم. هشتاد روز بود که هیچ نخورده بود. و هیچ نمازش از جماعت نرفته بود. درویشی از متاخران که هشتاد شبا روز هیچ نخورده بود. و هیچ نمازش از جماعت نرفت. و اندر مرو دو پیر بودند یکی مسعود نام. و یکی شیخ بوعلی سیاه. گفتندی رحمهما الله مسعود با او کس فرستاد که این دعاوی تا چند. بیا تا چهل روز بنشینیم که هیچ چیز نخوریم. وی گفت بیا تا هر روز سه بار چیزی بخوریم و چهل روز بایک طهارت باشیم. و اشکال این مسئله هنوز بر جایست. جهال بدین تعلق کنند که وصال روا باشد. و اطبا اصل این معنی را انکار کنند. و من بیان این بتمامی بگویم تا سخن از خبر اشکال هنا هویدا شود. و بدانکه وصال کردن بے ازانکه خلل اندر فرمان خداوند اندر آید کرامت بود. و کرامت محل خصوص دارد و نه محل عموم. و چون حکم آن عام نباشد امر بدان درست نیاید. و اگر اظهار کرامت عام بودی. ایمان جبر شدی. و بمعرفت عارفان را صواب نبودی. پس چون رسول الله صلی الله علیه وسلم صاحب معجزه بود. وصال آشکارا کرد. و مر اهل کرامات را اظهار آن نهی کرد. که کرامات را شرط ستر باشد. و معجزه را کشف. و این فرقی واضح است میان معجزه و کرامات. و این مقدار کفایت بود آنرا که هدایت بود. و اصل چله اینان تعلق بحال موسی دارد صلوات الله علیه. و اندر حال مقام مکالمه درست آید. و چون خواهند که کلام خداوند بسر بشنوند چهل روز گرسنه باشند. و چون سی روز بگذرد مسواک کنند. و از بعد آن ده روز دیگر بیاشد. لامحاله خداوند بسر ایشان سخن گوید. زانچه هر چه انبیا را بر اظهار روا بود اولیا را آن معنی بر اسرار هم روا باشد. پس شنیدن کلام حق با بقای طبع روا نباشد. و چهار طبع را چهل روز نفی مشرب و غذا باید تا مقهور گردند. و کل ولایت مر صفای محبت و لطائف روح

راشود. وبدین موافق است باب الجوع. وما حقیقت آن ازا مکشوف گردانیم تا معلوم شود حقیقت آن ان شاء الله تعالیٰ.

باب الجوع وما یتعلق بها

خداوند گفت عزوجل وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم بطن جائع احب الی اللہ تعالیٰ من سبعین عابد عاقل. بدانکہ گرسنگی را شرفی بزرگ است. بنزدیک جملہ امم وملل ستودہ. زانچہ از روئے ظاہر گرسنہ را خاطر تیز تر بود. وقریحہ مہذب تر. و تندرست تر. مرآنرا کہ شربتے بیشتر نباشد. وبریاضت خود را مہذب گردانیدہ باشد. ان الجوع للنفس خضوع. وللقلب خشوع. جائع را تن خاضع بود. و دل خاشع. زانچہ قوت نفسانی بجوع ناچیز گردد. و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم. اجیعوا بطونکم. واظمئوا اکبادکم. واعروا اجسادکم لعل قلوبکم تری اللہ عیانا فی الدنیا. شکمہا را گرسنہ دارید. وجگرہا را تشنہ دارید. وتنہا را برہنہ دارید. تا مگر خداوند را بہ بینید بدل در دنیا اگرچہ. تن را از گرسنگی بلا بود و دل را بداں ضیا بود. وجان را صفا بود. وسر را لقا بود. چوں سر لقا یابد. وجان صفا یابد. ودل ضیا یابد. چہ زیاں. اگر تن بلا یابد. کہ سیر خوردگی را پس خطرے نیست. کہ اگر خطر بودے ستوراں را سیر نکردندے. کہ سیر خوردگی کار ستوراں بود. وگرسنگی علاج بیماراں. ونیز گرسنگی عمارت باطن بود. وسیر خوردگی عمارت بطون. یکے عمر اندر عمارت باطن کند. تا مرحق تعالیٰ را مفرد شود. واز علائق مجرد چگونہ برابر بود. با آنکہ عمر اندر عمارت بدن کند. وخدمت ہوائے تن. یکے را عالم از برائے خوردن باید. ویکے را خوردن از برائے عبادت کردن. بسیار فرق باشد میان ایں وآں. کان المتقدمون یاکلون لیعیشوا. وانتم تعیشون لتاکلون. متقدمان از برائے آں خوردندے تا بزیستندے. وشما از برائے آں میزیید تا بخورید. الجوع طعام الصدیقین. ومسلک المریدین. وقید الشیاطین. ولعبد قضاء اللہ وقدرہ بیروں افتادن آدم از بہشت. ودور گشتن وے از جوار حق تعالیٰ از برائے لقمہ بود. وبحقیقت آنکہ اندر جوع مضطر بود جائع نباشد. زانچہ طالب اکل با اکل بود پس آنکہ او را درجہ جوع بود تارک اکل بود نہ از اکل ممنوع بود. وآنکہ اندر حال وجود اکل ترک آں بگوید. وبا درنج گرسنگی بکشد وے جائع باشد. وقید شیطان. وحبس وہوائے نفس بجز گرسنگی نباشد. وکتانی گوید

و من حکم المرید ان یکون فیه ثلثة اشیاء، نومه غلبة. و کلامه ضرورة. و اکله فاقة۔ شرط مرید آں بود کہ اندر وے سہ چیز موجود بود۔ یکے خواب وے جز بغلبہ نباشد۔ و سخنش جز بضرورت نہ۔ و خورشش جز بفاقہ نہ۔ و فاقہ بنزدیک بعضے دو شبانروز بود۔ و بنزدیک بعضے سہ شبانروز بود۔ و بنزدیک بعضے یک ہفتہ۔ و بنزدیک بعضے چہل روز۔ زانچہ محققان بر آنند کہ جوع صادق ہر چہل شبانروزے یکبار بود۔ و آں جان داری بود۔ و دراں میاں آنچہ پدید آید آں شرہ و غرور طبع بود۔ بداں اعانک اللہ کہ عروق اہل معرفت جملہ براں اسرار خداوند است۔ و دلہائے شاں موضع نظر تعالیٰ۔ و از دلہا اندر صدور ایشاں درہا گشادہ است۔ و عقل و ہوا بر درگاہ ایشاں نشستہ۔ روح مر عقل را مدد کند۔ و نفس مر ہوا را۔ و ہر چند کہ طبائع با غذیہ پرورش بیش یابند نفس قوی تر شود۔ و ہوا تربیت بیشتر یابد۔ و صولت وے اندر اعضا پراگندہ تر باشد۔ و اندر ہر عرقے از انتشار آں حجابے دیگر گونہ پدیدار آید۔ و چوں طالب اغذیہ دست از نفس باز گیرد ضعیف تر میشود۔ و عقل قوی تر میگردد۔ و قوت نفس از عروق گسستہ تر میباشد۔ و اسرار و براہین وے ظاہر تر میگردد۔ و چوں نفس از حرکات خود فرو ماند۔ و ہوا از وجود خود فانی شود۔ ارادت باطل اندر اظہار حق محو شود۔ آنگاہ کل مراد مرید حاصل آید۔ و از ابوالعباس قصاب مے آرند رحمۃ اللہ علیہ کہ گفت طاعت و معصیت من اندر دو گروہ بستہ است۔ چوں بخورم مایہ ہمہ معاصی اندر خود بیابم۔ و چوں دست ازاں بدارم اصل ہمہ طاعات در خود بینم۔ اما گرسنگی را ثمرہ مشاہدت بود۔ کہ مجاہدہ قاید آنست۔ پس سیری با مشاہدہ بہتر از گرسنگی با مجاہدہ۔ زانچہ مشاہدہ معرکہ گاہ مردانست۔ و مجاہدہ ملاعبت صبیان۔ فالشبع بشاہد الحق خیر من الجوع بشاہد الخلق۔ و اندریں معنی سخن بسیار است۔ اما من بریں اختصار کردم مر خوف تطویل کتاب را۔ و باللہ التوفیق۔ واللہ اعلم بالصواب۔

کشف الحجاب الثامن فی الحج

خداوند جل جلالہ فرمود۔ وَلِلّٰہِ عَلَی النَّاسِ حِجُّ الْبَیْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَیْہِ سَبِیْلًا۔ و از فرائض اعیان یکے حج باشد بر بندہ اندر حال صحت عقل و بلوغ و اسلام و حصول استطاعت۔ و آں احرام بود بمیقات۔ و وقوف اندر عرفات۔ و طواف زیارت خانہ باجماع۔ و باختلاف سعی و میان صفا و مروہ۔ و بے احرام اندر حرم نشاید شد۔ و حرم را بداں حرم خوانند کہ اندر وے مقام ابراہیم است۔ و محل امن۔ پس ابراہیم را دو مقام بودہ است۔ یکے مقام تن وے۔ و دیگر مقام دلش۔ مقام تن مکہ

ومقام دل خلت. هر که قصد مقام تن همی کند، از همه شهوات و لذات اعراض باید کرد، تا محرم
بود و کفن اندر پوشید، و دست از صید حلال بداشت، و جمله حواس را دربند کرد، و بعرفات حاضر
شد، و از آنجا بمزدلفه و مشعر الحرام رفت، و سنگ برگرفت، و بمکه کعبه را طواف کرد، و بمنا آمد، و
آنجا سه روز ببود، و سنگها بشرط بینداخت، و آنجا موی سر حلق کرد، و قربان کرد، و جامها
اندر پوشید. و باز چون کسی قصد مقام دل همی کند، از مألوفات اعراض باید کرد، و بترک لذات
و راحات بگفت، و از ذکر اغیار معرض شد، و از آنچه التفات وی بکون محظور باشد، آنگاه بعرفات
معرفت قیام کرد، و از آنجا قصد مزدلفه الفت کرد، و از آنجا سر را بطواف حرم تنزیه حق فرستاد،
و سنگ هوا و خاطرهای فاسد را بمنا بینداخت، و نفس را اندر منحرگاه مجاهدت قربان کرد، و
بمقام خلت رسید. پس دخول آن مقام امن امان باشد از دشمن و شمشیر ایشان، و دخول
مقام دل امان بود از قطیعت و اخوات آن. و رسول گفت صلی الله علیه وسلم الحاج وفد
الله یعطیهم ما سألوا ویستجیب لهم ما دعوا. حاج وفد خداوند باشد، بدهد ایشان را آنچه
خواهند. و اجابت کند بدانچه دعا کنند، و تسلیم کند بدانچه خواهند، و پاسخ کنند، و گروه دیگر بپناه
خواهند، و این گروه دیگر نخواهند، و نه دعا کنند، تسلیم کنند، چنانکه ابراهیم صلوات الله وسلامه کرد.
اِذْ قَالَ لَهٗ رَبُّهٗ اَسْلِمْ قَالَ اَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعٰلَمِیْنَ. و چون ابراهیم علیه السلام بمقام خلت
رسید از علایق فرو شد، و دل از غیر بگسست، حق تعالی خواست تا وی را بسر خلایق جلوه کند،
نمرود را برگماشت تا میان وی و از آن مادر و پدرش جدائی افگند، و آتشی برافروخت، ابلیس
بیامد، و منجنیق بساخت، و وی را اندر چرم گاو بدوختند، و اندر پله منجنیق نهادند، جبرئیل آمد
و پله منجنیق بگرفت، و گفت هل لک الی من حاجة. ابراهیم گفت اما الیک فلا. گفت پس
بخدای هم حاجتی نداری. ابراهیم گفت حسبی من سؤالی علمه بحالی. ابراهیم گفت مرا خود
آن بسنده باشد که او میداند که مرا از برای او در آتش می اندازند. علم او بمن زبان مرا از سوال
منقطع گردانیده است. و محمد بن الفضل گوید عجب از آن دارم که در دنیا خانه وی طلبد، چرا نه
اندر دل مشاهدت وی طلبد. و خانه وقت باشد که یابد، و وقتی باشد که نیابد، و مشاهدت لامحاله
باشد. اگر زیارت سنگی که اندر سالی یکبار نظری باشد فریضه بود، دلی که شبانروزی بسیصد و شصت
نظر بود زیارت او اولیتر باشد. اما اهل تحقیق را اندر هر قدم از راه مکه نشانیست، و چون بحرم رسند
از هر یکی خلعتی یابند. و ابو یزید گوید رحمة الله علیه هر کرا ثواب و جزای عبادت بفردا افتاد

گو خود وے امروز عبادت نکرد۔ کہ ثواب ہر نفسے از عبادت و مجاہدہ اندر حال حاصل است۔ و ہم او گوید کہ نخستین حج من بجز خانہ ہیچ چیز ندیدم۔ و دوم بار ہم خانہ دیدم۔ و ہم خداوند خانہ۔ و سہ دیگر خداوند خانہ دیدم۔ و خانہ ہیچ نہ دیدم۔ و در جملہ حرم آنجا بود کہ مجاہدہ بود۔ آنجا بود کہ مشاہدت تعظیم بود۔ و آنرا کہ کل عالم میعادگاہ قربت و خلوتگاہ انس نباشد۔ وے را از دوستی ہنوز خبر نباشد۔ و چون بندہ مکاشف بود عالم جملہ حرم وے باشد۔ و چون بندہ محجوب باشد حرم وے را اظلم ترین عالم بود۔ «اظلم الاشیاء دار الحبیب بلا حبیب» پس قیمت کعبہ را است۔ اما سبب را بہر سبب تعلق باید کرد تا عنایت حق تعالیٰ از کدام کمین گاہ روے نماید۔ و از کجا پیدا شود۔ و مراد طالب از کجا روے نماید۔ پس مراد مردان اندر قطع مفازات۔ و بوادی بہ عین حرم نبودہ است۔ کہ دوست را رویت حرم حرام بود۔ بلکہ مراد مجاہدت بودہ است اندر شوقی مقلقل۔ و یا سرورے اندر محبتے دائم۔ یکے نزدیک جنید آمد او را گفت از کجا مے آئی۔ گفتا بحج بودم۔ جنید گفت حج کردی۔ گفت بلے۔ گفت از ابتدا کہ از خانہ برفتی۔ و از وطن رحلت کردی۔ از ہمہ معاصی رحلت کردی۔ گفتا نہ گفت پس رحلت نہ کردیی۔ گفت چون از خانہ برفتی۔ و اندر ہر منزلے کہ بشب مقام کردی مقامے از طریق حق اندر آن مقام قطع کردی۔ گفتا نہ۔ گفت پس منازل نسپردی۔ گفت چون محرم شدی بمیقات از صفات بشریت جدا شدی۔ چنانکہ از جامہ و عادات۔ گفتا نہ۔ گفت پس محرم نشدی۔ گفت چون بعرفات واقف شدی اندر کشف مشاہدت وقفت پدیدار آمد یا نہ۔ گفتا نہ۔ گفت پس بعرفات نہ ایستادی۔ گفت چون بمزدلفہ شدی۔ و مرادت حاصل شد۔ ہمہ مرادہاے نفسانی ترک کردی۔ گفتا نہ۔ گفت پس بمزدلفہ نشدی۔ گفت چون خانہ را طواف کردی بدیدہ سر اندر محل تنزیہ لطایف حضرت جمال حق را دیدی۔ گفتا نہ۔ گفت پس طواف نکردی۔ گفت چون سعی کردی میان صفا و مروہ مقام صفا و درجہ مروہ را ادراک کردی۔ گفتا نہ۔ گفت ہنوز سعی نکردی۔ گفت چون بمنا آمدی ہستیہاے تو از تو ساقط شد۔ گفتا نہ۔ گفت پس ہنوز بمنا نرفتی۔ گفت چون بمنحرگاہ آمدی۔ و قربانی کردی۔ خواستہاے نفسانی را قربان کردی۔ گفتا نہ۔ گفت پس قربان نکردی۔ گفت چون سنگ انداختی ہر چہ با تو صحبت کرد از معانی نفسانی ہمہ بینداختی۔ گفتا نہ۔ گفت پس ہنوز سنگ نینداختی۔ و حج نکردی۔ باز گرد و بدین صفت حج کن۔ تا بمقام ابراہیم برسی۔ شنیدم کہ یکے از بزرگان اندر مقابلہ کعبہ نشستہ بود۔ و میگریست۔ و این ابیات میگفت۔ **شعر**

واصبحت یوم النحر والعید نزحل — وکان حدے الحادی بنا و معجل
اسائل عن سلمی فہل من مخبر — بان لہ علماً بہا این تنزل

لقد افسدت حجی و نسکی و عمرتی / وفی البین لی شغل عن الحج اشغل
سارجع من معاصی لحجة قابل / فان الذی قد کان لا یتقبل

فضیل بن عیاض گوید جوانی دیدم اندر موقف خاموش ایستاده، سر فرو افگنده، همه خلق اندر دعا بودند و وی خاموش می بود. گفتم ای جوان تو نیز چرا دعا و انبساطی نکنی. گفت مرا وحشتی افتاده است وقتی که داشتم از من فوت شده و هیچ روی دعا کردن ندارم. گفتم دعا کن تا خدای تعالی اثر برکات این جمع بسر او تو رساند. گفت خواست که دست بر گیرد و دعا کند، نعره ای زد و جانش با آن نعره برآمد. ذو النون مصری گوید که جوانی دیدم بمنا ساکن نشسته بود و همه خلق بقربانها مشغول بودند من اندر وی نگاه میکردم تا چکند و کیست. گفت بار خدایا همه خلق بقربانها مشغول اند من نیز میخواهم تا نفس خود را قربان کنم اندر حضرت تو. از من بپذیر این بگفت. و با انگشت سبابه گلو اشارت کرد. بیفتاد، چون نگاه کردم مرده بود رحمة الله علیه. پس حج ها بر دو گونه یکی اندر غیبت و دیگر اندر حضور. آنکه اندر مکه در غیبت باشد چنان بود که اندر خانه خود اندر غیبت بود. از آنچه غیبتی از غیبتی اولیتر نباشد. و آنکه اندر خانه خود حاضر باشد چنان بود که بمکه حاضر باشد حضرتی از حضرتی اولیتر نباشد. پس حج مجاهدتی مر کشف مجاهدت را باشد و مجاهدت علت مشاهدت نگردد که سبب آنست و سبب را اندر حقیقت معانی تاثیری بیشتر نباشد. پس مقصود از حج نه دیدار خانه باشد که مقصود کشف مشاهده است. کنون من اندر مشاهدت بابی بگویم تا سخن این معنی است بیارم تا بحصول مقصود تو مقرب باشد ان شاء الله تعالی. والله اعلم بالصواب

باب المشاهدة

پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم اجیعوا بطونکم ودعوا الحرص. واعروا اجسادکم وقصروا الامل. واظمئوا اکبادکم ودعوا الدنیا لعلکم ترون الله بقلوبکم. و نیز گفت اندر حال سوال از جبرئیل علیه السلام از احسان ان تعبد الله کانک تراه. فان لم تکن تراه فانه یراک. و وحی فرستاد به داود علیه السلام یا داود اتدری ما معرفتی. قال لا. قال حیاة القلب فی مشاهدتی. و مراد این طایفه از عبارت مشاهدة دیدار دل است که بدل حق تعالی را همی بیند اندر خلا و ملا بیچون و بیچگونه. و ابو العباس بن عطا گوید رحمة الله علیه اندر قول خدای عزوجل ان الذین قالوا ربنا الله بالمجاهدة ثم استقاموا علی بساط المشاهدة و حقیقت

مشاهده بر دو گونه باشد یکے از صحت یقین و دیگر از غلبهٔ محبت بدرجه رسد که بکلیت وے همه حدیث
دوست گیرد جز وی را نبیند و محمد بن واسع گوید رحمة الله علیه ما رأیت شیئاً قط الا و رأیت الله
فیه ای بصحة الیقین ندیدم هیچ چیز الا که خدائے تعالے را اندر آں بدیدم و یکے از مشائخ گوید
رحمة الله علیه ما رأیت شیئاً الا رأیت الله قبله و این بدر بود از حق تحلق شبلی گوید رحمة الله علیه ما رأیت
شیئاً قط الا الله یعنی بغلبات المحبة و غلیان المشاهدة پس یکے فعل بیند و اندر فعل
بچشم سر فاعل بیند و بچشم سر فعل یکے را صحبت فاعل از کل بر باید تا خود همه فاعل بیند پس طریق
این استدلالی بود و از آں جذبے یعنی این آں بود که یکے مستدل بود تا اثبات دلائل حق بروے
عیاں گردد و یکے مجذوب و ربودهٔ شوق حق باشد یعنی دلائل و حقائق ورا حجاب آید لان من
عرف شیئاً لا یطمئن غیره و من احب شیئاً لا یطالع غیره فیترک المنازعة مع الله
والاعتراض علیه فی احکامه و افعاله آنکه اشناسد با غیر نیارامد و آنکه دوست دارد غیر نه بیند
پس ره فعل خصوصیت کند تا منازع نباشد و بر کردارش اعتراض نکند تا متصرف نباشد و
خداوند تعالے از رسول الله صلی الله علیه وسلم و معراج و بازا خبر داد و گفت ما زاغ البصر و ما
طغی من شدة شوقه الی الله تعالی چشم بهیچ چیز باز نکرد تا آنچه بایست بدل ببیند هرگاه که محبت
چشم از موجودات فراز کند لا محاله بدل خود خدائے را ببیند و خدائے گفت عز و جل لقد رأی من
آیات ربه الکبری و نیز گفت قل للمومنین یغضوا من ابصارهم ای ابصار العیون من
الشهوات و ابصار القلوب عن المخلوقات پس هر که بمجاهدت چشم سر را از شهوات بجوابانده
لا محاله حق را بچشم سر ببیند فمن اکثر اخلص مجاهدة کان اصدق مشاهدة پس مشاهدهٔ باطن
مقرون مجاهدهٔ ظاهر بود و سهل بن عبد الله التستری رحمة الله علیه گوید من غض بصره عن الله
طرفة عین لا یهتد طول عمره هر که بصر بصیرت بیک طرفة العین از حق فراز کند هرگز راه نیابد بدانچه
التفات غیر باز گشتن بود بغیر حق و هر که با غیر باز گذاشتند هلاک شد پس اهل مشاهدت را عمر آں
بود که اندر مشاهده بود و آنچه اندر معاینه بود آنرا از عمر نشمرند که آں ایشانرا مرگ بحقیقت بود چنانکه
ابو یزید رحمة الله علیه را پرسیدند که عمر تو چند است گفت چهار سال گفتند این چگونه باشد گفت
هفتاد سال بود که اندر حجاب عمر گذشت اما چهار سال است تا ویرا مے بینم و روزگار حجاب
از عمر نباشد و شبلی گفت اندر حال دعا اللهم اخبار الجنة و النار فی خبایا غیبک حتی تعبدک
بغیر واسطة یا رب خدایا بهشت و دوزخ را اندر خزائن غیب خود پنهاں کن و یاد آں از دل

خلق فراموش گرداں تا ترا از برائے آں پرستند۔ چوں اندر بہشت طبع را نصیب است۔ امروز
بحکم یقین عاقل عبادت از برائے آں میکند۔ چوں دل را از محبت نصیب نیست غافل لامحالہ از
از مشاہدہ محجوب باشد۔ و رسول صلی اللہ علیہ وسلم از شب معراج عائشہؓ را خبر داد کہ حق را ندیدم
و ابن عباسؓ روایت کند کہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم مرا گفت حق را بدیدم۔ پس خلق درین اختلاف
بماندند۔ و آنچہ بہتر بالیست و سے از میانہ ببرد۔ اما آنچہ گفت دیدمش عبارت از چشم سر کرد۔ و
آنچہ گفت کہ ندیدم بیان از چشم سر کرد۔ کہ یکے ازیں دو از اہل باطن بود۔ و یکے از اہل ظاہر۔
سخن با ہر یک باندازۂ روزگار وے گفت۔ پس چوں بچشم سر دید اگر واسطۂ چشم نباشد چہ زیاں
و جنید گفت رحمۃ اللہ علیہ کہ اگر خداوند مرا گوید کہ مرا ببیں۔ گویم نہ بینم کہ چشم اندر دوستی غیر بود
و بیگانہ غیریت مرا از دیدار باز دارد۔ کہ اندر دنیا بے واسطۂ چشم ہمے دیدمش پس در عقبیٰ
واسطۂ چشم۔ واللہ الہادی۔ واللہ اعلم بالصواب۔ شعر

وانی لاحسد ناظری علیکا　　　فاغض طرفی اذا نظرت الیکا

و دوست را از دیدۂ خود دریغ دارند۔ کہ دیدہ بیگانہ باشد۔ آں پیر را گفتند خواہی تا خداوند را ببینی
گفتا نہ۔ گفتند چرا۔ گفت چوں موسیٰ بخواست ندید۔ و محمد علیہ الصلوٰۃ والسلام نخواست۔ بدید۔
پس خواست ما حجاب اعظم ما بود از دیدار حق تعالیٰ۔ از آنچہ وجود ارادت اندر دوستی مخالفت بود۔
و مخالفت حجاب باشد۔ و چوں ارادت اندر دنیا سپری شد مشاہدہ حاصل آمد۔ و چوں مشاہدہ
ثبات یافت دنیا چوں عقبیٰ بود۔ و عقبیٰ چوں دنیا۔ و ابو یزید گوید رحمۃ اللہ علیہ۔ ان للہ عباد
الو حجبوا عن اللہ فی الدنیا والآخرۃ لارتدوا۔ خدائے تعالیٰ را بندگانند کہ اگر در دنیا و عقبیٰ
بطرفۃ العین از وے محجوب گردند مرتد شوند۔ یعنی پیوستہ مر ایشانرا بدوام مشاہدہ ہمی پرورد۔
و بحیات محبتشان زندہ میدارد۔ و لامحالہ چوں مکاشف محجوب گردد مطرود شود۔ ذوالنون
گوید رحمۃ اللہ علیہ روزے اندر مصر میرفتم۔ کودکانرا دیدم۔ کہ سنگ اندر جوانے می انداختند۔ گفتم
از وے چہ میجویید گفتند کہ این دیوانہ است۔ گفتم چہ علامت جنون بر وے پدیدار می آید۔ گفتند میگوید
کہ من خدائے را می بینم۔ گفتم اے جوانمرد این تو میگوئی یا بر تو میگویند۔ گفتا من میگویم کہ اگر
یک لحظہ من حق را نہ بینم محجوب مانم۔ و طاعت ندارمش۔ اما اینجا قومی را غلط افتادہ است۔ از
اہل این قصہ۔ و مے پندارند کہ رویت قلوب و مشاہدہ آنرا صورتے بود۔ از آنچہ خداوند تعالیٰ را
اندازہ نیست۔ تا اندر دل بوہم اندازہ گیرد۔ و یا بعقل بہ کیفیت او مطلع شود۔ ہر چہ موہوم باشد

آن هم از جنس وهم باشد. و هرچه معقول باشد از جنس عقل. و حق تعالی مجانس اجناس نیست. و
لطائف و کثائف جمله جنس یکدیگرند. اندر محل مضادت ایشان مر یکدیگر را اجناس باشند. از آنچه اندر
تحقیق قدیم ضد جنس بود اندر جنب قدیم. که اضداد و محدث اند. و حوادث یک جنس اند. تعالی
الله عن ذالک عما یقول الملاحدة علوا کبیرا. پس مشاهده اندر دنیا چون رویت بود اندر
عقبی. چون باتفاق و اجماع جمله اصحاب اندر عقبی رویت روا بود پس اندر دنیا نیز مشاهدت
روا بود. پس فرق نباشد میان مخبری که از مشاهدت عقبی خبر دهد. و میان مخبری که از مشاهدهٔ
دنیا خبر دهد. الا این دو معنی با عبارت خبر ده نشد بدعوی یعنی گوید که دیدار و مشاهدت روا بود اما آنگه بدید
که مراد دیدار بوده است. و یا آنگه ثبت. از آنچه مشاهدت صفت سر بود. و خبر دادن عبارت
زبان. و چون زبان را از سر خبر بود تا عبارت کند این مشاهدت نباشد. بلکه دعوی بود. زانچه
چیزی که حقیقت آن اندر عقول ثابت نیاید. زبان چگونه از آن عبارت تواند کرد. جز بمعنی مجاز
لان المشاهدة قصور اللسان بحضور الجنان. پس این معنی سکوت را درجه برتر از نطق باشد
زانچه سکوت علامت مشاهده بود. و نطق نشان شهادت. و بسیار فرق باشد میان شهادت
بر چیزی. و میان مشاهدت چیزی. و از آن بود که پیغمبر صلی الله علیه وسلم اندر درجهٔ قرب. و محل
اعلی که حق تعالی وی را بدان مخصوص گردانیده بود. گفت لَا اُحْصِی ثَنَاءً عَلَیْکَ من ثنای
ترا احصا نتوانم کرد. زانچه اندر مشاهده بود. و مشاهده اندر درجهٔ دوستی کمال یگانگی بود. و اندر
یگانگی عبارت کردن بیگانگی بود. آنگاه گفت انت کما اثنیت علی نفسک. تو آنی که ثنا بر خود
گفتی. تو گفته من باشد. و ثنای تو ثنای من. و من زبان را اهلیت آن ندانم. که از حال من عبارت
کند. و نیز بیان را مستحق آن نه بینم. که حال مرا ظاهر کند. و اندرین معنی گوینده گوید. **شعر**

تمنیت من اهوی فلما رأیته — بهت فلم املک لسانا ولا طرفا

اینست احکام مشاهدت بتمامی بسبیل اختصار. وبالله التوفیق.

کشف الحجاب التاسع فی الصحبة مع آدابها واحکامها

خداوند گفت عز وجل. یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا قُوْا اَنْفُسَکُمْ وَاَهْلِیْکُمْ نَارًا ای ادبوهم. و
رسول گفت صلی الله علیه وسلم حسن الآداب من الایمان. و نیز گفت ادبنی ربی فاحسن
تادیبی. پس بدانکه زینت همه امور دینی و دنیائی متعلق با دابست. و هر مقامی را از مقامات
اصناف خلق ادبی است. و متفق اند کافر و مسلمان. و ملحد و موحد. و سنی و مبتدع. بر آنکه حسن

آداب اندر معاملات نیکو است۔ و هیچ کس اندر عالم بے استعمال ادب ثابت نگردد۔ و آداب اندر
مردم حفظ مروت بود۔ و اندر دین حفظ سنت۔ و اندر دوستی حفظ حرمت۔ و این هر سه بیکدیگر
پیوسته است۔ زانچه هر کرا مروت نباشد متابعت سنت نباشد۔ و هر کرا حفظ سنت نباشد
رعایت حرمت نباشد۔ و حفظ ادب اندر معاملات از تعظیم مطلوب حاصل آید اندر دل۔ و تعظیم حق
و شعائر وے در طریقت تصوف از تقوی بود۔ و هر که به بیحرمتی تعظیم شواهد حق را زیر پائے آرد ویرا
اندر طریق متصوفه هیچ نصیبے نباشد۔ و هیچ حال سکر و غلبه مر طالب را از حفظ آداب منع نکند
از انچه ادب مر ایشانرا عادت بود۔ و عادت قرینه طبیعت بود۔ و سقوط طبائع از حیوان اندر
هیچ حال تصور ندارد۔ که تا حیات برجاست سقوط آن محال باشد۔ پس تا شخص انسان برجاست
اندر کل احوال آداب متابعت آداب بر ایشان جاری است۔ گاه بتکلف۔ و گاه بے تکلف۔
چون حال ایشان صحو بود ایشان بتکلف حفظ آداب میکنند۔ و چون حال شان سکر بود۔ حق
تعالی ادب بر ایشان نگاه میدارد۔ و هیچ صفت تارک الادب ولی نباشد۔ لان المودة عند
الادب۔ و حسن الادب صفة الاحباب۔ و هر کرا خداوند تعالی کرامتے دهد دلیل آن بود که حکم
آداب دین را بر وے نگاهدارد۔ بخلاف گروهے از ملاحده لعنهم الله۔ که گویند که چون بنده اندر محبت
مغلوب شود حکم متابعت از وے ساقط شود۔ و این معنی را بجائے دیگر بیین تر بیارم ان شاء
الله تعالی۔ اما آداب بر سه قسمت بود۔ یکے اندر توحید با حق جل جلاله۔ و آن چنان بود که اندر خلا
و ملا خود را از بیحرمتی نگاهدارد۔ و معاملت چنان کند که اندر مشاهده ملوک کنند۔ و اندر اخبار
صحاح است که روزے پیغمبر صلی الله علیه وسلم پائے دراز کرده نشسته بود جبرئیل بیامد۔ و گفت
یا محمد اجلس جلسة العبد۔ بنشین چون بندگان نشین اندر حضرت خداوند۔ گویند که حارث
محاسبی چهل سال روز و شب پشت بدیوار باز ننهاد۔ و جز بدو زانو ننشست۔ از وے
پرسیدند که خود را رنجه چرا میداری۔ گفت شرم دارم که اندر مشاهده حضرت حق جز بنده وار
نشینم۔ و من که علی بن عثمان الجلابی ام۔ مردے دیدم اندر نهایت دیار خراسان بدیهے که آنرا
ملند میخواندند۔ و معروف بود آن مرد و ویرا ملندی خواندندے۔ و فضلے تمام داشت۔ این مرد بیست
سال بر پائے ایستاده بود جز به تشهد نماز ننشستے۔ از وے علت آن پرسیدم۔ گفت مرا
هنوز درجه آن نیست که اندر مشاهده حق بنشینم۔ و از ابویزید رح پرسیدند بم وجدت ما وجدت۔
بچه یافتی۔ آنچه یافتی۔ قال بحسن الصحبة مع الله عز و جل۔ گفت بدانچه با حق تعالی صحبت

نیکو. و با ادب کردم. و اندر خلا همچنان بودم که اندر ملا. و عالمیان را باید که حفظ آداب اندر شاهد معبود خود از زلیخا آموزند. که چون با یوسف خلوت کرد. و از یوسف فرمان خود را اجابت خواست نخست روی بت خویش بچیزی بپوشید. یوسف گفت آن چه بود گفت روی معبود خود بپوشیدم. تا وی مرا بتو بدین بیحرمتی نه بیند. که آن شرط ادب نباشد. و چون یوسف به یعقوب رسید. و خداوند ویرا وصال یوسف کرامت کرد. زلیخا را جوان کرد. و باسلام راه نمود. و بزنی بیوسف داد. یوسف قصد وی کرد. زلیخا از وی بگریخت. گفت ای زلیخا نه من آن دلربای توام. از من چرا بگریزی. گفت دوستی من از زلت پاک شده است. گفت لا والله که دوستی بر جا است. و زیاده. اما من پیوسته آداب حضرت معبود خود نگاهداشته ام. آن روز که با تو خلوت کردم معبود من بتی بود. و هرگز نه دیدی. بحکم آنکه ورا دو چشم بود بی دیدار. چیزی برآن پوشیدم. تا تهمت بی ادبی از من برخیزد. اکنون من معبودی دارم. که دانا و بیناست بی مقلت. و آلت. و بهر صفت که باشم مرا می بیند. من نخواهم که تارک الادب باشم. و چون رسول صلی الله علیه وسلم را بمعراج بردند از حفظ ادب بکونین ننگریست. تا خداوند گفت. مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی. مَا زَاغَ الْبَصَرُ ای برؤیة الدنیا. و ما طغی ای برؤیة العقبیٰ. و دیگر قسمت ادب با خود اندر معاملت است. و آنچنان باشد که اندر همه احوال مروت را مراعات کند با نفس خود تا آنچه اندر صحبت خلق و حق بی ادبی باشد اندر صحبت خود استعمال نکند. و بیان این آن بود که جز راست نگوید. و آنچنان بود که آنچه بر خود بر خلاف آن بیند از خود بر زبان نراند. که اندران بی مروتی باشد و دیگر آنکه کم خورد تا بطهارت گاه کمتر باید شد. و سه دیگر آنکه اندر چیزی ننگرد و از آن خود که بجز او را نشاید نگریست. که از امیر المومنین علی کرم الله وجهه می آید که هرگز عورت خود را ندیده بود. و از وی پرسیدند گفت من شرم دارم از خود که اندر چیزی نگرم. که نظر با جنس آن حرام بود. و دیگر قسمت ادب با خلق اندر صحبت و بهترین آداب صحبت خلق است اندر سفر و حضر بحسن معاملت. و حفظ سنت. و این هر سه نوع را از آداب از یکدیگر جدا نتوان کرد. اکنون من بمقدار امکان مر این را ترتیب دهم. تا بر تو و خوانندگان طریق این سهلتر گردد. ان شاء الله عز وجل. والله اعلم بالصواب.

باب الصحبة وما یتعلق بها

خداوند گفت عز وجل. اِنَّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ سَیَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا.

ای بحسن رعایتهم الاخوان - مؤمنان نیکو کردارشان نیکوتر بود و خداوند عزوجل مرایشان را دوست گیرد و
دوست گرداند اندر دلها - بدانکه دلها نگاه دارند - و حقهای برادران بگذارند - و فضل ایشان بر خود بینند -
و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم ثلث لك وُدّ اخیك لتسلم علیه ان لقیته وتوسع له فی المجلس
وتدعوه باحب اسمائه - آنچه وی فرمود صلی اللہ علیہ وسلم از حسن رعایت و حفظ حرمت بود - گفت
دوستی برادران مسلمان را سه چیز مصفا کند - یکے چون بوی رسی مر او را سلام کنی اندر راهها - و دیگر جای
بر وی فراخ گردانی اندر مجلسها - و سه دیگر او را بنامی خوانی - که آن بنزدیک وی دوست ترین
نامها بود - و نیز خداوند گفت عزوجل اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوْا بَیْنَ اَخَوَیْکُمْ - جمله التلطف و
تلطف فرمود میان دو برادر مسلمان - تا دلهای شان با یکدیگر خراشیده نباشد - و رسول گفت صلی
اللہ علیہ وسلم اکثروا من الاخوان فان ربکم حیی کریم یستحی ان یعذب عبده بین اخوته یوم
القیامة - برادران بسیار گیرید بحفظ ادب - و حق معاملت نیکو - با ایشان نگاه دارید - که خدای تعالی
عزوجل حیی و کریم است - بشرم کرم خود بنده را اندر میان برادرانش عقوبت نکند روز قیامت اما
باید که صحبت از برای خداوند تعالی باشد نه از برای هوای نفس و حصول مراد - و غرض را - تا
بحفظ ادب آن بنده مشکور گردد - و مالک بن دینار گفت مر داماد خود مغیرة بن شعبه را که یا
مغیرة کل اخ وصاحب لم تستفد منه فی دینك خیرا فانبذ عن صحبته حتی تسلم - هر برادری
و یاری که در دین ترا از صحبت وی فائده آنجهانی نباشد - با وی صحبت مکن - که صحبت آنکس بر تو حرام
است یعنی این آن بود - که صحبت یا با مه از خود داری یا با که از خود - اگر با مه از خود صحبت داری
تا ترا از وی فائده باشد - و اگر با که از خود کنی او را از تو فائده باشد اندر دو تن - که اگر وی از تو چیزی
آموزد فائده دینی حاصل آید - و تو از وی چیزی آموزی - همچنان - و از آن بود که پیغمبر گفت صلی
اللہ علیہ وسلم ان من تمام التقوی تَعَلُّمَ من لا یعلم - کمال پرهیزگاری آموختن علم بود مر کسے
را که ندانند - و از یحیی بن معاذ رضی اللہ عنہ می آرند که گفت - بئس الصدیق تحتاج ان تقول
له اذکرنی فی دعائك وبئس الصدیق صدیق تحتاج ان تعیش معه بالمداراة وبئس الصدیق
صدیق یحبك الی الاعتذار فی زلة کانت منك - بد یاری بود آنکه ویرا بدعا وصیت باید کرد -
که حق صحبت یک ساعت دعای پیوسته باشد - و بد یاری بود - آنکه با وی زندگانی بمدارا باید کرد
که سرمایه صحبت شرط انبساط بود - و بد یاری بود آنکه بگناهی که بر تو رفته باشد از وی عذر باید خواست
از آنچه عذر شرط بیگانگان بود اندر صحبت بیگانگی جفا بود - و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم - المرء علی

دین خلیله فلینظر احدکم من یخالل مرد آں دین دارد و آں طریق که دوستان وے نگاه کنند تا دوستی و صحبت با که دارد۔ اگر صحبت با نیکاں دارد۔ و وے اگرچه بد است نیک است مر ایرا نچه آں صحبت او را نیک گرداند۔ و اگر صحبت با بداں دارد۔ و وے اگرچه نیک است بد است۔ زانچه وی را بدانچه اندر ایشان است رضا است۔ چوں به بد راضی باشد۔ اگرچه وے نیک باشد بد باشد۔ و اندر حکایات است که مردے اندر گرد کعبه طواف میکرد۔ و میگفت۔ اللهم اصلح اخوانی فقیل له لم تدع لك فی هذا المقام قال یا رب۔ تو برادران مرا نیک گرداں۔ وی را گفتند چوں بدیں مقام شریف رسیدهٔ چرا خود را هیچ دعا نکنی که همه برادراں را دعا کنی۔ گفت۔ ان لی اخوانا ارجع الیهم فان صلحوا صلحت معهم وان فسدوا فسدت معهم۔ مرا برادرانی اند که چوں من بد ایشان باز گردم۔ اگر ایشاں اندر صلاح یابم من بصلاح ایشاں صالح شوم۔ و اگر در فساد شاں یابم من بفساد ایشاں مفسد گردم۔ چوں قاعدهٔ صلاح من به صحبت مصلحاں بود من برادران خود را دعا کنم تا مقصود من وازاں ایشاں بر آید۔ و اساس ایں جمله آنست که نفس را سکون با عادت یاراں بود۔ و در میاں هر گروهے که باشد عادت و فعل ایشاں گیرد۔ زانچه جمله معاملات و ارادت از حق و باطل اند۔ و مرکب است آنچه از معاملات و ارادت آں پرورش اندر وے غلبه گیرد۔ و بر ارادت او و ارادت دیگراں و صحبت وے را تاثیرے اعظم است اندر طبع و عادت را صولتی صعب تا حدیکه باز بصحبت آدمی عالم شود۔ و طوطی بتعلیم آدمی ناطق شود۔ و اسپ نیز بریاضت از حد عادت بهایمی بعادت آدمی آید۔ و مانند ایں جمله اندر ایشاں تاثیر صحبت است۔ که کلی عادت عزیزی شاں مقلوب گشته است۔ و مشایخ ایں قصه رضی الله عنهم نخست از یکدیگر حق صحبت طلبند۔ و مریدانرا بداں تحریص فرمایند تا بحدیکه صحبت اندر میان ایشاں چوں فریضه گشته است۔ و پیش ازیں مشایخ اندر آداب صحبت ایں گروه کتب ساخته اند مشرح۔ چنانکه جنید رحمة الله کتابے کرد نام آں تصحیح الارادت۔ و یکے احمد بن خضرویه البلخی کرد نام آں الرعایة بحقوق الله۔ و محمد بن علی الترمذی نیز کتابے کرده است۔ آنرا بیان آداب المریدین نام کرده۔ و ابوالقاسم الحکیم۔ و ابوبکر وراق و سهل بن عبدالله۔ و ابو عبدالرحمن السلمی۔ و استاد ابوالقاسم قشیری رحمهم الله جمله نیز اندریں معنے کتاب مستوفی ساخته اند۔ و ایں جمله ائمه ایں فن بوده اند۔ و مقصود من اندریں کتاب آنست که تا هر کرا ایں باشد حاجتمند بکتب دیگر نگردد۔ و پیش ازیں گفتیم اندر مقدمه کتاب۔ و اندر حال سوال تو که ایں کتاب مر ترا غنیمت باشد۔ و مر طالب ایں طریقت را اکنوں ابواب اندر انواع آداب معاملات ایشاں مرتب بیاریم۔ ان شاء الله تعالی والله اعلم۔

باب آدابهم فی الصحبة

و چون بدانستی که بهترین چیزها مرید را صحبت بود۔ لا محاله رعایت حق صحبت فریضه باشد۔ از آنچه تنها بودن مر مرید را هلاک کند۔ از آنچه که پیغمبر گفت صلی اللہ علیه وسلم الشیطان مع الواحد و هو من الاثنین ابعد۔ دیو با آنکس باشد که تنها باشد۔ و خدای عزّ و جلّ گفت ما یکون من نجوی ثلثة الا هو رابعهم۔ نباشد از شما سه کس الا که چهارم ایشان خداوند باشد پس هیچ آفت مرید را چون تنها بودن نیست۔ و اندر حکایات یافتم که مریدے را از ان جنیدؒ صورت بست که من بدرجهٔ کمال رسیدم۔ و تنها بودن مرا بهتر از صحبت بگوشهٔ اندر شد۔ و سر از صحبت جماعت اندر کشید۔ و چون شب اندر آمدے اشترے بیاوردندے۔ و ویرا گفتندے که ترا به بهشت باید شد وے بران اشتر نشستے۔ و میبر فتے۔ تا جایگاهے پدید آمدے خرم۔ و گروهے خوبصورت۔ طعامهای خوش۔ و آبهای روان۔ و تا بسحرگاه او را آنجا بداشتندے۔ آنگاه بخواب اندر شدے۔ چون بیدار گشتے خود را یافتے بر در صومعهٔ خویش۔ تا رعونت آدمیت اندر و تعبیهٔ خود بگسترانید۔ و نخوت جوانی اندر دل وے تاثیر خود ظاهر کرد۔ و زبان دعوی بگشاد۔ و گفت که مرا چنین حالتے میباشد۔ خبر بجنیدؒ برداشتند وے برخاست۔ و بدر صومعهٔ وے آمد۔ و ویرا یافت رعونتی اندر سر افکنده۔ و تکبری فرو گسترده۔ حال از وے بپرسید۔ وے جمله با جنیدؒ بگفت۔ جنیدؒ گفت چون امشب بدان موضع رسی۔ یاد دار و سه بار بگوے۔ لا حول و لا قوة الا باللہ العلی العظیم چون شب اندر آمد ویرا میبردند۔ وے بر جنیدؒ بدل انکار میکرد۔ و چون زمانے بر آمد مر تجربه را سه بار لا حول بگفت۔ آن جمله بخروشیدند و برفتند۔ و او یافت خود را اندر مزبله نشسته۔ و تختے استخوانهای مردار اندر گرد او نهاده۔ بر خطائے خود واقف شد۔ و تعلق خود بتوبه کرد۔ و بصحبت پیوست۔ و مرید را هیچ آفت چون تنهائی نباشد۔ و شرط صحبت ایشان آن است که هر کسے را اندر درجهٔ وے بشناسند چون با پیران بحرمت بودن۔ و با همجنسان بعشرت زیستن۔ و با کودکان شفقت ورزیدن۔ چنانکه پیران را اندر درجهٔ پدران دانند۔ و همجنسان را اندر درجهٔ برادران۔ و کودکان را اندر محل فرزندان۔ و از حقد تبرا کنند۔ و از حسد بپرهیزند۔ و از کینه اعراض کنند۔ و نصیحت از هیچکس دریغ ندارند۔ و روا نیست اندر صحبت یکدیگر را غیبت کردن۔ و خیانت ورزیدن۔ و بقول و فعل یکدیگر را انکار کردن۔ از آنچه چون ابتدا صحبت از برای خداوند بود۔ باید که بفعلے یا بقولے که از بنده ظاهر شود۔

آنرا برپده نگرداند. مصنف گوید که من از شیخ المشایخ ابوالقاسم گرگانی رح پرسیدم که شرط صحبت چیست
گفت آنکه حظ خود نجوئی اندر صحبت. که همه آفات صحبت از آنست. که هر کسے از آن حظ خود طلبد. و
صاحب حظ را تنهائی بهتر از صحبت. و چون حظ خود فروگذارد و حظوظ صاحب خود را رعایت کند
اندر صحبت مصیب باشد. یکے گوید از درویشان که وقتے از کوفه برفتم بقصد مکه. ابراهیم خواص را
رحمة الله علیه یافتم اندر راه. از وے صحبت خواستم. گفت صحبت را امیرے باید. و فرمانبردارے.
چه میخواهی. تا امیر تو باشی. یا من. گفتم امیر تو باش. گفت اکنون تو از فرمان من بیرون میا.
گفتم روا باشد. گفت چون بمنزل رسیدیم مرا گفت بنشین. چنان کردم وے آب از چاه برکشید سرد بود.
هیزم فراهم کرد. و آتش برافروخت اندر زیر میلے. و مرا گرم کرد. و بهر کار که من قصد کردمے مرا گفتے
بنشین. و شرط فرمان نگاهدار. چون شب اندر آمد باران عظیم درگرفت. وے مرقعه خود بیرون
کرد تا بامداد بر سر من ایستاده بود مرقعه بر دوش افگنده. و من شرمنده همی بودم. بحکم شرط هیچ
نتوانستم گفت. چون بامداد شد گفتم ایها الشیخ امروز امیر من باشم. گفت صواب آید. چون بمنزل رسیدیم
وے همان کار و خدمت بر دست گرفت. و من گفتم از فرمان من بیرون میا. گفت از فرمان آنکس
بیرون آید. که امیر را خدمت خود فرماید. تا بمکه همین صفت با من صحبت کرد. و چون بمکه آمدیم
من از شرم وے بگریختم. تا در منا مرا دید. گفت اے پسر تو باد که با درویشان چنان صحبت
کنی که من با تو کردم. و از انس بن مالک رض روایت آرند که گفت صحبت رسول الله صلی الله علیه
وسلم عشر سنین و خدمته. فوالله ما قال لی اُف قط. و ما قال لی لشیء فعلتُ لِمَ فعلتَ کذا
و لا لشیء لم افعله لم لا فعلت کذا. گفت ده سال رسول الله صلی الله علیه وسلم را خدمت کردم. بخدای
که او مرا هرگز اف نگفت. و هر کارے که بکردم هرگز نگفت. که فلان کار چرا کردی. و هر کارے
که نکردم هرگز مرا نگفت که فلان کار چرا نکردی. پس جمله درویشان بر دو قسمت اند. یکے مقیمان. و دیگر
مسافران. و مشایخ را سنت آنست. که باید تا مسافران مر خدمت مقیمان را بر خود فضل نهند. زآنچه
ایشان بر نصیب خود میروند. و مقیمان در خدمت حق نشسته اند. زآنچه اندر مسافران علامت
طلب است. و اندر مقیمان اشارت یافت. پس فضل باشد آنرا که یافت و فرو نشست بر آنکه
مے طلبد. و مقیمان را هم باید که مسافران را بر خود فضل نهند. از آنچه ایشان اصحاب علائق اند. و مسافران
از علائق مفرد و مجرد اند. مسافران اندر طلب اند. و مقیمان اندر دنیا وقفت. و باید که تا پیران مر جوانان را
بر خود فضل نهند. که ایشان بدنیا قرب عهد ترند و گناه شان کمتر است. و جوانان پیران را باید که

بجز از خود فضل نهند که ایشان اندر عبادت سابق اند. و اندر خدمت مقدم. و چون چنین باشد که یاد کردیم هر دو گروه بیکدیگر نجات یابند. و الا هلاک گردند.

فصل و حقیقت آداب اجتماع خصال خیر باشد. و ادیب را از آن ادیب خوانند که بروے هر چه باید جمله خیر باشد. فالذی اجتمع فیه خصال الخیر فهو ادیب. و اندر مجاری عادت کسیکه علم لغت داند. و صرف و نحو. او را ادیب خوانند. باز نزدیک این طائفه الادب الوقوف مع المستحسنات. و معناه ان تعامل الله فی الادب سرا و علانیة. و اذا کنت کذالک کنت ادیبا وان کنت اعجمیا و ان لم تکن کذالک تکون علی ضده. ادب وقوف باشد بر کردارهاے ستوده گفتند معنی این چه بود گفت آنکه بجا آوری معاملت با ادب حق اندر ظاهر و باطن. و چون معاملت با دب آراسته شود تو ادیب باشی. اگرچه زبانت عجمی باشد. که عبارات را اندر معاملات قیمتی نباشد. و اندر همه احوال عالمان بزرگوار تر از عاقلان اند. و یکے را از مشایخ پرسیدند که شرط ادب چیست گفت من اندر سخن جواب تو بگویم. که شنیده ام گفت یعنی ادب آن بود که اگر بگوئی گفتارت صدق باشد و اگر معاملت آری معاملت با حق باشد. و گفتار صدق اگرچه درشت بود ملیح بود. و معاملت نیک اگرچه دشوار بود نیکو بود پس چون بگوید اندر گفت خود مصیبت باشد. و چون خاموش باشد اندر خاموشی خود محق. و فرقے نیکو کرده است شیخ ابو نصر سراج صاحب لمع اندر کتاب خود و بیان آداب گفته است. الناس فی الادب علی ثلث طبقات. اما اهل الدنیا فاکثر ادابهم فی الفصاحة و البلاغة و حفظ العلوم و اسمار الملوک و اشعار العرب. و اما اهل الدین فاکثر ادابهم فی ریاضة النفس و تادیب الجوارح و حفظ الحدود و ترک الشهوات. و اما اهل الخصوصیة فاکثر ادابهم فی طهارة القلوب. و مراعات الاسرار و الوفا بالعهود و حفظ الوقت و قلة الالتفات الی الخواطر. و حسن الادب فی مواقف الطلب. و اوقات الحضور و مقامات القرب. مردمان اندر آداب سه قسمت اند. یکے اهل دنیا که ادب نزدیک ایشان فصاحت و بلاغت و حفظ علوم و سمرهاے ملوک و اشعار عرب است. و دیگر اهل دین که ادب نزدیک ایشان ریاضت نفس و تادیب جوارح. و نگاهداشت حدود و ترک شهوات است. و سیوم اهل خصوصیت اند که ادب نزدیک ایشان طهارت دل بود. و مراعات سر. و وفا کردن بعهد و نگاهداشتن وقت. و کمتر نگریستن بخواطر پراگنده. و نیکو کرداری اندر محل طلب. و وقت حضور و مقام قرب. و این سخن جامع است تفصیل این اندرین کتاب پراگنده بیاید. والله ولی التوفیق ۰

باب آداب الصحبة فی الاقامة

چون درویشی اقامت اختیار کردید دون سفر شرط ادب وی آن بود که چون مسافری بدو
رسد بحکم حرمت بشادی پیش وی باز آید و ویرا بحرمت قبول کند و چنان داند که او یکی از آن
ضیف ابراهیم است از مکرمین. و با وی آن کند که ابراهیم صلوات الله علیه کرد با ایشان بی تکلف
آنچه بود فرا پیش آورد. چنانکه خدای گفت عزوجل. فجاء بعجل سمین. و نپرسید که از کدام سو آمدی
و یا کجا میشوی. و یا چه نام داری. مر حکم ادب را پس آمدنشان از حق بیند و رفتن شان بسوی حق
و نام شان بنده حق. آنگاه نگاه کند تا راحت وی اندر خلوت بود یا اندر صحبت. اگر اختیار وی
خلوت بود جایی او را خالی کند. و اگر اختیار وی صحبت بود بی تکلف صحبت کند بحکم انس و عشرت
و چون شب سر بر بالین باز نهد باید تا مقیم دستی بر پای وی نهد. و اگر نگذارد و گوید که عادت
ندارم اندر دنیا. وبزد تا وی گران بار نگردد. و دیگر روز گرمابه بر وی عرض کند. و بگرمابه پاکیزه برین
روش جامهای وی را از میزرهای گرمابه نگاهدارد. که خادم اجنبی او را خدمت کند. باید که همچنین
او را خدمت باعتقاد کند. تا به پاک گردانیدن وی این کس از همه آفات پاک شود. باید تا
پشت وی بخارد. و زانوها و کف پا و دستش بمالد. و بیشتر ازین شرط نیست. و اگر این مقیم را دست
آن باشد که او را جامه نو سازد تقصیر نکند. و اگر نباشد تکلف هم نکند. و همان خرق او را نمازی
کند تا چون از گرمابه بر آید همان اندر وی پوشد. و چون از گرمابه بجای باز آید. و روز دوسه دیگر بباشد
اگر اندر آن شهر پیری باشد. و یا جماعتی. و یا امامی از ائمه اسلام او را گوید اگر صواب باشد بیا تا
بزیارت وی شویم. و اگر بیاید صواب باشد. و اگر گوید که دل آن ندارم بر وی انکار نکند. زانچه وقت
باشد مر طلاب حق تعالی را که دل خود هم بدست ندارند. ندیدی که چون ابراهیم خواص را گفتند. که از
عجائب اسفار خود ما را چیزی بگوی. گفت عجب تر آن بود که خضر علیه السلام از من صحبت خواست
اجابت نکردم. دل وی نداشتم. و اندران ساعت نخواستم. که بدون حق کسی را نزدیک دلم خطر و مقدار
باشد. که ویرا رعایت باید کرد. البته روا نباشد که مقیم مر مسافر را بسلام گوئی اهل دنیا برد. و یا به مهمانیها
و یا تمها و بعیادتها ایشان. و هر مقیمی را که از مسافران این طمع بود که ایشان را آلت گدائی سازد.
ازین خانه بدان خانه میبرد. شان خدمت ناکردن وی مر ایشان را اولیتر. از آنکه ذل بر تن ایشان
رسانیدن بود. و مرا که علی بن عثمان جلالی ام اندر اسفار خود هیچ مشقت و رنج صعب تر از آن نبود که

کہ خادمان جاہل و مقیمان ناپاک گاہ گاہ مرا بر داشتندے۔ و از خانۂ این خواجہ بخانۂ آن دہقان مے بردندے۔ و من بباطن بر ایشان تبہ میخواندمے۔ و بکراہت ہمیرفتم۔ و بظاہر مسامحتے کردمے۔ و آنچہ مقیمان با من کردندے از بے طریقی من منظر کردمے۔ کہ اگر وقتے مقیم شوم با مسافران این نکنم۔ و از صحبت بے ادبان فائدہ بیش ازین نباشد۔ کہ آنچہ ترا خوش نیاید از معاملات ایشان تو آن نکنی۔ و باز اگر درویشی مسافر متبسط شود۔ و روزے چند صحبت دارد۔ و بایست دنیا اظہار کند مقیم را از آن چارہ نباشد کہ مرام بایست وے را فرا بر دیعنی در حال آنچہ او را باید حاضر گرداند۔ و اگر این مسافر مدعی بود۔ و بے ہمت۔ و مقیم را نباید کہ بے ہمتی کند۔ و متابع وے باشد اندر بایستہائے محال وے۔ کہ این نہ طریقت منقطعان است چون بایست آمد ببازار باید شد۔ بستد و داد کردن و بدرگاہ سلاطین بعوانی و بیر الصحبت منقطعان چہ کار باشد۔ و گویند جنید با اصحاب خود رحمہم اللہ علیہم بحکم ریاضتے نشستہ بودند۔ مسافرے اندر آمد بر نصیب وے تکلف کردند۔ و طعامے پیش وے آوردند۔ وے گفت بجز این مرا فلاں چیز بایستے جنید گفت ترا ببازار باید شد کہ مرد اسواقی۔ نہ از آن مساجد و صوامع و خیرات۔ و وقتے من از دمشق با دو درویش قصد زیارت ابن المعلا کردیم رضی اللہ عنہ۔ و وے بر دستا در رملہ مے بود۔ اندر راہ با یکدیگر گفتیم۔ با ہر یکے را باخویشتن واقعہ کہ داریم۔ باید اندیشید۔ تا آن پیر از باطن ما را خبر دہد۔ و واقعۂ ما حل شود۔ من با خود گفتم کہ مرا از وے اشعار مناجات حسین بن منصور باید۔ و آن یکے گفت مرا دعائے باید تا طحالم بہ شود۔ و آن دیگر گفت مرا حلوائے صابونی باید۔ چون بنزدیک وے رسیدیم فرمود تا جزوے نوشتہ بودند از اشعار مناجات حسن پیش من نہادند۔ و دست بر شکم آن درویش مالید طحال وے گم شد۔ و آن دیگر را گفت حلوائے صابونی غذائے عوامان بود۔ تو لباس اولیا داری۔ لباس اولیا را با مطالبت عوامان راست نیاید۔ از دو یکے اختیار کن۔ و در جملہ مقیم را جز رعایات آنکس واجب نباشد کہ او برعایت حق مشغول بود۔ و تارک حظ خود باشد۔ و چون کسے بحظ خود اقامت کند محال باشد کہ دیگرے اندر حصول حظ وے با وے موافقت کند۔ کہ درویشان راہبران یکدیگر اند نہ راہزنان۔ چون کسے بحظ خود اقامت کند۔ دیگرے را باید کہ او را اخلاف کند۔ و چون باز حظ خود را ترک کرد باید کہ بحظ وے اقامت کند۔ تا اندر ہر دو حال راہ بردہ باشد۔ نہ راہ زدہ۔ و معروف است کہ اندر اخبار پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم کہ وے سلمان را با بوذر غفاری رضی اللہ عنہما برادری دادہ بود۔ و ہر دو از سرہنگان اہل صفہ بودند۔ و از رئیسان و خداوندان باطن۔ روزے سلمان بخانۂ بوذر اندر آمد بزیارت عیال ابوذر پیش سلمان از وے شکایت کرد کہ این برادر تو بروز چیزے نخورد۔ و شب نخسپد۔ سلمان گفت

چیزے خوردنی بیار چوں بیاورد بوذر را گفت اے برادر ترا مے باید کہ تو موافقت کنی کہ ایں روزہ تو
فریضہ نیست۔ بوذر موافقت کرد۔ و چوں شب درآمد گفت اے برادر مے باید کہ اندر خفتن با من موافقت
کنی۔ ان لجسدک علیک حقا۔ وان لزوجک علیک حقا۔ وان لربک علیک حقا۔ چوں
دیگر روز شد بوذر بنزدیک پیغمبر آمد صلی اللہ علیہ وسلم پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم من ہم آں گویم کہ
دوش سلمان گفت۔ ان لجسدک علیک حقا۔ چوں بوذر رضی اللہ عنہ ترک حظوظ خود گفتہ بود۔
سلمان رضی اللہ عنہ بحظوظ وے اقامت کرد۔ و ورد خود فرو گذاشت۔ و بر ایں اصل ہر چہ کنی صحیح و محکم
آید۔ وقتے من اندر دیار عراق اندر طلب دنیا و فنا کردن آں بیباکی میکردم۔ و وام بسیار آمدہ بود۔ و
حشویہ و ہر کسے را کہ بایستے روے بمن آوردہ بودند۔ و من در رنج حصول ہوائے ایشاں ماندہ بودم۔
سیدے از سادات وقت بمن نوشت۔ کہ اے پسر نگر تا دل خود را از خدائے مشغول نکنی۔ بفراغت
دلی کہ مشغول ہوا است پس اگر دلی یابی عزیزتر از دل خود روا باشد کہ بفراغت آں دل خود را مشغول
گردانی۔ و الا دست ازاں کار بدار کہ بندگان خدائے را خدائے بسندہ باشد اندر وقت مرا بدیں
سخن فراغتے پدیدار آمد۔ اینست احکام مقیماں اندر صحبت مسافراں بر اختصار ؀

باب آدابہم فی السفر

چوں درویشے سفر اختیار کند بدوں اقامت شرط ادب وے آں بود۔ کہ نخست سفر
از براے خدا کند نہ بمتابعت ہوا۔ چنانکہ بظاہر سفر اختیار کند بباطن نیز از ہوائے خود بگریزد۔ و
دوام بر طہارت باشد۔ و اوراد خود را ضایع نکند۔ و باید تا بداں سفر مراد وے یا حج باشد۔ یا غزو
و یا رویت موضعے و یا گرفتن فائدہ و یا طلب علمی و یا زیارت پیرے و شیخے و تربتے بود۔ و گرنہ
مخطی باشد اندراں سفر۔ و وے را اندراں سفر از مرقعہ و سجادہ و رکوہ و حبلی و کفشے یا نعلینے
و عصائے چارہ نہ۔ تا بمرقعہ عورت بپوشد و بر سجادہ نماز کند۔ و برکوہ طہارت کند۔ و بعصا آفتہا
را از خود دفع کند۔ و او را اندراں مآرب دیگر بود۔ و نعلین و کفش اندر حال طہارت اندر پائے کند
تا بسر سجادہ آید۔ و اگر کسے آلت بیشتر ازیں دارد و مر حفظ سنت را چوں شانہ و ناخن پیرائے
و سوزن و مکحلہ ہم روا باشد۔ و باز اگر کسے زیادت ازیں آلت سازد۔ و خود را تجمل کند۔ نگاہ کنیم
تا در چہ مقام است۔ اگر در مقام ارادت است۔ آں ہر یکے او را بندے و بتے و سدے و حجابے بود
و مایہ اظہار رعونت نفس وے خود آنست۔ و اگر در مقام تمکین و استقامت است وے را

این و بیش ازین مسلم است. و من از شیخ ابوالمسلم فارس بن غالب الفارسی رحمة الله علیه شنیدم که روزی من بنزدیک شیخ ابوسعید ابوالخیر فضل الله بن محمد رضی الله عنه اندر آمدم بقصد زیارت وی را یافتم بر تختی اندر چهار بالش خفته و پای بر پای دیگر نهاده. و وقتی مصری پوشیده. و من جامهٔ داشتم از وسخ چون دوال شده. و تنی از رنج گداخته و گونه از مجاهده زرد باشد. از دیدار وی انکاری اندر دل من پدیدار آمد. گفتم با خود که این درویش و من درویش. و این اندر چندین راحت و من اندر چندین مجاهده. گفت وی اندر حال بر باطن من مشرف شد. و نخوت من بدید مرا گفت یا ابامسلم در کدام دیوان یافتی که خودبین درویش باشد. چون من همه حق را دیدم حق تعالی جز بر تخت ننشانید. و چون تو همه خود را دیدی جز اندر نخوت ننهاد. نصیب ما مشاهده آمد و نصیب تو مجاهده. و این هر دو مقام است از مقامات راه. و حق تعالی ازین منزه. و درویش از مقامات فانی. و از احوال رسته. شیخ ابومسلم گفت هوش از من بشد. و عالم بر من سیاه گشت. چون بخود باز آمدم توبه کردم. وی توبهٔ من بپذیرفت. آنگاه گفتم ایها الشیخ مرا دستوری باشد تا بروم که روزگار من رویت ترا تحمل نتواند کرد. گفت صدقت یا ابامسلم. آنگاه بر وجه تمثیل این بیت برخواند

آنچه گوشم نتوانست شنیدن بخبر　　همه چشمم بعیان بکرد و دید آن بصر

پس مسافر باید تا پیوسته حافظ سنت باشد. و چون بمقیمی فرا رسد بحرمت بنزدیک او اندر آید و سلام گوید و نخست پای چپ از پای افزار بیرون کند که پیغمبر صلی الله علیه وسلم چنین کرده و چون اندر پای پوشد نخست پای راست اندر پوشد. آنگاه پای دیگر و چون پای شوید اول پای راست شوید. آنگاه پای چپ. و دو رکعت بر حکم تحیت بکند. آنگاه برعایت حقوق درویشان مشغول شود. و باید که بهیچ حال بر مقیمان اعتراض نکند. و با کسی زیادتی کند بمعاملتی. و یا سخن سختیهای سفرهای خود گوید و یا علم و یا حکایات و روایات گوید اندر میان جماعت. که این جمله استظهار رعونت باشد. و باید که [illegible] جمله [illegible]. و بار ایشان تحمل کند از برای خدای که اندران برکات بسیار باشد. و اگر مقیمان و یا خادم ایشان بروی حکمی کنند و برای السلام کردن یا بزیارت دعوت کنند. اگر تواند خلاف نکند. [illegible] اهل دنیا استکبار باشد و افعال آن برادران را عذری همی نهد و [illegible] حال خود بر دل ایشان ننهد و مر ایشان را [illegible] راحت [illegible] خود اندر جمله احوال

با مسافر و مقیم اندر صحبت طالب رضای خداوند تعالی باید کرد. و بیکبارگی اعتقاد نیکو باید داشت. و مر یکدیگر را اندر پیش ایشان بد نباید گفت. و اندر غیبت غیبت نباید کرد. از آنچه شوم شود بر طالب حق سخن خلق گفتن خاصه ناخوب. از آنچه محققان اندر رؤیت فعل فاعل بینند. و چون خلق بدان صفت که باشد از آن خداوند آفریده و آفریدهٔ وی است. اگرچه محجوب و محجوب مر مکاشف بود. خصومت با فعل خصومت با فاعل باشد. و چون آنچه آفرینش اندر خلق نگرد از همه کس باز برید. و بداند که جمله خلق مجبور و مقهور و مغلوب و عاجز اند. و هر کسی چیزی را نتواند کرد. و چیزی آنچنان نتواند بود که خلقتش بر آنست. حق را اندر ملک او شریکی نیست. و قدرت بر تبدیل آن جز حق را مطلق نه. و بالله التوفیق۔

باب آدابهم فی الاکل

بدانکه مر آدمی را از غذا چاره نیست. از آنست تا بعض طبایع محتاج طعام و شراب است. اما افراط می نباید اندر خوردن و آشامیدن. که آدمی شب و روز خود را اندر اندیشهٔ لقمه مشغول نگرداند. و شافعی گوید رحمة الله علیه من کانت همته ما یدخل فی جوفه کانت قیمته ما یخرج منه. مر مرید راه حق را هیچ چیز زیانکارتر از پرخوردن نیست. و من اندرین کتاب اندر باب جوع طرفی ازین معنی گفته ام. اما آن معنی اندر پرخوری باشد. و اندر حکایات یافتم که ... را گفتند که چرا تو مدح گرسنگی بسیار گویی. گفت از آنکه اگر فرعون گرسنه بودی هرگز نگفتی انا ربکم الاعلی. و اگر قارون گرسنه بودی باغی نگشتی. و ثعلبه تا گرسنه بود همه را ستوده بود. و چون سیر شد نفاق ظاهر کرد. خداوند گفت عزوجل اندر صفت کفار ذرهم یأکلوا و یتمتعوا و یلههم الامل فسوف یعلمون. و نیز گفت تعالی والذین کفروا یتمتعون و یأکلون کما تأکل الانعام والنار مثوی لهم. و سهل بن عبدالله گوید که شکم پر از خمر دوست‌تر دارم که شکم پر از طعام حلال. گفتند چرا. گفت از آنچه شکم پر از خمر شود عقل بیارامد. و آتش شهوت بمیرد. و خلق از دست و زبان وی ایمن شوند. اما چون از طعام حلال پر شود فضول آرزو کند. و شهوت قوت گیرد. و نفس بطلب نصیبهای خود سر برآرد. و گفته اند مشایخ اندر صفت ایشان. اکلهم کاکل المرضی. و نومهم کنوم الغرقی. و کلامهم ککلام الثکلی. خوردن ایشان چون خوردن بیماران بود. و خواب ایشان چون خواب غرقه شدگان. و سخن ایشان چون سخن زنان بچه مرده. پس شرط آداب اکل آنست که تنها نخورند. و آنچه خورند ایثار کنند مر یکدیگر را. کما قال پیغمبر صلی الله علیه و سلم شر الناس من اکل وحده. و ضرب عبده. و منع رفده. و

چون بر سفره نشیند خاموش نباشد۔ و ابتدا بنام خدای کنند۔ و چیزے که نهند از نهاد و برداشت
که اصحاب را از آن کراهیت باشد۔ و لقمهٔ اوّل به نمک زنند۔ و مر رفیق خود را انصاف دهند۔ و سهل
بن عبدالله را پرسیدند از معنی این آیت إِنَّ اللّٰهَ یَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ۔ گفت عدل آن
بود که انصاف رفیق اندر لقمه دهی۔ و احسان آنکه ورا اولیٰ تر از خود دانی۔ و شیخ من گفتے
عجب دارم از آن مدعی که گوید من ترک دنیا گفته‌ام۔ و اندر اندوه لقمه باشد۔ و آداب آنکه باید که طعام
بدست راست خورد۔ و چشم اندر لقمهٔ خود نگرد۔ و در طعام خوردن آب کمتر خورد۔ مگر اندر حال تشنگی صادق
و چون بخورد اندک خورد چندانکه جگر تر شود۔ و لقمه بزرگ نکند و نیکو خورد و نیکو بخاید۔ و شتاب
نکند که این چیزها همه تنها بود و مخالفت سنّت۔ و چون از طعام فارغ شود حمد گوید و دست
بشوید۔ و اگر در میان جماعت دو یا سه کس و یا بیشتر پنهان از جماعت به خوشی مشغول شوند و چیزے
خورند بعضے از مشایخ گفته‌اند که آن حرام باشد۔ و اندر صحبت خیانت کردن بود۔ أُولٰئِكَ
مَا یَأْكُلُونَ فِی بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ۔ و گروہے گفته‌اند که چون جماعت باشد بموافقت یکدیگر روا
باشد۔ و گروہے گفته‌اند که اگر یک کس بود هم روا باشد که او را انصاف نه اندر حال وحدت بباید
داد بلکه اندر حال صحبت بباید داد۔ که چون تنها باشد حکم صحبت آن ساعت از وے برخیزد و
بدان ماخوذ نباشد۔ و بهترین اصلی اندرین مذهب آنست که دعوت درویش را رد نکنند۔ و
دعوت دنیادار را اجابت نکنند۔ و بخانهٔ ایشان نشوند۔ و از ایشان چیزے نخواهند که اندر آن بے حرمتی
باشد مر اهل طریقت را از آنچه اهل دنیا محرم نباشند مر درویش را۔ و در جمله مرد بکثرت متاع دنیادار
نباشد۔ و بقلّت آن درویش نه۔ هر که بفضیل فقر معترف بود درویش بود۔ و گر دنیادار باشد۔ اگرچه
ملکی باشد۔ و هر که منکر فقر باشد دنیادار باشد۔ اگرچه مضطر باشد۔ و چون به دعوت حاضر شود در
چیزے خوردن۔ و ناخوردن تکلّف نکند بهیچ وقتے۔ و چون اهل دعوت محرم باشد روا
بود که با اهل زلّه بر گیرد۔ و اگر نامحرم بود بخانهٔ وے رفتن روا نبود۔ و زلّه ناکردن اولیٰتر که
سهل بن عبدالله گوید الزّلّة هی الذّلّة زلّه کردن ذلّت خواری بود۔ و بالله التوفیق والله اعلم بالصواب

باب آدابهم فی المشی

خدای تعالیٰ گفت عزّ و جلّ وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِینَ یَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا الآیه باید
که پیوسته طالب حق بر روش خود که میرود بداند که هر قدم بر چه مے نهد. آن قدم ...

اگر بر ولیست استغفار کند. و اگر از آن ولیست اندر آن چه کند. تا زیادت شود. و از داؤد طائی رحمه الله می آید
که روزے وے را دارو خورده بود. گفتند اورا که زمانے بدین صحن سرائے اندر فرا شود تا فائده دارو ظاهر شود.
گفت من شرم دارم که بقیامت خدائے تعالیٰ مرا سوال کند که چرا قدمے چند بر نصیب ہوائے خود
نهادی. چنانکه جبار جلیل گفت. وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ. پس درویش را باید که
به بیداری در مراقبت رود سر افگنده. و بہیچ سو ننگرد و جز اندر پیش و اندر راه اگر کسے فرا پیش وے
آید خود را از وے اندر نکشد بهر نگهداشت جامه را که بد و باز نماید که مومنان و جامه ایشان همه
پاک باشد. و این جز رعونتے و خویشتن پدید آوردن نباشد. و باز اگر آنکس کافرے باشد. و یا
پلیدی بر وے ظاهر بیند روا باشد که خود را از و بپرزد. و نگاه دارد. و چون با جماعتے میرود قصد
پیش رفتن نکند که زیادت جستن تکبر بود. و نیز در باز پس رفتن هم نکند. و زیادت جستن تواضع
که تواضع را چون ببیند عین تکبر باشد. و نعلین و کفش را تا تواند از پلیدیها نگاه دارد. و بروز تا خدائے
تعالیٰ برکات آن جامه وے را نگاه دارد بشب. و باید که چون جماعتے و یا یک درویش با وے همراه
باشد. اندر راه با کسے نه بایستد سخن را. و او را انتظار خود نفرماید. و آهسته رود. و شتاب نکند که رفتن
حریصان ماند. و نرم نرم چنان نرود که رفتن متکبران ماند. و گام تمام نهد. و در جمله باید که پیوسته
روش طالب بدان صفت بود که اگر کسے گوید او را که کجا میروی وے. قطع نتواند گفت. إِنِّي
ذَاهِبٌ إِلَىٰ رَبِّي سَيَهْدِينِ. و اگر جز اینچنین باشد رفتن وے بر وبال باشد. از آنچه صحت
خطوات از صحت خطرات باشد. پس هر که اندیشه او مجتمع باشد مر حق را. اقدام وے تابع اندیشه
وے باشد. و از ابویزید روایت آرند که گفت روش درویش بے مراقبت نشان غفلت بود. که
خود هر چه هست اندر دو قدم حاصل آید که یکے بر نصیبهائے خود کند. و یکے بر فرمانهائے حق. این
یک قدم را بردارد. و آن دیگر بر جائے بدارد. و روش طالب علامت قطع مسافت بود. و قرب
حق بمسافت نیست. و چون قرب وے مسافتے نباشد طالب را بجز قطع پایها اندر محل سکون
چه وجود باشد. والله ولی التوفیق.

باب آدابهم فی السفر والحضر

بدانکه مشائخ رضی الله عنهم اندرین معنی اختلاف بسیار است. بنزدیک گروهے مسلم نیست مرید را که
بخسپد جز اندر حال غلبه نوم. آنگاه که خود را از خواب نتواند داشت. که پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم النوم اخو

الموت. خواب برادر مرگ است پس زندگانی از خداوند تعالی نعمت بود و مرگ بلا. و لا محاله نعمت
اشرف بود از بلا. و از شبلی می آید رحمة الله علیه که گفت اطلع الحق فقال علیّ من نام غفل و من غفل
حجب. و نیز و یک گروهی روا باشد که مرید باختیار بخسپد و اندر خواب تکلف کند از پس آنکه
حق امور بجا آورده باشد که رسول گفت صلی الله علیه وسلم رفع القلم عن ثلاث عن النائم حتی
ینتبه و عن الصبی حتی یحتلم و عن المجنون حتی یفیق. و چون از خفته قلم برداشته باشند تا
آنگاه که بیدار گردد و خلق از شر وی ایمن شده باشد و اختیار وی از وی کوتاه شده باشد و نفس
از مرادها معزول شده باشد و کراماً کاتبین از نوشتن بیاسوده و زبانش از دعوی کوتاه شده و از
دروغ و غیبت باز مانده و ارادتش از عجب و ریا ناپدید بود لَا يَمْلِكُ لِنَفْسِهٖ ضَرًّا وَّلَا نَفْعًا
وَّلَا مَوْتًا وَّلَا حَيٰوةً وَّلَا نُشُوْرًا. و از آن بود که ابن عباس گوید رضی الله عنه لا شیء اشد علی
ابلیس من النوم العاصی فاذا نام العاصی یقول متی ینتبه و یقوم حتی یعصی الله. و این
خلاف جنید است با علی بن سهل الاصفهانی. و اندرین معنی نامه لطیف است که علی بن سهل
بجنید نوشت. و آن مسموع است. و مقصود ازین آنست که علی بن سهل گوید رضی الله
عنه اندران نامه که خواب غفلت است. و قرار راحت از آنست بایدکه محب را نه خواب نه قرار
باشد که اگر بخسپد اندران حال از مقصود و مقصود شود. و از خود و روزگار خود غافل بود. و از حق
تعالی باز ماند چنانکه حق تعالی وحی فرستاد بداود علیه السلام. گفت یا داود کذب من ادعی محبتی
فاذا جنه اللیل نام عنی. دروغ گفت آنکه دعوی محبت من کرد که چون شب در آمد بخفت. و
از دوستی من بپرداخت. و جنید گوید رحمة الله علیه اندر جواب آن نامه بدانکه بیداری ما معاملات
ماست اندر راه حق. و خواب ما فعل حق بر ما پس آنچه بی اختیار ما بود از ما آن از حق بما تمامتر
از آن بود که باختیار ما بود از ما بحق. و النوم موهبة من الله تعالی علی المحبین. و آن عطا
بود از حق تعالی بر دوستان. و تعلق این مسئله بصحو و سکر است. و سخن اندران بتمامی گفته آمده
است. اما عجب است که جنید رضی الله عنه صاحب صحو بود. اینجا قوت مر سکر را کرده است
و همانا که اندران وقت مغلوب بوده است. و ناطق بر بانش وقت بوده باشد. و نیز روا
باشد که برعکس این باشد که خواب خود عین صحو باشد و بیداری عین سکر. زانچه خواب صفت
آدمی است. و تا آدمی اندر مطالعه اوصاف خود باشد بصحو منسوب باشد و ناخفتن صفت
حق است. و چون آدمی در مطالعه صفت حق باشد بسکر منسوب بود و مغلوب باشد من دیدم

گروهی از مشایخ را که خواب را بر بیداری تفضیل نهادند بر موافقت جنید، زانچه بودند اولیا و
بزرگان و بیشتر از پیغمبران بخواب پیوسته است. و پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم از خدای عزوجل
ان الله تعالی یباهی بالعبد الذی نام فی سجوده. ویقول الله للملائکة انظروا الی عبدی
روحه فی محل النجوی وبدنه علی بساط العبادة. خدای عزوجل مباهات کند به بنده که اندر
سجود بخسپد، و گوید فرشتگان را بنگرید اندر این بندهٔ من، که جانش با من اندر راز گفتن است و تنش
بر بساط عبادت. و نیز گفته است پیغمبر صلی الله علیه وسلم من نام علی الطهارة یؤذن لروحه
ان یطوف بالعرش ویسجد الله تعالی. هر که بطهارت بخسپد جان وی را دستوری دهند
که بر عرش را طواف کن و خداوند را سجده کن. و اندر حکایات یافتم که شاه شجاع کرمانی چهل سال
بیدار بود، چون شبی بخفت حق تعالی را بخواب دید، و از پس آن پیوسته بخفتی امید آن را. و
اندرین معنی قیس عامری گوید. **شعر**

وانی لاستغشی وما بی نعسة   لعل خیالا منک یلقی خیالیا

و دیگر گروهی که بیداری را بر خواب فضل نهادند بر موافقت علی بن سهل رضی الله عنه، زانچه
وحی رسل و کرامات اولیا را به بیداری بوده است. و یکی گوید از مشایخ لو کان فی النوم
خیر لکان فی الجنة نوم. که اگر اندر خواب هیچ خیر بودی و یا مر محبت را و قربت را علت
بودی بایستی تا اندر بهشت که سرای قربت است خواب بودی، چون اندر بهشت خواب
نباشد و خواب نه روا، دانستیم که خواب حجاب است. و ارباب لطائف گویند که چون آدم صلوات
الله علیه اندر بهشت بخفت حوا از پهلوی چپ او پدید آمد و همه بلاهای وی از حوا بود.
و نیز گویند که چون ابراهیم گفت مر اسمعیل را، یا بنی انی اری فی المنام انی اذبحک. اسمعیل
گفت ای پدر هذا جزاء من نام عن حبیبه لو لم تنم لما امرت بذبح الولد. این جزای کسی
است که بخسپد از دوست خود غافل. و اگر نخفتی نفرمودندی که پسر را باید کشت. پس خواب تو
مر ترا بی پسر گرداند و مرا بی جان. اما درد من یک ساعت باشد، و درد تو همیشه. و از شبلی
می آید رضی الله عنه که هر شب سکرهٔ نمک آب با میلی اندر پیش نهادی. و چون بخواب اندر
خواستی شد میلی از آن در دیده کشیدی. و من که علی بن عثمان جلالی ام رضی الله عنه دیدم
پیری را که چون از ادای فرایض فارغ شدی بخفتی. و دیدم شیخ احمد سمرقندی را که به بخارا بود
چهل سال بوده است تا شب نخفته بود. و بروز اندکی بخفتی. و رجوع این مسئله بدان باز گردد

که چون مرگ به نزدیک کسی دوست‌تر از زندگانی بود، باید تا خواب دوست‌تر از بیداری بود. و چون
زندگانی دوست‌تر از مرگ بود، باید که تا بیداری دوست‌تر از خواب باشد. پس قیمت مر آن را بود
که به تکلف بیدار باشد، بلکه قیمت آن را بود که بیدارش گردانند؛ چنانکه رسول را صلی الله علیه وسلم برگزیده
و به درجهٔ اعلی رسانید. وی نه اندر خواب تکلف کرد و نه اندر بیداری. فرمان آمد قُمِ اللَّیْلَ إِلَّا قَلِیلًا
نِّصْفَهُ. و نیز قیمت مر آن را بود که به تکلف خواب رود. قیمت آن را بود که مر خوابانند؛ چنانکه خدای
عزوجل اصحاب الکهف را برگزید. و به محل اعلی رسانید. و لباس کفر از گردن ایشان برکشید. ایشان
نه اندر خواب تکلف کردند و نه اندر بیداری. تا حق تعالی خواب بر ایشان افگند. و ولایت اختیار
ایشان را می‌پرورد؛ چنانکه گفت وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ
الشِّمَالِ. و این هر دو اندر حال بی‌اختیاری بود. و چون بنده به درجتی رسد که اختیار وی بر
وی نماند و دستش از کل بریده گردد. و همتش از غیر اعراض کند. اگر بخسپد و یا بیدار باشد بدان
صفت که باشد عزیز باشد. پس شرط خواب مرید آن باشد که اول خواب خود را چون آخر عهد
خواب خود داند. و از معاصی توبه کند. و خصمان را خشنود کند. و طهارت پاکیزه کند. و بر دست
راست رو به قبله بخسپد. و کارها نه و تیار راست کرده. و نعمت اسلام را شکر کند. و شرط کند که اگر بیدار
شوم دیگر بر سر معاصی نروم. پس هر که به بیداری کار خود ساخته باشد او را از خواب. و یا از مرگ
باکی نباشد. و اندر حکایات مشهور است که آن پیر نزد آن امامی که اندر رعایت جاه و کلاه
و رعونت نفس اندر مانده بود اندر آمد. گفت یا فلان می باید مرد. و وی بدان سخن ریشخندی
بداشتی که این مرد گدایی برزیان با من این سخن بگوید. روزی گفت من فرو اخید کم. و دیگر روز
آن پیر اندر آمد. این امام گفت ای فلان نیا بمیرد. وی سجاده فرو کرد. و بگسترانید. و سر بر نهاد.
و گفت مردم. اندر حال جانش برآمد. و امام از آن متنبه بیدار آمد. و دانست که این پیر ورا پیغمبر بود.
که هیچ مرگ کن چنین که من کرده‌ام. و شیخ من رضی الله عنه مریدان را اندر آن داشتی. که هر چه اندر حال
غلبهٔ نوم بخسپید. و چون بیدار شوید نیز نخسپید. که خواب ثانی مر مریدان حق را حرام باشد. و بیکار را
و خواب مر دیده را افسردگی آرد. و اندرین معنی سخن دراز آید. والله اعلم بالصواب

باب آدابهم فی الکلام والسکوت

خداوند گفت عزوجل وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّن دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا. و نیز خدای گفت

قَوْلٌ مَّعْرُوْفٌ۔ و نیز گفت قُوْلُوْا لِلنَّاسِ حُسْنًا۔ بدانکه گفتار خوب از حق به بنده فرمانست۔ چوں اقرار به خداوندی
وے۔ و ثنا گفتن بر وے۔ و خلق را بدرگاه وے خواندن۔ و نطق نعمتی بزرگ است از حق تعالیٰ به
بنده۔ و آدمی بداں ممتاز است از چیزہائے دیگر۔ و خداوند گفت عزّ و جلّ۔ وَلَقَدْ کَرَّمْنَا بَنِیْ آدَمَ۔
یک قول مفسران اندریں معنی نطق است۔ پس ہر چند که گفتار از حق به بنده نعمتے ظاہر است آفت
آں نیز بزرگ است که پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم۔ اخوف ما اخاف علیٰ امتی اللسان۔ و در جمله
گفتار چوں خمر است که عقل را مست کند۔ و مرد چوں اندر شراب آں افتاد نیز ہرگز بیروں نتواند آمد
و خود را از آں باز نتواند داشت۔ و چوں معلوم اہل طریقت شد که گفتار آفت است سخن جز بضرورت
نگفتند یعنی در ابتدا و انتہائے سخن خود نگاه کردند۔ اگر جمله حق را بود گفتند۔ و الا خاموش بودند زانچه
معتقد بودند که خداوند عالم الاسرار است۔ و نیز وہم اندر آنکه حق تعالیٰ را چنیں ندانند۔ بقول خدائے
عزّ و جلّ۔ اَمْ یَحْسَبُوْنَ اَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوٰىهُمْ بَلٰى وَرُسُلُنَا لَدَیْهِمْ یَكْتُبُوْنَ۔ آیا مے پندارند
که من نشنوم نہانہائے ایشاں۔ بلے بشنوم۔ و ملائکه نیز بر ایشاں مے نویسند۔ و من عالم الغیبم
و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم من صمت نجی۔ آنکه خاموش باشد نجات یابد۔ پس اندر خاموشی
فوائد و فتوح بسیار است۔ و در گفتن آفت بسیار۔ گروہے از مشائخ رحمہم اللہ سکوت را بر کلام
فضل نہادند۔ و گروہے کلام را بر سکوت ترجیح دادند۔ و از آنجمله جنید گفت رضی اللہ عنه که
عبارات جمله دعاوی است۔ و آنجا که اثبات معانی بود دعاوی ہدر باشد۔ و وقت باشد که سقوط
قول اندر حال اختیار معذور گردد یعنی اندر حال تقیت اندر حال خوف۔ با وجود اختیار قدرت
بر قول۔ مر ناگفتن شود۔ و انکار قولش مر حقیقت معرفت را زیاں ندارد۔ و ہیچ وقت بنده
بے معنی بعجز و دعوی معذور نباشد۔ که حکم اینکه منافقاں باشند پس دعوی بے معنی نفاق آید و
معنی بے دعوی اخلاص۔ لان من استنی بنیانه علیٰ بیان لا یستغنی عن اللسان۔ و من
استنی بنیانه علیٰ عیان استغنی فیما بینه و بین ربه عن اللسان۔ یعنی چوں راه بر بنده گشاده
شد از گفتار مستغنی گشت۔ زانچه عبارت مر اعلام غیر را باشد۔ و حق تعالیٰ جل جلاله بے نیاز است
از تفسیر احوال۔ و غیر وے خود کراست آں نگرد که بدیشاں مشغول باید شد۔ و موکد ایں معنی است
قول جنید که گفت من عرف اللہ کلّ لسانه۔ آنکه حق را از دل شناخت زبانش اندر بیان باز ماند
که اندر عیان بیان حجاب نماید۔ و از شبلی مے آید که در مجلس جنید برپائے خاست۔ و بآواز بلند
گفت یا مرادی۔ و اشارت بحق تعالیٰ کرد۔ جنید گفت یا ابابکر اگر مراد تو حق است ایں اشارت

چرا کردی۔ که وے ازیں مستغنی است۔ واگر مرادت نه و نیست خلاف چرا گفتی۔ که حق تعالیٰ بقول تو علیم است۔ شبلی برگفتهٔ خود استغفار کرد۔ و آں گروہے که کلام را بر سکوت فضل نهادند گفتند۔ که بیانِ احوالِ خود از حق بما امر است۔ که دعویٰ بمعنی قایم بود۔ چه اگر کسے هزار سال بدل و سر عارف بیاشد و ضرورتے مانع وے نباشد تا اقرار بمعرفتش نه پیوسته است۔ حکمش حکم کافراں بود۔ و خداوند مومناں را بجملگی شکر و حمد و ثنا فرسود۔ و رسول را گفت صلی الله علیه وسلم۔ وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ۔ و ثنا و تحدیث نعمت گفتار وے بود۔ پس گفتار مامور تعظیم امر ربوبیت را باشد۔ و خداوند تعالیٰ گفت۔ اُدْعُوْنِیْ اَسْتَجِبْ لَکُمْ و نیز گفت اُجِیْبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ۔ و مانند ایں۔ و یکے گوید از مشایخ که هر کرا بیانے نباشد از روزگار خود او را روزگار نباشد۔ که ناطق وقت تو هم وقت تست۔ چنانکه شاعر گوید۔ **شعر**

لسان الحال افصح من لسانی وصمتی عن سوالی ترجمانی

و اندر حکایات یافتم که روزے ابوبکر شبلی در کرخ بغداد میرفت۔ یکے را دید از مدعیان که میگفت السکوت خیر من الکلام۔ فقال الشبلی سکوتك خیر من الکلامك۔ وکلامی خیر من سکوتی۔ لان کلامك لغو۔ و سکوتك هزل۔ و کلامی خیر من سکوتی۔ لان سکوتی حلم و کلامی علم۔ خاموشی بهتر از گفتار۔ شبلی گفت خاموشی تو بهتر از گفتار تو۔ زانچه گفتار تو لغو است و خاموشی تو هزل۔ و گفتار من بهتر از خاموشی من۔ زانچه سکوتِ من حلم است۔ و کلام من علم۔ که اگر علم نگویم حلمم بر آں وارد۔ و اگر حلم گویم علمم بر آں دارد۔ و چوں نگویم حلیم باشم چوں بگویم علیم باشم۔ و من گویم که علی بن عثمان جلابی ام رضی الله عنه که کلامها بر دو گونه است۔ و سکوتها بر دو گونه۔ کلام یکے حق بود۔ و یکے باطل۔ و سکوت یکے حصول مقصود و مشاهدت۔ و دیگر غفلت پس هر کسے را گریبانِ خود باید گرفت اندر حال نطق و سکوت۔ اگر کلامش بحق بود گفتارش بهتر از خاموشی۔ و اگر باطل بود خاموشی بهتر از گفتار۔ و اگر از حجاب و غفلت بود گفتار بهتر از خاموشی۔ و عالمے اندریں معنے سرگردانند۔ گروهے از مدعیان بدرو هوس و عبارتے از معانی خالی بدست گرفته اند۔ و میگویند که گفتار فاضل تر از سکوت۔ و گروهے از جهال که مناره را از چاه نشناسند۔ سکوت بجهل خود باز بسته اند۔ و میگویند که خاموشی بهتر از گفتار۔ و اگر هر دو چو یکدیگر باشند پس کرا تا فرا گفتار آرند۔ و کرا خاموش کنند۔ من نطق اصاب۔ او غلط۔ و من انطق عصم من الشطط۔ هر که بگوید یا خطا گوید یا صواب۔ و هر کرا بگفتار آرند از خطا و

عقل نگاه دارندش. چنانکه ابلیس گفت لعنة الله علیه. اَنَا خَیْرٌ مِّنْهُ. و آدم را گویا نیدند. رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا. پس واجبان این طریقت اندر گفتار خود ماذون و مضطر باشند. و اندر خاموشی شرم زده و بیچاره. مَنْ کَانَ سُکُوْتُهٗ حَیَاءً کَانَ کَلَامُهٗ حَیٰوةً. از آنکه خاموشی از حیا بود. کلامش مر دلها را حیات باشد. زانچه گفتارشان از دیدار بود. و گفت بے دیدار ننگ و ایشان خوار بود. و با گفتن دوست تر از گفتن دارند تا با خود باشند. و چون غائب شوند خلق مر قول ایشان را بجان نگارند. از آن بود که آن پیر گفت رضی الله عنه. مَنْ کَانَ سُکُوْتُهٗ لَهٗ ذَهَبًا کَانَ کَلَامُهٗ لِغَیْرِهٖ مَذْهَبًا. پس باید تا طالب ربانی را که خوضش اندر عبودیت بود خاموش کند تا زبانی که نطقش بر ربوبیت بود بگفتار آید. و عبارت صفات دلهائے مریدان شود. و ادب اندر گفتار آنست که بے امر نگوید. و جز اندر امر نگوید. و اندر خاموشی آنکه جاهل نباشد. و بجهل راضی نباشد و غافل نه. و مرید باید که اندر سخن پیران دخل و تصرف نکند. و عبارت غریب و پریشان نیاورد. و بدان زبان که شهادت گفته است و بتوحید مقر آمده دروغ و غیبت نگوید. و مسلمانان را نرنجاند. و درویشان را بنام مجرد نخوانند. و تا چیزے از وے نپرسند نگوید. پس سخن گفتن ابتدا نکند. و شرط خاموشی درویش آن بود که بر باطل خاموش نباشد. و شرط گفت آنکه جز حق نگوید. و این اصل را فرع بسیار است. و لطائف بیشمار. اما من برین مقدار بسنده کردم تا کتاب مطول نشود. والله اعلم بالصواب

باب آدابهم فی السؤال

خداوند گفت عز و جل. لَا یَسْأَلُوْنَ النَّاسَ اِلْحَافًا. سوال بالحاح نکنند مردم را. و چون کسے از ایشان سوال کند منع نکنند. چنانکه خدائے تعالیٰ فرمود مر پیغمبر را صلی الله علیه وسلم. وَاَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ. و تا توانند سوال جز از خداوند تعالیٰ نکنند. و غیر وی را در محل سوال ننهند. که سوال اعراض باشد از حق بغیر حق. و چون بنده از حق تعالیٰ اعراض کند بیم باشد که او را هم اندر محل اعراض بگذارد. یافتم که یکے از اهل دنیا مر رابعه عدویه را گفت که یا رابعه چیزے بخواه از من. تا مرادت حاصل کنم. وے گفت اے هذا من شرم دارم که از خالق دنیا دنیا خواهم. شرم ندارم از چون خویشتنی چیزے خواهم. گویند که اندر وقت ابومسلم صاحب دعوت درویشی را بیگناه بتهمت دزدی بگرفتند و بچهار طاق مرو را باز داشتند. چون شب اندر آمد ابومسلم پیغمبر را صلی الله علیه وسلم بخواب دید که او را گفت. یا ابا مسلم مرا خداوند تعالیٰ بتو فرستاده است. که دوستی از دوستان من بے جرم اندر زندان

نشست. برخیز و وے را بیروں آر. بوسلم از خواب برجست. و سر و پا برہنہ برد زنداں دوید. و بفرمود
تا در زنداں بکشادند. آں درویش را بیروں آوردند. از وے عذر خواست. و گفت حاجتے بخواہ.
درویش گفت ایہا الامیر کسیکہ او خداوندے دارد چنیں. کہ بہ نیم شب ابوسلم را از بستر برانگیزاند
و بفرستد. تا اورا از بلا برہاند. روا باشد کہ او از دیگراں سوال کند. و حاجت خواہد. ابوسلم گریاں
شد. و آں درویش از پیش او برفت. و باز گروہے دیگر گویند. روا باشد درویش را کہ از خلق سوال
کند. کہ حق تعالیٰ میگوید. لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا. میگوید سوال کنید و اندراں الحاح مکنید.
و رسول صلی اللہ علیہ وسلم نیز سوال کردہ مر ساختن کارہائے اصحاب را. و مارا نیز گفت اُطْلُبُوا الحوائج
عند حسان الوجوہ. و دیگر مشائخ رحمہم اللہ بہ سہ علت سوال کردن روا داشتہ اند. یکے مر فراغت
دل را. کہ لابد باشد. کہ گفتہ اند کہ ما دو گروہ را قیمت ننہیم. کہ روز و شب اندر انتظار آں گذاریم. و
چند آں حاجتے نباشد. مارا بخداوند اندر حال اضطرار. زانچہ ہیچ مشغولی چوں شغل طعام و انتظار
آں نیست. و ازاں بود کہ چوں بایزید مر شقیق را بپرسید. دراں حال کہ بزیارت وے آمدہ
بود. از حال شقیق. مرید گفت او از خلق فارغ شدہ است. و بر حکم توکل نشستہ. بویزید رحمۃ
اللہ علیہ گفت. چوں باز گردی بگوئے اورا کہ نگر تا دیگر خدائے را بدو گردہ نان بیازمائی. چوں
گرسنہ گردی دو گردہ نان از ہمجنساں خود بخواہ. باز نام توکل بیکسو نہ. تا آں شہر و ولایت
از شومے یک معاملت تو بزمین فرو نشود. و دیگر مر ریاضت نفس را سوال کردہ اند. تا ذل آں
بکشند. و رنج بر دل خود نہند. و قیمت خود بدانند. کہ ایشاں بر کسے را بچہ مے آرند. تا تکبر نکنند.
و رنج نہبند. نہ دیدی کہ چوں شبلی بجنید آمد رحمہما اللہ. جنید گفت یا ابابکر ترا نخوت کہ آں اندر
سر است. کہ من پسر حاجب الحجاب خلیفہ ام. و امیر سامرہ. از تو ہیچ کارے نیاید. تا ببازار بیروں
نشوی. و از ہر کہ بینی سوال نکنی. تا قیمت خود بدانی. چناں کرد. ہر روز بازارش سست تر بودی
تا شش سال بدرجہ رسید. کہ اندر ہمہ بازار گشت. و کس چیزے ندادش. باز آمد. و با جنید
گفت. جنید گفت یا ابابکر اکنوں قیمت خود بداں. کہ خلق را بہیچ چیزے نیرزی. دل اندر ایشاں
مبند. و ایشاں را بہیچ چیز بر مگیر. و ایں معنی ریاضت را بود نہ کسب را. و از ذوالنون مصری
روایت کردہ اند کہ گفت رفیقی داشتم موافق خدائے تعالیٰ. او را پیش خواست. و از نعمت
دنیا بنعمت عقبےٰ رسانیدش. او را بخواب دیدم. گفتم کہ خدائے تعالیٰ با تو چہ کرد. گفت مرا بیامرزید
گفتم بچہ خصلت. گفت مرا برپائے کرد. و گفت اے بندہ من بسیار ذل و رنج سفلگان.

وبخیلان کشیدی. ودست پیش ایشان درازکردی. واندران صبرکردی. ترابدل بخشیدم. وسه دیگر حرمت حق را از خلق سوال کردند. همه مالهای دنیا ازان حق تعالی دانستند. وهمه خلقان را وکیلان وی دیدند. وآن چیزی که بنصیب نفس ایشان بازگشت از حق تعالی نخواستند. واز وکیل وی بخواستند وسخن خود با وی گفتند. واندر نظر شاهد چون بنده با بایست خود بوکیل عرضه کند بحرمت وطاعت نزدیکتر ازان بود که برخداوند. پس سوال شان از غیر علامت حضور واقبال خود بود به حق نه غیبت بود و اعراض از حق. ویافتم که یحیی بن معاذ را دختری بود. روزی مادر را گفت مرا فلان چیز باید. مادرش گفت از خدای بخواه. گفت ای مادر من شرم دارم که بایست نفسانی خود از وی بخواهم. وآنچه تو دهی هم ازان وی بود. وروزی مقدر من باشد. پس آداب سوال آن باشد که اگر مقصود سوالی برآید خرم تر ازان نباشی که برنیاید. وخلق را اندر میانه نه بینی. واز زنان واز اصحاب اسواق سوال نکنی وراز خود جز بآن نگوئی که بر حلالی مال وی موثق باشی. وتا توانی سوال بر نصیب خود کنی. وازان تجمل وکدخدائی نسازی. وآنرا ملک نگردانی. ومر حکم وقت را باشی. وحدیث فردا را بر دل نگذاری. تا بهلاک جاودانی ماخوذ نگردی. وخدای تعالی را بر دام گدائی خود نه بندی. واز خود پارسائی پیدا نکنی. که تا ترا از راه پارسائی چیزی بیش دهند. یافتم پیری را که از محتشمان متصوفه بود. از بادیه برآمد فاقه زده. ورنج انقطاع راه کشیده. ببازار کوفه اندر آمد. وگنجشکی را بر دست نشانده میگفت. از برای این گنجشک چیزی دهید. گفتند ای پیرا این چه میگوئی. گفت محال باشد که من گویم از بهر خدای مرا چیزی دهید بدنیا شفیع جز حقیری را نکنند. این اندکیست از بسیار آنچه اندرین باب شرط است مختصر کردم مر خوف تطویل را. والله اعلم ۰۰

باب دابهم فی التزویج والتجرید ومایتعلق بها

خدای گفت عز وجل. هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ. ورسول گفت صلی الله علیه وسلم. تناکحوا تکثروا فانی اباهی بکم الامم یوم القیٰمة ولو بالسقط. ونیز گفت ان اعظم النساء برکة اقلهن مؤنة واحسنهن وجوها واحسنهن فروجا. واین از صحاح اخبار است که در جمله نکاح مباح است بر جملگی مردان وزنان وفریضه بر آنکه از حرام نتواند پرهیزید وسنت مر آنرا که حق عیال بتواند گذارد. واز مشایخ این قصه گروهی گویند که تزویج مر دفع شهوت را باید. و کسب مر فراغت دل را. وگروهی گفتند که مر اثبات نسل را باید تا فرزندی باشد. وچون فرزند بود.

اگر پیش از پدر از دنیا بشود شفیع پدر باشد۔ و اگر پدر پیش از وے شود دعا گوئے بماند۔ و اندر خبر است کہ عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ مر ام کلثوم را کہ دختر فاطمہ بنت محمد مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم و رضی اللہ عنہا بود خطبہ کرد۔ از پدر ش علی ابن ابی طالب کرم اللہ وجہہ، و بخواست۔ و علی گفت او بس خورد است و تو مرد پیری و مرا نیت است۔ کہ او را بہ برادر زادہ خود خواہم داد۔ عبداللہ بن جعفر عمر کس فرستاد کہ یا با الحسن اندر جہان زنان بزرگ بسیار اند۔ و مراد من از ام کلثوم نہ دفع شہوت است۔ بلکہ اثبات نسل است۔ کہ از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم شنیدم۔ کہ گفت کل نسب وحسب ینقطع بالموت الا نسبی وحسبی۔ و یروی کل سبب ونسب ینقطع الا حسبی ونسبی۔ اکنوں مرا سبب ہست بایدم تا نسب نیز باشد۔ تا ہر دو طرف بمتابعت وے محکم گردانیدہ باشم۔ علی رضی اللہ تعالیٰ عنہ ام کلثوم را بہ عمر داد۔ و زید بن عمر داد وے بیامد رضی اللہ عنہ۔ و پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم۔ تنکح النساء علی اربعۃ علی المال والحسب والحسن والدین فعلیکم بذات الدین۔ فانہ ما استفاد امرء بعد الاسلام خیر من زوجۃ مؤمنۃ موافقۃ لیسرہا اذا انظر الیہا۔ بہترین فوائد و زوائد از پس اسلام زن مؤمنہ موافقہ باشد۔ تا بدو انس گیرد مرد مومن و اندر دین بصحبت وے قوتے یابد۔ و اندر دنیا موانستے کہ ہمہ وحشتہا اندر تنہائی است۔ و ہمہ راحتہا اندر صحبت۔ و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم گفت الشیطان مع الواحد۔ و بحقیقت مرد یا زن چوں تنہا باشد قرین وے شیطان بود۔ کہ شہوت را اندر پیش دل وے مے آراید۔ و ہیچ صحبت اندر حکم حرمت و امان چوں زناشوئی نباشد۔ اگر مجانست و موافقت باشد۔ و ہیچ عقوبت و مشغولی چنداں نبود۔ کہ چوں زن ناجنس باشد۔ پس درویش را باید کہ نخست اندر کار خود تامل کند۔ و آفتہا تجرید۔ و از آں تزویج اندر پیش دل صورت کند۔ تا دفع کدام آفت بر وئش سہل تر بود۔ متابع آں باشد۔ کہ در جملہ تجرید دو آفت است۔ یکے ترک سنتے از سنن۔ و دیگر پروردن شہوتے اندر دل۔ و خطر بودن اندر حرام۔ و تزویج را نیز دو آفتست۔ یکے مشغولی دل بغیر۔ و دیگر شغل تن از برائے حظ نفس۔ و اصل ایں مسئلہ بعزلت و صحبت باز گردد۔ آنکہ صحبت اختیار کند با خلق او را تزویج شرط باشد۔ و آنکہ عزلت جوید از خلق او را تجرید زینت بود۔ و پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم۔ سیروا سبق المفردون۔ یعنی بروید کہ مفردان بر شما سبقت گرفتند۔ و حسین بن ابی الحسن بصری گوید نجا المخفون وھلک المثقلون۔ از ابراہیم خواص مے آید کہ گفت بدیہی اندر آمدم بقصد زیارت بزرگے کہ آنجا بود۔ و چوں بخانہ وے رفتم خانہ دیدم

پاکیزه چنانکه معبد جای اولیاء بود. واندر وی دو محراب ساخته، در یک محراب آن پیر نشسته. و
اندر محراب دیگر عجوزهٔ پاکیزه. و در پیش وی نشسته. و هر دو ضعیف گشته از عبادت بسیار. به آمدن
من شادی بسیار نمودند. و سه روز آنجا بودم. و چون باز خواستم گشت پرسیدم از آن پیر که این
عفیفه ترا چه باشد. گفت از یک جانب دختر عم. و از دیگر جانب عیال من. گفتم اندرین سه روز سخت
بیگانه وار دیدم. تا اندر صحبت. گفت ای شصت و پنج سال هست تا چنانست. گفتم که علت این مرا
بگوئی. گفت بدانکه ما در کودکی عاشق یکدیگر بودیم. و پدر وی اورا بمن نمیداد. که دوستی ما مر
یکدیگر را معلوم وی گشته بود. مدتی رنج آن بکشیدیم. تا پدر وی وفات یافت. و پدر من عم وی
بود اورا بمن داد. چون آن شب ابتدا بیکدیگر رسیدیم. وی مرا گفت دانی که خدای تعالی با ما چه
نعمت کرامت کرده است. که ما را بیکدیگر رسانید. و دلهای ما را از ابتلا و آفتهای ناخوب
فارغ کرد. گفتم بلی. گفتا پس ما امشب خود را از هوای نفس باز داریم. و مراد خود زیر پای
آریم. و مر خدای را عبادت کنیم شکر این نعمت را. گفتم صواب آید. دیگر شب همان گفت.
سه دیگر شب من گفتم کنون دو شب برای تو شکر بگذاردیم امشب از برای من نیز عبادت
کنیم. کنون شصت و پنج سال است که بر آره و ما یکدیگر را نابسیم بحکم ملامت. و همه عمر
اندر شکر نعمت میگذاریم. پس چون درویشی صحبت اختیار کند، باید تا قوت آن مستوره از حلال
سازد. و مهرش از حلال گزارد. و تا از حقوق خداوند و از امر وی چیزی باقی مانده باشد بحظ نفس
خود مشغول نشود. و چون اوراد خود بگزارد. قصد فراش وی کند. نه حظ و مراد خود را اندر خود
کشد. و با خداوند تعالی بر وجه مناجات بگوید. بار خدایا تو شهوت اندر خاک آدم سرشتی مرآبادانی
عالم را. و اندر علم خود خواستی که مرا این صحبت باشد. یا رب این صحبت من دو چیز را گردان. یکی مر
حرص حرام را بحلال. و دیگر فرزند ولی و رضی مرا ارزانی دار. نه فرزندی که دل من از تو مشغول کند.
و از سهل بن عبدالله تستری می آید که او را پسری بیامد. هرگاه که بخوردگی از مادر طعام خواستی مادرش
گفتی از خدای خواه. اندر محراب شدی. و سجده کردی. مادرش آن مراد اندر نهان بدو دادی.
بی آنکه وی بدانستی که آن مادر داده است. تا خوی بدرگاه حق گیرد. روزی از دبیرستان اندر
آمد. و مادرش حاضر نبود. و سر بسجده نهاد خدای تعالی آنچه بایست او بود پدیدار آورد. مادر اندر آمد
و آن بدید. گفت ای پسر این از کجاست. گفت از آنجا که هر بار بود. چون زکریا صلوات الله علیه
بنزدیک مریم رضی الله عنها اندر آمدی. بتابستان میوهٔ زمستانی دیدی. و بزمستان میوهٔ

تا بستانی و بیاورد. بر وے تعجب پرسید. انّی لکِ هذا قالت هو من عند الله. و وے گفتے ایں از پی
خواست. باید که اشتغال صحبت مر درویش را اندر طلب دنیا و حرام و شغل دل نیفگند که هلاک درویش اندر
خرابی دل وے بود چنانکه خرابی توانگر اندر خرابی سرائے و فنائے مال. پس آنچه توانگر را خراب شود آنرا
عوض نباشد. و اندر زمانه ناممکن نگردد که کسے را زنے موافقه باشد. بے بایست زیادت و فضول و
طلب محال. و ازاں بود که گروہے تجرید و تخفیف اختیار کردند. و در روایت آں خبر درست گرفتند
که پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم خیر الناس فی آخر الزمان خفیف الحاذ. قیل یا رسول الله وما
خفیف الحاذ. قال الذی لا اهل له ولا ولد له. و نیز گفت سیروا سبق المفردون. پس باید که مفردان
پیشا سبقت گرفتند. و اجماع مشائخ ایں طریقت بر آنکه بهترین و فاضلترین مجردانند اگر دل شاں
از آفت خالی باشد. و طبع شاں از ارادت ارتکاب معاصی و شهوات معرض. و عوام مر ارتکاب
شهوت خبر مرویه که پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم حبّبت الیّ من دنیاکم ثلاث الطیب والنساء
وجعلت قرة عینی فی الصلاة. حجت سازند. و گویند چوں زناں محبوب وے باشند تا تزویج
فاضلتر باشد. گوییم که پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم لی حرفتان الفقر والجهاد. پس چرا دست از
حرفت وے بداشتند اگر آں محبوب وے بود ایں حرفت است. پس بحکم آنکه مر هواتاں را بداں سبیلے بیشتر
است مر هوائے خود را محبوب پیغمبر خواندن محال باشد. کسے پنجاه سال متابع هوائے خود بوده باشد
پندارد که متابع سنت است. او به غلط عظیم باشد. و در جمله نخستیں فتنه که بر سر آدم علیه السلام مقدّر
بوده است. هم اصل آں زنے بود اندر بهشت. و نخستیں فتنه که اندر دنیا پدیدار آمد. هم سبب آں زنے
بود یعنی فتنه هابیل و قابیل. و چوں خداوند تعالی خواست که عذاب کند هم سبب آں زنے بود.
و الی یومنا هذا همه اسباب فتنه هائے دینی و دنیاوی زنانند. و پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم
ما ترکت بعدی فتنة اضرّ علی الرجال من النساء. هیچ فتنه نگذاشتم پس از خود زیانکارتر بر مردان
از زناں. پس فتنه ایشاں اندر ظاهر چنیں نیست. اندر باطن خود چگونه باشد. و من که علی بن عثمان
الجلابی ام رضی الله عنه از پس آنکه مرا حق تعالی یازده سال از آفت تزویج نگاه داشته بود. هم تقدیر
کرد تا بفتنه اندر افتادم. و ظاهر و باطنم اسیر پری صفتے گشت. بے آنکه رویت بود. و یک سال
مستغرق آں بودم. چنانکه نزدیک بود که دین بر من تباه شود. تا حق تعالی بکمال لطف و تمام
فضل خود عصمت را باستقبال دل بیچاره من فرستاد. برحمت خلاصی ارزانی داشت. و الحمد
لله علی جزیل نعمائه. و در جمله قاعده ایں طریقت بر تجرید نهاده اند. چوں تزویج آمد حال دگرگوں

شد. و هیچ لشکر نیست غارتگر از عساکر شهوت الا که آتش آنرا باجتهاد بتوان نشاند. از آنچه آفتے که از تو خیزد آلت دفع آن هم تو باشد. غیرے نباید. تا آں صفت از تو زائل شود. و زوال شهوت بدو چیز باشد. یکے آنکه اندر تحت تکلف در آید. و دیگر آنکه از دائرهٔ کسب و مجاهدت بیروں باشد. اما آنچه اندر تحت تکلف مقدور آدمی است. آں گرسنگی باشد. و آنچه از تکلف بیروں نست. یا یا خوفی مقلقل است. و یا محبتے صادق. که بتفاریق هم جمع شود. و محب سلطان خود اندر اجزائے جسد پراگنده کند. و جمله حواس را از وصف ایشاں معزول کند. و کل بنده را جاگیر گرداند. و هزل را از وے فانی گرداند. و احمد حماد سرخسی که بماوراء النهر رفیق من بود مردے محتشم بود. و یرا گفتند ترا حاجت آید به تزویج. وے گفت نه. گفتند چرا. گفت زانچه من اندر روزگار خود یا غائب باشم از خود. یا حاضر بخود. چوں غائب باشم خود از کونین یادم نیاید. و چوں حاضر باشم نفس خود را چنا دارم. که چوں نانے بیابد پندارد که هزار حور یافتم. پس شغل دل کارے عظیم باشد. بهر چه خواهی گو باش. و گروهے گفتند که ما نیز اختیار خود از هر دو حال منقطع کنیم. تا از حکم و تقدیر پردهٔ غیب چه ظاهر شود. اگر تجرید نصیب ما آید اندراں بعفت کوشیم. و اگر تزویج بود متابع سنت باشیم. و بفراغ دل کوشیم که چوں داشت حق پاینده باشد. تجرید بنده چوں تجرید یوسف علیه السلام بود. در بلائے زلیخا. که اندر حال قوت بمراد از مراد خود روئے بگردانید. و بقهر هوا و رویت عیوب نفس خود مشغول شد. اندراں وقت که زلیخا با وے خلوت کرد. و تزویج وے چوں تزویج ابراهیم بود. از غایت اعتمادے. که ویرا با حق تعالی بود شغل اهل را شغل او نداشت. تا چوں ساره رشک پیدا کرد. و تعلق بغیرت کرد. ابراهیم هاجره را برگرفت. و بوادی غیر ذی زرع برد. و بخدا وند سپرد. و روئے از ایشاں بگردانید. تا حق تعالی بداشت خود ایشاں را بپرورد. چنانکه خواست پس هلاک بنده نه اندر تزویج و تجرید است. که بلائے او اندر اثبات اختیار. و متابعت هوائے خود است. و شرط آداب متاهل آنست. که ورد او روئے از او ورد وے فوت نشود. و احوال ضائع نه. و اوقات شوریده نه. و با اهل خود شفیق باشد. و نفقه حلال سازدش. و از برائے ادائے نفقهٔ وے رعایت ظلمه و سلاطین نکند. تا اگر فرزندے باشد بشرط باشد. و اندر حکایات معروفست که احمد بن حرب نیشاپوری رضی الله عنه روزے با جماعتے از رؤسا و سادات نیشاپور که بسلام او آمده بودند نشسته بود. که آں پسر شراب خوارش سرمست و رود زناں و سرود گویاں اندر آمد. و بدیشاں بر گذشت به بیحرمتی. و از کسے نیندیشید آں جمله متغیر شدند. احمد آں معنی اندر ایشاں بدید. گفت شما را چه

بود که تغیرے پدید آمد۔ گفتند بر گذشتن این پیر برین حال بر تو ما انشویزه شدیم۔ و وے از تو نبید نشید۔ احمد گفت وے معذور است۔ زانچه شبے مارا از خانه همسایه چیزے آوردند خوردنی من و عیال من از آن بخوردیم۔ آن شب مارا صحبت بود این فرزندان پیوست۔ و ثواب بر ما افتاد و اورا و ما باشد۔ چون بامداد شده بود تتبع حال خود کردیم۔ و بدان همسایه باز گشتیم تا آنچه فرستاده بود از کجا بود۔ و گفت از عروسی آورده بودند۔ چون نگاه کردیم از خانه سلطان فرستاده بود۔ و شرط آداب مجرد آنست که چشم را از نا شائست نگاه دارد۔ و تا دیدنی نه بیند و نا شنودنی نشنود۔ و نا اندیشیدنی نیندیشید۔ و آتش شهوت بگرسنگی بنشاند۔ و دل از دنیا و مشغولے حوادث نگاه دارد۔ و مر هوائے نفس را علم و الهام نگوید۔ و تلبیس شیطان را تاویل نسازد۔ تا بنزدیک طریقت مقبول باشد۔ این است اختصار آداب صحبت و معاملت۔ واللہ اعلم۔

کشف الحجاب العاشر فی بیان منطقهم وحدود الفاظهم وحقائق معانیهم

بدان اسعدک اللہ تعالیٰ که مر اہل ہر صنعتے را و ارباب ہر معاملتے را با یکدیگر اندر جریان اسرار خود عبارا تست۔ و کلماتے که جز ایشان معنی آن ندانند۔ و مراد از وضع آن عبارات دو چیز باشد۔ یکے حسن تفهیم و تسهیل غوامض را تا بفهم مرید نزدیکتر باشد۔ و دیگر کتمان سر را از کسانیکه اہل آن علم نباشند۔ و دلائل این واضح است۔ چنانکه اہل لغت مخصوص اند بعبارات موضوع خود۔ چون فعل ماضی و فعل مستقبل و صحیح و معتل و اجوف و لفیف و ناقص و آنچه بدین ماند۔ و اہل نحو مخصوص اند بعبارات موضوع خود۔ چون رفع و ضم و نصب و فتح و خفض و کسر و جزم و جید و منصرف و لا ینصرف و آنچه بدین ماند۔ و اہل عروض مخصوص اند بعبارات موضوع خود۔ چون بحور و دوائر و سبب و وتد و فاصله و آنچه بدین ماند۔ و محاسبان مخصوص اند بعبارات موضوع خود۔ چون فرد و زوج و ضرب و قسمت و کعب۔ و جذر و اضافت و تضعیف و تنصیف و جمع و تفریق و آنچه بدین ماند۔ و فقہا مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون علت و معلول و قیاس و اجتہاد و رفع و الزام و آنچه بدین ماند۔ و محدثان مخصوص اند بعبارات موضوع خود۔ چون مسند و مرسل و احاد و متواتر و جرح و تعدیل و آنچه بدین ماند۔ و متکلمان مخصوص اند بعبارات موضوع خود۔ چون عرض و جوہر و کل و جزو و جسم و حدث و جبر و تجزی و ہیولی و آنچه بدین ماند۔ پس این طائفه را نیز الفاظ موضوع است مر نکون و ظہور سخن خود را۔ تا اندر طریقت خود بدان تصرف کنند۔ و آنرا که

خواهند مقصود خود باز نمایند. و از آنکه خواهند بپوشانند. پس من بعضی ازین کلمات را بیانی مشرح بیارم. و فرق کنم که بیان کلمه و کلمه مراد ایشان از آن چه چیز باشد تا ترا و خوانندگان این کتاب را فائده تمامتر شود. و مرادهای نیک حاصل آید ان شاء الله عزوجل. فمن ذالك الحال والوقت والفرق بینهما. وقت اندر میان این طائفه معروفست. و مشایخ را اندرین سخن بسیار است و مراد من اثبات تحقیق است. و نه تطویل بیان. پس وقت آن بود که بنده بدان از ماضی و مستقبل فارغ شود. چنانکه واردی از حق بدل او پیوندد. و سر او را بدان مجتمع گرداند. چنانکه اندر کشف آن مجتمع شوند نه از گذشته یاد آیدش. و نه از نا آمده. پس همه خلق را اندرین دست نرسد. و ندانند که سابقهٔ ما بر چه رفت. و عاقبت ما بر چه خواهد بود. جز خداوندان وقت را که گویند علم ما در عاقبت و سابقت را ادراک نتواند کرد. ما را اندر وقت با حق تعالی خوش است. که اگر بفردا مشغول گردیم. و با اندیشهٔ آن بر دل گذاریم. از وقت محجوب شویم. و حجاب پراگندگی عظیم باشد. پس هر چه دست بدان نرسد اندیشهٔ آن محال باشد. چنانکه بوسعید خراز رضی الله عنه گوید که وقت عزیز خود را جز بعزیزترین چیزها مشغول مکن. و عزیزترین چیزهای بنده شغل باشد بین الماضی والمستقبل. و رسول گفت صلی الله علیه وسلم. لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملك مقرب ولا نبی مرسل. مرا با خدای تعالی وقتی است که اندران وقت هژده هزار عالم را بر دل من گذر نباشد. و در چشم من خطر نه. و از آن بود که چون شب معراج زینت ملک زمین و آسمانها بر وی عرضه کردند. بهیچ چیز باز ننگریست. تا خداوند گفت عزوجل. مازاغ البصر وما طغی. زانچه مصطفی صلی الله علیه وسلم عزیز بود. و عزیز را جز بعزیز مشغول نکنند. پس اوقات موحد دو وقت باشد. یکی اندر حال فقد. و دیگر اندر حال وجد. یکی در محل وصال. و یکی در محل فراق. و اندر هر دو وقت او مقهور باشد. زانچه در وصل وصلش بحق باشد. و در فصل فصلش هم بحق. و اختیار و اکتساب وی اندران میانه ثبات نیابد. تا او را صفتی بتوان کرد. و چون دست اختیار بنده از روزگار وی بریده شود. آنچه کند نه بنده وقت باشد. و از جنید می آید که گفت درویشی دیدم اندر بادیه در زیر مغیلانی نشسته. اندر جایی صعب و با مشقت. گفتم ای برادر ترا چه چیز اینجا نشانده است بدین ساکنی اندرین جایی بدین صعبی گفت بدانکه مرا وقتی بود اینجا ضائع شده است. اکنون بدینجا نشسته ام. و اندوهناکم. گفتم چند گاهست تا اینجایی گفت دوازده سال است. کنون شیخ همتی در کار من کند. تا باشد که مراد خود برسم. و وقت خود باز یابم جنید

گفت من برفتم و حج بکردم و او را دعا کردم، اجابت شد. وی همراہ خود برسید. چوں باز آمدم و بدان بیابانم
ہمانجا نشستہ. گفتم اے جوانمرد کنوں کہ وقت باز یافتی چرا ازینجا فراز نشوی. گفت ایہا الشیخ جائیکہ
را ملازمت کردم کہ محل وحشت بود. و سرمایہ آنجا گم کردہ بودم. روا باشد کہ اکنوں جائے را کہ سرمایہ آنجا
باز یافتم و محل انس منست بگذارم. شیخ بسلامت برود. کہ من خاک خویشتن را با خاک ایں جایگاہ
بر خواہم آمیخت. تا بقیامت سر از پے خاک برآرم. کہ پایۂ انس و محل سرور منست. شعر

فکل امرئ یولی الجمیل محبب — وکل مکان ینبت العز طیب

پس چیزے کہ حکم آں اندر تحت کسب آدمی اندر نیاید. تا بتکلف حاصل کند. ببازار نفروشند تا جان عوض
آں بدہد. و وے را اندر جلب و رفع آں ارادت نبود. و ہر دو طرف وے اندر رعایت آں متساوی
بود. و اختیار بندہ اندر تحقیق آں باطل. و مشایخ گفتہ اند کہ الوقت سیف قاطع. از آنکہ صفت شمشیر
بریدن است. و صفت وقت نیز بریدن. وقت بیخ مستقبل و ماضی ببرد. و اندوہ دے و فردا
از دل محو کند. پس صحبت شمشیر باخطر بود. إما هالك وإما مالك. یا ملک گرداند. یا ہلاک گرداند. اگر
کسے سیزدہ سال شمشیر را خدمت کند. و کتف عزیز خود را حامل او سازد. اندر حال بریدنش تمیز نکند.
میان گردنِ صاحب خود. و از آں غیر وے. از آنچہ صفت وے قہر است. باختیار کردن صاحب
وے قہر از وے زائل نشود. و حال وے از وے بود بر وقت. کہ او را مزین کند. چنانکہ روح مر جسد را.
ولا محالہ وقت بحال محتاج باشد. کہ صفائی وقت بحال باشد. قیامش بداں بود. پس چوں صاحب
وقت صاحب حال شود. تغیر از وے منقطع شود. و اندر روزگار خود مستقیم شود. کہ تا وقت بیحال
بود زوال روا بود. چوں حال بدو پیوست جملہ روزگارش وقت گردد. و زوال براں روا نباشد. و آنچہ
آمد شد نماید از تلوین و ظہور بود. چنانکہ پیش ازیں مر صاحب وقت را نازل وقت بود. و متمکن را غفلت
روا بود. و بر صاحب غفلت اکنوں نازل حال باشد. و تمکن وقت. زانچہ بر صاحب وقت غفلت
روا بود. و بر صاحب حال روا نباشد. و گفتہ اند. الحال سکوت اللسان. فی فنون البیان.
زبانِ صاحب حال از بیان حالش ساکت بود. و معاملتش بتحقیق حالش ناطق. و ازاں بود کہ
آں پیر گفت رضی اللہ عنہ. السؤال عن الحال محال. کہ عبارت از حال محال باشد. زانچہ حال
فنائے مقال بود. و استاد ابو علی دقاق رحمۃ اللہ علیہ گوید. کہ اگر اندر دنیائے یا در عقبے سرور است
با شور نصیب. وقت آں بود کہ اندر آنی. و باز حال چنیں نباشد کہ آں واردیست از حق بہ بندہ.
چوں بیاید ایں جملہ را از دل نفی کند. چنانکہ یعقوب علیہ السلام صاحب وقت بود. گاہ از فراق

اندر فراق چشمش سفید میکرد. وگاه از وصال اندر وصال بینا میشد. گاه از سوز چون موی شدے. وگاه از ناله چون نال. وگاه از روح چون روح بودے. وگاه از سرور چون سرور. و ابراهیم علیه السلام صاحب حال بود. نه فراق دید تا محزون بودے. و نه وصال تا مسرور شدے. ستاره و ماه و آفتاب جمله مدد حال وے میکردند. و وے اندر رویت از جمله فارغ. تا در هر چه نگریستے همه حق دیدے و میگفتے. لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ. پس گاه عالم جحیم صاحب وقت شود. از آنچه اندر مشاهده غیبت بود. و از فقد حبیب دلش محل وحشت بود. وگاه بجز ای دلش چون جنان باشد. اندر نعیم مشاهده که هر زمان از حق بدو تحفه بود. و بشارتے باز صاحب حال را اگر حجاب باشد یا کشف نعمت یا بلا جمله بر وے یکسان شود. که وے پیوسته اندر محل حال باشد. پس حال صفت مراد بود. و وقت درجه مرید یکے در راحت وقت با خود بود. و یکے در فرح حال با حق. فشتان بین المنزلتین. و الله اعلم بالصواب.

ومن ذالک المقام والتمکین والتفرق بینهما.

مقام عبارتست از اقامت طالب بر اداے حقوق مطلوب. بشدت اجتهاد. و صحت نیت وے. و هر یکے را از مریدان حق مقامیست. که اندر ابتداے درگاه طلب ماشان را سببے آن بوده است. و هر چند که طالب از هر مقامے بهره بیابد. و بر هر یکے که گذر میکند قرارش بر یکے باشد. از آنچه مقام و ارادت آن از ترکیب و جبلت باشد. نه روش و معاملت. چنانکه خداوند عز و جل ما را خبر داد از قول مقدس که گفت. وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ. پس مقام آدم علیه السلام توبه بود. و از آن نوح علیه السلام زهد. و از آن ابراهیم علیه السلام تسلیم. و از آن موسی علیه السلام انابت. و از آن داؤد علیه السلام حزن. و از آن عیسی علیه السلام رجا. و از آن یحیی علیه السلام خوف. و از آن پیغمبر ما صلی الله علیه وسلم ذکر. و هر چند که هر یک را اندر هر محل سرے بود. آخر رجوع شان بدان مقام اصلے شد و بود. و من اندر مذهب محاسبیان طرفے از مقامات بیان کرده ام. و بیان حال و مقام فرقے نهاده ام. اما بیش از ین مقدار چاره نیست. و بدانکه راه خداے عز و جل بر سه قسم است. یکے مقام و دیگر حال و سه دیگر تمکین. و خداے عز و جل همه انبیاء را از برائے بیان کردن راه خود فرستاد. تا حکم مقامات را بیان کنند. و صد و بیست و چهار هزار پیغمبر آمدند یا صد و بیست و چهار هزار و اند مقام. و با مدن پیغمبر ما صلی الله علیه وسلم اهل هر مقامے را حالے پدید آمد. و بدان جا پیوست که کسب خلق از آن منقطع شود. تا دین تمام شد بر خلق. و نعمت بغایت رسید. تا خداوند عز و جل گفت. اَلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي الآیة. آنگاه تمکین متمکنان پدیدار آمد. و اگر خواهم که احوال جمله بشمرم

و مقامات را شرح و هم از مراد باز مانم۔ اما تمکین عبارتست از اقامت محققان اندر محل کمال۔ و درجهٔ اعلی
پس اهل مقامات را از مقامات گذر ممکن بود۔ و از درجهٔ تمکین گذر محال باشد۔ از آنچه مقام درجهٔ
مبتدیانست۔ و تمکین قرارگاه منتهیان۔ از بدایت بنهایت گذر باشد۔ و از نهایت گذشتن روی
ندارد۔ زانچه مقامات منازل راه باشد۔ و تمکین قرار اندر پیشگاه دوستان حق اندر راه عاریت باشند
و اندر منازل بیگانه۔ سر ایشان در حضرت بود۔ و در حضرت آلت آفت بود۔ و ادوات غیبت و
علت۔ و اندر جاهلیت شعرا ممدوحان خود را مدح بمعاملت کردندی۔ و تا چندگاه برپا ماندی
شعر او نگزاردندی۔ چنانکه چون شاعری بحضرت ممدوحی رسیدی شمشیر بکشیدی۔ و پای اشتر
ببریدی۔ و شمشیر بشکستی۔ و مراد از آن آن بودی۔ که مرا اشتر ببایست۔ تا مسافت حضرت
تو بدان ببریدم۔ و شمشیر بدانکه حاسدان خود را که مرا از خدمت تو مانع بودند از خود باز دارم اکنون
که بتو رسیدم آلت مسافت بهیچ کار نیاید۔ ستور کشتم که رجوع از تو روا ندارم۔ و شمشیر بشکستم که قطع از درگاه
تو بدل نگذارم۔ و چون چند روزی برآمدی آنگاه شعر برخواندی۔ و حق تعالی موسی را صلوات الله
علیه همین فرمود۔ که چون بقطع منازل و گذاشتن مقامات بمحل تمکین رسید۔ و اسباب تلوین از
وی ساقط شد۔ حق تعالی بفرمودش۔ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ وَأَلْقِ عَصَاكَ۔ نعلین از پای بیرون کن
و عصا بیفگن۔ که آن آلت مسافتست۔ و اندر حضرت وصلت وحشت۔ آلت مسافت محال
باشد۔ پس ابتدای دوستی طلب کردن بود۔ و انتها قرار گرفتن۔ آب تا اندر رود باشد روان بود
چون بدریا رسید قرار گیرد۔ و چون قرار گرفت طعم بگرداند۔ تا هر کرا آب باید بصحبت وی میل نکند
بصحبت وی آنکس میل کند که او را جواهر باید۔ تا ترک جان بگوید۔ و مثقلهٔ طلب بر پای بندد
و سرنگون سار بدان دریا فرو شود۔ یا جواهر عزیز و در مکنون بدست آرد۔ و یا جان عزیز خود فنا
کند۔ و یکی گوید از مشایخ رحمهم الله۔ التمکین رفع التلوین۔ تمکین رفع تلوین است۔ و تلوین هم
از عبارات این طائفه است۔ چون حال و مقام با یکدیگر معنی نزدیکتر بدان۔ و مراد از تلوین تغیر
و گشتن از حال بحال خواهند۔ و مراد ازین کلمه آنست که متمکن متردد نباشد۔ و رخت یکسره
بحضرت برده باشد۔ و اندیشهٔ غیر از دل بسته۔ نه معاملتی رود که ظاهرش را بدل کند۔ و
نه حالی باشد که حکم باطنش متغیر گرداند۔ چنانکه موسی صلوات الله علیه السلام متلون بود۔ حق
تعالی یک نظر بطور تجلی کرد۔ هوش از وی بستد۔ چنانکه خدای گفت عز و جل۔ وَخَرَّ مُوسَىٰ
صَعِقًا۔ و رسول الله صلی الله علیه وسلم متمکن بود۔ از مکه تا قاب قوسین در عین تجلی بود۔ از حال

نه بگشت، و متغیر نشد. و این درجهٔ اعلی بود والله اعلم. پس تمکین بر دو گونه باشد: یکی آنکه نسبت آن بشاهد حق باشد. و یکی آنکه اضافت آن بشاهد خود باشد. آنرا که نسبت تمکین وی بشاهد خود بود باقی الصفة باشد. و آنرا که حوالت بشاهد حق بود فانی الصفة باشد. و مر فانی الصفة را محو و صحو و لحق و محق و فنا و بقا و وجود و عدم درست نیاید. از آنچه اقامت این اوصاف را موصوف باید و چون موصوف مستغرق باشد حکم اقامت وصفا و صفت از وی ساقط بود. و اندرین معنی سخن بسیار است. و من بدین اختصار کردم. و بالله التوفیق.

و من ذالک المحاضرة والمکاشفة والفرق بینهما

بدانکه محاضره بر حضور دل افتد اندر لطایف بیان. و مکاشفه بر حضور سِرّ افتد اندر حظیرهٔ عیان. پس محاضره اندر شواهد آیات باشد. و مکاشفه اندر شواهد مشاهدات. و علامت محاضره دوام تفکر باشد اندر رویت آیت. و علامات مکاشفه دوام تحیّر اندر کنه عظمت. فرق میان آنکه اندر افعال متفکر بود و میان آنکه اندر جلال متحیر که ازین دو یکی ردیف خلت بود. و دیگر قرین محبت. نه بینی که چون خلیل صلوات الله علیه اندر ملکوت آسمانها نگاه کرد. و اندر حقیقت وجود آن تامل و تفکر کرد. دلش بدان حاضر شد به رویت فعل طالب فاعل گشت. تا حضور وی فعل را نیز دلیل فاعل گردانید تا اندر کمال معرفت گفت. إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا. و حبیب را صلی الله علیه وسلم چون به ملکوت بردند چشم از رویت کل فراز کرد فعل ندید. و خلق ندید. و خود را هم ندید. و بفاعل مکاشف شد. پس اندر کشف شوق بر شوقش بیفزود. و قلق بر قلقش زیادت شد. طلب رویت کرد. رویت روی نبود. رای قربت کرد. قربت ممکن نشد. قصد وصلت کرد. وصلت صورت نبست. هر چند که بر دل حکم تنزیه دوست ظاهرتر شد. شوق بر شوق زیادت‌تر شد. نه روی اعراض بود و نه امکان اقبال. متحیر شد. آنجا که خلت بود حیرت کفر نمود. و آنجا که محبت بود وصلت شرک آمد. و حیرت سرمایه شد. ز آنچه آنجا در خلت حیرت اندر هستی بود و آن شرک باشد. و در محبت حیرت اندر چگونگی. و این توحید باشد. و ازین معنی بود که پیوسته شبلی گفتی. یا دلیل المتحیرین زدنی تحیرا. از آنچه زیادتی تحیر اندر مشاهده زیادتی درجه باشد. اندر حکایات مشهور است که چون ابوسعید خراز رضی الله عنه با ابراهیم سعد علوی بر لب دریا آن دوست خدای را بدید. پرسیدند از وی که راه بحق چه چیز است. گفت راه بحق دو است. یکی راه عوام. و دیگر راه خواص. گفتند این را شرح کن. گفت راه عوام آنست که تو بر آنی. لعلتی قبول کنی. و لعلتی رد. و راه خواص آنکه

ایشان نه معلل بنده، نه علت. و حقیقت این حکایات بشرح گذشته است مراد جز این نیست. و بالله التوفیق.

ومن ذالک القبض والبسط والفرق بینهما

بدانکه قبض و بسط دو حالت اند از احوالی که تکلیف بنده از آن ساقط است چنانکه آمدنش بکسبی نباشد و رفتن بجهدی نه. و خداوند گفت عزوجل: وَاللّٰهُ یَقْبِضُ وَیَبْسُطُ. پس قبض عبارتست از قبض قلوب اندر حالت حجاب. و بسط عبارتست از بسط قلوب اندر حالت کشف. و این هر دو از حق است بی تکلف بنده. و قبض اندر روزگار مریدان. بقول این گروه که قبض و بسط اندر یک معنی حمل کنند. و از مشایخ گروهی بر آنند که رتبت قبض رفیع تر است از رتبت بسط بهر دو معنی را یکی آنکه ذکرش مقدم است اندر کتاب. و دیگر آنکه اندر قبض گدازش و قهر است. و اندر بسط نوازش و لطف. و لامحاله گدازش بشریت و قهر نفس فاضلتر باشد از پرورش و لطف. زانچه آن حجاب اعظم است. و گروهی بر آنند که رتبت بسط رفیع تر است از رتبت قبض. از آنچه تقدیم ذکر قبض اندر کتاب علامت تقدیم فضل بسط است. زانچه اندر عرف و عادت عرب آنست که اندر ذکر مقدم و اندر مرتبه آنکه اندر فضل مؤخر بود چنانکه خدای گفت عزوجل: فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ وَمِنْهُم مُّقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بِإِذْنِ اللّٰهِ. و نیز گفت: إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ. و نیز گفت: يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ. و نیز گفت اندر بسط سرور است. و اندر قبض ثبور. و سرور عارفان جز در وصل معرفت نباشد. و ثبور ایشان جز در فصل مقصود نه. پس قرار اندر محل وصل بهتر از قرار اندر محل فراق. شیخ من گفتی رح که قبض و بسط هر دو بیک معنی است که از حق به بنده پیوندد. که چون آن معنی بر دل نشان کند یا سر را سرور شود و نفس مقهور. و نفس مسرور اندر قبض قلب. یکی بسط نفس وی باشد. و اندر بسط سر دیگری قبض نفس وی بود. آنکه از آن معنی بجز این عبارت کند تضییع انفاس باشد. و از آن بود که بایزید رح گفت قبض القلوب فی قبض النفوس. پس نفس مقبوض از خلل محفوظ باشد. و سر مبسوط از ذلل مضبوط. از آنچه اندر دوستی غیرت مذمت است. و قبض علامت غیرت حق تعالی باشد و دوست را با دوست معاتبت شرط است. و بسط علامت معاتبت باشد. و اندر آثار معروفست که تا یحیی بود گریست و تا عیسی بود بخندید. از آنچه یحیی منقبض بود و عیسی منبسط. چون فرا یکدیگر رسیدندی یحیی گفتی یا عیسی ایمن شدی از قطیعت. عیسی گفتی یا یحیی

نومید شدی از رحمت پس نه گریستن تو حکم ازلی بگرداند. و نه خندهٔ من قضا کرده را باز گرداند لا قبض ولا بسط ولا طمس ولا انس ولا محو ولا صحو ولا محق ولا عجز ولا جهل الا من الله. جز آں نباشد. که بوده است.

ومن ذالك الانس والهيبة والفرق بينهما۔

بداں اسعدک اللہ کہ ہیبت و انس دو حالت اند از احوال سعالیکِ طریقِ حق. و از آنست که چوں حق تعالیٰ بدلِ بندہ تجلی کند بشاہدِ جلال نصیب وے اندراں ہیبت بود. و باز چوں بدلِ بندہ تجلی کند بشاہدِ جمال نصیب وے اندراں انس باشد. تا اہلِ ہیبت از جلالش بر تعب باشند. و اہلِ انس از جمالش بر طرب. پس فرق بود میان وے کہ از جلالش اندر آتش دوستی سوزاں بود. و از آں وے کہ از جمالش اندر نورِ مشاہدہ فروزاں. پس گروہے از مشائخ گفتہ اند. کہ ہیبت درجۂ عارفاں است. و انس درجۂ مریداں. زانچہ ہر کہ اندر حضرتِ حق و تنزیہ او صافش قدم تمام تر بود ہیبت را بر دلش سلطانے بیشتر بود. و از انس طبعش نفور تر زانچہ انس با جنس باشد. و چوں مجانست و مشاکلت بندہ را با حق مستحیل باشد. انس با وے صورت نگیرد. و از وے بخلق نیز انس محال باشد. و اگر انس باشد باذکرِ وے ممکن شود. و ذکرِ وے غیرِ وے باشد. زانچہ آں از صفتِ بندہ باشد. و آرام بغیر اندر محبت کذب و دعوی و پنداشت بود. و باز ہیبت از مشاہدۂ عظمت باشد. و عظمت صفتِ حق بود. و لیبا فرق باشد میانِ بندہ کہ کارش از خود بخود باشد. و از آں بندہ کہ کارش از فنائے خود بہ لقائے حق بود. و از شبلی رحمۃ اللہ علیہ حکایت آرند. کہ گفت من چندیں گاہ مے پنداشتم کہ طرب اندر محبت میکنم. و انس با مشاہدہ وے میگیرم. اکنوں دانستم کہ انس جز با جنس نباشد. و باز گروہے گفتند کہ ہیبت قرینۂ فراق و عقوبت بود. و انس نتیجۂ وصل و رحمت باشد. باید تا دوستاں از آفات ہیبت محفوظ باشند. و با انس قریں. کہ لا محالہ انس محبت اقتضا کند چنانکہ محبت را مجانست مجالست مر انس را ہم محال باشد. شیخ من گفتہ عجب دارم از آنکہ گوید انس باحق تعالیٰ ممکن نشود. از پس آنکہ گفتہ است۔ إِنَّ عِبَادِي۔ قُلْ لِعِبَادِي۔ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي۔ يَا عِبَادِي لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ۔ ولا محالہ چوں بندہ ایں فضل بیند او را دوست گیرد. و چوں دوست گرفت انس بگیرد. و زانچہ اندر دوستی ہیبت بیگانگی بود. و انس یگانگی. و صفتِ آدمی اینست کہ با منعم انس گیرد. و از حق بما چندیں نعمت.

و مارا بدو معرفت باشد. محال باشد که با حدیث هیبت کنیم. و من گویم که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه که هر دو گروه اندرین مصیبت اند با اختلاف شان، زانچه سلطان هیبت با نفس باشد و هوای آن و فنا گردانیدن بشریت از آن. و سلطان انس با سر بود و پروردن معرفت در سر. حق تعالی به تجلی جلال نفس دوستان را فانی کند. و به تجلی جمال سر شان را باقی گرداند. پس آنانکه اهل فنا بودند هیبت را مقدم گفتند. و آنانکه ارباب بقا بودند. انس را تفضیل نهادند. و پیش ازین باب اندر فنا و بقا شرح آن داده شد.

و من ذلك القهر و اللطف و الفرق بينهما

این دو عبارتست مر این طایفه را که اندر روزگار خود کنند. و مراد ایشان از قهر تایید حق باشد به فنا کردن مرادها. و باز داشتن نفس از آرزوها. از آنکه ایشان را اندران مراد باشد. و مراد از لطف تایید حق باشد. به بقای سر و دوام مشاهده. و قرار حال اندر درجهٔ استقامت. تا حدیست که گروهی گفتند که کرامت از حق تعالی حصول مراد است. و این اهل لطف بودند. و گروهی گفتند که کرامت آنست که حق تعالی بنده را به مراد خود از مراد وی باز دارد. و به بی‌مرادیش مقهور گرداند. چنانکه اگر به دریا شود اندر حال تشنگی. دریا خشک شود. گویند که اندر بغداد دو درویش بودند از محتشمان فقرا. یکی صاحب قهر بود. و یکی صاحب لطف. و پیوسته با یکدیگر به نقار بودندی. و هر یکی مر روزگار خود را مزیت نهادی. آن روزگار صاحب خود. یکی میگفتی که لطف از حق به بنده اشرف اشیاست. از آنچه گفته است. اَللّٰهُ لَطِيْفٌ بِعِبَادِهٖ. و دیگری گفتی که قهر از حق به بنده اکمل اشیاست. زانچه گفته است. وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهٖ. و این سخن میان ایشان دراز شد. تا وقتیکه این صاحب لطف قصد مکه کرد. و به بادیه فرو شد. و به مکه نرسید و سالها خبر وی کس نیافت. تا وقتی یکی از مکه به بغداد می‌آمد او را دید به سر راه. گفت ای اخی چون به عراق شوی. آن شیخ مرا اندر کرخ بگوی. که اگر خواهی تا اندر بادیه را با مشقت آن چون کرخ بغداد بینی با عجایب آن. آن گویا اینک بادیه اندر حق من چون کرخ بغداد است. چون این درویش به کرخ بغداد بیامد. و این رفیق او را طلب کرد. و پیغام بگزارد رفیق او گفت چون باز گردی. او را بگوی که اندران شرفی نباشد. که بادیه با مشقت را اندر حق تو چون کرخ بغداد کرده اند تا از درگاه بگریزی. شرف و رتبت آن باشد که کرخ بغداد را با نعمت و عجایب آن اندر حق یکی بادیه گردانیده با مشقت. و وی اندران خرم باشد. و از شبلی رحمه الله می‌آید که گفت اندر مناجات خود. بار خدایا اگر آسمان را طوق [illegible] گردانی

وزمین را پائے بندِ من کنی۔ و عالم را جملہ بجوئے من تشنہ گردانی من از تو برنگردم۔ و شیخ من گفتے کہ سالے
اولیائے خداوند را اجتماعے بود اندر میانِ بادیہ۔ و پیرِ من حصری رحمۃ اللہ علیہ مرا با خود آنجا برد۔
گروہے را دیدم۔ ہر یکے بر نجیبے مے آمدند۔ وگروہے را بر تختے مے آوردند۔ وگروہے مے پریدند۔ و ہر یک
مے آمدند۔ از ایں جملہ حصریؒ بدیشاں التفات نکردے۔ تا جوانے دیدم کہ مے آمد نعلین گسستہ
و عصائے شکستہ۔ و پائے از کار بشدہ۔ و سر برہنہ۔ و اندام سوختہ۔ و بدنے ضعیف۔ و نحیف شدہ۔
چوں پدید آمد حصریؒ بر جست۔ و پیش وے باز رفت۔ و وے را بدرجۂ بلند بنشاند۔ گفت من متعجب شدم۔
و از پسِ آں از شیخ پرسیدم۔ گفت او ولی است از اولیائے خداوند۔ کہ متابع ولایت نیست۔ بلکہ ولایت
متابع ویست۔ و بکرامات ہیچ التفات نکند۔ و در جملہ آنچہ ما خود را اختیار کنیم بلائے ما بود۔ و من جز آں
نخواہم کہ حق تعالیٰ مرا خواہد۔ تا حق تعالیٰ مرا اندراں از آفت آں نگاہ دارد۔ و از شر نفسم باز رہاند۔ اگر اندر
قہر دارد تمنائے لطف نکنم۔ و اگر اندر لطف دارد ارادتِ قہرم نباشد۔ کہ ما را بر اختیار وے اختیار نیست۔

و من ذالک النفی والاثبات والفرق بینھما

مشایخ ایں طریقت
رضی اللہ عنہم محو صفت آدمیت را باثبات تائید حق نفی و اثبات خواندہ اند۔ و بنفی نفی صفت بشریت
خواستہ اند۔ و باثبات اثبات سلطان حقیقت۔ زانچہ محو ذہاب کل بود۔ و نفی کل جز بر صفات نیفتد۔
زانچہ بر ذات در حال بقائے بشریت نفی صورت نگیرد۔ پس باید کہ تا نفی صفات مذموم باشد۔ باثبات
خصال محمود۔ یعنی نفی دعوی بود اندر دوستی حق تعالیٰ باثبات معنی۔ زانچہ دعوی از رعونات نفس
باشد۔ و اندر جریانِ عادتِ ایشاں چوں بحکم اوصاف مقہور سلطانِ حقیقت گردند۔ گویند کہ نفی صفا
بشریت است۔ باثبات بقائے حق۔ و اندریں معنی پیش ازیں اندر باب فقر و صفوت و فنا و بقا
سخن رفتہ است۔ و براں اختصار کردم۔ و نیز گویند کہ مراد بدیں نفی اختیار بندہ باشد۔ باثبات
اختیار حق۔ و ازاں بود کہ آں موفق گفت۔ اختیار الحق لعبدہ مع علمہ لعبدہ خیر من اختیار
عبدہ لنفسہ مع جہلہ بربہ۔ زانچہ دوستی نفی اختیار محب باشد۔ باثبات اختیار محبوب۔ و ایں
مقرر است بنزدیک ہمہ۔ و اندر حکایات یافتم کہ درویشے اندر دریائے غرق مے شد۔ یکے گفت اے اخی
خواہی تا برہی۔ گفت نہ۔ گفت پس خواہی تا غرق شوی۔ گفت نہ۔ گفتا عجب کارے کہ نہ ہلاک با اختیار
کنی۔ و نہ نجات۔ گفت مرا بہ نجات چہ کار باشد کہ من اختیار کنم۔ اختیار من آنست کہ حق مرا اختیار کند۔
و مشایخ گفتہ اند کہ کمترین درجہ اندر دوستی نفی اختیار خود است۔ پس اختیار حق ازلی است۔ کہ نفی آں
ممکن نگردد۔ و اختیار بندہ عرضی بود۔ نفی بداں روا بود۔ باید تا اختیار عرضی زیر پائے آرد۔ تا اختیا

ازلی لقا یابد. چنانکه موسیٰ صلوات اللہ علیہ چوں برکوہ منبسط شد. تا از حق تمنی رویت کرد. باختیار خود کوشید. با حق گفت. رَبِّ اَرِنِیْ حق تعالیٰ گفت لَنْ تَرَانِیْ. گفت بارخدایا دیدار حق است و من مستحق این منع چرا. فرمان آمد کہ دیدار حق است. اما اندر دوستی اختیار باطل است. و اندریں معنی سخن بسیار است. اما مراد من بیش ازیں نبود. تا بدانی کہ مقصود از عبارت ایں قوم چہ چیز است. و باللہ التوفیق. و ازیں معنی جملہ ذکر جمع و تفرقہ و فنا، و بقا، و غیبت و حضور گذشتہ است اندر مذاہب متصوفہ آنجاکہ ذکر صحو و سکر و اشکال ایں معانی بیاوردم آنجا باید طلبید از آنچہ جائے بیان آں جملہ آنجا بود. اما بحکم لابد اینجا بیاوردم. تا مذہب ہرکسے بداں مشرح شود. واللہ اعلم۔

ومن ذالک المسامرۃ والمحادثۃ والفرق بینھما

ایں دو عبارتست از دو حال از احوال کاملانِ طریقِ حق. و حقیقت آں حدیث سر باشد مقرون بسکوت زبان یعنی محادثہ و حقیقت مسامرہ. دوم انبساط بود و بکتمان سر. و ظاہر معنے ایں آں بود کہ مسامرہ وقتے بود بندہ را با حق بشب. و محادثہ وقتے بود بروز. کہ اندراں او را با حق سوال و جواب بود ظاہری و باطنی. و ازانست کہ مناجات شب را مسامرہ خوانند. و دعوات روز را محادثہ. پس حال روزی بود بر کشف. و ازاں شب بر ستر. و اندر دوستی مسامرہ کاملتر بود از محادثہ. و تعلق مسامرہ بحال پیغمبر است صلی اللہ علیہ وسلم. پس چوں حق تعالیٰ خواست تا ویرا وقتے باشد با وے جبرئیلؑ را با براق بنزدیک وے فرستاد. تا ویرا بشب از مکہ تا بقاب قوسین رسانید. و با حق راز گفت. و از وے سخن شنید. و چوں بنہایت رسید زبانش اندر کشف جلال لال شد. و دلش اندر کنہ عظمت متحیر و علمش از ادراک باز ماند. و زبانش از عبارات عاجز شد. گفت لا احصی ثناء علیک. و تعلق محادثہ بحال موسیٰ است. کہ چوں وے خواست تا ویرا با الحق تعالیٰ وقتے باشد. از پس چہل روز از وعدہ و انتظار بر در بطور آمد. و سخن خداوند تعالیٰ شنید تا منبسط شد. و سوال رویت کرد و از مراد باز ماند. و ہوش از وے بشد. چوں بہوش باز آمد گفت. تُبْتُ اِلَیْکَ. تا فرق ظاہر شود میان آنکہ آوردہ باشند. سُبْحَانَ الَّذِیْ اَسْرٰی بِعَبْدِہٖ لَیْلًا و میان آنکہ آمدہ باشد. وَلَمَّا جَآءَ مُوْسٰی لِمِیْقَاتِنَا پس شب وقت خلوت دوستان. و روز وقت خدمت بندگان. و لامحالہ چوں بندہ از حد خود اندر گذرد. و را زجر کنند. با زدوست را حد نباشد تا اندر گذشتن آں مستوجب ملامت شود. کہ ہرچہ دوست کند جز پسندیدہ دوست نباشد۔

ومن ذالک علم الیقین وعین الیقین وحق الیقین والفرق بینھما

پس آنکه بحکم اصول این جمله عبارات از علم بود بمعلوم خود. و علم بے یقین بر صحت بیان معلوم خود علم نباشد و چون علم حاصل آمد غیب اندران چون عین باشد. زانچه فردا مومنانے که حق تعالی را بینند هم بدین صفت بینند که امروزش میدانند. اگر بر خلاف این بینند. یا رویت صحیح نباشد فردا. و یا علم درست نباید امروز. و این هر دو طرف خلاف توحید باشد. زانچه امروز علم خلق بدو درست باید. و فردا رویت شان درست پس علم الیقین چون عین الیقین باشد و حق الیقین چون علم الیقین. و آنانکه عین الیقین را استغراق علم گفته اند اندر رویت آن محال است. از آنچه رویت مر حصول علم را آلتے است. چون سماع. و مانند این. چون استغراق علم اندر سماع محال بود. اندر رویت نیز محال بود. پس مراد این طائفه بدین علم الیقین علم معاملت دنیاست باحکام اوامر. و از عین الیقین علم بحال نزع و وقت بیرون رفتن از دنیا. و از حق الیقین علم بکشف رویت اندر بهشت. و کیفیت احوال آن بمعاینه. پس علم الیقین درجه علماء است بحکم استقامت شان بر احکام اوامر. و عین الیقین مقام عارفان است بحکم استعداد شان مر مرگ را. و حق الیقین فناگاه دوستان است بحکم اعراض شان از کل موجودات. پس علم الیقین بمجاهدت بود. و عین الیقین بموانست. و حق الیقین بمشاهدت بود. و این یکے عام است. و آن دیگر خاص. و سه دیگر خاص الخاص. والله اعلم.

ومن ذالک العلم والمعرفة والفرق بینهما. علمائے اصول فرق کرده اند میان علم و معرفت. و هر دو را یکے گفته اند. نشاید که حق تعالی را عالم خوانند. و نشاید که عارف خوانند مر عدم توقیف را. اما مشایخ این طریقت علمی را که مقرون معاملت و حال باشد. و عالم آن عبارت از حال خود کند آنرا معرفت خوانند. و مر عالم آنرا عارف. و هر علمی را که از معنی مجرد بود و از معاملت خالی او را علم خوانند. و مر عالم آنرا عالم. پس آنکه بمعنی چیزے و حقیقت آن عالم بود او را عارف خوانند. و آنکه بعبارت مجرد و بحفظ آن بے حفظ معنیش عالم بود او را عالم خوانند. و از آن معنی را ست که چون خواهند که این طائفه بر اقران خود استخفاف کنند او را دانشمند خوانند. و مر عوام را این منکر آید. و مراد شان نه نکوهش ویست بحصول علم. مراد شان نکوهش ویست بترک معاملات. لان العالم قائم بنفسه. و العارف قائم بربه. و اندرین معنی سخن بسیار رفته است اندر کشف الحجاب المعرفة. و این جا مقدار کفایت باشد.

ومن ذالک الشریعة والحقیقة والفرق بینهما. این دو عبارت است مر این قوم را که یکے از آن صحت حال ظاهر کند. و یکے از اقامت حال باطن. و دو گروه اندرین

معنی بغلط اند. یکی علمای ظاهر که گویند فرق نکنیم از آنچه شریعت خود حقیقت است و حقیقت شریعت
و یک گروه از ملاحده که قیام هر یکی از این بی دیگری روا دارند. و گویند که چون حال حقیقت کشف گشت
شریعت برخیزد. و این سخن مشبهه و قرامطه و مشابهه و سوسیان است. و دلیل بر آنکه شریعت اندر
حکم از حقیقت جداست آنکه تصدیق از قول جداست اندر ایمان. و دلیل بر آنکه اندر اصل تصدیق از
قول جدا نیست آنکه تصدیق بی قول ایمان نباشد و قول بی تصدیق کردش نه. و فرق ظاهر است
میان قول و تصدیق پس حقیقت عبارت است از معنیی که نسخ بر آن روا نباشد. و از عهد آدم
تا بفنای عالم حکم آن متساویست. چون معرفت حق و صحت معاملت خود بخلوص نیت. و شریعت
نیز عبارتست از معنیی که نسخ و تبدیل بر آن روا بود چون احکام. و اوامر پس شریعت فعل بنده بود.
و حقیقت داشت خداوند و حفظ و عصمت وی تعالی. پس اقامت شریعت بی وجود حقیقت
محال باشد. و اقامت حقیقت بی حفظ شریعت هم محال. و مثال این چون شخصی باشد زنده بجان
و چون جان از وی جدا شود آن شخص مرداری شود. و جان چون باد و که قیمت شان بمقارنت
یکدیگر است. همچنین شریعت بی حقیقت ریائی بود. و حقیقت بی شریعت نفاق. و خداوند گفت
وَالَّذِيْنَ جَاهَدُوْا فِيْنَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا. و مجاهدت شریعت آمد و هدایت حقیقت آن. یکی
حفظ بنده باشد مر احکام ظاهر را بر خود. و آن دیگر حفظ حق بود مر احوال باطن را بر بنده پس شریعت
از مکاسب بود. و حقیقت از مواهب. نوع دیگر این حدود و عبارتیست که استعارت پذیرد اندر
کلام ایشان. و تفصیل و شرح علم آن مشکل بود و من به اختصار بیان این نوع بکنم. الحق
مراد شان از حق خداوند باشد. از آنچه این نامیست از اسامی حق. چنانکه گفت. ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَ
الْحَقُّ. الحقیقة مراد شان بدین لفظ اقامت بنده باشد اندر محل وصل خداوند. و وقوف سر وی
بر محل تنزیه. آنچه بر دل گذرد از احکام تفرقه. الوطنات آنچه در سر متوطن بود از معانی الهی.
الطمس نفی عینی باشد که اثر آن نماند. الرمس نفی عینی با اثر آن از دل. العلایق
اسبابی که طالبان تعلق بدان کنند و از مراد باز مانند. الوسایط اسبابی که به تعلق کردن آن
بمراد رسند. الزوائد زیادتی انوار باشد بدل. الفوائد ادراک سر لابد خود را. الملجاء
اعتماد دل بحصول مراد آن. المنجا خلاص یافتن دل از محل آفت. الکلیة استغراق اوصاف
آدمیت بکلیت آن. اللوایح اثبات مراد و ورود نفی آن. اللوامع اظهار نور بر دل به بقای
فوائد آن. الطوالع طلوع انوار معارف بر دل. الطوارق واردی بدل به بشارت

و یا نیز جز اندر مناجات نشسب. **اللطایف** اشارتے بدل از دقائق حال. **الستر** نهفتن احوال دوستی. **النجوی** نهفتن آفات از اطلاع غیر. **الاشارة** اخبار غیر از مراد بے عبارت زبان. **الایماء** تعریض خطاب بے عبارت و اشارت. **الوارد** حلول معانی بدل. **الانتباه** زوال غفلت از دل. **الاشتباه** اشکال حال اندر دو طرف حکم حق و باطل. **القرار** زوال تردد از حقیقت حال. **الانزعاج** تحرک دل بود اندر حال وجد. اینست معنی بعضے از الفاظ ایشاں بر اختصار واللہ اعلم۔ **نوع دیگر** ایں حدود الفاظیست کہ اندر توحید خداوند تعالیٰ استعمال کنند۔ و اندر بیان اعتقاد شاں اندر حقایق بے استعارت۔ و از آناں یکے نخست۔ **العالم** عبارتست از مخلوقات خداوند عزوجل۔ و گویند کہ ہژدہ ہزار عالم است۔ و پنجاہ ہزار عالم فلاسفہ گویند۔ و عالم یکے عالم علوی۔ و دیگر عالم سفلی۔ و علمائے اصول گویند از عرش تا ثریٰ ہر چہ ہست عالم است۔ و در جملہ عالم اجتماع مختلفات بود۔ و اہل ایں طریقت نیز عالم ارواح و عالم نفوس گویند۔ و مراد شاں نہ بود کہ مراد فلاسفہ است۔ کہ مراد شاں اجتماع ارواح و نفوس باشد۔ **المحدث** متاخر اندر وجود یعنی نبودہ و پس بودہ۔ **القدیم** سابق اندر وجود ہمیشہ بودہ و آنکہ ہستی وے سابق بود بر ہمہ ہستیہا و ایں جز خداوند تعالیٰ را نیست۔ **الازل** آنچہ مر آنرا اول نیست۔ **الابد** آنچہ مر آنرا آخر نیست۔ **الذات** ہستی چیز و حقیقت آں۔ **الصفة** آنکہ نعت پذیرد زانچہ بخود قائم نیست۔ **الاسم** غیر مسمیٰ۔ **التسمیة** خبر از مسمیٰ۔ **النفی** آنکہ عدم ہر منفی اقتضا کند۔ **الاثبات** آنکہ وجود مثبت اقتضاء کند۔ **الشیئان** آنکہ وجود یکے بدیگرے روا بود۔ **الضدان** آنکہ روا نبود وجود یکے با بقائے وجود دیگرے اندر یک حال۔ **الغیران** آنکہ وجود ہر یک لفنائے دیگرے روا بود۔ **الجوهر** اصل چیزے آنکہ بخود قایم بود۔ **العرض** آنکہ بجوہر قائم بود۔ **الجسم** آنکہ مؤلف بود از اجزائے پراگندہ۔ **السوال** طلب کردن حقیقتے۔ **الجواب** خبر دادن از مضمون سوال۔ **الحسن** آنکہ موافق امر بود۔ **القبیح** آنکہ مخالف امر بود۔ **السفه** ترک امر بود۔ **الظلم** نہادن چیزے نہ بجائے خود۔ **العدل** نہادن ہر چیزے بجائے خود۔ **الملك** آنکہ براں اعتراض نتواں کرد کہ او کند ایں است آں حدود کہ طالب را ازیں چارہ نباشد بر سبیل اختصار۔ **نوع دیگر** ایں عباراتیست کہ بشرح آں حاجتمند باشند۔ و اندر میان متصوفہ متداولست۔ و مقصود شاں بدیں عبارات آں باشد کہ اہل لسان را معلوم گردد۔ و از ظاہر لفظ از خاطر حصول معنی خواہند۔ اندر دل۔

باسرعت زوال آں بخاطر دیگر۔ وقدرت صاحب خاطر بر دفع کردن آں از دل۔ واہل خاطر متابع خاطر اول باشند اندر اموری کہ آں از حق تعالیٰ باشد بہ بندہ بے علت۔ وگویند کہ خیر نساجؒ را خاطرے پدیدار آمد۔ کہ جنیدؒ بر در است آں خاطر را خواست۔ کہ از خود دفع کند۔ خاطر دیگر در آمد۔ ہم بدفع آں مشغول شد۔ سہ دیگر خاطر بیروں آمد۔ جنیدؒ را دید بر در ایستادہ۔ گفت یا خیر اگر خاطر اول را متابع بودی۔ وسیرت مشایخ بجا آوردی مرا چندیں بر در نبایستے ایستاد۔ و مشایخ گفتہ اند کہ اگر خاطر آں بود کہ خیر را اشراف افتاد۔ از آں جنیدؒ چہ بود۔ گفتند کہ چوں جنیدؒ پیر خیر بود۔ لامحالہ پیر بر کل احوال مرید مشرف باشد۔ **الواقع** از واقع معنیٰ آں خواہند کہ اندر دل پدیدار آید۔ وبقا یابد۔ بخلاف خاطر۔ وہیچ حال مر طالب را آلت دفع کردن آں نباشد۔ چنانکہ گویند خطر علیٰ قلبی۔ ووقع فی قلبی۔ پس دلہا جملہ محل خواطر اند۔ اما وقایع جز بر دلے صورت نگیرد۔ کہ حشو آں جملہ حدیث حق باشد۔ واز آنست کہ چوں مرید را اندر راہ حق تعالیٰ بندے پیدا آید۔ آنرا قید گویند۔ وگویند کہ او را واقعہ افتاد۔ واہل لسان باز بواقعہ اشکال خواہند اندر مسائل۔ وچوں کسے آنرا جواب گوید واشکال بردارد۔ گویند واقعہ حل شد۔ اما اہل تحقیق گویند کہ واقعہ آں بود کہ حل براں روا نباشد۔ وآنچہ حل شود خاطرے بود نہ واقعی کہ بند اہل تحقیق اندر چیزے حقیر نباشد۔ چونکہ ہر زماں حکم آں بدل شود۔ واز حال بگردد واللہ اعلم بالصواب۔ **الاختیار**۔ از اختیار آں خواہند کہ اختیار کنند مر اختیار حق را بر اختیار خود۔ یعنی بدانچہ حق تعالیٰ ایشاں را اختیار کردہ است از خیر وشر۔ بسندہ کار باشند واختیار کردن بندہ مر اختیار حق تعالیٰ را ہم باختیار حق بود۔ کہ اگر نہ آں بودے کہ حق تعالیٰ او را بے اختیار کردے۔ وے ہرگز اختیار خود فرو نگذاشتے۔ واز ابو یزیدؒ پرسیدند کہ ایں کہ باشد۔ گفت آنکہ او را اختیار نماندہ باشد۔ واختیار حق او را اختیار گشتہ باشد۔ واز جنید مے آید رحمۃ اللہ علیہ کہ وقتے او را تبے آمد۔ گفت بار خدایا مرا عافیت دہ۔ بسرش ندا آمد کہ تو کیستی۔ تو اندر ملک من سخن بگوئی۔ واختیار اکنی من تدبیر ملک خود بہتر از تو دانم۔ تو اختیار من اختیار کن۔ نہ خود را باختیار خود پدیدار کن۔ واللہ اعلم۔ **الامتحان** بدیں لفظ امتحان دل اولیا را خواہند۔ بگونہ گونہ بلاہا کہ از حق تعالیٰ بدل ایشاں رسد۔ چوں خوف وحزن وقبض وہیبت ومانند ایں چنانکہ خداوند گفت عزوجل۔ أُولٰئِكَ الَّذِيْنَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوْبَهُمْ لِلتَّقْوٰى لَهُمْ مَّغْفِرَةٌ وَّاَجْرٌ عَظِيْمٌ۔ وایں درجہ رفیع باشد واللہ اعلم بالصواب۔ **البلاء**۔ ببلا امتحان تن دوستاں خواہند۔

بیگونه محنتها و بیماریها و رنجها، و هرچند که بلا بر بنده بیشتر قوت پیدا میکند قربت زیاده میشود او را با حق که بلا لباس اولیاست و گهوارهٔ اصفیا و غذای انبیا. نه بینی که پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم نحن معاشر الانبیاء اشد الناس بلاء و نیز گفت اشد الناس بلاء الانبیاء ثم الاولیاء ثم الامثل فالامثل. و در جمله بلا نام رنجی باشد که بر دل و تن بندهٔ مومن پیدا شود که حقیقت آن نعمت بود و بحکم آنکه سر آن بر بنده پوشیده باشد با احتمال کردن آلام آن او را ثواب باشد. و باز آنچه بر کافران باشد آن نه بلا بود که آن شقاوت بود و هرگز کافران را از شقاوت شفا نباشد. پس مرتبهٔ بلا بزرگتر از مرتبهٔ امتحان بود که تاثیر امتحان بر تن بود و از آن این بر دل و تن. والله اعلم بالصواب. التحلی تشبه باشد بقوم ستوده بقول و عمل. و پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم لیس الایمان بالتحلی و التمنی لکن ما وقر فی القلوب وصدق العمل. پس مانند کردن خود را بگروهی بی حقیقت معاملت ایشان تحلی بود و آنانکه بنمایند و نباشند زود فضیحت شوند و راز ایشان آشکارا شود هرچند که بنزدیک اهل تحقیق ایشان فضیحت باشند و راز ایشان آشکارا. التجلی تجلی تاثیر انوار حق باشد بحکم اقبال بدل مقبلان که بدان شایستهٔ آن شوند که بدل مر حق تعالی را ببینند. و فرق میان این رؤیت بدل و رؤیت عیان آن بود که متجلی اگر خواهد ببیند و اگر خواهد نه بیند یا وقتی ببیند و یا وقتی نه بیند و باز اهل عیان اندر بهشت اگر خواهند که نه بینند نتوانند که نه بینند که بر تجلی ستر جایز بود و بر رؤیت حجاب روا نباشد. والله اعلم. التخلی تخلی اعراض باشد از اشغال مانع مر بنده را از خداوند و یکی از آن دنیاست که دست از آن خالی کند و دیگر ارادت عقبی که دل از آن خالی کند و سه دیگر متابعت هوا که سر از آن خالی کند و چهارم صحبت خلق که خود را از آن خالی سازد و دل از اندیشهٔ ایشان بپردازد. الشرود و معنی شرود طلب حق باشد بخلاص از آفات و حجب و بیقراری اندر آن که همه بلای طالب از حجاب باشد. پس تخیل طالب را اندر کشف حجاب و اسفار شان را و تعلق شان از هر چیز شرود خوانند که اندر ابتدای طلب بیقرار باشند. اندر انتها وصل تمکن گردد. القصود و مراد ایشان از قصود صحت عزیمت باشد بطلب حقیقت مقصود. و قصود این طائفه اندر حرکت و سکون بسته نیست زانچه دوست اندر دوستی اگرچه ساکن بود قاصد بود و این خلاف عادت است. از آنچه قصد قاصدان یا بر ظاهر شان از قصد تاثیری بود یا در باطن شان. نشانهٔ تجرد دوستان که بی علت طلب کنند

و بحرکات خود قاصد باشند. و همه صفات شان خود قصد بود. که قصد بغایت کنند. چون دوستی
حاصل بود همه قصد بود. الاصطناع بدین سخن آن خواهند که بنده را خداوند تعالی مهذب
گرداند بفنای جمله نصیبهای وی. و زوال جمله حظهای نفسش. و اوصاف نفس وی را
اندر روی مبدل گرداند. تا بزوال نعوت و تبدیل اوصاف نفسانی از خود بیخود شود. و
مخصوص اند بدین درجه پیغمبران. یا دون اولیاء. و گروهی از مشایخ رحمهم الله بر غیر
ایشان یعنی اولیاء هم این معنی روا دارند. والله اعلم بالصواب. الاصطفاء اصطفاء آن
بود که حق تعالی دل بنده را مر معرفت خود را فارغ گرداند. تا معرفت صفائی خود اندر دل وی
بگسترانند. و اندرین درجه خاص و عام مومنان همه یکی اند. از عاصی و مطیع و ولی و نبی چنانکه
گفت خدای عز و جل. ثُمَّ اَوْرَثْنَا الْکِتَابَ الَّذِیْنَ اصْطَفَیْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهٖ
وَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ وَّمِنْهُمْ سَابِقٌۢ بِالْخَیْرَاتِ. الاصطلام اصطلام تجلیات حق بود که
بکلیت بنده را مقهور خود گرداند. امتحان لطف اندر نفی ارادتش. و قلب ممتحن. و قلب
مصطلم هر دو بیک معنی باشد. جز آنکه اصطلام اخص و ارق امتحان است. اندر جریان
عبارات اهل این طریقت والله اعلم بالصواب. الرین رین حجابی بود بر دل که کشف آن جز
بایمان نبود. و آن حجاب کفر و ضلالت. چنانکه خدای گفت عز و جل. و دل کفار را بدان
صفت کرد. کَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰی قُلُوْبِهِمْ مَّا کَانُوْا یَکْسِبُوْنَ. و گروهی گفتند که این آن بود که
زوال آن خود ممکن نشود بهیچ صفت. که دل کافران اسلام پذیر نباشد. و آنچه از ایشان اسلام
آرند. اندر علم خدای عز و جل مومن بوده باشند. الغین و غین حجابی بود بر دل که با استغفار
برخیزد. و آن بر دو گونه باشد. یکی خفیف. و دیگر غلیظ. و غلیظ مر اهل غفلت و کبائر را بود. و
خفیف مر همه را چه ولی و چه نبی علیه السلام که پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم. انه لیغان علی
قلبی و انی لاستغفر الله فی کل یوم مائة مرة. پس مر غین غلیظ را توبه بشرط باید. و مر خفیف
را رجوعی صادق بحق. و توبه بازگشتن بود از معصیت بطاعت. و رجوع بازگشتن از خود
بخداوند. پس توبه از جرم کنند. و جرم بندگان مخالف امر بود. و از آن دوستان مخالف ارادت
پس جرم بندگان معصیت بود. و از آن دوستان رویت وجود خود. اگر کسی از خطا بصواب
بازگردد. گویند تائب است. و یکی از خطا بصواب باز گردد. گویند راجع است. این جمله
اندر باب توبه گفته ام. والله اعلم. التلبیس نمودن چیزی را که بخلاف تحقیق آن باشد

خوانند. چنانکه خدای تعالی گفت عزّ و جلّ. وَلَلَبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ. و جز حق را تعالی این صفت محال باشد. از آنچه کافر را بنعمت مومن بنماید. و مومن را بنعمت کافر. تا وقت اظهار حکم وے باشد. و حقیقت آں اندر هر کسے. و چوں یکے ازیں طایفه خصال محموده را بپوشاند بصفات گویند که تلبیس میکند. و جز آنجا عبارت استعمال نکنند. و نفاق و ریا را تلبیس نخوانند. هر چند که اندر اصل تلبیس باشد. زانچه تلبیس جز ایں اندر اقامت فعل حق مستعمل نباشد. **الشرب**. حلاوت طاعت و لذت کرامت و راحت انس را ایں طایفه شرب خوانند. و هیچکس کاری بے لذت شرب بے نتواند کرد. و چنانکه شرب تن از آب باشد. شرب دل از راحات. و حلاوت طاعات باشد. و شیخ من گفتے رضی الله عنه که مرید بے شرب. و عارف بے شرب. از ارادت و معرفت بیگانه باشند. از آنچه مرید را باید که از کردار خود شرب باشد. تا حق طلب اندر ارادت بجای آرد. اما عارف را نباید که شرب باشد بدوں حق. یا شرب بنفسے که به نفس بازگردد بیارامد. والله اعلم بالصواب. **الذوق**. ذوق مانند شرب باشد. اما شرب جز اندر راحات مستعمل نیست. و ذوق مر رنج و راحت را نیکو مستعمل بود. چنانکه کسے گوید. ذُقْتُ الحلاوة و ذقتُ البلاء. و ذقتُ الراحة. همه درست آید. و باز شرب را گویند. شربت بکاس الوصل. او بکاس الود. و مانند این از آنچه خدای تعالی چوں حدیث شرب یاد کرد. گفت كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا. و چوں از ذوق یاد کرد و گفت. ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ. و جای دیگر گفت. ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ. این است احکام حدود الفاظ متداول ایشاں که یاد کردم. و اگر جملگی آں ثبت کنم کتاب مطول شود. والله اعلم بالصواب.

کشف الحجاب الحادی عشر فی السماع

بدانکه اسباب حصول علم پنج است. یکے سمع و دیگر بصر و سیم دیگر ذوق چهارم شم پنجم لمس. و خداوند تعالی مر دل را ایں پنج دریچه آفریده است. و هر جنس علم بیکے ازیں باز بسته. چوں سمع را علم باصوات و اخبار و بصر را علم بالوان و اکوان و ذوق را علم بحلو و مر و شم را علم به نتن و رائحه و لمس را علم بخشونت و لین. و ازیں پنج حواس چهار را اندر محل مخصوص نهاده است. و یکے را شایع گردانیده است اندر همه اعضاء. یعنی سمع را محل گوش گردانیده است. و بصر را چشم. و ذوق را کام و شم را بینی. و لمس را اندر همه اندام مجال داده است. زانچه جز بچشم نه بینند. و جز بگوش نشنوند. و جز بینی نبویند. و بجز کام مزه نیابند. اما همه تن بلمس نرم از درشت و گرم از سرد

بازداند۔ و از روئے جواز جائز باشد۔ که ازیں هریک اندر همه اعضا شایع باشد چنانکه لمس و بنزدیک معتزله هر یکے جز در محل مخصوص روا نباشد۔ که هر یکے را محل مخصوص بود۔ باطل است قول ایشان جز بحاسهٔ لمس که آنرا محل مخصوص نیست۔ و چوں هر یکے ازیں پنج را محل مخصوص نیست۔ و ایں یکے بدیں صفت روا بود۔ پس دیگراں را نیز روا بود بهمیں صفت۔ و مراد اینجا ایں ماجرا نیست اما ازیں مقدار چاره ندیدم مر تحقیق بیان معنی را۔ پس چهار حواس که ذکر آں گذشت بے حکم آنکه سمع است۔ یکے بیند و یکے ببوید و یکے بچشد و یکے بسود و روا باشد اندر دیدن ایں عالم بدیع۔ و بوئیدن چیزهائے خوش۔ و چشیدن نعمتهائے نیکو۔ و بسودن چیزهائے نرم۔ و شنودن اصوات مر عقل را دلیل گردد۔ و بخداوندش راه نماید۔ زانچه بداند که عالم محدث است۔ و محل تغیر است۔ و آنچه از حوادث خالی نباشد محدث بود۔ و ایں را آفریدگاریست نه از جنس وے۔ که ایں مکون است۔ و آفریدگار وے مکون۔ و ایں مجسم است۔ و آفریدگار وے مجسم۔ آفریدگارش نامتناهی است و نامتناهی قادر است بر همه چیزها۔ و بر همه کارها۔ توانا و عالم است بر همه معلومات۔ و تصرف اندر ملک جائز است۔ آنچه خواهد تواند کرد۔ و رسولان فرستاد با برهانهائے صادق۔ اما گرویدن بر رسولان وے واجب نباید تا وجوب معرفت بسمع معلوم خود نگرداند۔ و آنچه موجب شرع و دین است۔ و ازیں است که اهل سنت فضل نهند سمع را بر بصر اندر دار تکلیف۔ و اگر مخطی گوید که سمع محل خبر است، و بصر موضع نظر، و دیدار فاضلتر از شنیدن کلام شے باشد۔ باید تا نظر فاضلتر از سمع باشد۔ گوئیم ما بسمع بیدانیم که رویت خداوند جائز بود مومنانرا اندر بهشت۔ که اندر جواز رویت بعقل حجاب آں از کشف اولیتر نباشد۔ از آنچه بخبر دانستیم که مومناں را مکاشف گرداند و حجاب از پیش چشم ایشاں برگیرد۔ تا خدائے عز و جل را ببینند۔ پس سمع فاضلتر آمد از بصر۔ و نیز جمله احکام شریعت بر سمع مبنی است۔ که اگر سمع نبودے ثبوت آں محال بودے۔ و نیز انبیا علیهم السلام که آمدند نخست بگفتند۔ تا آنانکه مستمع بودند بگرویدند۔ آنگاه معجزه نمودند۔ و اندر دیدن معجزه تاکید آں هم بسمع بود۔ و بدیں دلائل هر که سماع را انکار کند بکلیت شرع را انکار کرده باشد۔ و حکم آں بر خود بپوشد۔ و اکنوں من مستوفی حکم ایں ظاهر کنم ان شاء الله تعالی عز و جل۔

بابٌ فی سماع القرآن وما یتعلق بها

اولیٰترین سماع مسموعات مر دل را بفواید۔ و سر را بزواید۔ و گوش را بلذت کلام خداوند عزّ اسمہٗ است۔ و مامورند ہمہ مومناں۔ و مکلف اند ہمہ کافراں۔ از آدمی و پری بشنیدن کلام ایزد تعالیٰ۔ و از معجزات قرآن یکے آنست۔ کہ از خواندن و شنودن آں ملول نگردد۔ زانچہ آں اندراں رقتے عظیم است تا حدیکہ کفار قریش شبہا بیامدندے۔ اندر نہاں۔ و پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم اندر نماز بودے ایشاں مے شنیدندے۔ آنچہ وے میخواندے۔ و آنچہ تعجب مے نمودندے چوں نضر بن الحارث۔ کہ افصح ایشاں بود۔ و عتبہ بن ربیعہ کہ بہ بلاغت سحر مے نمودے۔ و ابوجہل بن ہشام کہ بخطب و براہین ید بیضا مے نمود۔ و نظم پیدا میکرد۔ و مانند ایشاں۔ تا حدے کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم شبے سورتے میخواند۔ عتبہ از ہوش بشد۔ با بوجہل گفت مرا معلوم شد کہ ایں نہ سخن مخلوقانست۔ و خداوند تعالیٰ پریاں را فرستاد تا فوج فوج بیامدند۔ و سخن خدائے از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم شنیدند۔ چنانکہ خدائے گفت عزّ و جلّ۔ فَقَالُوْا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًا۔ آنگاہ مارا خبر داد از قول پریاں۔ کہ ایں قرآن راہنما ایست دل بیماراں را بطریق صواب۔ و گفت۔ یَهْدِیْ اِلَى الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِهٖ وَلَنْ نُّشْرِكَ بِرَبِّنَاۤ اَحَدًا پس پند آں نیکوتر است از پندہا۔ و لفظش موجز تر از لفظہا۔ و امرش لطیف تر از ہمہ امرہا۔ و نہیش زاجر تر است از ہمہ نہیہا۔ و وعدش دلربا تر از ہمہ وعدہا۔ و وعیدش جانگداز تر از ہمہ وعیدہا۔ و قصہ اش مشبع تر از ہمہ قصہا۔ و امثالش فصیح تر از ہمہ مثلہا۔ ہزار دل را سماع آں صید کردہ است۔ و ہزار جان را لطائف آں بغارت بلا دادہ۔ و عزیزان دنیا را ذلیل کند۔ و ذلیلان دنیا را عزیز کند۔ چوں عمر بن الخطابؓ بشنید۔ کہ خواہر و داماد وی مسلمان شدند قصد ایشاں کرد۔ با شمشیر آختہ۔ و مر قتل ایشاں را ساختہ۔ و دل از مہر ایشاں بپرداختہ۔ تا حق تعالیٰ لشکرے را از لطف اندر زوایا سورۂ طٰہٰ بکمیں نشاند۔ چوں بر در سرائے خواہرش میخواند۔ طٰهٰ مَاۤ اَنْزَلْنَا عَلَیْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰۤى اِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَنْ یَّخْشٰى الآیۃ۔ جانش صید دقایق آں شد۔ و دلش بستہ فراق لطائف آں گشت۔ طریق صلح جست۔ و جامہ جنگ برکشید۔ از مخالفت بموافقت آمد۔ و معروفست کہ چوں پیش رسول صلی اللہ علیہ وسلم برخواندند ایں آیت۔ اِنَّ لَدَیْنَاۤ اَنْكَالًا وَّجَحِیْمًا وَّطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَّعَذَابًا اَلِیْمًا۔ وے بیہوش بیفتاد۔ و گویند کہ مرے پیش

عمرؓ برخواندند که إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ - وی نعره بزد و بیهوش گشت - برداشتند
و بخانه بردند - و تا یک ماه بیمار بود از وجل و ترس خدای تعالی - و گویند که مردی پیش عبداللهؓ بن
حنظله برخواند - این آیت - لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ - گریستن بروی
افتاد - تا حاکی گوید که من پنداشتم که جان از وی جدا شد - آنگاه بر پا است گفتند ای استاد بنشین
گفت هیبت این آیت مرا از نشستن باز میدارد - و گویند که اندر پیش جنیدؒ بر خواندند این آیت
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ - وی گفت بارخدایا - ان قلنا قلنا بك -
وان فعلنا فعلنا بتوفيقك - فاين في الفعل - و از شبلیؒ آید که پیش وی برخواندند - وَاذْكُرْ
رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ - وی گفت شرط ذکر اندر نسیان است - و همه عالم اندر ذکر وی مانده اند
و نعره بزد - و هوش از وی بشد - چون بهوش آمد گفت عجب دارم از آن جانی که کلام خدای
تعالی بشنود - و برنیاید - یکی گوید از مشایخ که وقتی کلام خدای تعالی میخواندم - وَاتَّقُوا يَوْمًا
تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ - هاتفی آواز داد - که نرم تر خوان - که چهار کس از پریان از هیبت
این آیت بمردند - درویشی گفت که من ده سال است که تا قرآن اندر نماز بجز مقدار جواز نخوانده
ام - و نشنیده ام - گفتند چرا گفت ترس آن را که بر من حجت شود - روزی من بنزدیک شیخ
ابوالعباس شقانی اندر آمدم - ویرا یافتم که میخواند - ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ
عَلَى شَيْءٍ - و میگریست و نعره میزد تا بیهوش شد - پنداشتم که از دنیا برفت - گفتم ایها الشیخ اینچه حالست
گفت یازده سال است تا وردم اینجا رسیده است - از اینجا نتوانم گذشت - و از ابوالعباس عطا
پرسیدند که شیخ هر روز چند قرآن میخواند - گفت پیش از این اندر شبانروزی دو ختم کردمی - اما اکنون
چهارده سال است تا هنوز بسورة الانفال امروز رسیده ام - گویند که ابوالعباس قصاب قاری را گفت
برخوان - برخواند که يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ - باز گفت بر
خوان - برخواند که قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ - باز گفت برخوان - برخواند که لَا
تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ الآية آنگاه گفت بارخدایا من بجفا بیش از برادران یوسفم - و تو
بکرم بیش از یوسفی با من آن کن که او با برادران جافی کرد - و با این جمله مامورند همه اهل اسلام از
مطیع و عاصی باستماع قرآن - از آنجا که خدای عز و جل گفت - وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَ
أَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ - استماع با سکوت فرمود خلق را اندر آن حال - که کسی قرآن برخواند - و نیز
گفت فَبَشِّرْ عِبَادِ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ الآية - بشارت داد مر آنرا که اندر حال

استماع متابع احسن آن باشد. یعنی باوامر آں قیام کند و بتعظیم شنود. و نیز گفت. اَلَّذِیْنَ اِذَا ذُکِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوْبُهُمْ. دلہاے مستمعان کلام حق پر وجل باشد. و نیز گفت. اَلَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوْبُهُمْ بِذِکْرِ اللّٰهِ اَلَا بِذِکْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوْبُ. آرامش دلہا اندر ذکر خداوند بستہ است و مانند این بسیار است از آیات سمع کہ بحکم این قول و باز بر عکس این نکوہید مر آں گروہے را کہ کلام خدائے را بحق بشنوند. و از گوش بدل راہ نہ نہند. و گفت خدائے تعالیٰ خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰی قُلُوْبِهِمْ وَعَلٰی سَمْعِهِمْ وَعَلٰی اَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ. مواضع سمع شاں مختوم است. و نیز گفت اندر قیامت اہل دوزخ گویند. لَوْ کُنَّا نَسْمَعُ اَوْ نَعْقِلُ مَا کُنَّا فِیْ اَصْحٰبِ السَّعِیْرِ. اگر بحق قرار بشنیدمے و بتحقیق بدانستمے. بدوزخ گرفتار نگشتمے. و گفت وَمِنْهُمْ مَنْ یَّسْتَمِعُ اِلَیْکَ وَجَعَلْنَا عَلٰی قُلُوْبِهِمْ اَکِنَّةً اَنْ یَّفْقَهُوْهُ وَفِیْ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا. گروہے کہ از تو بشنوند بر دل ایشاں حجاب باشد. و در گوشہاے ایشاں صمم. تا چناں باشد کہ نشنیدہ باشند. و نیز گفت. وَلَا تَکُوْنُوْا کَالَّذِیْنَ قَالُوْا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا یَسْمَعُوْنَ. بر وجہ شکایت گفت چناں مباشید کہ آں گروہ گفتند کہ شنیدیم و نشنیدند. یعنی شنیدند اما نہ بدل. و مانند این آیات بسیار است اندر کتاب خدائے تعالیٰ. و از پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم مے آید کہ مر ابن مسعود را گفت. اقرأ علیّ فقال انا اقرأہ علیک. وعلیک انزل. فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انی احب ان اسمعہ من غیری. این دلیل واضح است بر آنکہ مستمع کامل حال تر از قاری بود. کہ گفت من آں دوست تر دارم کہ بشنوم از غیر خود. زانچہ قاری از حال خواند. یا از غیر حال. و مستمع بجز حال نشنود. کہ اندر نطق نوعی از تکبر بود. و اندر استماع نوعی از تواضع. و نیز گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم شیّبتنی سورة ہود. و شنیدن سورہ ہود مرا پیر کرد. گویند این از آں بود کہ اندر آخر سورة ہود این آیت حال بود کہ فَاسْتَقِمْ کَمَا اُمِرْتَ. و آدمی عاجز است از استقامت. مامور حق بحقیقت. زانچہ بندہ بے توفیق حق ہیچ چیز نتواند کرد. پس چوں شنید فَاسْتَقِمْ کَمَا اُمِرْتَ. متحیر شد. و گفت این چگونہ خواہد بود کہ من بحکم این امر قیام توانم کرد از رنج دل قوت از وے بشد. و رنج بر رنج زیادت شد. تا روزے اندر خانہ خود برخواست و دستہا بر زمین نہاد و قوت کرد. ابوبکر صدیقؓ گفت این چہ حال است یا رسول اللہ. تو ہنوز جوان و تندرست ہستی. گفت سورة ہود مرا پیر کرد. یعنی سماع این امر بر دلم چنداں قوت گرفت کہ قوتم ساقط شد. و یکے از صحابہ ابوسعید الخدری روایت کرد کہ گفت. کنت فی عصابة فیہا ضعفاء المہاجرین وان بعضہم لیستتر ببعض من العری. وقاری یقرأ علینا. ونحن نستمع القرأة. قال

فجاء رسول الله صلعم حتیٰ قام علینا فلمّا رآه القاری سکت قال فسلّم فقال ماذا کنتم تصنعون قلنا کان قاریٔ یقرأ علینا ونحن نستمع بقرائته۔ فقال النبیّ صلی الله علیه وسلم۔ الحمد لله الذی جعل فی امتی من اُمِرتُ ان اصبر نفسی معهم۔ قال ثم جلس وسطنا لیعدل نفسه فینا ثم قال بیده هکذا فحلق القوم فلم یعرف رسول الله صلی الله علیه وسلم منهم احد قال فکانوا ضعفاء المهاجرین فقال النبی صلی الله علیه وسلم ابشروا صعالیک المهاجرین بالفوز التام یوم القیامة۔ تدخلون الجنة۔ قبل اغنیاء کم بنصف یوم کان مقداره خمس مائة عام۔ من با گروہے بودم از فقرائے مہاجرین۔ کہ ایشاں بعضے از اندام خود را پوشیده بودند۔ و بعضے دیگر از برہنگی در حجاب مے بودند۔ و قاری بر ما مے خواند و ما سماع مے کردیم۔ قرائت وی را تا پیغمبر صلی الله علیه وسلم بیامد۔ و بر سر ما بایستاد۔ و چوں قاری وی را بدید خاموش شد۔ و پیغمبر بر ما سلام گفت۔ و گفت شما اندر چه کار بودید۔ گفتیم یا رسول الله قاری مے خواند۔ و ما سماع مے کردیم قرائت وی را۔ آنگاہ پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم الحمد لله که در امت من گروہے آفرید که مرا بفرمود تا اندر صحبت ایشاں صبر کنم۔ تا آنگاہ اندر میان ما بنشست۔ چوں یکے از ما۔ تا خود را با ما برابر کرد۔ پس حلقه کردند آں گروہ اندر کس۔ میان آں حلقه پیغمبر را صلی الله علیه وسلم از ایشاں مے نشناخت۔ آنگاہ مر ایشاں را گفت بشارت مر شما را اے درویشاں مہاجرین به پیروزی تمام اندر قیامت۔ که اندر آئید به بہشت پیش از توانگراں به نیم روز۔ و آں پانصد سال باشد۔ و ایں خبر را بجنیدؒ روایت مختلف بیارند۔ اما اختلاف اندر عبارتست معنیٰ ہمه یکیست و درست است۔

فصل۔ و زرارة ابن ابی اوفیٰ از کبار صحابه بود رضوان الله علیهم اجمعین۔ مر ایشاں را امامے کرد۔ آیتے برخواند۔ و زعقه زد و جان بداد ابو جعفر جہنیؒ از بزرگاں تابعین بود۔ و صالح مری رحمة الله آیتے بر وے خواند۔ شہقه از وے جدا شد و از دنیا برفت۔ و ابراہیم نخعی رحمة الله علیه روایت آرد که اندر دیہے از دیہہائے کوفه مے رفتم۔ پیرزنے را دیدم در نماز ایستاده آثار خیر بروے ظاہر بود۔ تا از نماز فارغ شد۔ بحکم تبرک وی را سلام کردم۔ مرا گفت قرآن دانی۔ گفتم بلے گفت آیتے برخواں۔ برخواندم۔ وے بانگے بکرد۔ و جان باستقبال رویت فرستاد۔ و احمد رحمهما الله و احمد بن ابی الحواری روایت آرد که اندر بادیه جوانے دیدم با مرقعه خشن بر سر چاہے ایستاده مرا گفت یا احمد بوقت آمدی که مرا سماع مے باید کرد۔ تا جان بدہم۔ آیتے بر خواں گفت خدا مرا الہام داد تا برخواندم۔ اِنَّ الَّذِیْنَ قَالُوْا رَبُّنَا اللّٰهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوْا۔ گفت یا احمد بخدائے کعبه

که همان برخواندی که اندرین ساعت بر من فرشته میخواندند در حال جان بداد۔ و اگر جمله حکایاتی که بدین
معنی متصل است بیارم از مراد خود باز مانم۔ و بالله التوفیق

باب فی سماع الشعر وما یتعلق به

و در جمله شنیدن شعر مباح است۔ و پیغمبر صلی الله علیه وسلم شنیده است۔ و صحابه رضی الله
عنهم گفته اند و شنیده اند۔ و از وے می آید صلوات الله علیه ان من الشعر لحکمة۔ و نیز گفت
والحکمة ضالة المومن حیث وجدها فهو احق بها۔ مراد از شعر بیتیست که حکمت باشد و
حکمت ضاله مومن بود۔ که از وے غائب است آنکه بیابد بدان اولیتر باشد۔ و نیز پیغمبر گفت صلی
الله علیه وسلم اصدق کلمة قالتها العرب قول لبید۔ راست ترین کلمه که عرب گفته اند قول لبید است شعر

الا کل شیٔ ما خلا الله باطل ۔۔۔ وکل نعیم لا محالة زائل

وعمرو بن الشرید روایت کند از پدرش رضی الله عنهما که قال استنشدنی رسول الله صلی الله علیه وسلم
هل تروی من شعر امیة بن ابی الصلت شیئا فانشدته مائة قافیة فجعلت کلما مررت علی بیت
قال هیه فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم کان لیسلم فی شعره گفت هیچ روایت کنی از اشعار
امیة بن ابی الصلت۔ گفتم بلے صد بیت روایت کردم۔ و اندر آخر بیتے که بگفتم او بگفت هیه یعنی
دیگرے بگوی۔ و مانند این روایات بسیار آمده است از وے علیه الصلوٰة والسلام۔ و از صحابه و عنهم
گفت۔ و مردمان را اندرین غلطها افتاده است۔ و گروهے شنیدن جمله اشعار را حرام گویند۔ و روز
و شب غیبت مسلمانان میگویند۔ و گروهے جمله آن را حلال گویند۔ و روز و شب غزل صفت روی و زلف
و خال جانان شنوند و اندرین معنی هر یک بر یکدیگر حجت آرند۔ و مراد من اثبات و نفی گفت و شنود
ایشان نیست۔ اما مشایخ متصوفه رضی الله عنهم اندرین باب طریق آنست که از پیغمبر پرسیدند از
شعر وے۔ گفت کلام حسنه حسن۔ و قبیحه قبیح۔ سخنے است که نیکوئی آن نیکو بود۔ و زشتی
آن زشت۔ یعنی هر چه شنیدن آن به نثر حلال است۔ چون حکمت و مواعظ و استدلال اندر
آیات خداوند و نظر اندر شواهد حق بنظم هم حلال باشد۔ و در جمله همچنانکه نظر اندر جمالے که محل آفت
بود و بسودن آن حرام و محظور باشد شنیدن آن نیز بنظم و نثر حرام و محظور بود۔ و شنیدن صفت
آن بدان وجه هم حرام بود۔ و آنکه این معنی را مطلق حلال گوید نظر و شنیدن را نیز حلال باید گفت
آنگاه آن کفر و زندقه باشد۔ و آنکه گوید که من اندر چشم و خد و خال و زلف همه حق می بینم و حق همی طلبم

پس واجب کنند که این با دیگرے گوید من مے بینم. بمادم مر شخصے را که آں یکے شنیدن صفت آں
روا دارد. دیگرے دیدن وے روا میدارد. و گوید که من ہم اندراں حق میطلبم. و گوید که خواستی از
خواستی او لتر نباشد مر ادراک معنی را. آنگاه کلیت شریعت باطل شود. و رسول گفت صلی اللہ علیہ
وسلم. العینان تزنیان حکم این برخیزد. و ہم ملامت بسودن نامحرمان منقطع شود. و ہم حدود شرعی
ساقط گردد. و این ضلالت ظاہر بود. و چوں جہلہ متصوفہ مر مستغرقان مستمعان را دیدند که سماع
میکردند بحال ایشان پنداشتند که بنفس میکنند. چوں ایشان زاہد بیند گفتند حلال است. اگر
حلال نبودے ایشان نکردے. بداں تقلید کردند. ظاہر بر گرفتند. باطن بگذاشتند. تا خود ہلاک
شدند و قومے را ہلاک کردند. و این از آفات زمانہ است. و بجائے خود شرح این بتمامی
بگویم. انشاء اللہ تعالیٰ و باللہ التوفیق.

بَابُ فی سمَاعِ الاصوات والالحان

پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم. زینوا اصواتکم بالقرآن. بیارائید آوازہائے خود را بقرآن
خواندن. خدائے گفت عز و جل. یَزِیدُ فِی الْخَلْقِ مَا یَشَاءُ مفسران گفتند که این صوت حسن
باشد. و پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم که من اراد ان یسمع صوت داؤد فلیسمع صوت ابی موسیٰ
الاشعری. ہر که خواہد تا صوت داؤد بشنود گو صوت بو موسیٰ اشعری شنود. و اندر اخبار مشہور
است که اندر بہشت مر اہل بہشت را سماع باشد. و آنچناں باشد که از ہر درختے صوتے و لحنے
مختلف مے آید. چوں آں اصوات که با یکدیگر مختلف بوند مؤلف شوند. طبایع را اندراں لذتے
عظیم باشد. و این نوع سماع عام باشد اندر میان خلق. از آدمی و غیر آنکه زندہ اند بحکم آنکه روح لطیفہ
است. و اندر اصوات لطافتے ہست. که چوں بشنود جنس بجنس مائل شود. و این قول گروہے
است که گفتم مر اطبا را و آنانکه دعوی تحقیق کنند از اہل خبرت. اندریں سخن بسیار است. و اندر
تالیف الحان کتب ساختہ اند. و آنرا عظیم دادہ و مروند آثار صنعت ایشان ظاہر است اندر امر
ہر که آنرا مرتب کردہ اند. مر قوت ہوا و طلب لعب و لہو را بحکم موافقت با شیطان. تا حدیکه گویند
اسحاق موصلی در باغی غنا میکرد. ہزار دستانے مے سرائید. از لذت غنائے وے خاموش شد
و او سماع میکرد. تا از درخت اندر او فتاد. و بمرد. دریں جنس حکایت بسیار شنیدہ ام. اما
مراد من بجز این است. که ایشان گویند ہمہ راحات تالیف طبایع از تالیف ترکیب اصوات

بود. والحان. و ابراهیم خواص گوید که وقتی من بحیی از احیای عرب فرا رسیدم. و بدر ضیف امیری
از امرا نزول کردم. سیاهی دیدم مغلول. و مسلسل بر در خیمه افگنده اندر آفتاب. شفقتی اندر دلم
بادید آمد. و قصد کردم تا او را بشفاعت بخواهم از امیر. چون طعام پیش آوردند مر اکرام ضیف
را امیر بیامد. تا با من موافقت کند. چون وی قصد طعام خوردن کرد من ابا کردم. و بر عرب هیچ
چیز سخت تر از آن نباید که طعام تو نخورد. مرا گفت ای جوانمرد ترا چه چیز از خوردن طعام من باز میدارد.
گفتم امیدی بکرم تو دارم. گفت همه املاک من مر تراست. و تو طعام من بخور. گفتم مرا بملک تو حاجت
نیست. این غلام را اندر کار من کن. گفت تو نخست از جرمش بپرس. آنگاه بند از وی برگیر.
که ترا بر همه املاک من حکم است. تا در ضیافت مائی. گفتم بگو تا جرمش چه چیز است. گفت بدانکه این
غلام حادی است. و صوتی خوش دارد. من این را بضیاع خود فرستادم. اشتری چند تا مرا غله آرد.
وی بار اشتر بر اشتری نهاد. و اندر راه حدی میکرد. و اشتران می شتافتند تا بمدتی قریب اینجا آمد
با دو چندان بار که من فرموده بودم. چون بار از اشتران فرو گرفت اشتران یگان و دوگان همه هلاک
شدند. ابراهیم گفت سخت مرا عجب آمد. گفتم ایها الامیر شرف تو را چه بر این است گفتن تو فرماید. اما مرا
برین قول برهانی بباید. ما درین سخن بودیم که اشتری چند از بادیه بچاه سار آوردند تا آب دهند.
امیر پرسید که چند روز است تا این اشتران آب نخورده اند. گفتند سه روز است. این غلام را فرمود
تا بحدی صوت برگشاد. اشتران اندر صوت وی و شنیدن آن مشغول شدند. هیچ دهان بآب
نکردند. تا ناگاه یکی یک بگریختند. و اندر بادیه پراگنده شدند. و آن غلام را بگشاد و بمن بخشید. و ما بعضی
از این اندر شتاب دیدیم که چون اشتربان و خربنده ترنم کنند اندران. و اشتر و خر طربی پدیدار
آید. و اندر خراسان و عراق عادت است که صیادان بشب آهو گیرند طشتی بزنند. تا آهوان آواز
آن بشنوند. بر جای بایستند ایشان را آنجا بگیرند. و مشهور است که اندر هندوستان گروهی اند که
بدشت بیرون شوند و غنا همی کنند و لحن همی گویند. آهوان چون آن بشنوند قصد ایشان کنند.
ایشان گرد وی همی گردند و غنا همی کنند. تا از لذت آن چشم فرو گیرند و بخسپند. و ایشان مر او را بگیرند.
و اندر کودکان خرد این حکم ظاهر است. که چون اندر گهواره گریند نوائی بزنند تا خاموش شوند و
آن را بشنوند. و اطبا مر این را گویند که این کودک را حسی درست است. و به بزرگی زیرک باشد.
و آن بود که یکی از ملوک عجم وفات یافت. و از وی پسری دو ساله ماند. وزرا گفتند که این را بر تخت ملک
باید نشاند. با بزرجمهر تدبیر کردند. وی گفت صواب آید اما بباید آزمود تا حسی درست هست.

تا بود و امیدی توان داشت. گفتند تدبیر آن چیست؟ بفرمود تا مغنیان بر سر وی غنا کردند و اندران سماع بطرب آمد و دست و پای زدن گرفت. بوذرجمهر گفت از این امید و الصیت بلکه و اصوات را تأثیری ظاهرتر از آنست نزدیک عقلا که باظهار برهان آن حاجت آید. و هر که گوید مرا الحان و اصوات و مزامیر خوش نیست یا دروغ گوید و نفاق کند یا حس ندارد و از جملهٔ مردمان و ستوران بیرون باشد. منع گروهی از آن بدان باشند که رعایت امر تعالی کنند. و فقها متفق اند که چون ادوات ملاهی نباشد و اندر دل بشنیدن آن لحن فسق پدیدار نیاید شنیدن آن مباح است. و بدین آثار و اخبار بسیار بیارند چنانکه عائشه رضی روایت آرد که قالت کانت عندی جاریة تغنی فاستأذن عمر فلما احسته و سمعت حسه فرت فلما دخل عمر تبسم رسول الله صلی الله علیه و سلم فقال له عمر ما اضحکک یا رسول الله قال کانت عندنا جاریة تغنی فلما سمعت حسک فرت فقال عمر لا ابرح حتی اسمع ما کان سمع رسول الله فدعا رسول الله صلی الله علیه و سلم و سمع. و بسیاری از صحابه مانند این روایت آورده اند و شیخ ابوعبدالرحمن السلمی این جمله را جمع کرده است اندر کتاب السماع و اباحت آن قطع کرده. و مراد مشایخ متصوفه از این طلبیدن سماع بجز اباحت است. از آنچه اندر اعمال فواید باید. اباحت طلبیدن کار عوام باشد. و بر تحمل مباح ستوران اند. بندگان مکلف را باید تا از کردار فایده طلبند. و وقتی من بمرو بودم. یکی از ائمهٔ اهل حدیث آنکه معروف‌ترین ایشان بود مرا گفت که من اندر اباحت سماع کتابی کرده ام. گفتم بزرگ مصیبتی که اندر دین پدیدار آمد که خواجه امام لهوی را که اصل همه فسقهاست حلال کرد. مرا گفت پس اگر حلال نمیداری چرا میکنی. گفتم حکم این بر وجوه است. بر یک چیز قطع نتوان کرد. اگر تأثیر اندر دل حلال بود سماع حلال بود. و اگر حرام بود حرام. و اگر مباح بود مباح. چیزی را که حکم ظاهرش فسق است و اندر باطن حالش بر وجوه است اطلاق آن بیک حکم محال باشد.

باب فی احکام السماع

بدانکه سماع را اندر طبایع حکمهای مختلف است. چنانکه ارادت اندر دلها مختلف است. و ستم باشد که کسی مر آن را یک حکم قطع کند. و در جمله مستمعان بر دو گروه اند. یکی آنکه معنی شنوند. و دیگر آنکه صوت شنوند. و اندرین هر دو اصل فواید است و آفات. از آنچه شنیدن

اصواتِ خوش غلیانِ آں معنی باشد که اندر مردم مرکب باشد۔ اگر حق بود حق۔ و اگر باطل بود باطل
کسے را که مایه در طبع فساد بود۔ آنچه بشنود همه فساد بود۔ و جملگی ایں معنی اندر حکایات داؤدؑ بباید۔ که
چوں حق تعالیٰ او را خلیفه خود گردانید۔ او را صوتے خوش داد۔ و حلق او را مزامیر گردانید۔ کوہہا را
ارسال رسائل وے گردانید۔ تاحدیکه وحوش و طیور از کوه و دشت بسماعِ آوازِ او بیامدندے
و آب از رفتن بایستادے۔ و مرغان از ہوا بیفتادندے۔ و اندر آثار است که یک ماه آں خلق
اندراں صحرا ہیچ چیز نخوردندے۔ و اطفال نگریستندے۔ و شیر نخواستندے۔ و ہر گاه که خلق از انجا
بازگشتندے۔ بسیار مردم از لذت کلام۔ و صوت و لحن وے مرده بودندے۔ تاحدیکه گویند یکبار
ہفت صد کنیزک عذرا الشمار بر آمد که مرده بودند۔ و دوازده ہزار پیر نیز مرده بودند۔ و آنگاه چوں
حق تعالیٰ خواست که مستمع صوت و متابع طبع را جدا کند از اہل حق۔ و مستمع حقیقت ابلیس
را اضطرابِ طبعی قوت گرفت۔ و ارادت وسواس انسان در دل وے پدید آمد۔ و دستورے
درخواست با ظہار حیل خود باایشاں دستوری یافت۔ بیامد و نائے و طنبور بساخت۔ و اندر برابر
مجلس سماع داؤد علیه السلام مجلسے فرو گسترانید۔ باآنکه صوت داؤد می شنیدندے۔ باد گروه
شدند۔ یکے اہل شقاوت بودند۔ و دیگر اہل سعادت۔ آں گروه که از اہل شقاوت بودند بمزامیر
ابلیس مائل شدند۔ و ایں گروه با صورتِ داؤد بماندند۔ و باز آنانکه اہل معنی بودند غیر صوت داؤد
اندر میانِ دل ایشاں نبود۔ زانچه همه حق را می دیدند۔ اگر مزمار دیو شنیدندے اندراں فتنه از حق
دیدندے۔ و اگر صوت داؤد شنیدندے اندراں ہدایت از حق دانستندے۔ تا از کل باز ماندند
و از متعلقات اعراض کردند۔ و ہر دو را چنانکه بود بدیدند۔ صواب را بصوابے۔ و خطا را بخطائے
و آنرا که سماع بدیں صفت بود۔ ہر چه بشنود همه حلال باشد وے۔ و گروہے گویند از مدعیان که ما
را سماع بر خلاف آں مے افتد که ہست۔ و ایں محال باشد۔ زانچه کمال ولایت آں بود که ہر
چیز را چناں بینی که ہست۔ تا دیده درست باشد۔ و اگر بر خلاف آں بینی دیدار درست باشد۔ ندیدی
که پیغمبر صلی الله علیه وسلم راگفت۔ اللهم ارنا حقائق الاشیاء کما هی۔ بار خدایا بنما ما را حقیقت
ہر چیز را چنانکه ہست۔ و چوں دیدن درست مر چیزها را آں بود که ببینی بداں صفت مر آں را که
ہست باید۔ تا سماع درست نیز آں بود که بشنوی ہر چیز را چنانکه ہست آں چیز اندر لغت۔ و
حکم۔ و آنانکه اندر مزامیر مفتون شوند و با ہوا و شہوت مقرون شوند از آنست که بخلاف آں بشنوند
که ہست۔ اگر بر موافقت حکم آں سماع کنندے از همه آفات آں برہندے۔ ندیدی که اہل

ضلالت کلام خدای تعالی را بشنیدند. و اندران ضلالت شان بر ضلالت زیادت شد. چنانکه نضر بن الحارث گفت. هٰذا اَسَاطِیْرُ الْاَوَّلِیْنَ. و عبداللہ بن سعد ابی سرح که کاتب وحی بود گفت سَاُنْزِلُ مِثْلَ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَتَبَارَکَ اللّٰهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِیْنَ. و گروهی لَا تُدْرِکُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ یُدْرِکُ الْاَبْصَارَ. دلیل نفی رویت ساختند. و گروهی ثُمَّ اسْتَوٰی عَلَی الْعَرْشِ را دلیل اثبات مکان و جهت کنند. و گروهی وَجَاءَ رَبُّکَ وَالْمَلَکُ صَفًّا صَفًّا را دلیل میگفتند. چون دل شان محل ضلالت بود شنیدن کلام خداوند ایشان را هیچ سود نداشت و باز موحد چون اندر شعر شاعر نظر کرد. و آفرینندهٔ طبع او را بدید. و آراینده خاطرش را اندران مطالعه کرد. و بطریق اعتبار فعل او را بر فاعل دلیل کرد. تا آن گروه اندر حق راه گم کردند. و این گروه اندر باطل راه یافتند. و انکار این معنی مکابرهٔ عیان باشد. واللہ اعلم۔

فصل و مشایخ را اندرین معنی کلمات لطیف است بیش از آنکه جملگی آن را این کتاب حمل کند. اما آنچه ممکن شود من اندرین فصل اثبات کنم. تا فائده تمامتر باشد ان شاء اللہ تعالیٰ. ذوالنون مصری گوید. السماع وارد الحق یزعج القلوب الی الحق فمن اصغی الیه بحق تحقق. ومن اصغی الیه بنفس تزندق. سماع وارد حق است که دلها بدان برانگیزد. و بر طلب وی حریص کند و هر که آن را بحق شنود بحق راه یابد. و هر که بنفس شنود اندر زندقه افتد. مراد آن پیر ازین نه آنست که باید تا سماع علت وصل حق باشد. بلکه مراد آنست که مستمع باید تا معنی بحق شنود نه صوت مجرد و دل وی محل وارد حق باشد. پس چون آن معنی بدل رسد دل را برانگیزد. آنکه اندران سماع متابع حق باشد مکاشف شود. و آنکه بمعالق و متابع نفس بود محجوب گردد. و تعلق بتاویل کند. آنگاه ثمرهٔ آن سماع کشف باشد. و ازان این سماع ستر. اما زندقه پارسی است معرب. و بزبان عرب زندقه تاویل بود. و بدان سبب ایشان تفسیر کتاب خود را زنده باز خوانند. و چون خواستند اهل لغت که ابنای مجوس را که بابکیان اند نامی کنند زندیق نام کردند. بحکم آنکه میگفتند که هر یک چیز را که این مسلمانان میگویند آن را تاویل است. که ظاهر حکم آن را نقض کند. و تنزیل دخول باشد اندر دیانت و تاویل سلخ. و ازان امروز لقب ایشان از شیعه مصر همین گویند. و این اسم زندیقی مر ایشان را اسم علم گشت. پس مراد ذوالنون ازین آن بوده است که اهل تحقیق در سماع محقق شوند. و اهل هوا متاول. که آن را تاویل بعید کنند. و بدان سبب در فسق افتند. و شبلی گوید. السماع ظاهره فتنة. و باطنه عبرة. فمن عرف الاشارة حل له سماع العبرة. والا فقد استدعی الفتنة

وتعرض البلیة - ظاهر سماع فتنه است و باطنش عبرت - آنکه اهل اشارت است مر او را استماع عبرت حلال باشد والا آن دیگر را طلب فتنه است و تعلق بلا یعنی آن از کلیت وی مستغرق حدیث حق نیست سماع بلای وی است و آفتگاه وی - ابوعلی رودباری گوید اندر سوال و جواب مردی که او را پرسید از سماع لیتنا تخلصنا منه راسا براس - کاشکی ما ازین سماع سر بسر برستمی - از آنکه آدمی اندر گزاردن حق همه چیزها عاجز است و چون حق چیزی فوت شود بنده تقصیر خود ببیند و چون تقصیر خود بدید کاشکی برابر به بهانه است - و یکی گوید از مشایخ السماع تنبیه الاسرار لما فیها من المغیبات - سماع بیدار کردن سرهاست از چیزهای غیب - واجب کند تا بدان پیوسته حاضر باشند بحق - از آنچه غیبت اسرار عیبان را سخت نکوهیده است و از مذموم ترین اوصاف ایشان باشد - زانچه دوست از دوست اگرچه غائب بود حاضر بود بدل و چون غیبت آمد دوستی برخاست از وی - و شیخی من گفت السماع زاد المضطرین فمن وصل استغنی عن السماع - سماع توشه بازماندگان است هر که رسید او را بسماع حاجت نباشد - زانچه اندر محل وصل حکم سمع معزول بود - که سمع مر خبر را بود - خبر از غائب بود چون معاینه شود سمع متلاشی شود - حصری گوید ایش اعمل بالسماع ینقطع اذا انقطع من یسمع منه ینبغی ان یکون سماعک متصلا غیر منقطع - گفت چه کنم سماعی را که چون قاری خاموش شود آن وجد منقطع گردد - باید که سماع تو سماع متصل باشد و پیوسته که هرگز بریده نگردد - و این نشان از اجماع همت داده است اندر روضهٔ محبت - که چون بنده بدان درجه رسد که همه عالم سماع وی شنوند از حجر و مدر و این درجه بزرگ است - والله ولی التوفیق ❁

باب اختلافهم فی السماع

اختلاف است میان مشایخ محققان اندر سماع - گروهی گفتند که سماع آلت غیبت است و دلیل آورده اند که اندر مشاهده سماع محال باشد که دوست اندر محل وصل دوست اندر جمال نظر بود مستغنی شود از سماع وی - زانچه سماع خبر را بود و خبر اندر محل عیان دوری و حجاب و مشغولی باشد پس سماع آلت مبتدیان باشد - از آلت پراگندگیهای غفلت بدان مجتمع شوند - آنکه مجتمع شود لامحاله بدان پراگنده گردد - و باز گروهی گفتند که سماع آلت حضور است - زانچه محبت کلیت خواهد تا کل محب بکل محبوب مستغرق نشود دوست اندر محبت ناقص باشد - پس چنانکه دل را اندر محل وصل نصیب محبت است و سر را مشاهدت و روح را وصلت و تن را خدمت باید

تا گوش را نیز نصیبی بود. چنانکه چشم را است از رویت. و سخت نیکو گفته آن شاعر و در محل هزل که دعوی دوستی خمر کند. **شعر**

الا فاسقنی خمراً و قل لی هی الخمر ‌ ‌ ‌ ولا تسقنی سراً اذا امکن الجهر

یعنی بده آب ای دوست مرا تا چشم به بیند و دست بساود و کام بچشد. و بینی ببوید آنگاه یک حاسه را ازین نصیب نباشد. و آن گوش است. پس بگوی این خمر است. تا گوش نیز نصیب یابد. تا همه حواسهای من اندر بند آن شوند. و از آن لذت یابند. و گویند که سماع الست حضور است که غایب خود غائب است. و غایب منکر بود. و منکر اهل آن نباشد. پس سماع بر دو گونه بود. یکی بواسطه و یکی بیواسطه آنکه از قاری شنود آلت غیبت باشد. و آنکه از باری شنود آلت حضور. و از آن بود که آن پیر گفت من مخلوقات را در آن محل ننهم که سخن ایشان بشنوم. یا حدیث ایشان کنم بجز خاصگان حق. والله اعلم بالصواب

باب فی مراتبهم فی حقیقة السماع

بدانکه هر یکی را از ایشان اندر سماع مرتبه ایست. که مشرب و ذوق وی از آن بر مقدار مرتبه او باشد. چنانکه تائب هر که بشنود او را مدد حسرت و ندامت بود. و مشتاق را مایه شوق و رویت. و موقن را تاکید یقین. و مرید را تحقیق جان و محب را باعث انقطاع علائق. و فقیر را اساس نومیدی از کل. و مثال اصل سماع چون آفتاب باشد. که بر همه چیزها بتابد اما هر چیزی را بمقدار مراتب وی از آن ذوق و مشرب باشد. یکی را بسوزد. و یکی را بیفروزد. و یکی را بگدازد. و یکی را بنوازد. و این جمله طوائف که گفتیم اندر تحقیق آن بر سه مرتبه اند. یکی از آن مبتدیان و دیگر متوسطان و دیگر کاملان و من اندر شرح حال هر یک اندر سماع فصلی بیارم. تا بفهم تو قریبتر باشد. ان شاء الله عز و جل

فصل - بدانکه سماع وارد حق است. و ترکیب جسد از هزل و لهو است. و هیچ حال طبع مبتدی قابل حدیث حق نباشد. و بورود آن معنی ربانی مر طبع را زیر و زبری باشد بحرقت و قهر. چنانکه گروهی اندر سماع بیهوش شوند. و گروهی هلاک گردند. و هیچکس نباشد الا که طبع او از حد اعتدال بیرون شود. و این را برهان ظاهر است. و معروف است که اندر روم چیزی ساخته اند اندر بیمارستان سخت عجیب که آنرا انگلیون خوانند. و اندر هر چیزی که عجایب باشد یونانیان بدان نام خوانند آنرا چنانکه صحف را انگلیون خوانند. و وضع مانی را دو ثبات این را. و مراد از این اظهار

حکم است. و آن پرستال بود و بیست آرزوها اندر هفته دو روز بیماران را آنجا برند. و آن را بقدر بایند زدن که بقدر
و بمقدار علت آن بیمار او را آواز آن بشنوانند. آنگاه ویرا از آنجا بیرون آرند. و چون بخواهند که کسی را هلاک
کنند زمانی بیشتر آنجا بدارندش تا هلاک شود. بحقیقت آجال مکتوبست. اما مرگ را اسباب باشد. و اطبا
پیوسته آن میشنوند و اندر ایشان هیچ اثر نکند. از آنچه موافق است آن با طبع ایشان. و مخالفست بطبع
مبتدیان. و در هندوستان دیدم که اندر زهر قاتل کرمی پدید آمده بود. و زندگی وی بدان زهر بود. زانچه
کلیت وی همه آن بود. و اندر ترکستان دیدم بشهری بر سر حد اسلام که آتش اندر کوهی افتاده بود. و
بسوخت. و از سنگهای آن نوشادر بیرون بجوشید. و اندر میان آن آتش موشی بود. چون از آتش بیرون
آمدی هلاک شدی. و مراد ازین آنست که از جمله اضطراب مبتدیان اندر حلول وارد حق تعالی از آن
بود باشد که جسد ایشان مر ایشان را مخالف است. چون آن متواتر شود مبتدی اندران ساکن شود.
نبینی که چون جبرئیل اندر ابتدا بیامد پیغمبر صلعم طاقت رویت او نداشت. و چون نهایت رسید
اگر یکساعت نیامدی تنگدل شدی. و این را شواهد بسیار است. و این حکایات هم دلیل اضطراب مبتدیانست
و هم برهان سکون منتهیان اندر سماع. و معروفست که جنید را مریدی بود که اندر سماع اضطراب بسیار
کردی. و درویشان بدان مشغول شدندی. پیش شیخ شکایت کردند او را گفت که اگر بعد ازین اندر سماع
اضطراب کنی من با تو صحبت نکنم. ابو محمد جریری گوید اندر سماع من وران درویش نگاه میکردم. لب بهم نهاده
بود. و خاموش همی بود. تا از هر موی اندامش چشمه بگشاد تا هوش از وی بشد. و یک روز همچنان
بیهوش بود. پس من ندانستم تا وی اندر سماع درست تر و یا حرمت پیر بر دلش قوی تر بود. گویند
که مردی اندر سماع نعره بزد. پیرش ورا گفت خاموش باش. وی سر بزانو نهاد. و چون نگاه کردند
مرده بود. و از شیخ ابو مسلم فارس بن غالب الفارسی شنیدم که گفت. درویشی اندر سماع اضطراب
میکرد. یکی دستی بسر وی نهاد که بنشین. نشستن وی بود و رفتن از دنیا. و جنید گوید دیدم درویشی را
که اندر سماع جان بداد. و وی روایت آرد از دراج که گفت من با ابن القرطی بر کنار دجله میرفتیم میان بصره
و ابله بکوشکی فراز رسیدیم. نیکو مردی دیدیم بران در نشسته بود. کنیزکی در پیش او نشسته غنا
می کرد. و این بیت می گفت. شعر

فی سبیل الله ود کان منی لک یبذل
کل یوم تتلون غیر هذا بک اجمل

و جوانی دیدیم اندر زیر آن کوشک ایستاده با رکوه. وی گفت ای کنیزک بخدای بر تو که این بیت
را باز گوی که از زندگانی من یک نفس بیش نمانده است. تا بارے باستماع این برآید. کنیزک دیگر

باره بخواندن آن معاودت کرد. آن جوان نعره بزد و جان از وے جدا شد. خداوند قصر کنیزک را گفت تو آزادی. و خود فرود آمد و به تجهیز آن جوان مشغول شد. همه اهل بصره بر وے نماز کردند. پس آن مرد بپای خواست و گفت یا اهل بصره من که فلان ابن فلانم همه املاک خود فی سبیل الله کردم و غلامان آزاد کردم و هم ازانجا برفت. و نیز کسے خبر آن مرد نیافت. و فائده این حکایت آنست که مرید اندر غلبه سماع حال چنین باید که سماع وے فاسقان را از فسق نجات دهد. و اندرین زمانه گروهے گشته‌اند که بسماع فاسقان حاضر شوند و گویند که ما سماع از حق میکنیم. و فاسقان از آنکه ایشان مر ایشان را اندران موافقت کنند بر سماع کردن بفسق و فجور حریص تر شوند تا خود و ایشان هلاک شوند. و از جنید پرسیدند که اگر ما به وجه اعتبار کلیسیا شویم روا بود. و ازان مراد ما جز آن نباشد تا ذل کفر ایشان ببینیم و بر نعمت اسلام شکر کنیم. وے گفت اگر بکلیسیا در توانید شد چنانکه چون شما بیرون آئید تنے را چند از ایشان با خود بدرگاه تو انید آورد بروید و اگر نه مشوید. پس صاحب صومعه اگر بخرابات رود خراباتی گردد. و خراباتی چون بصومعه شود صاحب صومعه او گردد. یکے گوید از کبار مشائخ که من به بغداد میرفتم با درویشے آواز مغنی شنیدیم که مے خواند. شعر

منی ان تکن حقا تکن احسن المنی ... والا فقد عشنا بها زمنا رغدا

آن درویش نعره بزد و از دنیا رفت. و مانند این ابوعلی رودباری گوید درویشے را دیدیم که بآواز مغنی مشغول گشته بود. و من نیز گوش بنهادم تا وے چه میگوید. آنکس بصوت حزین میگفت

کفی بالخضوع الی الذی جاد بالصنعا

آنگاه آن درویش بانگے بکرد و بیفتاد. چون بنزدیک او شدیم وے را مرده یافتیم. یکے گوید با ابراهیم خواص براهے میرفتم اندر کوهے طربے اندر دلم پدیدار آمد بر خواندم. شعر

صح عند الناس انی عاشق ... غیر ان لم یعرفوا عشقی لمن

لیس فی الانسان شیء حسن ... الا واحسن منه صوت الحسن

مرا گفت ابراهیم که بازگوئی این بیت. بازگفتم وے بحکم تواجد قدمی چند بر زمین زد. چون نگاه کردم آن اقدام وے چون در موم بدان سنگ فرو میرفت. آنگاه بیهوش بیفتاد. چون بهوش باز آمد مرا گفت من اندر روضه بهشت بودم و تو ندیدی. ازین جنس حکایات بیش از آنست که این کتاب آنرا محتمل باشد. و من معائنه اندر درویشی دیده‌ام که اندر رجال آذربایجان همیرفت متفکر و با خود این مدت ها را انشاد میگفت وے نالید و میگریست. شعر

والله ما طلعت شمس ولا غربت — الا وانت فی قلبی و وسواسی
ولا جلست الی قوم احدثهم — الا وانت حدیثی بین جلاسی
ولا ذکرتک محزوناً ولا طربا — الا وحبک مقرون بانفاسی
ولا هممت لشرب الماء من عطش — الا رأیت خیالا منک فی الکاس
فلو قدرت علی الاتیان زرتکم — سحبا علی الوجه او مشیا علی الراس

از سماع این متغیر شد۔ و زمانے نشست۔ و پشت بسنگے باز نہاد۔ و جان بداد۔ رحمۃ اللہ علیہ۔

فصل ۔ و گروہے از مشائخ این طائفہ شنیدن قصائد۔ و اشعار۔ و خواندن قرآن بالحان چنانکہ حروف آں از حد بیروں برند کراہیت داشتہ اند۔ و مرید انرا حذر فرمودہ اند۔ و خود پرہیز کردہ اندراں غلو نمودہ اند۔ و ایشاں برچند گروہ اند۔ و ہر گروہے را اندراں علتے و کراہیت۔ و گروہے ازاں آناں اند کہ اندر تحریم آں روایات یافتہ اند۔ و اندراں متابع سلف صالح شدہ۔ و بایشاں تقلید کردہ۔ چنانکہ زجر کردن پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم مر شیرین کنیزک حسان بن ثابت را۔ از غنا کردن۔ و درہ زدن عمر مر آں صحابی را کہ غنا میکرد۔ و انکار کردن علی کرم اللہ وجہہ بر معاویہ۔ بدانچہ کنیزکاں مغنیہ داشت۔ و منع کردن وے مر حسن رضی اللہ عنہ از نظارہ آں زن حبشیہ کہ غنا میکرد۔ و گفتے کہ او قرین شیطان است و مانند ایں۔ و نیز گویند کہ دلیل بزرگترین ما بر کراہیت داشتن غنا اجماع امت است اندر زمانہ ما۔ و پیشتر از ما بر آنکہ ایں کراہیت است۔ تا آنکہ گروہے حرام مطلق میگویند۔ و اندریں معنی از ابو الحارث بنانی روایت کنند۔ کہ من اندر سماع کردن بجد بودم۔ شبے یکے بدر صومعہ من آمد۔ و گفت جماعتے از طلاب درگاہ حقتعالی مجتمع شدہ اند۔ و بدیدار شیخ مشتاق اندر۔ اگر فضل کند و رنجہ شود۔ گفتا برو بیروں آمدم و بر اثر وے میر فتم۔ بسے بر نیامد کہ بگروہے رسیدیم۔ کہ حلقہ زدہ بودند۔ و پیرے اندر میان ایشاں بود۔ مرا کرامتے کردند فوق الغایۃ۔ و آں پیر گفت اگر فرمائی تا بیتے چند بخوانند۔ من اجابت کردم۔ و دو کس بالحان خوش ابیات خواندن گرفتند۔ ابیاتے کہ شاعراں اندر فراق گفتہ بودند۔ و ایشاں جملہ بتواجد برخاستند۔ و زعقہائے خوش میزدند۔ و اشارتہائے لطیف میکردند۔ و من متعجب حال ایشاں ماندہ بودم۔ و خوشی وقت ایشاں بود۔ تا صبح نزدیک آمد۔ آنگاہ آں پیر مرا گفت ایہا الشیخ مرا نپرسی۔ کہ تو کیستی و ایں گروہ کیانند گفتم حشمت تو مرا از سوال باز میدارد وے گفت او خود عزازیل بودہ است۔ اکنوں ابلیس است۔ و انجملہ فرزندان وے اند۔ و اندریں نشستن و غنا کردن مراد و فائدہ باشد۔ یکے آنکہ مصیبت فراق خود دارم۔ و ایام دولت یاد کنم۔ و دیگر آنکہ پارسا مردان را از راہ ببرم۔ و اندر غلط افگنم۔ او گفت ارادت سماع ازاں گاہ

از دل من نفی شد. و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه از شیخ امام ابوالعباس الاشقانی شنیدم که گفت
روزی در مجمعی بودم. گروهی سماع میکردند و دیوان دیدم برهنه اندر میان ایشان پای بازی میکردند و اندر ایشان
میدمیدند. و ایشان بدان گرم میشدند. و گروهی دیگر اندر از خوف و خطر مریدان که تا اندر بلا و بطالت نیفتند. و
بدیشان تقلید نکنند. و از سر توبه بر معصیت نیایند. و هوا اندر ایشان قوت نگیرد. و عزیمت ایشان بس صلاح ایشان را
فسخ نکند. که آن مرض بلاد و مایه فتنه است سماع نکردند. و اندر میان ایشان ننشستند. و از جنید می آید
که مریدی را گفت اندر حال ابتدا توبه او که اگر سلامت دین خواهی. و رعایت توبه کنی اندر سماع که صوفیان
کنند منکر شو. و خود را از اهل آن مدان. تا جوانی چون پیر شوی مر دمانرا به خود بزه کار مکن. و گروهی دیگر
گفتند که اهل سماع بر دو گروه اند. یکی آنانکه لاهی باشند. و دیگر آنانکه الهی باشند. لاهی در عین فتنه باشند
و از آن نترسند. و الهی بمجاهدات و ریاضات و انقطاع دل از مخلوقات و اعراض سر از مکنونات فتنه از خود دور کرده
باشند. و از آن ایمن شده. چون ما نه ازین گروه باشیم و نه از آن گروه. ترک آن ما را بهتر و مشغول شدن بچیزی
که موافق وقت ما است اولیتر. و گروهی دیگر گفتند چون عوام را اندر سماع فتنه است. و از شنیدن ما اعتقاد
مردمان مشوش میشود. و از درجه ما مردمان اندر آن محجوب اند. و بدان بزه کار میشوند. پس عام را شفقت کنیم
و مر خاص را نصیحت. و بر رویت غیر دست از آن بداریم. و این طریقی پسندیده است. و گروهی گفتند که
پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم و من حسن اسلام المرء ترکه ما لا یعنیه. دست از چیزی بداریم
که از آن گریز است از آنچه بما لا یعنی مشغول شود تضییع وقت باشد. و وقت دوستان با دوستان عزیز
ضایع نباید کرد. و گروهی دیگر از خواص گفتند که سماع خبر است. و لذت آن یافت مراد. و این کار
کودکان باشد. که اندر عیان خبر را چه مقدار بود. پس کار مشاهدت دارد. این است احکام سماع که
یاد کردیم بر وجه اختصار. اکنون اندر وجد و وجود و تواجد ایشان بابی مرتب گردانم بتوفیق الله تعالی

باب فی الوجد و الوجود و التواجد و مراتبه

بدانکه وجد و وجود مصدر اند. یکی بمعنی اندوه. و دیگر بمعنی یافتن. و فاعل هر دو چون یکی
باشد. و جز بمصدر فرق نتوان کرد. و بیان آن چنانکه گویند وَجَدَ یَجِدُ وُجُوداً وَ وِجْداناً. چون یافت
وَجَدَ یَجِدُ وَجْداً چون اندوهگین شد. و نیز وَجَدَ یَجِدُ مَوْجِدَةً چون توانگر شد. وَجَدَ یَجِدُ مَوْجِدَةً
و چون در خشم شده. فرق این جمله بمصادر بود نه بافعال. و مراد این طائفه از وجد و وجود اثبات
دو حال باشد که مر ایشان را پدیدار آید اندر سماع. که یکی مقرون اندوه باشد. و دیگر موصول یافت

مراد، و حقیقت اندوہ فقد محبوب و منع مراد باشد۔ و حقیقت یافت حصول مراد، و فرق میان حزن و وجد آں بود کہ حزن نام اندوہے بود کہ اندر نصیب خود باشد۔ و وجد نام اندوہے باشد کہ اندر نصیب غیر بود، بر وجہ محبت و ایں تغیّرات جملہ صفت طالب است۔ والحق لا یتغیر۔ و کیفیت وجد اندر تحت عبارت نیاید، از آنچہ آں المی است اندر معائنہ، و الم را بقلم بیان نتواں کرد۔ پس وجد سرّے باشد میان طالب و مطلوب کہ بیان آں اندر کشف غیبت بود۔ و کیفیت وجود را نشان و اشارت درست نیاید، از آنچہ ایں طربیست اندر مشاہدہ، و طرب را بطلب اندر نتواں یافت پس وجود فضلے باشد از محبوب بمحب، کہ اشارت از حقیقت آں معزول بود۔ و بنزدیک من وجد اصابت المی باشد مر دل را، یا از فرح و یا از ترح، و یا از تعب، و یا از طرب، و وجود ازالت غمی بود از دل و مصادفت مراد آں باشد۔ و صفت واجد اما حرکت بود اندر غلیان شوق اندر حال حجاب، و اما سکون اندر حال مشاہدت اندر حال کشف۔ اما زفیر و اما نفیر و اما حنین و اما انین و اما عیش و اما طیش اما کرب و اما طرب۔ و مختلف اند مشایخ تا وجد تمام‌تر باشد یا وجود۔ گروہے گویند کہ وجود صفت مریدانست۔ و وجد صفت عارفان و چوں درجۂ عارفاں از مریداں بلندتر بود، باید کہ وصف ایں از آں بلندتر و کامل‌تر بود۔ از آنچہ ہر چیز کہ اندر تحت یافت اندر آمد آں مدرک شد۔ و اندر آں صفت جنس است زیرا کہ ادراک حد اقتضا کند و خداوند تعالیٰ بیحد است پس آنچہ بندہ یافت بجز مشربے نبود۔ و آنچہ نیافت طالب او، و اندراں منقطع شد۔ و از طلب آں عاجز۔ و واجد آں حقیقت حق باشد۔ و گروہے گویند کہ وجد حرقت مریداں باشد۔ و وجود تحفۂ محباں۔ و درجۂ محباں بلند از مریداں باید تا آرام با تحفہ تمام‌تر باشد از حرقت اندر طلب۔ و ایں معنی کشف نگردد بجز اندر حکایتے۔ و آں آنست کہ روزے شبلیؒ اندر غلیان حال خود بنزد جنیدؒ آمد و ویرا یافت اندوہگین۔ گفت ایہا الشیخ چہ بودہ است۔ جنیدؒ گفت۔ من طلب وجد۔ شبلیؒ گفت لا بل من وجد طلب۔ آنگاہ مشایخ اندریں سخن گفتہ اند۔ از آنچہ یکے نشان از وجد داد۔ و ایں دیگر اشارت بوجود کرد۔ و بنزدیک من معتبر قول جنید است۔ از آنچہ چوں بندہ بشناخت کہ معبود او از جنس او نیست اندوہ وے دراز گردد۔ و اندریں معنی سخن رفتہ است اندریں کتاب۔ و متفق اند مشایخ کہ سلطان علم قوی‌تر باشد از سلطان وجد۔ از آنچہ چوں قوت مر سلطان وجد را باشد۔ واجد بمحل خطر بود۔ و چوں قوت مر سلطان علم را باشد عالم در محل امن۔ و مراد ازیں جملہ آنست کہ اندر ہمہ احوال باید تا طالب متابع علم و شرع باشد کہ چوں بوجد مغلوب شود خطاب از وے برخیزد۔ و چوں خطاب برخاست ثواب و عقاب برخیزد۔ و چوں ثواب و عقاب برخاست کرامت

واهانت بر خیزد. پس آنگاه حکم وی حکم مجانین بود. نه از اولیا و مقربان. و چون سلطان علم غالب
باشد بر سلطان حال بنده اندر کنف اوامر و نواهی بود. و اندر سرا پردهٔ عزت مذکور. و مهذب و مشکور. و باز چون
سلطان حال غالب بود بر سلطان علم بنده از حد و حد خارج بود. و از خطاب محروم ماند. و محل نقص خود را
معذور و اما مغرور. و بعین این معنی قول جنید است که گفت از آنچه راه دوست با العلم یا بروش یا رد
که بی علم بود. اگرچه نیکو بود. جهل و نقص باشد. و علم اگرچه بی روش باشد عز و شرف بود. از آن بود که
بو یزید گفت کفر اهل الهمة اشرف من اسلام اهل المنیة. بر اهل همت کفر و کفران صورت
نگیرد. اما اگر تقدیر کنند اهل همت با کفر کامل تر باشد از اهل غیبت با ایمان. و جنید مر شبلی را گفت الشبلی
سکران. و لو افاق من سکره لجاء منه امام ینتفع به. و اندر حکایات مشهور است که جنید و محمد
بن مسروق و ابو العباس بن عطا مجتمع بودند. قوال بیتی میخواند ایشان تواجد میکردند. وی یعنی
جنید ساکن ببود. گفتند ایها الشیخ ترا ازین سماع هیچ نصیب نمی باشد. وی بر خواند قول خدا تعالی
تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَّهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ. و اما تواجد تکلف بود اندر اتیان وجد. و این عرضه کردن
انعام و شواهد حق باشد بر دل. و اندیشهٔ اتصال و تمنی ورزش مردان. و گروهی اندران مترسم مانده
تقلید کرده اند بحرکات ظاهر و ترتیب رقص. و تزیین اشارات ایشان. و این حرام محض باشد
و گروهی محقق اند که مرادشان اندران طلب احوال. و درجهٔ ایشان گفت نه حرکات و رسوم. و پیغمبر
صلعم گفت من تشبه بقوم فهو منهم. و نیز گفت اذا قرأتم القرآن فابکوا فان لم تبکوا
فتباکوا. و این خبر ناطق است مر اباحت تواجد را. و از آن بود که آن پیر گفت که هزار فرسنگ
بدروغ بروم تا یک قدم از آن صدق آید. و سخن اندرین باب بیش از انست اما من برین
اختصار کردم. و الله اعلم بالصواب.

باب فی الرقص و ما یتعلق بها

بدانکه اندر شریعت و طریقت مر رقص را هیچ اصل نیست. از آنچه آن لهوی بود باتفاق همه عقلا. چون
بجد باشند. و لغوی چون بهزل بود. و هیچ کس از مشایخ آنرا نستوده اند. و اندران غلو نکرده اند. و هر اثر که اهل
حشو اندران بیارند آن همه باطل بود. چون حرکات وجدی و معاملات اهل تواجد بدان ماننده بوده است.
گروهی از اهل هزل بدان تقلید کرده اند. و اندران غلو شده. و از آن مذهبی ساخته اند. و من دیدم از عوام گروهی که
می پنداشته اند که مذهب تصوف بجز این نیست آن بر دست گرفتند. و گروهی اصل آنرا منکر شده اند. و در جمله

پای بازی شرعاً و عقلاً زشت باشد از جملهٔ مردمان. و محال باشد که افضل مردمان آن کنند. امّا چون خفتی مر دل را پدیدار آید و خفقانی به سر سلطان شود، وقت قوّت گیرد حال اضطراب خود پیدا کند و ترتیب رسوم برخیزد. و آن اضطراب که پدیدار آید نه رقص باشد نه پای بازی بود و نه طبع پروردن که آن جان گداختن بود. و سخت دور افتاده اند آنکس از طریق صواب که آنرا رقص خوانند. و این حالیست که به نطق این را به کس بیان نتوان کرد. من لم یذق لا یدری. النظر فی الاحداث. و اندر جمله نظاره کردن اندر احداث و صحبت با ایشان محظور است. و مجوّز این کافر باشد. و هر اثر که اندرین آرند بطالت و جهالت بود. و من دیدم از جهال گروهی تهمت آن با اهل این طریقت منکر شدند. و دیدم که ازین مذهب ساخته اند و مشایخ جمله مر این را آفت دانسته اند. و این اثر از حلولیان مانده است لعنهم الله اندر میان اولیای خدای تعالی و متصوفان. والله اعلم۔

باب فی الخرق

بدانکه خرقه کردن جامه اندر میان این طایفه معتاد است. و اندر مجمعهای بزرگ که مشایخ بزرگ حاضر بوده اند این گروه اند. و من از علما گروهی دیدم که بدان منکر بودند. و گفتند که روا نباشد جامهٔ درست را پاره کردن. و این فساد بود. و این محال باشد که فسادی که مراد از آن صلاح بود صلاح باشد. و همه کسان جامهٔ درست را ببرند و پاره کنند و باز بدوزند چنانکه آستین و تنه و تیریز و جیب از یکدیگر جدا کنند. و باز به صلاح آرند. هیچ فرق نباشد میان آنکه جامه به صد پاره کنند و بهم دوزند و میان کسی که به پنج پاره کند و بهم دوزد. با آنکه اندر هر پاره که کنند بهم بدوزند. از پی راحت دل سوختی است و قضای حاجتی انسانی است که به هر رقعه دوزد. و هر چند که جامه خرقه کردن را اندر طریقت اصلی نیست. و البته اندر سماع آنرا اندر حال صحت نشاید کرد که آن جمله اسراف باشد. امّا اگر مستمع را غلبه پدیدار آید چنانکه خطاب از وی برخیزد و بیخبر گردد معذور باشد. و چون یکی را چنان افتد اگر جماعتی به موافقت وی خرقه کنند روا باشد. و جمله خرق اهل این طریق بر سه گونه باشد. یکی آنکه درویش خود خرقه کند. و آن اندر حال سماع بود به حکم غلبه. و دوم آنکه جماعت و اصحاب به حکم پیری و مقتدای جامه وی را خرقه کنند. یکی اندر حال استغفار از جرمی و دیگر اندر حال سکر اندر وجدی. و مشکلترین این جمله خرقهٔ سماعی باشد. و آن هر دو گونه باشد یکی مجروح و دیگر درست. و جامهٔ مجروح را شرط دو چیز باشد. یا بدوزند و بدو باز دهند این جماعت. و یا به درویشی و

دیگر ایثار کنند. و یا مر تبرک را پاره کنند و قسمت کنند. امّا چون درست باشد بنگریم. تا مراد آن درویش
مستمع که آن جامه بیفگند چه بود. اگر مراد قوّال بود، وی را باشد. و اگر مراد جماعت بود ایشان را. و اگر بی مراد
افتاد بحکم پیر باشد. تا چه فرمان دهد که جماعت را باید داد. تا خرقه کنند. و یا بیکی از ایشان ارزانی باید داشت.
و یا بقوّال باید داد. پس اگر قوّال را باشد مراد درویش بموافقت اصحاب شرط نبود. از آنچه آن جامه نه با
اهل شود. و آن درویش یا باختیارے داده باشد. یا باضطرارے. و دیگران را اندران هیچ موافقتے
نیست. پس اگر مراد جماعت خرقه جدا شده است. یا مراد ایشان بموافقت شرط باشد. و چون در جامه
افگندن ایشان موافقت کردند. پیر را نشاید که بقوّال دهد جامه درویشان. امّا روا بود که محبّے از ایشان
چیزے فداے آن کنند. و جامها باز درویشان باز دهد. و یا همه خرقه کنند و قسمت کنند. و اگر جامه
اندر حال مغلوبے افتاده است مشایخ رحمهم الله اندرین مختلف اند. و بیشترے گویند که قوّال را
باشد بموافقت خبر پیغمبر صلعم گفت من قتل قتيلا فله سلبه. جامه مقتول قاتل را بود. و اگر
بقوّال ندهند از شرط طریقت بیرون آیند. و گروهے گویند و اختیار من آنست که چنانکه آنجا مذهب
بعضے از فقها جز باذن امام جامه مقتول قاتل را ندهند. اینجا نیز جز بفرمان پیر این جامه بقوّال
ندهند. امّا اگر خواهد که پیر نه دهد کس را بدو حرج نباشد. والله اعلم بالصواب

باب فی آداب السماع

بدانکه شرط آداب سماع آن باشد که تا نباید نکنی. و مر آنرا عادت نسازی. و دیر دیر کنی
تا تعظیم آن از دل نشود. و باید که تا چون سماع کنی پیرے آنجا حاضر بود. و جاے سماع از عوام خالی
باشد. و قوّال بحرمت باشد. و دل از اشغال خالی. و طبع از لهو نفور. و تکلّف از میان برداشته.
و تا قوّت سماع پیدا نیاید شرط نباشد که اندران مبالغه کنی. و چون قوّت گرفت شرط نباشد که از
خود دفع کنی. و مر قوّت را متابع باشی. بدانچه اقتضا کند اگر بجنباند بجنبی. و اگر ساکن دارد ساکن
باشی. و فرق توانی کرد میان قوّت طبع. و حرقت وجد. و باید که مستمع را چندان زیرکی دیدار باشد
که وارد حق را قبول تواند کرد. و داد آن بتواند داد. و چون سلطان آن بر دل پیدا آید بتکلّف آن
از خود دفع نکند. و چون قوّت آن گسسته شود بتکلّف جذب نکند. و باید که اندر حال حرکت
از کس مساعدت چشم ندارد. و چون کسے مساعدت کند منع نکند. و مراد او را بدان نیت او نسنجد. که
اندران پراگندگی و بے برکتی بسیار باشد. آن آزماینده را. و اندر سماع کس دخل نکند. وقت او بشوریده

نشود۔ و اندر روزگار او تصرف نکند۔ و باید که اگر قوال خوش خواند وی را نگوید که خوش میخوانی۔ و اگر ناخوش خواند بد نگوید۔ و یا شعر ناموزوں گوید۔ که طبع را پراگنده کند۔ نگوید که بهتر خواں۔ و بدل و با وے خصومت نکند۔ و وی را اندر میانه نه بیند۔ حواله بحق کند۔ و وے راست بشنود۔ و اگر گروهے را سماع گرفته باشد و وی را ازاں نصیب نبوده باشد شرط نیست که بصحو خود اندر سکر ایشاں نگرد۔ باید که بوقت خود آرمیده باشد۔ و وی را ازاں نصیب بوده باشد۔ و مر سلطان وقت را تمکین کند۔ تا برکات او بدو رسد۔ و من که علی بن عثمان الجلابی ام آں دوست تر دارم۔ که مبتدیاں را بسماعها نگذارند۔ تا طبع ایشاں بشولیده نشود۔ که اندراں خطرهائے عظیم است۔ و آفت بزرگ ازاں سبب که زناں از بامے۔ و یا از جائے بدرویشاں ناظر باشند۔ اندر حال سماع ایشاں۔ و ازیں معنی مر مستمعاں را حجابها صعب افتد۔ و باید که از احداث نیز اندر میان ایشاں ننشانند۔ و نباشد از بے آنکه جهال متصوفه ایں جمله را مذاهب ساخته اند۔ و صدق از میاں برانداخته۔ و من استغفار میکنم از آنچه رفته است با من از اجناس ایں آفت۔ و استعانت میخواهم از خداوند تعالی تا ظاهر و باطن مرا از آفات نگاه دارد۔ و وصیت میکنم مر خوانندگان ایں کتاب را برعایت حقوق بحکم ایں کتاب۔ و بالله التوفیق

وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی رَسُوْلِهٖ مُحَمَّدٍ وَّاٰلِهٖ وَاَصْحَابِهٖ اَجْمَعِیْنَ وَسَلَّمَ تَسْلِیْمًا کَثِیْرًا کَثِیْرًا

تمت

اردو خلاصہ عروض سیفی از ساحل بلگرامی ۲ ر

ترجمہ قصائد عرفی۔ از منشی جان محمد صاحب منشی فاضل و او۔ ٹی ۶ ر

تحفہ جعفری اُردو خلاصہ اخلاق ناصری۔ از آغا مرزا محمد جعفر جعفری کاشمیری منشی عالم منشی فاضل قیمت عہ ر

چہار مقالہ نظامی عروضی سمرقندی معہ مقدمہ و حالات مصنف و فرہنگ الفاظ۔ از خواجہ فیروز حسن ایم۔ اے۔ ایم۔ او۔ ایل داخل نصاب امتحان منشی فاضل پنجاب یونیورسٹی ۱۰ ر

رسائل طغرا مشہدی اُردو معہ حالات ملا طغری ۱۲ ر

ابوالفضل دفتر اول و سوم داخل امتحان منشی فاضل قیمت صرف ۱۲ ر

ابوالکمال اردو ترجمہ ابوالفضل دفتر اول و سوم۔ از نسیم امروہی ۸ ر

مرد خسیس معہ ترجمہ اردو از خواجہ فیروز حسن ایم۔ اے داخل نصاب امتحان منشی فاضل ۱۲ ر

رباعیات باباطاہر مع شرح اردو۔ داخل نصاب امتحان منشی فاضل ۶ ر

انتخاب قصائد از کلیات حکیم قاآنی معہ سوانح عمری از علامہ شبلی نعمانی رح ۱۲ ر

غزلیات نظیری معہ حالات ۸ ر

رباعیات ابوسعید ابوالخیر معہ ترجمہ و شرح اردو۔ از مولانا محمود الحسن صاحب مولوی فاضل و منشی فاضل عہ ر

ہمایوں نامہ گلبدن بیگم معہ ترجمہ اردو۔ از سید محمد عبداللہ ایم۔ اے داخل نصاب امتحان منشی فاضل و منشی کامل الہ آباد ۱۲ ر

اُردو ترجمہ تاریخ وصاف۔ داخل نصاب امتحان منشی فاضل از علامہ محمد مشتاق احمد صاحب قیمت ۱۲ ر

نور البلاغت بہترین اردو خلاصہ حدائق البلاغت از محمود الحسن صاحب رامپوری منشی فاضل و منشی کامل داخل امتحان منشی کامل الہ آباد ۶ ر

پیمانہ بہترین خلاصہ پیمانہ عبدالنبی۔ از گلشن شادانی رامپوری منشی فاضل داخل نصاب امتحان منشی فاضل ۱۲ ر

عمدۃ الرسالہ ترجمہ چہار مقالہ۔ از مولانا محمود الحسن مولوی فاضل و منشی فاضل ۸ ر

اُردو ترجمہ قصائد قاآنی امتحانات یونیورسٹی از حکیم فیروز طغرائی ۔ ۔ ۔ ۔ ۱۳ ر

حیات ہمایوں خلاصہ اردو ہمایوں نامہ گلبدن بیگم۔ از جعفری کشمیری رامپوری منشی فاضل داخل نصاب امتحان منشی فاضل و منشی کامل الہ آباد۔ قیمت ۳ ر

جواہر اخلاق بہترین خلاصہ اُردو و اخلاق جلالی۔ از ساحل بلگرامی بنظر ثانی حضرت شادان بلگرامی داخل امتحان منشی فاضل و کامل الہ آباد۔ قیمت ۱۰ ر

موازنہ انیس و دبیر از علامہ شبلی عا ر

مفتاح الحقیقت یعنی بہترین اردو خلاصہ
کشف المحجوب معہ حالات مصنف رح۔ از
حضرت ثاقب رامپوری منشی کامل و منشی فاضل
داخل نصاب امتحان منشی فاضل ۱۰ ر

بحر العروض معہ نقشہ زحافات۔ از منشی
کنھیا لال دہلوی داخل نصاب امتحان پروفیشنسی
ان اردو قیمت ۵ ر

پنج گنج حالی۔ از حضرت حالی پانی پتی رح۔ یہ کتاب
خواجہ الطاف حسین حالی رح کی پانچ نظموں کا مجموعہ ہے
قیمت صرف ۴ ر

گلدستہ محسن کاکوروی۔ جو حضرت محسن کاکوروی
کا بہترین نعتیہ کلام ہے۔ داخل نصاب امتحان
پروفیشنسی اردو ۵ ر

اردو معلی معہ فرہنگ الفاظ و حل مصطلحات از
حکیم فیروز طغرائی امرتسری مجلد [illegible] ر

یادگار غالب (فارسی حصہ خارج) مصنفہ خواجہ
الطاف حسین حالی [illegible]

مسدس حالی معہ ضمیمہ و عرض حال و فرہنگ
حالات مصنف خواجہ حالی پانی پتی رح داخل
نصاب امتحان ہائی پروفیشنسی ان اردو پنجاب
یونیورسٹی و منظور شدہ برائے سکول لائبریریز ۶ ر

مجموعہ قصائد ذوق معہ فرہنگ از ساحل
منگرامی داخل نصاب ۸ ر

دیوان غالب معہ حالات ۶ ر

حیات سعدی از خواجہ حالی پانی پتی رح داخل نصاب
امتحان آنرز ان اردو منظور شدہ برائے سکول لائبریریز ۱۲ ر

دیوان میر درد اردو معہ حالات از میر درد دہلوی ۶ ر

دیوان حالی۔ از خواجہ حالی پانی پتی رح ۱۲ ر

مقدمہ شعر و شاعری دیوان حالی [illegible]

رسالہ تذکیر و تانیث از حضرت جلال لکھنوی ۶ ر

ریاض البلاغت بہترین خلاصہ بحر الفصاحت
برائے امیدواران امتحان آنرز ان اردو از مولانا عبدالمجید
خاں ارشد فاضل عربی۔ فارسی۔ اردو [illegible]

نور البیان شرح قصائد ذوق۔ از منشی محمود الحسن
خاں نیازی رامپوری منشی فاضل و کامل الہ آباد [illegible]

مجموعہ رباعیات اکبر الہ آبادی۔ از لسان العصر مولانا اکبر حسین
اکبر سکول لائبریریوں کیلئے منظور شدہ کتاب ہے ۱۲ ر

نظم دردِ دل۔ از ڈاکٹر سر اقبال ۲ ر

خلافت اسلامیہ نثر و نظم۔ از ڈاکٹر سر اقبال ۳ ر

سوانح عمری حضرت علی کلاں مولفہ مولانا عبید اللہ بسمل [illegible]

مراۃ العارفین فی ملتمس زین العابدین مترجم اردو
از سید الشہداء امام حسین علیہ السلام ۴ ر

تحفۃ السالکین ترجمہ اردو ارشاد الطالبین۔
مصنفہ قاضی ثناء اللہ حنفی نقشبندی مجددی پانی پتی ۶ ر

گنجینہ ہدایت ترجمہ اردو کیمیائے سعادت و سوانح عمری
از مولانا شبلی رح مصنفہ حضرت امام غزالی رح [illegible]

تاریخ حریت اسلام۔ آزادی و حریت کا پیغام۔ مترجم
مشہور مورخ جناب منشی محمد الدین صاحب فوق مجلد [illegible]

تاریخ ولادت محمد بن عثمان الجلابی ثم
سید علی ہجویری ثم حضرت داتا گنج بخش رح مزار
در لاہور - ولادت سنہ ۴۰۰ ہجری
وفات در لاہور سنہ ۴۶۲ ہجری

سجاد سبز پوش